พระพุทธศาสนากับสตรี
(Buddhism and Woman)

พระมหาณัฐพันธ์ สุทสฺสนวิภาณี, ดร.

ป.ธ.๔, พธ.บ., พธ.ม., พธ.ด.(ปรัชญา)

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

พระพุทธศาสนากับสตรี

(Buddhism and Women)

พระมหาณัฐพันธ์ สุทสฺสนวิภาณี, ดร.

ป.ธ.๔, พธ.บ. (พระพุทธศาสนา) เกียรตินิยมอันดับ ๑,

พธ.ม.(ปรัชญา), พธ.ด. (ปรัชญา)

พระพุทธศาสนากับสตรี (Buddhism and Women)

ผู้เขียน พระมหาณัฐพันธ์ สุทสฺสนวิภาณี, ดร.

ผู้ทรงคุณวุฒิกลั่นกรองผลงานตำราวิชาการ (Peer review)

พระโสภณพัฒนบัณฑิต, รศ.ดร. มจร. วิทยาเขตขอนแก่น

พระมหาโยธิน โยธิโก, รศ.ดร. มจร. วิทยาเขตขอนแก่น

ผศ.ดร. จรัส ลีกา มจร. วิทยาเขตขอนแก่น

ข้อมูลทางบรรณานุกรมของสำนักหอสมุดแห่งชาติ

National Library of Thailand Cataloging in Publication Data

พระมหาณัฐพันธ์ สุทสฺสนวิภาณี (หาญพงษ์).

พระพุทธศาสนากับสตรี = Buddhism and women.-- ขอนแก่น : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขต ขอนแก่น, 2563.

294 หน้า.

1. สตรีในพุทธศาสนา. I. ชื่อเรื่อง.

294.30924

ISBN 978-616-300-643-1

ลิขสิทธิ์ตำราเรียนเล่มนี้เป็นของผู้เขียน ห้ามลอกเลียนแบบใดๆ ทั้งสิ้น นอกจากมีหนังสือขออนุญาตเป็นลายลักษณ์อักษรเท่านั้น

พิมพ์ครั้งที่ ๑ ๒๕๖๓

จำนวนพิมพ์ ๒๐๐ เล่ม

ราคาเล่มละ ๒๙๐ บาท

จัดพิมพ์โดย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น
๓๐ บ้านโคกศรี ตำบลโคกศรี อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น
โทรศัพท์ ๐๔๓-๒๘๓-๕๔๖-๗, ๐๙๘ ๙๓๙ ๙๕๗๕

พิมพ์ที่ เอมี่ ก๊อปปี้ เซ็นเตอร์
ถนนเหล่านาดี ตำบลในเมือง อำเภอเมืองขอนแก่น จังหวัดขอนแก่น
โทรศัพท์ ๐๔๓ ๐๓๖ ๘๕๔, ๐๙๕ ๐๑๐ ๑๓๙๕

คำนำ

พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับบทบาทฐานะ ศักยภาพความเป็นอยู่ของสตรีเป็นอย่างมาก เพราะสตรีนั้นมีส่วนสำคัญในการเผยแพร่พระพุทธศาสนามาตั้งแต่สมัยพุทธกาลจนถึงปัจจุบัน หนังสือพระพุทธศาสนากับสตรีนี้มีเนื้อหาเกี่ยวกับความหมาย สถานภาพและบทบาทของสตรีก่อนพุทธกาล สตรีในสมัยพุทธกาล สตรีในฐานะภิกษุณีในพระพุทธศาสนา ฐานะของสตรีในสมัยก่อน-หลังพุทธกาล ศักยภาพของสตรีในพระพุทธศาสนา นักบวชสตรีในพระพุทธศาสนา ความแตกต่างและความเท่าเทียมระหว่างสตรีกับบุรุษตามทัศนะของพุทธศาสนา และทัศนะวิจารณ์แนวความคิดที่เห็นว่าสตรีด้อยและเหนือกว่าบุรุษ

หนังสือเล่มนี้ เหมาะแก่การศึกษาค้นคว้า และเป็นประโยชน์สำหรับผู้สนใจใฝ่เรียนรู้แนวคิดทางพระพุทธศาสนาเกี่ยวกับสตรีเพื่อให้เห็นถึงคุณค่า ความสำคัญของสตรีที่เคยมีมาในอดีตและในยุคปัจจุบัน ซึ่งผู้เขียนได้รวบรวมไว้ในหนังสือเล่มนี้

ในการเขียนหนังสือเล่มนี้ ผู้เขียนได้อาศัยหนังสือพระไตรปิฎก ตำราวิชาการของผู้ทรงคุณวุฒิ และจากคำแนะนำของผู้รู้หลายท่าน ทำให้การเขียนหนังสือเล่มนี้สำเร็จเป็นรูปเล่มด้วยดี จึงขอขอบพระคุณ ผู้ที่เอื้อเฟื้อให้ความช่วยเหลืออนุเคราะห์เป็นอย่างดีไว้ ณ ที่นี้ด้วย

หนังสือเล่มนี้ อาจมีเนื้อหาไม่ครบถ้วนสมบูรณ์ มีข้อบกพร่องผิดพลาดบ้าง ขอท่านผู้รู้ได้โปรดเมตตาให้คำแนะนำ เพื่อความถูกต้องสมบูรณ์ ผู้เขียนจะได้ปรับปรุงแก้ไขสำหรับการพิมพ์ในครั้งต่อไป จักเป็นพระคุณอย่างยิ่ง

พระมหาณัฐพันธ์ สุทสฺสนวิภาณี ,ดร.

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
คำนำ	**ก**
สารบัญ	**ข**
บทที่ ๑ ความหมาย สถานภาพและบทบาทของสตรีก่อนพุทธกาล	๑
๑.๑ สถานภาพและบทบาทของสตรีในอินเดีย	๑
๑.๒ สิทธิ หน้าที่ของสตรีอินเดีย	๙
๑.๓ กฎเกณฑ์ทางสังคมที่มีผลกระทบต่อสตรีอินเดีย	๑๓
๑.๔ การยอมรับศักยภาพของสตรีอินเดีย	๑๖
๑.๕ เสรีภาพและความเสมอภาคของสตรีในสังคมอินเดีย	๑๗
๑.๖. การคุ้มครองสตรีในสังคมอินเดีย	๓๐
บทที่ ๒ สตรีในสมัยพุทธกาล	๓๖
๒.๑ สถานภาพและบทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนา	๓๖
๒.๒ สิทธิ หน้าที่และความเสมอภาคของสตรีในพระพุทธศาสนา	๕๒
๒.๓ แนวความคิดเรื่องการคุ้มครองสตรีในพระพุทธศาสนา	๗๑
๒.๔ บทบาทและผลงานของสตรีในพระพุทธศาสนา	๗๘
บทที่ ๓ สตรีในฐานะภิกษุณีในพระพุทธศาสนา	๘๑
๓.๑ บทบาทด้านการปกครองของภิกษุณีในสมัยพุทธกาล	๘๓
๓.๒ บทบาทด้านการเผยแผ่ธรรมของภิกษุณีในสมัยพุทธกาล	๘๘
๓.๓ บทบาทด้านการศึกษาของภิกษุณีในสมัยพุทธกาล	๙๖
๓.๔ บทบาททางด้านธำรงพระธรรมวินัยของภิกษุณีในสมัยพุทธกาล	๑๐๒
๓.๕ บทบาทด้านสังคมสงเคราะห์ของภิกษุณีในสมัยพุทธกาล	๑๐๔
๓.๖ สรุปสถานภาพและบทบาทของภิกษุณีในสมัยพุทธกาล	๑๐๗
บทที่ ๔ ฐานะของสตรีในสมัยก่อน-หลังพุทธกาล	๑๑๐

๔.๑ สถานภาพของสตรีในสังคม ๑๑๐
๔.๒ สถานภาพของสตรีในทางศาสนา ๑๓๒
บทที่ ๕ ศักยภาพของสตรีในพระพุทธศาสนา ๑๔๑
๕.๑ ความสามารถของสตรีโดยทั่วไป ๑๔๒
๕.๒ ศักยภาพในการบรรลุธรรม ๑๔๓
๕.๓ ศักยภาพในการบำเพ็ญประโยชน์และการเป็นผู้นำสังคม ๑๔๘
๕.๔ เปรียบเทียบระหว่างศักยภาพของสตรีกับศักยภาพของบุรุษ ๑๕๐
๕.๕ ปัญหาการรื้อฟื้นของภิกษุณีสงฆ์ในประเทศไทย ๑๕๑
บทที่ ๖ นักบวชสตรีในพระพุทธศาสนา ๑๖๐
๖.๑ เกณฑ์ในการรับเข้าสู่สังคมนักบวชสำหรับสตรี ๑๖๑
๖.๒ ข้อปฏิบัติและระเบียบสำหรับนักบวชสตรี ๑๗๙
๖.๓ สิทธิและการคุ้มครองสำหรับนักบวชสตรี ๑๙๗
๖.๔ บทบาทและผลงานของนักบวชสตรี ๒๐๐
บทที่ ๗ ความแตกต่างและความเท่าเทียมระหว่างหญิงกับชาย ตามทัศนะของพุทธศาสนา ๒๐๒
๗.๑ ธรรมชาติที่แตกต่างกันของมนุษย์ชายหญิง ๒๐๒
๗.๒ แนวความคิดในด้านที่เห็นว่าสตรีเท่าเทียมบุรุษในทางศาสนา ๒๐๓
๗.๓ แนวความคิดเกี่ยวกับสตรีในด้านที่เห็นว่าสตรีเท่าเทียมบุรุษในทางสังคม ๒๑๑
บทที่ ๘ ทัศนะวิจารณ์แนวความคิดที่เห็นว่าสตรีด้อยและเหนือกว่าบุรุษ ๒๒๑
๘.๑ แนวความคิดเกี่ยวกับสตรีในด้านที่เห็นว่าสตรีด้อยกว่าบุรุษ ๒๒๑
๘.๒ ความด้อยกว่าของสตรีในด้านที่เกี่ยวกับศาสนา ๒๓๓
๘.๓ ความด้อยกว่าของสตรีในด้านที่เกี่ยวกับสังคม ๒๖๒
บรรณานุกรม
ประวัติผู้เขียน

บทที่ ๑

ความหมาย สถานภาพและบทบาทของสตรีก่อนพุทธกาล

๑.๑ ความหมายของสตรี

คำที่ใช้เรียกแทนสตรีในพุทธปรัชญาเถรวาทนั้น เมื่อศึกษาถึงคำศัพท์ที่เกี่ยวข้องที่ใช้เรียกแทนสตรีจะเห็นได้ว่า มีศัพท์ที่ใช้เรียกแทนสตรีอยู่หลายคำด้วยกัน ซึ่งคำเหล่านี้สะท้อนให้เห็นทัศนะและท่าทีของสังคมมีต่อสตรีในลักษณะต่างๆ ดังนี้

คำว่า สตรี ตามพจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ให้ความหมายว่า สตรี ใช้เรียกแทน มนุษย์ผู้หญิง หรือหญิง ซึ่งเป็นเพศที่ตรงข้ามกับบรุษ[๑]

คำว่า สตรี ตามศัพท์ภาษาบาลี แสดงคำที่เกี่ยวข้องกับสตรีไว้ ๑๕ คำคือ

(๑)	อิตฺถี	หมายถึง	หญิงผู้ปรารถนาชาย
(๒)	สีมนฺตินี	หมายถึง	หญิงผู้ประกอบด้วยแสกผม
(๓)	นารี	หมายถึง	หญิงผู้เป็นของชายต้องคู่กับชาย
(๔)	ถี	หมายถึง	หญิงผู้เป็นที่ตั้งแห่งครรภ์
(๕)	วธู	หมายถึง	หญิงผู้ผูกสัตว์โลกไว้ในตนด้วยกามคุณ๕
(๖)	วนิตา	หมายถึง	หญิงอันพวกบุรุษคบหา
(๗)	องฺคณา	หมายถึง	หญิงผู้ไปสู่ตระกูลสามี
(๘)	ปมทา	หมายถึง	หญิงผู้มีความมัวเมารูปร่างแม้จะขี้เหร่
(๙)	กนฺตา	หมายถึง	หญิงผู้มีกิริยาน่ารัก
(๑๐)	รมณี	หมายถึง	หญิงผู้บรรเทา (ความใคร่)
(๑๑)	ทยิตา	หมายถึง	หญิงผู้อันชายพึงดูแลรักษา

---

[๑] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๕๔,** (กรุงเทพมหานคร : บริษัทนานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่น จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๑๕.

(๑๒) อพลา หมายถึง หญิงผู้มีกำลังกายน้อย

(๑๓) มาตุคาม หมายถึง หญิงผู้เป็นเหมือนมารดา

(๑๔) มหิลา, มเหลา หมายถึง หญิงผู้อันบุรุษควรให้เกียรติ

(๑๕) มาลินี หมายถึง ผู้หญิงเอาสิริ[๒]

จากความหมายตามรูปศัพท์ที่กล่าวมาจะเห็นได้ว่า การให้ความหมายของคำว่า สตรี ในลักษณะต่างๆ ล้วนมาจากคำเรียก ที่สะท้อนมาจากหลากหลายมิติ โดยคำที่แสดงมีความหมาย ๒ นัย คือ บางคำแสดงเป็น การยกย่องให้เกียรติ แต่คำบางคำก็แสดงในมุมมองที่ในด้านลบต่อสตรี ดังนี้

- ผ่านลักษณะทางกายภาพที่เห็น คือ หญิงผู้ประกอบด้วยแสกผม หญิงผู้เป็นที่ตั้งแห่งครรภ์
- ความรู้สึกที่บุรุษมีต่อสตรี คือ หญิงอันพวกบุรุษคบหา หญิงผู้บรรเทาความใคร่
- ลักษณะพฤติกรรมของสตรี คือ หญิงผู้มีกิริยาน่ารัก หญิงผู้มีกำลังกายน้อย
- ท่าทีคนในสังคมที่มีต่อสตรี คือหญิงผู้ไปสู่ตระกูลสามี หญิงผู้มีความมัวเมารูปร่าง

คัมภีร์อภิธานวรรณนา มีคำศัพท์ที่เกี่ยวข้องกับสตรีแสดงไว้อยู่หลายคำ ประกอบด้วย ๑) สตรีที่เป็นคู่สามีภรรยา ๒) สตรีที่มีระดู ๓) สตรีที่มีครรภ์ สตรีตั้งครรภ์ ๔) สตรีที่เป็นเพื่อน เพื่อนหญิง ๕) สตรีในตระกูลกษัตริย์, ราชกุมารี, หญิงในราชตระกูล ๖) สตรีที่มีความแตกต่างจากสามัญ ผู้หญิง สวยงาม หญิงมีเสน่ห์, ผู้หญิงขี้กลัว, ผู้หญิงตัณหาจัด ๗) หญิงที่อยู่ในปฐมวัย เด็กหญิง สาวน้อย ๘) หญิงที่มีความสาว หญิงสาว ๙) หญิงที่เป็นมเหสี ๑๐) หญิงที่เป็นนางสนม หญิงบำเรอ ๑๑) หญิงโสเภณี หญิงแพศยา หญิงคณิกา หญิงงามเมือง นางวรรณทาสี ๑๒) หญิงไม่ดี หญิงมีชู้ ๑๓) หญิงที่ประเสริฐ ๑๔) หญิงดี หญิงที่ซื่อสัตย์ต่อสามี ศรีภรรยา ๑๕) หญิงที่รักษาตระกูล ๑๖) หญิงหม้าย

---

[๒] พระธรรมกิตติวงศ์, **ศัพท์วิเคราะห์พจนานุกรมเพื่อการศึกษาพุทธศาสน์**. พ.ศ. ๒๕๕๐, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี่ยงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๖๕๕.

๑๗) หญิงหาสามีเอง ๑๘) หญิงที่มีบุตรแล้ว ๑๙) หญิงที่เป็นแม่สื่อ ๒๐) หญิงรับใช้ ๒๑) หญิงที่เป็นภรรยา แม่บ้าน[๓]

สรุปได้ว่า คำว่า สตรี ใช้เรียกแทน มนุษย์ผู้หญิง หรือหญิง ซึ่งเป็นเพศที่ตรงข้ามกับบุรุษ คำว่า สตรี มีลักษณะ คือ หญิงผู้ปรารถนาชาย หญิงผู้ประกอบด้วยแสกผม หญิงผู้เป็นของชายต้องคู่กับชาย หญิงผู้เป็นที่ตั้งแห่งครรภ์ หญิงผู้ผูกสัตว์โลกไว้ในตนด้วยกามคุณ ๕ มีรูป หญิงอันพวกบุรุษคบหา หญิงผู้ไปสู่ตระกูลสามี หญิงผู้มีความมัวเมารูปร่างแม้จะขี้เหร่ หญิงผู้มีกิริยาน่ารัก หญิงผู้บรรเทา (ความใคร่) หญิงผู้อันชายพึงดูแลรักษา หญิงผู้มีกำลังกายน้อย หญิงผู้เป็นเหมือนมารดา หญิงผู้อันบุรุษควรให้เกียรติ หญิงผู้เอาสิริ

๑.๒ สถานภาพและบทบาทของสตรีในอินเดีย

ในสมัยก่อนพุทธกาลนั้น สตรีอินเดียผ่านการพัฒนาหลายขั้นตอน ในสมัยพระเวทและสมัยอุปนิษัท สตรีชาวฮินดูก็ได้สร้างความสามารถทางปัญญาและความมีเสรีภาพทางจิตวิญญาณ แต่ถ้าศึกษาโดยถ่องแท้แล้วก็จะเห็นว่า วรรณคดีดังกล่าวแสดงถึงเสรีภาพของสตรีก็จริงแต่มีอยู่ในขีดจำกัดภายใต้กรอบของชีวิตภายในครัวเรือน ซึ่งก็ยังอยู่ภายใต้การปกครองที่มีสามีเป็นใหญ่และยังคงผูกพันกับความรับผิดชอบภายใต้ครัวเรือน

สังคมอินเดียก่อนสมัยพุทธกาลยึดถือเรื่องของความเชื่อความศรัทธาในศาสนาเป็นเรื่องสำคัญจำเป็นต่อการดำรงชีวิต และศาสนาก็เป็นมาตรฐานวัดความมีบทบาทในสังคมของคนอินเดีย เช่น ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา สตรีจะประกอบพิธีกรรมทางศาสนาได้ก็ต่อเมื่อมีบุรุษเป็นผู้แนะนำ เป็นผู้กำหนด ส่วนสตรีเป็น

---

[๓] พระมหาสมปอง มุทิโต, **คัมภีร์อภิธานวรรณนา พ.ศ. ๒๕๔๒**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภา, ๒๕๔๒), หน้า ๓๐๙-๓๒๕.

ผู้ร่วมปฏิบัติและอยู่ในฐานะผู้ตาม[๔] การได้รับการยอมรับของสตรีในสังคมอินเดียแทนที่จะได้รับการพัฒนาตามกาลเวลา แต่ในบางยุคสถานะของสตรีกลับยิ่งเลวร้ายเพราะถูกกดให้ต่ำจากคัมภีร์พราหมณ์ – ฮินดู ที่มีหลักฐานปรากฏว่าธรรมชาติของสตรีไม่น่าไว้ใจ ล่อลวงชายทุกประเภท ไม่สามารถคุ้มครองตัวเองได้ต้องอาศัยผู้อื่นเสมอ ถ้าครอบครัวใดได้ลูกผู้หญิงความเป็นอยู่ของครอบครัวจะต้องลำบากลงไปอีก เนื่องจากสตรีอินเดียต้องเป็นฝ่ายไปหาสามี ทำให้ครอบครัวฝ่ายหญิงขาดทุนทรัพย์เป็นสินสอดขอฝ่ายชาย แม้สตรีแต่งงานแล้วถ้าสามีเธอตายไป เธอต้องกระโดดเข้ากองไฟตายตามสามี

ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ความเชื่อทางศาสนามีความเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงสถานะภาพของสตรีทั้งนั้น สตรีที่เกิดในอินเดียจึงต้องประสบกับความโชคร้าย ครอบครัวของชาวอินเดียดูเหมือนจะไม่มีใครอยากได้ลูกผู้หญิงเลย เพราะมีแต่เรื่องเสียเปรียบ ถ้าได้ลูกชายก็จะเป็นแต่ฝ่ายได้ และลูกชายยังช่วยไม่ให้บิดาตกนรกขุมปุตตะ[๕] เราจะสังเกตเห็นได้ว่าความเชื่อแบบเดิมของชาวอินเดีย สตรีไม่สามารถทำอะไรเป็นอิสระนอกเหนือไปจากกรอบความคิดที่ถูกกำหนดจากคัมภีร์ศาสนา

ในตำนานสร้างโลก ตามที่ปรากฏอยู่ในหนังสือวรรณคดีฉบับภาษาสันสกฤต ได้กล่าวไว้ว่า ภายหลังจากที่พระมหาพรหม ได้สร้างสรรพสัตว์นานาชนิด รวมทั้งมนุษย์ซึ่งเป็นเพศของบุรุษขึ้นแล้ว ทรงเห็นว่า โลกของพระองค์จะแข็งกระด้างขาดความอ่อนโยนนุ่มนวลละมุนละไม ตลอดจนความอ่อนหวานแช่มช้อยแล้ว พระองค์จึงดำริที่

---

[๔]ปาริชาต นนทกานันท์, “แนวความคิดเกี่ยวกับสตรีในพุทธปรัชญา”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๓๕.

[๕]ส. พลายน้อย, **ผู้หญิงกับผู้ชาย**, (กรุงเทพมหานคร : เฟื่องฟ้าพริ้นติ้งจำกัด, ๒๕๔๔), หน้า ๕๓.

จะจัดสร้างสิ่งหนึ่งขึ้นมา เพื่อให้ตรงกัน ข้ามกับสิ่งที่พระองค์ได้จัดสร้างขึ้นแล้ว ดังนั้น พระองค์จึงหยิบเอาวัตถุรวม ๒๒ ชนิดด้วยกัน[๖] คือ

๑. ความกลมกล่อมของดวงพระจันทร์

๒. ความคดเคี้ยวของเถาไม้เลื้อย

๓. ความเกาะเกี่ยวเลื้ยวรัดของเถาวัลย์

๔. ความหวั่นไหวโอนเอนของยอดหญ้า

๕. ความอ่อนไหวอ้อนแอ้นของใบอ้อ

๖. ความหอมหวนยียวนของมวลบุปผาชาติ

๗. ความแหลมคมของดวงตาสัตว์มฤคี

๘. ความเบาบางของใบไม้นานาชนิด

๙. ความรุ่งโรจน์แจ่มจ้าของดวงระวี

๑๐. น้ำตาของมวลเมฆหมอก

๑๑. ความโบกพลิ้วของทิศทางลม

๑๒. ความตื่นตกใจและใจเสาะของกระต่าย

๑๓. ความโอ่โอ้อวดของนกยูง

๑๔. ความนุ่มนิ่มของขนนกน้อย

๑๕. ความแข็งแกร่งของเพชร

๑๖. ความหวานชื่นของน้ำผึ้ง

๑๗. ความดุร้ายของพยัคฆ์

๑๔. ความร้อนระอุของเปลวไฟ

๑๙. ความเยือกเย็นของหิมะ

๒๐. ความครวญครางของนกเขา

---

[๖] นางรจนา. (นามแฝง), “กำเนิดสตรี" **เพื่อนใจ, ปีที่ ๒๓ ฉบับที่ ๑-๕**. (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณ ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๔) หน้า ๑๕.

๒๑. ความพิษร้ายต่างชนิดของอสรพิษ

๒๒. ความช่างพูดของนกกระจอก

เมื่อพระองค์ได้มวลสารทั้ง ๒๒ สิ่งดังกล่าวแล้ว นำมาปั้นปลุกเสกด้วยกฤตยาคม สำเร็จลงเป็นรูปร่างของมนุษย์ พร้อมกันนั้นพระองค์ก็ได้นำเอาดวงใจบางส่วนของสัตว์ ๓ ชนิด คือ ดวงใจของราชสีห์ ดวงใจของสุนัข ดวงใจของวานร เป่าเสกเข้าไปในเรือนร่างของมนุษย์นั้น เพราะฉะนั้นในที่สุดเรือนร่างพร้อมด้วยหัวใจดังกล่าวจึงเกิดมาเป็นมนุษย์มีภาวะและเพศเป็นสตรีหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า อิตถีเพศ[๗] คือ ผู้หญิงเรานี่เอง

ในยุคดึกดำบรรพ์ประชาชนชาวอินเดียนับตั้งแต่พระราชาธิบดีลงมา จนถึงประชาราษฎร์ทั่วไป พากันยึดถือเป็นจารีตว่า ธรรมดาผู้หญิงสาวภายหลังจากแต่งงานแล้ว หากสามีตายลง หญิงผู้เป็นภรรยานั้นจะต้องโดดเข้ากองไฟในเวลาที่เผาศพของสามี เพื่อตายตามสามีไปด้วยเพราะฉะนั้นผู้หญิงผู้ปฏิบัติเช่นนั้น จึงได้นามว่า “สตี” หรือ “สตรี" แปลว่าผู้ยอมตายไปกับ สามี

ยังมีอีกคำหนึ่งที่เรียกผู้หญิงว่า “สมร” ซึ่งก็คงแปลคำนี้ว่า “ผู้ยอมตายด้วยกัน”[๘] ที่ กล่าวว่าหญิงที่ยอมตายด้วยการโดดเข้าไปในกองไฟเผาสามีเพื่อให้ตัวตายไปกับสามีนั้น เพราะ ว่าประเพณีของชาวอินเดียมีข้อบังคับว่า หญิงหม้ายที่ไร้สามีเสียแล้วย่อมเป็นที่รังเกียจของสังคม ทั่วไปในยุคนั้น

ครั้นยุคต่อมา ภายในประเทศอินเดียมีความวิวัฒนาการ เพราะประชาชนได้รับการศึกษาพร้อมทั้งได้ติดต่อกับโลกภายนอกมากขึ้น จึงพยายามเปลี่ยนแปลงจารีตดังกล่าวมาเป็น ว่า หากหญิงใดภายหลังจากสามีตายลง หญิงนั้นจะต้องโกนผมบนศีรษะออกให้หมด ทั้งวัตถุ คือ เสื้อผ้าที่จะใช้นุ่งห่มประดับกาย จะต้องย้อมให้มีแต่เฉพาะสีเหลืองเพียงสีเดียว แต่ครั้นกาลเวลาล่วงเลยมา จารีตดังกล่าวนี้ก็เสื่อมลง ไม่มีผู้ใดผู้หนึ่งจะยึดถือประพฤติปฏิบัติได้ ฉะนั้นบรรดานักปราชญ์ในอินเดียยุคต่อมาจึง

---

[๗]นางรจนา (นามแฝง), เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

[๘]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๖.

แก้ไขจารีตพร้อมกับบัญญัติศัพท์ของคำว่า “สตรี” ลงในหนังสือ พจนานุกรมเสียใหม่ โดยให้ความหมายคำว่า “สตรี” แปลว่า ผู้ร่วมสุขร่วมทุกข์กับชายผู้เป็นสามีเท่านั้น

อนึ่ง คำว่า “สตรี” ที่กล่าวว่า ผู้มีจิตใจของสัตว์ ๓ ชนิดประกอบอยู่[๙] คือ ดวงใจของ ราชสีห์ ดวงใจของสุนัข และดวงใจของวานรนั้น ท่านให้ความหมายของสภาวะและจิตใจหญิงไว้ดังนี้

ธรรมดาของหญิงย่อมมีอำนาจที่จะให้ชายเกิดความประหม่าเกรงกลัว นับตั้งแต่วินาทีแรกที่ชายเริ่มมีความสัมพันธ์รักใคร่กันกับหญิงครั้งแรก ภายหลังได้หญิงนี้มาครอบครองโดยฉันเป็นสามีภรรยากันแล้ว อำนาจความกริ่งเกรงใจภรรยาก็ยังปรากฏเกิดอยู่กับชายสามีตลอดไป นี้เป็นลักษณะดวงใจราชสีห์ ซึ่งเป็นที่ยำเกรงของบรรดาสัตว์ทั้งหลาย

สำหรับดวงใจของสุนัขนั้น ธรรมชาติของหญิง หลังจากได้สมรสกับชายอยู่ครอบครองเหย้าเรือนโดยสภาวะของสามีภรรยาแล้ว ดวงจิตของหญิงจะต้องยอมสวามิภักดิ์จงรักอยู่กับชายผู้เป็นสามี ซื่อสัตย์สุจริตตลอดไป เหมือนหนึ่งดวงใจของสุนัขผู้จงรักภักดีต่อเจ้าของผู้ที่ได้เลี้ยงดูมาฉะนั้น

ส่วนดวงใจของวานรนั้น ธรรมชาติของลิงย่อมมีกิริยาอาการไม่สงบ มักดิ้นรนกลับ กลอกอยู่ไปมา ท่านเปรียบเหมือนน้ำใจของหญิง เมื่อได้รับคำเยินยอจากชายแล้วมักแสดง อาการกิริยาหลุกหลิกให้ปรากฏ ที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะมีจิตใจมักจะเข้าข้างตัวเองเสมอ โดยมิได้คำนึงถึงข้อเท็จจริงอันประกอบด้วยเหตุผล เพราะฉะนั้นจึงสมกับภาษิตของคนโบราณเราอยู่ข้อ หนึ่งความว่า

ธรรมดาผู้ชายจะตัดสินเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือหลายเรื่องมักจะนำเหตุเข้ามาใช้เป็นเครื่องประกอบการพิจารณาตัดสิน ส่วนผู้หญิงมักจะพิจารณาตัดสินใจทุกๆ เรื่องด้วยความรัก เสมอไป

---

[๙] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

เท่าที่กล่าวมานี้ เป็นการแสดงให้เห็นถึงกำเนิดสภาวะพร้อมทั้งสถานะตลอดจนดวงจิตของสตรี ปรากฏทางกิริยาอาการตามโลกโวหารสมบัติ[๑๐]

ในสมัยอินเดียโบราณนั้น ไม่ว่าจะเป็นพิธีกรรมศาสนาใดๆ กำหนดให้สามีภรรยากระทำร่วมกัน โดยให้ภรรยาเป็นฝ่ายสนับสนุนสามี ศาสนาพราหมณ์ถือว่าเพื่อให้เป็นที่มั่นใจ ได้ว่า วิญญาณของคนจะไปสู่สรวงสวรรค์ สามีภรรยาจะต้องมีบุตร เพราะบุตรจะเป็นผู้ทำพิธีทางศาสนาให้กับวิญญาณของบิดา ข้อกำหนดดังกล่าวมีอิทธิพลในการกดขี่ผู้หญิงอย่างยิ่ง เพราะนอกจากผู้หญิงจะมีหน้าที่ทั้งทางสังคมและศาสนาที่จะต้องแต่งงานแล้ว ผู้หญิงผู้เป็นภรรยาจะต้องสามารถให้กำเนิดบุตรด้วย หากเธอไม่สามารถทำหน้าที่นี้ได้สำเร็จทั้งเธอและสามีของเธอไม่ได้ไปสู่สวรรค์ แม้ในการทำพิธีบูชายัญ เธอก็ได้แต่มีส่วนร่วมในพิธีของสามีเท่านั้น[๑๑]

ในคัมภีร์อรรถศาสตร์ไม่ได้เน้นประเด็นเกี่ยวกับผู้หญิงโดยตรง และไม่ได้กล่าวถึงประเด็นดังกล่าวหลายแง่หลายมุม เช่น คัมภีร์พระไตรปิฎกหรือมานวธรรมศาสตร์ แต่ทว่าแม้ประเด็นที่พูดถึงจะจำกัด ก็ได้แสดงแนวคิดเด่นของเกาฏิลียะในเรื่องดังกล่าว ซึ่งเป็นแนวคิดที่ค่อนข้างให้สิทธิเสรีภาพแก่ผู้หญิงค่อนข้างมาก เมื่อเทียบกับวัฒนธรรมฮินดูโบราณโดยส่วนรวม ความคิดเกี่ยวกับผู้หญิงปรากฏเป็นเรื่องซึ่งแยกชัดเจนจากเรื่องอื่นๆ และเขียนไว้โดยเฉพาะในเล่มที่สองถึงเล่มที่สี่เข้าใจว่าเรื่องอื่นๆ ที่มิได้นำมาเขียนไว้ก็คือเรื่องที่เกาฏิลียะไม่มีความเห็นขัดแย้งกับคัมภีร์และประเพณีเดิม แม้บางเรื่องที่นำมาเขียนก็เห็นได้ว่าเกาฏิลียะไม่ได้เปลี่ยนแปลงหลักในศาสนาพราหมณ์ ดังที่ Rao[๑๒] ได้กล่าวไว้ว่า

---

[๑๐]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๗.

[๑๑]ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, การศึกษาเรื่องผู้หญิง (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๒๕), หน้า ๔๒.

[๑๒]ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑๖.

“เกาฏิลียะเป็นผู้มีความเชื่อมั่นในทฤษฎีเกี่ยวกับการสร้างโลกของศาสนาพราหมณ์ และยึดมั่นในแบบสังคมของศาสนาและประเพณีพราหมณ์ อันประกอบด้วยวรรณะสี่และอาศรม”[๑๓]

คำพูดดังกล่าวมีหลักฐานที่เห็นได้ชัด เช่น ในการเสนอกฎหมายเกี่ยวกับผู้หญิงนั้น เราได้เริ่มต้นด้วยเรื่องการแต่งงานว่าเป็นสาเหตุแห่งการขัดแย้ง และพูดถึงการพิจารณาของกฎหมายโดยเชื่อมโยงกับการแต่งงาน ๘ ประเภท ซึ่งในคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ก็กล่าวถึง การที่กฎหมายเชื่อมโยงกับการแต่งงาน ๘ ประเภทนี้ แสดงว่าเป็นการแต่งงานที่เกิดขึ้นจริงในสังคมนั้น กฎหมายจึงต้องคลุมให้ถึง เช่น การวางยาแล้วลักพาตัวไป หรือลักพาไปขณะกำลังหลับ ก็ถือเป็นการแต่งงานแบบที่เรียกว่า ไปศาจ หรือปีศาจ ซึ่งเป็นแบบที่ไม่ถูกต้อง ไม่ดีงาม

การแต่งงาน ๘ ประเภทในคัมภีร์อรรถศาสตร์มี ดังนี้

การแต่งงานเป็นเหตุแห่งการขัดแย้ง

การยกให้ในการแต่งงานของหญิงสาวที่ประดับประดาอย่างวิเศษ เรียกว่าการแต่งงานแบบพราหมะ

การร่วมกันทำหน้าที่อันศักดิ์สิทธิ์ของชายและหญิงเรียกว่าการแต่งงานแบบปราชาปัตยะ

การยกให้ในการแต่งงานของสาวด้วยวัวคู่หนึ่ง เรียกว่าการแต่ง งานแบบอารศะ

การยกให้ในการแต่งงานของหญิงสาวแก่นักบวชผู้ทำพิธีพลีบูชา เรียกว่าการแต่งงานแบบไทวะ

การแอบอยู่ร่วมกันเองโดยเต็มใจระหว่างหญิงสาวกับคนรักของเธอ เรียกว่าการแต่งงานแบบคานธรวะ

การยกหญิงสาวให้หลังจากได้เงินจำนวนมากเรียกว่า อาสุระ

---

[๑๓]M.V. Krishna Rao, Studies in Kautilya. (Delhi : Munshi Ram Manohar Lal., ๑๙๕๘), pp. ๑. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน สตรีในคัมภีร์ตะวันออก), หน้า ๑๑๗.

การลักพาหญิงสาวเรียกว่าการแต่งงานแบบราก๎ษสะ

การลักพาหญิงสาวขณะหลับหรือถูกวางยาเรียกว่าการแต่งงานแบบไปศาจะ[๑๔]

การแต่งงาน ๘ ประเภทนี้ถ้าว่าโดยประเพณีแล้วการแต่งงานสี่ประเภทแรกถือว่าถูกต้อง ซึ่งถ้าว่าโดยหลักการในคัมภีร์มานวธรรมศาสตร์ ถือว่าการแต่งงานสี่ประเภทแรกไม่มีเรื่องเงินสินสอดเข้ามาเกี่ยวข้อง แต่ในสมัยเมารยะแม้การแต่งงานสี่ประเภทแรกนี้ก็อาจมีการจ่ายเงินค่าสินสอด กล่าวคือมิได้เป็นไปตามหลักการจริงๆ เกาฏิลียะจึงอ้างเอาการที่บิดามารดาฝ่ายหญิงได้รับเงินหรือไม่เป็นเครื่องกำหนดความพอใจหรือไม่พอใจของบิดามารดา และใช้เป็นหลักในการตัดสินความถูกผิดของการแต่งงานดังนี้

“การแต่งงานสี่อย่างแรกเป็นไปตามประเพณีโบราณ และถูกต้องเนื่องจากบิดาฝ่ายหญิงเห็นชอบด้วย ที่เหลือทั้งบิดามารดาหญิงต่อต้าน

เพราะบิดามารดาหญิงเป็นผู้ได้รับเงินที่เจ้าบ่าวจ่ายเพื่อแต่งงานกับบุตรสาว ในกรณีที่บิดาหรือมารดาเสียชีวิต ผู้ที่ยังมีชีวิตเป็นผู้ได้รับเงิน หากเสียชีวิตแล้วทั้งคู่ ตัวหญิงสาวนั้นได้รับเงิน

แต่จะเป็นการแต่งงานแบบใดก็ตามนับว่าใช้ได้ ถ้าหากผู้ที่เกี่ยว ข้องพอใจ”[๑๕]

หลักการในข้อสามดังกล่าวข้างต้นยังมีข้อขัดแย้งในตัวเอง กล่าวคือ การแต่งงานแบบ อาสุระซึ่งมีการเรียกร้องเงินจากเจ้าบ่าวก็น่าจะถือว่าเป็นการแต่งงานแบบที่บิดามารดาของฝ่ายหญิงยอม และเป็นแบบที่ถูกต้องด้วยหากถือเอาเงินที่บิดามารดาได้รับเป็นเกณฑ์

นอกจากนี้ในข้อ ๑๓ ซึ่งเกาฏิลียะแสดงความใจกว้างต่อผู้หญิง คือ แม้การแต่งงานแบบที่ไม่ถูกประเพณีหากชายและหญิงพอใจก็ถือว่าเป็นการแต่งงานที่ใช้ได้ ข้อ

---

[๑๔]Kangle, อรรถศาสตร์, ๓.๒/๑๐-๑๓. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๑๑๙,

[๑๕]เรื่องเดียวกัน.

นี้เห็นได้ว่าความยินยอมพร้อมใจของสำคัญกว่าวิธีการในการได้มาซึ่งเจ้าสาว แม้พ่อแม่ไม่พอใจหากตัวผู้หญิงนั้นพอใจกฎหมายก็ยอมรับ แต่ทั้งนี้ก็ต้องขึ้นกับกฎหมายในเรื่องอื่นด้วย เช่น ผู้หญิงไม่มีสิทธินำทรัพย์สินของบิดามารดาติดตัวไป และชายที่รับผู้หญิงซึ่งทำผิดเช่นนั้นมีความผิดฐานลักทรัพย์ แม้ไม่ผิดฐานพรากลูกสาว เพราะเธอบรรลุนิติภาวะแล้วก็ตาม

แต่การกำหนดเอาความพอใจนี้ก็อาจมีปัญหาเพราะผู้หญิงไม่ได้เรียนหนังสือ และอายุที่บรรลุนิติภาวะนั้นต่ำมาก คือ

“ผู้หญิงบรรลุนิติภาวะเมื่ออายุสิบสองปี ชายสิบหกปี หากบรรลุนิติภาวะแล้วปรากฏว่าไม่เชื่อฟังผู้มีอำนาจตามกฎหมาย ผู้หญิงถูกปรับ ๑๕ ปณะ ผู้ชายถูกปรับสองเท่า”[๑๖]

ความพอใจหรือไม่พอใจของผู้หญิงวัยนี้จะนับว่าเป็นความพอใจของผู้ที่มีความคิดเป็นผู้ใหญ่พอแล้วหรือไม่ ฮินดูออกจะพิจารณาความเป็นผู้ใหญ่จากสัญลักษณ์ทางกายมากกว่า คือ ผู้หญิงนั้นดูจากการมีประจำเดือน และโดยทั่วไปอาจพบว่าผู้หญิงอายุสิบสองปีมีประจำเดือนแล้ว ส่วนผู้ชายต้องเรียนหนังสือ ซึ่งอาจเรียนจบเมื่ออายุระหว่างสิบแปดปีถึงสามสิบหกปีเพราะ

“หลักสูตรการเรียนพระเวททั้งสามซึ่งต้องเรียนในบ้านของคุรุ คือ สามสิบหกปี ครึ่งหนึ่งของจำนวนนั้น หนึ่งในสี่ของจำนวนนั้นหรือจนกว่าจะจบ”[๑๗]

“พราหมณ์ต้องใช้เวลาหนึ่งในสี่ของชีวิตอยู่กับคุรุ จึงแต่งงานและอยู่บ้านตนในช่วงที่สองของชีวิต”[๑๘]

---

[๑๖]Kangle, อรรถศาสตร์, ๓.๓/๑-๒. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๑๒๐.

[๑๗]Burnal, มานวธรรมศาสตร์, ๓/๑. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๑๒๐.

[๑๘]Bunel, มาวนธรรมศาสตร์, ๔/๒. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๑๒๐.

ถ้าหลักสูตรการเรียนเป็นเช่นนี้เวลาที่อยู่กับครูโดยเฉลี่ยคงประมาณสิบแปดปี สำหรับคนสติปัญญาค่อนข้างดี และอาจจะเร็วกว่านั้นถ้าปัญญาดี การกำหนดอายุชายให้บรรลุนิติภาวะเมื่อสิบหกปีจึงน่าจะสัมพันธ์กับเวลาที่ต้องอยู่ในบ้านครูและมีความรู้ดีพอสมควร อายุนี้อาจนำมาใช้กำหนดคนในวรรณะกษัตริย์และไวศยะ ซึ่งก็ต้องศึกษาพระเวทเช่นกัน พึงสังเกตว่า คัมภีร์ต่างๆ ของอินเดียนั้นมุ่งพูดเรื่องของวรรณะที่เป็นทวิชาติทั้งสามมากกว่าจะพูดถึงวรรณะศูทร

เมื่ออายุบรรลุนิติภาวะของผู้หญิงต่ำเช่นนี้ ประกอบกับไม่มีการศึกษา[๑๙] เพราะคงเป็นการลำบากที่จะไปอยู่กับครูซึ่งเป็นผู้ชายด้วยแล้ว แม้ผู้หญิงจะโตทางร่างกาย แต่ความคิดคงจะโตไม่พอ คำว่าความพอใจของทั้งสองฝ่ายจึงอาจมิได้มาจากความคิดที่รอบคอบหรืออาจจะมาจากการถูกบังคับขู่เข็ญก็ได้ ความใจกว้างของเกาฏิลียะในที่นี้น่าจะเป็นประโยชน์ในกรณีที่ผู้หญิงโตมากกว่านี้ และกรณีที่ผู้หญิงถูกบิดามารดาบังคับให้แต่งงานเมื่อตนไม่ได้ยินดี แต่ถึงกระนั้นก็นับว่าเกาฏิลียะได้คำนึงถึงสิทธิและความรู้สึกของผู้หญิงมากกว่าผู้แต่งคัมภีร์มานว ธรรมศาสตร์

๑.๓ สิทธิ หน้าที่ของสตรีอินเดีย

เรื่องสิทธิเป็นอีกเรื่องหนึ่งซึ่งเกาฏิลียะได้แสดงความใจกว้างต่อผู้หญิงโดยได้กำหนดสิทธิในด้านต่างๆ ที่ผู้หญิงพึงได้รับ แต่ก็มิใช่ว่าผู้หญิงจะมีอิสระเต็มที่ โดยเฉพาะในเรื่องเสรีภาพทางเพศที่ผู้หญิงบางคนบางพวกในปัจจุบันเรียกร้อง เพราะเกาฏิลียะไม่ได้ให้ความสำคัญแก่เรื่องเพศในแง่ที่เป็นความสนุกสนานทางกาย แต่สำคัญในแง่ที่เกี่ยวข้องกับสถาบันครอบครัว ซึ่งเมื่อพิจารณาจากกฎต่างๆ ที่เกาฏิลียะกำหนดแล้ว จะเห็นการส่งเสริมครอบครัวแบบผัวเดียวเมียเดียวอย่างชัดเจน สิทธิในพรหมจรรย์เป็นสิทธิพื้นฐานของเรื่องนี้

---

[๑๙]ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก, หน้า ๑๒๑.

สิทธิในพรหมจรรย์ ถ้าผู้หญิงไม่ให้ความสำคัญแก่พรหมจรรย์เพศก็ไม่ใช่เรื่องพิเศษที่ กฎหมายจะต้องถือปฏิบัติให้แตกต่างไปจากอวัยวะอื่น กฎหมายเกี่ยวกับการละเมิดทางเพศก็ไม่มีเหตุผลจะต้องกำหนดเป็นพิเศษกว่าการทำร้ายร่างกายอย่างอื่น การที่ผู้หญิงซึ่งต้องการให้สังคมยอมรับการมีเพศสัมพันธ์แบบเสรีแต่ต้องการให้ลงโทษผู้ข่มขืนกระทำชำเราด้วยอัตราโทษสูงจึงเป็นเรื่องที่ไม่สมเหตุสมผล

เกาฏิลียะให้ความสำคัญแก่พรหมจรรย์ของผู้หญิง ดังนั้นจึงมีข้อจำกัดเสรีภาพทาง เพศสัมพันธ์ของผู้หญิงไว้ด้วย เกาฏิลียะกำหนดว่า

“ผู้ใดทำลายพรหมจรรย์ของหญิงวรรณะเดียวกัน หญิงนั้นยังไม่โตเป็นผู้ใหญ่ โทษตัดมือหรือปรับ ๔๐๐ ปณะ

หากหญิงนั้นถึงตายผู้กระทำผิดต้องโทษประหาร

ผู้ใดทำลายพรหมจรรย์หญิงที่เป็นผู้ใหญ่แล้ว โทษตัดนิ้วกลางหรือปรับ ๒๐๐ ปณะ

และยังต้องจ่ายค่าเสียหายแก่บิดาหญิงนั้นด้วย

ชายจักยุ่งเกี่ยวทางเพศกับหญิงโดยเธอไม่เต็มใจมิได้

ชายผู้ใดทำลายพรหมจรรย์หญิงโดยหญิงนั้นเต็มใจ ชายเสียค่า ปรับ ๕๕ ปณะ หญิงเสียค่าปรับกึ่งหนึ่ง

ชายใดสวมรอยชายอื่นผู้จ่ายค่าสินสอดทองหมั้นแก่หญิงแล้ว โทษตัดมือหรือปรับ ๔๐๐ ปณะ พร้อมทั้งชดใช้ค่าสินสอดทองหมั้นนั้น ด้วย”[๒๐]

เราจะเห็นได้ว่าการทำลายพรหมจรรย์หญิงไม่ว่าหญิงนั้นจะเต็มใจหรือไม่ก็ตาม ถือเป็นความผิด หากไม่เต็มใจโทษรุนแรงถึงขั้นที่ชายจะต้องกลายเป็นคนพิการ

---

[๒๐]Kangle, อรรถศาสตร์, ๔.๑๒/๑-๗. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๑๒๑.

และถูกประจานไปตลอดชีวิต หรือหากหญิงถึงแก่ชีวิต โทษก็หนักถึงขั้นประหารชีวิต กล่าวคือ “โทษฆ่าผู้หญิงเท่ากับโทษฆ่าพราหมณ์”[๒๑]

การลงโทษในเรื่องนี้มิได้ลงโทษแก่ชายเท่านั้นหากยังลงโทษแก่หญิงด้วย เพื่อให้หญิงรักษาพรหมจรรย์ของตน การลงโทษนี้รวมไปถึงผู้จัดการให้หญิงเสียพรหมจรรย์ และผู้กล่าว หาเท็จในเรื่องดังกล่าวด้วย ยิ่งถ้าเป็นการกระทำที่เกิดขึ้นนอกหมู่บ้าน ซึ่งแสดงให้เห็นเจตนาชัดเจนที่จะทำเรื่องดังกล่าวให้สำเร็จโดยไม่มีผู้รู้เห็น หรือโดยการฉุดคร่าซึ่งเป็นการบังคับด้วยกำลัง และเป็นการกระทำที่อุกอาจด้วยแล้วโทษจะเพิ่มขึ้นดังนี้

เมื่อหญิงใดโดยการจัดการของหญิงอื่นยินยอมมอบกายแก่ชาย วรรณะและชั้นเดียวกัน จะถูกปรับ ๑๒ ปณะ ส่วนหญิงที่เป็นผู้ช่วยจัดการ ถูกปรับเป็นสองเท่า

หญิงใดช่วยให้ชายมีเพศสัมพันธ์กับหญิง โดยเธอไม่เต็มใจจะต้องเสียค่าปรับ ๑๐๐ ปณะ พร้อมทั้งให้ค่าเสียหายแก่เธอจนพอใจ

หญิงใดโดยความยินยอมของตนเองมอบกายให้แก่ชาย จักต้องไปเป็นทาสของพระราชา

การร่วมประเวณีกับหญิงนั้นนอกหมู่บ้าน หรือการกล่าวหาเท็จในเรื่องดังกล่าว มีโทษปรับเพิ่มเป็นสองเท่าของโทษปกติ

ผู้ใดฉุดคร่าเอาหญิงไปด้วยกำลังมีโทษปรับ ๒๐๐ ปณะ หากหญิงนั้นมีเครื่องทองประดับตัวไปด้วยปรับโทษสูงสุด หากกลุ่มคนลักพาหญิง ไปแต่ละคนรับโทษตามกล่าวข้างต้น

---

[๒๑]B.N. Luniya, Life and Culture In Ancient India. (Agra : Lakshmi ๓ Naain Agarwal, ๑๙๘๒). pp. ๒๖๑ (อ้างในปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๑๒๒.

การที่เราจะเข้าใจสถานภาพของสตรี[๒๒] ในทัศนะของพระพุทธศาสนาได้กระจ่างนั้น ก็ต้องกลับไปดูสภาพสังคมอินเดียสมัยก่อนและหลังพุทธกาล คือสถานภาพของสตรีในสังคมพราหมณ์และฮินดูกันสักเล็กน้อย

ยุคพระเวท เราไม่ทราบอะไรมากนัก เพราะคัมภีร์พระเวทว่าด้วยการประกอบพิธีกรรมทั้งหมด ผู้ประกอบพิธีกรรมก็คือพราหมณ์ผู้เชื่อว่าสตรีอินเดียยุคพระเวท ก็คงถูกกีดกันเรื่อง การศึกษาและการประกอบพิธีกรรมเช่นในปัจจุบัน นอกจากนี้ศาสนาพราหมณ์ช่วงนี้ไม่มีแนว ความคิดเรื่องการออกบวชบำเพ็ญเนกขัมมบารมีเลย สตรีก็คงไม่มีโอกาสได้บวชด้วย

ยุคอุปนิษัท ยุคนี้ศาสนาพราหมณ์เริ่มเรียนอะไรๆ จากพระพุทธศาสนามาก แม้กระทั่งเรื่องการออกบวชก็เริ่มปรากฏตัวละครในคัมภีร์อุปนิษัทบางเรื่อง พฤหทารัณยกอุปนิษัท เล่าเรื่องการโต้วาที เรื่องพรหมัน[๒๓] หน้าพระที่นั่งของกษัตริย์ชนกระหว่างท่านยัชญวัลยกะและนักบวชหญิงชื่อคารคี เป็นต้น

จากจุดนี้ เราก็ควรทราบต่อไปว่า อายุของอุปนิษัทนั้น มิได้เก่าแก่เกินสมัยพุทธกาล อย่างที่นักปรัชญาฮินดูเข้าใจกัน อุปนิษัทนี้จัดเป็นวรรณกรรมทางปรัชญา คงได้รับอิทธิพลนี้จากคำสอนของพระพุทธศาสนาหรือแนวคิดเรื่องการออกบวชไปจากพุทธและเชนแน่นอน มิเช่นนั้น ฐานะของสตรีคงไม่สูงส่งขนาดนี้

ยุคคัมภีร์ธรรมศาสตร์ ตามที่ทราบมาวรรณกรรมชุดนี้มีหลายฉบับเรียกรวมๆ กัน ว่า “ธรรมศาสตร์” ในจำนวนนี้ คัมภีร์มนูธรรมศาสตร์หรือมนูสังหิตาซึ่งมีชื่อเสียงโด่งดังและยอมรับว่าได้บรรจุคำสอนพื้นฐานของศาสนาฮินดูไว้ค่อนข้างสมบูรณ์ อายุของมนูธรรมศาสตร์ คงหลังพุทธกาลอย่างน้อยๆ ก็สองร้อยถึงสี่ร้อยปี

ในคัมภีร์นี้เอง ได้มีการกล่าวถึงสตรีในลักษณะไม่เท่าเทียมกันกับเพศชายไว้มากมายเหลือเกิน เช่น

---

[๒๒]พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุสลจิตโต), สตรีในพระพุทธศาสนา (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหา จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๕๓-๕๖.

[๒๓]พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุสลจิตโต), สตรีในพระพุทธศสนา, อ้างแล้ว, หน้า ๕๔.

๑. สตรีไม่มีสิทธิในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

“สตรีไม่ควรประกอบพิธีกรรมประจำวันตามที่พระเวทระบุไว้ ถ้าหล่อนประกอบ หล่อนจะต้องตกนรก”

๒. ธรรมชาติของผู้หญิงไม่น่าไว้ใจล่อลวงชายทุกประเภท

“มันเป็นธรรมชาติของผู้หญิง ที่ล่อลวงชายในโลกนี้ เพราะเหตุนั้น แม้บัณฑิตก็ไม่ปลอดภัย เมื่อคบกับผู้หญิง”

๓. สตรีไม่อาจดูแลตัวเองได้ ต้องมีเพศชายคุ้มครองตลอดเวลา

“บิดาคุ้มครองหล่อนเมื่อเยาว์วัย สามีปกครองหล่อน (เมื่อเวลาแต่งงาน) ยังสาวอยู่ เมื่อสามีตายลูกชายจะดูแลแทนตอนหล่อนแก่เฒ่า สตรีไม่อาจอยู่ตามลำพังได้”

ด้วยอิทธิพลของคำสอนนี้ จึงเกิดมีประเพณีสตรีขึ้นในอินเดีย และหญิงม่ายแม้ยังสาวบางเผ่ายังคงปฏิบัติอยู่ กล่าวคือ เมื่อสามีตายก็จะถูกเกลี้ยกล่อมให้โดดเข้ากองไฟตายตามสามีไป โดยเชื่อว่าจะได้บุญกุศลมากคือได้ไปเกิดในสวรรค์

๔. ผู้หญิงไม่มีสิทธิในมรดกหรือมีสมบัติเป็นของตนเอง

“ภรรยา ลูกชาย และทาส ทั้งสามประเภทนี้ ไม่มีสมบัติเป็นของตนเอง ทรัพย์สมบัติที่พวกเขาหามาได้ ย่อมตกเป็นของผู้ชายที่เขาอาศัยอยู่”

๕. ผู้ชายมีสิทธิจะเฆี่ยนตีผู้หญิงหรือแม้แต่สังหารเสีย ก็มีความผิดเพียงเล็กน้อย

“การดื่มเหล้า การสังหารสตรี ศูทร แพทย์ กษัตริย์ และคนนอกศาสนาเป็นบาปเพียงเล็กน้อย”

เหล่านี้คือประกาศิตของท่านมนูปรากฏอยู่ในคัมภีร์มนูธรรมศาสตร์ที่กำหนดสถาน ภาพของสตรีไว้ต่ำที่สุด เพราะเหตุนี้สตรีชาวอินเดียจึงทุกข์ยากมาก นอกจากประเพณีสตรี ดังกล่าวแล้ว พวกหล่อนยังต้องเป็นฝ่ายไปขอผู้ชายแต่งงานด้วย การจ่ายค่าสินสอดแพงมาก บางรายผู้ชายเรียกสินสอดเป็นรถเก๋ง มอเตอร์ไซด์ เป็นต้น สะใภ้บางรายทำสัญญาขอผ่อนส่งสินสอด เมื่อมีเหตุจำเป็นจ่ายไม่ทันกำหนด ต้องถูกแม่

ผัวและญาติพี่น้องผัวทุบตีทรมานอย่าง แสนสาหัสในปีหนึ่งๆ นับเป็นพัน เป็นหมื่นราย บางรายถึงกับเอาน้ำมันก๊าดราดส่าหรี แล้วเผาตายทั้งเป็นก็มาก แม้จะถูกทรมานอย่างนี้หล่อนก็จำยอม เพราะมนูบอกว่าสตรีแต่งงานแล้วขอหย่าไม่ได้เลย

"ไม่ว่าจะด้วยการขายหรือการบอกศาลาเลิกกัน ภรรยาก็ไม่อาจหย่าขาดจากสามีได้"

๑.๔ กฎเกณฑ์ทางสังคมที่มีผลกระทบต่อสตรีอินเดีย

ในประวัติศาสตร์อินเดียนั้น ผู้หญิงมักจะผูกพันอยู่กับชีวิตแห่งการมีครอบครัว แม้มนูจะวาดภาพสตรีออกมาในเชิงปฏิเสธทำให้เกิดกฎเกณฑ์และข้อห้ามต่างๆ มากมาย ที่จะจำกัดขอบเขตของสตรีจนราวกับว่าสตรีมิได้มีความเป็นมนุษย์ในระดับเดียวกับชาย

หญิงที่ไม่รักษาพรหมจรรย์ของตนมีโทษต้องไปเป็นทาสของพระราชาด้วย หญิงที่เป็นทาสนี้บางส่วนคงเป็นทาสรับใช้กิจการต่างๆ และบางส่วนที่หน้าตาสวยงามคงเป็นนางคณิกา เพราะถือว่าเมื่อไม่รักพรหมจรรย์แล้วก็ให้มีหน้าที่รับใช้ทางเพศเสียเลย แต่หลักข้อนี้ก็ดูขัดกับการรับรองการแต่งงานแบบคานธารวะ ซึ่งเกาฏิลียะกำหนดว่าถ้าสองฝ่ายพอใจก็ใช้ได้ หากไม่มีข้อกำหนดดังกล่าวแล้วโทษตามกฎข้อนี้ก็จะสอดคล้องกับเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของพิธี แต่งงานตามหลักของฮินดู ซึ่งมีข้อกำหนดในรายละเอียดดังนี้[๒๔]

"พิธีแต่งงานหรือวิวาหะ ซึ่งพบในศรุติอาจสรุปได้ดังนี้ เริ่มด้วยการกำหนดวันทำพิธีพิจารณาคุณสมบัติ เช่น วรรณะ ลักษณะทางกาย ชื่อ เป็นต้น ของชายและหญิง พิธีเริ่มด้วยการส่งคนไปสู่ขอต่อบิดาของฝ่ายหญิง เมื่อตกลงกันแล้วเจ้าบ่าวจะไปสู่บ้านพ่อตาโดยมีขบวนหญิงสาวนำไป เจ้าบ่าวจะได้รับการต้อนรับด้วยพิธี อรฆย และมธุปรก เจ้าบ่าวเจิมเจ้าสาวด้วยน้ำมัน มอบเสื้อผ้าใหม่ ขนเม่น และกระจกแก่เธอ พ่อเจ้าสาวจูง

[๒๔]ปรีชา ข้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก, หน้า ๑๒๓.

เธอมาให้แก่เจ้าบ่าว พี่ชาย น้องชาย แม่ เจ้าสาวเทข้าวเปลือกลงบนมือของทั้งคู่ที่จับกันอยู่ เจ้าสาวยืนบนหินก้อนหนึ่งเดินไปรอบกองไฟเจ็ดก้าว โดยเจ้าบ่าวจูงมือเธอ (ปาณิครหณ) แตะไหล่ หัวใจ และสะดือของเธอ โปรยน้ำรดเธอ เสื้อผ้าของทั้งคู่ถูกผูกเข้าด้วยกัน หรืออาจผูกมือเข้าด้วยกัน นำของไหว้ไปไหว้ครู เจ้าสาวร้องไห้ ตั้งขบวนนำเจ้าสาวไปบ้านสามีโดยนั่งรถ ม้า หรือช้างไป เจ้าสาวถือไฟ ทำพิธีปัดรังควานไปตลอดทาง เธอก้าวเข้าประตูโดยไม่เหยียบธรณีประตู และนั่งลงบนหนังวัวสีแดง บนตักอุ้มเด็กซึ่งเกิดจากผู้หญิงที่มีแต่ลูกชายและลูกทุกคนยังมีชีวิต บ่าวสาวกินอาหารซึ่งสังเวยเทพเจ้าแล้ว สามีชิมก่อนแล้วให้ภรรยา หรืออาจจะเจิมซึ่ง กันและกัน แตะหัวใจของกันด้วยอาหารอันเป็นเครื่องสังเวยก็ได้ ตอนเย็น มีการสวดมนต์บูชาดาวเหนือและดาวอรุณธติ ซึ่งสามีชี้ให้ภรรยาดู

หลังพิธีแล้วพิจารณาพรหมจรรย์สามวันโดยเอาท่อนไม้วางคั่นระหว่างหมอนวันที่สี่มีพิธีปัดรังควานขับไล่สิ่งเลวร้ายออกจากเจ้าสาว เครื่องสังเวยที่เหลือนำมารวมกันและใช้เจิมทั่วร่างกายของเธอแม้กระทั่งปลายเล็บและปลายเส้นผม พิธีทั้งหมดนี้มาจากการแต่งงานของสูรยเทพ วันที่ห้าตามตำราของเพาทายนะ มีการทำพลีกรรมที่ต้นมะเดือซึ่งตกแต่ง ด้วยของขวัญตามกิ่ง[๒๕]

พิธีแต่งงานนี้ถือเป็นพิธีศักดิ์สิทธิ์ ผู้มีสิทธิสาธยายมนตร์พิธีแต่งงานต้องเป็นสาวพรหมจารีเท่านั้น จึงเท่ากับว่าผู้ที่ไม่ใช่สาวพรหมจารีไม่สามารถเข้าพิธีแต่งงานศักดิ์สิทธิ์นี้ได้ เมื่อผ่านพิธีนี้แล้วก็ถือว่าเป็นสามีภรรยากันตลอดไป แม้แต่การหย่าร้างก็ไม่ถือว่าทำให้ขาดจากการเป็นสามีภรรยากัน ผู้หญิงที่ได้ผ่านพิธีนี้จึงถือว่าเป็นผู้มีเกียรติทั้งในด้านกฎหมาย สังคม และศาสนา แม้ในอรรถศาสตร์เองก็กำหนดไว้ว่า[๒๖]

---

[๒๕]Louis Renou. Vedic India. (Calcutta : Susil Gupta Private Limited., ๑๙๕๗). p. ๑๑๖-๑๑๗. (ข้างขวัญยืน, สตรีมนคัมภีร์ตะวันออก) หน้า ๑๒๔.

[๒๖]ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก, หน้า ๑๒๔.

“การแต่งงานอันศักดิ์สิทธิ์ (๔ ประการแรก) จักหย่าร้างมิได้”[๒๗]

การแต่งงานอันศักดิ์สิทธิ์นี้จึงทำได้ครั้งเดียว เมื่อสามีหรือภรรยาแต่งงานใหม่ไม่ถือว่าถูกต้องในแง่ศาสนา และเมื่อประกอบเข้ากับกฎหมายที่มุ่งรักษาความมั่นคงของครอบครัวด้วยแล้ว การแต่งงานใหม่ก็มีโอกาสน้อย แต่ทั้งนี้เป็นเรื่องหลักการความเป็นจริงของสังคมก็ยังเป็นเช่นเดิมคือผู้หญิงยังได้รับการปฏิบัติที่เลวกว่ามาตรฐานดังกล่าวมาก

“ระบบสตีมีปฏิบัติกันในท้องที่บางแห่งทางตะวันตกเฉียงเหนือ แต่ยังไม่นิยมกันในท้องที่ส่วนใหญ่ การมีภรรยาคนเดียวเป็นแต่กฎ แต่คนรวยและชนชั้นปกครองเริ่มมีภรรยาหลายคน ความบริสุทธิ์ทางกายของผู้หญิง ถือเป็นเรื่องสำคัญ จึงไม่สนับสนุนการแต่งงานใหม่ของหญิงหม้าย การ หย่า รวมทั้งการแต่งงานกับภรรยาหม้ายของพี่ชายหรือน้องชายของตน”[๒๘]

การไม่ทำตามกฎดังกล่าวนี้มีมากบ้างน้อยบ้างตามสภาพสังคม หากสังคมใดผู้หญิงมีการศึกษาดี กฎหมายเข้มงวดมากฐานะของผู้หญิงที่เป็นภรรยาคนแรกก็ดีขึ้น แต่ถ้าผู้หญิงการศึกษาต่ำ แม้กฎหมายเข้มงวด การทำตามกฎหมายก็อาจมีอุปสรรค แม้แต่การไปไหนมาไหนตามใจก็ถูกจำกัดเพราะผู้หญิงที่ไม่ได้รับการศึกษาอาจถูกหลอกลวงหรือเสียหายได้เมื่อออกไปนอกบ้าน ระบบห้ามผู้หญิงออกจากบ้านหรือ ปุรทห จึงเกิดขึ้น นอกจากนั้นการที่ไม่ได้รับการศึกษาย่อมไม่อาจเข้าร่วมสมาคมที่สำคัญได้ การออกนอกบ้านจึงไม่มีความจำเป็น ไม่เป็นประโยชน์เท่าอยู่ทำงานในบ้านและดูแลอบรมลูก จึงเกิดเป็นเหตุผลให้ผู้หญิงต้องอยู่กับเหย้าเฝ้ากับเรือน และดูเป็นเรื่องสมเหตุสมผลในสภาวะเช่นนั้น

---

[๒๗]Kangle, อรรถศาสตร์, ๓.๓/๑๙. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๑๒๔,

[๒๘]L.P. Sharma, Ancient History of India. (New Delhi : Vikas Publishing House Pvt. Ltd. ๑๙๘๑), p. ๑๓๙. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๑๒๕.

ในสังคมอินเดียโบราณ สิทธิการเลือกคู่ของสตรี มีผู้หญิงฮินดูมีสิทธิ์มากในเรื่องนี้ ในเรื่องการเลือกคู่ซึ่งในยุคมหากาพย์มีเรื่องผู้หญิงเลือกสามีเอง เช่น กรณีของนางสีดาในรามายณะ ธรรมเนียมเช่นนี้นิยมกันในหมู่กษัตริย์ซึ่งเป็นวรรณะสูง หรือต้องการให้ได้คู่ที่เหมาะสมแก่ฝ่ายหญิงมากที่สุด ในเมื่อเป็นผู้หญิงชั้นสูงย่อมเป็นของมีค่าสำหรับผู้ชาย และผู้ชายที่มีคุณสมบัติดีต่างมาเสนอตัวให้เลือกหรือแข่งขันกันเพื่อจะได้มีโอกาสแต่งงานกับผู้หญิงนั้น กรณีเช่นนี้ จะว่าผู้หญิงมีฐานะต่ำในด้านชีวิตคู่ไม่ได้เลย ผิดกับสมัยปัจจุบันที่ผู้หญิงอินเดียเป็นฝ่ายไปสู่ขอ ผู้ชายและฝ่ายชายกลับเป็นผู้เลือกผู้หญิง[๒๙]

เหตุผลอีกประการหนึ่งก็คือผู้ชายในสังคมที่เป็นผู้ถูกเลือกจะต้องประพฤติตัวให้ดีทำการงานอาชีพที่ผู้หญิงที่ดีจึงจะเลือกผู้หญิงไม่ต้องมีอะไร เพียงแต่มีคุณสมบัติและรูปสมบัติ หรือมีอย่างใดอย่างหนึ่งก็มีสิทธิเลือกผู้ชายแล้ว ในอรรถศาสตร์แม้นางคณิกายังมีสิทธิ์เลือกหลับนอนกับผู้ชายเฉพาะที่เธอต้องการ แต่ผู้ชายไม่มีสิทธิ์บังคับเธอ ในสมัยปัจจุบันผู้หญิงฮินดูกลับเป็นฝ่ายให้ผู้ชายเลือก เธอจึงต้องการศึกษาดี มีทรัพย์สินเงินทองจึงจะมีโอกาสแต่งงานกับผู้ชายที่เธอปรารถนา ผู้ชายนั้นอาจมั่งมีหรือไม่ก็ตาม เขาจะเป็นผู้เลือกตามความต้องการของเขา ผู้หญิงฮินดูจึงมีฐานะตกต่ำลงโดยนัยนี้[๓๐]

การที่ผู้หญิงต้องพึ่งพ่อเมื่อเด็ก พึ่งสามีเมื่อสาว พึ่งลูกชายเมื่อแก่ก็อาจตีความว่าผู้หญิงต้องพึ่งผู้ชายตลอดกาล แต่ก็อาจตีความตรงข้ามได้ว่าการเก็บผู้หญิงไว้ในบ้านเป็นการพิทักษ์รักษาผู้หญิงเพราะนอกบ้านไม่ปลอดภัย ส่วนการที่ผู้ชายต้องดูแลผู้หญิงตลอดชีวิต ก็แสดงถึงหน้าที่ของผู้ชายที่จะไม่ปล่อยให้ผู้หญิงไปตกระกำลำบาก บางคนอธิบายว่าสามี แปลว่า นาย หรือผู้ชายปกครองผู้หญิง แต่ก็อาจอธิบายว่า ภรรยา แปลว่า ภาระ คือ ผู้ชายต้องคิดถึงผู้หญิง ต้องคอยดูแลรับภาระเลี้ยงดูผู้หญิง จะเลี่ยงหน้าที่นี้ไม่ได้[๓๑]

---

[๒๙]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๕-๑๒๖.

[๓๐]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๒๗.

[๓๑]เรื่องเดียวกัน.

สังคมโบราณซึ่งผู้หญิงมีสามีหลายคน หรือผู้หญิงมีบทบาทในการรบน่าจะมีอยู่มาก เช่น ทหารองครักษ์ของพระเจ้าจันทรคุปต์ ก็เป็นทหารหญิงชาวอะมาซอน การที่สังคมดังกล่าว แทบไม่เหลืออยู่ในปัจจุบัน น่าจะกล่าวได้ว่าแม้ผู้หญิงก็ไม่เห็นด้วยกับสังคมเช่นนั้น ทำนองเดียวกับที่สังคมชายเป็นใหญ่ และชายมีภรรยาหลายคนก็ลดลง เพราะผู้ชายเองก็ไม่เห็นด้วย

๑.๕ การยอมรับศักยภาพของสตรีอินเดีย

การยอมรับศักยภาพของสตรีอินเดีย เป็นความเชื่อและการปฏิบัติทางศาสนาของ สังคมอินเดียในสมัยก่อน สร้างภาระความรับผิดชอบทางสังคมและศาสนาแก่ผู้หญิง ทำให้ผู้หญิงต้องแต่งงานและมีบุตร สังคมอินเดียนั้นให้ความสำคัญต่อระบบวรรณะเป็นอย่างยิ่งในมานวธรรมศาสตร์ระบุไว้ชัดเจน ให้ชายแต่งงานกับหญิงในวรรณะของตน

นักสิทธิสตรีในปัจจุบันมีความหวาดระแวงต่อการเห็นสตรีเป็นวัตถุทางเพศมาก จริงแล้วในสังคมตะวันตกที่ว่าผู้หญิงซึ่งต้องเกี่ยวทางเพศกับผู้ชาย การเป็นวัตถุทางเพศหรือไม่ควรพิจารณาดูว่าผู้ชายเห็นเธอเป็นวัตถุหรือเป็นภริยา ถ้าผู้ชายเห็นภรรยาเป็นวัตถุทางเพศจริงแล้ว ส่วนมากจะไม่เหลียวแลเพราะเป็นของซ้ำซากจำเจ ความรักเป็นสิ่งสำคัญสำหรับผู้ชายในกรณีนี้ แต่ความรักก็เป็นเรื่องที่นักสิทธิสตรีไม่ให้ความสนใจเท่าที่ควร

ในทางกลับกันอรรถศาสตร์ได้ให้สิทธิแก่หญิงบางประเภท คือ หญิงที่มีลูกชายแล้ว หญิงโสด หรือหญิงที่ต้องการอยู่ตัวคนเดียว หญิงที่เป็นหมัน หญิงที่มีลูกแต่ลูกตาย และหญิงที่พ้นวัยประจำเดือน ในกรณีเหล่านี้ชายจะยุ่งเกี่ยวกับเธอโดยเธอไม่ต้องการไม่ได้

ฐานะภายในครอบครัวของผู้เป็นภรรยานั้นนับว่าต่ำ ไม่ได้รับเกียรติและการยกย่องนับถือ ภรรยาต้องนับถือสามีเหมือนเทวดา คอยปรนนิบัติรับใช้และตกอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของสามี ทั้งพ่อแม่ญาติพี่น้องของสามีก็เป็นนายที่คอยสั่งให้ภรรยาต้อง

กระทำตามทุกสิ่งไป โดยตัวผู้เป็นภรรยานั้นอาจได้รับสิทธิ์หรืออำนาจเพียงเล็กๆ น้อยๆ เท่านั้นเกี่ยวกับการงานภายในบ้าน แต่จะไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกิจกรรมอื่นๆ ที่เป็นสาธารณะ หากสามีตายภรรยาผู้เป็นหม้าย ก็ต้องกลับไปอยู่ใต้บังคับบัญชาของบิดาหรือบุตรชาย สตรีในสมัยนี้จึงไม่มีค่ามีความหมาย หรือความสำคัญสำหรับสังคมเท่าไรนัก นอกจากเป็นเพียงสมบัติของบุรุษ สตรีไม่ได้รับการยกย่อง ไม่ได้เป็นเจ้าของชีวิตเป็นตัวของตัวเอง หรือดำรงชีวิตตามที่ตนต้องการเลย[๓๒]

๑.๖ เสรีภาพและความเสมอภาคของสตรีในสังคมอินเดีย

เสรีภาพและความเสมอภาคของสตรีในสังคมอินเดีย จากการศึกษาพบว่า การหย่ากับการแต่งงานใหม่ในอรรถศาสตร์ถือเป็นคนละเรื่อง เพราะในอรรถศาสตร์ผู้หญิงไม่จำเป็นต้องแต่งงานใหม่ แม้อยู่ในบ้านสามี และการแต่งงานใหม่ก็อาจได้มาจากการหย่า อาจมาจากเหตุอื่น เช่นกรณีสามีเป็นบุคคลสาบสูญก็ได้ การขาดจากความเป็นสามีภรรยาอาจเกิดจากการที่ภรรยา เป็นฝ่ายทอดทิ้งสามีก็ได้ อรรถศาสตร์ให้สิทธิ์แก่ผู้หญิงเรื่องนี้ค่อนข้างมาก เช่น

“หากสามีมีลักษณะร้าย หรือจากไปต่างเมืองเป็นเวลานาน หรือเป็นคนทรยศต่อบ้านเกิดเมืองนอน ต่อพระราชา มีท่าว่าจะทำอันตรายภรรยาถึงชีวิต ตกจากวรรณะเดิม สูญเสียสมรรถภาพ ภรรยาทอดทิ้งเขาได้”[๓๓]

หากชายใดปฏิเสธที่จะร่วมรักกับภรรยา หรือไปร่วมกับคนวรรณะเดียวกัน หากแม้พิสูจน์ได้ด้วยสักขีพยานหรือนักสืบ จะต้องจ่ายค่าปรับ ๑๒ ปณะ

---

[๓๒]ปาริชาต นนทกานันท์, “แนวคามคิดเกี่ยวกับสตรีในพุทธปรัชญา". วิทยานิพนธ์ปริญญา มหาบัณฑิต. ภาควิชาปรัชญา บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๑๐.

[๓๓]Kangle, อรรถศาสตร์, ๓.๒/๔๔. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๑๓๖.

หญิงเกลียดสามีจะเลิกร้างกับสามีโดยสามีไม่ยินยอมมิได้ ชายเองก็เลิกร้างกับภรรยาโดยเธอไม่ยินยอมมิได้เช่นกัน

หากต่างฝ่ายต่างเกลียดกันให้หย่าได้

ชายใดเห็นความผิดของภรรยา หากปรารถนาจักหย่าให้คืนสิ่งที่เธอได้ในการแต่งงานแก่เธอจงสิ้น

หากหญิงใดเห็นความผิดของสามีปรารถนาจักหย่า พึงยอมละเว้นการเรียกร้องทรัพย์สินของเธอ

การแต่งงานตามประเพณีทั้งสี่ประมาทแรกจักหย่าร้างมิได้[๓๔]

สิทธิในการแต่งงานใหม่ของหญิงตามที่กล่าวไว้ในคัมภีร์อรรถศาสตร์แบ่งออกเป็นสองประเภท คือ สิทธิของหญิงซึ่งเพิ่งแต่งงานใหม่กับสิทธิของหญิงซึ่งแต่งงานอยู่กินเป็นสามีภรรยากันเรียบร้อยแล้ว ทั้งสองกรณีเป็นเรื่องเกี่ยวกับการจากไปของสามี ส่วนการแต่งงานใหม่ ในกรณีที่หย่าขาดจากสามีเดิมนั้นหากหญิงต้องการก็ทำได้โดยไม่มีเงื่อนไขเกี่ยวกับเวลา และแต่งงานได้ตามเงื่อนไขอื่นที่กำหนดไว้ในกฎหมาย เช่น สามารถแต่งงานได้แม้กับคนเป็นโรค เรื้อน หรือเป็นบ้า หากเธอต้องการบุตรชาย เป็นต้น

กรณีที่สามีเป็นพราหมณ์ และต้องไปเล่าเรียนต่างเมือง ระยะเวลาในการรอจะนานขึ้น เพราะการเรียนอาจไม่สำเร็จ จึงให้รอถึงสิบปี แต่ถ้ามีบุตรต้องรอสิบสองปี เพราะไม่ต้องการให้เกิดปัญหาแก่เด็ก แต่ถ้าเป็นข้าราชสำนักแล้วเธอต้องรอตลอดชีวิต ข้อนี้คงเป็นการให้ความสำคัญแก่ราชการของพระเจ้าแผ่นดิน คือ เมื่อสามีไปราชการรัฐก็ต้องรักษาภรรยาไว้เพื่อสามีจะได้ทำราชการโดยไม่ห่วง แต่ถึงกระนั้นก็ยังเห็นแก่ผู้หญิงที่ต้องรอสามี คือ ให้มีลูกกับชายวรรณะเดียวกับสามีเพื่อสืบเชื้อสายของเธอไว้ได้ แต่ทั้งหมดนี้ก็ยังขึ้นกับความสามารถที่จะครองชีพของ เธอเป็นหลัก คือ ถ้าการทำเช่นนั้นทำให้เธอลำบากและไม่มีญาติพี่น้องของสามีดูแล รัฐก็อนุญาตให้เธอแต่งงานใหม่ได้

---

[๓๔]Kangle, อรรถศาสตร์, ๓.๓/๑๒-๑๙. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๑๓๗.

สิทธิในการแต่งงานใหม่ของหญิงซึ่งเพิ่งแต่งงาน การที่ภรรยาต้องรอสามีเป็นเวลานานดังกล่าวข้างต้น อาจจะทำให้หญิงลำบาก โดยเฉพาะผู้ที่แต่งงานสี่แบบแรก ซึ่งมีข้อกำหนดว่าหย่าไม่ได้ จะทำให้ผู้หญิงไม่มีโอกาสมีลูกไปจนตลอดชีวิตได้ จึงมีข้อกำหนดสำหรับผู้หญิงที่เพิ่งแต่งงานไปจากกรณีทั่วไปดังนี้

“ภรรยาสาวซึ่งแต่งงานโดยการแต่งงานสี่ประเภทแรก สามีไปต่างเมือง และมีข่าวพึงรอเจ็ดรอบของการมีประจำเดือน เนื่องจากเขามิได้ประกาศว่าจะจากไป

แต่ถ้าเขาประกาศต้องรอปีหนึ่ง เมื่อสามีไปต่างเมืองแต่ไม่มีข่าวคราว ภรรยาเขาพึงรอเป็นเวลาห้ารอบของการมีประจำเดือน แต่ถ้าสามีที่จากไปมีข่าวคราว ภรรยาพึงรอเขาเป็นเวลาสิบรอบเดือน

เมื่อสามีไปต่างเมืองและไม่มีข่าวคราว ภรรยาจึงคอยเขาสามรอบเดือน หากได้รับเงินค่าตัวแล้วบางส่วน แต่ถ้ามีข่าวคราวเธอต้องคอยเขาเจ็ดรอบเดือน ภรรยาสาวซึ่งได้รับเงินค่าตัวเต็มจำนวนต้องรอสามีผู้จากไป และไม่มีข่าวคราวเป็นเวลาห้ารอบเดือน แต่ถ้าเขามีข่าวคราว เธอต้องรอสิบรอบเดือน

หลังจากนั้นเธออาจแต่งงานกับใครก็ได้ที่เธอชอบด้วยการอนุญาตของผู้พิพากษา

เพราะการละการร่วมประเวณีกับภรรยาหลังความสะอาดของเดือนแล้วนับเป็นการละเมิดหน้าที่ของตน

ในกรณีที่สามีจากไปต่างเมืองไปหนทางไกล ไปบำเพ็ญตนเป็นฤาษี หรือตายจากไป ภรรยาไม่มีบุตรจักรอเขาเป็นเวลาเจ็ดรอบเดือนหาก มีบุตรให้รอปีหนึ่ง

หลังจากนั้นอาจแต่งงานกับน้องชายสามี

ถ้าสามีเดิมมีพี่ชายน้องชายหลายคน เธอจักแต่งงานกับคนที่มีอายุถัดไปจากสามีเดิม หรือมีคุณธรรมและสามารถคุ้มครองเธอหรือไม่ก็ คนที่อายุน้อยที่สุดและยังไม่ได้แต่งงาน

หากสามีที่เธอเสียไปไม่มีพี่ชายน้องชาย เธออาจแต่งงานกับใครสักคนหนึ่งที่มีโคตรเดียวกับสามีหรือญาติเป็นต้นว่าครอบครัวเดียวกัน

แต่ถ้ามีคนเช่นนั้นหลายคนให้เลือกแต่งงานเธอจักเลือกผู้ที่ใกล้ที่สุดกับสามีที่เธอเสียไป

หากหญิงละเมิดกฎดังกล่าวข้างต้นโดยแต่งงานใหม่กับคนที่ไม่ใช่ญาติพี่น้องของสามีเธอ หญิงและชายผู้แต่งงานกัน ผู้ที่ยกเธอให้แต่งงาน ใหม่ และคนที่ยินยอมทั้งหลายจักต้องรับโทษฐานหนีตามชู้[๓๕]

เราจะเห็นได้ว่าแม้มีข้อห้ามการหย่าสำหรับผู้ที่แต่งงานสี่แบบแรก ซึ่งถือเป็นการแต่งงานที่ถูกหลักศาสนา แต่ก็เปิดโอกาสให้แก่ผู้หญิงที่เพิ่งแต่งงานได้แต่งงานใหม่ได้โดยการขออนุญาตจากผู้พิพากษา โดยเหตุผลที่สามีมิได้ทำหน้าที่ของตนเป็นเวลานานเกินสมควรผิดวิสัย ของผู้เป็นสามีภรรยากันใหม่ๆ

ความไม่เท่าเทียมกันนี้เป็นความไม่เท่าเทียมกันโดยกฎหมายรับรอง แม้มีข้อที่แสดงว่ารัฐไม่สนับสนุน คือ มีการปรับฐานละเมิด และรัฐมีความห่วงใยภรรยาเดิม เรื่องนี้ถ้ามองในแง่ภรรยาเดิมจะรู้สึกว่าตกอยู่ในภาวะจำยอม แต่ถ้ามองในแง่ภรรยาใหม่ก็เห็นได้ว่าในระบบซึ่งผู้หญิงไม่ได้ทำงานหาเลี้ยงชีพเองนั้น หากไม่ให้ชายมีภรรยาใหม่ได้ผู้หญิงจำนวนมากจะเดือดร้อน เรื่องความเป็นอยู่การมีการเลี้ยงดูในฐานะภรรยาทำให้ฐานะของผู้หญิงดีขึ้นอย่างน้อยก็ไม่ต้อง ขายตัว หรือถูกรังแก[๓๖]

ในสังคมฮินดู ผู้หญิงแต่งงานเมื่ออายุน้อย ขาดการศึกษา และต้องไปอยู่ในบ้านผู้ชาย ผิดกับสังคมที่ผู้ชายไปอยู่บ้านผู้หญิง หรือทั้งคู่แยกไปอยู่ต่างหาก ซึ่งผู้หญิงจะมีโอกาสที่จะเป็นอิสระได้มากกว่าเกาฏิลียะ แม้จะให้สิทธิแก่ผู้หญิงมากขึ้น ก็ไม่อาจแก้การแต่งงานใหม่ของผู้ชายด้วยเหตุผลเรื่องการมีลูกชายได้ ส่วนผู้หญิงเรื่องนี้นำมาอ้างไม่ได้ นอกจากนั้นเกาฏิลียะยังเปิดทางให้ผู้ชายมีภรรยาใหม่ได้โดยเพียงแต่จ่ายค่าทดแทนและค่าปรับอีกด้วย

---

[๓๕]Kangle, อรรถศาสตร์, ๓,๔/๓๑-๔๒. (ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๑๔๐.

[๓๖]ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก, หน้า ๑๔๒.

สภาพดังกล่าวทำให้เห็นได้ว่าเมืองเป็นที่ปลอดภัยที่สุด หมู่บ้านปลอดภัยรองลงมา เพราะยังมีคนมาก ในบ้านก็ปลอดภัยกว่านอกบ้าน เหตุที่คนจะออกนอกบ้านก็เพื่อทำงานเป็นสำคัญ การอยู่นอกบ้านจึงเป็นเวลาที่ผู้คนลำบากตรากตรำทำไร่นาหรือค้าขายที่ที่สบายคือบ้าน ผิดกับปัจจุบันที่กิจกรรมนอกบ้านมีมากมาย จนกระทั่งบ้านกลายเป็นเพียงที่อาศัยนอน ความสุขในบ้านเป็นอย่างไรแทบจะไม่มีใครรู้จัก กิจกรรมในบ้าน เช่น การทำอาหาร ทำความสะอาด หรือแม้แต่การเลี้ยงลูก ก็กลายเป็นกิจกรรมที่จ้างผู้อื่นทำ จนในที่สุดเห็นเป็นความลำบากยิ่งกว่าที่จะ เป็นกิจกรรมที่ภรรยาทำเพื่อความรักสามีและลูก ซึ่งเป็นกิจกรรมที่ต้องการให้คนใกล้ตัวได้รับสิ่ง ที่ดีที่สุดด้วยความเต็มอกเต็มใจที่สุด และเงินทองที่สามีหามาได้ ได้ใช้อย่างคุ้มค่าที่สุด สภาพที่สมัยโบราณนอกบ้านไม่มีอะไรกับสภาพปัจจุบันที่ในบ้านไม่มีอะไร ทำให้คนปัจจุบันมองคนโบราณว่ากักขังผู้หญิงและมองการได้ออกไปนอกบ้านว่าอิสระและได้ทำสิ่งที่มีคุณค่า แต่ถ้าเป็นสมัยโบราณแล้วการอยู่ในบ้านเป็นโอกาสให้ไม่ทำสิ่งที่มีคุณค่า ส่วนการออกนอกบ้านมีแต่ความเสียหาย ไม่ว่าจะเป็นจากภัยต่างๆ จากการแทะโลมของผู้ชายอื่น ไปจนกระทั่งการใช้เวลาไปในทางนินทาหรือเอาเรื่องในบ้านไปพูดนอกบ้าน เอาเรื่องนอกบ้านเข้ามาทำให้เกิดความยุ่งยากในบ้าน สุภาษิตโบราณ เช่น “ไปเรือนท่านอย่านั่งนาน การเรือนตนเร่งคิด” หรือ “ไฟในอย่าเอาออก ไฟนอกอย่านำเข้า” จึงเป็นคำสอนเกี่ยวกับวิธีปฏิบัติตนของคนดี การอยู่กับเหย้าเฝ้ากับเรือน ไม่ใช่การถูกกักขัง แต่เป็นชีวิตที่มีประโยชน์สูงสุด[๓๗]

การที่ผู้หญิงแต่งงานตั้งแต่อายุน้อย การออกนอกบ้านจะเป็นเหตุให้ถูกล่อลวงหรือบังคับไปในทางที่เสียหายได้ บ้านเมืองก็คงไม่สามารถดูแลหรือให้ความปลอดภัยได้มากนักแม้ สมัยนี้คนหายก็เป็นเรื่องที่เกิดขึ้นทุกวัน หากผู้หญิงไปถูกทำร้ายนอกบ้านหรือหลงทางไป หรือไปประสบอันตรายต่างๆ โอกาสที่จะได้รับความช่วยเหลือนั้นแทบ

[๓๗]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕๓.

จะไม่มี แม้ในอรรถศาสตร์เองก็สะท้อนภาวะดังกล่าว จนถึงกับมีข้อกำหนดที่คล้ายเป็นรางวัลสำหรับผู้ช่วยเหลือผู้หญิงที่ตกทุกข์ ได้ยาก เช่น

“ชายช่วยหญิงจากข้าศึก หลงป่า น้ำท่วม หรือถูกทอดทิ้งไว้ในป่า อดอยาก หรือถูกทิ้งขว้างเหมือนตายแล้ว ในระหว่างที่ช่วยนั้นร่วมประเวณีกับเธอได้โดยถือว่าเป็นความยินยอม

หากเป็นหญิงวรรณะสูงมีลูกและไม่เต็มใจ เธอจะได้รับการปลดปล่อยเมื่อเสียค่าไถ่ตัว

หญิงได้รับความช่วยเหลือให้พ้นภัยโจร น้ำท่วม ความอดอยาก หรือความหายนะของบ้านเมือง หรือพ้นจากการถูกทอดทิ้ง หลงทางทิ้ง ขว้างไว้ในป่าดังคนตายแล้ว เมื่อถูกนำมาบ้านผู้ช่วยเหลือร่วมประเวณีกับ เธอได้โดยถือว่าเธอยินยอม

หญิงถูกทางการเนรเทศหรือครอบครัวเนรเทศ หญิงชั้นสูงหญิงที่ ไม่ปรารถนาให้ช่วย หรือหญิงมีบุตร ชายจะช่วยเพื่อค่าไถ่ตัวหรือเพื่อร่างกายเธอมิได้[๓๘]

ข้อห้ามเกี่ยวกับการออกนอกบ้านที่มีการกำหนดโทษมักจะเป็นการออกนอกบ้านไปในระยะทางไกลๆ โดยไม่มีเหตุผล ไปในเวลาวิกาล หรือไปทำสิ่งที่เป็นสัญญาณทางเพศให้แก่ชายอื่น รวมทั้งการรับเอาของคนภายนอกเข้ามาในบ้าน ซึ่งอาจเป็นของกำนัลจากชายอื่นก็ได้ กรณีหลังนี้แม้เป็นของของคนที่มีอาชีพขอทานก็ต้องห้ามเพราะหญิงนั้นอาจมีมลทินด้วยคำนินทาของชาวบ้านได้ การห้ามดังกล่าวมิใช่ห้ามเฉพาะฝ่ายภรรยาตนเท่านั้น หากภรรยาตนไปทำภรรยาผู้อื่นเข้าบ้างก็มีความผิดด้วย เพราะทำให้ผู้ที่เป็นภรรยาผู้อื่นนั้นเกิดมลทิน[๓๙]

อรรถศาสตร์กล่าวถึงหญิงที่ขายตัวไว้ ๒ ประเภท คือ นางคณิกา (Courtesan) ซึ่งใน ภาษาไทยบางครั้งแปลว่าหญิงนครโสเภณี คือ เป็นหญิงขายตัวที่รัฐแต่งตั้งและดูแลกับหญิงโสเภณี (Prostitute) ซึ่งในอรรถศาสตร์เรียกว่า รูปาชิวา นาง

---

[๓๘]Kangle, อรรถศาสตร์, ๔.๑๒/๓๖-๔๐. (อ้างในปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๑๔๔.

[๓๙]ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก. หน้า ๑๔๔.

คณิกานั้นมีรายได้จากเงินที่รัฐจ่ายให้ ส่วนหญิงโสเภณีต้องจ่ายเงินให้แก่รัฐ ดังที่อรรถศาสตร์กำหนดไว้ว่า

“หญิงโสเภณีต้องจ่ายเงินเป็นสองเท่าของค่าตัวเธอให้แก่รัฐเป็นประจำทุกเดือน”[๔๐]

การคุ้มครองลูกสาวของหญิงโสเภณี เพราะธรรมดาผู้ชายที่เที่ยวโสเภณีมักเป็นผู้มักมากในกามคุณ หญิงโสเภณีอาจไม่มีกำลังพอที่จะคุ้มครองลูกสาวของตนได้ ซึ่งอาจจะมีอาชีพโสเภณีตามแม่ไปด้วย รัฐจึงกำหนดโทษในเรื่องนี้ไว้คือ

“ชายใดทำลายพรหมจรรย์ลูกสาวหญิงโสเภณีนอกจากเสียค่า ปรับ ๕๔ ปณะ แล้วต้องจ่ายค่าเสียหายแก่มารดาหญิงนั้นสิบหกเท่าของ รายได้แต่ละครั้งของเธอ”[๔๑]

โทษดังกล่าวนี้เป็นโทษปรับในอัตราปกติของการทำลายพรหมจรรย์หญิงโดยหญิงเต็มใจและเป็นกรณีที่ได้ระบุวรรณะ ซึ่งนอกจากเสียค่าปรับแล้วต้องจ่ายค่าเสียหายแก่บิดามารดาหญิงด้วย กรณีของหญิงที่เป็นโสเภณีคิดค่าเสียหายจากค่าตัวของเธอในการให้บริการแต่ ละครั้งเป็นเกณฑ์

นอกจากหญิงโสเภณีแล้ว หญิงทาส และลูกสาวของทาสก็ได้รับความคุ้มครองเช่นกัน และยังได้รับความคุ้มครองยิ่งกว่า ดังบทบัญญัติต่อไปนี้

“ชายใดทำลายพรหมจรรย์ลูกสาวทาสชายทาสหญิงของตนต้อง เสียค่าปรับ ๒๕ ปณะ แล้วจึงต้องจ่ายค่าตัวกับทั้งเครื่องเพชรนิลจินดาแก่ หญิงนั้นจนพอด้วย

ชายใดร่วมประเวณีกับหญิงที่ตกเป็นทาสเพื่อหักค่าไถ่ตัว ถูกปรับ ๑๒ ปณะ ทั้งต้องให้เสื้อผ้าอาภรณ์และค่าเลี้ยงดูแก่เธอ”[๔๒]

---

[๔๐]Kangle, อรรถศาสตร์, ๒.๒๗ ๒๗. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๑๔๖.

[๔๑]Kangle, อรรถศาสตร์, ๔.๑๒/๒๖. (อ้างในปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๑๔๗.

[๔๒]Kangle, อรรกศาสตร์, ๔.๑๒ /๒๗-๒๘. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก), หน้า ๑๔๗.

หญิงโสเภณีที่ได้รับความคุ้มครองเป็นพิเศษ คือ นางคณิกา นางคณิกาได้มาอย่างไรไม่ทราบที่มาชัดเจน แต่ในข้อความที่กล่าวถึงการคุ้มครองนางคณิกากล่าวไว้ว่า

“ผู้ดูแลนางคณิกาจึงแต่งตัวเด็กหญิงให้เป็นนางคณิกาด้วยเงิน ๑,๐๐๐ ปณะ นางนั้นอาจมาจากครอบครัวนางคณิกาหรือไม่ก็ได้ โดยพิจารณาความงาม ความสาว และศิลปะของเธอ

การให้ความคุ้มครองดูแลนางคณิกานี้ เป็นการดูแลเพื่อพิทักษ์ผลประโยชน์ของรัฐ อีกทั้งอาชีพดังกล่าวเป็นอาชีพขายผู้หญิงไม่มีเกียรติแต่อย่างใด ถ้าเรามองอย่างคนปัจจุบัน ตัดสินเกียรติและความยกย่องอย่างสังคมปัจจุบันข้อนี้ก็เป็นจริง แต่ถ้าเกียรติเป็นเรื่องของสังคมแต่ละสังคม แต่ละยุคสมัย และเป็นความรู้สึกของคนในสังคมนั้น อาชีพนางคณิกาก็เป็นอาชีพที่มีเกียรติทั้งในสายตาของรัฐ และของคนทั่วไป เป็นอาชีพด้านความบันเทิงอย่างหนึ่งเช่นเดียวกันนี้ ได้ใช้เป็นมาตรฐานสำหรับผู้หญิงในอาชีพประเภทเดียวกัน และผู้หญิงที่ไม่บริสุทธิ์ด้วย ดังบท บัญญัติว่า

“กฎอย่างเดียวกันนี้ใช้กับนักแสดง คนรำ คนร้อง นักดนตรี ตลก นักล้อ นักระบำเชือก นักเล่นโยนของ นักขับลำ คนจัดการค้าประเวณี และ หญิงไม่บริสุทธิ์”[๔๓]

แม้ว่าเกาฏิลียะจะมีใจกว้างและกำหนดฐานะของผู้หญิงฮินดูให้ดีขึ้น โดยเฉพาะผู้หญิงทั่วไปและผู้หญิงที่อยู่ในฐานะภรรยา แต่โดยส่วนรวมข้อจำกัดของผู้หญิงก็ยังมีอยู่มากโดยเฉพาะการพัฒนาทางสติปัญญา ซึ่งจะทำให้ผู้หญิงมีส่วนเข้าไปมีบทบาทในสังคมนั้นไม่อาจจะเปรียบเทียบกับพระพุทธเจ้าซึ่งทรงยอมรับว่าผู้ชายกับผู้หญิงมีสติปัญญาเท่าเทียมกันได้เลย ผู้หญิงในฐานะอื่นเช่นฐานะแม่ เกาฏิยะไม่ได้นำมากล่าวเป็นเรื่องสำคัญเข้าใจว่าน่าจะไม่มีอะไรต่างจากความคิดเดิม เพราะในฐานะดังกล่าวผู้หญิงได้รับความยกย่องสูงอยู่แล้ว

ฉัตรสุมาลย์ กลิบสิงห์ ได้กล่าวว่า ตามประเพณีอินเดีย เมื่อแต่งงานแล้ว ผู้หญิงต้องไปอยู่บ้านผู้ชาย และทำงานบ้าน ดูแลคนในครอบครัวของสามี ถ้าครอบครัว

---

[๔๓]Kangle, อรรถศาสตร์, ๒, ๒๗/๒๕. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๑๕๒.

ผู้ชายมีฐานะดีผู้หญิงก็ไม่ต้องทำงาน ซึ่งถือว่าสามีนั้นได้เลี้ยงดูภรรยาอย่างดี คือ ไม่ให้ลำบาก สามีเช่นนี้เป็นที่พึงปรารถนาของหญิงทั้งหลายและคงมีไม่มากนัก ดังนั้นแทนที่ฝ่ายชายจะไปสู่ขอฝ่ายหญิง ฝ่ายหญิงก็อาจส่งแม่สื่อมาติดต่อ เพราะผู้หญิงแต่งงานเมื่ออายุน้อย พ่อแม่จึงเป็นห่วงมาก และต้องพยายามให้ลูกสาวได้ผู้ชายที่ดี เพื่อจะดูแลลูกแทนตัว ดังนั้นแม้ฝ่ายตัวแทนจะต้องเป็นผู้ ออกค่าใช้จ่าย และเสียเงินในการแต่งงานก็คงยอม อาจมีข้อเสนอว่าถ้าเลือกลูกสาวตนแล้วจะรับภาระในเรื่องดังกล่าว ฝ่ายผู้ชายเองก็คงเลือกดูฐานะของผู้หญิงด้วยเช่นกัน ดังนั้นฝ่ายชายจึงเป็นฝ่ายเลือกรับการทาบทามของผู้หญิง ธรรมเนียมเช่นนี้อาจนำไปสู่การที่ผู้หญิงสู่ขอผู้ชายในที่สุด ข้อสังเกตประการหนึ่งก็คือผู้หญิงที่ขอผู้ชายซึ่งฐานะดีนั้นเมื่อได้สามีแล้วก็ไม่ต้องทำอะไร ทั้งยังได้เกียรติว่ามีสามีดี หรือสามีรักจนไม่ต้องทำงาน มีข้าทาสบริวารให้ใช้สอย แม้ในคัมภีร์ไม่ มีเรื่องผู้หญิงสู่ขอผู้ชาย แต่กลับมีในทางปฏิบัติก็ด้วยเหตุที่เป็นวิธีการซึ่งผู้หญิงมั่นใจได้ว่าตัวเองจะมีชีวิตที่สุขสบาย และครอบครัวฝ่ายชายก็คงยินดีว่าผู้หญิงมีฐานะมีหน้ามีตา และไม่ต้องพึ่งทรัพย์สมบัติของฝ่ายชาย ย่อมจะยอมรับได้มากกว่าการที่ผู้ชายไปสู่ขอผู้หญิงธรรมดาๆ มาเป็น ภรรยา เป็นที่ยอมรับกันว่า ผู้หญิงมีพลังทางเสริมสร้างและมีบทบาทสำคัญ แต่ก็ยังมีข้อจำกัด ทางสังคมบางประการ เช่น การแต่งงาน จำกัดในชั้นวรรณะ ความรับผิดชอบต่อชีวิตภายในบ้าน เป็นต้น[๔๔]

คำว่า สตี มาจาก อส แปลว่า เป็น คำว่า สต เป็นคำนามเพศชาย หมายถึง ความจริง ความซื่อสัตว์ สตี เป็นคำนามเพศหญิง หมายถึง หญิงดี หญิงผู้ซื่อสัตย์ เมื่อเป็นชื่อเฉพาะเป็นชื่อ ธิดาองค์หนึ่งของพระทักษะ มีคำอธิบายเกี่ยวกับคำว่า สตี ดังนี้

“สตี ความจริง ธิดาองค์หนึ่งของพระทักษะ ภรรยาของพระภว วิษณุปราณกล่าวว่าเธอละร่างกายเสียเพราะไม่พอใจพระทักษะ และหลัง จากนั้นได้กลายเป็นธิดา

---

[๔๔]ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, มาดสตรีในพระพุทธศาสนา, (กรุงเทพฯ : บริษัทสารมวลชน จำกัด, ๒๕๒๔), หน้า ๕.

ของหิมวัน และเมนา และในรูปดังกล่าวคือ เป็นอุมา พระภวได้แต่งงานกับเธอใหม่ พระมเหศวรได้แนะให้เธอไปบวงสรวง พระทักษะ คัมภีร์ปุราณะอื่นเล่าต่างกันไป”[๔๕]

“สตี ธิดาของพระทักษะ มเหสีของรุทธะ (คือศิวะ) คัมภีร์วิษณุปราณะ เล่าว่าเธอละร่างกายเพราะโกรธพระทักษะ แล้วกลายเป็นธิดาของพระหิมวัตและเมนา พระภวก็ได้แต่งงานกับอุมาซึ่งก็คือองค์เดียวกับ มเหสีของพระองค์ (ศิวะ) มาแต่เดิม นางตายหรือฆ่าตัวตายเนื่องจากทะเลาะกับสามีและบิดา ในหนังสือเรื่อง กาลีขัณฑะ ซึ่งเป็นงานรุ่นใหม่ เล่าว่าเธอเข้ากองไฟและกลายเป็นนางสติ”[๔๖]

แนวคิดจากรเองดังกล่าวอาจเป็นที่มาของพิธีสตีก็ได้ คำอธิบายอีกตอนหนึ่งซึ่งปรากฏในศัพท์ ปีฐะ-สถานะ (Pitha-Sthana) กล่าวว่า “ปีฐะสถาน ที่นั่ง “ที่ห้าสิบเอ็ดแห่งซึ่งตาม คัมภีร์ตันตระว่าพระศิวะแบกชิ้นส่วนแขนขาที่กระจัดกระจายของสตีมเหสีซึ่งตายและถูกฉีกเป็นชิ้นเล็กชิ้นน้อย หลังจากเธอฆ่าตัวตายในพิธีบวงสรวงพระทักษะ”[๔๗]

ในงานเขียนของมอร์แกนได้เล่าถึงความเชื่อของลัทธิศักติเกี่ยวกับสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของลัทธิดังกล่าว ซึ่งเกี่ยวข้องกับเรื่องของนางสติ คือ ปีฐสถาน ๕๑ แห่ง ต่างไปจากดอว์สัน คือ

“ชาวฮินดูโดยเฉพาะพวก ศากฺตสฺ เชื่อในสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ซึ่งเป็นของสิทธิศักติ นิยมกันว่ามี ๕๑ แห่ง กระจัดกระจายอยู่ในแถบอินเดียภาค เหนือสถานที่ ๕๑ แห่งนี้เกี่ยวโยงกับเรื่องของนางสติ ซึ่งเลือกพระศิวะเป็น สวามีโดยที่บิดาไม่เห็นด้วย เนื่องจากพระศิวะมีนิสัยแปลก และไม่เหมือนเทพอื่น คือ ชอบเดินรอบสถานที่ทำศพหรือใช้เวลา

---

[๔๕]John Garrett, A Classical Dictionary of India. (Delhi : Oriental Publishers, ๑๘๗๐), p. ๕๖๕. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก, หน้า ๑๕๔.

[๔๖]John Dowson. A Classical Dictionary of Hindu Mythology, (London: Routledge & Kegan Paul Ltd., ๑๙๖๘), p. ๒๘๗. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๑๑๕๕.

[๔๗]Ibid. p. ๒๓๕. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๑๕๕.

ฝึกโยคะ กายของพระองค์เปื้อนด้วยฝุ่นและขี้เถ้า เมื่อบิดานางสตีทำพิธีบูชาจึงไม่เชิญพระศิวะและนางสติ นางก็ไปเข้าพิธีจึงถูกบิดาฆ่าเสียทันที เมื่อพระศิวะทราบจึงยกพวกมาทำลายพิธีและลงโทษบิดาของเธอ

พระศิวะทรงเสียพระทัยและท่องไปทั่วจักรวาล ทรงลืมหน้าที่ของ เทวดาเสียสิ้น ทรงแบกร่างของชายาไว้บนบ่า พระวิษณุต้องการให้พระองค์คืนสู่สภาพปกติ จึงทรงใช้จักรตัดร่างของงานสตีกระจัดกระจายไปทั่วอินเดีย สถานที่ซึ่งชิ้นส่วนร่างของนางสติไปตกจึงกลายเป็นสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ของนิกายศักติ พระศิวะจึงกลับมาทำหน้าที่สวรรค์ต่อไป ต่อมาทรงถูกเทพกามะรบกวนการทำสมาธิ และทำให้รักนางอุมาธิดาของเทพหิมาลยะ และได้แต่งงานกับเธอ

ลัทธิศักติไม่แพร่หลายเท่านิกาย ไวษณวสฺ และ ไศวสฺ ศาสนสถานสำคัญอยู่ภาคเหนือในรัฐเบงกอล ราชปุตะนะ และแหลมกถือวาร นอกจากนั้นมีที่ กาลิฆาต ใกล้กัลกัตตา กามาขยาใกล้เคาหติ ในแคว้นอัสสัม ชวาลามุขในแคว้นปัญจาบตะวันออก วิรชาในโอริสสา วินธยวาสินีใกล้มิรชาปร ในอุตตรประเทศ[๔๘]

พิธีสตีไม่ปรากฏว่าปฏิบัติกันในสมัยฤคเวทราวศตวรรษที่ ๑๖-๑๑ ก่อนคริสต์ศักราช ในสมัยดังกล่าวนักประวัติศาสตร์กล่าวตรงกันว่าผู้หญิงมีฐานะทางสังคมดีแม้ว่าครอบครัวจะสืบสายทางฝ่ายชาย แต่ผู้หญิงก็สามารถเป็นหัวหน้าครอบครัวได้ทำพิธีกรรมร่วมกับผู้ชายได้ และมีการศึกษาดี กล่าวคือ

“ครอบครัวเป็นแบบสืบสายทางฝ่ายชาย ผู้คนสวดขอมีบุตรชายมากๆ ไม่ชอบให้มีบุตรหญิง แต่ถ้าเกิดมาแล้วก็ได้รับการเลี้ยงดูอย่างดีเหมือนๆ กัน ผู้หญิงได้รับการศึกษา บางคนแต่งคำประพันธ์ได้และได้ฐานะสูงถึงเป็นนักปราชญ์ เช่น วิศววารโฆษะ และอปาลา หญิงแต่งงานเมื่อโตแล้ว มีทั้งแต่งด้วยความรักและแต่งเพราะเงิน โดยปกติผู้ชายมีภรรยาคนเดียว การมีภรรยาหลายคนมีบ้าง แต่ไม่นิยมการมีสามีหลาย

---

[๔๘]Kenneth W. Morgan. The Religion of the Hindus, (New York: The Ronald Press Company, ๑๙๕๓), p.๗๐-๗๑. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๑๕๖.

คน หญิงหม้ายมีสามีใหม่ได้ ในสายตากฎหมายผู้หญิงไม่ต้องขึ้นกับผู้ชายหรือญาติที่เป็นผู้ชาย คำว่า ทมฺปติ ใช้หมายถึง หัวหน้าครอบครัวจะเป็นชายหรือหญิงก็ได้ ภรรยาร่วมทำพิธีศาสนากับสามีและมีฐานะเป็นใหญ่ในบ้าน ไม่มีการกีดกันผู้หญิง”[๔๙]

พิธีสตีเริ่มแพร่หลายขึ้นหลังสมัยฤดเวทราวศตวรรษที่ ๑๑-๗ ก่อนคริสต์ศักราช ซึ่ง สอดคล้องกับสภาพที่ผู้หญิงได้รับการศึกษาน้อยลงเรื่อยๆ จนในที่สุดผู้หญิงทั่วไปไม่ได้รับการศึกษาและฐานะของผู้หญิงก็ตกต่ำลง แต่งงานตั้งแต่ยังเด็ก สิ่งเหล่านี้น่าจะเป็นสาเหตุที่ทำให้ผู้หญิงด้อยค่าลงจนถึงขั้นที่ต้องรับเคราะห์กรรมด้วยการเผาตัวเมื่อเป็นหม้าย แต่การเผาตัวนี้คงไม่ได้ทำกันในหมู่คนส่วนใหญ่ เพราะหากเป็นเช่นนั้นกฎหมายเกี่ยวกับหญิงหม้ายซึ่งระบุไว้ใน คัมภีร์ต่างๆ ย่อมจะไม่จำเป็น การที่มีกฎหมายในเรื่องดังกล่าวค่อนข้างละเอียดแสดงว่าคนทั่ว ไปไม่ได้ปฏิบัติกันเป็นปกติ แม้ในสมัยหลังฤคเวทหรือสมัยพระเวทตอนปลาย ซึ่งมีพิธีสตีแล้วก็ปรากฏว่าผู้หญิงที่มีฐานะทางสังคมดีและได้รับการศึกษาดียังมีปรากฏอยู่แต่ก็อาจจำกัดเฉพาะในหมู่ชนชั้นสูงเพราะในระยะเดียวกันนี้นักประวัติศาสตร์ก็ได้กล่าวถึงความตกต่ำของผู้หญิงด้วย ดังที่อัคระเล่าไว้ว่า

“ฐานะของผู้หญิงตกต่ำลง จนถึงขนาดที่กำหนดฐานะและศักดิ์ศรีของหญิงไว้ในกลุ่มเดียวกับลูกเต๋าและเหล้า ซึ่งเป็นหนึ่งในสิ่งชั่วที่สำคัญ ๓ ประการ (ไมตระยานิสหิตา) ๓,๖.๓) รับมรดกก็ไม่ได้ การกินอยู่ต้องพึ่งบิดาหรือสามีการได้ลูกสาวถือเป็นที่มาของความทุกข์ร้อน ส่วนลูกชายเป็นที่ปรารถนา เป็นผู้มาช่วยครอบครัว ผู้หญิงไม่ได้รับอนุญาตให้เข้าไปในที่ประชุมของเผ่า (สภา) ไม่มีส่วนร่วมในการปกครอง เกิดความนิยมการมีภรรยาหลายคนและหญิงชั้นสูงที่แต่งงานแล้วมักจะต้องเดือดร้อนเพราะมี ภรรยาอื่นๆ มาเป็นคู่แข่ง การมีพระราชินีหลายๆ องค์ เป็นสิ่งที่ไม่น่าอิจฉา ก็เพราะเหตุนี้มหิษีหรือภรรยาหลวง ซึ่งเป็นภรรยาทางการกับ ววาตะ (vavata) คือ ภรรยาที่ทรง

---

[๔๙]Majumdar Raychandhuri and Datta. An Advance History of India, (New York: St. Martin Press, ๑๙๖๗), p. ๓๐. (อ้างใน ปรีชา ข้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๑๕๗.

โปรด จะเป็นที่รักและยกย่อง ส่วนภรรยา อื่นๆ เช่น ปริวฤกฺติ (parivrikti) จะถูกทอดทิ้ง ศีลธรรมเกี่ยวกับสามีภรรยาอยู่ในระดับสูง ผู้หญิงยังเข้าร่วมทำพิธีทางศาสนาได้ บางคนก็ได้รับการศึกษาสูงจนได้มีส่วนสำคัญในการสนทนาทางปรัชญาในราชสำนัก ในเกาศิติกิพรหมณะ นางปถฺยสฺวดี (pathyasvati) ได้รับฉายาว่า สรัสวตี เทพแห่งความรู้ นางการฺกี นางพรหมวาทินีผู้มีชื่อก็ได้สนทนาธรรมและปรัชญากับฤษี ยาญาวลฺกฺยะ ซึ่งเป็นผู้เยี่ยมยอดทางปัญญา ของสมัยนั้นเด็กผู้หญิงเรียนฟ้อนรำและดนตรี

เมื่อเวลาผ่านไประยะหนึ่งผู้หญิงก็ไม่ได้รับการศึกษา มีแนวโน้มที่การมีส่วนร่วมในพิธีศาสนาและสิทธิพิเศษของหญิงธรรมดาจะสิ้นสุดลงด้วย หน้าที่ในการทำพลีบูชาซึ่งภรรยาเคยทำได้ตามลำพังก็กำหนดให้ผู้ชายทำแทน กฎการแต่งงานเข้มงวดขึ้น คนที่สืบสายมาจากญาติข้างพ่อ หรือข้างแม่เดียวกันแต่งงานกันไม่ได้ แม้ว่าการแต่งงานระหว่างคนในตระกูลเดียวกันจะไม่ได้ห้ามอย่างเปิดเผย แต่การแต่งงานระหว่างคนต่างตระกูลก็นิยมมากว่าการแต่งงานมักจะทำกันตั้งแต่วัยรุ่น การแต่งงานตั้งแต่วัยเด็กและเรื่องพิธีสที่มีปรากฏบ้าง”[๕๐]

ในสมัยก่อนราชวงศ์เมารยะคือราวศตวรรษที่ ๗-๔ ก่อนคริสต์ศักราช ปรากฏว่า ฐานะของผู้หญิงตกต่ำลงมาก แม้วาพิธีสที่จะไม่เป็นที่ยอมรับของนักกฎหมายแต่ว่าปฏิบัติกันในภาคตะวันตกเฉียงเหนือ

“นักเขียนกรีกได้เล่าเรื่องภรรยาหม้ายของแม่ทัพอินเดียผู้หญิงได้เข้ากองไฟตายตามสามีโดยเธอแต่งตัวสวยหรูราวกับว่ากำลังจะเข้าพิธีแต่งงาน”[๕๑]

---

[๕๐]B.N.Luniya.. Life and Culture in Ancient India. (Agra : Lakshmi - Narain Agarwal. ๑๙๘๒). p. ๑๑๐. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๑๕๘.

[๕๑]Ibid., p. ๒๓๖. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๑๕๘

ในสมัยเมารยะราวศตวรรษที่ ๔-๑ ก่อนคริสต์ศักราช แม้พิธีนี้จะนิยมทำกันในท้องที่บางแห่งทางภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แต่ก็ยังไม่นิยมแพร่หลายในท้องที่ส่วนใหญ่[๕๒] เกาฏิลียะเองก็ไม่ได้พูดถึงเรื่องนี้เลย

ในสมัยคุปตะราวคริสต์ศตวรรษที่ ๔-๖ พิธีสตีได้รับความนิยมแม้ว่าจะจำกัดอยู่ในหมู่ชนชั้นสูงและทำกันในท้องที่ไม่กี่แห่ง[๕๓] ในสมัยพระเจ้าหรฺษวรฺธน ราวคริสต์ศตวรรษที่ ๗ พิธี สตีเป็นเรื่องที่สนับสนุนให้ทำในสังคมของชนชั้นสูง

ในสมัยจักวรรดิวิชัยนครราวคริสต์ศตวรรษที่ ๑๖ พิธีสตีเป็นประเพณีที่ทำกันเป็นปกติ[๕๔] พิธีนี้ยังทำสืบต่อกันมาแม้ในสมัยที่มุสลิมเข้าปกครองอินเดีย และแม้ในสมัยนี้ผู้หญิงชั้นสูงจะได้รับการศึกษาดี แต่พิธีสตีก็ปฏิบัติกันอย่างแพร่หลาย ตามคำบอกเล่าของอิบน์บาตูตะห์ (ฝรั่งเรียกอาวีเซนนา) การเผาแม่หม้ายต้องได้รับอนุญาตจากสุลต่านแห่งเดลฮี[๕๕] และในสมัยโอรังเซฟ มีการห้ามทำพิธีสตีไว้ในหนังสือ คู่มือ (ธันวาคม ๑๖๖๓) แต่ชาวยุโรปที่เดินทางไปอินเดียสมัยนั้นก็เล่าว่าข้อห้ามของราชสำนักไม่ค่อยมีใครสนใจ[๕๖] พิธีสตีคงปฏิบัติกันเรื่อยมา

---

[๕๒]L.P. Sharma, Ancient History of India, (New Delhi : Vikas Publishing House, PVT Ltd., ๑๙๘๑), p.๑๓๙. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๑๕๘.

[๕๓]Ibid. p. ๒๐๗. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๑๕๙

[๕๔]Majumdar Raychandhuri and Datta, An Advance History of India, (New York: St. Martin's Press, ๑๙๖๗), p. ๓๗๐. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๑๕๙.

[๕๕]Ibid. p. ๓๙๓ (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๑๕๓.

[๕๖]Ibid. ๑๒, ๔๘๙ (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๑๕๓.

บุคคลสำคัญที่ได้เสนอให้ยกเลิกพิธีสตีคือ ราม โมฮัน รอย (Ram Mohun Roy ๑๗๗๒-๑๘๘๓) ผู้ก่อตั้งพราหโมสมาชต่อต้านนักศาสนาฮินดูหัวเก่า และมิชชันนารีคริสเตียนใน สมัยนั้น[๕๗]

พิธีสตีอาจเป็นพิธีที่ผู้หญิงส่วนหนึ่งของอินเดียยินดีปฏิบัติ แต่พิธีดังกล่าวก็ไม่ได้รับการยอมรับจากทางการและจากนักกฎหมายอินเดียโบราณ ทั้งนักปราชญ์อินเดีย และคนชาติอื่นๆ ไม่เห็นด้วยกับประเพณีดังกล่าว และเรื่องนี้ได้ทำให้เกิดการโจมตีว่าชาวฮินดูกดขี่ผู้หญิง และทำให้มองข้ามความคิดที่แท้ของฮินดู ซึ่งไม่ได้ยอมรับประเพณีของคนบางกลุ่มดังกล่าว เนื่องจากความจริงที่ปรากฏว่า มีผู้ปฏิบัติตามประเพณีเช่นนั้น ได้ก่อความรู้สึกและอารมณ์ที่รุนแรงจนปิดกั้นมิให้ยอมรับความคิดของคนส่วนที่ไม่ได้เห็นด้วยกับประเพณีดังกล่าวไปด้วย

๑.๗ การคุ้มครองสตรีในสังคมอินเดีย

ในมนูธรรมศาสตร์รัฐให้ความคุ้มครองแก่สตรีทั้งในเรื่องชื่อเสียงเกียรติยศและทรัพย์สิน ผู้ชายจะละเมิดเธอในเรื่องทั้งสองนี้มิได้ แม้กระทั่งผู้หญิงมีข้อบกพร่องจริงหากผู้ชายนำไป เปิดเผยก็ต้องถูกลงโทษ ดังนี้

“หากชายได้เปิดเผยข้อบกพร่องของหญิงซึ่งเดิมไม่มีใครรู้มาก่อน พระราชาจึงปรับชายนั้นเก้าสิบหกปณะ

ชายใดเมื่อไม่ชอบหญิงสาว กล่าวคำติเตียนหญิงนั้นว่าไม่ใช่หญิง ต้องถูกปรับห้าร้อยปณะ หากไม่สามารถพิสูจน์ความบกพร่องของเธอได้

ชายวรรณะเดียวกับหญิงทำให้หญิงเสียชื่อโดยความพอใจของ หญิงนั้นเองไม่ต้องถูกตัดนิ้ว แต่เพื่อมิให้เกิดเรื่องเช่นนั้นอีก พึงปรับชายนั้นสองร้อยปณะ”[๕๘]

---

[๕๗]Kenneth W. Morgan. The Religion of the Hindus, (New York : The Ronald Cornpany. Press ๑๙๕๓). p. ๔๓ (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก), หน้า ๑๕๙.

[๕๘]Ibid. ๘/๓๖๘. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๔๔.

ชายที่กล่าวติเตียนหรือหมิ่นเกียรติผู้หญิงไม่ว่าจะพิสูจน์ขอบกพร่องได้หรือไม่ก็ตาม ถือว่าทำให้ผู้หญิงเสื่อมเสีย เพราะไม่ว่าเธอจะบกพร่องจริงหรือไม่ก็เป็นเรื่องส่วนตัวของเธอ ดังนั้นหากพิสูจน์ความจริงไม่ได้ต้องถูกปรับห้าร้อยปณะ และแม้พิสูจน์ได้ก็คงเข้าข่ายเปิดเผยข้อบกพร่อง ซึ่งต้องถูกปรับเก้าสิบหกปณะ แม้กระทั่งกรณีที่หญิงนั้นพอใจเมื่อผู้ชายกระทำล่วงเกินก็ถือเป็นความเสียหายของหญิง และเป็นตัวอย่างที่ไม่ดี แม้หญิงนั้นพอใจแต่ก็เป็นความเสียหายแก่ผู้หญิงโดยส่วนรวม หากเกิดเรื่องเช่นนั้นบ่อยๆ ก็กระทบกระเทือนศีลธรรมของรัฐ ชายจึงต้องถูกลงโทษปรับสองร้อยปณะ แต่หากเป็นกรณีที่หญิงนั้นไม่พอใจจะต้องถูกลงโทษทางกายคือตัด นิ้วเป็นการประจานด้วย

การคุ้มครองสตรีนั้นรัฐทำทั้งแก่สตรีทั่วไปและสตรีที่ตกอับ และได้รับความทุกข์ในเรื่องต่างๆ กฎนี้เป็นกฎในระดับนโยบายของรัฐเป็นหลักซึ่งพระราชาจะต้องยึดถือปฏิบัติ โดย

“พระราชาจึงคุ้มครองสตรีผู้ถูกสามีทอดทิ้งเพราะไม่มีบุตร หรือไม่มีบุตรชาย สตรีไว้ครอบครัว สตรีผู้ยึดมั่นในคำสัตย์เกี่ยวกับการสมรส สตรีหม้ายหรือสตรีที่เจ็บป่วย”[๕๙]

สตรีที่ไม่มีผู้ดูแลไม่ว่าวรรณะสูงหรือต่ำ รัฐจะต้องคุ้มครองผู้กระทำผิดต่อหญิงเหล่านี้ เท่ากับรังแกหญิงที่ขาดที่พึ่ง รัฐเป็นที่พึ่งที่จะป้องกันหญิงเหล่านี้มิให้ถูกผู้ชายรังแก แม้ผู้ชายนั้นอยู่ในวรรณะสูงจะถือโอกาสเอาฐานะทางวรรณะเป็นอำนาจรังแกผู้หญิงตามอำเภอใจไม่ได้ ดังบทบัญญัติที่ว่า

“หากพราหมณ์ร่วมประเวณีกับหญิงวรรณะกษัตริย์ก็ดี ไวศยะก็ดี โดยหญิงนั้นไม่มีผู้ดูแล หรือร่วมประเวณีกับหญิงศูทร จักต้องถูกปรับห้าร้อยปณะ หากร่วมประเวณีกับหญิงจัณฑาลจักต้องถูกปรับหนึ่งพันปณะ”[๖๐]

---

[๕๙]Ibid. ๘/๒๘. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๔๕.

[๖๐]Ibid., ๘/๓๘๕. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๔๕.

อาจมีผู้คิดว่า หญิงที่ไม่มีผู้ดูแลคือหญิงที่ออกจากครอบครัวซึ่งเป็นการผิดธรรมเนียมของหญิงที่ดี จึงนับเป็นหญิงต่ำเท่ากับศูทร บทบัญญัติข้อนี้น่าจะแสดงว่าไม่ต้องการให้พราหมณ์ซึ่งวรรณะสูงเข้าไปเกี่ยวข้องกับผู้หญิงที่ไม่ดี แต่ถ้าเป็นเช่นนั้นปล่อยให้ผู้หญิงเหล่านี้ถูกรังแกตามอำเภอใจโดยที่รัฐไม่ต้องเข้าไปยุ่งเกี่ยวจะมีเป็นการดีกว่า หรือเพราะการที่รัฐไม่คุ้มครองก็ย่อมเป็นการแสดงว่าเธอเหล่านั้นไร้คุณค่าอยู่แล้ว นอกจากนั้นในเรื่องวรรณะก็มิได้ห้ามชายวรรณะสูงแต่งงานกับหญิงวรรณะต่ำอยู่แล้ว จะห้ามก็แต่ชายวรรณะต่ำแต่งงานกับหญิงวรรณะสูง การที่ชายวรรณะสูงแต่งงานกับหญิงวรรณะต่ำ มนูธรรมศาสตร์กล่าวแต่เพียงว่า ตระกูลของชายนั้นจะเสื่อมลงเท่านั้น ดังข้อความต่อไปนี้

“ชายทวิชาติจึงเลือกแต่งงานกับหญิงวรรณะเดียวกันเป็นปฐม แต่หากชายใดโดยตัณหาเป็นเหตุ ได้หญิงวรรณะต่ำกว่าก็นับเป็นภรรยาได้

ชายทวิชาติแต่งงานกับหญิงไร้วรรณะ โดยความลุ่มหลง ย่อมนำพาตระกูลและลูกหลานไปสู่สภาวะเป็นศูทรโดยเร็วเป็นแน่แท้

พราหมณ์เมื่อนำหญิงศูทรไปยังเตียงของตน ย่อมก้าวไปสู่ทางต่ำ ยิ่งมีบุตรกับเธอ เขาย่อมพ้นจากสภาวะเป็นพราหมณ์”[๖๑]

ข้อความข้างต้นนี้แสดงให้เห็นว่า ในสภาวะปกติชายวรรณะสูงกับหญิงวรรณะต่ำ หรือแม้แต่หญิงไม่มีวรรณะก็แต่งงานกันได้ กรณีที่มีข้อกำหนดโทษตามที่อภิปรายมาแล้ว จึงน่าจะเป็นกรณีที่ผู้หญิงถูกรังแกมากกว่า เพราะหากเป็นความสมยอมผู้หญิงจะได้ฐานะสูงขึ้นอยู่แล้ว คงไม่เป็นคดีไปถึงศาลจนต้องมีการปรับไหมกันขึ้นเป็นแน่

การคุ้มครองทรัพย์สินของหญิงตามที่ระบุไว้ในมนูธรรมศาสตร์ ได้แก่

---

[๖๑]Ibid. ๓/๑๒,๑๕.๑๗. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๔๖.

“สิ่งที่ได้จากพิธีแต่งงาน สิ่งที่ได้จากขบวนแห่เจ้าสาว สิ่งที่ได้รับในฐานะเป็นเครื่องแสดงความเสน่หา สิ่งซึ่งได้จากพี่ชาย มารดาและบิดา เป็นสมบัติทุกประการของหญิง”[๖๒]

บทบัญญัตินี้แสดงว่าหญิงมีสิทธิที่จะมีทรัพย์สมบัติเป็นของตน และมารดาก็เป็นผู้มีทรัพย์ได้ จึงมีสิทธิ์มอบทรัพย์แก่บุตรสาวของตน ข้อที่ทำให้เห็นได้ชัดว่าสตรีมีทรัพย์ส่วนตัวได้จริงก็คือมีกฎหมายเกี่ยวกับการที่ผู้หญิงสามารถยกทรัพย์ของเธอเป็นมรดกแก่ลูกหลานได้ ซึ่งมีบทบัญญัติอยู่หลายข้อ ดังนี้

“สิ่งซึ่งได้มาเป็นของขวัญหลังจากที่แต่งงานแล้ว จากครอบครัวของสามีหรือจากญาติที่เกี่ยวดองกันของเธอ สิ่งซึ่งสามีอันเป็นที่รักให้แก่เธอย่อมตกเป็นสมบัติแก่ลูกของเธอ หากเธอตายลงในขณะเมื่อสามียังมีชีวิต”[๖๓]

บทบัญญัตินี้แสดงให้เห็นว่าแม้กระทั่งสามีมีชีวิตอยู่เมื่อเธอตาย ทรัพย์ของเธอก็ยังตกเป็นของลูกมิใช่ของสามี ซึ่งแสดงให้เห็นสิทธิอันบริบูรณ์ในทรัพย์สินของเธอ ยิ่งกว่านั้นยังมีข้อกำหนดเป็นพิเศษให้สมบัติของแม่ตกเป็นของบุตรสาว และหากพ่อแม่หญิง หญิงนั้นไม่มีบุตรชาย บุตรชายของบุตรสาวของเธอยังเป็นผู้มีสิทธิได้รับมรดกของบิดาของเธอคือมรดกของตาของเด็กนั้น ข้อบัญญัติมีดังนี้

“สมบัติส่วนตัวของผู้เป็นมารดาพึ่งตกแก่บุตรสาวและลูกชายของบุตรสาวเท่านั้นที่มีสิทธิได้รับสมบัติทั้งหมดของตา หากตาตายโดยไม่มีบุตรชาย”[๖๔]

บทบัญญัติข้อนี้แสดงให้เห็นการสืบมรดกในสายของฝ่ายหญิง ซึ่งลูกสาวได้มรดกของแม่ แต่ก็มีบทบัญญัติบางข้อที่ขัดกัน โดยให้แบ่งมรดกของแม่แก่ลูกเท่าๆ กัน คือ

“เมื่อมารดาตาย พี่น้องผู้ชายแม่เดียวกัน และพี่น้องผู้หญิงซึ่งยังไม่ ได้แต่งงานได้มรดกของแม่เท่าๆ กัน

---

[๖๒]Ibid., ๔/๑๙๔. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๔๖.

[๖๓]Ibid. ๔/๑๙๕ (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๔๗.

[๖๔]Ibid, ๔/๑๓๐. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน. สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.). หน้า ๔๗ .

หากพี่น้องผู้หญิงเหล่านี้มีลูกสาว ลูกสาวนั้นจึงได้สมบัติบางสิ่งของยาย ตามศักดิ์แห่งฐานะของเธอ”[๖๕]

บทบัญญัติที่ยกมานี้แม่ให้มรดกแก่บุตรทั้งชายและหญิงเท่ากัน แต่ก็ยังมีข้อกำหนดเฉพาะ คือ หลานสาวมีส่วนได้มรดกของยายด้วย

แม้ผู้หญิงที่สามีตายอยู่กินกับผู้ชายในครอบครัวของสามี เธอก็ยังมีสิทธิโอนมรดกของเธอให้ลูกชายที่เกิดกับผู้ชายคนใหม่นั้น คือ

“หากหญิงใดสามีตายไปโดยไม่มีลูก มีลูกกับชายในครอบครัวเดียวกัน เธอยอมโอนทรัพย์โดยที่ได้รับมรดกมาแก่บุตรชายนั้น”[๖๖]

การที่เธอมีสิทธิโอนมรดกไปให้แก่บุตรแสดงว่าสามีมิได้มีสิทธิในทรัพย์สมบัติของเธอ ยิ่งกว่านั้น

“แลหากขณะหญิงเหล่านี้ยังมีชีวิต ญาติเอาทรัพย์ของเธอไป พระราชาผู้ทรงความยุติธรรมจึงลงโทษแก่ญาตินั้น ดุจเดียวกับที่ลงโทษ แก่โจร”[๖๗]

ข้อที่น่าประหลาดใจประการหนึ่งก็คือ มีบทบัญญัติข้อหนึ่งซึ่งขัดกับบทบัญญัติที่กล่าวมาแล้วทั้งหมดอย่างชัดแจ้งว่า

“ภรรยา บุตร และทาส สามอย่างนี้ชื่อว่าไร้ทรัพย์สมบัติ ทรัพย์ใดที่บุคคลเหล่านี้หามาได้ตกเป็นของผู้เป็นเจ้าของ”[๖๘]

ความคุ้มครองโดยข้อบัญญัติยกย่องสตรี ที่มิให้สตรีถูกละเมิดในเรื่องชื่อเสียงและทรัพย์สมบัตินั้นเป็นแง่หนึ่ง แต่ลำพังแง่นั้นก็อาจเป็นเพียงการคุ้มครองสตรีเพื่อความสงบของสังคมเท่านั้น มนูธรรมศาสตร์มีบทบัญญัติในแง่ยกย่องสตรีซึ่งเป็นการยืนยันอย่างชัดเจนว่าให้คุณค่าและความสำคัญแก่สตรี ดังนี้

---

[๖๕]Ibid., ๔/๑๙๒-๑๙๓ (ข้างใน ปรีชา ช้างนวัญยืน สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.). หน้า ๔๗.

[๖๖]Ibid., ๔/๑๙๐. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๔๘.

[๖๗]Ibid., ๔/๒๙. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๔๘.

[๖๘]Ibid., ๔/๔๑๖. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.) หน้า ๔๘.

“สตรีพึงได้รับความยกย่องและได้รับเครื่องประดับจากบิดา พี่ชาย สามี และพี่เขย หากบุคคลเหล่านั้นหวังความเจริญ

ที่ใดสตรีได้รับความยกย่อง ที่นั้นเทพยดาย่อมยินดี ที่ใดสตรีมิได้รับความยกย่อง ที่นั้นพิธีกรรมทั้งปวงย่อมไร้ผล”[๖๙]

ข้อควมยกย่องสตรีที่กล่าวถึงนี้คล้ายกับที่ปรากฏในหลักอปริหานิยธรรมอันเป็นหลัก ปกครองที่ทำให้พวกลิจฉวีสามารถรักษาบ้านเมืองไว้ได้ เป็นหลักการที่รัฐต้องยึดถือมิใช่เป็นเพียงมารยาทสังคม คำกล่าวที่ว่า “พิธีกรรมย่อมไร้ผล” นั้นมีความหมายมาก เพราะชาวอินเดียโบราณถือว่ากิจกรรมทุกอย่างของมนุษย์สำเร็จได้ด้วยพิธีกรรม หากพิธีกรรมไร้ผลทั้งสังคมย่อมพบความหายนะ การกล่าวว่าหากไม่ยกย่องสตรีแล้วพิธีกรรมทั้งปวงจะไร้ผล จึงเป็นการยืนยันฐานะสตรีว่าสูงและรัฐต้องยกย่องและปกป้องคุ้มครองอย่างดี

๑.๗ สรุป

๑. ความเชื่อเรื่อง ปุตตะ ทำให้ทุกครอบครัวต้องการมีลูกชายมากกว่าลูกสาว

๒. ผู้ชายจึงมีโอกาสแต่งงานได้หลายครั้งด้วยเหตุข้อนี้ประการหนึ่ง แต่ผู้หญิงอ้างเหตุข้อนี้ไม่ได้ แม้อ้างก็คงไม่มีผู้ชายรับเพราะหญิงดังกล่าวอาจไม่มีลูกชายเช่นเดียวกับเมื่ออยู่กับสามีเก่า

๓. ผู้หญิงจะเรียนหนังสือก็ไม่ได้เพราะต้องฝึกหัดงานบ้านที่จะปรนนิบัติสามีและคนในครอบครัว กลายเป็นชีวิตของแม่บ้าน ในที่สุดก็ไม่มีความรู้แม้แต่จะพิธีศาสนาจึงเข้าพิธีไม่ได้

๔. ผู้หญิงในสังคมฮินดูจึงไม่ได้รับความคุ้มครองจากครอบครัวของตน ต้องอยู่ในความดูแลของสามีอย่างสิ้นเชิง ผิดกับสังคมไทยที่ผู้หญิงมีพ่อแม่ดูแลผู้ชายจะข่มเหงไม่ได้

---

[๖๙]Ibid. ๒/๕๕-๕๖. (อ้างใน ปรีชา ช้างขวัญยืน สตรีในคัมภีร์ตะวันออก.), หน้า ๔๙.

๕. ผู้หญิงยากที่จะมีโอกาสได้มรดก เพราะบางที่ก็แยกไม่ได้ว่าเป็นของสามีหรือของ ครอบครัว จะฟ้องร้องถ้าหากกฎหมายให้โอกาสก็คงทำได้ยาก เพราะไม่มีใครเป็นพยานให้สักคนเดียว การที่มีกฎหมายบัญญัติไม่ให้หญิงรับมรดกจึงไม่แปลกเพราะความจริงทำได้ยาก จะมีก็แต่สมบัติติดตัวที่ผู้ชายให้ หรือของหมั้นที่มีพยานอื่นรู้เห็น

จากหลักฐานดังกล่าว พบว่า ระบบการศึกษา การแต่งงาน ทรัพย์สิน และระบบ ครอบครัว จึงเป็นข้อกำหนดและข้อที่จำกัดในการออกกฎหมายคุ้มครองหญิง ความเชื่อเรื่อง ปุตตะนับเป็นเรื่องพื้นฐานที่สำคัญที่สุดที่เข้ามากำหนดและเปลี่ยนฐานะของผู้หญิงฮินดู ซึ่งค่อนข้างดีมาแต่เดิมให้ตกต่ำลงเรื่อยๆ ยิ่งเรื่องนี้เข้มงวดเพียงไร ผู้หญิงก็ยิ่งต่ำลงเพียงนั้น และต่ำลงทุกเรื่อง ไม่ว่าจะเป็นโอกาสทางการศึกษา การมีสามีใหม่ การรับมรดก ความเป็นอยู่ในชีวิตประจำวันจนถึงขั้นที่เกิดประเพณีสตีที่ผู้หญิงต้องเข้ากองไฟตายตามสามีไป

บทที่ ๒

สตรีในสมัยพุทธกาล

ในการที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงยอมรับว่า ผู้หญิงก็มีศักยภาพที่จะบรรลุธรรมได้เท่าเทียมกับผู้ชาย เป็นจุดเด่นของพระพุทธศาสนา นับเป็นก้าวแรกของพระพุทธศาสนา คนที่ขอบวชเป็นพระแม่น้านาง ซึ่งเคยเลี้ยงดูท่านมาเองเป็นคนที่ท่านรักมาก มีความเมตตามาก เป็นทั้งแม่และเป็นทั้งน้า แล้วเป็นคนที่เลี้ยงมาด้วยตนเอง

นอกเหนือจากนั้น ยังเป็นพระราชินีต้องมาเดินดงขอบิณฑบาตอาหาร อาหารที่ได้จากการบิณฑบาตในอินเดีย ไม่เหมือนอาหารในบ้านเรา โดยมากจะเป็นพวกข้าวแห้ง ข้าวผง ซึ่งดูแล้วไม่น่ากินเลย ลำบากยากแค้นที่สุด ลองนึกภาพดูว่า พระราชินีจะต้องมาเดินดงแล้ว ด้วยความรู้สึกที่สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงมีความเมตตาต่อพระแม่น้า ก็เลยไม่ต้องการให้บวช เพราะมันเป็นชีวิตที่ลำบากมาก แต่กลับปรากฏว่าพระแม่น้านางได้ตามเสด็จข้ามหมู่บ้านมาและไม่ได้มาคนเดียว มากับข้าราชบริพารหญิงฝ่ายใน ๕๐๐ นี่คือ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎก

เพราะฉะนั้นจึงเป็นข้อที่พระพุทธเจ้าทรงลังเล แต่ในที่สุด เมื่อทรงรับผู้หญิงเข้ามาบวช ก็แปลว่าเมื่อถึงจุดนั้น ได้ทรงแก้ไขข้อลังเลต่างๆ ที่เป็นจุดที่ทรงให้ความสำคัญแล้ว จึงให้ผู้หญิงบวช

๒.๑ สถานภาพและบทบาทของสตรีในพระพุทธศาสนา

ภายหลังจากผู้หญิงบวชแล้ว ผู้หญิงมีความสามารถในการดำรงชีวิตเป็นนักบวช เป็นนักพรต ได้เท่าเทียมผู้ชาย ความสามารถในการเป็นผู้สืบศาสนาก็ทำได้เท่าเทียมพระภิกษุ ว่าเลิศทางปัญญาเลิศในการสั่งสอน ก็ทรงยกย่องภิกษุณีเหมือนกันว่า

องค์นี้เป็นเลิศทางรักษาพระวินัย องค์นี้เป็นผู้เลิศทางปัญญา เป็นผู้เลิศทางระลึกชาติ เป็นต้น จะเห็นได้ว่าภิกษุและภิกษุณีนั้นจะได้รับการยกย่องเสมอภาคกัน

ในหมู่ของภิกษุณีสงฆ์นี้ จะเห็นได้ว่าบางรูปเทศน์ได้เก่งมาก ในบรรดาผู้ที่มาเฝ้าจะไม่จำกัดเฉพาะชาวบ้าน แต่จะมีทั้งพระราชาและมุขอำมาตย์ที่มาฟังพระธรรมเทศนา มีอยู่ครั้งหนึ่งซึ่งพระราชาได้ไปตั้งคำถามธรรมะกับภิกษุณีและภิกษุณีได้อธิบายธรรมะให้ฟังเสร็จสรรพแล้ว พระราชาพระองค์นั้นก็ไปเฝ้าสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าถามคำถามเดียวกัน ตั้งปัญหาถามอย่างเดียวกัน พระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงเหมือนกับที่ภิกษุณีได้แสดงไว้ นี้ก็แสดงให้เห็นว่า ด้านสติปัญญานั้น ผู้หญิงเมื่อบวชเข้ามาแล้ว ก็มีความก้าวหน้าทัดเทียมไม่มีข้อด้อยอะไรเลย[๗๐] ในประเด็นนี้บทบาทของสตรีในวินัยปิฎกนั้น ได้กล่าวไว้อย่างชัดเจนในเรื่องของนางภิกษุณี ซึ่งมีการประพฤติปฏิบัติธรรมและมีการบรรลุมรรคผลเช่นเดียวกับบุรุษ “ใช่ว่าบุรุษ จะเป็นบัณฑิตในทุกสถาน แม้สตรีผู้มีปัญญาดี ก็เป็นบัณฑิตในสถานที่ นั้นๆ ได้เช่นกัน”[๗๑]

สตรีที่มีชื่อปรากฏในวรรณคดีบาลี มีประมาณ ๗๐๐ คน[๗๒] แต่ละคนนั้นมิใช่มีพฤติกรรมในสมัยพระพุทธเจ้าพระองค์นี้เท่านั้น แม้ในสมัยพระพุทธเจ้าพระองค์อื่นก็ยังมีพฤติกรรมเหมือนกัน ที่เรียกว่า “บุพกรรม” พฤติกรรมเหล่านั้นแสดงให้เห็นวัฒนธรรม ประเพณี สิทธิหน้าที่ต่างๆ ตลอดจนถึงอุปนิสัยใจคอของสตรีที่พบในหลักฐานอ้างอิง ดังกล่าว พฤติกรรมหรือบทบาทสตรีในวรรณคดีบาลีที่จะนำมากล่าว

---

[๗๐]ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, รศ.ดร., **บทความพิเศษ**, “สถานภาพและบทบาทภิกษุณีในไต้หวัน" เสียงธรรม, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๙.

[๗๑]ขุ.อป. ๓๓/๓๑/๓๕๗.

[๗๒]สำรวจจาก Dictionary of Pali Proper Names, ๒ Vols..ของ G.P'Malalasekera. (อ้างใน เปรม นิมจันทร์, “บาทบาทสตรีในอินเดียวรรณคดีบาลี”, **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๘.

นั้น จะแบ่งออกเป็นฐานะหรือหน้าที่ของความเป็นลูก ภรรยา สะใภ้ มารดา เป็นต้น[๗๓] คือ

๒.๑.๑ สถานภาพและบทบาทของสตรีในฐานะลูก

เมื่อกล่าวถึงลูกผู้หญิงตามสายเลือดหรือตามที่นิยมนับถือกันในความคิดเห็นของคนอินเดียสมัยนั้นจัดลูกหรือบุตรเป็น ๓ ประเภท คือศิษย์ที่ศึกษาเล่าเรียนศิลปวิทยาการต่างๆ พำนักอยู่ในสำนักอาจารย์ คอยปรนนิบัติพัดวีและรับใช้อาจารย์ อยู่กินกับอาจารย์เหมือนลูก มักจะพูดกันติดปากว่า “ลูกศิษย์” ลูกเหล่านี้มุ่งศึกษาหาความรู้อันเป็นมรดกตกทอดมาจากอาจารย์อย่างเดียว มิได้มุ่งที่จะรับทรัพย์มรดกอันใดจากอาจารย์นี้เรียกว่า “อันเตวาสิกบุตร” ทารกที่เขาให้เลี้ยงดูต่างลูก หรือทารกที่ขอเขามาเลี้ยงต่างลูก ไทยเรามักจะเรียก ว่า “บุตรบุญธรรม” ลูกประเภทนี้มีฐานะหน้าที่และสิทธิเหมือนลูกตัว นี้เรียกว่า “ทินนกบุตร” และทารกที่ถือกำเนิดเกิดมาจากสายเลือดของตน นี้เรียกว่า “อัตรชบุตร” ดังปรากฏใน ขุททกนิกาย ชาดก ว่า

ธรรมดาลูกมี ๓ ประเภท คือ

๑) ลูกศิษย์

๒) ลูกบุญธรรม

๓) ลูกในไส้

อย่างอื่นหามีไม่[๗๔]

เมื่อนำบุตรทั้ง ๓ ประเภทนี้มาจำแนกออกไปตามระดับของความประพฤติปฏิบัติ จัดเป็น ๓ ประเภทเหมือนกัน คือ ลูกที่ดีกว่าเลิศกว่าพ่อแม่ในทางประพฤติปฏิบัติ เรียกว่า “อติชาตบุตร”[๗๕] ลูกที่ประพฤติปฏิบัติเสมอเหมือนพ่อแม่ ไม่มีอะไรดี

---

[๗๓]เปรม หมจันทร์, “บทบาทสตรีในอินเดียวรรณคดีบาลี”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**, แผนกวิชาภาษาตะวันออก บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ๒๕๒๑. หน้า ๘.

[๗๔]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๘๓/๕๘๑.

[๗๕]ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๗๓-๗๔/๒๗๘.

วิเศษยิ่งขึ้นไปจากที่พ่อแม่ประพฤติปฏิบัติมา เรียกว่า “อนุชาตบุตร” และลูกที่มีความประพฤติปฏิบัติเลวกล่าวพ่อแม่ เรียกว่า “อวชาตบุตร” ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะสถานภาพของสตรีที่เป็นอัตรชบุตร หรือลูกตัวเท่านั้น สตรีที่ดังกล่าวนี้ย่อมมีบทบาทในฐานะที่เป็นลูกไม่เหมาะสมหรือเหมาะสม น่านิยมชมชอบของปวงชน และน่ายึดถือเป็นทิฏฐานุคติได้

สตรีที่เป็นลูกในสมัยโน้นกับสมัยนี้มีสิ่งที่ไม่แตกต่างกันเท่าไร นั่นคือการอ้อนวอนขอร้องหรือรบเร้าเซ้าซี้พ่อแม่ให้ช่วยเหลือตนให้ได้มาซึ่งสิ่งที่ต้องการ หากไม่ได้ดังประสงค์ หรือพ่อแม่ไม่ยอมช่วยเหลือ ก็มองชีวิตตัวมีค่าน้อยกว่าสิ่งที่ตนต้องการนั้นเสียอีก เป็นการตามใจตัวเองมากกว่าที่จะคำนึงถึงความผิดถูกชั่วดีประการใด เช่น นางภัททากุณฑลเกสี[๗๖] เป็นหญิงสาวแรกรุ่นดรุณี พ่อแม่รักหวงปานดวงใจให้หล่อนอยู่อาศัยแต่ในห้องของปราสาทชั้นเจ็ด ให้คนใช้อยู่รับใช้ทำกิจทุกอย่างสำหรับหล่อน วันหนึ่งขณะที่หล่อนยืนเยี่ยมหน้าที่หน้าต่างอยู่มองไปเห็นลูกชายปุโรหิตาจารย์ของพระเจ้าแผ่นดิน ที่ชาวเมืองเรียกชื่อเขาว่า “สัตตุกะ”[๗๗] ถูกตำรวจหลวงจับกุมนำไปประหารชีวิต เพราะความผิดฐานปล้นสะดมคนเดินทางในหนทางเปลี่ยวและในทันทีที่เห็นนั้นหล่อนหลงรักเขา หากไม่ได้เขามาเป็นสามีก็จะไม่ขอมีชีวิตอยู่ต่อไป พ่อแม่รักหล่อนหวังที่จะให้หล่อนมีชีวิตอยู่จึงติดสินบนตำรวจหลวงให้ปล่อยสัตตุกะ แล้วนำเขามาให้เป็นสามีหล่อน แต่ไม่นานหล่อนถูกสัตตุกะ ผู้ที่ละทิ้งนิสัยโจร ที่เห็นทรัพย์สมบัติมีค่ากว่าชีวิตมนุษย์ไม่ได้ หลอกให้ประดับประดาด้วยสิ่งของอันมีค่า และพาหล่อนไปบนเขาทิ้งโจรหมายใจจะฆ่าหล่อน แล้วนำเอาเครื่องประดับเหล่านั้นไปเป็นของตน แต่ผลสุดท้ายหล่อนล่อลวงสัตตุกะให้หลงเชื่อ แล้วผลักเขาตกเหวไปก่อน[๗๘]

ความเป็นลูกของสตรีในครั้งนั้นว่า มักเอาความเป็นลูกมาอ้อนวอน วิงวอนขอความช่วยเหลือจากพ่อแม่ เป็นต้นเหตุให้พ่อแม่สมยอมทำผิดกฎหมายบ้านเมือง โดยติด

---

[๗๖] ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๘/๓๓๔.

[๗๗] ขุ.อป. ๓๓/๒๖/๒๕๖.

[๗๘] ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๒๗-๓๕/๒๕๖-๓๕๗.

สินบนเจ้าหน้าที่เพื่อความสุขความพอใจของลูก และยังสะท้อนให้เห็นถึงสังคมในสมัยนั้น การตามใจลูก หวงแหนลูก ควบคุม จนกระทั่งลูกไม่เห็นโลกภายนอก ทำให้เกิดอารมณ์เปลี่ยว จิตใจมุ่งไปสู่ฝ่ายต่ำได้ง่าย

บทบาทที่สตรีแสดงออกในฐานะที่เป็นลูกมีทั้งฝ่ายที่ไม่น่านิยมชมชอบ เช่น ตามใจตัวเอง แสดงความโง่เขลาเบาปัญญาออกมาด้วยการกระทำสิ่งที่ ทำให้เกิดความเศร้าโศกเสียใจในภายหลัง และฝ่ายที่น่ายกย่องสรรเสริญ เช่น ละอายต่อการละเลยวัฒนธรรม ประเพณี รักความเป็นพรหมจารี เชื่อฟังพ่อแม่ และรู้จักปฏิบัติตนตามระเบียบประเพณีที่ไม่ขัดต่อความนิยมของสังคมสมัยนั้น ทำให้มองเห็นจารีตประเพณีของ สตรีที่เป็นลูกในครั้งกระโน้นได้ชัดเจนยิ่งขึ้น

๒.๑.๒ สถานภาพและบทบาทของสตรีในฐานะภรรยา

คำว่า “ภรรยา” มาจากคำบาลีว่า “ภริยา” หรือจากคำสันสกฤตว่า “ภรรยา” แล้วให้ความหมายในภาษาไทยว่า “เมีย” ซึ่งหมายถึง “หญิงที่อยู่กินกับชายหรือหญิงที่เป็นคู่ครองของชาย”[๗๙] ” ในวรรณคดีบาลีกล่าวถึงสตรีที่บุรุษนำมาเป็นภรรยาหรือเมียนั้น มีอยู่ ๒๐ จำพวก[๘๐] คือ

๑. มาตุรกฺขิตา หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของมารดา ได้แก่ หญิงที่มีมารดาคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ

๒. ปิตุรกฺขิตา หญิงที่อยู่ในความปกครองของบิดา ได้แก่ หญิงที่มีบิดาคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ

๓. มาตุปิตุรกฺขิตา หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของมารดาและบิดา ได้แก่ หญิงที่มีมารดาบิดาคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ

๔. ภาตุรกฺขิตา หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของพี่ชายน้องชาย ได้แก่ หญิงที่มี พี่ชายน้องชายคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ

---

[๗๙]ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**. (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด, ๒๕๒๕), หน้า ๖๕๖.

[๘๐]วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๐๔/๒๓๕-๒๓๖.

๕. ภคนีรกฺขิตา หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของพี่สาวน้องสาว ได้แก่ หญิงที่มี พี่สาวน้องสาวคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ

๖. ญาติรกฺขิตา หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของญาติ ได้แก่ หญิงที่มีญาติคอย ระวัง ควบคุม ห้ามปราบ ให้อยู่ในอำนาจ

๗. โคตฺตรกฺขิตา หญิงที่ยังอยู่ในความปกครองของตระกูล ได้แก่ หญิงที่มีบุคคล ร่วมตระกูลคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ

๘. ธมฺมรกฺขิตา หญิงที่มีธรรมคุ้มครอง ได้แก่ หญิงที่มีตระกูลประพฤติธรรมร่วมกันคอยระวัง ควบคุม ห้ามปราม ให้อยู่ในอำนาจ

๙. สารกฺขา หญิงที่มีคู่หมั้น ได้แก่ หญิงที่ถูกมั้นหมายไว้ตั้งแต่อยู่ในครรภ์ โดยที่สุดกระทั่งหญิงที่ชายสวมพวงดอกไม้ให้ด้วยกล่าวว่า “หญิงนี้เป็นของเรา”

๑๐. สปริทณฺฑา หญิงที่มีกฎหมายคุ้มครอง ได้แก่ หญิงที่มีพระราชาบางองค์ทรง กำหนดโทษไว้ว่า “ชายที่ล่วงเกินหญิงคนนี้ ต้องได้รับโทษเท่านี้”

๑๑. ธนกฺกีตา ภรรยาสินไถ่ ได้แก่ หญิงที่ขายเอาทรัพย์ซื้อมาอยู่ร่วมกัน

๑๒. ฉนฺทวาสินี ภรรยาที่อยู่ด้วยความพอใจ ได้แก่ หญิงอันเป็นที่รักซึ่งชายคู่รัก รับให้อยู่ร่วมกัน

๑๓. โภควาสินี ภรรยาที่อยู่เพราะสมบัติ ได้แก่ หญิงที่ชายยกสมบัติให้แล้วอยู่ ร่วมกัน

๑๔. ปฏวาสินี ภรรยาที่อยู่เพราะแผ่นผ้า ได้แก่ หญิงที่ชายมอบผ้าให้แล้วอยู่ร่วมกัน

๑๕. โอทปตฺตกินี ภรรยาที่เข้าพิธีสมรส ได้แก่ หญิงที่ชายจับมือจุ่มลงในภาชนะน้ำด้วยกันแล้วอยู่ร่วมกัน

๑๖. โอภตจุมฺภฏา ภรรยาที่ถูกแปลงเทริด ได้แก่ หญิงที่ชายถอดเทริดลงแล้วอยู่ ร่วมกัน

๑๗. ทาสี ภรรยาที่เป็นทั้งคนรับใช้เป็นทั้งภรรยา ได้แก่ หญิงที่เป็นทั้งทาสเป็นทั้งภรรยา

๑๘. กมฺมการี ภรรยาที่เป็นทั้งลูกจ้างเป็นทั้งภรรยา ได้แก่ หญิงที่เป็นทั้งลูกจ้าง เป็นทั้งภรรยา

๑๙. ธชาหฎา ภรรยาที่เป็นหญิงเชลย ได้แก่ หญิงที่ถูกนำมาเป็นเชลย

๒๐. มุหุตฺติกา ภรรยาชั่วคราว ได้แก่ หญิงที่อยู่ร่วมกันเป็นครั้งคราว

หญิง ๒๐ จำพวกนี้ พระโบราณาจารย์เจ้าทั้งหลาย มีอาจารย์ผู้รจนาฎีกาวิมติวิโนทนี เป็นต้น กล่าวไว้ว่า เป็นอคมนียวัตถุสำหรับชาย คือ ชายไม่ควรประพฤติล่วงเกินในหญิง ๒๐ จำพวกนี้ ถ้าประพฤติล่วงเกิน เป็นกาเมสุมิจฉาจาร ส่วนหญิงท่านมิได้กำหนดอคมนียวัตถุไว้ การเป็นกาเมสุมิจฉาจารสำหรับหญิง ท่านถือเอาหญิง ๒๐ จำพวกนี้เป็นเกณฑ์ คือ หญิง ๒ จำพวกข้างต้น ตั้งแต่ ๑ ถึง ๘ เป็นหญิงที่อยู่ในความปกครองของผู้อื่น ทั้งเป็นหญิงสาวยังไม่มีสามีด้วย แม้ประพฤติล่วงเกินกับชายอื่น ก็ไม่เป็นกาเมสุมิจฉาจาร เพราะไม่ได้ล่วงเกินกรรมสิทธิ์ของใคร ถึงแม้จะมีผู้ปกครองๆ ท่านก็ไม่มีกรรมสิทธิ์ ส่วนหญิง อีก ๑๒ จำพวกข้างปลาย คือ ตั้งแต่ ๙ ถึง ๒๐ ถ้าประพฤติล่วงเกินกับชายอื่นย่อมเป็นกาเมสุมิจฉาจารโดยแท้ เพราะล่วงเกินกรรมสิทธิของสามีของตนชื่อว่าเป็นการขโมยไปให้ ชายอื่น

ในสตรี ๒๐ จำพวกนั้นมิใช่ว่าจะเป็นภรรยาหรือทำหน้าที่ของภรรยาได้สมบูรณ์ทุกจำพวก ในพระไตรปิฎกจัดภรรยาไว้ ๗ ประเภท[๘๑] คือ

๑. ภรรยาดุจเพชฌฆาต คือ ภรรยาที่คิดประทุษร้าย ไม่เกื้อกูล อนุเคราะห์ ยินดีต่อชายเหล่าอื่น ดูหมิ่นสามีเป็นหญิงที่เขาซื้อมาด้วยทรัพย์ พยายามฆ่าสามี

๒. ภรรยาดุจนางโจร คือ ภรรยาที่มุ่งจะยักยอกทรัพย์แม้มีจำนวนน้อยที่สามี ประกอบศิลปกรรม พาณิชยกรรม และกสิกรรมได้มา

๓. ภรรยาดุจนายหญิง คือ ภรรยาที่ไม่สนใจการงาน เกียจคร้าน กินจุ หยาบคาย ดุร้าย มักพูดคำชั่วหยาบ ข่มขู่สามีผู้ขยันหมั่นเพียร

---

[๘๑]องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๖๓/๗๖-๗๘.

๔. ภรรยาดุจมารดา คือ ภรรยาที่เป็นผู้เกื้อกูลอนุเคราะห์ทุกเมื่อ คอยรักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้ไว้

๕. ภรรยาดุจพี่สาวน้องสาว คือ ภรรยาที่เป็นเหมือนพี่สาวน้องสาว มีความเคารพในสามีของตน

๖. ภรรยาดุจเพื่อน คือ ภรรยาเห็นที่สามีแล้วชื่นชมยินดี เหมือนเพื่อนเห็นเพื่อนผู้ จากไปนานแล้วกลับมา เป็นหญิงมีตระกูล มีศีล มีวัตรปฏิบัติต่อสามี

๗. ภรรยาดุจทาสี คือ ภรรยาที่ถูกสามีขู่จะฆ่าจะเฆี่ยนตี ก็ไม่โกรธ สงบเสงี่ยม ไม่คิดขุ่นเคืองสามี อดทนได้ ไม่โกรธ ประพฤติคล้อยตามอำนาจสามี

ในบรรดาภรรยาทั้งหลายประเภทต่างๆ นี้ ไม่ได้มีการกล่าวไว้อย่างชัดแจ้งว่าภรรยาประเภทใดดีที่สุด แต่จากเรื่องของนางสุชาดาในพระไตรปิฎกนั้น มีกล่าวไว้ว่านางต้องการเป็นทาสีภรรยา ซึ่งอาจมีนัยหมายถึงว่าเป็นภรรยาประเภทที่ดีที่สุด แต่ถ้าจะพิจารณาจากกรณีอื่น เช่น นางอิสิทาสี[๘๒] นางเป็นภริยาที่มีคุณสมบัติของภรรยาหลายประเภทอยู่ในขณะเดียวกัน คือ นางเป็นทั้งมาตาภรรยา ภคินีภริยา สขีภริยา และทาสีภริยา ก็น่าจะเป็นได้ว่าภรรยาที่มีคุณสมบัติเป็นภรรยาประเภทต่างๆ ประกอบกันนั้นเป็นภรรยาชนิดที่สามีต้องการมากที่สุด

ตามคำสอนนี้จะเห็นว่า ภรรยามิใช่เป็นเพียงทิศเบื้องหลังหรือผู้ตามเท่านั้น แต่ควรจะเป็นเพื่อนที่ดีหรือมิตรสนิทใจของสามีด้วย ในวัตถุสูตร พระผู้มีพระภาคได้ตรัสไว้ว่า “ภรรยาเป็นเพื่อนที่ยอดเยี่ยมในโลกนี้..”[๘๓] เพราะเมื่อพิจารณาดูลักษณะที่สามีบำรุงภรรยา และภรรยาช่วยเหลือสามีแล้วมีด้วยกันคนละ ๕ สถาน[๘๔] เท่ากัน ไม่มีใครได้เปรียบเสียเปรียบ ข้อที่ทั้งสองฝ่ายจะพึงตระหนัก ก็นั่นคือ “ไม่ประพฤตินอกใจ” ซึ่งเป็นข้อประพฤติ ปฏิบัติที่ทั้งสองฝ่ายควรมีต่อกัน ย่อมแสดงให้เห็นถึงสังคมสมัยนั้นว่า มีความละเอียดลออ สุขุมในการไม่ประพฤติผิดประเวณี และพรหมจรรย์เป็นอย่าง

---

[๘๒]ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๐๗/๔๗๙.

[๘๓]สํ.ส. (ไทย) ๑๕/๔๕/๖๙.

[๘๔]ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๖๙/๒๐๔.

ยิ่ง แม้คำสอนบางตอนในวรรณคดีบาลี ก็แสดงให้เห็นว่า การประพฤตินอกใจหรือผิดประเวณีนั้น ทำให้โลกสับสนวุ่นวาย ดังที่กล่าวไว้ว่า

“ถ้าสุกกธรรม ๒ ประการนี้ไม่คุ้มครองโลก ในมนุษยโลกนี้ก็จะไม่ปรากฏ ให้รู้ว่า หญิงนี้เป็นมารดา หญิงนี้เป็นมารดา หญิงนี้เป็นน้า หญิงนี้เป็นป้า หญิงนี้เป็นภรรยา ของอาจารย์หรือหญิงนี้เป็นภรรยาของครู มนุษย์โลกก็จะประพฤติสำส่อนกันไปหมด เหมือนอย่างพวกแพะ แกะ ไก่ สุกร สุนัข และสุนัขจิ้งจอก ฉะนั้น

ภิกษุทั้งหลาย ก็เพราะเหตุที่สุกกธรรม ๒ ประการนี้ยังคุ้มครองรักษาโลกอยู่ ฉะนั้นจึงยังปรากฏให้ว่า หญิงนี้เป็นมารดา หญิงนี้เป็นน้า หญิงนี้เป็นป้า หญิงนี้เป็น ภรรยาของอาจารย์ หรือหญิงนี้เป็นภรรยาของครู”[๘๕]

คำสอนนี้มุ่งที่จะให้ตระหนักในการไม่ประพฤติผิดประเพณีและพรหมจรรย์ทั้งๆ ที่สังคมนิยมชมชอบในเรื่องไม่ผิดประเวณีและพรหมจรรย์กันอย่างนั้น แต่สตรีหรือบุรุษบางคนยังจงใจฝ่าฝืน บางคนล่วงละเมิดเพราะรู้เท่าไม่ถึงการณ์ สตรีที่ถูกอำนาจกิเลสชักจูงจิตใจให้ประพฤตินอกใจสามี เป็นการล่วงละเมิดประเวณี และพรหมจรรย์ด้วยเจตนาและจงใจ แต่สตรีที่ประพฤติผิดเพราะความจำเป็นบังคับก็มี และมีสตรีบางพวกที่รังเกียจสามี เพราะสามี ตกอยู่ในฐานะ ๘ ประการ[๘๖] คือ

๑. เพราะความเป็นคนจน

๒. เพราะความเป็นคนป่วยกระเสาะกระแสะ

๓. เพราะความเป็นคนแก่ชรา

๔. เพราะความเป็นนักเลงสุรา

๕. เพราะความเป็นคนคนโง่เซอะ

๖. เพราะความเป็นคนมัวเมาในกามคุณ

๗. เพราะคล้อยตามกิจการงานทั้งปวง

๔. เพราะหาทรัพย์ทั้งปวงเพิ่มเติมไม่ได้

---

[๘๕]ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๔๒/๒๖๔.

[๘๖]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๙๗/๙๕.

สตรีที่ไม่ประพฤติผิดประเวณีและพรหมจรรย์ เพียงแต่ไม่พอใจและดูหมิ่นสามี เมื่อสามีตกอยู่ในภาวะ ๘ ประการนั้น ประการใดประการหนึ่ง ซึ่งสังคมสมัยนั้นไม่ประณามเท่าไรนัก

ในพระพุทธศาสนาแบ่งสตรีไว้เป็น ๕ ประเภท[๘๗] คือ

๑. หญิงผู้มีผิวพรรณงดงามนัก

๒. หญิงที่ชายหมู่มากรักใคร่

๓. หญิงผู้ฉลาดในการฟ้อนรำขับร้อง

๔. หญิงผู้เป็นภรรยาของชายอื่น

๕. หญิงผู้คบหาเพราะเหตุแห่งทรัพย์

บุรุษทุกคนไม่ควรทำตัวคุ้นเคยสนิทสนมกับหญิงทั้ง ๕ ประเภทนี้ให้มากเกินไปนัก เพราะอาจพลาดหวัง เกิดโรคกาย หน่ายแหนงง่าย ประสบอันตราย ตกเป็นขี้ปากชาวบ้าน และเสียทรัพย์ไปอย่างไม่น่าจะเสีย

สรุปว่าบทบาทในความเป็นภรรยาของสตรีสมัยนั้นที่มีหลักฐานปรากฏในเรื่องราวต่างๆ รวมกล่าวได้ว่าทำการงานในหน้าที่ มีความรักสามี รู้จักประพฤติปฏิบัติต่อ สามีหรือมีความงามอย่างใดอย่างหนึ่ง เป็นเหตุทำให้ครอบครัวดำเนินไปตามปกติสุข ส่วนที่สามีบางคนอยู่กับสตรีเหล่านี้ได้หรือไม่นั้น ขึ้นอยู่กับอัธยาศัยของมนุษย์ปุถุชนแต่ละคน ซึ่งมีรสนิยมไม่เหมือนกัน สิ่งสำคัญมีความบกพร่องหรือไม่ประการใด โดยเฉพาะในหน้าที่การงาน และความประพฤติของสตรีเท่านั้น

๒.๑.๓ สถานภาพและบทบาทของสตรีในฐานะสะใภ้

คนไทยมักมีทัศนะว่า สะใภ้กับแม่ผัวไม่ค่อยจะลงรอยกัน แต่ตามทัศนะที่ปรากฏในวรรณคดีบาลี บางแห่งกล่าวถึงสะใภ้เกรงกลัวพ่อผัว ครั้งที่พระอานนทเถระกล่าวแก่ภิกษุทั้งหลาย ในมัชฌิมนิกาย มูลปัณณาสก์ว่า “ถ้าอุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้ ภิกษุนั้นย่อมสลดหดหู่ใจ เพราะเหตุนั้นว่า ไม่เป็นลาภของเราหนอ

---

[๘๗]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๒/๒๕๔.

ลาภไม่มีแก่เราหนอ เราได้ไม่ดีแล้วหนอ การได้ด้วยดีไม่มีแก่เราหนอ ที่เราระลึกถึงพระพุทธเจ้า ระลึกถึงพระธรรม และระลึกถึงพระสงฆ์อยู่อย่างนี้ อุเบกขาอันอาศัยกุศลธรรมยังดำรงอยู่ไม่ได้ เหมือนหญิงสะใภ้เห็นพ่อผัวแล้วย่อมสลดหดหู่ใจ ฉะนั้น[๘๘]

การเปรียบเทียบอย่างนี้มิใช่นำมาใช้เฉพาะสตรีมนุษย์เท่านั้น แม้เทพธิดาที่อยู่ในสวรรค์ ก็เปรียบเทียบไว้เช่นเดียวกันดังที่กล่าวไว้ว่า “ครั้น ท้าวสักกะจอมเทพและท้าวเวสวัณ นิมนต์ท่านพระมหาโมคคัลลานะให้นำหน้าเข้าไปยังเวชยันตปราสาท พวกเทพธิดาผู้บำเรอของท้าวสักกะเห็นท่านพระโมคคัลลานะมาแต่ไกล ก็เกรงกลัวละอายอยู่ จึงเข้าสู่ห้องเล็กของตนๆ ดุจหญิงสะใภ้เห็นพ่อผัวแล้วก็เกรงกลัว ละอายอยู่ ฉะนั้น”[๘๙] แต่บางแห่งกล่าวพ่อผัวเป็นห่วงหญิงสะใภ้ กลัวหญิงสะใภ้ลำบากยากไร้ได้ทุกข์ต่างๆ นานา

ดังมีปรากฏอยู่ในชาดก ขุททกนิกายว่า พระมหาราชาเสด็จพระราชดำเนินไปทรงวิงวอนพระสุณิสาว่า “แม่มัทรี ผู้มีร่างกายอันชโลมจันทน์ เจ้าอย่าได้ทรงไว้ซึ่งความหมักหมมด้วยละอองธุลีเลย เคยทรงผ้าแคว้นกาสี อย่าได้ทรงผ้าคากรองเลย การอยู่ในป่าเป็นความลำบาก เจ้าอย่าได้ไปเลยนะ”[๙๐] และว่า “แม่มัทรี เมื่อเธออยู่ในนคร ได้ยินเสียงสุนัขเห่าหอนก็สะดุ้งตกใจบ่อยๆ เธอไปถึงป่าเขาวงกตจักทำอย่างไร จะทำอันตรายเธอ เธอจะทำอย่าง ไร เธอปรารถนาจะไปป่าใหญ่ทำไมเล่า[๙๑] นี่เฉพาะทัศนะในวรรณคดีบาลี กล่าวเปรียบ เทียบว่า หญิงสะใภ้เกรงกลัวละอายต่อพ่อผัว แต่ในบางเรื่องหรือบางนิทานกล่าวแม่ผัวกับ สะใภ้ไม่ลงรอยกัน

ในวรรณคดีบาลีที่กล่าวมานี้ แม่ผัวเป็นฝ่ายที่ประพฤติไม่เหมาะสมและน่าตำหนิ แต่ก็มีนิทานบางเรื่องในวรรณคดีบาลีที่กล่าวตำหนิสะใภ้ เช่น นางกัจจานี

---

[๘๘]ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๐๒/๒๖๔.

[๘๙]ม.มู. (ไทย) ๑๒/๓๙๓/๓๕๐.

[๙๐]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๘๑๙/๓๒๔.

[๙๑]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๘๓๒/๓๒๕.

ชาวเมืองพาราณสี เป็นสตรีชราที่ถูกหญิงสะใภ้ขับไล่จากบ้าน ต้องออกจากบ้านเที่ยวระเหเร่ร่อนไปอาศัยชาวบ้านเลี้ยงชีวิตไปวันๆ ได้กล่าวกะท้าวสักกะว่า

“พราหมณ์ ข้าพเจ้ามั่นใจในข้อนี้ว่า
ธรรมะได้ตายแล้ว ข้าพเจ้าไม่มีความสงสัย
เพราะเดี๋ยวนี้ คนชั่วกลับเป็นอยู่สบายๆ[๙๒]
เหมือนอย่างลูกสะใภ้ของข้าพเจ้าเป็นหมัน
หล่อนทุบตี ขับไล่ข้าพเจ้าแล้วคลอดบุตร
เดี๋ยวนี้หล่อนเป็นใหญ่ในตระกูลทั้งหมด
ส่วนข้าพเจ้ากลับถูกทอดทิ้งอยู่อย่างเดียวดาย”[๙๓]

จากเนื้อความที่กล่าวมา แสดงว่าระหว่างหญิงสะใภ้กับแม่ผัวตามทัศนะในวรรณคดีบาลี ก็ไม่แตกต่าง กับทัศนคติของคนไทยเท่าใดนัก เพราะคนไทยถือว่าสะใภ้กับแม่ผัว ลูกเขยกับพ่อตา สามัคคีกันไม่สนิทใจ

สตรีที่เป็นสะใภ้ของพ่อผัวแม่ผัว ปฏิบัติตัวให้เป็นที่รักใคร่ชอบพอของคนเหล่านั้น ย่อมทำได้ตามที่ธนญชัยเศรษฐีกล่าวสอนนางวิสาขา ก่อนที่จะส่งตัวนางไปอยู่กับพ่อผัวแม่ผัว ความว่า สตรีที่อยู่สกุลพ่อผัวแม่ผัวนั้นไม่ควรนำไฟข้างในออกไปข้างนอก ไม่ควรนำไฟข้างนอกเข้าไปข้างใน ควรให้แก่ผู้ที่ให้เท่านั้น ไม่ควรให้แก่ผู้ที่ไม่ให้ ควรให้แก่ผู้ที่ให้และไม่ ให้ ควรนั่งให้เป็นสุข ควรกินให้เป็นสุข ควรนอนให้เป็นสุข ควรบูชาไฟ และควรเคารพเทวดาประจำบ้าน[๙๔]

โอวาททั้ง ๑๐ ข้อนี้ธนญชัยเศรษฐีมุ่งที่จะให้นางวิสาขาได้ประพฤติปฏิบัติตัวเมื่ออยู่กับพ่อผัวแม่ผัว คนไทยบางคนมักจะเตือนลูกหลานที่ชอบนินทาว่าร้ายเพื่อนบ้านว่า “ไฟ ในอย่านำออก ไฟนอกอย่านำเข้า” พูดเตือนลูกหลานตามเค้าโอวาทของธนญชัยเศรษฐีนี้เอง นี่แสดงว่าวรรณคดีบาลียังมีอิทธิพลต่อความรู้สึกของคนไทยอยู่ นาง

---

[๙๒]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓/๑๘๓.

[๙๓]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๔/๑๘๓.

[๙๔]องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๕๘/๒๗.

วิสาขาธิดาธนญชัยเศรษฐี อาศัยอยู่บ้านพ่อแม่ผัว ปฏิบัติตามโอวาทบิดา ในตอนแรกๆ พ่อผัวไม่เข้าใจนางวิสาขาหญิงสะใภ้ ถึงกับขับไล่นางออกจากบ้าน แต่นางสามารถทำให้พ่อผัวรู้ และเข้าใจตัวนางได้ พ่อผัวนางคือมิคารเศรษฐี กลับยกย่องนางไว้ในฐานะมารดา นางจึงได้ชื่อเพิ่มขึ้นอีกว่า “วิสาขามิคารมารดา”[๙๕] แปลว่า นางวิสาขาผู้เป็นมารดาของมิคาระ

๒.๑.๔ สถานภาพและบทบาทของสตรีในฐานะมารดา

คำว่า “มารดา” ได้แก่ “แม่”[๙๖] หมายถึง หญิงในฐานะที่เป็นผู้ให้กำเนิดแก่ลูก หรือคำที่ลูกเรียกผู้ให้กำเนิดตน[๙๗] มารดานั้นมีชื่อเรียกต่างๆ กัน ตามลักษณะแห่งการกระทำที่ปรากฏแก่สตรีผู้เป็นมารดา ดังที่โสณดาบสโพธิสัตว์ เมื่อจะประกาศว่ามารดามารดาเป็นผู้ทำกิจที่ทำได้ยากที่บุคคลอื่นจะทำได้ จึงได้กล่าวว่า

มารดาเมื่อหวังผลคือบุตรจึงนอบเทวดา
และไต่ถามถึงฤกษ์ ฤดู และปีทั้งหลาย[๙๘]
เมื่อมารดานั้นมีระดู การตั้งครรภ์จึงมีได้
เพราะการตั้งครรภ์นั้น มารดาจึงมีการแพ้ท้อง
เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกท่านว่า สุหทา หญิงผู้มีใจดี[๙๙]

---

[๙๕] ธ.อ. (ไทย) ๓/๖๒., องฺ.อ. (ไทย) ๑/๔๔๙.

[๙๖] ราชบัณฑิตยสถาน, **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕.**, หน้า ๗๑๖.

[๙๗] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒๗.

[๙๘] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๕/๘๑., ใน ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๘/๑๖๕/๙๕-๑๙๖ อธิบายว่า มารดานอบน้อมเทวดา หมายถึง ทำการนอบน้อมคือบนบานต่อเทวดาว่า “ขอลูกจงเกิดขึ้นแก่เรา” ถามถึงฤกษ์ ฤดู และปีทั้งหลาย หมายถึง มารดาต้องการทราบว่าบุตรเกิดในฤกษ์ ฤดู และปีใด จะมีอายุยืน อายุสั้นอย่างไร.

[๙๙] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๖/๘๑., ใน ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๘/๑๖๖/๑๙๖. อธิบายว่า เมื่อมารดานั้นมีระดู หมายถึง เมื่อต่อมเลือด (ไข่สุก) เกิดแล้ว ระดูไม่มาตามกำหนด มารดาได้ชื่อว่า สุหทา หญิงผู้มีใจดี (เพราะในเวลานั้นมารดาจะเกิดความรักในบุตรที่เกิดท้องของตน)

มารดาประคับประคองครรภ์อยู่หนึ่งปีหรือหย่อนกว่าบ้าง
แล้วจึงคลอดบุตร เพราะเหตุนั้น มารดานั้นจึงชื่อว่า
หญิงผู้ให้กำเนิดบุตร เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกท่านว่า
ชเนตตี หญิงผู้ยังบุตรให้เกิด[๑๐๐]

เมื่อบุตรร้องไห้ มารดาก็ปลอบโยนให้ยินดีได้
ด้วยน้ำนมบาง ด้วยการ้องเพลงกล่อมบ้าง
ด้วยการกอดไว้แนบอกบ้าง
เพราเหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกท่านว่า
โตเสนตี หญิงผู้ยังบุตรให้ร่าเริงยินดี[๑๐๑]

จากนั้น เมื่อลมแรงและแดดกล้า
มารดาก็กระทำความรักอย่างจับใจ
มองดูบุตรผู้ยังเป็นเด็กอ่อนไร้เดียงสาอยู่
เพราะเหตุนั้น บัณฑิตจึงเรียกว่า
โปเสนตี หญิงผู้เลี้ยงดูบุตร[๑๐๒]

ทรัพย์อันใดที่เป็นทรัพย์ของมารดาก็ดี
เป็นทรัพย์ของบิดาก็ดี
แม้ทรัพย์ทั้ง ๒ มารดาก็คุ้มครองไว้เพื่อบุตรนั้น
ด้วยหมายใจว่า แม้ทรัพย์ทั้ง ๒ นี้จึงเป็นของบุตรของเรา[๑๐๓]

มารดาเมื่อให้บุตรสำเหนียกว่า
อย่างนี้ซิลูก อย่างโน้นซิลูก ย่อมลำบาก
และทราบว่าบุตรของตนเมื่อถึงคราวหนุ่ม

---

[๑๐๐] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๗/๘๒.

[๑๐๑] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๘/๘๒.

[๑๐๒] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๙/๘๒.

[๑๐๓] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๗๐/๘๒.

ลุ่มหลงมัวเมาในภรรยาของผู้อื่นอยู่จนดึกตื่นเที่ยงคืน
ไม่กลับมาในเวลาเย็น ก็ย่อมเดือดร้อน ด้วยประการฉะนี้[๑๐๔]

เหล่านี้เรียกมารดาตามกิริยาอาการที่มารดาอนุเคราะห์บุตร ตามที่เห็นๆ กันอยู่ทั่วไป เป็นบทบาทของแม่ในฝ่ายคดีโลก

ฝ่ายคดีธรรม มารดามีสถานภาพเป็น ชื่อว่า

มารดาและบิดาทั้งหลายบัณฑิตว่า

๑. เป็นพรหมของบุตร

๒. เป็นบุรพาจารย์ของบุตร

๓. เป็นผู้ควรของต้อนรับบูชาของบุตร

๔. เป็นผู้อนุเคราะห์หมู่สัตว์คือบุตร[๑๐๕]

เพราะเหตุนั้น บัณฑิตพึงนอบน้อมและพึงสักการะ
มารดาและบิดาทั้ง ๒ นั้นด้วยข้าวและน้ำ
ด้วยผ้านุ่งผ้าห่มและที่นอน ด้วยการอบตัวและอาบน้ำให้
และด้วยการล้างเท้าทั้ง ๒ ให้ท่าน[๑๐๖]

เพราะการบำรุงมารดาและบิดาทั้ง ๒ นั้น
บัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญเขาในโลกนี้ที่เดียว
เขาตายไปแล้ว ย่อมบันเทิงในสวรรค์ ดังนี้แล[๑๐๗]

ในมงคลสูตร ท่านกล่าวถึงสถานภาพของมารดาเปรียบไว้ ๔ ประการ คือ

---

[๑๐๔] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๗๑/๘๒.

[๑๐๕] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๘๑/๘๔., ใน ขุ.ชา.อ. (ไทย) ๘/๑๘๑/๑๙๗. อธิบายว่า มารดาและบิดาเป็นพรหมของบุตร เพราะเป็นผู้เสมอด้วยพรหม คือ สูงสุด ประเสริฐสุดของบุตร เป็นบุรพาจารย์ คือ เป็นอาจารย์คนแรกของบุตร เป็นผู้ควรของต้อนรับบูชา คือ สมควรแก่สักการะอย่างใดอย่างหนึ่งของบุตร.

[๑๐๖] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๘๒/๘๒.

[๑๐๗] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๘๒/๘๒.

๑. พรหม[๑๐๘] ของบุตร เพราะท่านไม่ละทิ้งภาวนา ๔ ประการ[๑๐๙] คือ มารดามีเมตตาจิตคิดถึงลูกที่อยู่ในครรภ์ว่า เมื่อไรหนอ เราจะได้เห็นลูกน้อยที่ไร้โรคาพาธ มีกรุณาจิต ในเมื่อลูกคลอดออกมาเป็นเด็กอ่อนนอนหงายแบเบาะ ทุรนทุราย มารดาสงสารช่วยเหลือทั้ง มดมิให้ไต่ทั้งไรก็มิให้ตอม ตามปกติมารดาไม่เคยใจร้ายต่อเรือดไร ยุง ริ้น ร่านเหล่านี้ แต่พอมารดามีลูกก็ใจร้ายต่อสัตว์เหล่านี้ เพราะรักและสงสารลูก มีมุทิตาจิตในเมื่อลูกวิ่งเล่นไปมาได้ อยู่ในวัยที่น่ารัก มารดามองดูลูกด้วยจิตใจที่อ่อนไหว พลอยยินดีปรีดาในความสุขของลูก และมีอุเบกขาจิตในเมื่อลูกมีคู่ครองมีเหย้ามีเรือน สามารถดำเนินชีวิตตามสมรรถภาพของตนได้ มารดาไม่ต้องพะวักพะวนกับความเป็นอยู่ของลูก เพราะเหตุที่มารดามีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขาต่อบุตร มารดาจึงได้นามเช่นนี้

๒. บุรพเทพ[๑๑๐] เพราะมารดาไม่คำนึงถึงความผิดพลาดที่ลูกทำแก่ตน ตามปกติ ศรีษะมารดาใครจะกล้าแตะต้อง แต่ลูกน้อยชกต่อยตบตีเหมือนของเล่น มารดาหาโกรธไม่ กลับยิ่งเพิ่มความรักขึ้นอีก ปฏิบัติตนเพื่อประโยชน์สุขแก่ลูกโดยส่วนเดียว อำนวยผลอันใหญ่หลวงแก่ลูกเหมือน วิสุทธิเทพ คือ พระขีณาสพ ไม่คำนึงถึงความผิดที่คนพาลทำแก่ตนมุ่งแต่ผลประโยชน์และความปลอดภัยแก่เขาถ่ายเดียวฉะนั้น ลูกได้รู้จักเทพอื่นๆ เพราะอาศัยเทพคนแรก คือ แม่ ดังนั้น แม่จึงได้ชื่อว่า บุรพเทพ

๓. บุรพาจารย์[๑๑๑] เพราะท่านสอนลูกให้ศึกษาว่า นั่งอย่างนี้ซิลูก ยืนอย่างนั้นนะลูก ควรพูดอย่างนี้กับพ่อ พี่ ป้า น้า อา เป็นต้น ครูอาจารย์อื่นๆ สอน

---

[๑๐๘] มงคล. ๑/๒๙๔/๒๘๐-๒๘๑, อ้างใน เปรม หิมจันทร์, “บทบาทของสตรีในอินเดียในวรรณคดีบาลี” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต. หน้า ๒๔.

[๑๐๙] ธรรมข้อนี้ มีชื่อเรียก ๓ อย่างคือ ภาวนา อัปปมัญญา และ พรหมวิหาร

[๑๑๐] มงคล. ๑/๒๙๔/๒๘๐-๒๘๑., อ้างใน เปรม หิมจันทร์ “บทบาทของสตรีในอินเดียในวรรณคดีบาลี” วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, หน้า ๒๔.

[๑๑๑] มงคล. ๑/๒๙๔/๒๘๐-๒๘๓., อ้างใน เปรม หิมจันทร์, “บทบาทของสตรีในอินเดียในกรรณคดีบาลี”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, หน้า ๒๔.

ศิลปวิทยาอย่าง อื่นให้ในภายหลังทั้งนั้น เพราะท่านสอนลูกก่อนครูอาจารย์อื่นๆ จึงมีชื่อเรียกอย่างนี้

๔. โลกทัสเสตา[๑๑๒] เพราะเป็นผู้แสดงโลกนี้ให้ลูกเห็นถ้าเมื่อวันที่ลูกเกิดมา มารดาจับโยนไปในป่า แม่น้ำลำคลอง หรือเหวผา เป็นต้น ลูกก็จะไม่ได้เห็นสิ่งต่างๆ ตลอดถึงความตระการของโลกนี้เลย แต่เพราะท่านไม่ทำอย่างนั้นด้วยเมตตาจิต เพราะอาศัยพฤติกรรมของมารดาลูกจึงได้เห็นโลกนี้ชื่อเหล่านี้ใช้เรียกมารดาในฝ่ายคดีธรรม

ตามกล่าวมาแล้ว สตรีที่ปฏิบัติตามหน้าที่และถูกต้องตามความหมายของคำว่า “มารดา” คือ สตรีที่มีคุณลักษณะของมารดาสมบูรณ์แบบ เป็นมารดาที่ชาวโลกยกย่องและต้องการ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “มารดาและบิดามีอุปการะมากบำรุงเลี้ยงแสดงโลกนี้แก่ บุตรทั้งหลาย”[๑๑๓] แล้วพระองค์ทรงย่อลงตรัสให้สั้นมีเพียง ๓ ประการ อันแสดงว่าแม่ให้ทุกอย่างแก่ลูกจากคุณสมบัติทั้ง ๓ ประการนั้น สตรีที่เป็นแม่ย่อมประกอบด้วยองค์คุณของกัลยาณมิตร ๗ ประการ[๑๑๔] อีกด้วย เพราะพระพุทธองค์ตรัสว่า “แม่เป็นมิตรสนิทใจในเรือน ของตน”[๑๑๕] และมารดานั้นยังนำไปเปรียบกับอะไรหลายอย่างที่เป็นคุณประโยชน์แก่บุตร เช่น เป็นพรหม บุรพเทพ บุรพาจารย์ของบุตร เป็นต้น แต่ในวรรณคดีบาลีไม่ปรากฏลักษณะที่มารดาให้โทษแก่ลูก มีเฉพาะแต่เมื่อลูกประพฤติผิดปฏิบัติผิดต่อมารดา ผลร้ายจะเกิดขึ้นแก่ลูกด้วยอำนาจอกุศลกรรมที่ตนทำไว้เท่านั้น ดังนั้นพระพุทธองค์จึงตรัสว่า “มารดาเป็นอาหุไนยัคคี”[๑๑๖] ของบุตรธิดา[๑๑๗]

---

[๑๑๒] มงคล. ๑/๒๙๔/๒๘๐-๒๘๑., อ้างใน เปรม หิมจันทร์ “บทบาทของสตรีในอินเดียในวรรณาบาลี”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตร์มหาบัณฑิต, หน้า ๒๕.

[๑๑๓] องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๔/๖๑.

[๑๑๔] วิสุทธิ. ๑/๑๒๓.

[๑๑๕] สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖๓/๕๐.

[๑๑๖] แปลว่า “ไฟ คือ อาหุไนย ผู้ที่ควรเคารพบูชาเป็นเสมือนไฟตามเผาผลาญเมื่อผู้เคารพบูชาปฏิบัติไม่ถูกต้อง” จัดเป็นไฟกองหนึ่งในไฟ ๗ กอง.

[๑๑๗] องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๔๔/๔๖-๔๗.

ที่ท่านเปรียบมารดาไว้กับไฟ เพราะมารดาให้คุณอนันต์ หากบุตรประพฤติดีปฏิบัติชอบต่อท่าน และให้โทษมหันต์หากบุตรประพฤติผิดต่อท่าน เสมือนไฟให้ คุณมากมายแก่ผู้ใช้เป็น และให้โทษเหลือหลายแก่ผู้ใช้ไม่เป็นฉะนั้น และโทษที่ลูกได้รับนั้นมิใช่เกิดขึ้นจากการกระทำของมารดา แต่เกิดขึ้นจากการกระทำผิดของลูกเอง

ตามที่กล่าวมานี้ แสดงถึงมารดารักบุตรปรารถนาบุตรตั้งแต่บุตรยังไม่มาปฏิสนธิ ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์เมื่อจะทรงแสดงคุณสมบัติอันเป็นสัญลักษณ์ของแม่ จึงรวมลักษณะทุกประการมารวมตรัสไว้โดยย่อเพียง ๓ ประการ คือ

ประการแรก แม่ให้ชีวิตแก่ลูก ทะนุถนอมประคับประคองชีวิตลูกตั้งแต่มาถือปฏิสนธิ มิฉะนั้นเมื่อลูกคลอดมาแล้ว แม่ก็ประคบประหงมลูก โดยเอาชีวิตแม่เข้าแลกเพื่อปกป้องอันตรายต่างๆ ที่จะกล้ำกรายเข้าไปทำร้ายชีวิตร่างกายลูก จึงเรียกว่า “อาปาทกา” แปลว่า “ผู้ให้ชีวิต”

ประการที่สอง แม่ให้ร่างกายด้วยการที่แม่ยอมอดออมด้วยตนเอง เพื่อให้ลูกมีกินมีใช้ ลักษณะนี้เรียกว่า “โปสกา” แปลว่า “ผู้ให้ร่างกายด้วยการเลี้ยงดูรักษา”

ประการสุดท้าย แม่ให้โลกนี้แก่ลูก กล่าวคือลูกจะมาเห็นโลกนี้ ได้ศึกษาโลกนี้ด้วยการที่แม่ไม่ทำลายลูกตั้งแต่มาสู่ครรภ์ หากแม่ใจร้ายทำลายชีวิตลูกแต่พอถือปฏิสนธิ หรือยังเป็นชิ้นเนื้อหรือแรกคลอดออกมาที่ไหนเลยลูกจะได้มาเห็นความตระการของโลกนี้เล่า ลักษณะเช่นนี้เรียกว่า “อิมสฺส โลกสฺส ทสฺเสตา” แปลว่า “ผู้ให้โลกนี้ ผู้แสดงโลกนี้แก่ลูก” เมื่อมาพิจารณาดูคุณลักษณะของแม่ทั้งสามประการนี้ จะเห็นได้ว่า “แม่ให้ทุกสิ่งทุกอย่าง แก่ลูก”

๒.๒ สิทธิ หน้าที่และความเสมอภาคของสตรีในพระพุทธศาสนา

ในสมัยพุทธกาล[๑๑๘] จากหลักฐานที่มีกล่าวถึงสตรีในคัมภีร์ต่างๆ ของพระพุทธศาสนาแสดงให้เห็นว่าสถานภาพของสตรีผู้เป็นลูกนั้นได้เปลี่ยนแปลงไปในทาง

---

[๑๑๘] ปาริชาต นนทกานันท์, “แนวความคิดเกี่ยวกับสตรีในพุทธปรัชญา”, **วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๖.

ที่ดีขึ้นกว่าแต่ก่อน คือ การถือกำเนิดของบุตรหญิงนั้น แม้จะไม่มีหลักฐานแสดงว่าได้รับการต้อนรับและเป็นที่ยินดี แต่ก็ไม่มีหลักฐานอันแสดงว่าการได้บุตรหญิงนั้นเป็นความเศร้า ความผิดหวัง ของครอบครัว นอกจากนั้นแล้วก็ยังไม่มีหลักฐานใดแสดงว่าบุตรชายได้รับการต้อนรับดีกว่าอีกด้วย การมองบุตรหญิงว่าเป็นความกังวล เครื่องถ่วง เครื่องกีดขวาง ของบิดานั้นเริ่มจะ หมดความสำคัญหรือแม้ยังคงมีอยู่ก็น้อยลงไปเป็นลำดับ เพราะพุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสำคัญต่อความเชื่อเรื่องพิธีกรรม ที่จำเป็นจะต้องมีบุตรชายเป็นผู้ประกอบพิธีให้แก่บิดาผู้ล่วงลับอีกต่อไป บุตรชายหรือบุตรหญิง จึงไม่มีความแตกต่างกันในด้านการประกอบพิธีกรรมตามศาสนาและความเชื่อ เมื่อเป็นเช่นนี้ค่าหรือความสำคัญของบุตรชายก็ลดน้อยลงไป และฐานะของบุตรหญิงก็ดีขึ้นโดยปริยาย และโดยทั่วไปการถือกำเนิดขึ้นมาของเด็กชายเด็กหญิง ก็ได้รับการต้อนรับและเป็นที่ยินดีด้วยกันในฐานะเป็นลูกโดยไม่ได้รังเกียจหรือคำนึงถึงเพศ ดังนั้นในสมัยนี้เมื่อกล่าวถึงลูกที่เป็นศูนย์รวมแห่งความรักความหวังของพ่อแม่ ก็หมายถึงทั้งลูกชายลูกหญิง ในนัตถิปุตตสมสูตร ก็มีกล่าวถึงบุตรโดยไม่เจาะจงเพศ เช่น

“ความรักเสมอด้วยบุตรไม่มี...”[๑๑๙]

ดังเรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี ครั้งนั้นพระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับถวายอภิวาทแล้วประทับนั่ง ณ ที่สมควร ลำดับนั้น บุรุษคนหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระเจ้าปเสนทิโกศล ถึงที่ประทับแล้วกราบทูล ณ ที่ใกล้พระกรรณของพระเจ้า ปเสนทิโกศลว่า “ขอเดชะใต้ฝ่าละอองธุลีพระบาท พระนางมัลลิกาเทวีประสูติพระธิดาแล้ว” เมื่อราชบุรุษกราบทูลอยางนี้แล้ว พระเจ้าปเสนทิโกศลก็ไม่ทรงเบิกบานพระทัย

พระผู้มีพระภาคทรงทราบว่า “พระเจ้าปเสนทิโกศลไม่ทรงเบิกบานพระทัย” จึงได้ตรัสคาถาเหล่านี้ในเวลานั้นว่า

มหาบพิตรผู้เป็นใหญ่ยิ่งกว่าปวงชน

---

[๑๑๙] สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓/๗.

แท้จริง แม้หญิงบางคนก็ยังดีกว่า

ขอพระองค์จงชุบเลี้ยงไว้เถิด

หญิงผู้มีปัญญา มีศีล บำรุงแม่ผัวพ่อผัวดุจเทวดา

จงรักภักดีต่อสามี ยังมีอยู่

บุรุษที่เกิดจากหญิงนั้นย่อมเป็นคนแกล้วกล้า เป็นใหญ่ในทิศได้

บุตรของภรรยาดีเช่นนั้น ก็ครองราชสมบัติ[๑๒๐]

แสดงให้เห็นว่าพระพุทธองค์ทรงเสนอทรรศนะใหม่ที่ค้านกับทรรศนะเดิมโดยเห็นว่าหญิง ชาย ก็มีความสามารถเสมอกัน บุคคลจะดีได้นั้นเพราะความรู้ความสามารถ การกระทำ ไม่ใช่ที่เพศ และด้วยเหตุนี้พุทธปรัชญาจึงเห็นว่า บุตรหญิงก็อาจดีกว่าบุตรชายได้

โดยทั่วไปแม้การถือกำเนิดของทั้งบุตรชายและบุตรหญิงจะเป็นที่ยินดี แต่ก็มีอยู่บางกรณีที่บุตรชายยังเป็นที่ต้องการมากกว่าบุตรหญิง ดังเช่นกรณีของพระเจ้าปเสนทิซึ่งพระองค์เป็นกษัตริย์อันอยู่ในฐานะที่ประชาชนพลเมืองต้องการหรือคาดหวังว่าจะต้องมีโอรส เพื่อสืบเชื้อสายหรือราชบัลลังก์ ในกรณีเช่นนี้บุตรหญิงจะไม่ได้รับการต้อนรับและเป็นที่ยินดีเท่าบุตรชาย ดังจะเห็นได้จากการที่พระเจ้าปเสนทิทรงแสดงความผิดหวังกับพระพุทธองค์ที่พระนางมัลลิกาประสูติพระราชธิดา แต่โดยทั่วไปแล้วก็ยังกล่าวได้ว่า ฐานะของหญิงที่เป็น ลูกนั้นดีขึ้นและได้รับการยอมรับมากขึ้น[๑๒๑]

ในด้านฐานะของหญิงสาวในสมัยพุทธกาลก็จัดได้ว่าดีกว่าสมัยก่อนพุทธกาลซึ่งสตรีเปรียบเพียงวัตถุหรือสินค้าที่จะถูกประมูลในตลาดวิวาห์โดยไม่มีสิทธิเสรีภาพที่จะจัดการกับชีวิตของตนเลย หากพิจารณาตามหลักฐานในพระไตรปิฎกแล้ว จะเห็นว่ามีกรณีที่แสดงให้เห็นถึงการที่สตรีได้รับการอนุญาตให้มีเสรีภาพขึ้นบ้าง การแต่งงานเริ่มที่จะไม่เป็น สิ่งที่จำเป็นสำหรับหญิงสาว และการไม่ได้แต่งงานก็ไม่ได้เป็นสิ่งน่าอัปยศอดสูเช่นที่เคยถือกัน แต่ผู้ที่เต็มใจแต่งงานก็ยังมีอยู่มาก หากสตรีคนใดต้องการแต่งงานก็ไม่

---

[๑๒๐] สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๗/๑๕๐.

[๑๒๑] ปาริชาต นนทกานันท์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

จำเป็นต้องรีบแต่ง ตั้งแต่อายุยังน้อย และไม่จำเป็นต้องยอมรับชายที่บิดามารดาเลือกให้[๑๒๒] แต่ผู้ที่เต็มใจแต่ง งานกับผู้ที่พ่อแม่เลือกให้ก็มีมากเช่น นางภัททกาปิลานี[๑๒๓] ผู้เป็นธิดาของกบิลพราหมณ์กับนางสุจิมวดี และเป็นภรรยาของปิปผลายนะ พวกเจ้าหญิงและหญิงในตระกูลสูงศักดิ์นั้นดูเหมือนจะมีสิทธิ์มีเสียงในการเลือกชายผู้ที่จะเป็นสามีมากกว่าหญิงในชนชั้นธรรมดา[๑๒๔]

นอกจากนั้นเมื่อพระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบบุคคลในฐานะต่างๆ ที่ต้องมีความสัมพันธ์กันกับทิศต่างๆ พระองค์ทรงจัดภริยาไว้เป็นหนึ่งใน ๖ ทิศนั้น คือ

๑. มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า

๒. บุตรภริยาเป็นทิศเบื้องหลัง

๓. ครูอาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา

๔. มิตรอำมาตย์เป็นทิศเบื้องซ้าย

๕. สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน

๖. ทาสและกรรมกรเป็นทิศเบื้องต่ำ[๑๒๕]

หากพิจารณาตามนนี้แล้วก็จะเห็นว่าพระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญต่อภริยาเช่นกัน แต่อย่างไรก็ตาม การพิจารณาเพียงว่าพระองค์ทรงจัดภริยาไว้เป็นทิศเบื้องหลังแล้ว สรุปว่าทรงมีทรรศนะที่เห็นสตรีต่ำต้อยด้อยกว่าบุรุษ เพราะเห็นภริยาเป็นเพียงผู้ตามสามีนั้น อาจไม่ถูกต้องนัก เพราะการพิจารณานั้นน่าที่จะได้พิจารณาควบคู่ไปกับข้อที่พระองค์ทรง กล่าวถึงหน้าที่ของสามีและภริยาควบคู่ไปด้วย

หน้าที่ของภริยา ๕ ประการที่พระพุทธองค์ได้กำหนดไว้คือ

---

[๑๒๒] Horner.I.B., Women Under Primitive Buddhism. (London : George Routledge & Sons Ltd., ๑๙๓๐), p., อ้างใน ปาริชาต นนทกานันท์, “แนวความคิดเกี่ยวกับสตรีในพุทธปรัชญา".) หน้า ๙.

[๑๒๓] ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๗/๒๗๑.

[๑๒๔] ปาริชาต นนทกานันท์, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

[๑๒๕] ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๙/๑๖๙.

๑. จัดการงานดี

๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามีดี

๓. ไม่ประพฤตินอกใจ

๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้

๕. ขยัน ไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง[๑๒๖]

เมื่อพิจารณาหน้าที่ของภริยาแล้วจะเห็นที่ได้ว่าภริยาไม่ได้เป็นผู้ที่อยู่ใต้หรือผู้ตามสามีเท่านั้น แต่ภริยาเป็นผู้แบ่งเบาภาระ ดูแลทุกสิ่งทุกอย่างในบ้านให้เรียบร้อย คือ หมายถึงว่าถ้าเป็นกิจการภายในบ้านแล้ว ภริยามีอำนาจพอสมควรในการที่จะดำเนินการ ซึ่งก็เป็นการชี้ให้เห็นถึงหน้าที่และสิทธิในด้านนี้อย่างชัดแจ้ง ดังนั้นภริยาจึงไม่ใช่แต่ผู้ตามเท่านั้น แต่เป็นผู้ช่วยเหลืออยู่ในฐานะเป็นมิตรสนิทของสามี ดังที่กล่าวไว้ในวัตถุสูตรว่า ภริยา เป็นสหายอย่างยิ่ง[๑๒๗]

นอกจากนั้นยังกล่าวถึงภริยาว่าเป็นผู้ที่สมควรได้รับความไว้วางใจ เป็นผู้ที่สามีจะขอความลับสุดยอดให้รู้ได้ ดังที่ว่า “สามีควรเปิดเผยข้อความที่ควรติเตียน หรือควร สรรเสริญ อันเป็นเนื้อความลับแก่ภริยาผู้มีศีล...”[๑๒๘]

เมื่อได้กำหนดหน้าที่ของภริยาแล้ว ก็ได้มีการกล่าวกำหนดหน้าที่ของสามีที่มีต่อภริยาไว้ ๕ สถาน คือ

๑. ยกย่องว่าเป็นภริยา

๒. ด้วยไม่ดูหมิ่น

๓. ด้วยไม่ประพฤตินอกใจ

๔. ด้วยมอบความเป็นใหญ่ให้

๕. ด้วยให้เครื่องแต่งตัว[๑๒๙]

---

[๑๒๖] ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๑/๑๗๐.

[๑๒๗] สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖๕/๕๐.

[๑๒๘] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๒๓๐/๔๒๗.

[๑๒๙] ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๐/๑๗๐.

จากหน้าที่ ๕ สถานของสามีนี้ก็สะท้อนให้เห็นเป้าหมายหรือทรรศนะของพุทธศาสนาในการที่จะให้สามีทะนุบำรุงภริยาในขณะที่ภริยาก็อนุเคราะห์สามี เป็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างสามีภริยาในลักษณะพึ่งพาอาศัยเกื้อกูลซึ่งกันและกัน

อย่างไรก็ตาม ถ้าจะพิจารณาต่อไปอีกในข้อที่พระพุทธองค์ทรงกล่าวถึงพลังหรือกำลัง ๕ ของผู้เป็นภริยา คือ

๑. กำลังคือรูป
๒. กำลังคือโภคะ
๓. กำลังคือญาติ
๔. กำลังคือบุตร
๕. กำลังคือศีล[๑๓๐]

โดยพระพุทธองค์ตรัสว่า สตรีใดถ้าประกอบด้วยกำลัง ๕ นี้ ก็จะสามารถอยู่ในบ้าน ในครอบครัวได้ด้วยความมั่นใจ และอาจมีอำนาจบังคับ ข่มขี่ ทั้งยังทำให้สามีดีขึ้นได้ อันเป็นการแสดงถึงทรรศนะที่ว่าสตรีก็สามารถมีอำนาจเด็ดขาดครอบงำสามีได้ ดังนั้นกรณีที่ภริยาจะเสมอเท่าสามีหรือเหนือกว่าสามีก็ย่อมเป็นได้เช่นกัน

ในสมัยพุทธกาล สตรีม่ายที่เป็นพุทธศาสนิกไม่ต้องทนทุกข์และลำบากใจกับการเย้ยหยัน ภายหลังสูญเสียสามี สภาพชีวิตของผู้เป็นภริยาอาจจะเปลี่ยนไป แต่ฐานะทางสังคมไม่เปลี่ยนมากนัก สตรีม่ายไม่ได้เป็นบุคคลผู้ถูกรังเกียจว่าเป็นผู้นำเคราะห์ร้าย ประกอบกับพระพุทธศาสนาไม่ได้มีพิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีเกิด พิธีตั้งชื่อ แต่งงาน งานศพ ต่างๆ อย่างของฮินดู การไม่มีพิธีกรรมในทางศาสนา ก็เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้คนที่ถูกสังคมรังเกียจบางพวกไม่ต้องถูกแยกหรือกีดกันออกจากกลุ่มที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา หญิงขณะมีสามีกับเป็นม่าย ภายใต้พระพุทธศาสนาจึงไม่มีผลในด้านนี้

เมื่อกล่าวถึงสตรีในทัศนะของพระพุทธศาสนา อาจจะยังคลางแคลงใจอยู่ว่าพระพุทธเจ้ายังเข้าข้างบุรุษอยู่ เพราะมีคำสอนให้พระภิกษุระวังต่อสตรีและมีคำกล่าว

---

[๑๓๐] สำ.สฬ. (ไทย) ๑๘/๔๘๔/๒๘๑.

ว่า สตรี เป็นมลทินของพรหมจรรย์เป็นต้น แต่ในพระไตรปิฎก หลักฐานทางพระพุทธศาสนายืนยันได้ว่า สิ่งที่พระพุทธเจ้าประทานแก่สตรีอินเดียนั้นมีคุณูปการมากอย่างที่ไม่เคยเกิดมาก่อนเลย ในประวัติศาสตร์ของประเทศนั้นหรือแม้แต่ของโลก

พระพุทธเจ้าจึงเป็นบุรุษคนแรกของโลกที่ลุกขึ้นมาต่อสู้เพื่อสิทธิเสรีภาพของสตรี โดยการยืนยันว่า ตรัสรู้ธรรมมิได้ขึ้นอยู่กับเพศชายหรือหญิงเลย ดังนั้นพระพุทธองค์จึงทรงประทานอุปสมบทแก่สตรีชาวศากยวงศ์ ซึ่งนำโดยพระนางปชาบดีโคตมีพระแม้น้า จนถึงพระภิกษุณีสงฆ์ขึ้นในโลก

เมื่อกล่าวถึงปัญหาท่าทีของพระพุทธศาสนาต่อสถานภาพของสตรีมีอยู่ แสดงความคิดเห็นแตกต่างกันเป็นสองกลุ่ม พวกแรกคือชาวพุทธที่ค่อนข้างมั่นว่าคำสอนของพุทธศาสนาต่อเรื่องต่างๆ รวมทั้งเรื่องสถานภาพของสตรีนี้ด้วย เป็นคำสอนที่ถูกต้องและสอดคล้องกับสามัญสำนึกของคนสมัยใหม่ที่เป็นปัญญาชนคนเหล่านี้จะพยายามแสดงหลักฐานในคัมภีร์ให้เห็นว่าท่าทีของพระพุทธศาสนาต่อสถานภาพของสตรี เป็นท่าทีที่ก้าวหน้าให้เกียรติและให้ความสำคัญแก่ผู้หญิงอย่างเสมอเหมือนชาย[๑๓๑]

อีกพวกหนึ่ง อาจเป็นชาวพุทธหรือไม่ก็ได้ คนเหล่านี้เชื่อว่า แม้ว่าในหลายเรื่องทัศนะของพระพุทธศาสนาพูดจะก้าวหน้าที่เกินกว่าทัศนะทางสังคมของศาสนาร่วมสมัยเดียวกัน แต่ในเรื่องสถานภาพของสตรีดูเหมือนพระพุทธศาสนาจะไม่ต่างจากศาสนาอื่นๆ ของอินเดียสมัยนั้นโดยเฉพาะอย่างยิ่ง คือ ศาสนาพราหมณ์ซึ่งเป็นต้นกำเนิดหลักของค่านิยมทางสังคม และจารีตประเพณีของผู้คนในสมัยนั้น พร้อมความเชื่อดังกล่าวคนเหล่านี้ได้แสดงหลักฐานจำนวนหนึ่งจากคัมภีร์พุทธศาสนาที่พวกเขาคิดว่า สะท้อนทัศนะที่ล้าหลังและกดขี่สตรีของพุทธศาสนา[๑๓๒]

แง่ดีและแง่ร้ายเกี่ยวกับผู้หญิงในคำสอนของพระพุทธศาสนาในพระไตรปิฎกมีข้อความที่กล่าวถึงผู้หญิงในแง่ร้ายอยู่หลายแห่ง คำว่า “แง่ร้าย” ในที่นี้มิได้

---

[๑๓๑] สมภาร พรมทา, **สตรีในทัศนะของพุทธศาสนา**, บทความใน ร่มโพธิ์แก้ว, (นนทบุรี : พิมพ์ที่การพิมพ์ ๒๕๓๘, หน้า ๒๗.

[๑๓๒]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗.

หมายความว่า พระพุทธเจ้าจะทรงเห็นว่าผู้หญิงเป็นเพศเลว แต่ทรงแสดงถึงผลร้ายที่มาจากผู้หญิง ซึ่งได้แก่ธรรมชาติของผู้หญิงบ้าง นิสัยใจคอของผู้หญิงบางจำพวกบ้าง ผลร้ายนี้จะเกิดแก่บุรุษที่คบหากับผู้หญิง การยกข้อความในพระไตรปิฎกมากล่าวในหัวข้อนี้เป็นการยกเฉพาะข้อมูลที่ฝ่ายสตรีนิยมอาจนำมาโจมตีพระพุทธศาสนา เพื่อจะชี้ว่าข้อความเหล่านั้นมีจุดประสงค์เพื่อจะกล่าวโจมตีผู้หญิงเป็นสำคัญ

สตรีเป็นศัตรูของพรหมจรรย์ ครอบครัวเกิดขึ้นก็เพราะความสัมพันธ์ระหว่างผู้ชายกับผู้หญิง การออกบวชเป็นการละหรือไม่เข้าไปผูกพันกับการมีชีวิตครอบครัว แต่ความพึงพอใจกันระหว่างผู้ชายกับผู้หญิงนั้นเป็นของที่ห้ามยากยิ่งกว่าความพึงพอใจในเรื่องอื่น และเมื่อพึงพอใจแล้วก็ถึงกับสละเรื่องอื่นๆ เช่น ทรัพย์สินเงินทองและความผูกพันอื่นๆ ได้ ดังนั้น จึงกล่าวกันว่าสตรีเป็นศัตรูของพรหมจรรย์ ทั้งนี้มิได้หมายความว่าผู้หญิงคอยจ้องทำลายพรหมจรรย์ของพระ แต่หมายความว่าความเป็นผู้หญิงนั้นเองมีอิทธิพลชักจูงหรือ ครอบงำจิตใจของชายให้หลงใหลได้ การใกล้ชิดสตรีย่อมทำให้การฝึกตนเพื่อละราคะเป็นไปได้ยาก

ในแง่นี้ผู้หญิงไม่ได้เป็นสิ่งน่ารังเกียจ แต่ตรงข้ามความน่าพึงใจต่างหากที่เป็นศัตรูของ พรหมจรรย์ ความพึงพอใจทางเพศนี้เป็นเรื่องของสัตว์โลกทั้งสิ้นหาใช่เฉพาะมนุษย์ไม่ การที่บุรุษติดเนื้อต้องใจสตรีจึงเป็นธรรมดาโลก หาใช่ว่าผู้หญิงเป็นฝ่ายเลวหรือผู้ชายดูหมิ่นผู้หญิงที่เป็นนสิ่งพึงปรารถนาของตนไม่ จะขอยกข้อความบางตอนมาเป็นตัวอย่างดังนี้

พ่อนารทะ หญิงทั้งหลายในโลกย่อมย่ำยีชายผู้ประมาทแล้ว
พวกหล่อนย่อมชักจูงจิตของชายหนุ่มไป
เหมือนลมพัดปุยนุ่นที่พลัดตกจากต้น
สภาพนั้นบัณฑิตทั้งหลายกล่าวว่า
เป็นเหวสำหรับพรหมจรรย์[๑๓๓]

---

[๑๓๓] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๔)/๒๗๖.

ข้อความดังกล่าวนี้ หากอ่านโดยผิวเผินดูเหมือนเป็นการแสดงว่าหญิงจงใจทำลายพรหมจรรย์ของผู้รักษาพรหมจรรย์ แต่ความที่เปรียบจะเห็นได้ว่าพรหมจรรย์เป็นสิ่งที่เคลื่อนได้ง่ายเหมือนปุยนุ่น ส่วนธรรมชาติของผู้หญิงนั้นมีอำนาจรุนแรงเหมือนลมย่อมจะทำให้ผู้ชายขาดจากพรหมจรรย์ได้ง่าย หากไม่ตั้งจิตมั่นระมัดระวังตนให้ดี แม้ผู้หญิงไม่ได้ตั้งใจจะครอบงำจิตใจบุรุษ ความหลงก็ทำให้บุรุษนั้นเองละทิ้งพรหมจรรย์ ดังเรื่องหลานของพระจักขุบาลซึ่งบวชเป็นสามเณรได้ยินเสียงหญิงร้องเพลง รู้สึกว่าไพเราะจับใจก็ตามเสียงนั้นไป พบเจ้าของเสียงเป็นหญิงสาวกำลังเก็บฟืนอยู่ ก็เกี้ยวพาราสีจนได้เสียกับหญิงนั้น กรณีนี้หญิงสาวไม่ได้เข้าไปก่อกวนการรักษาพรหมจรรย์แต่เสน่ห์ของเสียง ทำให้สามเณรละทิ้งพรหมจรรย์ ทั้งนี้เพราะ

“ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นรูปอื่นแม้อย่างหนึ่งที่จะครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่เหมือนรูปสตรีเลย ดูกรภิกษุทั้งหลายรูปสตรีย่อมครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นเสียงอื่นแม้อย่างหนึ่งที่จะครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่เหมือนเสียงสตรีเลย ดูกรภิกษุทั้งหลายเสียงสตรีย่อมครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่

ดูกรภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นกลิ่นอื่นแม้อย่างหนึ่งที่จะครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่เหมือนกลิ่นสตรีเลย ดูกรภิกษุทั้งหลายกลิ่นสตรีย่อมครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่

ดูกรภิกษุทั้งหลายเราย่อมไม่เล็งเห็นรสอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่จะครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่เหมือนรสสตรีเลย ดูกรภิกษุทั้งหลายรสสตรีย่อมครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่

ดูกรภิกษุทั้งหลายเรายอมไม่เล็งเห็นโผฏฐพพะอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่จะครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่เหมือนโผฏฐพพะของสตรีเลย ดูกรภิกษุทั้งหลายโผฏฐพพะสตรียอมครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่"[๑๓๔]

"สตรีทั้งหลายย่อมผูกพันบุรุษผู้ลุ่มหลง
ด้วยการมองดู การหัวเราะ
การนุ่งห่มไม่เรียบร้อย และการพูดอ่อนหวาน
มาตุคามนี้มิใช่จะผูกพันเพียงแค่นี้
แม้ตายไปแล้วพองขึ้น ก็ยังผูกพันได้"[๑๓๕]

คำกล่าวที่แสดงความเลวร้ายน่ากลัวของสตรีเพศมักจะปรากฏในชาดก ซึ่งบางเรื่องกล่าวถึงความคิดในอดีต เป็นเรื่องก่อนพุทธกาล และมักเป็นเรื่องที่บุคคลในเรื่องกล่าว และเมื่อพิจารณาพระไตรปิฎกทั้งหมดแล้วก็จะเห็นว่าไม่ได้มีทรรศนะเช่นนั้น หากเป็นความคิดสำคัญของพระพุทธเจ้าก็คงจะตรัสในที่อื่นๆ ด้วย เหตุนี้ผู้สนใจพระไตรปิฎกบางท่านจึงเชื่อว่า ชาดกไม่ใช่เหตุการณ์ในอดีตของพระพุทธเจ้าจริงๆ เป็นแต่ทรงนำเรื่องเก่าๆ ที่มีในอินเดียโบราณมาเล่าเทียบเพื่อสอนธรรมะเท่านั้น หากทรรศนะนี้เป็นจริงเรื่องที่กล่าวในชาดกก็เป็นของเดิมมิใช่ของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า และเป็นกรณีเฉพาะของบุคคลในเรื่อง ไม่ใช่ของพระพุทธศาสนาโดยส่วนรวม ดังตัวอย่างในข้อความต่อไปนี้

๑. ไฟกินเปรียง
๒.ช้างสาร
๓. งูเห่า
๔. พระราชาผู้ได้รับ มูรธาภิเษกแล้ว
๕. หญิงทั้งปวง

---

[๑๓๔] องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒-๑๐/๑-๒.

[๑๓๕] องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๕๕/๖๔.

บุคคลที่ ๕ เหล่านี้ นรชนพึงคบหาโดยความระมัดระวังเป็นนิตย์ เพราะว่าภาวะที่เป็นจริงของบุคคลเหล่านั้นรู้ได้ยากนัก[๑๓๖]

นี่แน่ะ พญานก ท่านจงฟังคำของข้าพเจ้า
ผู้จะกล่าวถึงสิ่ง ๔ อย่าง ที่ไม่รู้จักเต็มเหล่านี้ คือ

๑. ทะเล

๒. พราหมณ์

๓. พระราชา

๔. หญิง[๑๓๗]

...แต่หญิงถึงแม้จะพึงมีสามีคนละ ๘ คน
ซึ่งเป็นคนแกล้วกล้ามีพลัง
สามารถนำรสแห่งความใคร่ทั้งปวงมาให้ได้
เธอก็ยังคงทำความพอใจในชายคนที่ ๙
เพราะฉะนั้น ชื่อชื่อว่าไม่เต็ม เพราะยังพร่องอยู่[๑๓๘]

หญิงทั้งปวงกินทุกอย่างเหมือนเปลวไฟ
พัดพาเอาทุกสิ่งทุกอย่างไปเหมือนแม่น้ำ
เกาะเกี่ยวกับเรียวหนาม
ย่อมคบหาชายเพราะเหตุแห่งทรัพย์[๑๓๙]

ภาวะของหญิงที่เป็นนางโจร
รู้มาก หาความจริงได้ยาก
เป็นการลำบากที่จะหยั่งรู้เหมือนรอยทางปลาในน้ำ[๑๔๐]

---

[๑๓๖] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๒๔/๑๐๑.

[๑๓๗] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๓๔๐/๑๐๓.

[๑๓๘] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๔/๓๔๔/๑๐๓.

[๑๓๙]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๓๔๕/๑๐๓.

[๑๔๐] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๓๕๗/๑๐๔.

หญิงทั้งหลายเหล่านั้นไม่รู้จักพอ
พูดจาไพเราะอ่อนหวาน เต็มได้ยาก
เหมือนแม่น้ำย่อมทำให้ล่มจม
ชายรู้แจ้งชัดแล้วพึงเว้นเสียให้ห่างไกล[๑๔๑]

หญิงทั้งหลายยั่วยวนให้ลุ่มหลง
มีมายามาก ทำพรหมจรรย์ให้กำเริบ
ย่อมทำให้ล่มจมเสียหาย
ชายรู้แจ้งชัดแล้วพึงเว้นเสียให้ห่างไกล[๑๔๒]

ก็หญิงทั้งหลายเหล่านั้นเข้าไปคบหาชายใด
ด้วยความพอใจหรือด้วยทรัพย์ก็ตาม
ก็ติดตามเผาผลาญชายนั้นโดยทันที
เหมือนไฟป่าเผาผลาญสถานที่ของตน[๑๔๓]

เมื่อพิจารณาตัวอย่างทั้งสองนี้ทำให้นึกถึงคำพังเพยของไทยที่ว่า “ช้างสารงูเห่า ข้าเก่า เมียรัก” ทั้งสี่อย่างนี้ไม่ควรไว้ใจ แต่ก็มิใช่ว่าหญิงเป็นเช่นนี้เหมือนกันทั้งหมด ตัวอย่างที่ยกมานี้ก็เป็นคำพูดที่เกิดขึ้นจากบุคคลที่กล่าวถึงในชาดก คือ พระนางกัณหา ซึ่งเป็นพระชายาของเจ้าชายปาณฑพทั้ง ๕ แล้ว ก็ยังไม่คบชู้กับบุรุษเปลี้ย คือชายพิการซึ่งเป็นคนรับใช้ พระนางอุรุงคเทวีชายาของเอฬกกกุมารคบชู้กับฉฬังคกุมารและคนรับใช้ของฉฬังคกุมาร พระนางปิงคิยานีมเหสีของพระเจ้าพรหมทัตก็เป็นชู้กับคนเลี้ยงม้า ชาดก เช่น กุณาลชาดกและกุณฑริกชาดกได้กล่าวถึงการนอกใจสามีของหญิงไว้มาก เพราะเป็นเรื่องที่ตั้งใจเล่าถึง หญิงประเภทดังกล่าว

ในชาดกแม้จะกล่าวถึงหญิงชั่ว แต่ก็กล่าวถึงหญิงดีด้วย แสดงว่ามิได้ประณามหญิงทั่วไปหมดทุกคน เช่น พระนางมัทรีตามเสด็จพระเวสสันดรไปอยู่ป่าแทนที่จะอยู่

---

[๑๔๑] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๓๔๘/๑๐๔.

[๑๔๒] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๓๔๙/๑๐๔.

[๑๔๓] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๓๕๐/๑๐๔.

สุขสบายในวัง นางจาปาภริยาอุปกาชีวกมีสามีเที่ยวเมาสุราเป็นอาจิณ แม้นางจะไม่พอใจแก้ไม่ ประพฤตินอกใจสามี

นอกจากข้อความที่กล่าวตำหนิผู้หญิงแล้ว ซาดกยังมีข้อความที่กล่าวตำหนิผู้ชาย เช่น

"ลูกรัก อสรพิษที่มีพิษร้ายแรงตัวใด
ได้โผล่ขึ้นจากปล่องมากัดเจ้า
วันนี้ อสรพิษตัวนั้น และบิดาของเจ้า
ไม่มีความแตกต่างกันเลย
เพราะไม่ได้เป็นที่รักของแม่..."[๑๔๔]

"ไม่ควรวางใจในคนทำความชั่ว
คนพูดเหลาะแหละ คนเห็นแก่ตัว
แม้คนที่สงบเกินไปก็ไม่ควรวางใจ"[๑๔๕]

"เพราะว่ามีคนพวกหนึ่งเป็นเช่นกับโคกระหายน้ำ
เพียงแต่พูดเสียดสีมิตร แต่ไม่กระทำตามที่พูด"[๑๔๖]

"ผู้ใดดีแต่ประณมมือไหว้ พูดวกวน เป็นมนุษย์กระพี้
ไม่มีความกตัญญู ผู้นั้นก็ไม่ควรนั่งใกล้"[๑๔๗]

"อนึ่ง ไม่พึงวางใจสตรีและบุรุษผู้มีจิตแปรปรวน
แม้คนเปิดเผยความสัมพันธ์มีประการต่างๆ เช่นนั้น
ก็ไม่ควรวางใจ"[๑๔๘]

ข้อความที่กล่าวรวมกันไปทั้งบุรุษและสตรีก็มีเช่น

---

[๑๔๔] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๖๔/๒๒๐.

[๑๔๕] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๐๔/๒๒๖.

[๑๔๖] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๐๕/๒๒๗.

[๑๔๗] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๐๖/๒๒๗.

[๑๔๘] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๐๗/๒๒๗.

“คนแต่งตั้งหญิงหรือชายผู้เป็นนักเลง
ใช้จ่ายเงินทองฟุ่มเฟือย ไว้ในความเป็นใหญ่
นั้นเป็นทางแห่งความเสื่อม”[๑๔๙]

ผู้หญิงเป็นผู้น่ายกย่อง พระไตรปิฎกไม่ได้ตัดสินคนที่เพศ ดังนั้นเมื่อสามีมีข้อบกพร่องก็ถือว่าเป็นเรื่องธรรมดาที่จะถูกภรรยาดูหมิ่นเอาได้ สามีที่จะให้ภรรยายกย่องนับถือจะต้องเป็นสามีที่เพียบพร้อมด้วยความดี ชาดกได้กล่าวถึงเหตุที่ภริยาจะดูหมิ่นสามี เพราะความเป็นคนจน เพราะความเป็นคนป่วยกระเสาะกระแสะ เพราะความเป็นคนแก่ชรา เพราะความเป็นนักเลงสุรา เพราะความเป็นคนโง่เซอะ เพราะความเป็นคนมัวเมาในกามคุณ เพราะคล้อยตามในกิจการงานทั้งปวง เพราะหาทรัพย์ทั้งปวงเพิ่มเติมไม่ได้[๑๕๐]

เมื่อพิจารณาโดยภาพรวมพระพุทธศาสนามิได้มองผู้หญิงว่าดีหรือเลวโดยธรรมชาติ แม้ว่าผู้หญิงและผู้ชายจะมีธรรมชาติบางอย่างเป็นของตน แต่ก็เป็นคนดีและคนชั่วได้ทั้งสองเพศ สามารถอบรมตนให้เป็นคนดี ความแตกต่างในแง่การเป็นคนดีหรือเลวจึงสำคัญกว่าและเป็นความแตกต่างของมนุษย์ มิใช่ของผู้หญิงหรือผู้ชาย

นอกจากการกล่าวถึงผู้หญิงจะปรากฏทั้งแง่ดีและแง่ร้ายแล้ว ฐานะผู้หญิงที่ว่าต่ำกว่าชายนั้นก็มิใช่ทุกกรณี แต่ขึ้นกับฐานะทางสังคมและศาสนาด้วย ดังนั้นจึงปรากฏข้อ ความจำนวนมากที่ยกย่องผู้หญิงไว้ในฐานะอันสูง

สิ่งที่น่าพิจารณาก็คือ ข้อความในพระไตรปิฎกส่วนที่ดูหมิ่นผู้หญิงนั้นมักจะปรากฏในชาดก เรื่องชาดกนี้ว่ากันว่าเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้าทรงเล่าถึงการบำเพ็ญบารมีของ พระองค์ในอดีตชาติ และเรื่องในอดีตชาตินี้ทรงทราบด้วยบุพเพนิวาสานุสสติญาณ ซึ่งเป็นการแสดงถึงการบำเพ็ญเพียรขั้นสูงและทรงเป็นผู้สั่งสมบารมีมามาก

พระพุทธศาสนากับการยกฐานะผู้หญิง ผู้ที่พิจารณาพระพุทธศาสนาจากสภาพสังคมในปัจจุบันมักจะกล่าวโจมตีว่า พระพุทธศาสนากดขี่ผู้หญิง เช่น การที่ไม่

---

[๑๔๙] ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๑๑๒/๓๕๗.

[๑๕๐] ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๒๙๗/๙๕.

ยอมให้ผู้หญิงบวชตั้งแต่ต้น หรือแม้ยอมให้ผู้หญิงบวชแล้วก็กำหนดศีลมากข้อกว่า และอยู่ในฐานะต้องเคารพภิกษุ แม้ภิกษุณีจะแก่พรรษากว่าก็ตาม

ในสมัยพุทธกาลผู้หญิงอินเดียยังคงมีฐานะต่ำ ไม่ได้รับโอกาสให้ปรากฏตัวในที่ชุมชนและอยู่เคียงข้างบุรุษในงานสาธารณะ นอกจากนั้นยังมีอาชีพต่ำๆ เช่น นางทาสี นางรำ และโสเภณี ภรรยายังมีฐานะเป็นทรัพย์ของสามีและสามีฆ่าได้ถ้าภรรยามีชู้

พระพุทธเจ้าทรงสอนแย้งศาสนาพราหมณ์ในเรื่องสำคัญๆ หลายเรื่อง เช่น ทรงสอนเรื่องความเป็นพราหมณ์ว่าอยู่ที่กรรมคือการกระทำมิใช่อยู่ที่ชาติกำเนิด[๑๕๑] ทรงสอน เรื่องการบูชายัญว่าเป็นสิ่งที่ผิดที่กระทำโดยการฆ่า[๑๕๒] ซึ่งทั้งสองเรื่องนี้นับเป็นหัวใจของ ศาสนาพราหมณ์ ดังนั้นการห้ามผู้หญิงไม่ให้ทำพิธีกรรมทางศาสนาซึ่งกำหนดไว้ในประเพณีของศาสนาพราหมณ์ หรือการที่ต้องมีลูกชายจึงจะได้ขึ้นสวรรค์จึงพลอยหมดความสำคัญไปด้วย

ตามทรรศนะของพระพุทธศาสนา หญิงและชายในฐานะที่เป็นคนมีลักษณะสำคัญเช่นเดียวกัน ที่กล่าวว่าเช่นเดียวกันหรือเหมือนกันนี้ มิได้หมายความว่าทุกคนเหมือนกันเช่นทั้งชายและหญิง มีทั้งคนโง่และฉลาด ชายฉลาดกว่าหญิงก็มี หญิงฉลาดกว่าชายก็มี เพศไม่ได้เป็นสิ่งสำคัญในการทำให้คนเราแตกต่างกันในเรื่องนี้ ลักษณะสำคัญที่เป็นของทั้งชายและหญิงได้แก่เรื่องต่อไปนี้[๑๕๓]

๑. ความเป็นสังขตธรรมคือประกอบขึ้นด้วยส่วนประกอบต่างๆ และตกอยู่ในกฎไตรลักษณ์ ทั้งชายและหญิงล้วนแต่ประกอบด้วย รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ คือ เบญจขันธ์ เมื่อมีการประกอบขึ้นก็มีการเกิดการเปลี่ยนแปลง และการแตกสลาย เช่น เดียวกับสิ่งต่างๆ ที่เป็นสังขตธรรม ความเปลี่ยนแปลงนี้เป็นไปตามลักษณะสามัญ ๓ ประการ หรือไตรลักษณ์ คือ อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา

---

[๑๕๑] ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๕๖-๖๔/...

[๑๕๒] ที.สี. (ไทย) ๙/๒๐๕-๒๐๖/...

[๑๕๓]ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก. หน้า ๘๗.

ทั้งหญิงและชายเมื่อเกิดแล้วก็ต้องเปลี่ยนแปลง ไม่มีสภาวะใดคงที่เกิดแล้วก็เข้าไปอยู่ในสภาพแวดล้อมต่างๆ ต้องเปลี่ยนสภาพ ต้องทนต่อสภาพทั้งที่จะดำรงตนและปรับตนเข้ากับสภาพต่างๆ ต้องแก่ ต้องเจ็บไข้ได้ป่วยทั้งทางกายทางใจและในที่สุดต้องตาย ความแตกต่างระหว่างหญิงและชายโดยแท้แล้วไม่มีความหมายหรือความสำคัญอะไรเลย เพราะต้องมีความทุกข์ความเดือดร้อนเป็นชีวิตอยู่เหมือนๆ กัน

๒. ความที่ต้องตกอยู่ในกฎแห่งกรรม คือ เกิดมาจากผลของกรรม ซึ่งหมายถึงสิ่งที่ตนทำไว้ในอดีตชาติ เกิดแล้วก็ทำกรรมใหม่ รับผลของกรรมในอดีตบ้างกรรมใหม่บ้าง ไม่ว่าจะเป็นหญิงหรือชายก็เสมอภาคกันในฐานะที่ตกอยู่ในกฎแห่งกรรม ที่มาอ้างกันว่าหญิงดีกว่าชาย ชายดีกว่าหญิงนั้นเป็นภาพมายาเป็นเรื่องของคนที่ไม่สำนึกตนว่าอยู่ในอำนาจของกรรมและควรใช้เวลาทำกรรมดีมากกว่า เพราะที่จริงแล้วการได้เปรียบเสียเปรียบไม่ใช่เรื่อง ระหว่างชายกับหญิง แต่เป็นเรื่องระหว่างคนไม่ว่าชายหรือหญิงหากเป็นคนชั่วก็จะเอาเปรียบ โดยไม่เลือกว่าผู้ถูกเอาเปรียบเป็นชายเป็นหญิง กล่าวคือ คนที่เอาเปรียบมิได้เอาเปรียบ เพราะอีกฝ่ายหนึ่งเป็นเพศอะไร แต่เอาเปรียบเพราะเห็นว่าสามารถเอาเปรียบได้ทั้งหญิงและชายต่างก็เป็นผู้เอาเปรียบและถูกเอาเปรียบ คือทำกรรมดีกรรมชั่วได้เหมือนๆ กัน จะไปสู่ สุคตหรืออบายภูมิตามกรรมดีกรรมชั่วก็ได้เหมือนๆ กัน สุดแต่กรรมที่ตนทำ มิได้จำกัดเพศ ทั้งนี้เพราะ

“เจ้าไม่ได้ทำความดีทางกาย วาจา และใจ เพราะมัวประมาทอยู่เอาเถิดเราจะลงโทษเจ้าตามฐานะที่ประมาท ก็บาปกรรมนี้นั้น บิดา มารดา พี่ชายน้องชาย พี่สาวน้องสาว มิตร อำมาตย์ ญาติสาโลหิต สมณพราหมณ์ เทวดา ไม่ได้ทำให้เจ้าเลย เจ้าทำเองแท้ๆ เจ้านั่นเองต้องรับผล ของบาปกรรมนั้น”[๑๕๔]

มนุษย์ไม่ว่าจะเกิดในชาติชั้นวรรณะหรือเพศใด สามารถประกอบกรรมดีและรับผลของกรรมได้เช่นกัน สิ่งที่จะแยกคนว่าดีหรือชั่วก็คือ การกระทำของคนนั้นๆ

---

[๑๕๔] ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๒๖๔/๒๓๓.

กล่าวโดยสรุปพระพุทธศาสนาไม่ให้ความสำคัญแก่ความเป็นหญิงหรือชาย ไม่เอาเพศเป็นเครื่องแบ่งฐานะ กรรมของแต่ละบุคคลนั้นเสมอกันทั้งชายและหญิง เช่น ความมีปัญญา แต่ทั้งนี้มิได้หมายความว่าพระพุทธศาสนาไม่เห็นความแตกต่างระหว่างชายกับหญิง ความแตกต่างบางอย่างนั้นมีแน่นอน และเป็นสิ่งที่ทำให้ชายกับหญิงมีฐานะและบทบาททางสังคมต่างกันด้วย

ความเท่าเทียมกันในทางศาสนา ศาสนาไม่แต่เพียงเห็นว่าผู้หญิงและผู้ชายเสมอภาคกันเท่านั้น ศาสนายังยกย่องผู้หญิงในฐานะต่างๆ ทางสังคม เช่น ในฐานะมารดาและภรรยา ในพระพุทธศาสนาผู้หญิงที่มีบทบาทสำคัญและเป็นที่ยกย่องว่าดีเด่นในกิจกรรมทางศาสนาอันถือเป็นกิจกรรมสำคัญสูงสุด ในแง่พัฒนาและการเข้าถึงฐานะสูงสุดคือการเป็น อริยบุคคล จุดมุ่งหมายของชีวิตไม่ใช่การบริโภควัตถุหรือการต่อสู้กันทางการเมือง แต่อยู่ที่ การดำเนินชีวิตที่ดีเพื่อให้จิตใจบริสุทธิ์ ศาสนาจึงเป็นกิจกรรมสำคัญสูงสุด

การที่ผู้หญิงในพระพุทธศาสนาสามารถประกอบพิธีกรรมหรือทำบุญได้ตามลำพังนับว่าเป็นการให้อิสรภาพแก่ผู้หญิงอย่างมาก เพราะก่อนหน้านั้นผู้หญิงในศาสนาฮินดู อยู่ในยุคตกต่ำคือมีฐานะเทียบเท่าศูทรและไม่สามารถประกอบพิธีกรรมได้

พระพุทธเจ้ายังทรงให้ความสำคัญแก่ผู้หญิงยิ่งกว่านั้นอีก กล่าวคือ สังคมอินเดียโบราณนั้นนับถือนักบวช ไม่ว่านิกายใด เนื่องจากถือว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น แม้แต่กษัตริย์ที่เคารพนักบวช การที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ผู้หญิงบวชเป็นภิกษุณีนั้นนับเป็นการยกระดับผู้หญิงอย่างสูง และเป็นการยกย่องว่าผู้หญิงก็สามารถเข้าถึงความหลุดพ้นได้เช่นเดียวกับผู้ชาย

เมื่อทรงอนุญาตให้ผู้หญิงบวชแล้วปรากฏว่ามีผู้หญิงซึ่งมาจากวรรณะต่างๆ เข้ามาบวชเป็นจำนวนมาก ตั้งแต่ตระกูลกษัตริย์ไปจนถึงโสเภณีซึ่งแสดงให้เห็นว่าความหลุดพ้นนั้นไม่เกี่ยวกับวรรณะ ภิกษุณีจำนวนไม่น้อยมีความสามารถเข้าใจธรรมะได้เร็วและได้เป็นเอตทัคคะเสมอกับพระภิกษุ มีบทบาทในการเผยแผ่ธรรมะ เช่น ปฏาจาราภิกษุณี ถุลลนันทา ภิกษุณี ธรรมทินนาภิกษุณี

ผู้หญิงที่มิได้บวชเป็นภิกษุณีก็สามารถศึกษาธรรมะและเกื้อกูลแก่พระพุทธศาสนาได้โดยเป็นอุบาสิกา ซึ่งเป็นหนึ่งในพุทธบริษัท ๔ คือ สามารถสร้างบุญกุศลได้ทั้งด้วยธรรมบูชา คือ การปฏิบัติธรรม และอามิสบูชาคือการถวายสิ่งของต่างๆ เพื่ออุปถัมภ์ภิกษุ และภิกษุณีให้ปฏิบัติธรรมได้โดยสะดวก ผู้หญิงเหล่านี้เท่ากับช่วยเผยแผ่ศาสนาโดยทางอ้อมเพราะทำให้คนใกล้ชิดเข้าใจและเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ยิ่งเป็นผู้หญิงสูงศักดิ์ก็ยิ่งช่วยเหลือศาสนาได้มากทั้งกำลังทรัพย์และการนำข้าทาสบริวารให้เข้ามาร่วมกิจกรรมทางศาสนา

อุบาสิกาบางคน เช่น นางวิสาขาบรรลุธรรมถึงขั้นเป็นพระโสดาบัน และมีบทบาทในการทักท้วงและวิจารณ์การปฏิบัติตนของพระภิกษุ จนทำให้เกิดการบัญญัติวินัยบางข้อ เหตุการณ์ที่สำคัญซึ่งแสดงว่า พระพุทธเจ้าทรงยกย่องนางมากก็คือ การให้นางมีส่วนร่วมในการตัดสินอธิกรณ์ร่วมกับพระอุบาลี กรณีที่นางภิกษุณีมารดาท่านกุมารกัสสปะ ตั้งครรภ์ขณะบวช ซึ่งนางได้ช่วยคำนวณระยะเวลาจนทราบว่านางภิกษุณีนั้นตั้งครรภ์มา ก่อนบวช[๑๕๕]

ประเด็นที่ว่าไม่มีผู้หญิงเป็นศาสดานั้นเป็นข้อเท็จจริง แต่มิใช่เป็นเพราะผู้ชายกีดกันผู้หญิง เนื่องจากไม่มีข้อห้ามใดๆ เช่นเดียวกับการที่ผู้บริหารผู้หญิงมีน้อยกว่าผู้ชายก็มิใช่เพราะถูกกีดกัน แต่เพราะความสามารถมากกว่า เช่นเดียวกับบางคนก็ไม่ได้เป็นผู้บริหารเพราะความสามารถน้อยกว่าผู้ชายอื่นหรือผู้หญิง เป็นการแข่งขันระหว่างคน ไม่ใช่ระหว่างเพศ พระพุทธเจ้าแม้จะทรงเห็นว่าผู้หญิงสามารถบรรลุความหลุดพ้นได้เช่นเดียวกับผู้ชาย แต่ก็ทรงอธิบายสาเหตุที่ทำให้สตรีไม่สามารถเป็นพระพุทธเจ้าได้ดังที่ปรากฏในพระ ไตรปิฎกว่า

“เป็นไปไม่ได้เลยที่สตรีจึงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า แต่เป็นไปได้ที่บุรุษพึงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า”[๑๕๖]

---

[๑๕๕] ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก, หน้า ๙๐.

[๑๕๖]องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๗๙/๒๙.

“เป็นไปไม่ได้เลยที่สตรีซึ่งเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ แต่เป็นไปได้ที่บุรุษ ซึ่งเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ”[๑๕๗]

“เป็นไปไม่ได้เลยที่สตีฟังครองความเป็นท้าวสักกะ ฯลฯ เป็นมาร ฯลฯ เป็นพรหม แต่เป็นไปได้ที่บุรุษพึงครองความเป็นท้าวสักกะ ฯลฯ เป็น มาร ฯลฯ เป็นพรหม”[๑๕๘]

ข้อความดังกล่าวพระพุทธเจ้าตรัสไว้ชัดเจน เหตุผลมิได้อยู่ที่ว่าผู้หญิงไม่สามารถบรรลุความหลุดพ้น แต่ถ้าพิจารณาตามพุทธประวัติจะเห็นได้ว่าการเป็นพระพุทธเจ้านั้นจะต้องบำเพ็ญเพียรด้วยตนเอง ค้นหาหนทางเอง ต้องแสวงหาครูบาอาจารย์และปฏิบัติบำเพ็ญเพียรตามลำพัง สตรีเพศย่อมไม่สะดวกที่จะปฏิบัติเช่นนั้น เช่น การที่ต้องเดินทางไปตามลำพัง หรือบำเพ็ญเพียรตามลำพังก็อาจถูกทำร้ายหรือถูกนำไปขายเป็นโสเภณี เพศของหญิงเป็นอุปสรรคอยู่เอง มิใช่เพราะความสามารถ ดังนั้นแม้ในกรณีภิกษุณีพระพุทธเจ้าก็ทรงห่วง ใยในเรื่องดังกล่าว จึงทรงบัญญัติพระวินัยมิให้ภิกษุณีบำเพ็ญเพียรอยู่ตามลำพังในป่า

ความเป็นผู้หญิงนั้นมิใช่ว่าจะต้องเป็นกันทุกชาติภพ หากผู้หญิงปรารถนาจะเป็น พระพุทธเจ้าก็สามารถกำหนดจิตมุ่งไปเกิดเป็นชายได้ ไม่ได้ปิดโอกาสเสียทีเดียว และการที่จะเป็นพระพุทธเจ้าได้ก็ต้องบำเพ็ญบารมีหลายชาติ มิใช่จะเป็นได้โดยง่าย คงจะมีเวลาพอมี่จะกำหนดจิตให้ไปเกิดเป็นชายที่จะเป็นพระพุทธเจ้าได้

ประเด็นที่สองเรื่องถูกกีดกันโอกาสนั้นจะเห็นได้ว่า ศาสนาบางศาสนา เช่น อิสลาม ผู้ชายหรือผู้หญิงก็ปฏิบัติธรรมได้ด้วยฐานะเท่ากัน เพราะอิสลามไม่มีนักบวช ส่วนศาสนาพุทธแม้จะไม่ให้ผู้หญิงบวชในตอนแรกก็ด้วยเหตุผลทางสังคม ซึ่งจะต้องคิดให้รอบคอบเพื่อไม่ให้เสียประโยชน์ส่วนใหญ่ เนื่องจากศาสนาพุทธเพิ่งจะตั้งมั่นลงได้ แต่ในที่สุดผู้หญิงก็ได้รับโอกาสนั้น

---

[๑๕๗] องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๘๐/๒๙.

[๑๕๘] องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๘๑-๒๘๗๓/๒๙-๓๐.

ตามความเป็นจริงแล้ว การปฏิบัติตนเพื่อบรรลุความหลุดพ้นไม่จำเป็นต้องบวช การมีฐานะเป็นนักบวชหรือไม่จึงไม่สำคัญ และเมื่อเป็นนักบวชแล้ว ไม่ว่าจะเป็นภิกษุหรือภิกษุณี การถือฐานะเช่นนั้นก็ต้องเลิกต้องละ เพราะเป็นเรื่องของมิจฉาทิฏฐิและอติมานะ ผู้ที่วิพากษ์วิจารณ์ฐานะของภิกษุ ภิกษุณีว่าฝ่ายใดสูงฝ่ายใดต่ำนั้นเป็นพวกที่ยังมีกิเลสมาก เช่นเดียวกับที่พระไม่ได้ถือว่าท่านฐานะสูง แต่ชาวบ้านนับถือพระเพราะท่านสละกิเลสมากกว่าตน จึงถือว่าพระอยู่ในฐานะสูงกว่าตน

การกีดกันในเรื่องความหลุดพ้นไม่มีในพระพุทธศาสนา ไม่ว่าในคนกลุ่มใด ทุกคนมีสิทธิปฏิบัติเท่ากัน แต่การที่นิยมออกบวชก็เพราะการบวชทำให้พ้นจากชีวิตวุ่นวายของชาวบ้าน และมีเวลาบำเพ็ญเพียรทางใจมากขึ้น หากบวชแล้วไม่ใช้เวลาในการบำเพ็ญเพียร ก็ไม่เกิดประโยชน์เพื่อความหลุดพ้นฐานะพระก็ไม่มีคุณค่าพิเศษอะไรนัก

ความเท่าเทียมกันของผู้หญิงและผู้ชายที่วิพากษ์วิจารณ์กันมากในปัจจุบันก็คือ ความเท่าเทียมกันในเรื่องสิทธิทางเศรษฐกิจ การเมืองและสังคม เพราะคนในสังคมปัจจุบัน ไม่ได้รับการสั่งสอนอบรมให้มีความเข้าใจและเห็นความสำคัญของจิตใจ จึงไม่มีกฎหมาย หรือระเบียบใดๆ ที่อาศัยเรื่องนี้เป็นพื้นฐาน มักอ้างว่าเป็นเรื่องที่วัดไม่ได้ หรือเห็นไม่ชัดเจน ซึ่งที่จริงการเห็นไม่ชัดเจนก็เพราะขาดการศึกษาและฝึกฝน การวัดไม่ได้ก็เพราะพยายามวัด แบบที่วัดวัตถุ การตัดมิติทางจิตใจออกไปทำให้คนเราตกอยู่ใต้อิทธิพลการวัดเชิงปริมาณ เริ่มจากวัดความสำคัญของคนว่ามีรายได้เลี้ยงตัวหรือไม่ ดังนั้นภรรยาที่ไม่มีรายได้จึงกลายเป็นคนอนาถาในสายตาของสังคม และสังคมก็ไม่ได้ปกป้องเธอ เมื่อหย่าร้างก็ได้ค่าชดใช้เป็นจำนวนเงินตายตัว แล้วก็ไม่ได้รับความเหลียวแลในเรื่องอื่น ถ้าผู้หญิงถูกข่มขืนก็ดูเหมือนว่าไม่ใคร่คิดถึงความรู้สึกของเธอแต่คิดเหมือนกับเป็นการทำร้ายร่างกายอย่างหนึ่ง ความเท่าเทียมกันซึ่งปราศจากมิติทางจิตใจนี้ทำให้วัดความเท่าเทียมกันเป็นเงินและวัตถุ มิติทางใจจึงใช้อ้างไม่ได้ แล้วในที่สุดก็จะหมดความสำคัญ

การอยู่ร่วมกันระหว่างชายหญิงตามทรรศนะของสตรีนิยมแบบสุดโต่งกลายเป็นการแลกเปลี่ยนทางเพศมากกว่าความรัก แม้ชายหญิงจะยังรักกันอยู่ แต่สังคม

ได้มองชีวิตคู่ไปในเชิงการแบ่งแบบหารสอง เงินสินสอดถูกตีความเป็นค่าตัวผู้หญิง การให้สินสอดกลายเป็นการซื้อขาย สังคมตื่นเต้นกับคู่แต่งงานที่ให้สินสอดกันมากๆ เมื่อชีวิตคู่เป็นการแลกเปลี่ยน ทั้งคู่จึงต้องคอยคิดถึงผลประโยชน์ และสิทธิที่ตนควรจะเรียกร้องมากกว่าจะคิดถึงหน้าที่ที่ตนจะให้แก่อีกฝ่ายหนึ่ง วัตถุนิยมสมัยใหม่ได้ทำให้ปรัชญาของคนปัจจุบันเปลี่ยนไป คือ รู้จักแต่ปรัชญาแห่งสิทธิและไม่เข้าใจปรัชญาแห่งหน้าที่ของศาสนาและสังคมสมัยก่อน ซึ่งเป็นเรื่องสำคัญที่จะทำให้มนุษย์อยู่ร่วมกันด้วยความสุขอย่างแท้จริง

การเลี้ยงดูบุตรด้วยพรหมวิหาร ๔ ทำให้มารดาบิดามีฐานะเป็นพรหม การอบรมสั่งสอนก่อนครูคนอื่น ทำให้ได้ชื่อว่าเป็นบุรพาจารย์ เป็นครูคนแรก การปฏิบัติตนเพื่อ ความสุขของลูก ให้อภัยเมื่อลูกทำผิดพลาดแก่ตนทำให้ได้ชื่อว่าเป็นบุรพเทพ มารดาบิดาเป็นผู้มีอุปการะแก่บุตรมาก คือเป็นผู้ให้ชีวิตและเป็นผู้ดูแลรักษาชีวิตของลูกอย่างเสียสละ จึงเป็นผู้ที่บุตรควรเคารพบูชา คือ เป็นอาหุเนยยบุคคล พระพุทธองค์ทรงสรรเสริญคุณมารดา บิดาไว้ดังนี้

“การทำตอบแทนแก่ท่านทั้งสองเราไม่กล่าวว่าเป็นการทำได้โดยง่าย ท่านทั้งสองคือ มารดาและบิดา ถึงบุตรจะมีอายุ ๑๐๐ ปี มีชีวิตอยู่ ๑๐๐ ปี ประคับประคองมารดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง ประคับประคองบิดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง ปฏิบัติท่านทั้งสองนั้นด้วยการอบกลิ่น การนวด การให้อาบน้ำ และการบีบนวด และแม้ท่านทั้งสองนั้นจะถ่ายอุจจาระและปัสสาวะลงบนบ่าทั้งสองของเขานั่นแล การกระทำอย่างนั้นยังไม่ชื่อว่าอันบุตรได้ทำ หรือทำตอบแทนแก่มารดาและบิดาเลย ถึงบุตรจะสถาปนามารดาและบิดาไว้ในราชสมบัติซึ่งเป็นเจ้าเหนือหัวแห่งแผ่นดินใหญ่ที่มีรัตนะ ๗ ประการ มากมายนี้ การกระทำอย่างนั้นยังไม่ชื่อว่าอันบุตรได้ทำ หรือทำตอบแทนแก่มารดาและบิดาเลย ข้อนั้นเพราะเหตุไร เพราะมารดาและบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย

ส่วนบุตรคนใดให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีศรัทธา สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในสัทธาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศรัทธา) ให้มารดาและบิดา ผู้ทุศีล สมาทาน ตั้งมั่น

ดำรงอยู่ในสีลสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศีล) ให้มารดาและบิดาผู้ตระหนี่ สมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในจาคสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยการเสียสละให้มารดาและบิดาผู้ไม่มีปัญญาสมาทาน ตั้งมั่น ดำรงอยู่ในปัญญาสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยปัญญา)

ด้วยเหตุเพียงเท่านี้แล การกระทำอย่างนั้นชื่อว่าอันบุตรได้ทำและ ทำตอบแทนแก่มารดาและบิดา”[๑๕๙]

เราจะเห็นได้ว่าผู้หญิงในฐานะมารดานั้นมีฐานะที่ควรแก่การยกย่องไม่ด้อยกว่าบิดา เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะในความเป็นจริงแล้วในฐานะที่เป็นภรรยา ผู้หญิงก็มิได้มีคุณค่าด้อยไปกว่าชายซึ่งเป็นสามีเลย การตีความจากปรัชญาแห่งการเอาและความไม่เข้าใจในความสัมพันธ์เชิงความรู้สึกหรือมิติแห่งจิตใจของบุคคล พิจารณาแต่เพียงรูปแบบภายนอกที่ ผู้หนึ่งเป็นคนหาเงินอีกผู้หนึ่งเป็นคนใช้เงิน ทำให้มองผู้หญิงต่ำกว่าผู้ชายมากเกินไป คุณของมารดาบิดาก็เช่นกัน หากตีความว่าพ่อแม่เลี้ยงบุตรแล้วบุตรเลี้ยงตอบก็เป็นการแทนคุณกันหมด เหมือนการเป็นหนี้และการใช้หนี้ก็ย่อมแสดงว่าปราศจากความเข้าใจปรัชญาแห่งการให้ เช่นเดียวกับที่ฝรั่งไม่เข้าใจระบบครอบครัวของตะวันออกที่อยู่ร่วมกัน ให้ความอบอุ่นแก่กันตั้งแต่รุ่นทวดไปจนถึงเหลนว่าบุคคลเหล่านี้มีความสัมพันธ์ทางจิตใจต่อกันแน่นแฟ้น อย่างไร[๑๖๐]

ความสำคัญของผู้หญิงต่อสังคมในฐานะภรรยาและมารดา พระพุทธศาสนาสอนให้สังคมให้ความสำคัญแก่ผู้หญิงย่อมแสดงว่าผู้หญิงจะต้องมีบทบาทที่สำคัญแก่สังคมด้วย ในปัจจุบันบทบาทของพลเมืองต่อสังคมนั้นมักอธิบายในเชิงเศรษฐกิจคือเป็นทรัพยากร หรือที่จริงคือแรงงานของสังคม และที่จริงยิ่งกว่านั้นก็คือแรงงานของนายทุน ผู้หญิงนักทำงาน หรือที่ออกทำงานนอกบ้าน ทำงานสังคมจักมักจะได้รับความยกย่องจากสังคมมากกว่าผู้ หญิงเป็นภรรยาและแม่ที่ดี

ผู้หญิงที่ทำงานนอกบ้านมักจะได้รับความยกย่องว่าทำงานเท่าเทียมกับชาย จึงเห็นว่าเมื่อเป็นเช่นนั้นงานบ้านในฐานะภรรยาและมารดาก็ไม่จำเป็นต้องเป็นงานของ

---

[๑๕๙] องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๔/๖๑.

[๑๖๐] ปรีชา ช้างขวัญยืน, สตรีในคัมภีร์ตะวันออก, หน้า ๙๘.

ผู้หญิง เมื่อเป็นเช่นนี้การเกี่ยงกันทำหน้าที่ในบ้านในฐานะภรรยาและแม่ของลูกจึงเกิดขึ้น และเมื่อแม่กลายเป็นผู้ชาย เช่นเดียวกับพ่อไปเสียแล้ว ลูกก็จะขาดความรักแบบของแม่ซึ่งเป็นสิ่งสำคัญที่ทำให้ลูกมีสุขภาพจิตดี[๑๖๑]

ในปัจจุบันผู้หญิงโดยทั่วไปยังเข้าใจความสำคัญของความเป็นภรรยาและแม่อยู่ แต่เธอต้องทำงานหนักเพราะต้องทำงานนอกบ้านด้วย เมื่ออยู่นอกบ้านเธอทำงานสำคัญๆ เช่นเดียวกับชาย เมื่ออยู่ในบ้านเธอทำหน้าที่ภรรยาและแม่ ซึ่งแต่เดิมเป็นงานที่ฝ่ายชายยก ให้ภรรยาเป็นผู้จัดการ เพราะตนใช้เวลาทำงานนอกบ้านเสียมาก ไม่รู้รายละเอียดในบ้าน การแก้ปัญหาความเหนื่อยยากของผู้หญิงในกรณีเช่นนี้ ฝ่ายชายควรจะปรับหน้าที่และบทบาทช่วยภรรยาบ้าง

๒.๓ แนวความคิดเรื่องการคุ้มครองสตรีในพระพุทธศาสนา

การเสนอแนวความคิดเรื่องการคุ้มครองสตรีในพระไตรปิฎก นับว่าเป็นความพยายามสร้างสรรค์สตรี เป็นกิจกรรมที่น่าสนับสนุนและควรแก่การศึกษาอย่างยิ่ง เราต้องไม่ลืมว่าพระพุทธองค์ทรงมอบพระพุทธศาสนาไว้แก่บริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาลก อุบาสิกา เรียกว่า บุรุษและสตรีมีหุ้นส่วนความรับผิดชอบต่อพระศาสนาคนละครึ่งหรือเท่าๆ กัน ตราบใดที่สตรียังขาดความรู้ทางศาสนาแล้ว ความเท่าเทียมกันในทางสังคมและจิตวิญญาณก็คงเกิดขึ้นไม่ได้มีไยต้องพูดถึงเรื่องการเท่าเทียมกันทางการศึกษาเศรษฐกิจและ ต่อจากนั้น ปัญหาเรื่องความมั่นคง โสเภณี โรคเอดส์ หรือแม้แต่อธิกรณ์ระหว่างเจ้ากูกับสีกา ก็จะเกิดติดตามมาไม่สิ้นสุด

การศึกษาพระไตรปิฎกในแง่มุมของสตรี จะนำไปสู่ความเลื่อมใสศรัทธาในพระศาสนาด้วยสัทธาญาณสัมปยุต และปูทางสู่การมีชุมชนนักบวชสตรีหรือการปฏิบัติธรรมของสตรีอย่างจริงจังสังคมไทยจะได้สมญานามว่า เป็นเมืองพุทธ และศิวิไลได้สมภาคภูมิก็ต่อเมื่อสังคมไทยยกย่องให้เกียรติและเปิดโอกาสให้สตรีได้ศึกษาเล่าเรียนวิชา

---

[๑๖๑]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐๐.

พระศาสนา ปฏิบัติธรรมและแสดงศักยภาพของตนให้เป็นประโยชน์แก่ตน สังคม และเป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติ โดยส่วนรวมนั่นเอง[๑๖๒]

บางครั้งผู้หญิงก็ผู้เป็นที่เตือนสติผู้ที่เป็นสามีได้เหมือนกัน ในขณะที่สามีเกิดความโมโห แม้แต่มหาบุรุษของโลกอย่างมหาตมคานธี ก็ยังได้สติเพราะเมีย คือครั้งหนึ่งท่านลืมตัว โมโหสุดขีด ได้จับแขนภรรยาและเปิดประตูตั้งใจผลักเธอออกไปนอกบ้าน พลันน้ำตาของภรรยาไหลอาบแก้ม และเธอพูดขึ้นว่า “เธอไม่มีความรู้สึกจะอายเลยหรือ ฉันจะไปที่ไหน ได้บ้าง ก็เพราะฉันเป็นภรรยาของเธอ เธอคิดว่าฉันจะต้องทนมือทนเท้าของเธอได้อย่างนั้น หรือเพื่อเห็นแก่สวรรค์ โปราดประพฤติตัวเสียใหม่และปิดประตูเสีย”

คำพูดของคัสตูรไมผู้ภรรยานี้ ทำให้ท่านมหาตมคานธี รู้สึกละอายอย่างแท้จริงและปิดประตู ในเรื่องนี้ ท่านมหาตมคานธี ท่านก็ยอมรับว่า ท่านได้เรียนรู้ความไม่รุนแรงจากภรรยาของท่าน เมื่อท่านพยายามบังคับภรรยาของท่านให้เป็นไปตามเจตนารมณ์ของท่าน การที่คัสตูรไมภรรยาของท่านขัดขวางไม่ยอมทำตามที่ท่านต้องการ และการมีความอดทนต่อการปฏิบัติการที่รุนแรงของสามี ในที่สุดท่านมหาตมคานธี ก็เกิดความละอาย และยอมรับว่าภรรยาของท่านเป็นครูในเรื่องความไม่รุนแรง”[๑๖๓]

พระพุทธเจ้ายอมรับว่าสตรีมีศักยภาพเท่าเทียมบุรุษ และยอมรับสตรีเข้าบวชใน พระพุทธศาสนาเป็นครั้งแรกในระบบอารยธรรมโลก แต่ก็มีนักสตรีนิยมหลายท่านยังแคลงใจเรื่องการตรัสถึงลักษณะลบของสตรีหรือมีข้อน่าตำหนิสตรีอยู่หลายแห่งในพระคัมภีร์ข้อความเหล่านี้เกิดขึ้นได้อย่างไร ผู้เขียนขอเสนอว่าอาจมาจากสาเหตุต่อไปนี้

---

[๑๖๒]สมชัย กุสลจิตโต, พระมหา, “บทความพิเศษ การศึกษาพระไตรปิฎกในมิติของสตรีนิยม”, **พุทธจักร ๒๕๓๗**. หน้า ๓๐.

[๑๖๓]**ความสัมพันธ์ทางวัฒนธรรม ไทย-อินเดีย มหาตม คานธี**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗), หน้า ๘๗ (เรียบเรียงโดย รศ.ดร. ประเทือง ภูมิภัทราคม)

๑. อาจจะมีข้อความทำนองเหยียดสตรีของศาสนาพราหมณ์ฮินดู หลงหูหลงตา แปลกปลอมเข้ามาปะปนอยู่พระคัมภีร์พระไตรปิฎกของเราอยู่บ้าง

๒. เกิดจากพระธรรมเทศนา ที่พระพุทธองค์มุ่งประโยชน์แก่ผู้ฟังซึ่งพระภิกษุบวช ใหม่ จึงจำเป็นต้องเน้นลักษณะลบของหญิงสาวที่เธอยังหลงรักอยู่ เพื่อให้เกิดความเบื่อหน่ายคลายกำหนัดและดำรงพรหมจรรย์อยู่ได้ เช่น ตรัสว่า สตรีเป็นมลทินของพรหมจรรย์ (อิตฺถี มลํ พฺรหฺมจริยสฺส)

๓. เกิดจากการศึกษาไม่ทั่วถึง อ่านพระคัมภีร์ไม่ตลอด พอเจอข้อความทีตำหนิสตรีที่ตนชอบใจก็เลือกหยิบยกมาอ้างกันจนแพร่หลาย แบบมองด้านเดียว เช่น พระพุทธดำรัสที่ว่า รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัสของสตรี มีอำนาจครอบงำจิตของบุรุษได้เป็นอันดับหนึ่ง ไม่มีสิ่งอื่นเสมอเหมือน ผู้พูดมักเน้นอยู่เพียงแง่เดียว ซึ่งความจริงแล้ว มีพระพุทธพจน์กล่าวต่อไปอีกแง่มุมหนึ่งว่า แม้รูป เสียง กลิ่น รส และสัมผัส ของบุรุษก็มีพลังอำนาจครอบงำจิต ของสตรีได้เฉกเช่นเดียวกัน แต่เรามักไม่กล่าวเน้นประเด็นหลังกันนัก

๔. เกิดจากการศึกษาความหรือทัศนคติของผู้นำมาใช้เอง เหมือนเราใส่แว่นสีอะไรก็มักจะมองเห็นสิ่งรอบๆ ตัวเราเป็นสีนั้นไปด้วย วัวไม่ยอมกินฟางแห้ง เจ้าของวัวนำแว่นสีเขียวมาใส่ให้ วัวก็เคี้ยวกินฟางแห้งอย่างเอร็ดอร่อย เหมือนโคลงโลกนิติ บทหนึ่งที่ว่า

เจ็ดวันเว้นดีดซ้อม ดนตรี
ห้าวันอักขระหนี้ เนิ่นช้า
สามวันจากนารี เป็นอื่น
วันหนึ่งเว้นล้างหน้า อับเศร้า หมองศรี

ถ้าผู้อ่านโคลงนี้ โดยเฉพาะท่อนที่ ๓ เป็นผู้มีทัศนะเหยียดสตรีอยู่เป็นทุนเดิม ก็ต้องเข้าใจว่าสตรีหลายใจ เปลี่ยนรักได้เร็ว เชื่อถือไม่ได้ แต่ถ้าผู้อ่านเป็นสตรีหรือเป็นผู้มีปัญญาเพ่งพินิจก็จะเห็นว่าเป็นไปได้ทั้ง ๒ ทาง คือ ฝ่ายสตรีอาจเปลี่ยนใจ

ง่าย เท่าๆ กับฝ่ายชายผู้จากไป แต่โดยข้อเท็จจริงแล้ว ฝ่ายผู้ชายย่อมมีเปอร์เซ็นต์การเปลี่ยนใจได้มากกว่าสตรี

ข้อความในพระไตรปิฎกอีกหลายแห่งซึ่งยกมาแสดงว่า ในบริบทของสังคมไทย ไม่มีปัญหาอีกแล้ว เช่น การที่สตรีแต่งงานแต่เด็กแล้วต้องไปสู่ตระกูลสามี เพราะในสังคมไทย สตรีแต่งงานเมื่อมีอายุเป็นผู้ใหญ่เต็มตัวแล้ว และมักจะนำสามีมาอยู่ร่วมกับครอบครัวของตน จึงไม่มีทุกข์หรือปัญหาในเรื่องการคลอดบุตร ก็แสดงถึงความเข้มแข็งของสตรี และการมีโอกาสได้รับประสบการณ์ความรักใคร่ของมารดาที่มีต่อลูก นับเป็นความงดงามอีกประการหนึ่งของจิตใจสตรี ที่บุรุษเพศไม่มีโอกาสจะได้รับเช่นนั้น[๑๖๔]

แนวความคิดเรื่องการคุ้มครองของสตรีในพระพุทธศาสนานั้นมีปรากฏไว้ในพระไตรปิฎกอย่างเด่นชัดในเรื่องทิศหก การสงเคราะห์กันและกันตามหลักปฏิบัติคือผู้เป็นสามี จะต้องปฏิบัติต่อภรรยา โดยยกย่องให้เกียรติสมฐานะที่เป็นภรรยา ไม่ดูหมิ่นภรรยา ไม่นอกใจ มอบความเป็นใหญ่ในงานบ้าน และหาเครื่องแต่งตัวให้เป็นของขวัญตามโอกาส

ผู้ที่เป็นหัวหน้าครอบครัว นอกจากจะปฏิบัติตามหลักธรรมอื่นๆ ที่กล่าวมาข้าง ต้นแล้ว ก็ต้องรู้ว่าสตรีมีความทุกข์ จำเพาะตัวอย่างหนึ่งต่างหากจากผู้ชาย ซึ่งสามีจึงเข้าใจและพึงปฏิบัติด้วยความเอาใจใส่เห็นอกเห็นใจ คือ

๑. ผู้หญิงต้องจากหมู่ญาติมาอยู่กับตระกูลของสามีทั้งที่ยังเป็นเด็กสาว สามีควรให้ความอบอุ่นใจ

๒. ผู้หญิงมีระดู ซึ่งบางคราวก่อปัญหาให้เกิดความแปรปรวนทั้งใจกาย ฝ่ายชายควรเข้าใจ

๓. ผู้หญิงมีครรภ์ ซึ่งยามนั้นต้องการความเอาใจใส่บำรุงกายใจเป็นพิเศษ

---

[๑๖๔]สมชัย กุสลจิตโต พระมหา, บทความพิเศษ, อ้างแล้ว.

๔. ผู้หญิงคลอดบุตร ซึ่งเป็นคราวเจ็บปวดทุกข์แสนสาหัสและเสี่ยงชีวิตมาก สามีควรใส่ใจเหมือนเป็นทุกข์ของตน

๕. ผู้หญิงต้องคอยปรนเปรอเอาใจฝ่ายชาย ฝ่ายชายไม่ควรเอาแต่ใจตัว จึงซาบซึ้งในความเอื้อเฟื้อและมีน้ำใจตอบแทน[๑๖๕]

ในความเป็นจริงแล้วไม่ว่าจะเป็นอดีตหรืออนาคต สังคมกลับมองผู้หญิงและเด็กที่ตกเป็นเหยื่อว่าเป็น “ผู้มีมลทิน” เรื่องที่เกิดขึ้นเป็นเรื่องที่น่าอับอายเมื่อเธอลุกขึ้นมาเรียกร้องก็จะต้องเผชิญหน้ากับกระบวนชี้การซักฟอกจากเจ้าหน้าที่ของรัฐซ้ำแล้วซ้ำเล่า

เราคงนึกวาดภาพกันไว้ว่าสตรีในสังคมอินเดียยุคพุทธกาลคงจะเก็บตัวสงบเสงี่ยมอย่างที่พูดกันว่า “อยู่กับเหย้าเฝ้ากับเรือน” แต่จากการศึกษาตามคัมภีร์พุทธศาสนาดู แล้วพบว่าการอยู่กับเหย้าเฝ้ากับเรือน ยังคงเป็นลักษณะดีและเด่นของสตรีในยุคนั้น คงจะเห็นได้จากคำกล่าวยกย่องภรรยาที่ดีตอนหนึ่งว่า “จัดการดูแลบ้านเรือนเรียบร้อย”[๑๖๖]

ปัญหาของสตรีตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันมีมากมายที่สำคัญที่สุดก็คือ ปัญหาความไม่เท่าเทียมกันกับเพศชาย (Inequality) ทั้งทางด้านเศรษฐกิจ ทางการศึกษา ทางการ สังคมและแม้ในทางศาสนา มูลเหตุหลักของความไม่เท่าเทียมกันก็คือการศึกษาสตรีในสังคมต่างๆ

จากการจำแนกเนื้อหาพระไตรปิฎกอย่างนี้ก็พอคงรับกันได้ แต่ดูเหมือนว่าจะกว้างขวางพอควร หาขอบเขตได้ยาก เพราะพระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโปรดบุคคลจำนวนมาก หลายระดับชั้น เพศ วัย ต่างกาลเวลา สถานที่ และเหตุการณ์ การสอนให้พระภิกษุใหม่มั่นคงในพระธรรมวินัย บางครั้งอาจจำเป็นที่จะต้องพูดถึงสตรีที่เธอหลงรักในแง่ลบไว้บ้าง เพื่อทำให้จิตใจของเธอให้เบื่อหน่ายคลายกำหนัดลงและมีศรัทธารักษาพรหมจรรย์ได้ต่อไป

---

[๑๖๕] สำ.สฬ. (ไทย) ๑๘/๔๖๒/๒๙๗.

[๑๖๖] ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๘-๒๐๔/๒๐๒-๒๐๖.

อีกประการหนึ่งย่อมเป็นการยากที่จะจำแนกว่า ข้อความพระวินัยและพระสูตรตอนใดเพิ่มเข้ามาใหม่ ด้วยอิทธิพลของศาสนาพราหมณ์-ฮินดู ข้อความตอนใดเป็นพุทธพจน์แท้ วิธีการปฏิบัติต่อสตรีเพศ ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงตอบปัญหาพระอานนท์ตามทที่ปรากฏอยู่ ในมหาปรินิพพานสูตรว่า “ไม่ควรมองดูสตรี ถ้าจำเป็นต้องมองดูก็อย่าเจรจาด้วย ถ้ามีความ จำเป็นต้องเจรจาก็ให้มีสติคอยระวังอยู่เสมอ” นี้ ดร.บี.อาร์. อัมเบดการ์ ปฏิเสธว่ามิใช่พุทธพจน์ดั้งเดิม คงเพิ่มเข้ามาใหม่ในสมัยสังคายนาครั้งใดครั้งหนึ่งก็ได้ เพราะในทางพฤตินัยพระสงฆ์เองจะต้องเกี่ยวข้องกับสตรีอยู่แล้ว เช่น การแสดงธรรมโปรดและการให้โอวาทแก่ ภิกษุณีทุกกึ่งเดือน

การที่พระพุทธองค์สอนว่าสตรีเป็นศัตรูของพรหมจรรย์ก็แปลว่า เป็นศัตรูของผู้ต้องการหลุดพ้น แต่ถ้าเป็นเรื่องฆราวาสก็จะเห็นได้ว่า ทรงสอนเรื่องครอบครัว สอนหน้าที่ ของสามี ภรรยา มารดา บุตร ไม่ได้เห็นว่าเป็นศัตรูแต่อย่างใด การที่ทรงรับนิมนต์ของนางคณิกาก็ดี การยกย่องสตรีที่มีปัญญาก็ดี ย่อมแสดงว่ามิได้รังเกียจสตรี คำว่า ศัตรูในที่นั้น หมายถึงอุปสรรค ไม่ได้แปลว่าผู้หญิงตั้งใจหรือคอยตามทำลายพรหมจรรย์ แต่เป็นการพูดถึงข้อเท็จจริงสองอย่างว่า พรหมจรรย์กับสตรีไปด้วยกันไม่ได้ เมื่อพูดถึงสตรีที่จะบำเพ็ญเพียร บุรุษก็เป็นศัตรูของพรหมจรรย์เช่นกันกับเรื่องเหล่านี้จะนำมาพิจารณาในลำดับต่อไป

เรื่องการยกย่องให้เกียรติสตรีเป็นประเพณีปฏิบัติกับในสังคมอินเดียโบราณซึ่งเป็นสังคมฮินดูอยู่แล้ว เพราะเมื่อพระพุทธเจ้าตรัสสอนอปริหานิยธรรมซึ่งเป็นธรรมที่คุ้มครองรัฐของพวกวัชชี ก็ได้กล่าวถึง การไม่ข่มเหงสตรีไว้เป็นเรื่องสำคัญเรื่องหนึ่งคือ

“อานนท์ เธอได้ยินไหมว่า พวกเจ้าวัชชีไม่ฉุดคร่าขืนใจกุลสตรี หรือ กุลกุมารีให้อยู่ร่วมด้วย”

“ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ข้าพระองค์ได้ยินว่า พวกเจ้าวัชชีไม่ฉุดคร่า ขืนใจกุลสตรี หรือกุลกุมารีให้อยู่ร่วมด้วย

“อานนท์ พวกเจ้าวัชชีพึงหวังได้แต่ความเจริญอย่างเดียว ไม่มีความเสื่อมเลยตราบเท่าที่พวกเจ้าวัชชียังไม่ฉุดคร่าขืนใจกุลสตรี หรือกุลกุมารีให้อยู่ด้วย”[๑๖๗]

ผู้หญิงในฐานะมารดานั้นจัดว่าเป็นฐานะที่ได้รับความยกย่องมาตั้งแต่ยุคของศาสนาพราหมณ์ คือ ยุคก่อนพุทธกาล พระพุทธศาสนาถือว่าทั้งมารดาและบิดาเป็นพรหมของบุตร เพราะเป็นผู้มีพรหมวิหาร ๔ ประการ คือ เมตตา กรุณา มุทิตา และอุเบกขา ธรรม ทั้ง ๔ ประการนี้แสดงให้เห็นว่า มารดาและบิดาเป็นผู้ให้ ไม่มีข้อใดที่แสดงว่ามารดาบิดา ต้องการเอาอะไรจากลูก สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงแสดงคุณของมารดาบิดาว่า

“มารดาผู้อนุเคราะห์ประชา
ท่านเรียกว่า พรหม บุรพาจารย์ และอาหุเนยบุคคลของบุตรทั้งหลาย
เพราะเหตุนั้น บัณฑิตพึงนมัสการ
และสักการะมารดาบิดานั้นด้วยข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน
การอบกลิ่น การให้อาบน้ำ และการชำระเท้า
เพราะการปรนนิบัติมารดาบิดานั้นแล
บัณฑิตทั้งหลายจึงสรรเสริญเขาในโลกนี้เอง
เขาตายไปแล้วย่อมบันเทิงในสวรรค์”[๑๖๘]

การเลี้ยงดูบุตรด้วยพรหมวิหาร ๔ ทำให้มารดาบิดามีฐานะเป็นพรหม การอบรมสั่งสอนก่อนครูคนอื่น ทำให้ได้ชื่อว่าเป็นบุรพาจารย์ เป็นครูคนแรก การปฏิบัติตนเพื่อ ความสุขของลูก ให้อภัยเมื่อลูกทำผิดพลาดแก่ตนทำให้ได้ชื่อว่าเป็นบุรพเทพ มารดาบิดาเป็นผู้มีอุปการะแก่บุตรมาก คือเป็นผู้ให้ชีวิตและเป็นผู้ดูแลรักษาชีวิตของลูกอย่างเสียสละ จึงเป็นผู้ที่บุตรควรเคารพบูชาคือ เป็นอาหุเนยยบุคคล

เราจะเห็นได้ว่าผู้หญิงในฐานะมารดานั้นมีฐานะที่ควรแก่การยกย่องไม่ด้อยกว่าบิดา เหตุที่เป็นเช่นนี้ก็เพราะในความเป็นจริงแล้วในฐานะที่เป็นภรรยา ผู้หญิงก็มิได้

---

[๑๖๗] ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๑๓๔/๖๗.

[๑๖๘] องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๖๗/๘๐.

มีคุณค่าด้อยไปกว่าชายซึ่งเป็นสามีเลย การตีความจากปรัชญาแห่งการเอาและความไม่เข้าใจใน ความสัมพันธ์เชิงความรู้สึกหรือมิติแห่งจิตใจของบุคคล พิจารณาแต่เพียงรูปแบบภายนอกที่ ผู้หนึ่งเป็นคนหาเงินอีกผู้หนึ่งเป็นคนใช้เงิน ทำให้มองผู้หญิงต่ำกว่าผู้ชายมากเกินไป คุณของมารดาบิดาก็เช่นกัน หากตีความว่าพ่อแม่เลี้ยงบุตรแล้วบุตรเลี้ยงตอบก็เป็นการแทนคุณกันหมด เหมือนการเป็นหนี้และการใช้หนี้ก็ย่อมแสดงว่าปราศจากความเข้าใจปรัชญาแห่งการให้ เช่นเดียวกับที่ฝรั่งไม่เข้าใจระบบครอบครัวของตะวันออกที่อยู่ร่วมกัน ให้ความอบอุ่นแก่กันตั้งแต่รุ่นทวดไปจนถึงเหลนว่าบุคคลเหล่านี้มีความสัมพันธ์ทางจิตใจต่อกันแน่นแฟ้น อย่างไร

ผู้หญิงในฐานะสมาชิกของสังคม นักสตรีนิยมปัจจุบันซึ่งวัดความมั่นคงของคนด้วยฐานะการเงินเพราะการอยู่ร่วมกันของคนที่เป็นวัตถุนิยมในปัจจุบัน มักจะพิจารณาทรัพย์สินเงินทองเป็นหลักยิ่งกว่าความรักที่แท้จริง คนเหล่านี้จึงมักเข้าใจว่าการที่ผู้หญิงเป็นผู้รับภาระในบ้านเป็นภาระ เป็นการถูกใช้งานเยี่ยงทาส เพราะไม่ได้ค่าแรง เห็นว่าผู้หญิงเสียเปรียบเพราะต้องขึ้นกับสามี อันที่จริงในสังคมโบราณ ไม่ว่าจะเป็นอินเดียหรือไทยก็ตาม คิดตรงข้าม คือ สามีต้องให้ภรรยาสบาย คือ ไม่ต้องไปทำงานนอกบ้านตนต้องเป็นผู้รับภาระเสียงเอง ภรรยาจึงเป็นภาระของสามีที่จะต้องเลี้ยงดูถ้าเป็นชนชั้นสูงมีฐานะดีแล้วแม้ในบ้าน ภรรยาก็ไม่ต้องทำอะไรเพราะมีบ่าวไพร่ให้ใช้ ส่วนครอบครัวชนชั้นต่ำผู้หญิงต้องประกอบ อาชีพช่วยสามีก็เพราะความจำเป็นบังคับ

๒.๔ บทบาทและผลงานของสตรีในพระพุทธศาสนา

บทบาทและผลงานของสตรีในพระพุทธศาสนา ในที่นี้ได้ศึกษาบทบาทและผลงานของสตรีที่เป็นคฤหัสถ์ ที่มีผลงานเด่นเป็นที่รู้จักโดยทั่วไป ยกมาเป็นอุทาหรณ์เป็นตัวอย่างเช่น

๑) นางขุชชุตรา[๑๖๙] เป็นบุคคลประเภท “ต้นคดปลายตรง” เลิศกว่าอุบาสิกาทั้ง หลายทางปัญญาเป็นผู้มีพหุสูต สามรถแสดงธรรมตามที่ตนได้ฟังมาให้สตรี ๕๐๐ นางฟัง แล้วสำเร็จโสดาปัตติผลในคราวเดียวกัน

๒) นางสุชาดา[๑๗๐] เป็นยอดของอุบาสิกาทั้งหลาย ผู้ถึงรัตนตรัยก่อนเพราะนางได้ตั้งความปรารถนาไว้ในสมัยพระปทุมุตรพุทธเจ้านางเป็นธิดาของเสนนีกุฏมพี เจ้าของที่ดินแห่งหมู่บ้านเสนานี ใกล้กับอุรุเวลาเสนานิคม นางสุชาดาได้นำข้ามธุปายาสใส่ภาชนะทองคำไปถวายพระพุทธองค์ พระโคดมรับภาชนะอาหารแล้วเสด็จไปยังฝั่งแม่น้ำ ทรงสรงน้ำ ที่ท่าสุปปติฏฐิต แล้วทรงเสวยพระกระยาหารนี้เป็นอาหารพอไป ๕๙ วัน สำหรับพระองค์ อาหารที่นางสุชาดาถวายนั้นเป็นอาหารสำคัญมื้อหนึ่งในบรรดาอาหารสำคัญที่สุดในการ ถวายแด่พระพุทธองค์[๑๗๑]

๓) นางวิสาขา[๑๗๒] ยอดเยี่ยมกว่าอริยสาวิกาของพระพุทธองค์ในทางถวายทาน (ทายิกานำ อคฺคำ) นางเกิดในเมืองภัททิยะ แคว้นอังคะ เป็นโสดาบันบุคคลตั้งแต่อายุ ๗ ขวบ นางติดตามธนัญชัยเศรษฐีบิดาไปอยู่เมืองสาเกด นางสามารถกลับใจพ่อผัวซึ่งนับถือพวกนิครนถ์ (ศาสนาเชน) ให้หันมานับถือพระพุทธศาสนา พร ๘ ประการ คือ

(๑) ขอถวายผ้าอาบน้ำฝนตลอดชีวิต

(๒) ขอถวายภัตตาหารแด่พระอาคันตุกะตลอดชีวิต

(๓) ขอถวายภัตตาหารเพื่อพระที่เตรียมจะไปตลอดชีวิต

(๔) ขอถวายภัตตาหารเพื่อพระอาพาธตลอดชีวิต

(๕) ขอถวายภัตตาหารเพื่อพระที่พยาบาลพระอาพาธตลอดชีวิต

(๖) ขอถวายยาสำหรับพระอาพาธตลอดชีวิต

---

[๑๖๙] ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๗๖/๓๙๑-๓๙๔.

[๑๗๐] องฺ.เอก. (ไทย) ๒๐/๑๕๒/๓๔.

[๑๗๑] ชา.อ. (ไทย) ๑/๑๐๐-๑๑๑.

[๑๗๒] องฺ.เอก. (ไทย) ๒๐/๑๕๒/๓๔.

(๗) ขอถวายยาคูประจำตลอดชีวิต

(๘) ขอถวายผ้าอาบน้ำแด่ภิกษุณีสงฆ์ตลอดชีวิต

นางวิสาขาเคยนำผ้าเช็ดหน้าถวายพระพุทธเจ้าและพระพุทธองค์ทรงรับในฐานะ เป็นทานพิเศษ อีกครั้งหนึ่งนางวิสาขานำเอาหม้อน้ำ ไม้กวาด และที่เช็ดเท้าทำด้วยดินเผาไปถวายแด่พระพุทธองค์ พระพุทธองค์ทรงรับแต่หม้อน้ำ กับไม้กวาด แต่ไม่ทรงรับหม้อน้ำที่ทำด้วยดินเผา นางวิสาขามีลูกหลาน เหลน โหลนมากมาย เดินร่วมกับลูกหลานเหล่านี้มองไม่ออกเลยว่า นางวิสาขาเป็นแม่ ย่า ยาย มองไปในฐานะเป็นพี่ เพราะนางประกอบด้วยลักษณะเบญจกัลยาณี ๕ ประการ คือ

(๑) เกสกลฺยาณ ผมงามประหนึ่งกำหางนกยูงรำแพน เมื่อสยายปล่อยลงไปจดชายผ้านุ่ง ปลายผมตวัดงอนขึ้น

(๒) มังสกลฺยาณ เนื้องาม คือ เนื้อที่โคนฟัน (เหงือก) สีสวยปานผลมะตูมสุก เรียบสนิทดี

(๓) อฏฺฐิกลฺยาณ กระดูกงาม คือ ฟันขาวสะอาดเสมอเรียบไม่ขรุขระงามเสมือนระเบียบเพชรที่เขายกวางเรียงกัน และเสมอเสมือนรอยจักรของสังข์ที่ขัดดีแล้ว

(๔) ฉวิกลฺยาณ ผิวงาม คือ ฉวีวรรณของสตรีดำ ไม่ด่างด้วย แมลงวันเป็นต้น ดำสนิทน่าเสน่หาประหนึ่งสีนิลุบล ฉวีวรรณของสตรีเหมือนดอกกรรณิการ์

๔) นางกาฬีอุบาสิกา ชาวกรรฆริกา เป็นเลิศในทางเลื่อมใสเพราะได้ยินได้ฟังตาม[๑๗๓]

๕) นางนกุลมาตาคหปตานี เป็นเลิศในทางเป็นผู้คุ้นเคยกับพระพุทธองค์[๑๗๔]

---

[๑๗๓] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓.

[๑๗๔] เรื่องเดียวกัน.

๖) พระนางสามาวดี มเหสีของพระเจ้าอุเทน เป็นผู้ยอดเยี่ยมในทางเจริญเมตตา[๑๗๕]

๗) นางสุปปวาสะโกลิยธีตา เป็นเลิศในทางถวายของอันประณีต คือถวายทานอันมีรสเลิศแก่ภิกษุ[๑๗๖]

๘) นางสุปปิยะ เป็นเลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในทางเป็นผู้พยาบาลภิกษุไข้[๑๗๗]

๙) นางอุตตรานันทมารดา เป็นเลิศในการเจริญฌาน และรักษาศีลอุโบสถอย่างเคร่งครัด[๑๗๘]

สรุปได้ว่า บทบาทและผลงานของสตรีในฐานะเป็นอริยสาวิกานั้น บางอย่างสำเร็จมาจากกรรมเก่า บางอย่างเป็นพฤติกรรมที่สตรีเหล่านี้ได้สร้างขึ้นในปัจจุบันชาตินี้ เป็นที่น่าสังเกตอยู่ว่าวรรณคดีบาลีกล่าวอย่างมีเหตุผล แม้เหตุผลนั้นจะเป็นอดีตชาติหรือบุพกรรมก็ตาม แต่ไม่ทิ้งหลักเหตุผล

---

[๑๗๕] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

[๑๗๖] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓.

[๑๗๗] เรื่องเดียวกัน.

[๑๗๘] เรื่องเดียวกัน.

บทที่ ๓

สตรีในฐานะภิกษุณีในพระพุทธศาสนา

๓.๑ บทบาทของนางภิกษุณี

บทบาท หมายถึง การกระทำตามหน้าที่ที่กำหนดไว้ คือ การกระทำหน้าที่ของตนอันมีคุณค่าหรือประโยชน์ที่มีอยู่ในตัวของมันอยู่แล้ว การทำหน้าที่นั้นต้องมีความสัมพันธ์กับบุคคลอื่น ผู้ที่ทำหน้าที่ของตนให้ดีก็เท่ากับการแสดงบทบาท เช่น พระพุทธองค์ทรงได้รับความเคารพจากพุทธศาสนิกชน เพราะพระพุทธองค์ทรงทำหน้าที่สั่งสอนตั้ง ๔๕ ปี[๑๗๙] การสอนของพระพุทธองค์จึงเป็นการกระทำตามบทบาท เพราะเป็นการกระทำตามหน้าที่

การเข้ามาอุปสมบทของสตรีในพระธรรมวินัยไม่ได้แบ่งแยกความเป็นอยู่ ให้ภิกษุณีที่มาจากวรรณะต่างๆ ปฏิบัติตามพระธรรมวินัยโดยไม่มีข้อยกเว้น สตรีที่เข้ามาอุปสมบทเป็นภิกษุณีจะต้องดำรงชีวิตให้อยู่ในหลักธรรมวินัยข้อเดียวกัน สตรีทุกคนที่เข้ามาสู่พระธรรมวินัยจะได้รับการปฏิบัติเหมือนกันหมด คือทุกคนมีความเท่าเทียมกัน สิ่งที่ทุกคนตกลงกันเมื่อเข้ามาสู่ธรรมวินัย คือ มีความเคารพในคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ การดำเนินชีวิตของภิกษุณีจึงดำเนินไปตามพระธรรมวินัย ด้วยความสันโดษ ไม่มีการประกอบอาชีพใดๆ เพื่อเป็นการเลี้ยงชีพอย่างฆราวาสวิสัย การบริโภคเป็นไปเพื่อให้ร่างกายมีกำลังเพื่อปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์ ด้วยหลักปาริสุทธิศีล ๔ ประการตามหลักพุทธบัญญัติ คือ

๑) ปาฏิโมกขสังวรศีล คือ การสำรวมในพระปาฏิโมกข์งดเว้นจากข้อที่พระพุทธเจ้าทรงห้าม และปฏิบัติตามที่ทรงอนุญาต

---

[๑๗๙]คูณ โทขันธ์, **พุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน**, (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๗), หน้า ๑๔.

๒) อินทรียสังวรศีล คือ การสำรวมอินทรีย์ ๖ อันได้แก่ อายตนะภายใน ๖ มี ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ไม่ให้ยินดียินร้ายกับสิ่งที่ไปสัมผัส เมื่อได้เห็นรูป ได้ยินเสียง ได้ดมกลิ่น ได้ลิ้มรส ได้สัมผัส และได้รับอารมณ์ต่างๆ

๓) อาชีวปาริสุทธิศีล คือ การเลี้ยงชีวิตในทางที่ชอบที่ควรแก่สมณะ ไม่หลอกลวงผู้อื่นเลี้ยงชีวิต

๔) ปัจจัยสันนิสิตศีล คือ พิจารณาก่อนจึงใช้สอยปัจจัยสี่ คือ จีวร บิณฑบาต เสนาสนะและคิลานเภสัช ไม่บริโภคด้วยตัณหา

ระเบียบทางสรีระร่างกายของภิกษุณีก็เหมือนกับภิกษุ คือ ปลงผมให้สั้นหรือไม่ให้ยาวเกิน ๒ นิ้ว ตัดเล็บให้สั้น ไม่ประดับตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้ของหอม ที่อยู่อาศัยก็อยู่ไม่ห่างจากเมือง และอยู่ในเขตที่ภิกษุจำพรรษาเพราะภิกษุณีจะได้มีผู้ดูแล เพื่อไม่ให้เกิดอันตรายแก่พรหมจรรย์ของ ภิกษุณีผู้อยู่ในธรรมวินัย เนื่องจากสตรีมีอันตรายต่อการดำเนินชีวิตรอบด้าน ดังกรณีของนาง อุบลวรรณาเถรีถูกข่มขืน ในคราวไปเจริญสมณธรรมที่ป่าอันธวัน จึงเป็นเหตุให้พระพุทธองค์ทรงเห็นอันตรายอันจะเกิดแก่สตรีผู้เข้ามาสู่ธรรมวินัยให้อยู่ในสถานที่ปลอดภัย และบัญญัติห้ามภิกษุณีอยู่ป่าตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา

ภิกษุณีสงฆ์เป็นอีกบริษัทหนึ่งที่เกิดขึ้นมาภายหลังบริษัทอื่น ด้วยความเพียรพยามยามของพระนางมหาปชาบดีโคตมีได้ทูลขอให้พระพุทธองค์ทรงอนุญาตสตรีบวชเป็นภิกษุณี เมื่อมองดูภาระกิจในการเผยแผ่พุทธศาสนาของภิกษุณีอย่างผิวเผินเหมือนว่าภิกษุณีไม่มีบทบาทอะไร เพราะภิกษุณีไม่อาจเดินทางตามลำพังอย่างภิกษุได้ แต่สตรีที่เข้ามาอุปสมบทแล้วได้มีอิทธิพลทางจิตวิญญาณต่อสตรีอินเดีย แสดงออกในรูปแบบของวัฒนธรรม เช่น สตรีสามารถประกอบพิธีกรรมทางศาสนาได้โดยไม่ต้องพึ่งพาบุรุษ และสามารถพัฒนาปัญญาของตนเองให้บรรลุคุณธรรมชั้นสูงได้ ในด้านความรู้ ความสามารถของภิกษุณีก็เป็นที่ยอมรับกันว่ามีภิกษุณีหลายรูปได้ทำคุณประโยชน์ต่อพระพุทธศาสนาในด้านทางต่างๆ ไว้มาก เช่น พระนางมหาปชาบดีโคตรมีภิกษุณี พระปฏาจาราภิกษุณี พระนางเขมาภิกษุณี เป็นต้น ล้วนเป็นผู้ชำนาญ

พระธรรมวินัย และได้รับการยกย่องในเอตทัคคะในด้านต่างๆ จากพระพุทธองค์ เหมือนกับภิกษุสงฆ์ ภิกษุณีบางรูปถึงกับเป็นตัวอย่างแก่ภิกษุณีทั้งหลายทางด้านการปฏิบัติ บทบาทของภิกษุณีสงฆ์ที่มีต่อพระพุทธศาสนาจึงมีความสำคัญต่อประชาชน ทำให้ธรรมของพระพุทธองค์ได้เป็นที่เข้าใจ เกิดความศรัทธาแก่ผู้ได้ยินได้ฟัง การทำหน้าที่ของภิกษุณีในธรรมวินัยเหมือนกับภิกษุไม่มีความแตกต่างกันเลย

ดังนั้น การศึกษาบทบาทของภิกษุณีในสมัยพุทธกาลแต่ละรูปนั้น ได้ทำหน้าที่ของตนเองหลายด้านด้วยกัน ในการศึกษาวิเคราะห์บทบาทของภิกษุณีในสมัยพุทธกาล จะกล่าวถึงเฉพาะบทบาทที่ปรากฏเด่นชัดเท่านั้น เพราะภิกษุณีแต่ละรูปมีความชำนาญไม่เหมือนกัน ที่จะกล่าวถึงบทบาทในด้านต่างๆ ของภิกษุณีก็มีบทบาทดังนี้

๓.๑.๑ บทบาทด้านการปกครองของภิกษุณีในสมัยพุทธกาล

การปกครอง หมายถึง ดูแล คุ้มครอง ระวังรักษา บริหาร ตามหน้าที่ๆ ได้รับมอบหมาย เพลโต้ กล่าวว่า การปกครองที่ดีก่อให้เกิดความยุติธรรมขึ้นในสังคม[๑๘๐]
ลักษณะการปกครองของภิกษุณี
มีลักษณะดังนี้

๑) ดูแลความเป็นอยู่ของอันเตวาสินีให้อยู่ในธรรมวินัย

๒) ระวังปกป้องภิกษุณีมิให้เกิดอันตรายจากภัยคุกคาม

๓) แสดงความเป็นผู้นำในการรักษาธรรมวินัย

บทบาทด้านการปกครองของภิกษุณีในสมัยพุทธกาล มีการปกครองให้อยู่ในกรอบ คือ ธรรมวินัย หรือยังมีข้อสงสัยก็กราบทูลถามพระพุทธองค์เพื่อให้ทรายถึงแนวปฏิบัติที่แน่ชัด กรณีเหตุภิกษุเมืองโกสัมพีก่อความทะเลาะ

การปกครองในคัมภีร์พระพุทธศาสนาเรียกการปกครองว่า อธิเตยยะ แปลว่า การคุ้มครองที่ยิ่งใหญ่ การปกครองมีลักษณะการปกครอง ๓ วิธี คือ

---

[๑๘๐] พรรณเพ็ญ คุณวพานิชกุล, **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : พิศิฐ์การพิมพ์, ๒๕๔๑), หน้า ๒.

๑) อัตตาธิปไตย ความถือตนเป็นใหญ่ มีลักษณะของผู้ใช้ความคิดของตนเอง บริหารตนเอง หรือบริหารหมู่คณะ ด้วยยึดความคิดของตนเองเป็นหลักอย่างเดียว

๒. โลกาธิปไตย ความมีโลกเป็นใหญ่ มีลักษณะการบริหารตนเองหรือบริหารหมู่คณะด้วยยึดถือความเห็นของคนอื่นเป็นหลัก

๓. ธัมมาธิปไตย ความมีธรรมเป็นใหญ่ มีลักษณะการบริหารตนเองและหมู่คณะด้วยยึดความเห็นที่ถูกต้องเป็นหลัก[๑๘๑]

สรุปว่า ทั้งการปกครองระบบอัตตาธิปไตยและโลกาธิปไตยจะมีความสุขหรือประโยชน์แก่คนหมู่มากได้ก็ต้องอาศัยหลักธัมมาธิปไตย เพราะหลักระบบธัมมาธิปไตยสามารถอยู่ได้ในระบบการปกครองทั้งสอง

จากการค้นคว้าเกี่ยวกับบทบาทด้านการปกครองของภิกษุณีในสมัยพุทธกาลที่มีปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถาที่พอสรุปให้เห็นบทบาทด้านการปกครองที่ปรากฏเด่นชัด ดังต่อไปนี้

๑) บทบาทด้านการปกครองของพระนางมหาปชาบดีโคตมีภิกษุณี

บทบาทด้านการปกครอง (Administrative Role) พระนางมหาปชาบดีโคตรมี ได้แสดงภาวะของความเป็นผู้นำ คือ กรณีภิกษุชาวเมืองโกสัมพีก่อความบาดหมาง ก่อการทะเลาะ ก่อการวิวาท ทำความเอื้อฉาว ก่ออธิกรณ์ในสงฆ์ พระนางมหาปชาบดีโคตมีได้มีบทบาทสำคัญในการมีส่วนร่วมในการทูลขอถามพระพุทธองค์ถึงอุบายและวิธีการปฏิบัติต่อภิกษุชาวเมืองโกสัมพี[๑๘๒] เพื่อให้เกิดความกระจ่างชัดต่อแนวทางปฏิบัติอย่างถูกต้องในพระธรรมวินัย และเพื่อให้เกิดสังฆสามัคคีคือความพร้อมเพียงกันของคณะสงฆ์ ดังพระพุทธพจน์ที่ตรัสว่า ความพร้อมเพียงกันของคณะสงฆ์เป็นความสุข การทูลแนวทางปฏิบัติของพระนางมหาปชาบดีโคตมี จึงเป็นแนวทางที่ก่อให้เกิดความสุขแก่คนส่วนมาก ทั้งฝ่ายภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ โดยการยึดความ

---

[๑๘๑]ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๒๘/๒๐๑.

[๑๘๒]วิ.มหา. (ไทย) ๕/๒๕๔/๓๑๕.

ถูกต้องตามพระธรรมวินัยที่พระพุทธองค์ทรงตรัสไว้ คือ ให้ภิกษุณีสงฆ์รับฟังโอวาทจากฝ่ายภิกษุสงฆ์ที่เป็นธรรมวาที หรือฝ่ายที่ยึดความถูกต้องตามพระธรรมวินัย

บทบาทนี้จึงเป็นหน้าที่ของพระนางมหาปชาบดีโคตมีในฐานะที่พระนางเป็นผู้อาวุโส คือ พระนางได้ตัดสินใจทูลถามข้อปฏิบัติ ในความรับผิดชอบต่อพระธรรมวินัยที่เห็นตัวอย่างได้ชัดเจน และเป็นการแสดงหน้าที่ของศาสนิกควรเอาเป็นแบบอย่างให้ทุกคนควรยึดเอาความความถูกต้องตามธรรมวินัย ไม่ให้เอาความรู้สึกมาเป็นตัวตัดสินในแนวทางการปฏิบัติ ให้ทุกคนเคารพกฎในการตัดสิน เมื่อมีอธิกรณ์เกิดจึงน่าจะเป็นแนวทางแก้ไขข้อสงสัยได้ บทบาทนี้ตรงนี้ของพระนางมหาปชาบดีโคตมีถือได้ว่าเป็นบทบาทการปกครอง ที่มีความสำคัญอีกบทบาทหนึ่งในศาสนาที่นางได้ปฏิบัติหน้าที่ของตนในฐานะเป็นภิกษุณีรูปแรกในพุทธศาสนา

๒) บทบาทด้านการปกครองของพระนางเขมาภิกษุณี

บทบาทด้านการปกครอง พระนางเขมาภิกษุณีเป็นตัวแบบอย่างของภิกษุณีรูปอื่น ในการปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ เนื่องจากพระพุทธองค์ทรงสั่งสอนให้ภิกษุณีทั้งหลายยึดเอาแบบอย่างพระนางเขมาภิกษุณีและพระนางอุบลวรรณาภิกษุณีให้เป็นมาตรฐานของเหล่าภิกษุณีในพระพุทธศาสนา[๑๘๓] ในที่นี้มิได้กล่าวถึงพระนางอุบลวรรณาภิกษุณีเพราะทั้งสองน่าจะความคล้ายคลึงกัน เนื่องจากพระนางเขมาภิกษุณีและพระนางอุบลวรรณาภิกษุณีต่างก็เป็นตราชูมาตรฐานภิกษุณีสาวิกา คุณสมบัติของภิกษุณีที่เป็นแบบอย่างนั้นจะต้องทำประโยชน์เกื้อกูลแก่ตนเองและคนอื่น ซึ่งมีคุณลักษณะดังต่อไปนี้

๑) เป็นผู้ปฏิบัติดี หมายถึง ผู้ปฏิบัติไปตามทางสายกลาง คือ ปฏิบัติไปตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ ซึ่งภิกษุณีจะต้องเคารพในศีล ๓๑๑ ข้อ ด้วยการปฏิบัติไม่หย่อนเกินไป ไม่ตึงเครียดเกินไป ดำเนินไปตามทางสายกลาง

---

[๑๘๓]องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๗๖/๙๘.

๒) เป็นผู้ปฏิบัติตรง คือ ปฏิบัติไปตามทางสายกลาง ไม่หลอกลวงผู้อื่นเลี้ยงชีพ เป็นผู้สันโดษด้วยปัจจัย ๔ ตามมีตามได้ รักษาศีลทั้งในที่ลับและที่แจ้ง

๓) เป็นผู้ปฏิบัติถูกทาง หมายถึง ผู้ปฏิบัติเพื่อความรู้ในธรรม เพื่อออกจากทุกข์ ให้กิเลสออกไปจากจิตใจ

๔) เป็นผู้ปฏิบัติสมควร หมายถึง ผู้ปฏิบัติน่าเคารพนับถือ ควรแก่การกราบไหว้ มีเหตุผลในความถูกต้องตามธรรมเนียม ประเพณี

๕) เป็นผู้ควรแก่ของคำนับ หมายถึง ภิกษุณีที่ประพฤติในพระธรรมวินัยควรรับของที่เขานำมาถวาย

๖) เป็นผู้ควรแก่การต้อนรับ หมายถึง ผู้ปฏิบัติดีงามในเบื้องต้น ท่ามกลาง และที่สุด

๗) เป็นผู้ควรแก่การทำบุญ หมายถึง ผู้ที่สมควรได้รับเครื่องไทยธรรมที่เขานำมาถวายซึ่งได้แก่ ปัจจัย ๔

๘) เป็นผู้ควรแก่การกราบไหว้ หมายถึง ผู้ที่มีคุณธรรมสูงเพราะท่านปฏิบัติตามพระธรรมวินัย ทำให้ผู้ทำความเคารพกราบไหว้แล้วมีความสุข

๙) เป็นผู้ปลูกฝังและเผยแผ่ความดีงามเป็นนาบุญอันยอดเยี่ยมของโลก คือ ท่านมีคุณประโยชน์แก่ผู้บริจาค ท่านรับสิ่งที่เขาบริจาคแล้ว ผู้ให้จะได้รับอานิสงส์มาก คือ มีความสุขใจ เพราะได้ทำบุญกับนาบุญอันยอดเยี่ยม คือ พระอริยบุคคล ได้แก่ พระโสดาปัตติผลจนถึงพระอรหัตผล[๑๘๔]

พระนางเขมาภิกษุณี เป็นภิกษุณีอีกรูปหนึ่งในจำนวนอริยสาวิกาของพระพุทธองค์ที่ได้รับเอตทัคคะเป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายฝ่ายมีปัญญา และพระพุทธองค์ก็ทรงตรัสว่า “ปัญญาเป็นแสงสว่างในโลก”[๑๘๕] การได้รับการยกย่องทางมีปัญญามากก็แสดงว่าความสามารถของพระเขมาภิกษุณีก็ไม่ต่างจากปัญญาพระสารีบุตร เพราะการแสดงธรรม การอภิปรายธรรม ของเขมาภิกษุณีก็เหมือนกับพระสารีบุตร

---

[๑๘๔]ม.มู. (ไทย) ๑๒/๙๕/๔๒.

[๑๘๕]สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๑๘/๖๒.

แสดงแก่ภิกษุ ความมีปัญญาของมนุษย์จึงไม่มีกำแพงกั้นที่สามารถจะรู้ธรรมได้เหมือนกัน เสรีภาพทางความคิดหาเหตุผลจึงเกิดจากปัญญาของมนุษย์ บทบาทของความเป็นผู้เลิศทางปัญญาของพระนางเขมาจึงมีความสำคัญต่อการใช้เป็นมาตรฐานทางความคิดของสตรีที่มาบวชเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา

๓) บทบาทด้านการปกครองของพระนางภัททกัจจานาภิกษุณีหรือพระนางยโสธราภิกษุณี

บทบาทด้านการปกครอง พระภัททากัจจานาภิกษุณีเป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในทางมีมหาภิญญา คือ รู้ได้มาก[๑๘๖] พระนางได้ทำหน้าที่ของความเป็นผู้นำ คือ พระนางเป็นหัวหน้าภิกษุณีหนึ่งหมื่นรูปกล่าวคาถาหน้าพระพักตร์พระพุทธองค์ว่า “หม่อมฉันทั้งหลายได้สละเรือนแล้วออกบวช ยังไม่ทันถึงครึ่งเดือนก็ได้ถึงแล้วซึ่งความดับทุกข์ด้วยกัน หม่อมฉันทั้งหลายได้ข้าว น้ำ ผ้า เสนาสนะ และสรรพปัจจัยที่พวกทายกทายิกานำเข้ามาสักการะบูชาเสมอ หม่อมฉันทั้งหลายเผากิเลสทั้งหลายแล้ว กิจในพระพุทธศาสนาหม่อมฉันทั้งหลายทำเสร็จแล้ว”[๑๘๗]

นอกจากนี้พระนางภัททากัจจานาภิกษุณียังเป็นผู้นำภิกษุณี ๑๘,๐๐๐ รูป กล่าวคาถาหน้าพระพักตร์พระพุทธองค์ว่า “ยโสธรานารีแสดงอุปการะทั้งภายในราชฐาน และแก่พวกเจ้าในพระนคร มีอุปการะทั้งในยามสุขและในยามทุกข์ เป็นผู้บอกประโยชน์ให้และทำความอนุเคราะห์ ควรประพฤติธรรมให้เป็นสุจริต ไม่ควรประพฤติธรรมให้เป็นทุจริต เพราะว่าบุคคลผู้ประพฤติธรรม ย่อมอยู่เป็นสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้า”[๑๘๘] บทบาทในการเป็นผู้นำไม่ใช่มีเพียงตอนออกบวชเป็นภิกษุณีเท่านั้น แม้ในตอนครองเพศฆราวาสพระภัททากัจจานาภิกษุณีได้พาสตรีผู้เป็นบริวารจำนวนหนึ่งพันคนได้ออกบวชในสำนักของภิกษุณีสงฆ์ การทำประโยชน์ของพระนางจึงเป็นการทำที่

---

[๑๘๖]องฺ.เอก. (ไทย) ๒๐/๑๕๐/๓๑.

[๑๘๗]ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๙/๒๘๕-๒๘๖.

[๑๘๘]ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๗๐/๒๙๐.

ก่อให้เกิดประโยชน์อย่างใหญ่หลวง คือ ช่วยตัวเองให้พ้นทุกข์แล้ว และยังช่วยให้ผู้อื่นพ้นทุกข์ด้วย

๔) สรุปบทบาทด้านการปกครอง

บทบาทด้านการปกครองของภิกษุณีในสมัยพุทธกาล พอสรุปประเด็นได้ดังนี้

๑) ด้านเป็นผู้นำ

๒) ด้านเป็นผู้ระงับอธิกรณ์

๓) ด้านเป็นแบบอย่างที่ดี

บทบาทของภิกษุณีด้านเป็นผู้นำมี ๒ รูป คือ

๑) พระนางมหาประชาบดีโคตมี มีบทบาทในเรื่อง ทูลถามข้อปฏิบัติให้เหล่าภิกษุณีเกิดความเข้าใจถูกต้องกรณีภิกษุเมืองโกสัมพีก่อการทะเลาะ

๒) พระนางภัททากัจจานาภิกษุณีหรือพระนางยโสธราภิกษุณี มีบทบาทในเรื่องการเป็นหัวหน้าภิกษุณีหนึ่งหมื่นรูปและภิกษุณีอีกอีกหนึ่งหมื่นแปดพันรูปกล่าวถึงการออกบวชและการกระทำกิจในพระพุทธศาสนาหน้าพระพักตร์พระพุทธองค์

บทบาทของภิกษุณีด้านเป็นผู้ระงับอธิกรณ์มี ๑ รูป คือ พระนางมหาปชาบดีโคตมี มีบทบาทในเรื่อง พาภิกษุณีทั้งหลายเลือกฟังธรรม สนทนาธรรมกับภิกษุณีฝ่ายที่ปฏิบัติถูกต้องตามธรรมวินัย ซึ่งก็เท่ากับไม่เห็นด้วยกับภิกษุฝ่ายที่ปฏิบัติไม่ถูกต้องตามธรรมวินัย

บทบาทของภิกษุณีด้านเป็นแบบอย่างที่ดีมี ๑ รูป คือ พระนางเขมาภิกษุณีมีบทบาทในเรื่อง เป็นแบบอย่างปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์[๑๘๙] พระนางเขมาภิกษุณีเป็นมาตราฐานของภิกษุณีทั้งหลายที่ควรถือเอาเป็นแบบอย่าง[๑๙๐]

---

[๑๘๙]ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๕๓/๔๖๔.

[๑๙๐]องฺ.ทุ. (ไทย) ๒๐/๓๗๕/๙๘.

ส่วนภิกษุณีที่บทบาทด้านการปกครองไม่ปรากฏเด่นชัดมี ๙ รูปได้แก่ พระนางปฏาจาราภิกษุณี พระนางธัมมทินนาภิกษุณี พระนางรูปนันทภิกษุณี พระนางโสณาภิกษุณี พระนางสกุลาภิกษุณี พระนางกุณฑลเกสาภิกษุณี พระนางภัททากัจจานาภิกษุณี พระนางกิสาโคตมีภิกษุณี พระนางสิงคาลมาตาภิกษุณี

๓.๑.๒ บทบาทด้านการเผยแผ่ธรรมของภิกษุณีในสมัยพุทธกาล

การเผยแผ่ หมายถึง ทำให้ขยายออกไป ขยายออกไป ลักษณะการเผยแผ่ มีหลักอยู่ ๓ ประการ คือ

๑) สอนศาสนิกให้รู้ยิ่งเห็นจริงในหลักธรรมด้วยตนเอง (ไม่ผูกขาดความรู้)

๒) สอนมีเหตุผลที่ผู้ฟังอาจตรองเห็นจริงได้แนะนำให้ผู้ฟังใช้ปัญญาค้นคิดหาเหตุผลในคำสอน (ไม่ผูกขาดความคิด)

๓) สอนมีเหตุผล คือผู้ปฏิบัติตามย่อมได้ผลตามที่สอนนั้นด้วยตนเอง (ไม่ผูกขาดผล)[๑๙๑]

หลักการเผยแผ่ หมายถึง ชาวพุทธเมื่อมีโอกาสก็น่าจะเผยแผ่ศาสนาของเราเองให้คนอื่นได้รับรู้ เขาจะนับถือหรือไม่นับถือก็แล้วแต่เขา ในส่วนของเรานั้นเมื่อเห็นว่าหลักคำสอนพระพุทธศาสนาดีมีประโยชน์ก็น่าจะเผยแผ่ไปยังผู้อื่น ซึ่งอาจเป็นประโยชน์แก่เขาบ้างไม่มากก็น้อย[๑๙๒] ในการเผยแผ่ธรรมของภิกษุณีในสมัยพุทธกาลได้มีวิธีการเผยแผ่เหมือนฝ่ายภิกษุ แต่ภิกษุณีมีขอบเขตของการเผยแผ่ตรงที่ไม่สามารถเดินทางไปเผยแผ่ธรรมได้ตามลำพัง และการห้ามในครุธรรม ๘ ที่ไม่ให้ภิกษุณีสอนภิกษุให้ภิกษุสอนภิกษุณีได้ฝ่ายเดียว

---

[๑๙๑]ปิ่น มุทุกันต์, **บัณฑิกธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : พับลิเคชั่นเซนเตอร์, ๒๕๑๘), หน้า ๕๕.

[๑๙๒]วิทย์ วิศทเวทย์, เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **สังคมศึกษา รายวิชา ส ๐๑๑๓ พระพุทธศาสนาชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓**, (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๓), หน้า ๗๖.

จากการศึกษาบทบาทด้านการเผยแผ่ธรรมของภิกษุณีในสมัยพุทธกาลที่มีปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถาที่พอสรุปให้เห็นบทบาทด้านการเผยแผ่ธรรมที่ปรากฏเด่นชัดดังต่อไปนี้

๑) บทบาทด้านการเผยแผ่ธรรมของพระนางมหาปชาบดีโคตมีภิกษุณี

บทบาทด้านการเผยแผ่ธรรม (Buddhism dissemination Role) พระนางมหาปชาบดีโคตมีภิกษุณีได้มีบทบาทสำคัญในการทูลขอให้พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้สตรีบวชในพระธรรมวินัย คือพระนางเป็นผู้บุกเบิกให้สตรีได้ออกบวชในพระพุทธศาสนา เห็นได้จากการที่นางทูลขออุปสมบทจากพระพุทธองค์ที่เมืองกบิลพัสดุ์ แม้พระพุทธองค์จะทรงปฏิเสธถึงสามครั้ง พระนางก็ไม่ได้ละความพยายามยังคงมีปณิธานอย่างแน่วแน่ว่าจะบวชให้ได้ จนในที่สุดพระพุทธองค์ก็ทรงอนุญาตให้สตรีออกบวช จากการกราบทูลของพระอานนท์ที่กราบทูลว่า “สตรีออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศแล้ว สามารถบรรลุธรรมวิเศษได้หรือไม่” พระพุทธองค์ตรัสว่า ดูก่อนอานนท์ “สตรีออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ในพระธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้วสามารถบรรลุคุณธรรมวิเศษได้”[๑๙๓] ความสำเร็จในการทูลขอให้สตรีออกบวชเป็นความจริงได้ ก็เนื่องจากพระนางมหาปชาบดีโคตมีและเหล่านางสากิยานีจำนวน ๕๐๐ นาง มีความประสงค์ที่จะอุปสมบทบวชเป็นภิกษุณี ถ้าพระนางมหาปชาบดีโคตมีไม่ได้ติดตามพระพุทธองค์ไปยังเมืองเวสาลีทูลขอการบวช การอุปสมบทภิกษุณีคงจะไม่มี และก็จะไม่เกิดภิกษุณีบริษัทขึ้น

บทบาทของพระนางมหาปชาบดีโคตมีตรงนี้จึงมีความสำคัญในการเผยแผ่ศาสนาด้วยการให้ทุกคนสามารถเข้ามาปฏิบัติธรรมเท่าเทียมกัน โดยมิได้แบ่งชั้นวรรณะ นอกจากพระนางจะมีบทบาทในการเป็นผู้ขวานขวายให้สตรีออกบวชแล้ว พระนางมหาปชาบดีโคตมียังได้รับการแต่งตั้งเป็นนางปวัตตินี (อุปัชฌาย์ฝ่ายภิกษุณีสงฆ์)

---

[๑๙๓] วิ.จุล. (ไทย) ๗/๕๑๓/๒๕๕.

นางได้เป็นนางปวัตตินีบวชภิกษุณีหลายรูป เช่น พระมุตตาภิกษุณี พระทันติกาภิกษุณี พระคุตตาภิกษุณี พระปุณณาภิกษุณี การเผยแผ่ของพระนางมหาปชาบดีโคตมียังเป็นการช่วยให้สตรีเป็นหม้ายหนีจากความกดดันทางสังคม ออกบวช เพราะความเป็นหม้ายเป็นความเผ็ดร้อนในโลก[๑๙๔] เพราะวัฒนธรรมอินเดียโบราณถือว่าเกียรติของสตรีอยู่กับการได้รับการคุ้มครองอย่างดีจากบิดามารดา การได้แต่งงานการมีบุตรและได้รับการคุ้มครองจากบุตร กรณีที่แต่งงานแล้วถูกหย่าร้าง ค่าหรือเกียรติยศจะลดลงเรื่อยๆ[๑๙๕]

๒) บทบาทด้านการเผยแผ่ธรรมของพระนางเขมาภิกษุณี

บทบาทด้านการเผยแผ่ธรรม พระนางเขมาภิกษุณีได้เทศนาสั่งสอนให้คนที่เป็นมิจฉาทิฐิ (มีความเห็นผิด) ที่มีความเชื่อว่า การไหว้หมู่ดาว การบูชาไฟ เป็นหนทางนำไปสู่สุคติ พระนางเขมาภิกษุณีได้สอนคนที่เป็นมิจฉาทิฐิด้วยการปฏิบัติตัวเองให้แบบอย่างว่า อาตมาไหว้พระพุทธองค์เท่านั้นก็ได้หลุดพ้นจากความทุกทั้งปวง[๑๙๖] และนางเป็นผู้ฉลาดในทางและไม่ใช่ทาง หมายถึง ทางแห่งทุคติ ทางแห่งสุคติ และทางแห่งพระนิพพาน ทางแห่งทุคติ คือ การยึดถือด้วยอำนาจมิจฉาทิฐิมีติเตียนพระอริยเจ้าเป็นต้น เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงอบายทุคติ นรก

ทางแห่งสุคติ หมายถึง ทางที่ยึดถือการกระทำด้วยอำนาจสัมมาทิฐิ มีความเห็นถูกต้องตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ ไม่ติเตียนพระอริยเจ้า เป็นต้น เมื่อตายไปย่อมเข้าถึงสุคติ โลกสวรรค์[๑๙๗]

ทางแห่งพระนิพพาน หมายถึง การดับกิเลสและกองทุกข์ เป็นจุดมุ่งหมายสูงสุด เป็นความจริงสูงสุด ในพระพุทธศาสนา การปฏิบัติธรรมของแต่ละคน

---

[๑๙๔]ขุ.ช. (ไทย) ๒๘/๑๐๙๓/๒๐๒.

[๑๙๕](วารสารพุทธศาสน์ศึกษา จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๔๗;๑๑(๒) : ๘๓)

[๑๙๖]ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๕๓/๔๖๓.

[๑๙๗]องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๓๐/๕๒.

ก็เพื่อบรรลุจุดมุ่งหมายสูงสุดที่สามารถรู้เห็นด้วยการเจริญวิปัสสนา คือ การบรรลุนิพพาน[๑๙๘]

การเผยแผ่ศาสนาของพระนางเขมาภิกษุณีจึงมีประโยชน์แก่ผู้สนใจ ที่ทำให้ผู้ฟังธรรมของพระนางมีเหตุผล มีความเห็นถูกต้อง และเข้าใจหลักธรรมของพระพุทธองค์

๓) บทบาทด้านการเผยแผ่ธรรมของพระนางอุบลวรรณาภิกษุณี

บทบาททางด้านการเผยแผ่ธรรม พระนางอุบลวรรณาภิกษุณีเป็นอัครสาวิกาฝ่ายซ้าย ได้รับเอตทัคคะในทางเป็นผู้มีฤทธิ์มากเหมือนกับพระมหาโมคคัลลานะ[๑๙๙] พระนางอุบลวรรณาภิกษุณีได้ทำประโยชน์ในการเผยแผ่ศาสนาเหมือนกับพระนางเขมาภิกษุณีดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย นางภิกษุณีผู้มีศรัทธา เมื่อปรารถนา ควรปรารถนาว่าเราจงเป็นเช่นพระนางเขมาภิกษุณีและพระนางอุบลวรรณาภิกษุณีเพราะพระนางเขมาภิกษุณีและอุบลวรรณาภิกษุณีเป็นตราชูมาตรฐานของภิกษุณีสาวิกาในศาสนาของเรา[๒๐๐] ในเหตุการณ์นี้ที่พระอุบลวรรณาภิกษุณีถูกนันทมาณพข่มขืนนั้น ท่านมิได้ปกปิดเรื่องเอาไว้แต่เพียงผู้เดียว ได้บอกเรื่องถูกข่มขืนแก่ภิกษุณีสงฆ์เพื่อความกระจ่างชัดในธรรมวินัย ถึงแม้ภิกษุณีสงฆ์ยังสงสัยว่านางยังมีความยินดีในกามอยู่หรือ? และเป็นการสร้างความสามัคคีให้เกิดขึ้นแก่ภิกษุณีสงฆ์ในการรวมทำสังฆกรรมมี การทำอุโบสถกรรม เป็นต้น เพราะในตอนแรกเหล่าภิกษุณีสงฆ์ต่างไม่ยอมให้พระนางอุบลวรรณาภิกษุณีเข้ารวมทำสังฆกรรม หลังจากที่ได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระพุทธองค์ ว่า ภิกษุณีไม่ยินดี ไม่มีเจตนา ไม่เป็นอาบัติ เหล่าภิกษุณีจึงได้อนุญาตให้พระพระอุบลวรรณาภิกษุณีเข้าร่วมสังฆกรรม และยังเป็นเหตุแรกที่พระพุทธองค์ทรงเห็นอันตรายจะเกิดแก่ภิกษุณีที่อาศัยอยู่ในป่า จึงทรงห้าม

---

[๑๙๘]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๑๘๘/๑๓๙.

[๑๙๙]องฺ.เอก. (ไทย) ๒๐/๑๕๐/๓๐.

[๒๐๐]องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๗๖/๙๘.

ภิกษุณีไม่ให้อยู่ในป่า ให้อาศัยอยู่ในเขตที่มีภิกษุจำพรรษาหรืออาศัยใกล้อยู่ใกล้เมืองในรัศมี ๒,๐๐๐ เมตร[๒๐๑]

๔) บทบาทด้านการเผยแผ่ธรรมของพระนางปฏาจาราภิกษุณี

บทบาททางด้านการเผยแผ่และเป็นนางปวัตตินี พระนางปฏาจาราภิกษุณีเป็นสาวิกาของพระพุทธองค์ที่ได้รับการยกย่องว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายฝ่ายทรงพระวินัย[๒๐๒] เหมือนกับพระอุบาลี แต่บทบาททางพระวินัยในการตัดสินอธิกรณ์ต่างๆ ของพระนางปฏาจาราภิกษุณีมิได้มีหลักฐานปรากฏ เนื่องจากการตัดสินอธิกรณ์ในสงฆ์พระอุบาลีทำดีอยู่แล้วพระนางจึงมิได้มีส่วนตัดสินอธิกรณ์ หากพิจารณาเกี่ยวกับบทบาททางวินัยแล้วภิกษุณีทุกรูปก็ต้องอยู่ในกรอบของวินัย ความเป็นผู้เลิศทางนี้ของพระนางน่าจะเป็นผู้มีความจำพระวินัยและเคร่งครัดในพระวินัย เพราะการดำเนินชีวิตของบรรพชิตในศาสนาก็ต้องเคารพกฎ คือ วินัยมีศีล ๓๑๑ ข้อ การรักษาวินัยของนางปฏาจาราภิกษุณีจึงน่าจะมีความชำนาญกว่าภิกษุณีรูปอื่น จนนางได้รับเอตทัคคะในด้านนี้

ในฐานะการเป็นนางปวัตตินี พระนางได้อุปสมบทแก่สตรีหลายคนบวชเป็นนางภิกษุณี เช่น พระนางอุตตมา และพระนางอุตตรา และได้กล่าวสอนพระนางอุตตมาภิกษุณี ด้วยการให้พิจารณาให้เข้าใจในเรื่องขันธ์ อายตนะ และธาตุ พระนางอุตตมาปฏิบัติตามโอวาทของนางปวัตตินีจนได้บรรลุอรหัตผล[๒๐๓] ส่วนพระนางอุตตราภิกษุณีนั้น พระนางปฏาจาราภิกษุณีผู้เป็นอุปัชฌาย์ได้กล่าวสอนว่า “ท่านล้างเท้าเข้าไปเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐานตั้งจิตไว้ให้มีอารมณ์เดียว พิจารณาสังขารทั้งหลายโดยความเป็นของไม่เที่ยง แปรปรวน และความเป็นของมิใช่ตัวตน พระนางก็ได้เข้ากุฏิเริ่มปฏิบัติ

---

[๒๐๑]วิ.มหา. (ไทย) ๑/๕๕/๒๕๖.

[๒๐๒]ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๐/๒๔๙.

[๒๐๓]ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๓๑/๔๕๐.

ตามคำสอนของนางปวัตตินี ตั้งแต่เวลาพลบค่ำและสามารถทำความหลุดพ้นจากกิเลสทั้งปวง ได้บรรลุวิชชา ๓ ได้แก่[๒๐๔]

๑) ปุพเพนิวาสานิสสติญาณ ความรู้ที่ให้ระลึกชาติได้

๒) จุตูปปาตญาณ ความรู้จุติและอุบัติของสัตว์ทั้งหลาย

๓) อาสวักขยญาณ ความรู้ที่ทำอาสวะให้สิ้น

ภิกษุณีประมาณ ๓๐ รูป ได้เข้าไปในสำนักของพระนางปฏาจาราภิกษุณี เพื่อรับฟังคำแนะนำของพระนางซึ่งพระนางได้แนะนำภิกษุณีเหล่านั้นว่า ท่านทั้งหลายจงรีบล้างเท้าแล้วจงเข้าไปนั่ง จงทำใจให้สงบตามคำสั่งสอนของพระพุทธองค์ ภิกษุณีจำนวน ๓๐ รูป ได้พากันปฏิบัติตามคำแนะนำของพระนางจนได้บรรลุอรหัตผล และพากันเข้าไปกราบเท้าพระนางปฏาจาราภิกษุณี เหมือนกับเทวดาล้อมรอบพระอินทร์[๒๐๕]

ประสบการณ์ชีวิตของนางที่ได้ประสบกับความทุกข์อย่างใหญ่หลวงที่เสียบิดามารดา สามี และบุตรช่วยสนับสนุนให้ท่านได้สอนธรรมะอย่างได้ผล ภิกษุณีหลายรูปเมื่อเกิดปัญหาในการปฏิบัติธรรม จึงนิยมพากันไปหาท่านแล้วเล่าปัญหาให้ฟัง นางก็ได้แสดงธรรมให้ภิกษุณีที่เข้ามารับฟังโอวาทในสำนักของนาง เมื่อภิกษุณีเหล่านั้นนำคำสอนของนางไปปฏิบัติตามก็สามารถแก้ปัญหาที่ตนเองประสบได้

บทบาทของพระนางปฏาจาราภิกษุณีที่พระนางได้สั่งสอนภิกษุณี และเป็นนางปวัตตินี บวชให้สตรีจึงมีความสำคัญและเป็นประโยชน์แก่พระศาสนา และชีวประวัติของนางเมื่อได้ศึกษาแล้วก็จะเป็นกำลังใจให้ผู้ประสบความทุกข์ได้ต่อสู้กับปัญหา ไม่ท้อถอยต่ออุปสรรคที่เกิดขึ้นในชีวิต

๕) บทบาทด้านการเผยแผ่ธรรมของพระนางธัมมทินนาภิกษุณี

บทบาทด้านเผยแผ่ธรรม พระนางธัมมทินนาภิกษุณีเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในทางเป็นธรรมกถึก[๒๐๖] พระนางได้อธิบายธรรมให้วิสาขอุบาสกผู้เป็นสามีของ

---

[๒๐๔]ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๕๙/๔๖๘.

[๒๐๕]ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๔๙/๔๖๐.

[๒๐๖] องฺ.เอก.๒๐/๑๕๐/๓๑

นางเอง เนื่องจากวิสาขอุบาสกฟังธรรมของพระพุทธองค์จนได้บรรลุอนาคามิผล เห็นพระนางธัมมทินนาภิกษุณีกลับมาเมืองราชคฤห์เลยคิดว่า พระนางธัมมทินนาภิกษุณีต้องการลาสิกขาจึงเข้าไปหาพระนางธัมมทินนาภิกษุณีแล้วถามปัญหาในโสดาปัตติมรรคกับพระนางธัมมทินนาภิกษุณีพระนางอธิบายให้วิสาขอุบาสกได้อย่างง่ายดาย แสดงให้ถึงความสามารถในด้านการอธิบายธรรมของพระนาง

วิสาขอุบาสกจึงได้ถามปัญหาในมรรคผลที่ตนยังไม่ได้บรรลุพระนางก็ตอบได้ และห้ามวิสาขอุบาสกว่าอย่าได้ถามปัญหาเกินความรู้ของตนเลย เมื่อท่านไม่รู้ความจริงก็จะไม่เชื่อ ถึงจะตอบปัญหาของท่านอย่างละเอียดท่านก็ไม่รู้ ท่านจึงแนะนำให้วิสาขอุบาสกไปถามพระพุทธองค์ วิสาขอุบาสกเมื่อทูลถามปัญหากับพระพุทธองค์ พระพุทธองค์ก็ตรัสว่า “แม้เราก็จะแก้ปัญหาเหมือนอย่างธัมมทินนา”[๒๐๗]

ปัญหาที่ธัมมทินนาเฉลยแก่วิสาขอุบาสกมีหัวข้อธรรมอาทิ ขันธ์ ๕, ตัณหา ๓, มรรค ๘, อุปาทานขันธ์, สังขาร ๓, ผัสสะ ๓, เวทนา ๓, อวิชชา, วิชชา, วิมุตติ, นิพพาน เป็นต้น

หัวข้อธรรมดังที่กล่าวมานี้พระนางธัมมทินนาได้สนทนากับวิสาขอุบาสก มีปรากฏใน จุลลเจทัลลสูตร[๒๐๘] บทบาททางด้านในการแสดงธรรมจึงได้มีประโยชน์แก่ผู้รับฟัง เพราะผู้ที่จะเข้าใจธรรมอย่างลึกซึ้งและแก้ปัญหาธรรมอย่างพระนางธัมมทินนาคงจะหาได้ยาก ผู้ที่จะแสดงธรรมแก่ผู้อื่นนั้นจะต้องเป็นผู้มีปัญญา เฉลียวฉลาด สามารถทรงจำธรรมเป็นอย่างดี และพระพุทธองค์ทรงตรัสถึงพระนางธัมมทินนาภิกษุณีว่า เราไม่เห็นภิกษุณีรูปอื่น ผู้เป็นธรรมกถึกเหมือนธรรมทินนาภิกษุณี[๒๐๙]

๖) บทบาทด้านการเผยแผ่ธรรมของพระนางสิงคาลมาตาภิกษุณี

---

[๒๐๗]ม.มู. (ไทย) ๑๒/๕๑๓/๓๔๑.

[๒๐๘]ม.มู. (ไทย) ๑๒/๕๐๕-๕๑๓/๕๔๗-๕๕๕.

[๒๐๙]ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/ ๑๖๓/๒๖๐.

บทบาทด้านมีความศรัทธาในพระพุทธองค์ พระสิงคาลมาตาภิกษุณีเป็นเลิศกว่า ภิกษุณีทั้งหลายผู้หลุดพ้นจากกิเลสด้วยศรัทธา (สทฺธาวิมุตตา)[๒๑๐] ศรัทธา หมายถึง ความเชื่อที่ประกอบด้วยเหตุผล มีความมั่นใจในความจริงความดีงามของการทำความดี พระนางสิงคาลมาตาภิกษุณีก็เป็นอีกรูปหนึ่งที่มีความศรัทธาเลื่อมใสในพระสิริรูปสมบัติของพระพุทธองค์ พระพุทธศาสนาถือว่าผู้จะเกิดความเชื่อ ความเลื่อมใสในโลกถือเอาคุณสมบัติต่างๆ กันเป็นเครื่องทำให้เกิดศรัทธา เรียกว่า ประมาณ ๔ ได้แก่[๒๑๑]

๑) รูปัปปมาณิกา ผู้ถือเอาประมาณในรูป บุคคลที่มองเห็นรูปร่างสวยงามจึงชอบใจเลื่อมใสน้อมใจที่จะเชื่อถือ

๒) โฆสัปปมาณิกา ผู้ถือประมาณในเสียง บุคคลได้ยินเสียงพูดจาที่ไพเราะ จึงชอบใจเลื่อมใสน้อมใจที่จะเชื่อถือ

๓) ลูขัปปมาณิกา ผู้ถือประมาณในความคร่ำหรือเศร้าหมอง บุคคลที่มองเห็นเครื่องใช้ความเป็นอยู่ที่เศร้าหมอง มีจีวร สังฆาฏิ คร่ำๆ เป็นต้น เช่น เห็นพระกิสาโคตมีภิกษุณีใช้ผ้าเศร้าหมอง จึงชอบใจเลื่อมใสน้อมใจที่จะเชื่อถือ

๔) ธัมมัปปมาณิกา ผู้ถือประมาณในธรรม บุคคลที่พิจารณาด้วยปัญญาเห็นการปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา จึงชอบใจเลื่อมใสน้อมใจที่จะเชื่อถือ

ความศรัทธาในพระสิริรูปสมบัติของพระพุทธองค์ที่มีต่อพระนางสิงคาลมาตาภิกษุณีก็เหมือนกับพระวักกลิผู้เป็นสาวกฝ่ายภิกษุสงฆ์ การแสดงความศรัทธาจึงเป็นอีกบทบาทหนึ่งของแบบอย่างแก่ประชาชนที่ทำให้เกิดความเคารพในพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ และนำไปสู่การศึกษาให้เกิดความเข้าใจในหลักธรรมได้ เพราะบุคคลมีนิสัยที่แตกต่างกัน ความมีศรัทธาของพระสิงคาลมาตาภิกษุณีจึงเป็นอีกวิธีการหนึ่งที่จะ

---

[๒๑๐]องฺ.เอก. (ไทย) ๒๐/๑๕๐/๓๑.

[๒๑๑]องฺ.จตุตฺก. (ไทย) ๒๑/๖๕/๙๓.

ทำให้เกิดความศรัทธาในศาสนา และสามารถทำความเชื่อในหลักคำสอนพิจารณาด้วยเหตุผล เข้าถึงความหลุดพ้นจากความทุกข์เหมือนพระสิงคาลมาตาภิกษุณีได้

๗) สรุปบทบาทด้านการแผยเผ่ธรรม

บทบาทด้านการเผยแผ่ของภิกษุณีในสมัยพุทธกาลพอสรุปประเด็นได้ดังนี้

๑) ด้านการสอนธรรมและเป็นนางปวัตตินี

๒) ด้านการสอนที่ทำตัวเป็นแบบอย่าง

บทบาทของภิกษุณีด้านสอนธรรมและเป็นนางปวัตตินีมี ๓ รูป คือ

๑) พระนางมหาปชาบดีโคตมี มีบทบาทในเรื่องเป็นผู้ขวานขวายให้สตรีออกบวชและเป็นนางปวัตตินีบวชภิกษุณีหลายรูป

๒) พระนางปฏาจาราภิกษุณี มีบทบาทในเรื่องกล่าวสอนภิกษุณีให้พิจารณาขันธ์ อายนะ และธาตุ และกล่าวสอนภิกษุณีจนบรรลุอรหัตผล

๓) พระนางธัมมทินนาภิกษุณี มีบทบาทในเรื่องอธิบายธรรมให้วิสาขอุบาสกให้เกิดความเข้าใจ

บทบาทของภิกษุณีด้านทำตัวเป็นแบบอย่างมี ๓ รูป คือ

๑) พระนางเขมาภิกษุณี มีบทบาทในเรื่องสอนคนที่เป็นมิจฉาทิฏฐิด้วยการปฏิบัติตัวเองให้เป็นแบบอย่างด้วยการระลึกถึงพระรัตนตรัย

๒) พระนางอุบลวรรณาภิกษุณี มีบทบาทในเรื่องการไม่ปกปิดกรณีถูกนันทมาณพข่มขืน เพื่อให้ภิกษุณีสงฆ์เกิดความกระจ่างชัดในธรรมวินัย

๓) พระนางสิงคาลมาตาภิกษุณี มีบทบาทในเรื่องการมีศรัทธาชี้นำไปสู่ความเข้าใจธรรม

ส่วนภิกษุณีที่มีบทบาทด้านการเผยแผ่ไม่ปรากฏเด่นชัดมี ๗ รูป ได้แก่ พระนางรูปนันทาภิกษุณี พระนางโสณาภิกษุณี พระนางสกุลาภิกษุณี พระนางกุณฑลเกสาภิกษุณี พระนางภัททากาปิลานีภิกษุณี พระนางภัททากัจจานาภิกษุณี พระนางกิสาโคตมีภิกษุณี

๓.๑.๓ บทบาทด้านการศึกษาของภิกษุณีในสมัยพุทธกาล

การศึกษา หมายความว่า กระบวนการเรียนรู้เพื่อความเจริญงอกงามของบุคคลและสังคมโดยการถ่ายทอดความรู้ การฝึกฝน และการอบรม[๒๑๒] สตรีเมื่อได้รับการอุปสมบทเป็นภิกษุณีแล้วมีหน้าที่พึงกระทำในพระพุทธศาสนา คือ การเรียนรู้ฝึกฝนมีลักษณะการเรียนรู้ ๒ ลักษณะ คือ

๑) คันถธุระ ธุระฝ่ายคัมภีร์ คือ การศึกษาเล่าเรียนธรรมวินัย

๒) วิปัสสนาธุระ ธุระฝ่ายเจริญวิปัสสนา คือ การบำเพ็ญภาวนาซึ่งรวมทั้งสมถะด้วย เรียกรวมเข้าในวิปัสสนาโดยฐานเป็นส่วนคลุมยอด[๒๑๓]

เป็นที่น่าสังเกตว่าการศึกษาของภิกษุณีในสมัยพุทธกาลไม่มีระบุว่าภิกษุณีรูปใดมีอุปกรณ์การเรียน เช่น สมุด ปากกา ดินสอ มีแต่บริขารสำหรับดำรงชีพ ภิกษุณีจะมีวิธีเรียนอย่างไร การเรียนในสมัยนั้นใช้ระบบการเรียนแบบ มุขปาฐะ (mouth to mouth) หมายถึง ระบบการถ่ายทอดโดยการท่อง คือ ฟังจากครูแล้วท่องจำขึ้นใจ กรรมวิธีในการเรียนอย่างนี้ผู้เรียนจะต้องใช้ประสาทสัมผัสที่สำคัญคือ หู สำหรับใครฟังมากจำได้มาก เรียกว่า พหุสูต[๒๑๔]

---

[๒๑๒] สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒), หน้า ๒.

[๒๑๓]พระราชวรมุนี (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม (Dictionay of Buddhism)**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๗๖.

[๒๑๔]เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **พุทธศาสนา : ทรรศนะและวิจารณ์**, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์มติชน, ๒๕๔๓), หน้า ๘๗.

ผู้เรียนรู้ทฤษฎีและการปฏิบัติ ภิกษุณีรู้ว่าตนบวชตอนอายุมากก็ต้องรีบเจริญวิปัสสนาธุระ เพื่อความไม่ประมาทในเวลา จะได้กำจัดกิเลสอาสวะให้หมดสิ้นไป กรณีพระนางโสณาภิกษุณีบวชตอนอายุมาก นางไม่ประมาททำความเพียรจนได้สำเร็จเป็นอรหันต์

จากการศึกษาบทบาทด้านการศึกษาของภิกษุณีในสมัยพุทธกาลที่มีปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถาที่พอสรุปให้เห็นบทบาทด้านการศึกษาที่ปรากฏเด่นชัดดังต่อไปนี้

๑) บทบาทด้านการศึกษาของพระนางอุบลวรรณาภิกษุณี

บทบาทด้านการศึกษา ภิกษุณีอันเตวาสินี (ภิกษุณีผู้ขออยู่ร่วมสำนัก) ของพระนางอุบลวรรณาภิกษุณี เรียนวินัยอยู่ ๗ ปี ก็ไม่สามารถทรงจำได้ ภิกษุณีก็ไม่สามารถติดตามพระพุทธองค์ไปทุกหนทุกแห่งได้ เพื่อจะรับโอวาทจากพระพุทธองค์จึงไม่สะดวกในการแสดงอาบัติ พระพุทธองค์จึงทรงอนุญาตให้ภิกษุณีกล่าวสอนวินัยแก่อันเตวาสินีได้ พระนางอุบลวรรณาภิกษุณีก็ได้เป็นผู้กล่าวสอนวินัย และวิธีแสดงอาบัติแก่อันเตวาสิวาสินี ทำให้ภิกษุณีไม่ต้องเดินติดตามพระพุทธองค์ไปทุกหนทุกแห่ง บทบาทของการให้การศึกษาวินัยของนางพระอุบลวรรณาภิกษุณี ทำให้เห็นประโยชน์ที่เกิดขึ้นของผู้อยู่ประพฤติพรหมจรรย์ของสตรี คือ มีความปลอดภัย มีความสะดวก เพราะสภาวะทางสรีระของสตรีมีรอบเดือนทำให้โลหิตเปรอะเปื้อนเครื่องนุ่งห่ม ก่อให้เกิดความรำคาญแก่ตัวเองและผู้อื่นแล้วยังจะเป็นการทำลายศรัทธาให้น้อยลงไป และภิกษุณียังมีปัญหาเกี่ยวกับความปลอดภัย เพราะบ่อยครั้งภิกษุณีถูกคุกคามจากบุรุษบ้าง จากโจรบ้าง การสั่งสอนอันเตวาสินีอยู่ภายในสำนักจึงเป็นแนวทางที่แก้ปัญหาเหล่านี้ให้บรรเทาเบาบางลดลงได้

๒) บทบาทด้านการศึกษาของพระนางรูปนันทาภิกษุณี

บทบาททางด้านให้การศึกษา พระนางรูปนันทาภิกษุณี เป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายผู้ยินดีในฌาน[๒๑๕] พระนางรูปนันทาได้ให้การศึกษาแก่เพื่อนภิกษุณีทั้งหลาย มีการให้คำปรึกษาในการปฏิบัติธรรมของภิกษุณีทั้งหลายผู้ยินดีในฌาน อันได้แก่ ฌาน ๔ คือ

(๑) ปฐมฌาน มีองค์ ๕ คือ วิตก วิจาร ปิติ สุข เอกัคคตา

(๒) ทุติยฌาน มีองค์ ๓ คือ ปิติ สุข เอกัคคตา

(๓) ตติยฌาน มีองค์ ๒ คือ สุข เอกัคคตา

(๔) จตุตถฌาน มีองค์ ๒ คือ อุเบกขา เอกัคคตา[๒๑๖]

ในขณะที่ภิกษุณีรูปอื่นยินดีในฌาน พระนางรูปนันทาภิกษุณีเป็นผู้สำเร็จธุระ ระหว่างภิกษุณีทั้งหลายผู้ยินดีในฌาน พระนางรูปนันทาภิกษุณีอาสารับเอาภาระธุระของเพื่อนภิกษุณีทั้งหลาย มีการทำกิจวัตรแทนเพื่อนภิกษุณีด้วยกัน บทบาทของพระนางในด้านนี้แสดงถึงความมีน้ำใจ เอื้อเฟื้อ เสียสละต่อสหธรรมิกที่จะก่อให้เกิดความมีสามัคคีในหมู่ภิกษุณีสงฆ์ เมื่อเรามองดูที่การทำประโยชน์ของพระนางรูปนันทาในการให้คำปรึกษา ช่วยเหลือเพื่อนภิกษุณีด้วยกันแสดงว่าความเป็นผู้มีคุณสมบัติในด้านเป็นผู้ยินดีในฌานของพระนาง สามารถทำประโยชน์แก่ผู้อื่นด้วยการให้ความรู้เรื่องฌานจึงเป็นคุณสมบัติที่มีอยู่ของพระนางรูปนันทาอยู่แล้ว

๓) บทบาทด้านการศึกษาของพระนางกุณฑลเกสาภิกษุณี

บทบาททางด้านการศึกษา พระนางกุณฑลเกสาภิกษุณีเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในทางตรัสรู้ได้เร็วพลัน[๒๑๗] ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงการใช้ปัญญาของนางในตอนเป็นฆราวาส พระนางกุณฑลเกสาภิกษุณีใช้ปัญญาในการเอาตัวรอดมาได้ จากการที่สามีผู้มีนิสัยโจรได้หลอกนางไปฆ่าเพื่อชิงเอาทรัพย์สมบัติ แต่พระนางมีความรู้เท่าทันสามีที่นิสัยโจรสามารถฆ่าสามีนิสัยโจรในที่นั้น การใช้ปัญญาของพระนางตอนนี้สามารถ

---

[๒๑๕]องฺ.เอก. (ไทย) ๒๐/๑๕๐/๓๑.

[๒๑๖] ม.มู.๑๒/๑๐๒/๗๒

[๒๑๗]องฺ.เอก. (ไทย) ๒๐/๑๕๐/๓๐.

นำมาเป็นความรู้แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นเร็วพลัน แก่ผู้ประสบปัญหาเช่นนี้ได้ ประวัติของพระนางจึงเป็นแนวทางการใช้ปัญญาแก้ปัญหากับประสบการณ์ชีวิต

เมื่อนางได้อุปสมบทแล้วได้เห็นน้ำล้างเท้าไหลไป พระนางได้พิจารณาถึงความเกิดขึ้นและความดับของขันธ์ ๕ เหมือนกับน้ำล้างเท้า จิตของพระนางก็ได้หลุดพ้นจากกิเลสดังนั้นเราจึงเห็นว่ามนุษย์จะดำเนินชีวิตจะขาดปัญญาไปไม่ได้ เพราะปัญญาเป็นประธานในการพิจารณาว่าอะไรดีไม่ดี อะไรถูก อะไรไม่ถูก ผู้มีปัญญาย่อมปกครองตนได้[๒๑๘]

หลักการใช้ปัญญาของพระนางจึงน่าจะเป็นบทบาทอีกบทบาทหนึ่งที่จะเป็นประโยชน์เพราะในทัศนพุทธปรัชญาก็มีความคิดว่า มนุษย์เป็นสัตว์มีเหตุผล ปัญญาความรู้จะเกิดขึ้นได้ก็ต้องอาศัยการคิด การจะคิดด้วยเหตุผลก็จะต้องคิดด้วยปัญญาที่ได้เรียนรู้มา ปัญญาจึงมีได้ทั้งบุรุษและสตรีความแตกต่างของมนุษย์จะแตกต่างกันก็เพราะความรู้ที่ได้อบรมมาไม่เหมือนกัน ด้วยเหตุที่พระนางมีปัญญาไหวพริบเร็วพระพุทธองค์จึงได้ทรงยกย่องพระนางว่าเป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายฝ่ายขิปปาภิญญา[๒๑๙]

๔) บทบาทด้านการศึกษาของพระนางภัททกาปิลานีภิกษุณี

บทบาทด้านการศึกษา พระนางภัททากาปิลานีภิกษุณีเป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลาย ในทางด้านเป็นผู้ระลึกชาติก่อนๆ ได้ (บุพเพนิวาสญาณ) นางได้กล่าวสั่งสอนภิกษุณีในสำนักของพระนางหลายรูป พระนางได้แนะนำนางถุลลนันทาภิกษุณีให้ปฏิบัติตามธรรมวินัย ไม่ให้ออกนอกลู่นอกทาง แต่พระนางถุลลนันทาภิกษุณีก็มิได้ปฏิบัติตามคำแนะนำของพระนาง กลับเป็นภิกษุณีที่ต้องอาบัติและถูกปรับอาบัติหลายข้อ

ในคราวหนึ่งอันเตวาสินีของพระนางภัททกาปิลานีภิกษุณีทะเลาะกับภิกษุณีทั้งหลายแล้ว หนีไปโดยมิได้บอกกล่าวใคร พระนางได้สั่งให้เพื่อนภิกษุณีไปติดตามที่บ้านญาติของนางภิกษุณีรูปที่หายไปนั้น อาศัยเหตุดังกล่าวนี้พระพุทธองค์จึงทรง

---

[๒๑๘]สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๕/๕๒.

[๒๑๙]ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๑/๒๕๔.

บัญญัติสิกขาบทว่า ภิกษุณีไปในละแวกบ้านผู้เดียวต้องอาบัติสังฆาทิเสส[๒๒๐] บทบาทของพระนางภัททกาปิลานีภิกษุณีแสดงให้เห็นว่าพระนางไม่ได้เพียงพร่ำสอนอันเตวาสินีให้ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธองค์เท่านั้น แต่พระนางยังแสดงความห่วงใยต่ออันเตวาสินีซึ่งอาจเกิดอันตรายในระหว่างเดินทางได้ พระนางจึงให้เพื่อนภิกษุณีติดตามอันเตวาสินีของนาง ความรับผิดชอบของนางในฐานะที่เป็นภิกษุณีในพุทธศาสนา จึงถือได้ว่าได้ทำประโยชน์ทั้งแก่ตนเอง คือ พระนางได้เจริญวิปัสสนากรรมฐานจนได้บรรลุพระอรหัตผลเป็นผู้ชำนาญในบุพเพนิวาสญาณ และทำประโยชน์ต่อผู้อื่น คือ พระนางได้กล่าวสั่งสอนอันเตวาสินีหลายรูป เช่น พระนางถุลลนันทาภิกษุณี เป็นต้น

๕) บทบาทด้านศึกษาของพระนางภัททกัจจานาภิกษุณีหรือพระนางยโสธราภิกษุณี

บทบาททางด้านการศึกษา พระนางภัททากัจจานาภิกษุณีมีความสามารถเป็นพิเศษในการสอนธรรมแก่ภิกษุณีและฆราวาสที่เลื่อมใส เพราะพระนางสามารถตรวจสอบความสามารถของแต่ละคน และแนะนำผู้ปฏิบัติให้ปฏิบัติอย่างเห็นผลตามแนวที่ได้รับการฝึกมา ความเป็นผู้มีอภิญญาของพระนางจึงประสบความสำเร็จในการอบรมสั่งสอนแก่ผู้ปฏิบัติจิตภาวนา ในสำนักของพระนางเป็นอย่างมาก[๒๒๑] บทบาทในด้านการศึกษาของพระนางจึงเป็นการให้ความรู้แก่ภิกษุณี และฆราวาสได้ปฏิบัติได้ถูกต้องตามหลักธรรมวินัย

๖) บทบาทด้านการศึกษาของพระนางกิสาโคตมีภิกษุณี

บทบาททางด้านการศึกษา พระนางกิสาโคตมีภิกษุณีเป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในด้านทรงจีวรเศร้าหมอง[๒๒๒] เนื่องจากว่าพระกิสาโคตมีภิกษุณีทำเป็นตัวอย่าง

---

[๒๒๐]วิ.ภิกฺขุนี. (ไทย) ๓/๔๐/๒๑.

[๒๒๑]ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, **สตรีในสมัยพุทธกาล**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์บริษัทส่องศยาม จำกัด, ๒๕๔๕), หน้า ๑๐.

[๒๒๒]องฺ.เอก (ไทย) ๒๐/๑๕๐/๓๑.

ทำเป็นแบบอย่างของภิกษุณีด้วยการเป็นผู้สันโดษด้วยปัจจัย ๔ ประกอบกับด้วยพระนางมีคุณลักษณะชอบนำเศษผ้า จากกองหยากเยือบ้าง จากป่าช้าบ้าง จากถนนบ้าง เอามาทำเป็นสังฆาฏิและจีวร[๒๒๓] การกระทำของนางจึงเป็นการสอนแบบปฏิบัติ (Pragmatic) คือ การสอนแบบเป็นทำตัวเองให้เป็นแบบอย่างที่ดี ไม่ใช่มีแต่ทฤษฎี การสอนแบบเป็นตัวอย่างที่ดีจึงถือได้ว่าเป็นการสอนที่ดีที่สุด

ในด้านการแสดงความเคารพต่อพระพุทธองค์ พระนางกิสาโคตมีแม้จะได้บรรลุธรรมแล้วพระนางได้เหาะมาทางอากาศมาเฝ้าพระพุทธองค์ ขณะนั้นท้าวสักกะ คือ พระอินทร์ กำลังเข้าเฝ้าพระพุทธองค์จึงกราบทูลพระพุทธองค์ว่า ภิกษุณีรูปนั้น ชื่ออะไร พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า ภิกษุณีรูปนั่น ชื่อ พระนางกิสาโคตรมีเป็นธิดาของอาตมา หมายถึง เป็นลูกในธรรม คือ เป็นภิกษุณีในจำนวนของพุทธบริษัท ๔ ได้แก่ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา

บทบาทในทางด้านการศึกษาของพระนางกิสาโคตมีภิกษุณี เป็นสาเหตุให้ภิกษุณีทั้งหลายได้ถือเอาเป็นแบบอย่างในการดำเนินชีวิตแบบบรรพชิต เพราะว่าการจะเลือกแนวทางปฏิบัติตามนั้น หากไม่มีรูปแบบการปฏิบัติที่ดี อาจทำให้ผู้ปฏิบัติเกิดความสงสัยไม่แน่ใจว่าควรจะเลือกเอาแนวปฏิบัติรูปแบบใด พระนางกิสาโคตมีภิกษุณีจึงถือว่าเป็นภิกษุณีอีกรูปหนึ่งที่น่าเอาเป็นแบบอย่างในการปฏิบัติที่ถูกต้องตามธรรมวินัยบทบาทด้านการศึกษาของภิกษุณีในสมัยพุทธกาล คำว่า การศึกษา มีนักวิชาการได้ให้แนวคิด เช่น

๑) การศึกษา หมายถึง ความเจริญงอกงาม ผู้เรียนจะได้งอกงามขึ้นตามความต้องการของตนเองและสังคม[๒๒๔]

---

[๒๒๓]ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๒/๒๕๘.

[๒๒๔]สาโรช บัวศรี, **“จริยธรรม” สารานุกรมศึกษาศาสตร์ เล่ม ๒**, ๒๕๓๒, หน้า ๓-๖.

๒) การศึกษา หมายถึง การถ่ายทอดความรู้ ทักษะและทัศนคติอันมีคุณค่าเพื่อจุดประสงค์ในบั้นปลาย[๒๒๕]

แต่ในสมัยพุทธกาลได้ให้คำจำกัดความด้านการศึกษาไว้ว่า เราทั้งหลายพึงศึกษาอย่างนี้ว่า จะครอบงำย่ำยีลาภและมิตรชั่ว[๒๒๖] หมายถึง การทำรายตัณหามิให้เกิดและการไม่คบคนชั่วเป็นมิตร พระพุทธองค์ตรัสถึงการศึกษาอีกว่า ดูกรโคตมี ท่านพึงศึกษาธรรมเหล่านี้เป็นไปเพื่อคลายกำหนัด ไม่เป็นไปเพื่อความกำหนัด เป็นไปเพื่อไม่ประกอบสัตว์ไว้ไม่เป็นไปเพื่อไม่ประกอบสัตว์ไว้ เป็นไปเพื่อไม่สั่งสมกิเลส ไม่เป็นไปเพื่อไม่สั่งสมกิเลส เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มักน้อย ไม่เป็นไปเพื่อความเป็นผู้มักมาก เป็นไปเพื่อสันโดษ ไม่เป็นไปเพื่อไม่สันโดษ เป็นไปเพื่อความสงัด ไม่เป็นไปเพื่อความคลุกคลีด้วยหมู่คณะ เป็นไปเพื่อปรารถนาความเพียร ไม่เป็นไปเพื่อความเกียจคร้าน เป็นไปเพื่อความเป็นคนเลี้ยงง่าย ไม่เป็นไปเพื่อความเลี้ยงยาก ดูกรโคตมี ท่านพึงทรงจำไว้โดยอย่างหนึ่งว่า นี้เป็นธรรมวินัย เป็นคำสอนของพระศาสดา[๒๒๗]

๗) สรุปได้ว่าบทบาทด้านการศึกษามีความหมายดั้งนี้

๑) ด้านการสอนวินัย

๒) ด้านใช้คำปรึกษา

๓) ด้านให้การศึกษาแบบประสบการณ์ตรง

บทบาทของภิกษุณีในด้านการสอนวินัยมี ๒ รูป คือ

๑) พระนางอุบลวรรณนาภิกษุณีในเรื่องสอนวิธีแสดงอาบัติแก่อันเตวาสินี

---

[๒๒๕] ส. ศิวรักษ์, **ปรัชญาการศึกษา**, (กรุงเทพมหานคร :ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๒๒), หน้า ๖.

[๒๒๖]องฺ.อฏฺฐ. (ไทย) ๒๓/๙๘/๑๔๗.

[๒๒๗]องฺ.อฏฺฐ. (ไทย) ๒๓/๑๔๓/๒๕๖.

๒) พระนางภัททกาภิกษุณี ในเรื่องสอนภิกษุณีในสำนักและแนะนำพระนางถุลนันทาภิกษุณีให้ปฏิบัติตามธรรมวินัย

บทบาทด้านให้คำปรึกษามี ๒ รูป คือ

๑) พระนางรูปนันทาภิกษุณี ในเรื่องให้คำปรึกษาในการปฏิบัติธรรมของภิกษุณีทั้งหลายผู้ยินดีในฌาน

๒) พระนางกัททากัจจาภิกษุณีหรือยโสธราภิกษุณี ในเรื่องแนะนำผู้ปฏิบัติจิตภาวนาให้ปฏิบัติเห็นผล เนื่องจากพระนางสามารถตรวจความสามารถของผู้ปฏิบัติจิตภาวนา

บทบาทด้านให้การศึกษาแบบประสบการณ์ตรง มี ๒ รูป คือ

๑) พระนางกุลฑลเกสาภิกษุณี ในเรื่องใช้ปัญญาแก้ปัญหาชีวิตจากการเอาตัวรอดที่สามีโจรหลวกไปฆ่าชิงเอาทรัพย์สมบัติ

๒) พระนางกิสาโคตมี ในเรื่องการให้การศึกษาแบบปฏิบัติเป็นแบบอย่างส่วนภิกษุณีที่บทบาทด้านการศึกษาไม่ปรากฏเด่นชัดมี ๗ รูป ได้แก่ พระนางมหาปชาบดีโคตมี พระนางเขมาภิกษุณี พระนางปฏาจาราภิกษุณี พระนางธัมมทินนาภิกษุณี พระนางโสณาภิกษุณี พระนางสกุลาณีภิกษุณี พระนางสิงคาลมาตาภิกษุณี

๓.๑.๔ บทบาททางด้านธำรงพระธรรมวินัยของภิกษุณีในสมัยพุทธกาล

ธำรง หมายถึง ทรงไว้ ชูไว้ ลักษณะของภิกษุณีผู้ธำรงพระวินัยเพื่อให้สอดคล้องกับเวลาสถานที่และสิ่งแวดล้อม ดังนั้นในสมัยพุทธกาลเราจึงได้เห็นพระพุทธองค์ทรงแก้ไขบทบัญญัติ เพื่อให้เกิดความมีระเบียบเรียบร้อยขึ้น บทบาทด้านธำรงธรรมมีลักษณะดังนี้

๑) เมื่อมีข้อสงสัยในธรรมวินัยก็ทูลถามให้เกิดความชัดเจนแล้วจึงนำไปปฏิบัติ

๒) ถ้ารู้ว่าประพฤติอย่างนี้ต่อไปจะผิดธรรมวินัยก็ป้องกันก่อนที่จะเกิดการประพฤติผิด

๓) รักษาธรรมวินัยให้ถูกต้องตามบทบัญญัติ

จากการศึกษาบทบาทด้านธำรงพระธรรมวินัยของภิกษุณีในสมัยพุทธกาลที่มีปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถาพอสรุปให้เห็นบทบาทด้านธำรงพระธรรมวินัยที่ปรากฏเด่นชัด ดังต่อไปนี้

๑) บทบาทด้านการธำรงพระธรรมวินัยของพระนางมหาปชาบดีโคตมีภิกษุณี

บทบาทด้านธำรงพระธรรมวินัย พระมหาปชาบดีโคตมีมีบทบาทสำคัญในการทูลขอให้พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้ภิกษุณีชำระร่างกายด้วยน้ำเป็นนิจ อันเนื่องมาจากมาตุคามมีกลิ่นตัวเหม็น และทูลพรให้พระพุทธองค์ทรงแก้ไขพระพุทธบัญญัติ อันเนื่องมาจากที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติครุธรรม ๘ ประการ ข้อที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติว่า ภิกษุณีแม้บวชมาตั้ง ๑๐๐ พรรษา ก็ต้องแสดงความเคารพต่อภิกษุแม้พึ่งบวชในวันนั้นด้วยการกราบไหว้ การลุกขึ้นต้อนรับ การทำอัญชลีกรรม สามีจิกรรม ซึ่งการทูลขอของพระนางมีจุดประสงค์ให้พระพุทธองค์ทรงแก้ไขพุทธบัญญัติข้อนี้ด้วยการให้ภิกษุ และภิกษุณี กราบไหว้ ลุกขึ้นต้อนรับ อัญชลีกรรม สามีจิกรรม ตามลำดับผู้บวชก่อนหลัง ไม่ใช่ให้ภิกษุณีแสดงความเคารพฝ่ายเดียว

การทูลขอของพระมหาปชาบดีโคตมีแสดงให้เห็นว่า นางมีความเสียสละและรับผิดชอบต่อการปฏิบัติตามตามพุทธบัญญัติ มีความกล้าใช้สิทธิทูลขอพรให้พระพุทธองค์ทรงปรับปรุงแก้ไขพุทธบัญญัติ ถึงแม้ว่าการทูลขอของพระนางมหาปชาบดีโคตมีจะไม่ได้รับการอนุญาตจากพระพุทธองค์ และทรงบัญญัติสิกขาบทเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า “ดูกรภิกษุทั้งหลาย ภิกษุไม่พึงกราบไหว้ การลุกรับ อัญชลีกรรม สามีจิกรรม แก่มาตุคามรูปใดทำ ต้องอาบัติทุกกฎ”[๒๒๘] แต่การทำหน้าที่ของผู้เป็นสาวิกาผู้รู้ธรรมก่อนใครของนาง แสดงให้เห็นบทบาทถึงความรับผิดชอบในข้อปฏิบัติที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติให้ภิกษุณีทุกรูปปฏิบัติตามอย่างเคร่งครัด และเป็นแบบอย่างของผู้ที่เป็นผู้นำที่มีความกล้า

---

[๒๒๘]วิ.จุล. (ไทย) ๗/๕๒๑/๒๖๑.

เรียกร้องความถูกต้อง และก่อให้เกิดผลดีแก่ภิกษุณีเพราะได้แนวทางในการปฏิบัติและขจัดความสงสัยในการปฏิบัติออกไป

๒) บทบาทด้านการธำรงธรรมวินัยของพระนางโสณาภิกษุณี

บทบาททางด้านการธำรงธรรมวินัย พระนางโสณาภิกษุณีเป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายทางด้านเป็นผู้ปรารภความเพียร[๒๒๙] ชีวิตฆราวาสพระนางอยู่กินกับสามีมีบุตรด้วยกัน ๑๐ คน เมื่อถึงวัยชราจึงได้ออกบวชในสำนักของภิกษุณีสงฆ์ เดิมท่านชื่อว่าโสณา แต่เนื่องจากพระนางเป็นผู้มีบุตรมากจึงได้ชื่อว่า พหุปุตติกาโสณา การทำหน้าที่ของพระนางในการใช้ชีวิตแบบบรรพชิต เท่าที่ปรากฏในพระไตรปิฎก คือ พระนางได้ทำประโยชน์แก่เพื่อนภิกษุณีด้วยการต้มน้ำร้อนเตรียมไว้สำหรับภิกษุณีสงฆ์ในครั้งที่พระนางประกอบความเพียรและอดโทษให้แก่เหล่าภิกษุณีผู้ไม่รู้คิดล่วงเกินพระนาง[๒๓๐]

บทบาทของพระนางโสณาภิกษุณีในศาสนาไม่มีปรากฏชัด แต่ถ้าหากเราพิจารณาตามความเป็นจริงแล้วภิกษุณีทุกรูปก็มีส่วนในการประกอบภาระกิจในพระศาสนา มีการสร้างเสนาสนะ โรงเก็บของ และบ่อน้ำ เป็นต้น ดังมี่พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า “ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุณีในศาสนานี้ได้สร้างวิหารอุทิศสงฆ์”[๒๓๑] สตรีที่เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาจึงต้องทำหน้าที่ คือ ประกาศศาสนา และ รักษาธรรมวินัยเหมือนกันหมด

๓) สรุปบทบาทของนางภิกษุณีด้านการธำรงธรรมวินัย

บทบาทของภิกษุณีในสมัยพุทธกาลด้านธำรงธรรมวินัยพอสรุปออกเป็นประเด็นต่างๆ ได้ดังนี้

๑) ด้านทูลขอแก้ไขพระบัญญัติ

๒) ด้านป้องกันเพื่อนภิกษุณีไม่ให้ละเมิดอาบัติ

---

[๒๒๙]องฺ.เอก. (ไทย) ๒๐/๑๕๐/๓๑.

[๒๓๐]ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๔๖/๔๕๙, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๖/๒๗๐.

[๒๓๑]วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๑๐/๒๗๕.

บทบาทด้านการทูลขอแก้ไขพระบัญญัติมี ๑ รูป คือ พระนางมหาปชาบดีโคตมี ในเรื่องทูลขอให้พระพุทธองค์อนุญาตให้สตรีอาบน้ำ และทูลขอให้ภิกษุและภิกษุณีทำความเคารพตามอายุพรรษา

บทบาทด้านการป้องกันเพื่อนภิกษุณีไม่ให้ละเมิดอาบัติมี ๑ รูป คือ พระนางโสณาภิกษุณี ในเรื่องทำกิจวัตรให้เรียบร้อยก่อนเพื่อนภิกษุณีผู้ไม่รู้จะกล่าวตำหนิ

ส่วนภิกษุณีที่มีบทบาทด้านธำรงพระธรรมวินัยปรากฏไม่เด่นชัดมี ๑๑ รูป ได้แก่ พระนางเขมาภิกษุณี พระนางอุบลวรรณาภิกษุณี พระนางปฏาจาราภิกษุณี พระนางธัมมทินนาภิกษุณี พระนางรูปนันทภิกษุณี พระนางโสณาภิกษุณี พระนางสกุลาภิกษุณี พระนางกุณฑลเกสาภิกษุณี พระนางภัททากัจจานาภิกษุณี พระนางกิสาโคตมีภิกษุณี พระนางสิงคาลมาตาภิกษุณี

๓.๑.๕ บทบาทด้านสังคมสงเคราะห์ของภิกษุณีในสมัยพุทธกาล

สงเคราะห์ หมายถึง การช่วยเหลือ การอุดหนุน ลักษณะการสงเคราะห์ของภิกษุณีที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมีวิธีการสงเคราะห์ด้วยการให้การบวช อาหาร น้ำ นอกเหนือจากนี้ยังมีการให้การสงเคราะห์ด้วยการแสดงธรรม เพราะการให้ธรรมชนะการให้ทั้งปวง[๒๓๒] และสอนวิชาความรู้ในพระพุทธศาสนาตลอดจนให้ได้รับการสงเคราะห์สูงสุด คือ การบรรลุธรรม ซึ่งถือว่าเป็นการให้การสงเคราะห์ที่มีค่ามากกว่าการให้วัตถุ สิ่งของ เพราะวัตถุเหล่านี้มันจะมีค่าก็ต่อเมื่อเราได้ใช้มัน

จากการศึกษาบทบาทด้านสังคมสงเคราะห์ของภิกษุณีในสมัยพุทธกาลที่มีปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถาที่พอสรุปให้เห็นบทบาทด้านสังคมสงเคราะห์ที่ปรากฏเด่นชัด ดังต่อไปนี้

๑) บทบาทด้านสังคมสงเคราะห์ของพระนางโสณาภิกษุณี

บทบาทด้านการสงเคราะห์ พระนางโสณาภิกษุณีหลังจากที่ได้บรรลุอรหันต์แล้ว พระนางพิจารณาเห็นบรรดานางภิกษุณีที่สั่งให้พระนางต้มน้ำร้อนกลัว

---

[๒๓๒]ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๒๔/๕๒-๕๓.

ภิกษุณีเหล่านั้น จะกล่าวล่วงเกินดูหมิ่นพระนางแล้วจะทำให้เกิดบาปแก่ภิกษุณีผู้ไม่รู้ว่าพระนางได้บรรลุอรหัตผลแล้ว จึงได้อธิษฐานเตโชธาตุบรรดาลให้น้ำร้อนอุ่นขึ้นทันที เพื่อป้องกันการกล่าวโทษแก่พระนางและไม่ให้อกุศลเกิดขึ้นแก่ผู้ที่ไม่รู้เป็นการป้องกันความเสื่อมที่อาจจะเกิดขึ้นจากความไม่เข้าใจ การแก้ปัญหาที่เราสามารถมองเห็นปัญหาอยู่จึงแก้ไขได้และเป็นการแก้ปัญหาที่จะทำไม่ให้เกิดปัญหาในภายหลังได้

๒) บทบาทด้านสังคมสงเคราะห์ของพระนางปฏาจาราภิกษุณี

บทบาทด้านสังคมสงเคราะห์ พระนางปฏาจาราภิกษุณีได้ทำการสงเคราะห์ภิกษุณี ๓๐ รูป ที่อยู่ในสำนักของท่าน และภิกษุณีอีก ๕๐๐ รูป ให้ได้รับฟังธรรมเทศนาของท่าน การให้ของพระนางถือว่าเหนือสิ่งทั้งปวงดังพุทธพจน์ว่า สพฺพทานำ ธมฺมทานำ ชินาติ การให้ธรรมชนะการให้ทั้งปวง ในด้านวัตถุพระนางได้สงเคราะห์ ข้าว น้ำแก่นางจันทาเป็นประจำทุกวัน และยังสงเคราะห์ให้นางจันทาได้รับประโยชน์สูงสุดด้วยการให้บวชเป็นภิกษุณี แนะนำพระนางจันทาภิกษุณีให้ปฏิบัติธรรมจนบรรลุเป็นพระอรหัตผล[๒๓๓]

บทบาทในด้านการทำการสงเคราะห์ของนางจึงมีความสำคัญ ต่อผู้เข้ามาปฏิบัติธรรม เพราะผู้จะทำความเพียรนั้นร่างกายกับจิตต้องสัมพันธ์กัน ร่างกายก็ต้องการอาหารเพื่อมีกำลังในการประกอบความเพียร การประกอบความเพียรก็เพื่อให้จิตสงบจากกิเลสที่จะเข้ามาทำให้จิตไม่สงบเกิดความวุ่นวาย

การทำหน้าที่ของพระนางในฐานะเป็นภิกษุณีได้ช่วยประกาศธรรมะของพระพุทธองค์ แก่ประชาชนเพื่อให้เกิดความศรัทธาและความเข้าใจในพระพุทธศาสนา บทบาทของพระนางปฏาจาราภิกษุณีจึงได้มีความสำคัญต่อศาสนาเพราะพระนางเป็นภิกษุณีที่ทำหน้าที่ในฐานะนางปวัตตินี และผู้ทรงพระวินัย เพราะเป็นการทำหน้าที่ในฐานะของนางภิกษุณีผู้ออกจากเรือนบวชแล้วในศาสนา

---

[๒๓๓]ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๕๐/๔๖๐-๔๖๑.

บทบาทด้านสังคมสงเคราะห์ของภิกษุณีในสมัยพุทธกาลมีนักปราชญ์ได้ให้ความหมายไว้ คือ สังคมสงเคราะห์ หมายถึง การให้ความช่วยเหลือดูแลผู้อื่นด้วยความเมตตาความกรุณา[๒๓๔]

๓) สรุปบทบาทด้านสังคมสงเคราะห์

บทบาทของภิกษุณีมีบทบาทด้านสังคมสงเคราะห์พอสรุปได้เป็น ๒ ด้าน คือ

๑) ด้านสงเคราะห์ด้วยการให้ธรรม

๒) ด้านสงเคราะห์ด้วยการให้วัตถุ สิ่งของ

บทบาทด้านสงเคราะห์ด้วยให้ธรรมมี ๒ รูป คือ

๑) พระนางโสณาภิกษุณี ในเรื่องอธิฐานเตโชธาตุให้น้ำร้อน ป้องกันเพื่อนภิกษุณีกล่าวล่วงเกิน เพื่อมิให้เกิดบาปแก่ภิกษุณีผู้ไม่รู้

๒) พระนางปฏาจาราภิกษุณี ในเรื่องสงเคราะห์ภิกษุณีในสำนักและภิกษุณีอีก ๕๐๐ รูป จนได้บรรลุอรหัตผล

บทบาทด้านสงเคราะห์ด้วยการให้วัตถุ สิ่งของมี ๑ รูป คือ พระนางปฏาจาราภิกษุณี ในเรื่องสงเคราะห์ ข้าว น้ำ แก่นางจันทาเป็นประจำทุกวัน

ส่วนภิกษุณีที่ไม่มีบทบาทด้านสังคมสงเคราะห์ปรากฏเด่นชัดมี ๑๑ รูป ได้แก่ พระนางมหาปชาบดีโคตมี พระนางเขมาภิกษุณี พระนางอุบลวรรณาภิกษุณี พระนางธัมมทินนาภิกษุณี พระนางรูปนันทภิกษุณี พระนางสกุลาภิกษุณี พระนางกุณฑลเกสาภิกษุณี พระนางภัททกาปิลานีภิกษุณี พระนางภัททากัจจานาภิกษุณี พระนางกิสาโคตมีภิกษุณี พระนางสิงคาลมาตาภิกษุณี

การศึกษาบทบาทของภิกษุณีในสมัยพุทธกาลพบว่าภิกษุณีทุกรูปได้ทำหน้าที่ของตนและต่อสังคมได้เป็นอย่างดี และเป็นยอมรับการยกยองจากพระพุทธองค์

---

[๒๓๔]พระราชวรมุนี (ป.อ. ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม (Dictionay of Buddhism),** พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๘), หน้า ๔๐๕.

ให้ได้รับตำแหน่งเอตทัคคะในด้านต่างๆ ในจำนวนภิกษุณีที่ได้รับเอตทัคคะ ๑๓ รูป เว้นแต่พระนางสกุลาภิกษุณีไม่มีบทบาทอะไรเท่าที่ปรากฏในพระไตรปิฎก และอรรถกถา พอสรุปได้ว่า พระสกุลาภิกษุณีเป็นธิดาพราหมณ์ ผู้มีทรัพย์และข้าวเปลือกมากมายในเมือง พาราณสี นางได้ฟังธรรมจากภิกษุรูปหนึ่งแล้วพอใจในการบวช จึงสละทรัพย์สมบัติออกบวชไม่นานก็ได้บรรลุอรหัตผล เป็นผู้ชำนาญในฤทธิ์และทิพโสต พระพุทธองค์จึงทรงตั้งพระนางสกุลาภิกษุณีในตำแหน่งเอตทัคคะว่า สกุลาภิกษุณีเป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลาย ฝ่ายผู้มีจักษุทิพย์[๒๓๕] แต่หลักฐานในพระไตรปิฎกปรากฏว่าพระนางสกุลาภิกษุณีไม่มีบทบาทอะไรนอกการบำเพ็ญสมถกัมมัฏฐานและวิปัสสนากัมมัฏฐานจนสำเร็จเป็นพระอรหันต์ เป็นผู้เลิศทาง
ด้านจักษุทิพย์

ในสังคมอินเดียการออกบวชเป็นภิกษุณีจะเป็นวิธีการหนึ่งที่ทำให้สตรีได้มีบทบาทในสังคมและเป็นที่ยอมรับของสังคม ทำให้มองเห็นภาพของความเสมอภาคด้านความสามารถของสตรีสู่สายตาในสังคมปัจจุบัน แม้ปริบทของระยะเวลานั้น ความเชื่อ วัฒนธรรมประเพณีของอินเดีย จะเป็นขอบเขตให้กระทำตามแนวความคิดยังประสบกับปัญหาอยู่บ้างที่จะก่อความยุติธรรมให้เกิดขึ้นในสังคม

๓.๑.๖ สรุปสถานภาพและบทบาทของภิกษุณีในสมัยพุทธกาล

จากการศึกษาสถานภาพและบทบาทของภิกษุณีในสมัยพุทธกาลพอสรุปได้ว่า สตรีในอินเดียก่อนพุทธศาสนายังไม่ได้อุบัตินั้น สตรียังไม่ได้รับการยอมรับจากสังคม เช่น สตรีไม่มีสิทธิประกอบพิธีกรรมทางศาสนาได้ตามลำพัง แต่เมื่อพุทธศาสนาอุบัติขึ้น สตรีได้มีบทบาทหน้าที่ในศาสนา เนื่องจากศาสนาพุทธเป็นทางเลือกใหม่ที่ทำให้สตรีได้รับอิสระทางความคิด ที่จะออกบวชหาทางหลุดพ้น และทำประโยชน์ต่อสังคม โดยรวมซึ่งถือได้ว่าคำสอนของพระพุทธองค์ได้ส่งเสริมที่จะยกระดับสตรีให้ดีกว่าเดิม เพราะในสังคมอินเดียผู้มีบทบาททางศาสนาก็เท่ากับว่ามีอิทธิพลต่อการใช้ชีวิตของคน

---

[๒๓๕]องฺ.เอก (ไทย) ๒๐/๑๕๐/๓๑, ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๔๕/๔๕๘, ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๔/๒๖๔.

ในสังคม พร้อมทั้งพุทธศาสนาส่งเสริมให้สตรีทำหน้าที่ในศาสนาเหมือนบุรุษ ซึ่งค่านิยมความเชื่อ เกี่ยวกับสตรีแบบเก่าคิดว่า สตรีไม่สามารถอยู่อย่างอิสระได้ ต้องพึ่งบิดา มารดา สามี บุตร เสมอไปนั้น เป็นความเชื่อดั่งเดิมของคนอินเดียในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาที่สตรีจะต้องพึ่งพาผู้อื่น ทำให้สตรีไม่มีส่วนในการประกอบพิธีกรรมในศาสนาของคนอินเดีย ซึ่งถือได้ว่าบทบาทในศาสนาเป็นตัวกำหนดสถานะความเป็นอยู่ของสตรี เช่น ความเชื่อที่ว่าสตรีที่มีบุตรก็จะช่วยให้บรรพบุรุษขึ้นสวรรค์พ้นจากนรกขุมที่ชื่อว่า ปุตตะ ได้ แต่พุทธศาสนาถือว่าบุคคลจะไปสวรรค์นรกก็ด้วยกรรมของตนที่กระทำ และต้องรับผิดชอบในสิ่งที่ตนกระทำไม่ได้ขึ้นต่อบุคคลอื่น

เมื่อพระนางมหาปชาบดีโคตมีทูลขออนุญาตให้พระพุทธองค์อนุญาต การอุปสมบทให้สตรีด้วยเหตุผลว่ามนุษย์ทุกคนไม่ว่าบุรุษหรือสตรี สามารถบรรลุธรรมได้เหมือนกัน การอนุญาตให้สตรีบวชเป็นภิกษุณี เป็นการช่วยให้สตรีได้แสดงความสามารถของตนให้เป็นที่ยอมรับของสังคม และช่วยเหลือสตรีที่เป็นหญิงหม้ายไม่ให้ถูกดูถูกเหยียดหยาม จำนวนสตรีที่เป็นหม้ายเมื่อได้มาบวชเป็นภิกษุณีแล้วก็ได้ทำประโยชน์แก่พระศาสนา พระพุทธองค์ก็ทรงยกย่องบรรดาภิกษุณีเหล่านี้ในความเป็นเลิศทางด้านต่างๆ เช่น พระมหาปชาบดีโคตมีภิกษุณี แสดงว่าปัญญาของสตรีถ้าได้รับการศึกษาเหมือนบุรุษในทางโลกและทางธรรมแล้ว ก็สามารถให้ปัญญาไตร่ตรองรับรู้ได้แบบเดียวกับบุรุษ หากจะแตกต่างกันระหว่างชายและหญิงที่คนส่วนใหญ่เห็นว่าบุรุษและสตรีจะมีความแตกต่างทางสรีระ ความแตกต่างทางด้านสรีระก็มิได้ทำให้ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งด้อยกว่าเหนือกว่าฝ่ายใด เพราะแต่ละฝ่ายก็ต้องทำตามสภาวะธรรมชาติของตนเอง เช่น ในสภาวะของการมีครอบครัวฝ่ายหญิงก็ต้องดูแลให้ความอบอุ่นแก่ บุตร ธิดา ทั้งหญิงและชายจึงต้องพึงพาอาศัยกันและกัน การบวชภิกษุณีก็เป็นการสร้างความสมดุล กรณีที่หญิงหม้ายอยู่ในสถานะที่ได้สูญสิ้นครอบครัวออกไปจากชีวิตแล้ว ความเบื่อหน่ายในชีวิตสตรีเหล่านี้ก็เป็นทางเลือกที่สตรีจะหาทางพ้นจากความทุกข์ได้ โดยการหาทางออกก็คือ การเข้ามาบวชเป็นภิกษุณีปฏิบัติตามหนทางอริยมรรค ที่พุทธศาสนาได้เตรียมไว้สำหรับคนที่มีความต้องการพ้นจากความทุกข์

การบวชของสตรีในตอนแรกๆ ก็ไม่ได้มีความคาดหวังว่าจะมีบทบาทอะไรในทางศาสนา ก็เพื่อจะได้ศึกษาธรรมของพระพุทธองค์ แต่การบวชของสตรีก็มีเงื่อนไข คือ การปฏิบัติตามธรรมวินัยที่มีครุธรรม ๘ ประการ ความมีบทบาทก็ได้เกิดขึ้นด้วยการปฏิบัติตามหลักธรรมของพระพุทธองค์ เพราะหลักธรรมของพระพุทธองค์มีเพื่อประโยชน์ของมหาชน ดังนั้นสตรีที่เข้ามาในธรรมวินัยแล้วสามารถทำหน้าที่ของตนเองและให้เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่นโดยอัตโนมัติ การศึกษาบทบาทของภิกษุณีในสมัยพุทธกาลได้ศึกษาวิเคราะห์จากประวัติและเอตทัคคะของภิกษุณีที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและอรรถกถา บทบาทของภิกษุณีที่ศึกษาได้วางโครงสร้างในแบบประจักษ์ (empirical) เพื่อชี้เป็นแนวทางให้เห็นถึงการปฏิบัติของภิกษุณีอันก่อให้เกิดบทบาทที่เด่นชัดในศาสนา ด้านการปกครอง ด้านการเผยแผ่ ด้านการศึกษา ด้านการก่อสร้าง ด้านการสังคมสงเคราะห์ เพราะการทำหน้าที่ของความเป็นภิกษุณีที่เข้ามาสู่ธรรมวินัย ไม่ได้ขัดกับบทบัญญัติของพระพุทธองค์ หากแต่หลักธรรมของพระพุทธองค์ได้ช่วยส่งเสริมให้สตรีในฐานะภิกษุณีได้ทำกิจของตนเอง และของผู้อื่นได้อย่างเต็มความสามารถและเป็นที่ยอมรับของสังคมโดยรวมได้เป็นอย่างดี

บทที่ ๔

ฐานะของสตรีในสมัยก่อน-หลังพุทธกาล

ฐานะของสตรีในสมัยก่อนพุทธกาลและหลังพุทธกาลนั้น ถึงแม้จะไม่ได้แตกต่างกันโดยสิ้นเชิง แต่ก็นับได้ว่ามีการเปลี่ยนแปลงและแตกต่างกันอยู่บ้าง ในบทนี้จะกล่าวถึงฐานะหรือสถานภาพของสตรีโดยทั่วไป คือ สตรีทุกชั้น วรรณะ อายุ ทั้งในสมัยก่อนพุทธกาลและสมัยพุทธกาล เพื่อที่จะเปรียบเทียบให้เห็นความเหมือน ความแตกต่าง และแสดงถึงบทบาทของพุทธศาสนาที่มีส่วนในการเปลี่ยนแปลงฐานะของสตรีให้ดีขึ้น โดยในการกล่าวถึงสถานภาพของสตรีนั้นจะแบ่งกล่าวเป็น ๒ ประเด็น คือ สถานภาพของสตรีในสังคม ซึ่งเป็นการกล่าวถึงสตรีในฐานะที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์กับครอบครัว คือ กล่าวถึง สตรีในฐานะบุตร ภริยา มารดา หญิงหม้าย และสตรีที่ประกอบอาชีพ อีกประเด็นหนึ่ง จะพูดถึงสถานภาพของสตรีในทางธรรมหรือทางศาสนา

๔.๑ สถานภาพของสตรีในสังคม

๔.๑.๑ สตรีในฐานะบุตร

ท่านปัญญานันทะภิกขุ ได้กล่าวบรรยายสภาพของสตรีในสมัยก่อนพุทธกาลไว้ว่า “...ฐานะของผู้หญิงยิ่งลำบากใหญ่ ผู้หญิงเป็นแค่เพียงพันธะของครอบครัว เป็นลูกที่เกิดมาทำความขายหน้าแก่พ่อแม่ถ่ายเดียว ส่วนลูกชายมีฐานะ ช่วยพ่อให้พ้นจากนรกขุมที่ชื่อว่า ปุตตะ แต่ลูกหญิงช่วยไม่ได้ เมื่อโตเป็นสาวก็ถูกเก็บไว้ภายในบ้าน เป็นบุคคลผู้ที่จะนำไปประมูลขายในตลาดวิวาห์เท่านั้น เสรีภาพของหญิงไม่มีเลยด้วยประการทั้งปวง นี้เป็นสังคมของอินเดียก่อนพุทธกาล...”[๒๓๖]

---

[๒๓๖]ปัญญานันทะภิกขุ, **ทางสายกลาง**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เกษมบรรณกิจ, ๒๕๑๑), หน้า ๒๔๖.

ในสมัยพุทธกาล บุตรหญิงเป็นภาระ เป็นความกังวลของพ่อแม่ เพราะหากเมื่อถึงเวลาอันควรแล้ว หญิงใดที่พ่อแม่ไม่สามารถหาคู่ครอง จัดการแต่งงานให้ได้ ก็จะเป็นความอับอายของวงศ์ตระกูล โดยในสมัยนั้นถือกันว่า หน้าที่ของหญิงสาวก็คือการแต่งงานมีครอบครัว ดังนั้นหญิงใดที่ไม่สามารถหาชายที่จะมาเป็นสามีได้จึงเป็นที่เพ่งเล็ง เป็นที่ดูหมิ่นดูแคลนของสังคม การมีบุตรหญิงจึงเป็นความกังวลและความทุกข์ของพ่อแม่ ยิ่งกว่านั้นบุตรหญิงก็ไม่สามารถช่วยบิดาให้พ้นจากนรกปุตตะได้ เพราะตามประเพณีฮินดูที่เชื่อถือกัน บุตรชายเท่านั้นที่จะประกอบพิธีกรรมให้กับบิดาที่ล่วงลับไป การประกอบพิธีกรรมภายหลังบิดาเสียชีวิตนี้ ชาวอินเดียก่อนพุทธกาลถือเป็นสิ่งสำคัญมาก เพราะหมายถึงการที่ผู้ตายจะได้รับความสุขในชีวิตหน้า ความเชื่อในเรื่องนี้มีความเกี่ยวข้องอย่างใกล้ชิดกับการแต่งงาน เพราะชายที่แต่งงานต่างก็มีจุดหมายอยู่ที่การได้บุตรชาย ไว้ช่วยให้ตนรอดพ้นจากนรกที่ชื่อว่าปุตตะ และช่วยให้ตนได้ไปสวรรค์ ดังนั้นการแต่งงานจึงมีเป้าหมาย คือ การได้บุตรชาย โดยสตรีที่เป็นภรรยานั้นเป็นเพียงวิธี (means) ซึ่งจะทำให้ได้มาซึ่งบุตรชายเท่านั้น

ในสมัยพุทธกาล จากหลักฐานที่มีกล่าวถึงสตรีในคัมภีร์ต่างๆ ของพุทธศาสนาแสดงให้เห็นว่าสถานภาพของสตรีผู้เป็นลูกนั้นได้เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้นกว่าแต่ก่อน ก็คือการถือกำเนิดของบุตรหญิงนั้น แม้จะไม่มีหลักฐานแสดงว่าได้รับการต้อนรับและเป็นที่ยินดี แต่ก็ไม่มีหลักฐานอันแสดงว่า การได้บุตรหญิงนั้นเป็นความเศร้า ความผิดหวังของครอบครัว นอกจากนั้นแล้วก็ยังไม่มีหลักฐานใดแสดงว่าบุตรชายได้รับการต้อนรับดีกว่าอีกด้วย การมองบุตรหญิงว่าเป็นความกังวล เครื่องถ่วง เครื่องกีดขวางของบิดานั้น เริ่มจะหมดความสำคัญ หรือแม้ยังคงมีอยู่ก็น้อยลงไปเป็นลำดับ เพราะพุทธศาสนาไม่ได้ให้ความสำคัญต่อความเชื่อเรื่องพิธีกรรมที่จำเป็นจะต้องมีบุตรชายเป็นผู้ประกอบพิธี ให้แก่บิดาผู้ล่วงลับอีกต่อไป บุตรชายหรือบุตรหญิงจึงไม่มีความแตกต่างกันในด้านการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาและความเชื่อ เมื่อเป็นเช่นนี้ค่าหรือความสำคัญของบุตรชายก็ลดน้อยลงไป และฐานะของบุตรหญิงก็ดีขึ้นโดยปริยาย และโดยทั่วไปการถือกำเนิดขึ้นของเด็กชาย เด็กหญิงก็ได้รับการต้อนรับและเป็นที่ยินดี

ด้วยกันในฐานะเป็นลูก โดยไม่ได้รังเกียจหรือทำนึงถึงเพศ ดังนั้นในสมัยนี้เมื่อกล่าวถึงถูกที่เป็นศูนย์รวมแห่งความรัก ความหวังของพ่อแม่ ก็หมายถึงทั้งลูกชาย ลูกหญิง ในพระไตรปิฎกก็มีการกล่าวถึงบุตรโดยไม่เจาะจงเพศ ดังข้อความในนัตถิปุตตสมสูตร ว่า

"ความรักเสมอด้วยความรักบุตรไม่มี"[๒๓๗]

พระพุทธองค์เองก็ทรงเสนอทรรศนะใหม่เมื่อครั้งที่พระเจ้าปเสนทิ แห่งแคว้นโกศลทรงผิดหวัง ไม่พอพระทัยที่พระนางมัลลิกาประสูติพระราชธิดา โดยตรัสกับพระเจ้าปเสนทิ ว่า

"มหาบพิตรผู้เป็นใหญ่ยิ่งกว่าปวงชน แท้จริงแม้สตรีบางคนก็เป็นผู้ประเสริฐ พระองค์จงชุบเลี้ยงไว้ สตรีที่มีปัญญา มีศีล ปฏิบัติแม่ผัวพ่อผัวดังเทวดา จงรักสามี บุรุษที่เกิดจากสตรีนั้นย่อมเป็นคนแกล้วกล้า เป็นเจ้าแห่งทิศได้ บุตรของภริยาที่ดีเช่นนั้น แม้ราชสมบัติก็ครอบครองได้"[๒๓๘]

แสดงให้เห็นว่าพระพุทธองค์ทรงเสนอทรรศนะใหม่ที่ค้านกับทรรศนะเดิม โดยเห็นว่า หญิง ชาย ก็มีความสามารถเสมอกัน บุคคลจะดีได้นั้นเพราะความรู้ความสามารถ การกระทำ ไม่ใช่ที่เพศ และด้วยเหตุนี้พุทธศาสนาจึงเห็นว่า บุตรหญิงก็อาจดีกว่าบุตรชายได้

เรื่องราวต่างๆ ในพระไตรปิฎกและอรรถกถาก็สะท้อนให้เห็นทรรศนะของคนโดยทั่วไปที่มีต่อสตรีในฐานะบุตรบ้างเช่นกัน เช่นเรื่องของมหาสุวรรณ[๒๓๙] กุฏุมพีแห่งกรุงสาวัตถี เป็นผู้มั่งมีด้วยทรัพย์สมบัติ แต่ไม่มีบุตร จึงวิงวอนขอบุตรจากเทพแห่งต้นไม้ใหญ่ โดยกล่าวว่าถ้าตนได้บุตร ไม่ว่าจะบุตรชายหรือธิดา ก็จะทำการสักการะใหญ่ถวาย มหาสุวรรณไม่ได้มีความรังเกียจบุตรหญิง หรือลำเอียงบุตรชาย ขอเพียงให้เป็นลูกก็พอใจ จะเป็นเพศใดก็ได้ การที่มหาสุวรรถเมีความคิดเช่นนี้ ก็พอจะสะท้อนให้เห็นถึงทรรศนะใหม่ที่แตกต่างไปจากทรรศนะเก่าของฮินดู ถึงแม้ ในกรณีนี้เรายังไม่อาจกล่าว

---

[๒๓๗]สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๘/๙.

[๒๓๘]สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๓๗๗/๑๒๑.

[๒๓๙]ธ.อ. (ไทย) ๑/๓-๔. (ธัมมปทัฏฐกถา)

ได้อย่างเต็มที่ว่ามหาสุวรรณได้รับอิทธิพลจากพุทธศาสนา เพราะขณะนั้นมหาสุวรรณยังเป็นบุคคลนอกพุทธศาสนาอยู่ในเวลานั้นก็ตาม

ในด้านของการขอเด็กมาเลี้ยงเป็นบุตร ในสมัยนั้นไม่ปรากฏว่ามีการขอเด็กชาย แต่การขอเด็กหญิงมาเลี้ยงเป็นบุตรนั้น เป็นที่ยอมรับและกระทำกันบ้าง ซึ่งก็แสดงถึงการยอมรับบุตรหญิง ดังมีปรากฏในเรื่องที่นางโสมาวตี ได้รับการอุปถัมภ์ค้ำชูจากครอบครัวมิตตา[๒๔๐] หรือกรณีที่กษัตริย์พระองค์หนึ่งได้ขอนางกาณา[๒๔๑] มาเลี้ยงและทรงตั้งไว้ในตำแหน่งพระราชธิดาองค์ใหญ่

โดยทั่วไปแม้การถือกำเนิดของทั้งบุตรชายและบุตรหญิงจะเป็นที่ยินดี แต่ก็มีอยู่บางกรณีที่บุตรชายยังเป็นที่ต้องการมากกว่าบุตรหญิง ดังเช่น กรณีของพระเจ้าปเสนทิ ซึ่งพระองค์เป็นกษัตริย์อันอยู่ในฐานะที่ประชาชนพลเมืองต้องการหรือคาดหวังว่าจะต้องมีโอรสเพื่อสืบเชื้อสายหรือราชบัลลังก์ ในกรณีเช่นนี้บุตรหญิงจะไม่ได้รับการต้อนรับเละเป็นที่ยินดีเท่าบุตรชาย ดังจะเห็นได้จากการที่พระเจ้าปเสนทิทรงแสดงความผิดหวัง กับพระพุทธองค์ที่พระนางมัลลิกาประสูตรพระราชธิดา แต่โดยทั่วไปแล้วก็ยังกล่าวได้ว่า ฐานะของหญิงที่เป็นลูกนั้นดีขึ้นและได้รับการยอมรับมากขึ้น

ในด้านฐานะของหญิงสาวในสมัยพุทธกาลก็จัดได้ว่าดีกว่าสมัยก่อนพุทธกาล ซึ่งสตรี เปรียบเทียงวัตถุหรือสินค้าที่จะถูกประมูลในตลาดวิวาห์โดยไม่มีสิทธิเสรีภาพที่จะจัดการกับชีวิตของตนเลย หากพิจารณาจากหลักฐานในพระไตรปิฎกแล้วจะเห็นว่ามีกรณีที่แสดงให้เห็นถึงการที่สตรีได้รับการอนุญาตให้มีเสรีภาพขึ้นบ้าง การแต่งงานเริ่มที่จะไม่เป็นสิ่งที่จำเป็นสำหรับหญิงสาว และการไม่ได้แต่งงานก็ไม่ได้เป็นสิ่งน่าอัปยศอดสูเช่นที่เคยถือกัน แต่ผู้ที่เต็มใจแต่งงานก็ยังมีอยู่มาก หากสตรี คนใดต้องการแต่งงาน ก็ไม่จำเป็นต้องรีบแต่งตั้งแต่อายุยังน้อย และไม่จำเป็นต้องยอมรับชายที่บิดามารดาเลือก

---

[๒๔๐]Indra, **The Status of Women in Ancient India ๒d ed**, (Banaras : Motilal Banarasidass Oriental Publishers, ๑๙๕๕), p ๑๘๖.

[๒๔๑]ธ.อ. (ไทย) ๔/๖๓.

ให้[๒๔๒] แต่ผู้ที่เต็มใจแต่งงานกับผู้ที่พ่อแม่เลือกให้ก็มีมาก เช่น นางภัททกปิลานี[๒๔๓] ผู้เป็นธิดาของกบิลพราหมณ์กับนางสุจิมวดี และเป็นภรรยาของปิปผลายนะ พวกเจ้าหญิงและหญิงในตระกูลสูงศักดิ์นั้นดูเหมือนจะมีสิทธิ์มีเสียงในการเลือกชายผู้ที่จะเป็นสามีมากกว่าหญิงในชนชั้นธรรมดา

นอกจากนั้น การที่พุทธศาสนาอนุญาตให้สตรีบวชนั้น ก็เป็นการเปิดทางใหม่ให้กับสตรี อันอาจเป็นได้ทั้งทางหนีจากความทุกข์ยากทางโลก และเป็นทางเลือกสำหรับผู้ที่ต้องการแสวงหาความพ้นทุกข์ ดังมีสตรีบางพวกที่มาบวชเพราะต้องการหนีความทุกข์ยากตรากตรำในกิจการงานภายในบ้าน ดังกรณีนางกีสาโคตมี ที่เมื่อบวชแล้วก็รำพันถึงความลำบากของการอยู่ในครอบครัวด้วยการเป็นภริยาและมารดา และการบวชก็เป็นทางเลือกของสตรีโสดอีกหลายๆ คน ที่ต้องการจะหลีกเลี่ยงการแต่งงาน และแสวงหาสิ่งที่ตนต้องการ เช่น กรณีของอโนปมาเถรี[๒๔๔] และสุเมธาเถรี[๒๔๕] เป็นต้น

๔.๑.๒ สตรีในฐานะภริยา

ครั้งก่อนยุทธกาล ภริยาอยู่ในฐานะด้อยด้วยประการทั้งปวง ภริยาต้องแสดงความภักดีต่อบุรุษเยี่ยงทาส และถ้าจะความสำคัญอยู่บ้างก็ในฐานะที่เป็นผู้ให้กำเนิดบุตรชาย ซึ่งเป็นจุดมุ่งหมายของสามีในการแต่งงาน ภริยาที่ไม่สามารถให้บุตรชายแก่สามีได้ นั้นก็เป็นเหตุผลเพียงพอที่จะทำให้ฝ่ายสามีไปมีภริยาใหม่ได้

ฐานะภายในครอบครัวของผู้เป็นภริยานั้นนับว่าต่ำ ไม่ได้รับเกียรติและการยกย่องนับถือ ภริยาต้องนับถือสามีเหมือนเทวดา คอยปรนนิบัติรับใช้และตกอยู่ภายใต้บังคับบัญชาของสามี ทั้งพ่อแม่ญาติพี่น้องของสามีก็เป็นนายที่คอยสั่งให้ภริยาต้องกระทำตามทุกสิ่งไป โดยตัวผู้เป็นภริยานั้นอาจได้รับสิทธิ์หรืออำนาจเพียงเล็กๆ น้อยๆ

---

[๒๔๒]Horner.I.B., **Women Under Primitive Buddhism**, (London : George Routledge & Sons Ltd., ๑๙๓๐), p ๓.

[๒๔๓]ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๖๗/๔๗๕.

[๒๔๔]ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๕๕/๔๖๔.

[๒๔๕]ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๗๔/๕๐๘.

เท่านั้น เกี่ยวกับกิจการงานภายในบ้าน[๒๔๖] แต่จะไม่มีส่วนเกี่ยวข้องกับกิจกรรมอื่นๆ ที่เป็นสาธารณะ หากสามีตายภริยาผู้เป็นหม้ายก็ต้องกลับไปอยู่ใต้บังคับบัญชาของบิดาหรือบุตรชาย สตรีในสมัยนี้จึงไม่มีค่า มีความหมายหรือความสำคัญสำหรับสังคมเท่าไรนัก นอกจากเป็นเพียงสมบัติของบุรุษ สตรีไม่ได้รับการยกย่อง ไม่ได้เป็นเจ้าของชีวิตเป็นตัวของตัวเอง หรือดำรงชีวิตตามที่ตนเองต้องการเลย

ในสมัยนั้นการแต่งงานเป็นสิ่งที่ไม่สามารถหลีกเลี่ยงได้ เพราะการแต่งงานเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับสตรี ทั้งในทางศาสนาและในทางสังคม โดยทางศาสนาถือว่าไม่มีผู้ใดจะไปสวรรค์ได้ตามลำพัง แต่ต้องไปกับชายหรือหญิงที่เป็นสามีหรือภริยาที่ประกอบพิธีกรรมร่วมกัน[๒๔๗] และในทางสังคมความสำคัญของสตรีจะมีอยู่บ้างก็ในฐานะของผู้ให้กำเนิดบุตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งบุตรชาย แต่ในสมัยพุทธกาลการแต่งงานเริ่มเปลี่ยนจากความจำเป็นเป็นความสมัครใจ และเป็นสิ่งที่สามารถเลือกได้ ทั้งในทางศาสนาก็ถือว่าการจะได้ไปสวรรค์หรือไม่นั้นไม่ได้อยู่ที่การมีสามี ภริยา และบุตรชายหรือไม่ แต่ขึ้นอยู่กับกรรมดี กรรมชั่วของแต่ละบุคคล ซึ่งไม่ขึ้นอยู่กับผู้ใด และไม่มีใครสามารถทำให้ใครไปสวรรค์ได้ นอกจากการประพฤติปฏิบัติชอบด้วยตนเอง

นอกจากนั้น ในสมัยพุทธกาลความคิดในเรื่องการแต่งงานเปลี่ยนไปจากประเพณีความเชื่อถือเดิม ที่จำเป็นต้องมีการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา และการฉลองอย่างเอิกเกริก ภายใต้พุทธศาสนา การแต่งงานจะไม่มีพิธีกรรมเกี่ยวกับสิ่งศักดิ์สิทธิ์ แต่ได้กลายเป็นเรื่องของการเมือง การบ้าน ไม่ใช่เรื่องของศาสนา อย่างไรก็ตาม แม้ว่าความคิดในเรื่องการแต่งงานจะเปลี่ยนแปลงไปบ้าง แต่พิธีกรรมแบบฮินดูก็ยังคงมีกระทำกันอยู่ และยังอยู่ในความคิด ในใจของคนโดยทั่วไป จึงพอจะสรุปได้ว่าการเปลี่ยนแปลงทางความคิด การปฏิบัติในเรื่องการแต่งงานนั้นมีอยู่บ้าง แต่ส่วนใหญ่

---

[๒๔๖]Indra, **The Status of Women in Ancient India**, p ๒๔๑.

[๒๔๗]Altekar. A.S., **The Pesition of Women in Hindu Civilization : From Prehistoric Times to the Present Day**, (Delhi : Motilal Banarsidass, ๑๙๖๒), p ๑๙๗.

แล้วยังคงตามหลักเดิมอยู่ คือ โดยทางการปฏิบัติแล้วยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปโดยสิ้นเชิง

โดยทั่วไปการแต่งงานในสมัยพุทธกากเป็นแบบผัวเดียวเมียเดียว (monogamy) แต่ชายที่มีภริยาหลายคน (polygamy) ก็มีปรากฏอยู่โดยไม่ได้รับการตำหนิประณาม เพราะทรรศนะของคนในสมัยนั้นเกี่ยวกับเรื่องนี้ไม่ได้กำหนดไว้ตายตัว แต่ขึ้นอยู่กับฐานะ สภาพบุคคล และปัจจัย สำหรับกษัตริย์ผู้ที่มีฐานะดี มียศฐาบรรดาศักดิ์ ก็มักจะมีภริยาหลายคน โดยเป็นที่รู้และยอมรับกันทั่วไป เพราะพวกนี้อยู่ในฐานะที่จะเลี้ยงดูภริยาเหล่านั้นได้ เช่น พระเจ้าอุเทนมีมเหสี ๒ องค์ คือ พระนางสามาวดี และพระนางมาคันทิยา[๒๔๘] และก็นยางกรณีที่เป็นกรพิเศษ คือ มีภริยาเป็นจำนวนร้อย เช่น พระเจ้าอชาตศัตรู มีสนมถึง ๕๐๐ คน[๒๔๙] และพระเจ้าสุริจิ มีพระราชเทวีถึง ๑๖,๐๐๐ คน[๒๕๐] แต่โดยทั่วไปแล้วสามีจะมีภริยาเพียงคนเดียว อย่างไรก็ตามก็มีปรากฏว่าคนในระดับฐานะธรรมดา ก็อาจมีภริยาหลายคน สิ่งหนึ่งที่ทำให้ชายนิยมการมีภริยามาก คือ ค่านิยมที่ว่าการมีภริยาหลายๆ คนนั้นเป็นการแสดงความสามารถทางเพศ แสดงถึงฐานะที่มั่งคั่ง จึงสามารถเลี้ยงดูสตรีได้หลายคน ในสภาพเช่นนี้ สตรีไร้ศักดิ์ศรี เพราะอยู่เพื่อเป็นสมบัติในปกครองของผู้อื่น และเป็นสิ่งประดับบารมี ของบุรุษเท่านั้น

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงภริยาไว้ว่ามีอยู่ ๑๐ จำพวก[๒๕๑] คือ

๑. ภริยาสินไถ่

๒. ภริยาที่อยู่ด้วยความเต็มใจ

๓. ภริยาที่อยู่เพราะสมบัติ

๔. ภริยาที่อยู่เพราะแผ่นผ้า

---

[๒๔๘]ธ.อ. (ไทย) ๒/๑.

[๒๔๙]ที.สี. (ไทย) ๙/๙๒/๕๖.

[๒๕๐]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๙๔๔/๓๖๐.

[๒๕๑]วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๐๓/๓๔๕.

๕. ภริยาที่เข้าพิธีสมรส

๖. ภริยาที่ถูกปลงเทริด

๗. ภริยาที่เป็นทั้งคนรับใช้เป็นทั้งภริยา

๘. ภริยาที่เป็นทั้งลูกจ้างเป็นทั้งภริยา

๙. ภริยาที่เป็นเชลย

๑๐. ภริยาชั่วคราว

นอกจากนั้นยังได้จัดภริยาไว้เป็น ๗ ประเภท[๒๕๒] คือ

๑. วธกาภริยา ได้แก่ ภริยาที่เหมือนเพชฌฆาต ไม่ทำประโยชน์แก่ สามี ดูหมิ่นสามี เป็นข้าศึกแก่สามี คือ คิดประทุษร้ายแก่สามีอยู่มิได้ขาด

๒. โจรีภริยา ได้แก่ ภริยาเสมอด้วยโจร คือ เป็นโจรคอยผลาญทรัพย์ ลักข้าวของของสามี

๓. วัยยาภริยา ได้แก่ ภริยาที่เสมอด้วยนาย ไม่ทำงาน เกียจคร้าน คอยข่มขี่สามีให้อยู่ในอำนาจ

๔. มาตาภริยา ได้แก่ ภริยาเสมอด้วยแม่ คือ รักสามีดังมารดารักบุตร ไม่ทำความเดือดร้อนให้เกิดแก่สามี รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้

๕. ภคินีภริยา ได้แก่ ภริยาเสมอด้วยพี่สาว น้องสาว คือ เคารพนับถือสามีเสมือนน้องสาวเคารพพี่

๖. ทาสีภริยา ได้แก่ ภริยาเสมอด้วยทาสี ทั้งเกรงกลัวและทั้งรัก เคารพนับถือ และอยู่ใต้อำนาจของสามี

๗. สขีภริยา ได้แก่ ภริยาราวกับเพื่อน ถือเป็นผู้ซื้อสัตย์ต่อสามี มิได้หน่ายหนีทิ้งจากกัน

ในบรรดาภริยาประเภทต่างๆ นี้ ไม่ได้มีการกล่าวไว้อย่างชัดแจ้งว่า ภริยาประเภทใดดีที่สุด แต่จากเรื่องของนางสุชาดาในพระไตรปิฎกนั้น มีกล่าวไว้ว่านาง

---

[๒๕๒]องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๖๐/๘๗-๘๘.

ต้องการเป็นทาสีภริยา ซึ่งอาจมีนัยหมายความว่าเป็นภริยาประเภทที่ดีที่สุด แต่ถ้าจะพิจารณาจากกรณีอื่น เช่น นางอิสิทาสี[๒๕๓] นางเป็นภริยาที่มีคุณสมบัติของภริยาหลายประเภทอยู่ในขณะเดียวกัน คือ นางเป็นทั้งมาตาภริยา ภคินีภริยา สขีภริยา และทาสีภริยา ก็น่าจะเป็นได้ว่าภริยาที่มีคุณสมบัติเป็นภริยาประเภทต่างๆ ประกอบกันนั้นเป็นภริยาชนิดที่สามีต้องการมากที่สุด

ตามทรรศนะในพุทธศาสนา ฐานะของภริยาก็คงมีความสำคัญอยู่มาก เพราะในปัญหาธรรมที่กล่าวถามถึงการปฏิบัติต่อบุคคลที่ถือว่าสำคัญนั้น กล่าวถึงการปฏิบัติที่ถูกต้องต่อภริยาด้วย เช่น เรื่องที่พระเจ้าอังคติราช แห่งกรุงมิถิลา เวทาหรัฐ ทรงตั้งปัญหาธรรมว่า บุคคลนั้นควรปฏิบัติต่อ บิดา มารดา บุตร ภริยา วุฒิบุคคล สมณะ พราหมณ์อย่างไร จึงจะเรียกว่าผู้นั้นประพฤติตนอยู่ในธรรม[๒๕๔] นั้นเป็นการสะท้อนให้เห็นว่า การประพฤติถูกต้อง ในภริยานั้นจัดเป็นธรรมข้อหนึ่งที่บุคคลควรปฏิบัติ ยิ่งไปกว่านั้นการสงเคราะห์ภริยานั้นยังจัดเป็นหนึ่งในอุดมมงคลของเทวดาและมนุษย์ที่พระพุทธองค์ทรงกล่าวถึง[๒๕๕]

นอกจากนั้นเมื่อพระพุทธองค์ทรงเปรียบเทียบบุคคลในฐานะต่างๆ ที่ต้องมีความสัมพันธ์กันกับทิศต่างๆ ๖ ทิศ พระองค์ทรงจัดภริยาไว้เป็นหนึ่งใน ๖ ทิศนั้น คือ

๑. มารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า
๒. บุตรภริยาเป็นทิศเบื้องหลัง
๓. ครูอาจารย์เป็นทิศเบื้องขวา
๔. มิตรอำมาตย์เป็นทิศเบื้องซ้าย
๕. สมณพราหมณ์เป็นทิศเบื้องบน

---

[๒๕๓]ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๗๓/๕๐๑.

[๒๕๔]เจือ สตะเวทิน, **วรรณคดีพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์, ๒๕๐๖), หน้า ๑๕๕.

[๒๕๕]ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๖/๓.

๖. ทาสและกรรมกรเป็นทิศเบื้องต่ำ[๒๕๖]

ถ้าพิจารณาตามนี้แล้วก็จะเห็นว่าพระพุทธองค์ทรงให้ความสำคัญแก่ภริยาเช่นกัน แต่อย่างไรก็ตาม การพิจารณาเพียงว่าพระองค์ทรงจัดภริยาไว้เป็นทิศเบื้องหลัง แล้วสรุปว่าทรงมีทรรศนะที่เห็นสตรีต่ำต้อยกว่าบุรุษ เพราะเห็นภริยาเป็นเพียงผู้ตามสามีนั้น อาจไม่ถูกต้องนัก เพราะการพิจารณานั้น ควรที่จะได้พิจารณาควบคู่ไปกับข้อที่พระองค์ทรงกล่าวถึงหน้าที่ของสามีและภริยาควบคู่ไปด้วย

หน้าที่ของภริยา ๕ ประการ ที่พระพุทธองค์ได้กำหนดไว้ คือ

๑. จัดการงานดี

๒. สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามี

๕. ไม่ประพฤตินอกใจ

๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้

๕. ขยัน ไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง[๒๕๗]

เมื่อพิจารณาหน้าที่ของภริยาแล้ว จะเห็นได้ว่าภริยาไม่ได้เป็นผู้ที่อยู่ใต้หรือผู้ตามสามีเท่านั้น แต่ภริยาเป็นผู้แบ่งเบาภาระ ดูแลทุกสิ่งทุกอย่างในบ้านให้เรียบร้อย คือ หมายถึงว่าถ้าเป็นกิจการภายในบ้านแล้ว ภริยามีอำนาจพอสมควรในการที่จะดำเนินการ ซึ่งก็เป็นการชี้ให้เห็นถึงหน้าที่และสิทธิในด้านนี้อย่างชัดแจ้ง ดังนั้น ภริยาจึงไม่ใช่แต่ผู้ตามเท่านั้น แต่เป็นผู้ช่วยเหลืออยู่ในฐานะเป็นมิตรสนิทของสามี ดังที่กล่าวไว้ในวัตถุสูตร ความว่า “ภริยาเป็นสหายอย่างยิ่ง”[๒๕๘]

นอกจากนั้นยังกล่าวถึงภริยาว่าเป็นผู้ที่สมควรได้รับความไว้วางใจ เป็นผู้ที่สามีจะบอกความลับสุดยอดให้รู้ได้ ดังที่ว่า “สามีควรเปิดเผยข้อความที่ควรติเตียน หรือควรสรรเสริญ อันเป็นเนื้อความลับแก่ภริยาผู้มีศีล...”[๒๕๙]

---

[๒๕๖]ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๙/๑๖๙.

[๒๕๗]ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๑/๑๐๗.

[๒๕๘]สงฺ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖๕/๕๐.

[๒๕๙]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๒๓๐/๔๒๗.

เมื่อได้กำหนดหน้าที่ของภริยาแล้ว ก็ได้มีการกล่าวกำหนดหน้าที่ของสามีที่มีต่อภริยาไว้ ๕ สถาน คือ

๑. ยกย่องว่าเป็นภริยา

๒. ด้วยไม่ดูหมิ่น

๓. ด้วยไม่ประพฤตินอกใจ

๔. ด้วยมอบความเป็นใหญ่ให้

๕. ด้วยให้เครื่องแต่งตัว[๒๖๐]

จากหน้าที่ ๕ สถานของสามีนี้ก็สะท้อนให้เห็นเป้าหมาย หรือทรรศนะของพุทธศาสนา ในการที่จะให้สามีทะนุบำรุงภริยาในขณะที่ภริยาก็อนุเคราะห์สามี เป็นการจัดความสัมพันธ์ระหว่างสามีภริยา ในลักษณะพึ่งพาอาศัย เกื้อกูล ซึ่งกันและกัน

ข้อที่น่าสังเกต คือ การกำหนดหน้าที่ของทั้งสามีและภริยานั้น มี ๕ สถาน เท่าๆ กันทั้ง ๒ ฝ่าย โดยเฉพาะข้อที่ ๓ ที่ว่าไม่ประพฤตินอกใจนั้น เป็นข้อที่เหมือนกันทั้งทางฝ่ายสามีและภริยา โดยถือเป็นขอปฏิบัติที่ทั้ง ๒ ฝ่ายควรมีต่อกัน[๒๖๑] เพื่อจะเป็นการระงับ หรือตัดช่องทางต้นเหตุที่จะเป็นปัญหาวุ่นวายในครอบครัว การที่จะให้ฝ่ายหญิงกระทำหน้าที่ของตนโดยสมบูรณ์ โดยอีกฝ่ายหนึ่งเอาเปรียบ หรือบกพร่องในหน้าที่ของตนนั้นจะไม่เป็นการยุติธรรม การกำหนดขอศีลธรรมทางเพศไว้อย่างเดียวกันทั้งหญิงชาย และไม่ทรงให้ข้อยกเว้น ลำเอียงแก่ชาย ในเรื่องความสำส่อน หรือความไม่สำรวมทางเพศนั้น เป็นการแสดงให้เห็นถึงทรรศนะของพระพุทธศาสนาที่ยุติธรรมเสมอภาคแก่ทั้งชาย และหญิง ผู้เป็นสามีภริยา

โดยส่วนรวมและโดยสรุปแล้วกล่าวได้ว่าฐานะของสตรีผู้เป็นภริยานั้นดีขึ้น แต่ภริยาก็ยังเป็นผู้ที่ต้องได้รับการคุ้มครองจากสามีซึ่งก็คล้อยตามความคิดเห็นของสังคมอินเดียในสมัยนั้น แต่ต่างกันที่ว่า ภายใต้พุทธศาสนาภริยามีเสรีภาพที่จะทำตามความ

---

[๒๖๐]ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๐/๑๗๐.

[๒๖๑]เปรม หิมจันทร์, “บทบาทของสตรีในอินเดียในวรรณคดีบาลี”, **วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๑), หน้า ๑๓.

ต้องการของตนขึ้นบ้าง เช่น กรณีของนางอุตตราที่จ้างนางสิริมา[๒๖๒] มาดูแลสามี ทำหน้าที่แทนตนเป็นเวลาครึ่งเดือน เพื่อที่นางจะได้มีเวลาตระเตรียมปัจจัยที่จะถวายภิกษุสงฆ์และฟังธรรม นอกจากนั้นภริยาในสมัยพุทธกาลไม่ได้เป็นผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาหรือเป็นผู้ปรนนิบัติรับใช้สามี ญาติสามีอย่างไม่มีข้อแม้ แต่เป็นผู้ได้รับการยกย่องหรือยกระดับขึ้นเป็นผู้ช่วยเหลือสามี เป็นเพื่อนร่วมทุกข์ร่วมสุขและดูแลผลประโยชน์ของสามี พุทธศาสนาจึงยกย่องให้ความสำคัญแก่ภริยาในฐานะผู้ดูแลกิจการภายในครอบครัว โดยมอบความเป็นใหญ่ในครัวเรือนให้ จึงจัดได้ว่าภริยาได้รับการยกย่อง โดยยังมีสามีเป็นผู้มีอำนาจเด็ดขาดอยู่ในครอบครัว ความคิดในด้านที่เน้นถึงความด้อยหรือสถานภาพที่ตกต่ำของสตรีนั้นเริ่มจะลดน้อยลงไป แต่ความคิดแบบเก่าๆ ก็ยังคงมีหลงเหลืออยู่บ้าง เช่น ความคิดที่ว่า ภริยาต้องเกรงกลัว ปรนนิบัติอุทิศตนเพื่อสามีอย่างไม่มีข้อแม้ ดังที่ว่า

“.....ภริยาที่ปรนนิบัติดีประเสริฐสุดกว่าภริยาทั้งหลาย”[๒๖๓]

“.....สุภาพสตรีผู้มีปรีชา ย่อมไม่ดูหมิ่นสามีผู้หมั่นเพียร ขวนขวายอยู่เป็นนิตย์ เลี้ยงตนอยู่ทุกเมื่อ ให้ความปรารถนาทั้งปวง ไม่ยังสามีให้ขุ่นเคืองด้วยถ้อยคำ แสดงความหึงหวง และย่อมบูชาผู้ที่เคารพทั้งปวงของสามี เป็นผู้ขยัน ไม่เกียจคร้าน สงเคราะห์คนข้างเคียงของสามี ประพฤติเป็นที่พอใจของสามี รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้”[๒๖๔]

“.....ภริยาใดย่อมไม่กลัวเกรงสามี ภริยานั้นไม่ชื่อว่าเป็นภริยา”[๒๖๕]

อย่างไรก็ตาม ถ้าจะพิจารณาต่อไปอีก ในข้อที่พระพุทธองค์ทรงกล่าวถึง พลัง ๕ หรือกำลัง ๕ ขวงผู้เป็นภริยา คือ

๑. กำลังคือรูป

---

[๒๖๒]ธ.อ. (ไทย) ๖/๒๖๖-๒๖๗.

[๒๖๓]สงฺ.ส. (ไทย) ๑๕/๓๑/๑๐.

[๒๖๔]องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๑๓๗/๑๓๘.

[๒๖๕]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๓๙๓/๑๒๖.

๒. กำลังคือโภคะ

๓. กำลังคือญาติ

๔. กำลังคือบุตร

๕. กำลังคือศีล[๒๖๖]

โดยพระพุทธองค์ตรัสว่า สตรีใดถ้าประกอบด้วยกำลัง ๕ นี้ ก็จะสามารถอยู่ในบ้าน ใน ครอบครัวได้ด้วยความมั่นใจ และอาจมีอำนาจ บังคับ ขมขี่ ทั้งยังทำให้สามีดีขึ้นได้ อันเป็นการแสดงถึงทรรศนะที่ว่าสตรีก็สามารถมีอำนาจเด็ดขาด ครอบงำสามีได้ ดังนั้น กรณีที่ภริยาจะเสมอเท่าสามีหรือเหนือกว่าสามีก็ย่อมเป็นได้เช่นกัน

ทางหนึ่งที่พอจะแสดงให้เห็นถึงอำนาจของภริยาในครอบครัวก็ได้แก่ การได้มีส่วนในการตัดสินเกี่ยวกับอนาคตของลูก เช่น กรณีที่อนาถบิณฑิกะปรึกษากับภรรยาก่อนที่จะรับคำของอุคคเศรษฐี ที่ขอนางจูฬสุภัททาผู้เป็นบุตรสาวของตนให้กับบุตรชาย[๒๖๗] ก็เป็นการแสดงให้เห็นถึงการมองสตรีในฐานะบุคคล และแสดงถึงความเชื่อในความสามารถในการตัดสินใจของผู้เป็นภริยา

นอกจากนั้น ในการที่ผู้เป็นบุตรจะอุปสมบท การได้รับอนุญาตจากมารดาบิดา เป็นสิ่งจำเป็น ซึ่งหมายถึงว่าจำเป็นต้องมีการปรึกษาบอกกล่าว ขออนุญาต และได้รับความยินยอมจากบิดามารดาก่อน แสดงให้เห็นถึงการที่สตรีผู้เป็นภริยาและผู้ให้กำเนิดบุตรนั้นได้รับการยกย่อง โดยการที่เธอมีอำนาจ มีสิทธิ์มีเสียงในการตัดสินใจเท่ากับสามี ในเรื่องเกี่ยวกับอนาคตของบุตร อันเป็นการแสดงออกให้เห็นว่าพุทธศาสนายอมรับว่า สตรีไม่ได้เป็นเพียงผู้ให้กำเนิดบุตรเท่านั้น และสตรียังเป็นผู้มีความสามารถในการคิด ในการตัดสินใจ ซึ่งนับได้ว่าเป็นการยอมรับที่ทำให้ความคิดหรือทรรศนะที่มีต่อสตรีก้าวไปข้างหน้าจากระดับของการเป็นเพียงภริยาที่เป็นสมบัติ สิทธิ์ขาดของสามีมาเป็นระดับของผู้ที่เป็นคู่คิด เป็นแม่ของลูกที่มีความสามารถในทางสติปัญญา ได้รับ

---

[๒๖๖]สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๔๘๔/๒๘๑.

[๒๖๗]Horner.I.B., **Women Under Primitive Buddhism**, p ๕๓.

การเชื่อถือ และเป็นการเปลี่ยนจากการให้ฝ่ายสามีถืออำนาจเด็ดขาดมาเป็นการมีอำนาจร่วมกันในครัวเรือน

ในด้านสิทธิทางทรัพย์สินของผู้เป็นภริยานั้น เท่าที่ปรากฏหลักฐานในพระไตรปิฎก ดูเหมือนว่าจะไม่มีกฎเกณฑ์ตายตัวลงไปว่าเป็นเช่นไร แต่ก็มีกรณีที่สตรีผู้เป็นภริยานั้น มีส่วนในทรัพย์สิน หรือมีส่วนจัดการในทรัพย์ เช่น กรณีของนางภัททากปิลานี ซึ่งมีกล่าวไว้ว่า เมื่อจะออกบวชนั้นนางได้ยกทรัพย์สินมากมายให้แก่ญาติ[๒๖๘] อันแสดงถึงการที่สตรีมีส่วนในการครอบครองทรัพย์ หรือในกรณีของบิดาของนางสุนทรี เมื่อจะละชีวิตคฤหัสถ์นั้น ผู้สามีได้ยกทรัพย์สมบัติทั้งหมดให้ภริยา แต่ผู้เป็นภริยาก็ต้องการบวชตามสามี จึงได้ยกทรัพย์นั้นให้กับนางสุนทรีผู้เป็นบุตร[๒๖๙] หรือในกรณีของท่านรัฏฐปาละ[๒๗๐] ผู้ซึ่งบวชเป็นภิกษุแล้ว แต่บิดามารดายังพยายามใช้ทรัพย์สมบัติล่อใจให้สึก โดยบอกแก่ท่านว่าจะยกทรัพย์สมบัติทั้งส่วนที่เป็นของพ่อ ส่วนที่เป็นของแม่ และของปู่ให้แก่ท่าน ทั้งหมดนี้แสดงให้เห็นว่าสตรี ในฐานะภริยา มารดาในสมัยพุทธกาลมีสิทธิ์ในทรัพย์สมบัติในครัวเรือน และมีสิทธิ์ในการสืบต่อมรดก นอกจากนั้นกรณีที่นางวิสาขาใช้จ่ายทรัพย์อย่างมากมายมหาศาลในการอุปถัมภ์ทำนุบำรุงพระพุทธศาสนานั้นก็แสดงถึงการที่สตรีสามารถสืบต่อทรัพย์สมบัติ และมีสิทธิ์ในทรัพย์มรดกของตนโดยไม่ต้องตกอยู่ใต้การควบคุมของสามี

๔.๑.๓ สตรีในฐานะหญิงม่าย

ในสมัยก่อนพุทธกาล สตรีผู้เป็นม่ายนั้นจะมีสภาพทางสังคมตกต่ำลง โดยกลายเป็นผู้ถูกสังคมรังเกียจว่าเป็นจัณฑาล ถูกนินทาว่าร้ายว่าเป็นตัวนำโชคร้าย และถูกห้ามไม่ให้เข้าร่วมในพิธีต่างๆ หญิงม่าย จัดเป็นผู้ไร้ความหมาย สังคมไม่ยกย่อง ภริยานั้นเป็นสมบัติอยู่ภายใต้สิทธิ์ขาดของสามี เมื่อสามีตายผู้เป็นภริยาก็ไม่มีสิทธิ์จัดการกับชีวิตของตนเอง แต่ต้องกลับไปอยู่กับบิดาหรือบุตรชาย ชีวิตไม่มีเสรีภาพและต้องตกอยู่

---

[๒๖๘]ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๓๘/๔๕๔.

[๒๖๙]ขุ. เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๗๐/๔๘๙-๔๙๐.

[๒๗๐]ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๘๘/๓๗๒-๓๗๓.

ในอาณัติครอบครองของผู้อื่นเสมอไป โดยที่ตนไม่มีสิทธิ์จัดการกับชีวิตตามที่ต้องการ ในบางแห่งสตรีม่าย ไม่มีสิทธิ์แม้กระทั่งจะมีชีวิตอยู่ เพราะตามประเพณีแล้วภริยาต้องตายตามสามีผู้เป็นเจ้าของชีวิตไปด้วย โดยการเผาตัวตายตามสามีในวันที่เผาศพสามี พิธีสตี (Sati) นี้ถือเป็นการแสดงความภักดีต่อผู้เป็นสามี

ในสมัยพุทธกาล สตรีม่ายที่เป็นพุทธศาสนิกไม่ต้องทนทุกข์และลำบากใจกับการเย้ยหยัน ภายหลังสูญเสียสามี สภาพชีวิตของผู้เป็นภริยาอาจจะเปลี่ยนไป แต่ฐานะทางสังคมไม่เปลี่ยนมากนัก สตรีม่าย ไม่ได้เป็นบุคคลผู้ถูกรังเกียจว่าเป็นผู้นำเคราะห์ร้าย ประกอบกับศาสนาพุทธไม่ได้มีพิธีกรรมต่างๆ เช่น พิธีเกิด พิธีตั้งชื่อ แต่งงาน งานศพ และอื่นๆ อย่างของฮินดู การไม่มีพิธีกรรมในทางศาสนา เป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้คนที่ถูกสังคมรังเกียจบางพวกไม่ต้องถูกแยก หรือกีดกันออกจากกลุ่มที่ประกอบพิธีกรรมทางศาสนา สภาพของหญิงขณะมีสามีกับเป็นม่าม ภายใต้พุทธศาสนาจึงไม่มีผลในด้านนี้

ส่วนในเรื่องพิธีสตีนั้น พุทธศาสนาจะต้องคัดค้านกับหลักการนี้แน่นอน เพราะพุทธศาสนาไม่เห็นด้วยกับการทำชีวิตให้ตกล่วงไป ไม่ว่าจะเป็นสิ่งมีชีวิตชนิดใด และพุทธศาสนาไม่ยอมรับการทำบุญหรือเสียสละโดยการพรากชีวิตไม่ว่าจะของตนเอง ผู้อื่นหรือแม้แต่สัตว์อื่น เพราะมันขัดกับหลักศีลธรรมข้อที่ให้ละเว้นจากการฆ่าสัตว์ตัดชีวิต

ในด้านสิทธิทางทรัพย์สิน พอจะเห็นได้จากหลักฐานทางศาสนาว่า สตรีม่าย มีสิทธิ์ที่จะได้รับมรดกหรือจัดการกับทรัพย์สินในครอบครัว โดยที่ทรัพย์นั้นไม่จำเป็นต้องตกแก่ญาติที่เป็นชาย แต่สามารถที่จะเป็นของสตรีผู้เป็นภริยาได้ เช่น กรณีของนางธรรมทินนา[๒๗๑] ที่เป็นม่ายเพราะสามีออกบวช ผู้เป็นสามีได้เสนอที่จะยกทรัพย์ทั้งหมดให้ใช้เท่าที่นางต้องการ แต่นางไม่รับ กรณีนี้ก็เป็นกุญแจชี้ให้เห็นถึงฐานะของสตรีม่ายในการที่จะเป็นผู้รับทรัพย์หรือมรดกโดยถูกกฎหมาย

---

[๒๗๑] Horner.I.B., Women Under Primitive Buddhism. P ๗๕.

ในทางโลก พุทธศาสนายอมรับให้หญิงม่าย มีชีวิตอยู่อย่างมีศักดิ์ศรีในฐานะเป็นบุคคลโดยมีเสรีภาพที่จะจัดการกับชีวิตพอควร และสำหรับผู้ที่ไม่สนใจความสุขทางโลกอีกต่อไป การเข้าบวชในพุทธศาสนาก็ยังเป็นทางเลือกอีกทางหนึ่งสำหรับสตรีเหล่านั้น เพราะพุทธศาสนาเปิดโอกาสให้บวชได้ทั้งชายและหญิง ที่โสดและแต่งงานแล้ว

๔.๑.๔ สตรีในฐานะมารดา

สตรีในฐานะมารดาในสมัยก่อนพุทธกาลและหลังพุทธกาลนั้นอาจจะไม่แตกต่างกันมากนัก โดยทั่วไปแล้วสตรีในฐานะมารดานี้จัดว่าดีกว่าสตรีในฐานะอื่นๆ ทั้งหมด แม้เมื่อก่อนพุทธกาลสตรีในฐานะมารดาก็จัดว่าได้รับการยอมรับนับถือ แม้จะไม่มากเท่าและเห็นได้ชัดเท่าในสมัยพุทธกาล แต่ก็กล่าวได้ว่า ไม่ได้เปลี่ยนแปลงจนแตกต่างกันมากนัก นอกจากว่าการให้กำเนิดบุตรชายจะเป็นการทำให้ฐานะของสตรีทั้งในด้านการเป็นภริยา และมารดาดีขึ้นอย่างมากในสมัยก่อนพุทธกาล

ถ้าจะเปรียบเทียบบทบาทของพุทธศาสนาในการเปลี่ยนแปลงและยกระดับฐานะของสตรีให้ดีขึ้นแล้ว ก็อาจกล่าวได้ว่าพุทธศาสนามีส่วนหรือบทบาทในการยกระดับสถานภาพของสตรีในฐานะมารดาน้อยกว่า หรือเห็นได้ไม่ชัดเท่ากับบทบาทในการยกสภานภาพของสตรีในฐานะอื่น เพราะในฐานะของมารดาแล้ว สตรีมีความสำคัญมาตลอดกาล แม้จะไม่มีพุทธศาสนา หรือพุทธศาสนาไม่ได้มีบทบาทในการยกระดับสตรี เราก็ยังอาจกล่าวได้ว่า สตรีในฐานะมารดาหรือผู้ให้กำเนิดบุตรนั้น เป็นฐานะที่ได้รับความนับถือ และความสำคัญมาช้านานแล้ว และหากพุทธศาสนาจะมีส่วนในการเปลี่ยนแปลงฐานะของสตรีผู้เป็นมารดาแล้ว ก็เป็นการเปลี่ยนแปลงที่ไม่ชัดแจ้งมากนัก เพราะในกรณีนี้พุทธศาสนาก็ยังคงถือตามที่เคยประพฤติปฏิบัติกันมา ไม่ได้ปฏิวัติปฏิรูปอะไรใหม่ เพียงแต่ได้เน้นความสำคัญของสตรีผู้เป็นมารดาให้เห็นเด่นชัดขึ้น

ฮอร์เนอร์[๒๗๒] ได้เสนอแนะให้พิจารณากรณีของนางกีสาโคตมี ซึ่งเมื่อนางแต่งงานนางก็ถูกใครต่อใครเรียกว่าเป็นลูกไม่มีพ่อไม่มีแม่ เพื่อนบ้านปฏิบัติต่อนางอย่างถูกเหยียดหยาม แต่เมื่อนางให้กำเนิดบุตรชาย ผู้คนโดยทั่วไปจึงยอมรับและให้เกียรตินาง ซึ่งก็แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนจากฐานะหนึ่งไปสู่ฐานะหนึ่งที่ดีขึ้น โดยการเปลี่ยนจากฐานะของภริยาไปเป็นมารดาผู้ให้กำเนิดบุตรชาย ซึ่งก็เป็นไปตามธรรมเนียมประเพณีที่เป็นไปในขณะนั้น พุทธศาสนาไม่ได้ปฏิวัติเปลี่ยนแปลงความคิด หรือธรรมเนียมความเป็นไปในด้านนี้ แต่ก็ไม่ได้กล่าวสนับสนุนเช่นกัน การที่พุทธศาสนาไม่ได้เน้นการ เปลี่ยนแปลงในฐานะของมารดามากนักนี้ อาจจะเป็นเพราะเห็นว่าดีอยู่พอสมควรแล้ว และอาจจะมองได้ในแง่ที่ว่าพุทธศาสนายอมรับและยกย่องความสำคัญในด้านอื่นของสตรีที่นอกเหนือไปจากการเป็นผู้ให้กำเนิดบุตรแต่เพียงอย่างเดียวด้วย

ความสำคัญของสตรีในฐานะเป็นแม่นั้นพอจะเห็นได้จากการที่คนอินเดียในสมัยนั้นได้กำหนดหน้าที่ของบุตรไว้ว่าจะต้องบำรุงเลี้ยงดูมารดาบิดา ในพระไตรปิฎกก็ได้กล่าวถึงหน้าที่ของบุตรต่อมารดาบิดา อันจัดเป็นความรับผิดชอบที่สำคัญของผู้เป็นบุตรพึงปฏิบัติ ๕ สถาน คือ

๑. ท่านเลี้ยงเรามาแล้วควรเลี้ยงท่านตอบ

๒. ช่วยรับทำกิจการงานของท่าน

๓. ช่วยดำรงวงศ์สกุลไว้

๔. ประพฤติตนให้เหมาะสม สมควรเป็นผู้รับทรัพย์มรดก

๕. เมื่อท่านล่วงลับไปแล้ว ทำบุญอุทิศส่วนกุศลให้ท่าน[๒๗๓]

ตามทรรศนะทางพุทธศาสนา หน้าที่เหล่านี้จัดเป็นการตอบแทนคุณผู้ให้กำเนิด การไม่ปฏิบัติต่อพ่อแม่ตามหน้าที่ของบุตรนั้น พระพุทธองค์ว่าเป็นทางของความเสื่อม และผู้นั้นเมื่อตายไปย่อมเข้าถึงนรก “คนผู้สามารถ แต่ไม่เลี้ยงมารดาหรือบิดาผู้

---

[๒๗๒]Horner.I.B., **Women Under Primitive Buddhism**. P ๙๐.

[๒๗๓]ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๑๙๙/๑๖๙.

แก่เฒ่า ผ่านวัยหนุ่มสาวไปแล้ว พึงรู้ว่าเป็นคนถ่อย”[๒๗๔] “คนใดผู้สามารถ แต่ไม่เลี้ยงมารดาหรือบิดาผู้แก่เฒ่า ผ่านวัยหนุ่มสาวไปแล้ว ข้อนั้นเป็นทางของคนเสื่อม”[๒๗๕]

บุตรผู้อันมารดาเลี้ยงดูมาแล้วด้วยความยากลำบากอย่างนี้ ไม่ชบำรุงมารดา บุตรนั้นชื่อว่าประพฤติผิดในมารดา ยอมเข้าถึงนรก บุตรผู้อันบิดาเลี้ยงมาด้วยความลำบากอย่างนี้ ไม่บำรุงบิดา บุตรนั้นชื่อว่าประพฤติผิดในบิดา ย่อมเข้าถึงนรก... เพราะไม่บำรุงมารดา แม้ทรัพย์ที่เกิดแก่บุตรทั้งหลายผู้ปรารถนาทรัพย์ ย่อมฉิบหาย หรือบุตรนั้นย่อมเข้าถึงความยากแค้น[๒๗๖]

นอกจากนั้น การบำรุงเลี้ยงดูมารดาบิดานั้นยังจัดเป็นหนึ่งในอุดมมงคลของเทวดาและมนุษย์ จัดเป็นหนึ่งในคุณสมบัติหรือคุณธรรมของคนดี ทั้งยังเป็นคุณธรรมสำคัญข้อหนึ่งสำหรับผู้ที่จะเป็นเทพอีกด้วย ดังที่ว่า “การตอบแทนคุณมารดานั้น นอกจากจะเป็นหน้าที่สำคัญ ที่บุตรพึงกระทำแล้ว ยังเป็นการกระทำที่จะนำผลดีมาสู่ผู้ปฏิบัติด้วย”[๒๗๗] คือ เป็นการยังให้เกิดประโยชน์และเกิดสุข ทั้งยังทำให้ผู้ปฏิบัติเป็นที่ยกย่องสรรเสริญของคนโดยทั่วไป “เพราะเหตุที่บุตรผู้เป็นบัณฑิต ได้บำรุงบำเรอในมารดาและบิดา บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญเขา ครั้นเขาละจากโลกนี้ไปแล้ว ย่อมบันเทิงในโลกสวรรค์”[๒๗๘]

ในการเปรียบเทียบความสัมพันธ์ของบุคคลกับทิศต่างๆ นั้น บิดามารดาเปรียบกับทิศเบื้องหน้า เพราะบิดามารดาเป็นผู้มีพระคุณยิ่ง เป็นผู้มาก่อนจึงควรได้รับความสำคัญเป็นอันดับแรก ในทางพุทธศาสนาถือกันว่า มารดาบิดาเป็น “พรหม” ของบุตร เพราะท่านเป็นผู้มีธรรม ๔ ประการ คือ

๑. มารดามีเมตตาจิต รักใคร่ในบุตร แม้เมื่ออยู่ในครรภ์

---

[๒๗๔]ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๐๕/๓๒๑.

[๒๗๕]ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๐๔/๓๑๗.

[๒๗๖]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๖๒/๕๕-๕๖.

[๒๗๗]องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๘๑.

[๒๗๘]เรื่องเดียวกัน.

๒. มารดามีกรุณาจิต เมื่อบุตรถือกำเนิดมามารดาก็ช่วยเหลือ ถนอม เลี้ยงรักษา มีกรุณาในบุตร

๓. มารดามีมุทิตาจิต ชื่นชมพลอยยินดีเมื่อบุตรเติบโต ได้รับความสุข ความเจริญ ทางศิลปวิทยาการและยศศักดิ์

๔. มารดามีอุเบกขาจิต เมื่อบุตรเจ็บไข้หรือเมื่อบุตรเติบโตตั้งตัวได้เป็นหลักฐาน มีคู่ครอง มีเหย้า มีเรือน สามารถดำเนินชีวิตตามสมรรถภาพของตนได้ มารดาก็ไม่วิตกวิจารณ์ห่วงใจพะวักพะวนกับความเป็นอยู่ของถูก

“มารดาบิดาทั้งสองนั้น ท่านเรียกว่า พรหม เพราะท่านมีความประพฤติเช่นกับพรหม เพราะได้พรหมวิหารในบุตรทั้งหลายครบ ๔ อย่าง ตามกาลด้วยประการฉะนี้”[๒๗๙]

และด้วยคุณธรรมต่างๆ ของมารดา ท่านจึงกล่าวว่า

พฺรหฺมา มาตาปิตโร ปุพฺพาจริยาติ วุจฺจเร
อาหุเนยฺยา จ ปุตฺตานำ ปชาย อนุกมฺปกา

ความว่า มารดาบิดาท่านกล่าวว่าเป็นพรหม เป็นบุรพาจารย์ และเป็นอาหุไนยบุคคลของบุตร อนุเคราะห์ประชา คือ บุตร[๒๘๐]

“ภิกษุทั้งหลาย คำว่า พรหม บุรพาจารย์ บุรพเทพ อาหุไนยบุคคลนี้ เป็นชื่อของมารดาและบิดา ข้อนั้นเป็นเพราะเหตุไร เพราะมารดาและบิดาเป็นผู้มีอุปการะมาก เป็นผู้ประคบประหงมเลี้ยงดูบุตร เป็นผู้แสดงโลกนี้แก่บุตร”[๒๘๑]

ด้วยเหตุที่มารดามีเมตตา กรุณา มุทิตา อุเบกขา ต่อบุตร มารดาจึงได้ชื่อว่าเป็น พรหมของบุตร เพราะมารดาไม่คำนึงถึงความผิดพลาดที่ลูกทำแก่ตน ปฏิบัติตน

---

[๒๗๙]**มังคลัตถทีปนี เล่ม ๒ แปล**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๒), หน้า ๒๐๖-๒๐๗.

[๒๘๐]พระเทพโมฬี, **สพรหมสุตตคาถา แสดงคุณของแม่ เรียบเรียงตามนัยเทศนาของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหารบก, ๒๕๐๔), หน้า ๘.

[๒๘๑]องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๖๓/๘๑.

เพื่อประโยชน์สุขแก่ลูกโดยส่วนเดียว อำนวยผลอันใหญ่หลวงแก่ลูก จึงเป็นบุรพเทพ และเพราะลูกได้รู้จักเทพอื่นโดยเทพคนแรก คือ แม่ สอนให้ถูกศึกษา ให้ทำอย่างนั้น อย่างนี้ อังนั้นจึงได้ชื่อว่า บุรพาจารย์ และเพราะมารดาเป็นผู้สอนลูก่อนครูอาจารย์ทั้งมวล แนะนำให้ลูกรู้จักสิ่งควรไปควร บาปบุญคุณโทษ ประโยชน์และมิใช่ประโยชน์ ตลอดจนถึงอื่นๆ อีก จึงเรียกว่า โลกทัสเสตา ด้วยเป็นผู้แสดงโลกนี้ให้ลูกเห็น ด้วยเหตุนี้ พระพุทธองค์จึงตรัสว่า “มารดาบิดามีอุปการะมาก”[๒๘๒]

นอกเหนือจากพระคุณที่ได้ให้ชีวิต ให้ร่างกาย ให้โลกแก่ลูก ดังได้กล่าวแล้ว มารดายังเป็นผู้ประกอบด้วยคุณสมบัติของกัลยาณมิตร ๗ ประการ คือ

๑. น่ารัก ในฐานะเป็นที่สบายใจและสนิทสนม ชวนให้อยากเข้าไปปรึกษาไต่ถาม

๒. มีน้ำใจหนักแน่น น่าเคารพ ในฐานะประพฤติสมควรแก่ฐานะ ให้เกิดความรู้สึก อบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งได้และปลอดภัย

๓. มีภูมิรู้น่ายกย่อง ควรเอาอย่างในฐานะทรงคุณ คือ ความรู้และภูมิปัญญาแท้จริง ทั้งเป็นผู้ฝึกอบรมและปรับปรุงตนอยู่เสมอ

๔. รู้จักพูด รู้จักชี้แจงให้เข้าใจ รู้ว่าเมื่อไรควรพูดอะไร คอยให้คำแนะนำกล่าวตักเตือน เป็นที่ปรึกษาที่ดี

๕. อดทนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำปรึกษา ซักถามทุกอย่างอยู่เสมอ อดทนฟังได้ไม่รู้จักเบื่อ

๖. กล่าวชี้แจงแถลงเรื่องต่างๆ ที่ลึกซึ้งได้ สามารถที่จะอธิบายเรื่องยากให้เข้าใจง่ายขึ้น

๗. ไม่แนะนำในเรื่องเหลวไหล หรือชักจูงไปในทางเสื่อมเสีย[๒๘๓]

พระพุทธองค์จึงตรัสว่า

---

[๒๘๒]องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๒๗๘/๗๑.

[๒๘๓]พระราชวรมุณี (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พจนานุกรมพุทธศาสตร์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๑๘), หน้า ๑๗๐.

มาตา มิตฺตํ สเก ฆเร

ความว่า แม่เป็นมิตรสนิทในเรือนของตน[๒๘๔]

นอกจากนี้แล้วตามทรรศนะในพุทธศาสนา มารดายังเป็นอาหุไนยบุคคลของบุตร[๒๘๕] เพราะบุคคลเกิดมาแต่มารดาบิดา มารดาบิดาเป็นผู้ที่บุตรควรจะนำสิ่งของมาบูชาคุณ และเกื้อกูลอุดหนุนในด้านอื่นๆ พร้อมทั้งควรกราบไหว้ นอบน้อมนับถือด้วยความกตัญญูกตเวทีทั้งต่อหน้าและลับหลัง และเพราะมารดาให้คุณอนันต์ หากลูกประพฤติดีปฏิบัติชอบ และให้โทษใหญ่หลวงหากประพฤติผิดในท่าน มารดาจึงเปรียบได้กับไฟ ผู้ที่ถูกหรือทำร้ายมารดาบิดาจะไม่สามารถบรรลุธรรมได้ และการทำร้ายมารดาบิดาถึงแก่ชีวิตนั้น ในพุทธศาสนาจัดอยู่ในพวกอนันตริยกรรม ซึ่งเป็นกรรมที่หนักที่สุด การฆ่ามารดาเปรียบเท่ากับการฆ่าพระอรหันต์หรือทำร้ายพระพุทธเจ้าจนห้อพระโลหิต แสดงให้เห็นว่าสตรีในฐานะมารดาผู้ให้กำเนิดบุตรนั้น อยู่ในฐานะที่มีความสำคัญและได้รับการยกย่องอย่างสูง

เนื่องจากมารดาบิดาเป็นผู้มีอุปการะมากดังได้กล่าวแล้ว ในทางพุทธศาสนาจึงถือว่าบุตรนั้นไม่อาจตอบแทนคุณมารดาบิดาได้หมดสิ้น ดังที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เรากล่าวว่าการกระทำตอบแทนไม่ได้ง่ายแก่ท่านทั้ง ๒ ท่าน ทั้งสองคือใคร คือ มารา ๑ บิดา ๑ ภิกษุทั้งหลาย บุตรพึงประคับประคองมารดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง พึงประคับประคองบิดาด้วยบ่าข้างหนึ่ง เขามีอายุ มีชีวิตอยู่ตลอดร้อยปี และเขาพึงปฏิบัติท่านทั้งสองนั้นด้วย การอบกลิ่น การนวด การให้อาบน้ำ และการดัด และท่านทั้งสองนั้น ถึงถ่ายอุจจาระปัสสาวะบนบ่าทั้งสอง ของเขานั้นแหละ ภิกษุทั้งหลาย การกระทำอย่างนั้น ยังไม่ชื่อว่าอันบุตรทำแล้ว หรือทำตอบแทนแล้วแก่มารดาบิดาเลย ภิกษุทั้งหลาย อนึ่งบุตรพึงสถาปนามารดาบิดาในราชสมบัติ อันเป็นอิสราธิปัตย์ในแผ่นดินใหญ่ อันมีรัตนะ ๖ ประการ มากหลายนี้ การกระทำกิจอย่างนั้นยังไม่ชื่อว่าอัน

---

[๒๘๔]สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖๓/๑๕๐.

[๒๘๕]องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๔๔/๔๗.

บุตรทำแล้ว หรือทำตอบแทนแล้วแก่มารดาบิดาเลย ขอนั้นเพราะเหตุไร เพราะมารดาบิดามีอุปการะมาก บำรุงเลี้ยง แสดงโลกนี้แก่บุตรทั้งหลาย”[๒๘๖]

๔.๑.๕ สตรีในฐานะเป็นผู้ประกอบอาชีพ

สถานภาพของสตรีในฐานะเป็นผู้ประกอบอาชีพทั้งในสมัยก่อนพุทธกาลและหลังพุทธกาลนั้นไม่มีกล่าวไว้มากนักในพระไตรปิฎก ในที่นี้จะกล่าวถึงเฉพาะเท่าที่พอจะหาหลักฐานได้จากพระไตรปิฎก และที่มีผู้กล่าวไว้บ้างเป็นหลักฐานจากแหล่งอื่น

ทั้งในสมัยก่อนพุทธกาลและหลังพุทธกาล สตรีในวรรณะสูง และที่มีฐานะค่อนข้างดี ไม่ยากจนนัก มักจะไม่ต้องประกอบอาชีพ และได้รับการเลี้ยงดูจากพ่อแม่ เมื่อมีครอบครัวสามีก็เป็นผู้เลี้ยงดู เมื่อมีอายุก็อาจได้บุตรชายเป็นผู้เลี้ยงดู สตรีพวกนี้มักไม่ต้องทำงานนอกบ้าน แต่จะทำงานในบ้านในฐานะเป็นลูกสาว ภริยา หรือมารดา ซึ่งเปลี่ยนไปตามสภาพ แต่สตรีที่ยากจน อยู่ในวรรณะต่ำมักอยู่ในสภาพที่ต้องช่วยตัวเอง ต้องเลี้ยงดูตนเองโดยมีอาชีพส่วนตัว สตรีพวกนี้มีอิสระในทางการเงินพอสมควร สตรีที่ประกอบอาชีพจัดว่ามีส่วนร่วมกับฝ่ายชายในการทำมาหากิน สร้างผลิตผล จึงจัดเป็นส่วนหนึ่งของแรงงานที่สร้างสรร

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงสตรีที่มีอาชีพต่างๆ กัน เช่น นางกาลี[๒๘๗] เป็นอาศัยอยู่ในป่าช้า ทำหน้าที่เฝ้าป่าช้า และอาศัยรางวัลและเงินที่ได้จากการเผาศพเลี้ยงชีพ นางลาชเทวธิดา[๒๘๘] ทำไร่ข้าวสาลี และทำข้าวตอกขายเลี้ยงชีวิต สตรีบางคนเป็นคนดูแลนาข้าว ไร่ฝ้าย บางคนเป็นนักกายกรรม และบางคนก็เป็นสาวใช้หรือทาสรับใช้ในบ้าน เช่น นางขุชชุตตรา[๒๘๙] ดำเนินชีวิตโดยการเป็นสาวใช้ของพระนางสามาวดีมเหสีของพระเจ้าอุเทน

---

[๒๘๖]องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๒๗๘/๗๐.

[๒๘๗]ธ.อ. ๑/๙๖๓., ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๒๗๓/๒๘๕.

[๒๘๘]ธ.อ. (ไทย) ๕/๙.

[๒๘๙]องฺ.เอก. (ไทย) ๒๐/๑๕๒/๓๒.

นอกจากนี้แล้วก็ยังมีสตรีที่มีอาชีพเป็นนักดนตรี นักฟ้อนรำขับร้อง คอยเล่นเครื่องดีดสีตีเป่าให้ความเพลิดเพลิน ดังมีกล่าวไว้ว่า เมื่อครั้งพระพุทธองค์ทรงออกบวช ภายในพระราชวังที่ประทับได้บรรยายไว้ถึงบรรดาสตรีประจำราชสำนักว่า พระเจ้าสิทธัตถะอยู่ในแวดล้อมของสตรี และบรรดานักฟ้อนรำสาวสวย คอยให้ความสุขความสนุกเพลิดเพลินทั้งวันทั้งคืน

อาชีพอีกอย่างหนึ่งที่มีมาช้านานในทุกแห่งก็คืออาชีพเป็นหญิงโสเภณี ในสมัยพุทธกาลอาชีพนี้ก็ยังมีอยู่ ดังมีหลักฐานว่า นางอัฑฒกาสี[๒๙๐] เกิดในตระกูลเศรษฐีแคว้นกาสี มีรูปงามแต่มีอาชีพเป็นหญิงโสเภณี นางสิริมา[๒๙๑] น้องสาวของหมอชีวกโกมารภัจที่ครั้งหนึ่งเคยรับจ้างนางอุตตราผู้เป็นภริยาของสุมนเศรษฐีไปทำหน้าที่ภรรยาแทน ก็เป็นหญิงโสเภณี

สิ่งที่น่าสังเกตุอย่างหนึ่งก็คือ อาชีพโสเภณีในกรั้งพุทธกาลนั้นมีทั้งที่เป็นโดยดำเนินรอยตามมารดา เช่น นางสิริมานั้นก็เป็นโดยสืบต่อจากมารดาที่เป็นโสเภณี และที่เป็นโดยได้รับการแต่งตั้ง เช่น นางอัมพปาลี เป็นผู้ที่มีความงามและ อุณสมบัติเป็นเลิศจนได้รับแต่งตั้งจากบรรดาเจ้าชายและกษัตริย์ลิจฉวีให้เป็นสตรีประจำราชสำนัก การที่หญิงโสเภณีได้รับการแต่งตั้งอย่างสตรีประจำราชสำนักนั้นเพราะอาชีพนี้เป็นอาชีพที่จัดได้ว่าถึงถูกชาวต่างถิ่นให้ความสนใจไปเที่ยวหรือทำธุรกิจในเมืองนั้นมากขึ้น และทำให้กลายเป็นเมืองที่มั่งคั่งสมบูรณ์ได้ ทั้งสตรีพวกนี้ยังต้องเสียภาษีให้แก่บ้านเมืองอีกเป็นจำนวนไม่น้อย สตรีที่ประกอบอาชีพนี้ก็มีอยู่ทั้งในกลุ่มของพวกเศรษฐี และในหญิงที่มีฐานะยากจน ประชาชนโดยทั่วไปมองสตรีเหล่านี้ในฐานะที่เป็นดอกไม้ประดับเมือง แต่ก็ยากที่จะกล่าวลงไปให้แน่ชัดได้ว่าหญิงเหล่านี้ได้รับการยกย่อง หรือทับถม ดูหมิ่นเหยียดหยาม

สำหรับพุทธศาสนา การที่สตรีบางคนมีอาชีพเป็นหญิงโสเภณีเนี้ถือว่าเป็นเพราะผลกรรมที่ได้กระทำมา และเพราะความเชื่อในเรื่องกรรมนี้ ส่วนหนึ่งจึงทำให้มี

---

[๒๙๐]ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๗๗/๓๐๗.

[๒๙๑]ขุ.วิมาน. (ไทย) ๒๖/๑๖/๑๙-๒๓.

การยอมรับหรือเปิดโอกาสให้กับอาชีพนี้พอสมควร พระพุทธองค์เองก็ไม่ทรงถือเอาอาชีพมาเป็นเครื่องแบ่งชั้นระดับของบุคคล แต่ทรงใช้กรรมหรือการกระทำเป็นเครื่องจำแนกบุคคล ดังที่ตรัสว่า

คนจะเลวหรือประเสริฐเพราะชาติกำเนิดก็หามิได้ แต่เลวหรือประเสริฐเพราะการกระทำ

บุคคลไม่เป็นถ่อยเพราะชาติ ไม่เป็นพราหมณ์เพราะชาติ แต่เป็นคนถ่อยเพราะกรรม เป็นพราหมณ์เพราะกรรม[๒๙๒]

ในพระไตรปิฎกปรากฏมีเรื่องของนางอัมพปาลี ที่กราบทูลพระผู้มีพระภาคพร้อมด้วยภิกษุสงฆ์ให้ไปรับภัตของนางในวันรุ่งขึ้น พระผู้มีพระภาคทรงรับโดยดุษณีภาพ กษัตริย์ลิจฉวี แห่งเมือง เวสาลีก็มาในเวลาไล่เลี่ยกับนางแต่ภายหลังเล็กน้อย ก็จะมาทูลขอให้พระพุทธองค์ไปรับภัตเช่นกัน พวกเจ้าลิจฉวีจะขอถวายภัตโดยให้ราคาแก่นางอัมพปาลี แสนหนึ่ง และขอให้พระพุทธองค์รับภัตของตน แต่พระพุทธองค์ทรงปฏิเสธเจ้าลิจฉวี เพราะได้ตรัสรับภัตของนางอัมพปาลีไว้ก่อนแล้ว เรื่องนี้ก็สะท้อนให้เห็นถึงความยุติธรรมของพระพุทธองค์ว่าไม่ได้ถือรังเกียจฉาชีพของนางอัมพปาลี แต่ปฏิบัติต่อทุกคนโดยเสมอภาค ตามหลักพุทธศาสนาแล้วการประกอบอาชีพที่ดีหรือสันมาชีพ คือ การประกอบอาชีพที่บริสุทธิ์ ถูกต้องตามทำนองคลองธรรม เว้นจากการทำร้ายเบียดเบียนผู้อื่น และถ้าถือตามหลักแล้วอาชีพโสเภณีก็น่าที่จะจัดเป็นสัมมาชีพได้ แม้จะเป็นอาชีพที่ไม่ได้รับเกียรติในสังคมก็ตาม

ตามหลักพุทธศาสนาเห็นว่าการที่บุคคลต้องมามีอาชีพนี้เพราะกรรมนั้น ก็ไม่ได้หมายถึงว่าผู้นั้นจะต้องตกอยู่ในสภาพนั้นตลอดไป มนุษย์เป็นผู้สร้างตัวเอง และสามารถจะเปลี่ยนสภาพของตนให้ดีขึ้นหรือเลวลงได้ด้วยการกระทำของตน ดังนั้น ผู้ที่ต้องการจะพ้นจากสภาพและอาชีพนี้ก็สามารถจะทำได้โดยพยายามฝึกการทำแต่กรรมดี เพื่อลบล้างกรรมเก่า และพยายามปฏิบัติดียิ่งๆ ขึ้นไป ซึ่งถ้าปฏิบัติได้ถึงขั้นสูงแล้วก็ไม่

---

[๒๙๒]ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๐๖/๓๒๒.

เพียงแต่จะพ้นจากสภาพหรืออาชีพนี้เท่านั้น แม้แต่การบรรลุถึงความหลุดพ้นก็เป็นไปได้ สตรีที่มีอาชีพนี้ก็สามารถบวชในพระพุทธศาสนาและบรรลุนิพพานได้เหมือนๆ กับสตรีอื่นๆ เช่น นางอัฑฒกาสี ที่เคยเป็นโสเภณีมาก่อนแต่เมื่อบวชแล้วก็สามารถบรรลุอรหัตผลได้

สตรีที่มีอาชีพเป็นโสเภณีนอกจากจะมีบทบาทช่วยให้บ้านเมืองมั่งคั่งรุ่งเรืองดังได้กล่าวแล้ว ยังเป็นผู้ที่อุปถัมภ์พระพุทธศาสนาไม่น้อย ทั้งโดยอามิสบูชาและธรรมบูชา เช่น นางอัมพปาลี[๒๙๓] ถวายสวนมะม่วงให้เป็นอารามสำหรับภิกษุสงฆ์ สตรีบางคนก็ถวายเป็นธรรมบูชา เช่น พระอัฑฒกาสีเถรี[๒๙๔] พระวิมลาปุราณเถรี[๒๙๕] เป็นต้น

โดยทั่วไปแล้ว กล่าวสรุปได้ว่า ฐานะหรือสถานภาพของสตรีที่ประกอบอาชีพทั้งในสมัยก่อนและหลังพุทธกาลนั้นไม่ได้แตกต่างกันมากนัก เพราะผู้ที่มีอาชีพก็มีเสรีภาพทางเศรษฐกิจ เป็นอิสระแก่ตัว เป็นตัวของตัวเองได้มากกว่าผู้ที่ต้องอาศัยผู้อื่นยังชีพเสมอไป อีกทั้งอาชีพที่สตรีประกอบกันอยู่ก็เป็นอาชีพที่ไม่ต่างกันจากสมัยก่อนพุทธกาลเท่าไรนัก

๔.๒ สถานภาพของสตรีในทางศาสนา

ในสมัยปัจจุบัน สถานภาพทางศาสนาอาจจะดูเป็นสิ่งไม่สำคัญนัก เพราะศาสนาไม่ได้เป็นสิ่งสำคัญมากตั้งแต่ก่อน ในสมัยนี้สิทธิทางการเมืองและทรัพย์สินมีความสำคัญกว่า ซึ่งก็เป็นไปในลักษณะตรงกันข้ามกับสมัยก่อน เพราะในสมัยนั้นฐานะทางสังคมของบุคคลนั้นเกี่ยวเนื่องกับการมีส่วนเกี่ยวข้องในการปฏิบัติพิธีกรรมทาง

---

[๒๙๓]ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๗๙/๓๐๙.

[๒๙๔]ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๒๓/๔๔๘., ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๗๗/๓๐๗.

[๒๙๕]ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๔๐/๔๕๕.

ศาสนา[๒๙๖] ดังนั้น สิทธิและสถานภาพทางศาสนาของสตรีในสมัยพุทธกาลและก่อนพุทธกาลจึงเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นฐานะทางสังคมของสตรีได้เป็นอย่างดี

ในสมัยแรกๆ รวมทั้งสมัยก่อนพุทธกาล ชายจะถือกีดกันหญิงออกจากการประกอบ พิธีกรรมทางศาสนา เพราะหญิงถูกมองว่าเป็นสิ่งไม่สะอาดอันเนื่องจากระดู ชายอินเดียเห็นว่าสตรี เป็นผู้ไม่สมควรที่จะแตะต้องในระหว่างที่มีระดู และสตรีในช่วงนี้ของเดือนก็จะเป็นผู้ไม่บริสุทธิ์สำหรับการประกอบพิธีกรรมต่างๆ[๒๙๗] ดังจะเห็นได้จากกฎในลักษณะที่เป็นข้อห้ามทางศาศนาที่ให้แยกหญิงที่มีระดูออกไปต่างหากจากการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

นอกเหนือจากการมีระดู การให้กำเนิดบุตรยังเป็นหน้าที่พิเศษเฉพาะสำหรับหญิง ในช่วงของการตั้งครรภ์และคลอดบุตรนั้น ก็เป็นระยะเวลาที่ถือกันว่าหญิงไม่บริสุทธิ์ นอกเหนือไปจากเวลานี้แล้ว สตรีเป็นผู้บริสุทธิ์สำหรับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนา

ในยุคพระเวทนั้นสตรีมีสิทธิในทางศาสนาเช่นชาย[๒๙๘] และหญิงได้รับอนุญาตให้ศึกษาคัมภีร์พระเวทได้ หญิงที่แต่งงานแล้วสามารถประกอบพิธีกรรมโดยลำพังได้ด้วยตนเองเมื่อสามีไม่อยู่ แต่ตามปกติแล้วคู่สามีภริยาก็ยังต้องกระทำพิธีร่วมกัน ในสมัยนั้นถือกันว่าภริยาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกับสามีทั้งทางกายและวิญญาณ ดังนั้น ในเรื่องเกี่ยวกับศาสนาแล้ว สามีและภริยาจะมีความรับผิดชอบร่วมกัน มีส่วนได้ส่วนเสียร่วมกัน สามีไม่สามารถจะไปสวรรค์โดยลำพังได้ แต่จำเป็นต้องไปกับผู้เป็นภริยา[๒๙๙] ในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนานั้นสามีจะเป็นผู้นำและภริยาเป็นผู้ตามโดยไม่มีสิทธิ์มีเสียงคัดค้านใดๆ พิธีกรรมจะนับว่าบริบูรณ์ไม่ได้หากพิธีนั้นไม่ได้กระทำโดยทั้ง ๒ ฝ่าย

---

[๒๙๖]Altekar. A.S., **The Pesition of Women in Hindu Civilization : From Prehistoric Times to the Present Day**, p ๑๙๔.

[๒๙๗]Tbid., pp ๑๙๔-๑๙๕.

[๒๙๘]Tbid., p ๑๙๖.

[๒๙๙]Tbid., p ๑๙๗.

โดยทั่วไปแล้วพิธีกรรมของสามีจะมีภริยาร่วมด้วย แต่ภริยาไม่สามารถแยกกระทำพิธีกรรมทางศาสนาโดยเสรีได้

ตามความเชื่อถือในสมัยนั้น บุตรชายเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาซึ่งมีความสำคัญต่อความสุขในชีวิตหน้าของผู้เป็นบิดา ดังนั้นกริยาผู้ให้กำเนิดบุตรชายแก่สามีจึงมีความสำคัญในทางศาสนาด้วยเช่นกัน

ในระยะต่อมา เป็นช่วงเวลาที่ชายอินเดียมีภริยาที่ไม่ใช่คนอารยันซึ่งได้มาจากการชนะศึกสงคราม โดยเชลยและภริยาเหล่านี้ถูกจัดไว้ในวรรณศูทร จึงเกิดมีบัญญัติขึ้นว่า ภริยาที่อยู่ในวรรณะเดียวกับสามีเท่านั้นที่จะร่วมประกอบพิธีกรรมทางศาสนากับสามีได้ ภริยาที่อยู่ในวรรณศูทรหรือภริยาที่ซื้อมานั้นจะไม่ได้รับสิทธิทางศาสนา[๓๐๐] แต่ต่อมาภายหลังยังได้มีการกำหนดมากขึ้นว่าสตรีที่รู้พระเวทดีเท่านั้นจึงจะประกอบพิธีกรรมทางศาสนาได้

ในระยะต่อมา ราวปีก่อนคริสตศักราช ๕๐๐ ภริยาจะประกอบพิธีกรรรมทางศาสนา ได้บ้างเล็กๆ น้อยๆ เมื่อสามีไม่อยู่ ลูกชาย พี่เขย น้องเขย หรือบุรุษเริ่มเข้ามามีบทบาทในการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาแทนสตรีมากขึ้น ภายหลังได้มีการเปลี่ยนแปลงขึ้นอีก โดยที่สตรีถูกจัดว่าเป็นพวกเดียวกับศูทรและไม่มีสิทธิประกอบพิธีกรรมทางศาสนา[๓๐๑] ซึ่งการเปลี่ยนแปลงนี้จะเป็นการกระทบกระเทือนต่อสถานภาพของสตรีโดยตรง ทำให้สถานภาพโดยทั่วไปของสตรีในสังคมต่ำลงอย่างมาก คือ สตรีจะมีสถานภาพสิทธิเทียบเท่ากับพวกศูทร และได้รับการปฏิบัติต่อสตรีเยี่ยงคนในวรรณะศูทร สตรีเริ่มถูกยกออกไปจากการศึกษาพระเวท ไม่ใช่เพราะต้องการทำให้สถานภาพของสตรีต่ำลง แต่เป็นเพราะสตรีต้องแต่งงานตั้งแต่อายุยังน้อย[๓๐๒] จึงไม่มีโอกาสได้เรียนมากดังแต่ก่อน สิ่งต่างๆ เหล่านี้มีผลโดยตรงต่อสถานภาพทางศาสนาและสังคมของสตรี

---

[๓๐๐]Ibid, p ๓๔๔-๓๔๕.

[๓๐๑]Ibid, p ๓๔๖.

[๓๐๒]Ibid, p ๓๔๗.

อินทรา[๓๐๓] ได้สรุปไว้ว่า ฐานะทางศาสนาของสตรีในอินเดียนั้น ไม่ได้ด้อยและตกต่ำเสมอไป ในแง่ที่ว่าสตรียังมีส่วนในการประกอบพิธีกรรมบ้าง ไม่ได้ถูกห้ามโดยเด็ดขาดมากเหมือนอย่างสตรียุโรปในสมัยกลางที่ถูกลงความเห็นว่าศาสนาไม่มีความจำเป็นสำหรับสตรี เพราะสตรีไม่มีวิญญาณ สตรีอินเดียยังได้รับการปฏิบัติต่อ ในฐานะเป็นส่วนหนึ่งของบุรุษ จุดมุ่งหมายทางวิญญาณหรือหลักชัยในทางศาสนาของสตรี จึงเชื่อมโยงเกี่ยวข้องอยู่กับบุรุษ และการที่สตรีจะแยกออกเป็นตัวของตัวเองในเรื่อง เกี่ยวกับทางศาสนาก็ยังไม่มีปรากฏ สตรีเป็นผู้ร่วมกระทำพิธีกรรมในทางศาสนาโดยที่บุรุษมีบทบาทในการเป็นผู้นำ ผู้กำหนด ส่วนสตรีเป็นผู้ร่วมปฏิบัติและอยู่ในฐานะของผู้ตาม

ข้อที่น่าสังเกตอย่างหนึ่งเกี่ยวกับสถานภาพทางศาสนาของสตรีในอินเดียประการหนึ่งก็คือว่า โดยทั่วไปแล้วสถานภาพหรือฐานะของบุคคลมักจะพัฒนาขึ้นตามเวลา คือ เป็นไปในลักษณะที่ดีขึ้นตามลำดับตามยุคตามสมัย แต่สถานภาพทางศาสนาของสตรีอินเดียไม่ได้เป็นไปตามรูปแบบนี้ หากแต่เป็นไปในลักษณะที่ดีมาก่อนและมาตกต่ำลงในภายหลัง ทั้งนี้ก็โดยมีสิ่งอื่นเข้ามาเกี่ยวข้องด้วย เช่น สภาพการเปลี่ยนแปลงทางสังคม การเมือง ความเชื่อทางศาสนา ซึ่งการเปลี่ยนแปลงในด้านเหล่านี้ล้วนมีส่วนในการเปลี่ยนแปลงสถานภาพของสตรีด้วยทั้งสิ้น

ภายใต้พุทธศาสนา ฐานะทางศาสนาของสตรีเปลี่ยนแปลงไปบ้าง โดยพุทธศาสนาให้เสรีภาพในทางศาสนาแก่สตรี เพราะตามหลักพุทธศาสนาแล้ว ทั้งชายและหญิงมีเสรีภาพในการประกอบพิธีกรรมโดยอิสระ ไม่จำเป็นต้องขึ้นต่ออีกฝ่ายหนึ่งดังแต่ก่อน พระพุทธองค์ก็ทรงอนุญาตให้สตรีอุปสมบทในพุทธศาสนา และทรงยอมรับว่า ไม่ว่าสตรีหรือบุรุษก็สามารถบรรลุธรรมชั้นสูงได้ ที่เคยเชื่อกันแต่เดิมว่าภริยาไม่สามารถแยกจากกันได้ในการประกอบกิธีกรรมนั้น ก็ไม่ได้เป็นที่ยอมรับหรือเชื่อกันในพุทธศาสนา แต่อย่างไรก็ตาม ความคิดแบบเก่าที่ว่าสามีภริยามีส่วนได้ส่วนเสียร่วมกันในทาง

---

[๓๐๓]Indra, **The Status of Women in Ancient India**, pp ๑๓๐-๑๓๑.

ศาสนา และภริยาจำต้องพึ่งสามี และเป็นผู้ตามในทางศาสนานั้นก็อาจจะมีหลงเหลือให้เห็นอยู่ บ้างในหลักฐานทางพุทธศาสนา

กล่าวได้ว่าการอนุญาตให้สตรีบวชเป็นภิกษุณีในพุทธศาสนานั้นเป็นการยกระดับของสตรีขึ้นอย่างมาก ทั้งยังเป็นการยกสถานภาพของสตรีโดยตรงอีกด้วย เพราะการยอมรับสตรีเข้าในหมู่สงฆ์เป็นการเปิดโอกาสให้สตรีนับถือศาสนาและประกอบิธีกรรมทางศาสนาได้โดยเป็นตัวของตัวเอง ไม่ต้องพึ่งหรือขึ้นอยู่กับผู้อื่น ในการที่จะเข้าถึงจุดหมายในทางศาสนา ภายใต้พุทธศาสนา สตรีได้รับการปลดปล่อยให้เป็นตัวของตัวเอง มีอิสระ เสรีภาพในการนับถือศาสนา มีเป้าหมายและวิธีการปฏิบัติตนเพื่อให้บรรลุถึงจุดหมายได้ด้วยตนเอง โดยที่ได้รับการยอมรับว่า สตรีก็มีโอกาสและสามารถที่จะปฏิบัติให้พ้นจากความทุกข์ และเข้าถึงนิพพานอันเป็นความสุขอย่างยิ่งได้โดยอิสระ

สกรีที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนานั้นจัดได้เป็น ๒ พวก พวกหนึ่งคือ ภิกษุณี ซึ่งเป็นสตรีที่เลื่อมใสและอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ส่วนอีกพวกหนึ่ง คือ อุบาสิกา เป็นสตรีที่รับปฏิบัติตามพระธรรมคำสั่งสอนโดยยังคงครองเรือนอยู่

๔.๒.๑ สตรีในฐานะภิกษุณี

เมื่อพระพุทธองค์ทรงเปิดโอกาสให้สตรีเข้ามาเป็นสมาชิกในสังฆมณฑลแล้ว ก็ปรากฏว่ามีสตรีเป็นจำนวนไม่น้อยที่เข้ามาบวช และมีบทบาทในพระพุทธศาสนา สตรีที่มาบวชเป็นภิกษุณีนั้นไม่ได้มาจากชนชั้นใดชั้นหนึ่ง แต่มาจากทุกชั้นวรรณะของสังคมเท่าที่ปรากฏในพระไตรปิฎก สตรีที่บวชนั้นมีทั้งที่มาจากตระกูลกษัตริย์ ขุนนาง พราหมณ์ พ่อค้า ศูทร โสเภณี อันแสดงถึงการที่พุทธศาสนาเปิดกว้างสำหรับสตรีโดยทั่วไป ทั้งยังเป็นการทำให้สตรีจากชั้นวรรณะต่างๆ นั้น มีความเสมอภาคเท่าเทียมกันในพุทธสาสนา พระพุทธองค์ไม่ได้ทรงแยกความแตกต่างระหว่างภิกษุณีเที่มาจากชั้นวรรณะ ระดับความเป็นอยู่ที่ต่างกัน ภายใต้กฎวินัยที่กำหนดไว้ สตรีที่เข้ามาบวชทุกคนต้องปฏิบัติตามวินัยเดียวกัน และจะได้รับการปฏิบัติต่อในฐานะเสมอกันหมด การให้สตรีจากทุกระดับเข้ามาแสวงหาทางวิญญาณได้โดยเสรีนั้น นับเป็นการสนับสนุนส่งเสริมเสรีภาพและความเป็นปัจเจกบุคคลของสตรี โดยตรง

ในด้านภูมิปัญญา ความรู้ ความสามารถแล้ว ก็เป็นที่ยอมรับกันว่าสตรีก็สามารถเข้าใจธรรม บรรลุมรรคผล และแสดงธรรมได้ ภิกษุณีจำนวนไม่น้อยมีความรู้ความสามารถเข้าใจธรรมะได้อย่างรวดเร็ว ถ่องแท้ และทำคุณประโยชน์แก่พุทธศาสนาไว้มาก ในด้านการเผยแพร่สั่งสอนธรรมะ เช่น ปฏาจาราภิกษุณี เขมาภิกษุณี ถุลลนันทาภิกษุณี ภัททะกปิลานีภิกษุณี ธรรมทินนาภิกษุณี ซึ่งล้วนแต่ชำนาญธรรมในด้านต่างๆ กัน นอกจากนี้แล้วพระพุทธองค์ยังทรงยกย่องภิกษุณีหลายองค์ขึ้นเป็นเอตทัคคะเสมอบุรุษ ในหลายๆ ด้าน ทั้งยังยกย่องภิกษุณีบางองค์ให้เป็นตราของพุทธศาสนา เป็นตัวอย่างแก่ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา หรือแม้แก่ภิกษุเองอีกด้วย

๔.๒.๒ สตรีในฐานะอุบาสิกา

สตรีที่เป็นอุบาสิกานี้ เป็นผู้ที่เลื่อมใสในพระพุทธศาสนา แต่มิได้บรรพชา แม้จะครองเรือนแต่ก็ประพฤติปฏิบัติ ดำรงชีวิตอยู่ในศีลในธรรมและมีบทบาทในการอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาไม่น้อยเช่นกัน เพราะสตรีเหล่านี้เลื่อมในปฏิบัติ สร้างความดีโดยการให้[๓๐๔] การบูชา และการสงเคราะห์ในหลายๆ ทาง ถึงแม้ว่าในบรรดาการให้

---

[๓๐๔]การให้มี ๒ อย่าง คือ

ก) อามิสทาน เป็นการให้สิ่งของ

ข) ธรรมทาน เป็นการให้ธรรม, ความรู้, คำสั่งสอน

การบูชามี ๒ อย่าง คือ

ก) อามิสบูชา เป็นการบูชาด้วยสิ่งของ

ข) ธรรมบูชา เป็นการบูชาด้วยการปฏิบัติตาม

การสงเคราะห์มี ๒ อย่าง คือ

ก) อามิสสังคหะ เป็นการสงเคราะห์ด้วยสิ่งของ

ข) ธรรมสังคหะ เป็นการสงเคราะห์ด้วยการแนะนำ

การบูชา การสงเคราะห์นั้น พระพุทธองค์จะไม่ทรงยกย่อง อามิสทาน อามิสบูชา อามิสสังคหะ เท่ากับธรรมทาน ธรรมบูชา ธรรมสังคหะ ดังพุทธวจนะที่ว่า

“อานนท์ ไม้สาละทั้งคู่ เผล็ดดอกบานสะพรั่งนอกฤดูกาล ร่วงหล่น โปรยปรายลงยังสรีระของตถาคตเพื่อบูชา แม้ดอกมณฑารพอันเป็นของทิพย์ ก็ตกลงมาจากอากาศ ดอกมณฑารพเหล่านั้นร่วงหล่นโปรยปรายลงยังสรีระของตถาคตเพื่อบูชา แม จุณแห่งจันทน์อันเป็นของทิพย์ ก็ตกลงมาจากอากาศ จุณแห่งจันทน์เหล่านั้น ร่วงหล่น โปรยปรายลงยังสรีระของตถาคตเพื่อบูชา ดนตรีอันเป็นทิพย์เล่าก็ประโคมอยู่ในอากาศ เพื่อบูชาตถาคต แม้สังคีตอันเป็นทิพย์ก็เป็นไปในอากาศเพื่อบูชาตถาคต อานนท์ ตถาคตจะชื่อว่าอันบริษัทสักการะ เคารพ นับถือ บูชา นอบน้อมด้วยเครื่องสักการะประมาณเท่านี้หามิได้ ผู้ใดแล จะเป็นภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก หรืออุบาสิกาก็ตาม เป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ปฏิบัติชอบ ปฏิบัติตามธรรมอยู่ ผู้นั้นย่อมชื่อว่าสักการะ เคารพ นับถือ บูชาตถาคตด้วยการบูชาอย่างยอด”[๓๐๕] “การให้ธรรมเป็นทาน ย่อมชนะการให้ทั้งปวง”[๓๐๖]

พระผู้มีพระภาคมีพระประสงค์จะให้สาวก พุทธบริษัทประกอบธรรมานุธรรมปฏิบัติมากกว่าให้วัตถุสิ่งของ อย่างไรก็ตามการให้สิ่ของก็ยังนับว่าสำคัญ เพราะการให้อามิสทานนี้เป็นการช่วยให้สงฆ์ในพุทธศาสนาดำารงชีพอยู่ได้ หากขาดเสียซึ่งสิ่งนี้แล้ว พุทธศาสนาก็ยากที่จะตั้งอยู่ได้ การให้ปัจจัย ๔ ที่สำคัญแก่ฝ่ายสงฆ์ ทำให้ผู้บวชสามารถตัดกังวลและปฏิบัติธรรมได้สะดวกขึ้น การให้นี้เปรียบเหมือนให้ยานที่จะช่วยบุคคลให้ถึงเป้าหมายได้ สตรีที่เป็นอุบาสิกาและอุปถัมภ์พุทธศาสนาด้วยประการต่างๆ นั้น มีกล่าว ไว้ในพระไตรปิฎกเป็นจำนวนไม่น้อย เช่น พระนางสามาวดี ถวายจีวรและบิณฑบาตแก่พระอานนท์ และภิกษุ ๕๐๐ รูป อยู่เป็นกิจวัตร[๓๐๗]

---

[๓๐๕]ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๑๒๙/๓๓-๓๔.

[๓๐๖]ขุ.ธ. (ไทย) ๒๕/๓๔/๕๒-๕๓.

[๓๐๗]ธ.อ. (ไทย) ๒/๘๐.

นางสิริมา[๓๐๘] หลังจากเข้าถึงธรรมแล้ว นางก็ถวายบิณบาตด้วยการจับจ่ายทรัพย์ ๑๖ กหาปณะทุกวัน โดยถวายทานแก่ภิกษุทุกวัน วันละ ๘ รูป เสมอ

นางสุชาดา ถวายข้าวมธุปายาสแก่พระพุทธองค์ เป็นเหตุให้พระองค์ตรัสรู้อนุตตรสัมมาสัมโพธิญาณ[๓๐๙]

นางอัมพปาลี ถวายสวนมะม่วงให้เป็นอารามสงฆ์ และถวายภัตแก่พระพุทธองค์ และภิกษุสาวก[๓๑๐]

นางโรหิณี น้องสาวของพระอนุรุทธเถระ สร้างศาลาที่ประชุมสงฆ์ถวาย[๓๑๑]

อุบาสิกาที่ทำให้คนหันมาเลื่อมใสพุทธศาสนาก็มีไม่น้อย โดยเฉพาะอย่างยิ่งสตรี ที่อยู่ในฐานะที่สูงศักดิ์หรือมั่งคั่งนั้น มีผลต่อการเผยแพร่ศาสนาอย่างมาก เพราะการที่ผู้ที่มีอำนาจอย่างกษัตริย์ หรือผู้ร่ำรวยยอมรับพุทธศาสนาก็เท่ากับเป็นการ ทำให้ข้าราชบริพารและคนที่อยู่ในแวดวงยอมรับและหันมาเลื่อมใสพุทธศาสนาง่ายยิ่งขึ้น นับเป็นการช่วยเผยแพร่พุทธศาสนาได้เป็นอย่างมาก เช่น กรณีของพระนางมัลลิกา พระนางสามาวดี เป็นต้น

ในบรรดาอุบาสิกาทั้งหลาย ผู้ที่มีศรัทธาและอุปถัมภ์พระพุทธศาสนาอย่างมากนั้น คือ นางวิสาขา นางเป็นผู้มีความสนใจสนับสนุน อุปถัมภ์ค้ำชูศาสนา วัตถุปัจจัยที่นางได้ถวายในพระศาสนานั้นมีมากมาย นางสร้างวัดบุพพาราม ราคา ๙ โกฏิ กหาปณะ ถวายสงฆ์ สิ่งที่นางได้อุปถัมภ์ศาสนานั้นมีมากจนประมาณเป็นราคามิได้ นางอังคาสภิกษุสงฆ์เป็นประจำ ทุกวันๆ ละ ๕๐๐ รูป พร้อมทั้งยังขวนขวายให้ผู้อื่น เช่น พ่อสามี แม่สามี และบริวาร หันมาเลื่อมใสในพุทธศาสนา นอกจากนี้แล้วนางยังมีบทบาทสำคัญไม่น้อย ในการดำรงไว้ซึ่งพระพุทธศาสนา

---

[๓๐๘]ธ.อ. (ไทย) ๕/๑๔๘.

[๓๐๙]ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๑๒๖/๑๓๒.

[๓๑๐]ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๙๒/๑๐๑.

[๓๑๑]ธ.อ. ๖/๒๔๘.

โดยนางได้รับความไว้วางใจ เชื่อถือจากพระพุทธองค์ สิ่งใดที่ไม่เหมาะ ไม่ควรจะเป็นอันตรายหรือเป็นที่ครหาแก่ศาสนา นางก็ได้วิจารณ์ทักท้วง จนเป็นเหตุให้เกิดการบัญญัติหรือเปลี่ยนแปลงวินัยต่างๆ ขึ้นก็หลายครั้ง นอกจากนั้นนางวิสาขายังได้รับความไว้วางใจเป็นพิเศษกว่าคนอื่น เพราะนางเป็นผู้ใส่ใจ ดูแลภิกษุ ภิกษุอาพาธ และคอยตรวจตราดูสิ่งที่สงฆ์ขาดเหลืออยู่มิได้ขาด ยิ่งกว่านั้นนางยังได้ อำนวยความสะดวกทางความเป็นอยู่ให้ทั้งแก่ภิกษุ และภิกษุณี เช่น ถวายผ้าอาบน้ำ ผ้าเช็ดเท้า โอ่งน้ำ ไม้กวาด ที่ปักดอกไม้ เป็นต้น

นอกจากนั้นนางยังได้รับการยกย่องจากพระพุทธองค์ ในการให้นางเป็นผู้มีส่วนในการตัดสินอธิกรณ์ร่วมกับพระอุบาลีในเรื่องที่เกิดขึ้นกับมารดาของท่านพระกุมารกัสสปะซึ่งบวชเป็นภิกษุณี และตั้งครรภ์ในขณะเป็นภิกษุณี นางวิสาขาได้ตรวจและคำนวณดูระยะเวลาที่ตั้งครรภ์กับระยะเวลาที่บวชจนทราบว่านางตั้งครรภ์ก่อนบวช และประกาศความบริสุทธิ์ของภิกษุณีนั้นท่ามกลางบริษัท ๔ พระศาสดา ทรงตรัสสรรเสริญนางวิสาขาว่าเป็นอัครทายิกา เป็นใหญ่กว่าบรรดาอุบาสิกาผู้อุดหนุน จุนเจือคณะสงฆ์ นอกจากนี้แล้วนางวิสาขา ยังได้ขอพระ ๘ ประการ[๓๑๒] จากพระพุทธองค์ ซึ่ง

---

[๓๑๒]พร ๘ ประการนั้นคือ

๑. ขอถวายผ้าวัสสิกสาฎกา (ผ้าอาบน้ำฝน) แก่ภิกษุสงฆ์ในเทศกาลเข้าพรรษา

๒. ขอถวายอาหารแก่ภิกษุที่มาสู่นครสาวัตถี

๓. ขอถวายอาหารแก่ภิกษุที่เดินทางไปจากนครสาวัตถี

๔. ขอถวายอาหารแก่ภิกษุที่อาพาธ

๕. ขอถวายอาหารแก่ภิกษุที่ปรนนิบัติภิกษุอาพาธ

๖. ขอถวายยาแก่ภิกษุอาพาธ

๗. ขอถวายข้าวต้มแก่ผู้ที่ต้องการ

เปิดโอกาสให้นางได้ถวายทานมากยิ่งขึ้น คัมภีร์ต่างๆ ได้เอ่ยชื่อนางวิสาขาว่า เป็นผู้ที่มีคุณสมบัติ ที่สตรีพึงมี เพื่อที่จะได้มีอำนาจในโลกนี้ และมีทั้งอำนาจและความสุขในโลกหน้า

จากที่กล่าวมาแล้วก็พอจะสะท้อนให้เห็นว่า โดยส่วนรวมแล้วฐานะของสตรีไม่ว่าจะเป็นคฤหัสถ์หรือบรรพชิตนั้นอยู่ในระดับที่สูงขึ้น เมื่อเทียบกับสมัยก่อนพุทธกาล ไม่ว่าจะเป็นในด้านเสรีภาพส่วนบุคคล สถานภาพทางศาสนา การยอมรับสตรีเข้าบวช ความสามารถในทางธรรม การได้มีส่วนช่วยเหลืออุปถัมภ์ศาสนา เหล่านี้ล้วนมีบทบาทสำคัญในการช่วยยกระดับสถานภาพของสตรีในสังคมทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม แม้ว่าในบางด้าน เช่น สิทธิในเรื่องการครอบครองที่ดิน สิทธิทางกฎหมายการเมือง จะไม่ได้มีการเปลี่ยนแปลงมากนักก็ตาม แต่สิ่งหนึ่งที่จะต้องคำนึงถึงก็คือ การเปลี่ยนแปลงฐานะสถานภาพของสตรีไม่ได้เป็นการเปลี่ยนแปลงโดยสมบูรณ์แบบ คือ เปลี่ยนในทุกที่ทุกแห่ง และเป็นการเปลี่ยนแปลงโดยทั้งหมดแบบถอนรากถอนโคน อย่างการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง หากแต่เป็นการเปลี่ยนแปลงทางความคิด ความเชื่อ ที่เป็นแบบค่อยเป็นค่อยไป

ดังนั้นจึงไม่น่าแปลกใจเลย ที่จะเห็นว่า แม้ในพระไตรปิฎกก็ยังมีบางตอนที่กล่าวถึงสตรีตามทรรศนะแบบเก่าหลงเหลืออยู่ เช่นที่ว่า “หญิงเป็นสูงสุดแห่งภัณฑะทั้งหลาย”[๓๑๓] “ข้าพเจ้าจะให้บ้านส่วย ๕ ตำบล แก่ท่าน ทาสี ๑๐๐ คน โค ๗๐๐ ทองเนื้อดี ๑๐๐๐ แท่ง และภรรยาผู้พริ้มเพรา ๒ คน มีชาติ และตระกูลเสมอกันแก่ท่าน”[๓๑๔]

จากเนื้อความที่กล่าวมาสะท้อนให้เห็นถึงทรรศนะแบบเก่า ที่เห็นสตรีเป็นสินค้า เป็นสมบัติของสามี ไม่ดีไปกว่าทรัพย์ในครัวเรือน แสดงให้เห็นว่าทรรศนะเช่นนี้ก็

---

๘. ขอถวายผ้าอุทกสาฏก (ผ้าอาบน้ำฝน) แก่นางภิกษุณี

[๓๑๓] สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๒๑๒/๖๐.

[๓๑๔] ขุ.เอก. (ไทย) ๒๗/๑๕๑๓/๒๙๔.

ยังคงมีอยู่บ้างในสมัยพุทธกาล ไม่เพียงแต่ในความคิดของคนทั่วไป แม้แต่ในความคิดของพระพุทธองค์เองในบางครั้งก็ดู เหมือนว่าจะมีอยู่บ้างเหมือนกันเป็นครั้งคราว ซึ่งในประเด็นนี้ ก็อาจจะเข้าใจได้ถ้าเราจะมองพระผู้มีพระภาคในฐานะเป็นมนุษย์เช่นเราๆ ที่ได้รับอิทธิพลจากการเลี้ยงดู และความคิดแบบเก่าๆ แม้จะมีทรรศนะใหม่ที่ก้าวหน้าและยุติธรรม แต่ความคิดแบบเก่าก็อาจหลงเหลืออยู่บ้างในบางครั้ง นอกจากนั้นสิ่งที่ดูเหมือนจะเป็นความขัดแย้งกันในความคิดของพระพุทธองค์ก็อาจจะเข้าใจได้ด้วยหลักของพุทธศาสนา คือ หลักอนิจจัง ที่ว่าทุกอย่างเปลี่ยนแปลงไปอยู่ตลอดเวลาไม่คงที่ แม้แต่ความคิดของพระพุทธองค์ ก็ย่อมตกอยู่ภายใต้หลักธรรมชาตินี้ด้วย จึงได้มีการเปลี่ยนแปลง ไม่หยุดนิ่งอยู่คงที่แต่พัฒนาไปตามกาลเวลา

บทที่ ๕

ศักยภาพของสตรีในพระพุทธศาสนา

พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นท่ามกลางสังคมอินเดียที่มีทัศนคติ ความเชื่อ ประเพณี วัฒนธรรม วิถีชีวิตซึ่งได้รับการหล่อหลอมมาจากศาสนาพราหมณ์ ศาสนาพราหมณ์จึงเป็น รากฐานของวัฒนธรรมอินเดีย และในวัฒนธรรมของอินเดียนั้นถือว่าผู้ชายเป็นใหญ่ เป็นผู้นำครอบครัว เป็นผู้ต้องออกไปประกอบอาชีพเพื่อหารายได้เข้าครอบครัว ส่วนบทบาทของผู้หญิงเป็นผู้คอยดูแลความเรียบร้อยในครอบครัวและปรนนิบัติสามี ซึ่งไม่ต่างอะไรกับผู้หญิงไทยในสมัยโบราณ พระพุทธศาสนาในฐานะเป็นสถาบันทางสังคมสถาบันหนึ่งที่แทรกตัวอยู่ในสังคมอินเดียสมัยนั้น ได้เสนอรูปแบบการดำเนินชีวิตอีกรูปแบบหนึ่งต่อสาธารณชน เนื่องจากพุทธศาสนาไม่ใช่สถาบันปกครองที่จะต้องมาดูแลเรื่องปากท้องของประชาชน เป็นเพียงสถาบันศาสนาที่นำเสนอจริยธรรมเพื่อดำเนินชีวิตที่ดีงามเท่านั้น ดังนั้นพุทธศาสนาจึงไม่มีหน้าที่ไปกำหนดบทบาทของประชาชนว่าต้องประกอบอาชีพอะไรต้องทำงานที่ไหนแต่พระพุทธศาสนาได้เสนอหลักธรรมเป็นกลางๆ ที่สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ทุกสาขาอาชีพ ทุกสถานที่ และทุกกาลเวลา เพื่อให้งานนั้นบรรลุผลสำเร็จประเด็นที่พุทธศาสนาให้ความสนใจ ไม่ได้อยู่ที่ว่าจะทำงานที่ไหน นอกบ้านหรือในบ้าน แต่การทำงานอย่างไรจึงจะประสบความสำเร็จ ต่างหากเป็นประเด็นที่พระพุทธศาสนาให้ความสนใจ เพราะบทบาทของคนในสังคมแต่ละยุคสมัยไม่เหมือนกันขึ้นอยู่กับเหตุปัจจัยที่แวดล้อมสังคมนั้นๆ อยู่ เช่น ประเพณี วัฒนธรรม ค่านิยม ความเชื่อ รวมทั้งสภาพดินฟ้าอากาศ ถ้าพระพุทธศาสนาไปกำหนดว่าสตรี หรือบุรุษควรทำงานตรงนั้นตรงนี้ ต่อมาค่านิยมของสังคมเปลี่ยนไป คำสอนในพระพุทธศาสนาย่อมล้าสมัยไปด้วย

ดังนั้นเรื่องการที่ผู้หญิงจะทำงานในบ้านหรือนอกบ้านจึงไม่ใช่ประเด็นที่พระพุทธศาสนาให้ความสนใจเพราะเป็นเรื่องของยุคสมัยและค่านิยมของสังคม

ประเด็นที่ให้ความสนใจอยู่ที่ว่าทำในบ้านอย่างไร ทำนอกบ้านทำอย่างไร จึงจะบรรลุผลสำเร็จ คำถามที่ว่าพระพุทธศาสนามีท่าทีอย่างไรต่อผู้หญิงที่ทำงานนอกบ้านก็ตอบได้สั้นๆ ว่า มีท่าที่เป็นกลางๆ ถ้าเขาทำงานนอกบ้านหรือในบ้านอย่างเข้มแข็งด้วยจริยธรรมทางพระ พุทธศาสนาพระพุทธศาสนายกย่องสรรเสริญ

๕.๑ ความสามารถของสตรีโดยทั่วไป

ดังได้กล่าวมาแล้วว่า พระพุทธศาสนาเกิดขึ้นท่ามกลางสภาพแวดล้อมทางวัฒน ธรรมของอินเดีย ที่ให้ความสำคัญแก่ผู้ชายในการเป็นผู้นำครอบครัว บทบาทในการทำงาน นอกบ้านเพื่อหารายได้เข้าครอบครัวจึงเป็นหน้าที่ของผู้ชาย ส่วนผู้หญิงมีหน้าที่ดูแลความ เรียบร้อยในครอบครัว เช่น งานบ้านเลี้ยงดูบุตรธิดา ดูแลบิดามารดาของสามี งานดูแลครอบครัวเป็นงานที่มีความสำคัญไม่น้อยกว่างานนอกบ้านเหมือนกันในการสร้างครอบครัวให้มีความเป็นปึกแผ่น เมื่อบทบาทของผู้คนในสังคมถูกหล่อหลอมให้เป็นมาอย่างนี้ พุทธศาสนาไม่มีสิทธิ์ที่จะไปเปลี่ยนแปลงอะไรได้ สิ่งที่ทำได้ในขณะนั้นคือ เสนอหลักธรรมเพื่อให้นำไป ปฏิบัติในหน้าที่นั้นๆ ให้สมบูรณ์ที่สุดเท่าที่จะทำได้

ดังที่พระพุทธศาสนานำเสนอหลักธรรม เรื่องทิศ ๖ เพื่อให้ผู้หญิงที่ทำงานในบ้าน นำไปปฏิบัติ ดังนี้

๑. จัดการงานให้เรียบร้อย

๒. สงเคราะห์ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายด้วยดี

๓. ไม่นอกใจ

๔. รักษาทรัพย์สมบัติที่สามีหามาได้

๕. ขยัน ช่างจัดช่างทำ เอางานทุกอย่าง[๓๑๕]

สภาพของสังคมในปัจจุบันได้เปลี่ยนไปมาก บทบาทของคนในสังคมก็เปลี่ยนตามไปด้วย ผู้ชายออกไปทำงานนอกบ้านคนเดียวไม่เพียงพอต่อการเลี้ยงครอบครัว

---

[๓๑๕] ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๑/๒๐๔.

ความ จำเป็นทางเศรษฐกิจจึงมีส่วนผลักดันให้ผู้หญิงต้องออกไปทำงานนอกบ้าน ประกอบกับผู้ หญิงได้มีโอกาสศึกษาในระดับสูงๆ และได้พัฒนาตัวเองในทุกๆ ด้าน จึงทำให้ผู้หญิง ต้องการใช้ความรู้ความสามารถที่ตัวเองมีอยู่เพื่อรับใช้สังคมในวงกว้าง พุทธศาสนาได้นำ เสนอหลักธรรมที่จะทำให้ประสบความสำเร็จในการทำงาน ที่สามารถนำไปใช้ได้ทุกกาละและเทศะและใช้ได้โดยไม่จำกัดเพศ คือ หลักอิทธิบาท ๔ ดังนี้

๑. ฉันทะ มีใจรักในงาน

๒. วิริยะ พากเพียรทำ

๓. จิตตะ เอาจิตฝักใฝ่

๔. วิมังสา ใช้ปัญญาสอบสวน[๓๑๖]

ฉะนั้นจะเห็นได้ว่าผู้หญิงในพระพุทธศาสนานั้นมีความสามารถไม่แตกต่างไปกับ ผู้ชายเพราะความของผู้หญิงนั้น สามารถที่จะบรรลุธรรมได้เช่นเดียวกับผู้ชาย ดังมีพระผู้มี พระภาคได้ตรัสว่า

“ดูกรอานนท์ มาตุคามออกบวชจากเรือน ไม่มีเรือน ในพระธรรมวินัยนี้ ก็เป็นผู้สามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผลบ้าง สกิทาคามิผลบ้าง อนาคามิผลบ้าง อรหัตตผลบ้าง”[๓๑๗]

๕.๒ ศักยภาพในการบรรลุธรรม

ผู้ที่พิจารณาพระพุทธศาสนาจากสภาพสังคมในปัจจุบันมักจะกล่าวโจมตีว่าพระ พุทธศาสนากดขี่ผู้หญิง ดังจะเห็นได้จากการที่ไม่ยอมให้หญิงบวชตั้งแต่ต้นหรือแม้ยอมให้ผู้ หญิงบวชแล้ว ก็กำหนดศีลมากข้อกว่าบุรุษและอยู่ในฐานะต้องเคารพภิกษุ แม้ภิกษุณีจะแก่พรรษากว่าก็ตาม

---

[๓๑๖] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๖.

[๓๑๗] วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๐๒/๓๓๓.

จากการศึกษาค้นคว้าทำให้เราได้มีโอกาสได้รู้ว่าสถานภาพของสตรีก็มีความสามารถในการบรรลุธรรมได้ โดยทั่วไปแล้วสตรีทั้งหลายก็มุ่งบำเพ็ญเพียรปฏิบัติธรรมตาม ระเบียบทางศาสนาอันดีงามมีความสามารถเป็นเลิศในแง่ต่างๆ ได้เทียบเท่ากับบุรุษทั่วไป

ผู้หญิงภายใต้พระพุทธศาสนาจึงมีอิสระและพร้อมที่จะเข้าร่วมในกิจกรรมทางศาสนาต่างๆ มากขึ้น พวกเขาพากเพียรให้ได้บรรลุอรหัตผล ลักษณะนี้เป็นลักษณะทั่วไป ของสังคมทางศาสนาของอินเดีย และพระพุทธศาสนาก็ไม่มีข้อยกเว้น พระสัมมาสัมพุทธเจ้า จึงทรงประกาศพระธรรมแก่ประชาชนทั้งชายและหญิงโดยทั่วไป[๓๑๘]

เรื่องสตรีได้รับความสนใจเป็นอันมาก การศึกษาเกี่ยวกับสตรีเท่าที่มีอยู่ในปัจจุบัน มักเป็นการศึกษาในแง่ความเสมอภาคระหว่างชายหญิงโดยใช้เงื่อนไขทางสังคมและเศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดฐานะของสตรีและปรากฏว่าส่วนใหญ่ มักให้ข้อสรุปว่าสตรียังไม่สามารถจะเข้าถึงฐานะเช่นเดียวกับบุรุษได้ เนื่องจากหลักคำสอนทางศาสนาได้ปิดกั้นหนทางสำหรับสตรี[๓๑๙]

ด้วยเหตุผลดังกล่าวแล้วจึงเข้าใจได้ว่าทำไมศาสนาจึงไม่สนับสนุนการลงโทษเท่ากับการสร้างสภาวะทางเศรษฐกิจให้มีและไม่สนับสนุนการลงโทษคนผิดเท่ากับการให้ ทานซึ่งป้องกันมิให้คนทำผิดนั่นเพราะระหว่างสิทธิกับความเมตตา พระพุทธศาสนาเลือก ความเมตตาเป็นหลัก เมื่อใช้หลักเมตตาไม่ได้ผลแล้วจึงจะคำนึงถึงหลักขอสิทธิซึ่งพระพุทธ ศาสนาถือเป็นเรื่องรองและให้ความสำคัญน้อยกว่าเมตตา การพูดกันด้วยสิทธิ

---

[๓๑๘] ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, **มาดสตรีในพระพุทธศาสนา**, (กรุงเทพฯ : บ.สารมวลชน จำกัด ๒๕๒๘), หน้า ๑.

[๓๑๙] อำพร หวังใจธรรม, “การศึกษาเปรียบเทียบสถานภาพสตรีในพุทธศาสนาและอิสลามเฉพาะกรณีชาวไทยพุทธและสตรีชาวไทยมุสลิม”, **วิทยานิพนธ์**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๕๓), หน้า ๗๙.

จะไม่ทำให้คนมีใจผูกพันกันและไม่ทำให้คนดีขึ้น แต่เมตตาสร้างคนให้ดีและคบหากันด้วยน้ำใสใจจริง เป็นเครื่องทำลายรั้วกั้นมนุษย์ซึ่งสิทธิสร้างขึ้น[๓๒๐]

ในปัจจุบัน ผู้หญิงมีฐานะทัดเทียมกับผู้ชายในการงานหลายด้าน เด็กผู้หญิงและ ผู้ชายมีสิทธิทัดเทียมกันในการศึกษาทั้งในระดับโรงเรียนและระดับมหาวิทยลัย ภายในครอบครัวของผู้หญิงก็เป็นที่ยอมรับโดยทั่วไปในความเชื่อของพุทธศาสนานั้น มารดาเป็นพระพรหมของบุตรด้วย ความเชื่อดังกล่าวก็เป็นการช่วยยกฐานะของผู้หญิงขึ้นเช่นกัน

ในสังคม ผู้หญิงไทยมีบทบาทในวงการสังคมและไม่มีใครสามารถปฏิเสธผลงาน ขององค์กรเหล่านี้ได้ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ในรัชกาลที่ ๙ ก็ทรงเป็นตัว อย่างอันดีในสังคมสงเคราะห์ทั้งหลายที่พระองค์ได้ทรงทุ่มเท เพื่อความกินดีอยู่ดีของประชาชนทั่วไป นอกจากนั้นผู้หญิงไทยก็มีความสามารถและได้รับตำแหน่งสำคัญๆ เช่นเป็นนายกรัฐมนตรี อธิการบดี คณบดี ผู้อำนวยการ และผู้จัดการงานเอกชน[๓๒๑] ในทางพระพุทธศาสนาไม่ ได้เลือกชั้นวรรณะหรือเลือกว่าชายหรือหญิงที่สามารถบรรลุธรรมหรือเป็นบัณฑิตได้ สตรีสามารถเป็นบัณฑิตได้เช่นเดียวกับบุรุษดังคำว่า “มิใช่ว่า บุรุษจะเป็นบัณฑิตในที่ทั่วไปก็หามิได้ ถึงสตรีที่มีปัญญาเห็นประจักษ์ในเหตุการณ์นั้นๆ ก็เป็นบัณฑิตได้[๓๒๒] และใช่ว่าในที่ทั่วไป จะเป็นบัณฑิตแต่บุรุษ ก็หามิได้ แม้สตรีที่คิดเห็นเนื้อความได้รวดเร็ว ก็เป็นบัณฑิตได้[๓๒๓]

---

[๓๒๐] ปรีชา ช้างขวัญยืน, **ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก**, (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาสงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒๒ – ๑๒๕.

[๓๒๑] ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, **มาตสตรีในพระพุทธศาสนา**, หน้า ๙.

[๓๒๒] อฏ.ชา. (ไทย) ๒๐๒.

[๓๒๓] อฏ.ชา. (ไทย) ๒๘๒.

ฉะนั้นศักยภาพในการพัฒนาตนเองนั้น สตรีย่อมมีความสามารถไม่ยิ่งหย่อนน้อยกว่าบุรุษเพราะการที่สตรีถูกบีบคั้นหรือกำหนดให้อยู่ในกรอบมากเท่าใดย่อมเป็นการให้สตรีเหล่านั้นมีการพัฒนาตนเองเท่าเทียมบุรุษมากเท่านั้น

พระพุทธศาสนาถือว่า สรรพสัตว์ทั้งปวงมีความเกิด แก่ เจ็บ ตาย เหมือนกันหมด ซึ่งมองว่ามันเป็นธรรมชาติ (สามัญลักษณะ) ที่ทุกสิ่งจะต้องได้รับเสมอเหมือนกัน กล่าวเฉพาะมนุษย์ที่เรียกว่า สัตว์ประเสริฐเพราะสามารถพัฒนาศักยภาพของตนเองให้อยู่เหนือธรรมชาติได้ คือ การพัฒนาจิตวิญญาณของตนให้หลุดพ้นจากความทุกข์ที่จะต้องได้รับเรื่อยไปตราบใดที่ยังเวียนว่ายตายเกิดในวัฏสงสาร มนุษย์ที่สามารถพัฒนาจิตให้หมดกิเลสนั้น เรียกว่า อริยบุคคล คือ บุคคลที่ประเสริฐสุดกว่าบุคคลทั่วไป พุทธศาสนาไม่ได้แบ่งชั้น วรรณะ เพศ วัย ชาติ ศาสนาใดในการบรรลุธรรม พระพุทธศาสนาถือว่ามนุษย์ทุกคนมีศักยภาพที่จะพัฒนาจนหลุดพ้นจากความทุกข์ได้

ผู้หญิงในสมัยพุทธกาลหรือในสมัยปัจจุบัน ถือว่ามีบทบาทเท่าเทียมกับผู้ชายใน การนับถือศาสนา การบำเพ็ญกุศลผลบุญ ตลอดจนการปฏิบัติธรรม เพราะฉะนั้นเมื่อผู้หญิงมีสิทธิ์เท่าเทียมกับผู้ชายทุกอย่าง ผู้หญิงก็มีสิทธิ์ที่จะบรรลุธรรมได้ตามความรู้ความสามารถที่ตนปฏิบัติเพราะพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาแห่งความจริง สามารถพิสูจน์ได้ทุกคนไม่ว่า เป็นหญิงหรือชาย เด็กหรือผู้ใหญ่ ตัวอย่างที่เห็นได้ชัด เช่น นางวิสาขาเมื่ออายุได้ ๗ ขวบ พร้อมด้วยเพื่อนหญิง ๕๐๐ คน แวดล้อมด้วยทาสี ๕๐๐ คน ไปต้อนรับพระศาสดา พระพุทธเจ้าได้แสดงธรรมให้เหมาะแก่พื้นเพอัธยาศัยของเด็ก เมื่อจบเทศนาเด็กหญิงวิสาขา พร้อมกับบริวารทั้งหมดได้บรรลุโสดาปัตติผลนางวิสาขาได้เป็นพุทธสาวิกาตั้งแต่วันนั้นเป็นต้นมา[๓๒๔]

ผู้หญิงที่เข้ามามาบวชในพระพุทธศาสนา เป็นภิกษุณีองค์แรกที่ได้บรรลุธรรมเป็นพระอรหันต์ คือ พระนางมหาปชาบดีโคตมี นอกจากนั้นก็มีศากยภิกษุณีทั้ง ๕๐๐

---

[๓๒๔]สงฺ่า หล่อสำราญ, **มหาสาวิกาสมัยพุทธกาล**, (กรุงเทพฯ : อักษรสยามการพิมพ์, ๒๕๔๐), หน้า ๔๖.

สำเร็จเป็นพระอริยบุคคลตามสมควรแก่อุปนิสัย หลังจากได้ฟังพระธรรมเทศนาของพระนันทเถระ ซึ่งปรากฏในนันทโกวาทสูตร มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ พระเขมาพระพุทธเจ้าทรงตั้งไว้ ในตำแหน่งเอตทัคคะว่าเป็นผู้เลิศกว่าบรรดาภิกษุณี ผู้มีปัญญามาก[๓๒๕] ปฏาจาราภิกษุณี หลังจากสูญเสียสามี ลูกทั้งสอง บิดามารดาแล้ว กลายเป็นคนบ้า ด้วยพุทธานุภาพ นางกลับได้สติ พระพุทธองค์ทรงเทศนาโปรดจนได้บรรลุโสดาปัตติผล ภายหลังจึงขอบรรพชากับพระบรมศาสดา ต่อมาได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา ๔ และตั้งไว้ในตำแหน่ง เอตทัคคะว่า เป็นเลิศกว่าภิกษุณีผู้ทรงพระวินัย[๓๒๖]

พระนางอุบลวรรณาเถรี ผู้เป็นธิดาของเศรษฐีเมืองสาวัตถี ผู้มีรูปโฉมงดงามเป็น ที่หมายปองของคนทั่วไป แต่ท่านเศรษฐีผู้บิดาส่งให้ไปบวชสำนักของภิกษุณี เมื่อบวชได้ฟัง ธรรมจากพระสัมมาสัมพุทธเจ้าแล้วน้อมนำมาปฏิบัติพิจารณาเห็นความไม่เที่ยง ความเป็น ทุกข์ และเป็นอนัตตาจนได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา[๓๒๗]

ความคิดที่ว่าผู้หญิงบรรลุธรรมได้หรือไม่นั้น ในทางพระพุทธศาสนาไม่ได้แบ่งแยกแต่ประการใด ทั้งนี้ก็เพราะว่าพระพุทธศาสนาเชื่อมั่นในศักยภาพของมนุษย์ทุกคน ไม่ว่าหญิงหรือชาย และการบรรลุธรรมก็ไม่ได้แตกต่างกันแต่ประการใด เห็นได้จากพระเถรีหลายองค์ที่ได้บรรลุพระอรหันต์พร้อมด้วยปฏิสัมภิทา กล่าวได้ว่า พระพุทธศาสนายอมรับในศักยภาพของผู้หญิงที่สามารถบรรลุธรรมได้เหมือนกับผู้ชายทุกประการ

ตามหลักคำสอนฝ่ายเถรวาทไม่ยอมรับว่าผู้หญิงเป็นพระพุทธเจ้าได้ ในพระสุตตันตปิฎก มัชฌิมนิกาย อุปริปัณณาสก์ กล่าวไว้ว่า สตรีไม่สามารถเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า พระเจ้าจักรพรรดิ ท้าวสักกะมาร พรหม โดยระบุว่า “ย่อมรู้ชัดว่า ข้อที่มิใช่ ฐานะ มิใช่โอกาส คือ สตรีจึงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า นั่นมิใช่ฐานะที่จะ

---

[๓๒๕] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๔.

[๓๒๖] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๓.

[๓๒๗] ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, **สตรีในสมัยพุทธกาล**, หน้า ๑๘.

มีได้ และรู้ชัดว่าข้อที่เป็นฐานะมีได้แล คือ บุรุษพึงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นเป็นที่มีได้”[๓๒๘] ในส่วนของเถรวาทกล่าวโดยทั่วไปแล้ว จะมีความเชื่ออย่างนั้น ทั้งนี้เพราะเถรวาทจะยึดถือเอาพระไตรปิฎกเป็นสำคัญ เมื่อไม่ได้กล่าวไว้ในพระไตรปิฎกก็มีความเชื่ออย่างนั้น ในความคิดของข้าพเจ้าคิดว่า เพราะธรรมชาติแล้วผู้ชายสามารถที่จะเข้าใจในหลักธรรมะ และผู้ชายเป็นผู้ที่บำเพ็ญบารมีได้มากกว่าก็ได้ จึงยอมรับว่าผู้ชายเท่านั้นที่กระทำได้ ซึ่งความจริงอาจจะไม่ใช่เสมอไป

ในนิกายมหายาน มีความคิด ๒ ประเด็นด้วยกันคือ

๑. ในสุขาวดีวยหสูตร ในปณิธานข้อที่ ๓๕ ใน ๔๘ ข้อ ของพระอมิตาภะทรงอธิษฐานว่าผู้หญิงที่เกิดในพุทธเกษตรของพระองค์จะเกิดเป็นชาย เพื่อจะได้บรรลุเป็นพระพุทธเจ้า ในข้อนี้จะเห็นว่าผู้ที่จะบรรลุเป็นพระพุทธเจ้าได้นั้นจะต้องเป็นผู้ชายจึงต้องบรรลุได้ ในปรัชญาปารมิตาหรือสัทธรรมปุณฑรีกสูตร กล่าวว่าผู้หญิงจะตรัสรู้และเปลี่ยนเพศของตนจากหญิงเป็นชายได้[๓๒๙]

๒. ในปรัชญาศูนยตาและธรรมชาติของความเป็นพุทธะสามารถที่บรรลุเป็นพระพุทธเจ้าได้ ดังที่ปรากฏในวิมลเกียรตินิเทสสูตร และศรีมาลาเทวีสีหนาทสูตร ประกาศว่า ผู้หญิงสามารถจะตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้าได้ ในสภาพที่เป็นอยู่คือเป็นหญิง[๓๓๐] ในสภาพสังคมปัจจุบันหรือในอดีตกาลที่ผ่านมานั้น ผู้หญิงได้รับการยอมรับอย่างแน่นอนว่าเป็นผู้สามารถ ในการที่จะกระทำกิอย่างใดอย่างหนึ่งเยี่ยงบุรุษได้ ประวัติศาสตร์ได้จารึกในบางประเทศ เกี่ยวกับสตรีเป็นผู้กู้ชาติและได้รับยกย่องว่าเป็นวีรสตรี แม้แต่ในทางยุโรป ก็มีบางประเทศที่มีประธานาธิบดีเป็นสตรีและในประเทศไทยมีสำนักแม่ชีหลายสำนักที่ช่วยเหลือสังคมโดยนำสตรีที่มีปัญหาที่ได้รับ

---

[๓๒๘] ม.อุ. (ไทย) ๑๙/๒๔๕/๑๓๘.

[๓๒๙] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔๙.

[๓๓๐] เรื่องเดียวกัน.

กระทบกระเทือนทางจิตใจมากล่อมเกลาขัดเกลาด้วยธรรมะในทางพระพุทธศาสนา เช่น แม่ชีสำนักเสถียรธรรมสถาน เป็นต้น

นอกจากนี้ รัฐมนตรีในรัฐบาลไทยหลายคนก็เป็นผู้หญิงและมีบทบาทในการช่วย เหลือสังคม โดยการเข้าไปเกี่ยวข้องกับเยาวชนที่มีปัญหาเป็นต้น แม้กระทั่งในปัจจุบันนี้ ผู้ หญิงยังมีบทบาทในการทำหน้าที่แทนบุรุษได้ เช่น การขับรถหรือการไปทำงานนอกบ้าน การเป็นทหาร การเป็นตำรวจ เป็นต้น จะเห็นได้ว่าศักยภาพของสตรีนั้นไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าบุรุษเลย แม้แต่การบรรลุธรรมทางพระพุทธศาสนา

๕.๓ ศักยภาพในการบำเพ็ญประโยชน์และการเป็นผู้นำสังคม

ในพระพุทธศาสนานั้น สตรีและบุรุษมีหน้าที่และบทบาทที่แตกต่างกัน ความแตกต่างกันนี้ได้ปรากฏอย่างชัดเจนในรูปแบบของบทบาทและหน้าที่แห่งการครองเรือน พระพุทธเจ้าได้ทรงแนะนำถึงหน้าที่และบทบาทของสตรีในฐานะภรรยาที่พึงปฏิบัติต่อสามีไว้ ๕ ประการ คือ

๑. จัดงานบ้านให้เรียบร้อย

๒. สงเคราะห์ญาติมิตรทั้งสองฝ่ายด้วยดี

๓. ไม่ประพฤตินอกใจ

๔. รักษาทรัพย์สมบัติที่สามีหามาได้

๕. ขยันไม่เกียจคร้านในการงานทั้งปวง

ทั้งนี้ เพราะพระองค์ทรงตระหนักและทราบชัดว่า ความสงบสุขและความสามัคคีภายในครอบครัวนั้น ส่วนใหญ่ขึ้นอยู่กับสตรี และพระองค์ก็ไม่ได้ทรงแสดงหน้าที่และบทบาทเฉพาะแต่สตรีเท่านั้น แม้หน้าที่และบทบาทของบุรุษในฐานะสามีที่พึงปฏิบัติต่อภรรยา พระองค์ก็ทรงแสดงไว้ด้วยหลัก ๕ ประการเช่นกัน คือ

๑. ยกย่องให้เกียรติสมกับฐานะที่เป็นภรรยา

๒. ไม่ดูหมิ่น

๓. ไม่ประพฤตินอกใจ

๔. มอบความเป็นใหญ่ในงานบ้านให้

๕. หาเครื่องประดับมาให้เป็นของขวัญตามโอกาส

จะเห็นได้ว่า พระพุทธศาสนามิได้ให้ความสำคัญเพียงเฉพาะหน้าที่และบทบาท ของบุรุษเท่านั้น แม้หน้าที่และบทบาทของสตรีก็ให้ความสำคัญเช่นกัน ดังที่ได้แสดงข้างต้น อย่างไรก็ตาม แม้ว่าหน้าที่และบทบาทของบุรุษและสตรีในพระพุทธศาสนาจะแตกต่างกัน แต่พระพุทธศาสนาก็ถือว่าสตรีและบุรุษมีความเสมอเหมือนกันในศักยภาพและสติปัญญา แห่งการตรัสรู้ธรรม เช่น

“ทางนั้นชื่อว่าเป็นทางสายกลาง ทิศนั้น ชื่อว่าเป็นทิศไม่มีภัย รถนั้นชื่อว่าเป็นรถไร้เสียงประกอบด้วยล้อคือธรรม มีหิริเป็นฝา มีสติเป็นเกราะกัน ธรรมรถนั้น เราขอบอกว่ามีสัมมาทิฏฐินำหน้า เป็นสารถี บุคคลใดมียานเช่นนี้ จะเป็นสตรีหรือบุรุษก็ตาม เขาย่อมใช้ยานนั้น (ไป) สู่แดนนิพพาน”[๓๓๑]

นอกเหนือจากนี้ พระพุทธเจ้ายังเป็นพระศาสดาพระองค์แรกที่ได้ให้สตรีมีโอกาส เท่าเทียมกับบุรุษในการพัฒนาจิต แม้ว่าพระองค์ได้ทรงชี้ให้เห็นถึงความน้อมเอียงทางธรรมชาติ และข้อบกพร่องของสตรีไว้ก็ตาม แต่กระนั้นพระองค์ก็ทรงยอมรับถึงความสามารถของสตรีพระองค์ได้ทรงปูทางอันจะนำไปสู่ชีวิตพรหมจรรย์[๓๓๒] อย่างสมบูรณ์ ให้แก่สตรีอย่างแท้จริง สตรีสามารถพัฒนาจิตและบรรลุถึงนิพพานได้มากเท่าๆ กับบุรุษ หลักฐานที่ยืนยันว่า สตรีสามารถพัฒนาจิตและบรรลุถึงนิพพานในครั้งสมัยพุทธกาลก็คือ พระเถรีหรือภิกษุณี

กล่าวโดยสรุป พระพุทธศาสนาถือว่าสตรีและบุรุษมีหน้าที่และบทบาทแตกต่าง กันไปตามธรรมชาติ เช่น สตรีมีหน้าที่และบทบาทในการเป็นภรรยา เป็นมารดา เป็นอุบาสิกา ในขณะเดียวกันบุรุษก็มีหน้าที่และบทบาทในการเป็นสามีที่ดี เป็น

---

[๓๓๑] ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔/๔๕.

[๓๓๒] เค.ศรี ธัมมานันทะ เขียน, ม.กวีวงศ์ เรียบเรียง, **สถานภาพสตรีในพุทธศาสนา**, (นิตยสารสมาธิปีที่ ๗ ฉบับที่ ๗๔ พ.ศ. ๒๕๓๗), หน้า ๓๗.

บิดา และเป็นอุบาสกที่ดีของพระศาสนา ทั้งสตรีและบุรุษต่างก็สามารถ บำเพ็ญประโยชน์แก่สังคม พระศาสนา และประเทศชาติได้เท่าเทียมกันด้วยสถานภาพแห่งหน้าที่และบทบาทของตน

อนึ่ง ความแตกต่างกันแห่งหน้าที่และบทบาทของสตรีและบุรุษนั้นเป็นเพียงความแตกต่างตามธรรมชาติเท่านั้น แต่มีสิ่งหนึ่งพระพุทธศาสนายอมรับในความเหมือนกัน นั่นคือ การบรรลุธรรมและความเป็นมนุษย์ ซึ่งมีความเท่าเทียมกันทั้งสตรีและบุรุษ

๕.๔ เปรียบเทียบระหว่างศักยภาพของสตรีกับศักยภาพของบุรุษ

ปรัชญาชีวิตตามหลักพระพุทธศาสนาทำให้สตรีถูกกำหนดบทบาทให้อยู่ในฐานะ เป็นผู้ให้ความอุปถัมภ์มากกว่าที่จะเข้ามาเป็นนักบวช วิถีชีวิตของสมณะต้องจาริกไปในโลกกว้าง ต้องอดทนต่อความลำบาก ต้องต่อสู้กับสภาพแวดล้อมที่ไม่เอื้ออำนวย ข้อนี้น่าจะเป็นเหตุผลหนึ่งที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงบวชให้สตรีในยุคแรก

เหตุผลข้อต่อมา น่าจะเป็นเพราะพระพุทธองค์ไม่ประสงค์จะให้ภิกษุใกล้ชิดกับ สตรีมากเกินไป ภิกษุสงฆ์กับภิกษุณีสงฆ์ แม้โดยหลักการแล้วจะพำนักอยู่แยกกันเป็นสัด ส่วน แต่มีกิจกรรมหลายอย่างที่ต้องติดต่อสัมพันธ์กัน มีบทบัญญัติแห่งพระวินัยหลายข้อที่ สะท้อนพุทธประสงค์นี้ เช่น ภิกษุพูดเกี่ยวหญิง ต้องอาบัติสังฆาทิเสส ภิกษุจับต้องกายหญิง ต้องอาบัติสังฆาทิเสส ภิกษุนอนในที่มุงที่บังเดียวกันกับสตรีแม้คืนแรก ต้องอาบัติปาจิตตีย์ เป็นต้น

พระพุทธเจ้าไม่ได้ให้เหตุผลอะไรในการตรัสห้ามพระนางมหาปชาบดีออกบวช พระองค์เพียงแต่ตรัสว่า “อย่าเลย โคตมี เธออย่าชอบใจการที่มาตุคาม (สตรี) ได้ออกจาก เรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้เลย” เหตุที่พระพุทธเจ้าไม่ประสงค์จะให้สตรีบวชเป็นภิกษุณี เห็นได้ชัดเจนที่สุดคือเหตุผลทางกายภาพ

อานนท์ ธรรมวินัยที่มีมาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต จะไม่ตั้งอยู่ได้นาน เปรียบเหมือนตระกูลหนึ่งที่มีสตรีมาก มีบุรุษน้อยจะถูกโจรปล้นทรัพย์ทำร้ายได้ง่าย[๓๓๓]

อย่างไรก็ตาม ในที่สุดพระพุทธเจ้าก็ทรงอนุญาตให้สตรีเข้ามาบวชเป็นภิกษุณีได้ เพราะทรงตระหนักถึงความจริงและทรงเห็นด้วยกับคำกราบทูลถามของพระอานนท์ที่ว่า มาตุคาม (สตรี) ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้ จะ สามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกทาคามิผล อนาคามิผล หรืออรหัตตผลได้หรือไม่

พระพุทธองค์ตรัสตอบว่า สามารถบรรลุได้[๓๓๔] จะเห็นว่าเหตุผลทางกายภาพดังกล่าวไม่ใช่ประเด็นสำคัญที่สุด แต่เป็นประเด็นรองที่ผ่อนผันได้ สตรีจึงมีโอกาสได้รับการศึกษาพระพุทธศาสนาเหมือนกับบุรุษ ทั้งผู้ที่เข้ามาบวชเป็นภิกษุณีและผู้ดำเนินชีวิตคฤหัสถ์ทั่วไปประเด็นที่แสดงว่าพุทธบริษัทและศาสนิกของศาสนาอื่น มีโอกาสได้รับการศึกษาจากพระสงฆ์เหมือนกัน คือ พระพุทธดำรัสว่า พวกเธอจงเที่ยวไปเพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก

๕.๕ ปัญหาการรื้อฟื้นของภิกษุณีสงฆ์ในประเทศไทย

คำว่า ภิกษุณี[๓๓๕] มีปรากฏเป็นครั้งแรกจากพระดำรัสของพระพุทธเจ้าเอง โดย พระองค์ตรัสว่า “อานนท์ คราวตรัสรู้แล้วใหม่ๆ เราพักอยู่ใต้ต้นอชาลนิโครธ ริมฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ณ อุรุเวลาประเทศ คราวนั้นมารผู้มีบาปได้เข้าไปหาเรา... แล้วกล่าวว่า

---

[๓๓๓] วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๐๒/๓๑๓, ๔๐๓/๓๐๑-๓๐๒.

[๓๓๔] วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๐๒/๓๑๕-๓๑๖.

[๓๓๕] ร.ท. บรรจบ บรรณรุจิ, **ภิกษุณี : พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล**, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๓.

ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ขอพระผู้มีพระภาคเจ้าจงปรินิพพานในบัดนี้เถิด ขอพระสุคตเจ้าจงปรินิพพานในบัดนี้เถิด บัดนี้เป็นปรินิพพานของพระผู้มีพระภาคเจ้าแล้ว... เราได้กล่าวตอบว่า มารผู้มีบาป ตราบใดที่ภิกษุ... ภิกษุณี... อุบาสก อุบาสิกา ผู้เป็นสาวกของเรายังไม่เฉียบแหลม ไม่ได้รับคำแนะนำ ไม่แกล้วกล้า ไม่เป็นพหูสูต ไม่ทรงธรรม ไม่ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ไม่ปฏิบัติชอบ ไม่ประพฤติตามธรรม เรียนกับอาจารย์ของตนแล้วยังบอกแสดง บัญญัติ เปิดเผย จำแนก ทำให้ง่ายไม่ได้ ยังแสดงธรรมที่มีปาฏิหาริย์ ข่มขู่คำกล่าวให้ร้ายให้เรียบร้อยโดยชอบธรรมไม่ได้ ตราบนั้น เราจักยังไม่ปรินิพพาน”[๓๓๖]

จากพระดำรัสที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้เมื่อคราวตรัสรู้ใหม่ๆ นั้นแสดงว่า ภิกษุณีจะ ต้องมีอย่างแน่นอน ในฐานะเป็นพระสาวิกาของพระพุทธเจ้าคู่กับพระภิกษุ พระพุทธเจ้าทรงได้พระภิกษุเป็นพระสาวกตั้งแต่ตรัสรู้ได้พรรษาแรก ต่อมาหลังจากพรรษาที่ ๕ ก่อนย่างเข้าพรรษาที่ ๖ ทรงได้พระภิกษุณีเป็นพระสาวิกา

ในพระวินัยปิฎก ตอนว่าด้วยภิกขุขันธกะ[๓๓๗] มีกล่าวถึงกำเนิดของพระภิกษุณีไว้ ว่า พระนางมหาปชาบดี พระน้านางของพระพุทธเจ้า ทรงมีพระประสงค์จะออกบวชในพระพุทธศาสนาเหมือนอย่างเจ้าชายศากยะผู้เป็นพระญาติ ที่พระนางได้ทอดพระเนตรเห็นเมื่อคราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จไปโปรดพระประยูรญาติที่เมืองกบิลพัสดุเป็นครั้งแรก ดังนั้นเมื่อคราวที่พระพุทธเจ้าเสด็จกลับไปเมืองกบิลพัสดุอีกเป็นครั้งที่ ๒ เพื่อทรงเยี่ยมพระอาการประชวรหนักของพระพุทธบิดา และประทับอยู่จนกระทั่งพระพุทธบิดานิพพาน หลังจากถวายพระเพลิงพระศพแล้ว พระพุทธเจ้ายังคงประทับอยู่ที่นิโครธารามอีกระยะหนึ่งเพื่อทรงแสดงธรรมโปรดพระประยูรญาติให้หายเศร้าโศก ขณะประทับอยู่ที่นิโครธารามนั้น พระนางมหาปชาบดีได้เข้าไปเฝ้าแล้วทูลขอบวช

---

[๓๓๖] ที.มหา. (ไทย) ๑๐/๑๗๔/๑๐๑.

[๓๓๗] วิ.จู . (ไทย) ๗/๔๐๒-๔๐๔/๒๓๑–๒๓๗.

พระพุทธเจ้าทรงได้พระภิกษุเป็นพระสาวกตั้งแต่ตรัสรู้ได้พรรษาแรกโดยทรงแสดงธรรมโปรดกลุ่มพระปัญจวัคคีย์ให้ได้บรรลุอรหัตผลเป็นกลุ่มแรก อันเป็นระยะเวลาหลังตรัสรู้ได้ ๒ เดือนพอดี ต่อจากนั้นก็ทรงแสดงธรรมโปรดท่านอื่นๆ ให้ได้บรรลุอรหัตผล อาทิ พระยสะ กลุ่มพระภัททวัคคีย์ ๓๐ รูป พระชฎิล ๓ พี่น้อง และพระบริวาร ๑,๐๐๐ รูป พระสารีบุตร พระมหาโมคคัลลานะ และพระบริวาร ๒๕๐ รูป จนกระทั่งเกิดมีพระภิกษุสงฆ์เป็นหมู่ใหญ่ ครั้นล่วงเข้าพรรษาที่ ๕ ก่อนย่างเข้าพรรษาที่ ๖ จึงทรงได้พระภิกษุณีเป็นพระสาวิการูปแรก คือ พระมหาปชาบดี

ในวันที่พระนางมหาปชาบดีได้บวชเป็นพระภิกษุณีรูปแรกนั้น พระพุทธเจ้าทรง รับสั่งให้พระภิกษุช่วยรับภาระอุปสมบท (บวช) เจ้าหญิงศากยะที่เหลือเป็นพระภิกษุณีด้วย โดยตรัสว่า “ภิกษุทั้งหลาย ตถาคตอนุญาตให้พระภิกษุอุปสมบท (บวช) ให้สตรีเป็นพระ ภิกษุณีได้”

การที่พระนางมหาปชาบดีและเจ้าหญิงศากยะได้บวชเป็นพระภิกษุณีรูปแรก และ กลุ่มแรกหลังจากพระพุทธเจ้าตรัสรู้ได้ ๕ พรรษานั้น ถือว่าเป็นการก่อกำเนิดพระภิกษุณีขึ้นในพระพุทธศาสนาแล้ว และต่อมาได้มีสตรีจำนวนมากออกบวชเป็นพระภิกษุณีตามจนกระทั่งเกิดมีพระภิกษุณีแพร่หลายจนกลายเป็นพระภิกษุณีสงฆ์หมู่ใหญ่ในลักษณะเดียวกันกับพระภิกษุสงฆ์

พระพุทธเจ้าได้ตรัสว่า มาตุคามคือสตรีไม่พึ่งบวชในพระธรรมวินัยนี้ พรหมจรรย์ คือพระศาสนาก็จะตั้งอยู่ตลอดกาลนาน สัทธรรมก็จะพึงตั้งอยู่ตลอดกาลพันปี แต่เพราะ มาตุคามบวชในพระธรรมวินัยนี้ พรหมจรรย์ก็ไม่ตั้งอยู่ตลอดกาลนาน สัทธรรมจะตั้งอยู่ ตลอด ๕๐๐ ปีเท่านั้น เหมือนอย่างตระกูลที่มีสตรีมาก มีบุรุษน้อย ก็จะถูกทำลายได้ง่าย เหมือนอย่างโรคของต้นขาวชนิดหนึ่งที่เรียกว่าเพลี้ย เมื่อลงในนาข้าวสาลีที่สมบูรณ์ นาข้าว สาลีนั้นก็จะไม่ตั้งอยู่ได้นาน หรือเหมือนอย่างโรคที่เกิดขึ้นแก่ต้นอ้อย ที่ทำให้ต้นอ้อยเกิดสี แดงขึ้น ก็จะทำให้ไร่อ้อยตั้งอยู่ไม่ได้นาน แต่ว่าได้ทรงบัญญัติครุธรรม ๘ ประการแก่ภิกษุณี ทั้งหลาย ให้ภิกษุณีทั้งหลายรับรักษาไว้ไม่ก้าวล่วง

ตลอดชีวิต เหมือนอย่างได้ทรงทำทำนบ กันบ่อที่ใหญ่ไว้ทุกด้านเพื่อไม่ให้น้ำไหลออก และเพื่อป้องกันน้ำข้างนอกจะไหลเข้ามามาก เกินไปด้วย[๓๓๘]

สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน) ได้กล่าวว่า หลักฐานในพระบาลีภิกขุนีขันธ์ กะตอนนี้ มีแห่งเดียวที่พยากรณ์เรื่องศาสนาว่า ถ้ามาตุคามไม่เข้ามาบวช พรหมจรรย์ก็จักตั้งอยู่นาน ท่านว่าพันปี แต่ว่าถ้าเข้ามาบวชก็จะเหลือเพียง ๕๐๐ ปี นี่เป็นหลักฐานชั้นบาลีในพระไตรปิฎกของเรา แต่ว่าในชั้นอรรถกถาท่านได้มาแก้ไว้ว่า พระอรหันต์ที่ได้ปฏิสัมภิทา ๔ จะมีอยู่ในระยะหนึ่งพันปีแรก พระอรหันต์ที่เป็นสุกขวิปัสสก คือว่าที่ได้สำเร็จตัดกิเลสได้ แต่ว่าไม่ได้ปฏิสัมภิทา ๔ ไม่มีความแตกฉาน (สุกขวิปัสสก แปลว่า เห็นแจ้งอย่างแห้งแล้ง นี่จะมีอยู่ในระยะพันปีที่ ๒ พระอนาคามีจะมีอยู่ในระยะพันปีที่ ๓ พระสกทามีจะมีอยู่ในระยะ พันปีที่ ๔ พระโสดาบันจะมีอยู่ระยะพันปีที่ ๕ ปฏิเวธสัทธรรม สัทธรรมคือ มรรค ผล นิพพาน จะตั้งอยู่ห้าพันปี ปริยัติสัทธรรม คือการเรียนให้รู้พระพุทธศาสนาก็จะตั้งอยู่เท่านั้น แต่ว่าเพศ คือ การทรงเครื่องหมายเป็นบรรพชิตในรูปใดรูปหนึ่งนั้นจะมีสืบไปอีกนาน[๓๓๙]

อีกแห่งหนึ่ง ได้แสดงอันตรธาน คือเสื่อมสิ้นแห่งพระศาสนาไว้ ๕ ได้แก่

๑. อธิคมอันตรธาน ความเสื่อมสิ้นแห่งมรรคผลนิพพาน

๒. ปฏิปัตติอันตรธาน ความเสื่อมสิ้นแห่งการปฏิบัติ

ความเสื่อมสิ้นแห่งมรรคผลนิพพานนั้น หมายความว่า เมื่อไม่มีพระอรหันต์เรื่อย มาจนถึงไม่มีพระโสดาบันเมื่อใด เมื่อนั้นก็ชื่อว่าเป็นความเสื่อมสิ้นแห่งอธิคม คือ มรรคผล นิพพาน ความเสื่อมสิ้นแห่งการปฏิบัตินั้น ในเบื้องต้นก็เสื่อมสิ้นการปฏิบัติเพื่อฌานวิปัสสนา มรรคผลก่อน คือ ว่าบุคคลผู้ปฏิบัติไม่ได้มุ่งฌาน ไม่ได้มุ่งวิปัสสนา ไม่ได้มุ่งผล เมื่อการปฏิบัติ ในด้านนี้เสื่อมลงไปแล้ว ก็เหลือแต่การปฏิบัติพระวินัย ในการ

---

[๓๓๘] สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน), **๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙) หน้า ๒๔๗.

[๓๓๙] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๙.

ปฏิบัติพระวินัยนั้นข้อเล็กๆ ก็ เสื่อมไปก่อน คือไม่ใส่ใจในข้อปฏิบัติพระวินัยที่เป็นส่วนเล็กน้อย ก็ขาดวิ่นเรื่อยไปจนถึงเหลือ แต่ปาราชิก ๔ แปลว่ารักษาศีล ๕ คือ รักษาการเว้นปาราชิก ๔ ข้อไว้ จนเมื่อไม่รักษา สิกขาบททั้ง ๔ ข้อนี้ไว้เมื่อใดด้วยกันทั้งหมด เมื่อนั้นก็เป็นอันว่าถึงความเสื่อมสิ้นของการปฏิบัติ

๓. ปริยัติอันตรธาน ความเสื่อมสิ้นของปริยัติ คือการเรียนพระศาสนา เมื่อยังมีการเรียนพระศาสนา ยังมีการทรงจำอยู่มากบ้าง น้อยบ้าง ก็ยังไม่เสื่อมสิ้น จนเมื่อใดไม่มีใคร ทรงจำพระพุทธศาสนาไว้ได้

๔. ลิงคอันตรธาน ความเสื่อมสิ้นแห่งเพศ คือเมื่อยังทรงเพศอยู่ เพศก็ยังไม่เสื่อม สิ้นเมื่อใดเปลี่ยนแปลงไปจนไม่เหลือเครื่องหมายที่เป็นเพศบรรพชิตไว้เลย

๕. ธาตุอันตรธาน ความเสื่อมสิ้นแห่งธาตุ หมายความว่า ความเสื่อมสิ้นพระบรมสารีริกธาตุ ซึ่งท่านพยากรณ์ว่าในอนาคตข้างหน้า โอกาสหนึ่งพระบรมสารีริกธาตุก็จะเสื่อม สิ้นไป

สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฒโน) ให้ทรรศนะเพิ่มเติมว่า นี่เป็นเค้าของเรื่องศาสนาอันตรธาน ความเสื่อมสิ้นแห่งพระศาสนาที่มีแต่งกันเป็นหลักฐานในลังกา แต่ในชั้น บาลีก็มีพบเท่าที่อ้างมาข้างต้น ซึ่งท่านอธิบายว่า ที่ตรัสว่าพรหมจรรย์หรือว่าสัทธรรมจะตั้ง อยู่พันปีนั้น ก็หมายถึงว่าจะมีพระอรหันต์ที่เป็นผู้บรรลุปฏิสัมภิทา คือความแตกฉานใน ปฏิสัมภิทาอยู่ตลอดพันปี ส่วน ๕๐๐ ปีนั้น เมื่อพระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติครุธรรมป้องกันไว้ จึงไม่เป็นไปดังนั้น[๓๔๐]

ในปัจจุบัน มีสตรีจำนวนมากเกิดศรัทธาปรารถนาจะออกบวชเป็นพระภิกษุณีเหมือนอย่างสตรีในครั้งพุทธกาล แต่เป็นที่น่าเสียดายว่า ในพระพุทธศาสนาฝ่ายนิกายเถรวาทอย่างในศรีลังกา เมียนมาร์ (พม่า) ไทย ลาว และเขมร ไม่มีพระภิกษุณีสืบสายเหลือ อยู่คงมีอยู่แต่เฉพาะในฝ่ายนิกายมหายาน ซึ่งนับถือกันอยู่ในไต้หวัน ญี่ปุ่น เกาหลี

---

[๓๔๐] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๕๐.

ความจริงแล้ว ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๓๘ เป็นต้นมา[๓๔๑] ถือว่าพระภิกษุณีสงฆ์ได้มั่นคงและแพร่หลายอยู่ในเกาะลังกา และดูเหมือนว่านอกจากอินเดียแล้วก็มีในลังกาเท่านั้นที่มี พระภิกษุณีสงฆ์อยู่ส่วนในประเทศอื่นๆ คือ เมียนมาร์ ไทย ลาว และ เขมร ไม่มีจนกระทั่ง มาถึง พ.ศ. ๑๖๑๔ ได้เกิดสงครามแย่งชิงอำนาจขั้นรุนแรงที่ลังกา ระหว่างชนเผ่าสิงหลซึ่งนับถือพระพุทธศาสนากับชนเผ่าทมิฬ ผลปรากฏว่าชนเผ่าทมิฬชนะได้ครองอำนาจและเบียดเบียนพระภิกษุสงฆ์จนกระทั่งแทบไม่มีพระภิกษุสงฆ์เหลืออยู่เลย เหตุการณ์ครั้งนั้น ชวนให้สันนิษฐานว่าน่าจะเป็นสาเหตุสำคัญที่ทำให้พระภิกษุณีสงฆ์สูญสิ้นไปจากลังกา และสูญสิ้นไปจากพระพุทธศาสนาฝ่ายนิกายเถรวาท เพราะในครั้งนั้นพระภิกษุณีสงฆ์มีอยู่แต่เฉพาะในลังกาเท่านั้น ในประเทศอื่นๆ หรือแม้แต่ในอินเดียเอง ซึ่งเป็นแหล่งกำเนิดของพระภิกษุณีสงฆ์ก็ไม่มีเหลืออยู่แล้ว ฉะนั้นเมื่อพระภิกษุณีที่ลังกาสูญสิ้น ก็เป็นอันสูญสิ้นทั้งหมดไปโดยปริยาย

เมื่อเป็นเช่นนี้แล้ว สตรีที่ปรารถนาจะออกบวชจะทำอย่างไร คำถามนี้ หากพิจารณาแล้วจะเห็นคำตอบในหลายทางด้วยกัน คือ

ในประเทศศรีลังกา มีการอนุญาตให้สตรีบวชรักษาศีล ๑๐ เรียกว่า “ทสสีล มาตา” (คุณแม่ผู้รักษาศีล ๑๐)

ในประเทศเมียนมาร์ มีการอนุญาตให้สตรีบวชนุ่งห่มชุดสีชมพูรักษาศีล ๘ เรียก ว่า “แหม่ตี่ละ” แปลว่า “แม่ศีล”

ในประเทศไทย มีการอนุญาตให้สตรีบวชนุ่งขาวห่มขาวรักษา ๘ หรือศีล เรียกว่า “แม่ชี”

ฉะนั้น ในประเทศต่างๆ ดังกล่าวมานี้ หากสตรีปรารถนาจะออกบวชก็สามารถ ออกบวชด้วยวิธีบวชดังกล่าวมานี้ ปัญหามีเพียงว่า สถานะของนักบวชสตรี

---

[๓๔๑] บรรจบ บรรณรุจิ, **ภิกษุณี** : **พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล**, หน้า ๒๙๔.

ดังกล่าวนั้นจะได้รับการยอมรับจากสังคมมากน้อยแค่ไหน อันเป็นเรื่องที่ผู้เกี่ยวข้องจะต้องพิจารณา[๓๔๒]

พระศรีปริยัติโมลี ให้ทรรศนะไว้ว่า ปัญหาเรื่องการบวชสตรีเป็นภิกษุณี[๓๔๓] ได้เริ่มคลี่คลายไปในทางบวกยิ่งขึ้น เมื่อมีข่าวว่าคณะสงฆ์มหายานจากไต้หวันจะเป็นเจ้าภาพ ใหญ่ให้การอุปถัมภ์พิธีการบวชทั้งหมด และที่สำคัญยิ่งกว่านั้นก็คือ การอุปสมบทภิกษุณีครั้งนี้ เป็นการจัดขึ้นในระดับนานาชาติ ณ บริเวณสถานที่ตรัสรู้ขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าคือ พุทธคยา ประเทศอินเดีย อันมีต้นพระศรีมหาโพธิ พระเจดีย์ตรัสรู้เป็นประจักษ์พยานอีกด้วย

การอุปสมบทสตรีเป็นพระภิกษุณีครั้งนี้นับเป็นครั้งประวัติศาสตร์ของวงการพระ พุทธศาสนาในอินเดีย เพราะว่า

ประการแรก เป็นการบวชสตรีนานาชาติครั้งใหญ่และครั้งแรกในอินเดีย

ประการที่สอง ได้เลือกสถานที่ในการอุปสมบท ณ บริเวณพุทธคยาใต้ต้นพระศรีมหาโพธิไม้แห่งการตรัสรู้พระเจดีย์พุทธคยาและวัดจีน

ทั้งนี้ เพราะผู้จัดการอุปถัมภ์การบวชสตรีนานาชาติครั้งนี้ ได้กล่าวชี้แจงกับสื่อมวลชน ณ โรงแรมอโศก สนามบินเมืองกัลกัตตาว่า “เดิมที่ภิกษุณีก็ถือกำเนิดในอินเดีย แล้วก็แพร่ขยายไปสูศรีลังกา ประเทศจีนและประเทศอื่นๆ ตามลำดับ เป็นการนำพระภิกษุณีสงฆ์ มาคืนอินเดีย”[๓๔๔]

พิธีการบวชภิกษุณี ณ พุทธคยา จะทำกัน ณ วัดจีนทางทิศเหนือของต้นพระศรี มหาโพธิติดกับถนนไปทางวัดไทยพุทธคยา ส่วนพิธีรับศีลพระโพธิสัตว์จะทำกัน ณ

---

[๓๔๒] บรรจบ บรรณรุจิ, **ภิกษุณี** : **พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล**, หน้า ๒๙๔.

[๓๔๓] พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุสลจิตโต), **สตรีในพระพุทธศาสนา**, หน้า ๖๕

[๓๔๔] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๖.

บริเวณใต้ต้นพระศรีมหาโพธิ โดยจะเพิ่มพิธีเตรียมบวชตั้งแต่วันที่ ๑๕ กุมภาพันธ์ ไปสิ้นสุดเอาวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๕๑

พิธีการบวชภิกษุณีครั้งประวัติศาสตร์นี้จะดำเนินการโดยพระภิกษุจีน สังกัดนิกายมหายาน คือ คณะวัดฝอกวงซาน (Fo Kuang shan) ซึ่งมีสำนักงานใหญ่อยู่เมืองเกาเซียงหรือเกาซุง (Laohsiung) ตอนใต้ของเกาะฟอร์โมซาหรือไต้หวัน อาจารย์ใหญ่ของสำนักนี้ คือ ท่านซิงยุน (Hsing Yun) หรือท่านซิงหวิน

นอกจากนี้ ผู้จัดการอุปสมบทคราวนี้ ซึ่งเป็นฝ่ายมหายานแล้ว ก็ยังมีการนิมนต์ พระฝ่ายเถรวาทจากศรีลังกาและไทยไปร่วมด้วยหลายรูป เช่น ท่านวิปุลสารเถระ แห่งสมาคมมหาโพธิ ท่านวชิรญาณ จากอังกฤษ เป็นต้น ส่วนพระทิเบตก็มีนิมนต์มาร่วมด้วยเพียง ๑ รูป

ระเบียบพิธีการบวช อาจจะกล่าวได้ว่า การอุปสมบทพระภิกษุณี ณ พุทธคยาคราวนี้ เป็นการทำสังฆกรรมร่วมกันระหว่างพระสงฆ์สองฝ่ายเป็นครั้งแรก สงฆ์สองฝ่ายในที่นี้ ก็หมายถึงฝ่ายเถรวาทและมหายาน (รวมเอาวัชรยานหรือทิเบตเข้าด้วย) มิใช่สองฝ่าย เฉพาะฝ่ายภิกษุสงฆ์กับภิกษุณีสงฆ์เท่านั้น ส่วนขั้นตอนการบวชก็มีถึงสามขั้นตอนหรือสาม ช่วงด้วยกัน[๓๔๕] คือ

ช่วงแรก จะให้นาค (ทั้งชายและหญิง) ผู้ประสงค์จะบวช ขอบวชเป็นสามเณรี (รวมทั้งสามเณร) รักษาศีล ๑๐ ก่อน จากนั้นฝึกอบรมต่อไปอีก ๓-๔ วัน

ช่วงที่สอง ให้สามเณรีขอบวชเป็นภิกษุณีจากพระภิกษุสงฆ์ก่อน เป็นเรื่องภิกษุณีสงฆ์จัดการบวชให้กันเอง นัยว่าไม่ทำตอนกลางคืนจากเที่ยงคืนไปเกือบๆ ใกล้อรุณ จึงบวชเสร็จ จากนั้นจึงเป็นหน้าที่ของภิกษุสงฆ์ ทำหน้าที่ให้บวชอีกครั้งหนึ่ง

ขบวนการบวชของพระภิกษุสงฆ์นี้ ดำเนินการตามหลักวินัยของนิกายธรรมคุป ตะ ซึ่งก็ไม่ต่างจากของเถรวาทนัก แปลกแต่ภาษาที่ใช้สวดญัตติจตุตถกัมมวาจาให้ภาษาจีนเป็นหลัก และมีแปลเป็นอังกฤษ สิงหฬ ฮินดี เกาหลี ประกอบกันไป มีการ

---

[๓๔๕] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๐.

สมมติสีมาง่ายๆ ภายในอาคารหลังหนึ่งของวัดจีนพุทธคยานั้นมีท่านชิงยุนเป็นพระอุปัชฌาย์หลวงจีนอีกสององค์เป็นกรรมวาจารย์และอนุสาวนาจารย์ มีการสอบถามอันตรายิกธรรมก่อนแล้ว เริ่มด้วยญัตติหนึ่งครั้งและอนุสาวนาสามครั้ง คล้ายฝ่ายเถรวาทเราทำกัน แต่ในพิธีบวชนี้ค่อนข้างจะไม่สนใจเรื่องรักษาหัตถบาสมากนัก นาคผู้ประสงค์จะบวชก็เข้ามาเป็นชุดใหญ่ๆ ชุดหนึ่งเป็น กว่า ๑๐ คนขึ้นไป

ช่วงที่สาม พระภิกษุณี (รวมทั้งภิกษุราวๆ ๑๕ รูป) ได้ประชุมร่วมกัน ณ บริเวณ ต้นพระศรีมหาโพธิในวันต่อมา เพื่อรับศีลพระโพธิสัตว์เพิ่มเติมอีกศีลพระโพธิสัตว์ก็มีอยู่ ๕๘ ข้อ เช่น ถ้ามีคนเดือดร้อนมาขอความช่วยเหลือแล้วปฏิสนธิถือว่าศีลขาด

ปัญหาเรื่องพระวินัยในการจัดการบวชภิกษุณี[๓๔๖] ในประเด็นสำคัญๆ ดังนี้

๑. การประชุมทำสังฆกรรมร่วมกันระหว่างพระภิกษุฝ่ายเถรวาทและมหายาน เป็นไปได้หรือไม่ในแง่พระวินัย โดยเฉพาะประเด็นนานาสังวาส

๒. การอ้างว่า พระภิกษุณีสงฆ์ฝ่ายมหายานในไต้หวัน บวชสืบมาแต่ภิกษุณีในศรีลังกา พิสูจน์ได้อย่างไรว่า ภิกษุณีวงศ์สืบทอดมาอย่างไม่ขาดสายจนถึงปัจจุบัน

๓. การบวชภิกษุณีคราวนี้ดูเหมือนฝ่ายมหายานไม่พูดถึงนางสิกขมานาผู้หญิง เตรียมบวชถือศีล ๖ ข้อ ให้ครบสมบูรณ์ภายในสองปีจึงจะมีสิทธิขอบวชเป็นพระภิกษุณีได้ แสดงว่าฝ่ายมหายานเลิกปฏิบัติตามครุธรรม ๘ ประการแล้วหรือไร ถ้ามหายานทำได้ เถรวาทจะมีจุดยืนอย่างไร

๔. การสวดให้การอุปสมบทเป็นภาษาบาลีมคธให้ถูกต้องตามอักขรวิธีเป็นองค์ประกอบสำคัญของการบวชขึ้น (สำเร็จ) หรือไม่ของเถรวาท ถ้าสวดไม่ชัดก็ถือว่า กรรมวาจาบกพร่อง (กัมมวาจาวิบัติ) การประกอบพิธีการก็เป็นโมฆะ แต่ในการบวชคราวนี้ ฝ่ายมหายานใช้ภาษาจีนเป็นหลักไม่ต้องพูดถึงอักขรวิธีชัดเจนหรือไม่ อย่างนี้เถร

---

[๓๔๖] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๒.

วาทจะยอมประนีประนอมได้หรือไม่ รวมไปถึงเรื่องสีมา การรักษาหัตถบาสด้วย เถรวาทจะยอมได้เพียงใด

อนาคตของนักบวชสตรีไทย เมื่อหันกลับมาดูบรรยากาศของสังคมสตรีพุทธไทย แล้วดูเหมือนว่าของเรายังล้าหลังศรีลังกาอยู่มาก เท่าที่ทราบในศรีลังกามีสำนักสงฆ์นักบวช ถือศีล ๑๐ เรียกว่า ทสศีลมาตา (คุณแม่ถือศีล ๑๐) อยู่มากมายทั่วทั้งเกาะ บางสำนักใหญ่มี จำนวนนักบวชหญิงนับร้อยนับพัน และแต่ละแห่งก็มีการศึกษาฝึกอบรมกันอยู่แล้ว เรียกว่าเขามีความพร้อมที่จะก้าวเดินไปสู่การเป็นนักบวชหญิงที่สมบูรณ์หรือเป็นพระภิกษุณีพอสมควร ดังเช่น การบวชภิกษุณีที่พุทธคยาคราวนี้ มีทสศีลมาตาจากศรีลังกาไปขอบวชถึง ๒๒ รูป จำนวนนี้ได้รับการบวชแล้วก็สามารถกลับไปศึกษาฝึกอบรมกันเองในศรีลังกาไม่ต้องไปฝึกถึงวัดฝอกวงซานดังภิกษุณีจีนและชาติอื่น

สตรีไทยเราก็มีความตื่นตัวเรื่องนี้เบาบางเหลือเกิน แม้จะมีเสียงพูดออกมาบ้างก็ มีไม่กี่เสียงไม่กี่ท่าน เสียงจึงค่อยๆ สังคมไม่ได้ยินชัด ประกอบกับพระสงฆ์ไทย ผู้เห็นความ สำคัญของในเรื่องนี้ ก็ห่างเหินหรือแทบไม่มีเลยก็ว่าได้ แม้ในประวัติศาสตร์จะมีสตรีไทยเคยบวชเป็นสามเณรีและภิกษุณีมาแล้ว หรือในครั้งนี้ก็มีคุณพิศเพลินไปขอบวชด้วยก็เป็นเรื่องความประสงค์ส่วนตัว สังคมยังเจริญอุเบกขาอย่างหนักแน่น บางครั้งดูเหมือนไม่ยอมรับทราบเอาด้วยซ้ำไป

ดังนั้น อนาคตของนักบวชสตรีพุทธไทยคงต้องใช้เวลาอีกพอสมควรอาจจะเป็น ๑๐-๒๐ ปีก็ได้ ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบหรือตัวแปรหลายอย่างความกระตือรือร้นของสตรีไทย น่าจะเป็นปัจจัยหลัก ความบีบคั้นของปัญหาสังคม การที่สตรีไทยมีการศึกษาดีขึ้นและ ความเป็นโลกาภิวัตน์ สตรีไทยเข้าไปมีส่วนร่วมกิจกรรมพุทธศาสนาระดับโลกมากขึ้นเป็นต้น อาจเป็นตัวเร่งให้เกิดมีชุมชนสตรีนักบวชขึ้นในสยามประเทศได้เร็วยิ่งขึ้น

ในขั้นตอนนี้ สตรีไทยคือครึ่งหนึ่งของประชากรไทย หรือสตรีคือครึ่งหนึ่งของพล เมืองโลกน่าจะมีโอกาส มีทางเลือกในการดำเนินชีวิตของตน ถ้าพวกเธอจะดำเนินชีวิต เป็นนักบวชได้เช่นกับบุรุษแล้ว อาจจะเกิดผลดีมากมายตามมา ปัญหาต่างๆ ทั้ง

เรื่องโสเภณี โรค เอดส์ การข่มขื่น การทรมานสตรี ฯลฯ คงจะเบาบางลงได้ พวกเราควรช่วยกันวางหลักหรือปู ฐานเพื่อการนี้ไว้ให้พร้อมด้วยการ

๑. รณรงค์ให้สตรีที่มีการศึกษาดี มีฐานะทางสังคมและครอบครัวดีมาศึกษาปฏิบัติให้มาก หรือขั้นสนใจจะใช้ชีวิตนักบวชให้มาก

๒. เร่งปรับปรุง ขยายและตั้งสถาบันการศึกษาพระพุทธศาสนาแก่สตรีไทยให้กว้างขวางทั่วถึงมากขึ้น เริ่มตั้งแต่สถาบันการศึกษาเพื่อแม่ชีไทย อาจปรึกษาหารือกับคระผู้บริหารมหาวิทยาลัยสงฆ์เพื่อหาวิธีการที่ลัดขึ้นและรวดเร็วยิ่งขึ้นได้

๓. จัดทำแผนงานบริหารและพัฒนาคณะแม่ชีไทย ทั้งในแง่องค์กร งบประมาณ การศึกษา และการรับรองสถานะเป็นนักบวชให้ถูกต้อง เพื่อหนุนเนื่องให้แม่ชีไทยมีบทบาทสร้างสรรค์สังคมต่อไป

ข้อเสนอแนะทั้ง ๓ นี้ คงเป็นเรื่องกว้างๆ ยังไม่ครอบคลุมนัก ถ้าจะให้ดีแล้วคง ต้องมีองค์กรหน่วยงานจัดประชุมพบปะกันเพื่อพูดคุยกันโดยละเอียดต่อไป โดยเฉพาะการ ประชุมร่วมพระสงฆ์ แม่ชี สตรีชาวพุทธและผู้ปรารถนาดีทั่วๆ ไป ในด้านสตรีไทย น่าจะได้ เร่งพูดคุยกันในระดับชาติหรือกลุ่มย่อยๆ เพื่อริเริ่มทำอะไรจริงจังเสียที ทั้งนี้เพื่อปูทางไปสู่ การมีสังคมนักบวชสตรีสมบูรณ์ ดังพุทธศาสนาในประเทศอื่น เช่น ไต้หวัน เกาหลี ศรีลังกา

ความมั่นคงของพระพุทธศาสนานั้น พระพุทธองค์ฝากไว้กับพุทธบริษัท ๔ ใน ฐานะชาวพุทธที่ดี คงไม่อาจจะเอาตัวรอดไปเพียงลำพังแล้วปล่อยให้ผู้อื่นโดยเฉพาะพลเมือง ครึ่งประเทศหรือครึ่งโลกต้องล้าหลัง ขาดการพัฒนา และจมปลักอยู่กับกองทุกข์ประสบปัญหานานาประการได้เพราะมิใช่พวกเธอเท่านั้น แม้พวกเราทั้งหมดหรือพระพุทธศาสนา โดยรวมก็สูญเสียประโยชน์อันมหาศาลไปอย่างน่าเสียดาย

บทที่ ๖

นักบวชสตรีในพระพุทธศาสนา

ประเพณีโบราณของชาวอินเดียอย่างหนึ่งคงได้แก่ การบวช ซึ่งถือว่าในช่วงชีวิตของบุคคลคนหนึ่งที่เกิดในวรรณะสูง ๓ วรรณะ คือ กษัตริย์ พราหมณ์ แพศย์ จะต้องได้ดำรงชีวิตให้ ครบ ๔ ขั้นเรียกว่า อาศรม ๔ ได้แก่

๑. ระยะถือพรหมจรรย์ เรียกว่า พรหมจารี

๒. ระยะครองเรือน เรียกว่า คฤหัสถ์

๓. ระยะออกไปอยู่ป่า เรียกว่า วานปรัสถ์

๔. ระยะสละสมบัติออกบวช เรียกว่า สันยาสี

การประพฤติตามหลักอาศรม ๔ นี้ จะมุ่งเพียงฝ่ายชายเท่านั้น ฝ่ายหญิงนี้ได้ถูกห้ามศึกษาพระเวท ซึ่งถือว่าเป็นคัมภีร์สำคัญ จึงทำให้สตรีไม่มีโอกาสออกบวช แต่ในพระพุทธศาสนาไม่ได้ปิดโอกาสเช่นนั้น

พระราชวรมุนี กล่าวถึงสิทธิของสตรีสมัยนั้นกับพระพุทธศาสนาในด้านการศึกษาว่า หากยกเอาผลงานและพระจริยาของพระพุทธเจ้าขึ้นเป็นหลักพิจารณา จะมองเห็นแนวทางการบำเพ็ญพุทธกิจหลายอย่าง เช่น ทรงพยายามล้มล้างความเชื่อถืองมงายในเรื่องพิธีกรรมอันเหลวไหลต่างๆ โดยการบูชายัญ ด้วยการสอนย้ำถึงผลเสียหายและความไร้ผลของพิธีกรรมเหล่านั้น ทั้งนี้เพราะยัญพิธีเหล่านั้น ทำให้คนมัวแต่คิดหวังพึ่งเหตุปัจจัยในภายนอก อย่างหนึ่งทำให้คนกระหายทะยานและคิดหมกมุ่นในผลประโยชน์ทางวัตถุเพิ่มพูนความเห็นแก่ตน ไม่คำนึงถึงความทุกข์ยากเดือดร้อนของเพื่อนมนุษย์และสัตว์ อย่างหนึ่งทำให้คนคิดหวังแต่เรื่องอนาคต จนไม่คิดปรับปรุงปัจจุบัน อย่างหนึ่ง แล้วกลับทรงสอนหลักการให้ทาน ให้เสียสละแบ่งปันและสงเคราะห์กันในสังคม

สิ่งต่อไปที่ทรงพยายามสอนหักล้าง คือ ระบบความเชื่อถือเรื่องวรรณะ ที่นำเอาชาติกำเนิดมาเป็นขีดขั้นจำกัดสิทธิและโอกาสทั้งในทางสังคมและทางจิตใจของมนุษย์ ทรงตั้งคณะสงฆ์ที่เปิดรับคนจากทุกวรรณะ ให้เข้าสู่ความเสมอภาคกัน ทรงให้สิทธิแก่สตรีที่จะได้รับประโยชน์จากพุทธธรรม เข้าถึงจุดหมายสูงสุดที่พุทธธรรมจะให้เข้าถึงได้เช่นเดียวกับบุรุษ แม้ว่าการให้สิทธินี้จะต้องทรง กระทำด้วยความหนักพระทัยและด้วยความระมัดระวังอย่างยิ่ง ที่จะเตรียมการวางรูปให้ สภาพการณ์ได้สิทธิของสตรีนี้ดำรงอยู่ด้วยดีในสภาพสังคมสมัยนั้น เพราะสิทธิของสตรีในการศึกษาอบรมทางจิตใจได้ถูกศาสนาพระเวทค่อยๆ จำกัดแคบเข้ามาจนปิดตายแล้วในสมัยนั้น[๓๔๗]

๖.๑ เกณฑ์ในการรับเข้าสู่สังคมนักบวชสำหรับสตรี

การบำเพ็ญกรณียกิจทั้งของพระพุทธเจ้าและของสาวก มีวัตถุประสงค์และขอบเขตอย่างกว้างขวาง ดังพระพุทธพจน์ตั้งแต่ครั้งแรกที่ส่งสาวกออกประกาศพระศาสนาว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งเป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ ภิกษุทั้งหลาย พวกเธอจงจาริกไป เพื่อประโยชน์สุขแก่ชนจำนวนมาก เพื่ออนุเคราะห์ชาวโลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูลและความสุขแก่ทวยเทพและมนุษย์ อย่าไปโดยทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมมีความงามในเบื้องต้น มีความงามในท่ามกลาง และมีความงามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถและพยัญชนะบริสุทธิ์บริบูรณ์ครบถ้วน สัตว์ทั้งหลายที่มีธุลีในตาน้อย มีอยู่ ย่อมเสื่อเพราะไม่ได้ฟังธรรม จักมีผู้รู้ธรรม ภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคมเพื่อแสดงธรรม”[๓๔๘]

๖.๑.๑ วิธีอุปสมบทในพระพุทธศาสนา ๘ วิธี

---

[๓๔๗]พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๒๙). หน้า ๗.

[๓๔๘]วิ.มหา. (ไทย) ๔/๓๒/๒๗.

การออกบวชในสังคมอินเดียโบราณ หลังจากครองชีวิตฆราวาส ผู้คนที่มุ่งหวังความพ้นทุกข์ก็จะนิยมสละโลกออกบวชเป็นนักบวชประเภทต่างๆ ตามความประสงค์ อาทิ บวชเป็นฤาษี บวชเป็นอาชีวก บวชเป็นนิครนถ์ บวชเป็นปริพาชก ครั้นถึงสมัยพุทธกาล หลังจากที่พระพุทธเจ้าประดิษฐานพระพุทธศาสนาขึ้นแล้ว ได้มีผู้คนจากทุกวรรณะออกบวชเป็นสาวกของพระองค์ ผู้คนที่ออกบวชนั้น นอกจากผู้ชายแล้วยังมีสตรีจำนวนมากออกบวชเป็นพระภิกษุณีด้วยสาเหตุที่แตกต่างกัน แต่มีจุดมุ่งหมายอย่างเดียวกัน คือ แสวงหาความพ้นทุกข์[๓๔๙] พระพุทธศาสนาถือว่าการบวชเป็นความดี การบวชคือทางออกจากทุกข์ที่เกิดขึ้น และเป็นหนทางไม่ให้ความทุกข์ใหม่เกิดขึ้นอีก[๓๕๐]

นักบวชในพระพุทธศาสนา เรียกว่า ภิกษุ มีการดำเนินชีวิตคล้ายกับนักบวชประเภทสันยาสี คือ มีความเป็นอยู่เรียบง่าย นักบวชต้องปลงผมและหนวดเคราเกลี้ยงเกลา นุ่งห่มผ้าย้อมน้ำฝาดนอนบนเตียงไม้หรือแคร่เที่ยวภิกขาจารเลี้ยงชีวิต[๓๕๑] บริโภคอาหารเพียง เพื่อเลี้ยงร่างกาย ให้มีกำลังอยู่ประพฤติพรหมจรรย์ การดำเนินชีวิตต้องอาศัยชาวบ้าน นักบวชไม่สามารถเสาะหาสิ่งหนึ่งสิ่งใดได้ตามความต้องการ เมื่อต้องการร้อนจะได้ของเย็น ต้องการของเย็นจะได้ของร้อน ชีวิตนักบวชเป็นชีวิตที่ฝืดเคือง[๓๕๒] การบวชเป็นสิ่งกระทำได้ยาก[๓๕๓] แม้บวชแล้วความยินดีก็เป็นสิ่งที่กระทำได้ยาก การบวชเป็นเรื่องฝืนกระแสโลก[๓๕๔]

---

[๓๔๙]บรรจบ บรรณรุจิ, **ภิกษุณี** : **พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล**, (กรุงเทพฯ : มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๒๗๓,

[๓๕๐]สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๑/๑๖๓., วิ.ม. (ไทย) ๔/๒๖/๒๕.

[๓๕๑]ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๒๖.

[๓๕๒]ธ.อ. (ไทย) ๓/๑๗๖.

[๓๕๓]ธ.อ. (ไทย) ๗/๑๐๙.

[๓๕๔] ขุ.อิติ. (ไทย) ๒๕/๑๐๙/๓๒๘.

วิธีอุปสมบทในพระพุทธศาสนา หมายถึง การให้กุลบุตรบวชเป็นภิกษุ หรือให้กุลธิดาบวชเป็นภิกษุณี วิธีอุปสมบทพระพุทธศาสนา มี ๘ วิธี[๓๕๕] ได้แก่

๑. เอหิภิกขุอุปสัมปทา วิธีนี้พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระอุปัชฌาย์บวชให้ โดยพระองค์ทรงเปล่งพระวาจาว่า เธอจงเป็นภิกษุมาเถิด เพียงเท่านี้ก็ชื่อว่าได้บวชแล้ว

๒. ติสรณคมนูปสัมปทา วิธีนี้ทรงมีพระพุทธานุญาตให้พระสาวกจัดทำครั้งต้นพุทธกาลซึ่งเวลานั้นคณะสงฆ์ยังไม่ใหญ่นัก ให้พระสาวกต่างรูปต่างเป็นพระอุปัiฌาย์ บวชให้กุลบุตรผู้ประสงค์จะบวชต่อมาเปลี่ยนวิธีนี้ให้เป็นการบวชสามเณร

๓. ญัตติจตุตถกัมมอุปสัมปทา วิธีนี้ทรงมีพระพุทธานุญาตให้สงฆ์ คือ ภิกษุตั้งแต่ ๔ รูปขึ้นไป ร่วมกันทำพิธีบวชให้กุลบุตรผู้ประสงค์จะบวช และเป็นวิธีที่ใช้สืบมาจนทุกวันนี้

๔. โอวาทปฏิคคหนูปสัมปทา วิธีนี้ทรงกระทำโดยการประทานโอวาทให้กุลบุตรผู้ประสงค์จะบวชไปปฏิบัติ วิธีนี้พระพุทธเจ้าประทานเป็นวิธีอุปสมบทของพระมหากัสสปะเพียงผู้เดียว

๕. ปัญหาพยากรณูปสัมปทา วิธีนี้พระพุทธเจ้าทรงทำด้วยการให้กุลบุตรผู้ประสงค์ จะบวชตอบปัญหาที่พระองค์ตรัสถาม เมื่อตอบปัญหาได้ก็เป็นอันว่าบวชแล้ว วิธีนี้เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตแก่โสปากสามเณร

๖. ครุธรรมปฏิคคหณูปสัมปทา วิธีนี้พระพุทธเจ้าทรงทำด้วยการให้ผู้ประสงค์จะบวชรับครุธรรม ๘ ประการ เป็นวิธีที่ทรงอนุญาตให้เป็นการอุปสมบทของพระนางมหาปชาบดีโคตมี

๗. อัฏฐวาจิกาอุปสัมปทา วิธีนี้เป็นวิธีบวชของภิกษุณี หมายถึง การบวชต้องกล่าววาจา ๘ ครั้ง คือ ทำญัตติจตุตถกัมมวาจา ๒ ครั้ง ฝ่ายละ ๔ ครั้ง คือ จากฝ่ายภิกษุสงฆ์ ๑ ครั้ง ฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ ๑ ครั้ง

---

[๓๕๕]พระมหาสังเวย ธมฺมเนตฺติโก, **ภิกษุณีกับการบรรลุอรหัตผล**, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์อักษรสมัย, ๒๕๓๗), หน้า ๕๓.

๘. ทูเตนอุปสัมปทา วิธีนี้พระพุทธเจ้าทรงทำด้วยการให้ผู้แทนพระองค์ไปบวชแก่ผู้ที่ประสงค์จะบวช เป็นวิธีที่พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้เป็นการให้อุปสมบทของนางคณิกาชื่ออัฑฒกาสี[๓๕๖]

๖.๑.๒ วิธีอุปสมบทเป็นภิกษุณี

ในวิธีอุปสมบท ๘ วิธีนั้น วิธีบวชของภิกษุณีมี ๓ วิธี คือ

๑. วิธีอุปสมบทแบบครุธัมมปฏิคคหนูปสัมปทา พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้เป็นการอุปสมบทแก่พระนางมหาปชาบดีโคตมี มีปรากฏในภิกขุขันธกะว่า สมัยนั้น พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ แคว้นสักกะ ครั้งนั้น พระนางปชาบดีโคตมี เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วได้ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วยืนอยู่ ณ ที่สมควร พระนางมหาปชาบดีโคตมีผู้ยืนอยู่ ณ ที่สมควร ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ ว่า “ขอประทานวโรกาส มาตุคามพึงได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศไว้ พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสห้ามว่า “อย่าเลย โคตมี เธออย่าชอบใจการที่มาตุคามได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้เลย”

แม้ครั้งที่ ๒ ฯลฯ

แม้ครั้งที่ ๓ พระนางมหาปชาบดีโคตมีกราบทูลว่า “ขอประทานวโรกาส มาตุคาม จึงได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศไว้ พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสห้ามว่า “อย่าเลย โคตมี เธออย่าชอบใจการที่มาตุคามได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้เลย”

ลำดับนั้น พระนางมหาปชาบดีโคตมีทรงดำริว่า “พระผู้มีภาคไม่ทรงอนุญาตให้ มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรง

---

[๓๕๖] วิ.อ. ๑/๔๕/๒๕๔.

ประกาศไว้” ทรงเป็นทุกข์เสียพระทัย น้ำพระเนตรนองพระพักตร์ กันแสงอยู่พลางถวายอภิวาทพระผู้มีภาค ทรงทำประทักษิณแล้วเสด็จกลับไป

ครั้นพระผู้มีภาคประทับอยู่ในกรุงกบิลพัสดุ ตามพระอัธยาศัยแล้วเสด็จจาริกไปจากกรุงเวสาลี เสด็จจาริกไปโดยลำดับ จนถึงกรุงเวสาลี ทราบว่าพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ กูฏาคารสาลา ป่ามหาวัน ในกรุงเวสาลีนั้น

คราวนั้น พระนางมหาปชาบดีโคตมีปลงพระเกศา ทรงนุ่งห่มผ้ากาสายะพร้อมด้วยนางศากิลยานีจำนวนมาก เสด็จไปทางกรุงเวสาลี เสด็จเข้าไปยังกูฏาคารสาลา ป่ามหาวัน เขตกรุงเวสาลี โดยลำดับ เวลานั้น พระนางมหาปชาบดีโคตมี พระบาทระบม พระวรกายเปรอะเปื้อนฝุ่นธุลี เป็นทุกข์ เสียพระทัย น้ำพระเนตรนองพระพักตร์ ประทับยืนกันแสงอยู่ที่ซุ้มประตูชั้นนอก

ท่านพระอานนท์เห็นพระนางมหาปชาบดีโคตมีพระบาทระบม พระวรกายเปรอะเปื้อนฝุ่นธุลี เป็นทุกข์เสียพระทัย น้ำพระเนตรนองพระพักตร์ ประทับยืนกันแสงอยู่ที่ซุ้มประตู ชั้นนอก จึงถามดังนี้ว่า “โคตมี เพราะเหตุไร พระองค์จึงมีพระบาทระบม พระวรกายเปรอะเปื้อนฝุ่นธุลี เป็นทุกข์เสียพระทัย น้ำพระเนตรนองพระพักตร์ ประทับยืนกันแสงอยู่ที่ซุ้มประตู ชั้นนอก”

พระนางตรัสตอบว่า “ท่านอานนท์ พระผู้มีพระภาคไม่ทรงอนุญาตให้มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้”

ท่านพระอานนท์กล่าวว่า “โคตมี ถ้าเช่นนั้น ขอพระองค์จงรออยู่ที่นี่สักครู่ จนกว่า อาตมาจะทูลขอพระผู้มีพระภาคให้มาตุคามได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรม วินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้”

ครั้นนั้น ท่านพระอานนท์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ครั้นถึงแล้วได้ ถวายอภิวาทพระผู้มีพระภาคแล้วนั่ง ณ ที่สมควร ท่านพระอานนท์ผู้นั่งอยู่ ณ ที่สมควรได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “พระพุทธเจ้าข้า พระนางมหาปชาบดีโคตมี มีพระบาทระบม พระวรกายเปรอะเปื้อนฝุ่นธุลี เป็นทุกข์ เสียพระทัย น้ำพระเนตรนองพระพักตร์ ประทับยืน กันแสงอยู่ที่ซุ้มประตูชั้นนอกด้วยคิดว่า “พระผู้มีพระภาคไม่ทรง

อนุญาตให้มาตุคามออกบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้” ขอประทานวโรกาส ขอมาตุคาม พึงได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสห้ามว่า “อย่าเลย อานนท์ เธออย่าชอบใจการที่มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้เลย”

แม้ครั้งที่ ๒ ท่านพระอานนท์ก็ได้กราบทูลกับพระผู้มีพระภาคว่า “ขอประทาน วโรกาส ขอมาตุคาม จึงได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรง ประกาศไว้ด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสห้ามว่า “อย่าเลย อานนท์ เธออย่าชอบใจการที่มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้เลย”

แม้ครั้งที่ ๓ ท่านพระอานนท์ก็ได้กราบทูลกับพระผู้มีพระภาคว่า “ขอประทาน วโรกาส ขอมาตุคามพึงได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรง ประกาศไว้ด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสห้ามว่า “อย่าเลย อานนท์ เธออย่าชอบใจการที่มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศไว้เลย”

ลำดับนั้น ท่านพระอานนท์คิดว่า “พระผู้มีพระภาคไม่ทรงอนุญาตให้มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระองค์ทรงประกาศไว้ อย่ากระนั้นเลย เราจึงทูลขอพระองค์ให้มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ด้วยอุบายบางอย่าง”

ครั้นนั้น ท่านอานนท์ได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคดังนี้ว่า “มาตุคามออกจากเรือน บวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ จะสามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกิทาคามิผล อนาคามิผล หรือ อรหัตนผลได้หรือไม่ พระพุทธเจ้าข้า”

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า “อานนท์ มาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ในธรรมวินัยที่ตถาคตทรงประกาศไว้ สามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกิทาคามิผล อนาคามิผล หรืออรหัตตผลได้”

ท่านพระอานนท์กราบทูลว่า “ถ้ามาตุคามออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระ ธรรมวินัยที่พระตถาคตทรงประกาศไว้ สามารถทำให้แจ้งโสดาปัตติผล สกิทาคามิผล อนาคามิผล หรืออรหัตตผลได้ พระนางมหาปชาบดีโคตมผู้เป็นพระมาตุจฉาของพระผู้มีพระภาค ทรงมีอุปการะมาก เคยประคับประคองดูแลถวายเกษียรธาร (น้ำนม) เมื่อพระชนนีสวรรคต ได้ให้พระผู้มีพระภาคดื่มเกษียรธาร ขอประทานวโรกาส ขอมาตุคาม พึงได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในพระธรรมวินัยที่พระตถาคตประกาศไว้แล้วด้วยเถิด พระพุทธเจ้าข้า”[๓๕๗]

การอุปสมบทด้วยวิธีรับครุธรรม ๘ ข้อ ไม่มีขั้นตอนยุ่งยาก เพียงแต่ให้สตรีที่ ต้องการอุปสมบทยอมรับว่าจะปฏิบัติตามครุธรรม ๘ ข้ออย่างเคร่งครัดจนตลอดชีวิต ก็เป็นอันว่าได้อุปสมบทเป็นภิกษุณีในพระพุทธศาสนา วิธีนี้เป็นวิธีอุปสมบทสตรีในระยะแรก โดยพระพุทธเจ้าประทานโอวาทหรือครุธรรม ๘ ข้อ คือ พระพุทธเจ้าทรงเป็นพระอุปัชฌาย์

๒. วิธีอุปสมบทแบบติสรณคมนูปสัมปทา คือ วิธีบวชแบบให้ผู้จะบวชเปล่งวาจาขอถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นที่พึ่ง ต่อพระภิกษุรูปใดรูปหนึ่ง

วิธีบวชแบบนี้ มีวิธีปฏิบัติ คือ ผู้จะบวชได้ปลงผมและห่มผ้ากาสาวพัสตร์เรียบร้อยแล้วเข้าไปหาพระภิกษุ กราบเท้าแล้วประนมมือเปล่งวาจาของถึงพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ เป็นที่พึ่ง ๓ ครั้ง ดังนี้

ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง
ข้าพเจ้าขอถึงพระธรรมเป็นที่พึ่ง

---

[๓๕๗] วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๐๒/๒๓๑-๒๓๓.

ข้าพเจ้าขอถึงพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง

วิธีบวชแบบนี้ สันนิษฐานว่า พระพุทธเจ้าได้ทรงอนุญาตให้พระภิกษุนำไปใช้บวช บรรดาเจ้าหญิงศากยะผู้เป็นบริวารของพระมหาปชาบดี และผู้เป็นบริวารของพระยโสธรา และสันนิษฐานว่า น่าจะจบลงด้วยการที่พระภิกษุนั้นได้สอนให้ผู้บวชรับครุธรรม ๘ ประการ ไปปฏิบัติด้วย

เชื่อว่า โดยการบวชด้วยวิธีบวชแบบนี้ จึงทำให้พระภิกษุณีมีจำนวนเพิ่มขึ้นอย่าง รวดเร็ว จนกระทั่งกลายเป็นพระภิกษุณีสงฆ์หมู่ใหญ่

๓. วิธีอุปสมบทแบบญัตติจตุตถกัมมูปสัมปทา คือ วิธีบวชแบบให้ตั้งญัตติ ๑ ครั้ง และสวดประกาศ ๓ ครั้ง ต่อหน้าพระภิกษุสงฆ์ตั้งแต่ ๕ รูปขึ้นไป

วิธีแบบนี้ มีวิธีปฏิบัติ คือ

(๑) ถามอันตรายิกธรรม ตามที่มีสตรีมาบวชเป็นพระภิกษุณีมากขึ้นจนกระทั่ง ทำให้เกิดมีพระภิกษุณีสงฆ์หมู่ใหญ่ ซึ่งปรากฏว่าพระภิกษุณีเหล่านั้น มีทั้งผู้มีคุณสมบัติครบถ้วน และผู้ที่มีคุณสมบัติบกพร่อง พระภิกษุณีรูปที่จัดว่ามีคุณสมบัติบกพร่อง นั่นคือ เป็นผู้ไม่มีเครื่องหมายเพศบ้าง สักแต่ว่ามีเครื่องหมายเพศบ้าง ไม่มีประจำเดือนบ้าง มีประจำเดือนไม่หยุดบ้าง ใช้ผ้าซับเสมอบ้าง เป็นคนไหลซึมบ้าง มีเดือย เป็นบัณเฑาะก์หญิงบ้าง มีลักษณะคล้ายชายบ้าง มีทวารหนักทวารเบาติดกันบ้าง มีสองเพศ (อุภโตพยัญชนก) บ้าง ฯลฯ

ภิกษุทั้งหลายจึงนำเรื่องนี้ไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคให้ทรงทราบ

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สอบถามอันตรายิกธรรม ๒๔ ประการกับสตรีผู้จะอุปสมบท

ภิกษุทั้งหลาย จึงสอบถามอย่างนี้

เธอไม่ใช่ผู้ไม่มีเครื่องหมายเพศหรือ ไม่ใช่สักแต่ว่ามีเครื่องหมายเพศหรือ ไม่ใช่ผู้ไม่มีประจำเดือนหรือ ไม่ใช่ผู้มีประจำเดือนไม่หยุดหรือ ไม่ใช่ผู้ใช้ผ้าซับเสมอหรือ ไม่ใช่คนไหลซึมหรือ ไม่ใช่ผู้มีเดือยหรือ ไม่ใช่เป็นบัณเฑาะก์หญิงหรือ ไม่ใช่ผู้มีลักษณะคล้ายชายหรือ ไม่ใช่ผู้มีทวารหนักทวารเบาติดกันหรือ ไม่ใช่คนสองเพศหรือ

เธอมีโรคเหล่านี้หรือไม่ คือ โรคเรื้อน โรคฝี โรคกลาก โรคมองคร่อ โรงลมบ้าหมู่ เธอเป็นมนุษย์หรือ เธอเป็นหญิงหรือ เธอเป็นไทหรือ เธอไม่มีหนี้สินหรือ เธอไม่เป็นราชภัฏหรือ มารดาบิดาหรือสามีอนุญาตแล้วหรือ มีอายุครบ ๒๐ ปีบริบูรณ์แล้วหรือ เธอมีบาตรและจีวรครบแล้วหรือ เธอชื่ออะไร ปวัตตินี ของเธอชื่ออะไร”[๓๕๘]

สมัยนั้นภิกษุ ภิกษุทั้งหลายกำลังถามอันตรายกธรรมของภิกษุณีทั้งหลาย สตรี อุปสัมปทา (ผู้มุ่งจะอุปสมบท) ย่อมกระดากอายเก้อเขิน ไม่สามารถตอบได้

พระผู้มีพระภาครับสั่งว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราอนุญาตให้สตรีอุปสัมปทาเปกขา ผู้อุปสมบทแล้วในสงฆ์ฝ่ายเดียว บริสุทธิ์ในภิกษุณีสงฆ์แล้ว ไปอุปสมบทในฝ่ายภิกษุสงฆ์ ได้”[๓๕๙]

(๒) สอนซ้อม ตามที่พระผู้มีพระภาคทรงอนุญาตให้มีการถามอันตรายิกธรรมใน ฝ่ายพระภิกษุณีสงฆ์นั้น พระภิกษุณีสงฆ์ได้ปฏิบัติตามพระพุทธานุญาต แต่เนื่องจากยังมิได้มีการสอนซ้อมกันมาก่อน ผู้จะบวชจึงรู้สึกกระดากอายไม่กล้าตอบคำถามในท่ามกลางพระภิกษุณีสงฆ์ พระภิกษุณีสงฆ์แจ้งเรื่องดังกล่าวให้พระภิกษุสงฆ์ทราบ และพระภิกษุสงฆ์ ได้นำความไปกราบทูลพระผู้มีพระภาค พระผู้มีพระภาคจึงทรงแนะนำให้พระภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่งได้สอนซ้อมผู้จะบวชนอกที่ประชุมพระภิกษุณีสงฆ์ก่อนแล้วจึงถามอย่างเป็นทางการ ในที่ประชุมพระภิกษุณีสงฆ์ ครั้นแล้วพระผู้มีพระภาคทรงแนะนำวิธีสอนซ้อมให้ ดังนี้

ก. ต้องให้ผู้จะบวชรู้ก่อนว่าพระภิกษุณีรูปใดเป็นอุปัชฌาย์ของตน

ข. จากนั้นจึงบอกให้รู้จักบาตรและจีวรว่า

นี้คือ บาตรของเธอ

---

[๓๕๘] วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๒๓/๒๕๕.

[๓๕๙] ผู้จะเป็นภิกษุณีต้องบวชจากสงฆ์ ๒ ฝ่าย คือ ฝ่ายภิกษุณีสงฆ์และฝ่ายภิกษุสงฆ์

นี้คือ ผ้าสังฆาฏิ (ผ้าพับซ้อนเป็นชั้น ใช้ห่มกันหนาว)

นี้คือ ผ้าอุตตราสงค์ (จีวร)

นี้คือ ผ้าอันตรวาสก (สบง)

นี้คือ ผ้ารัดอก

นี้คือ ผ้าอาบน้ำ

ค. จากนั้น จึงบอกให้ออกไปยืนอยู่ที่มุมหนึ่งนอกที่ประชุมพระภิกษุณีสงฆ์ เพื่อรอคอยพระภิกษุณีรูปที่ทำหน้าที่สอนซ้อม

เคยมีพระภิกษุณีบางรูป ไม่มีความรู้ ไม่มีความสามารถไปทำหน้าที่สอนซ้อม ทำให้ผู้ที่จะบวชไม่สามารถตอบคำถามได้ในที่ประชุมพระภิกษุณีสงฆ์ ต่อมาพระพุทธเจ้าจึงทรงแนะนำให้พระภิกษุณีสงฆ์ช่วยกันเลือกพระภิกษุณีรูปที่จะไปทำหน้าที่สอนซ้อม เมื่อมีพระภิกษุณีรับทำหน้าที่สอนซ้อมแล้ว ก็ให้ประกาศให้พระภิกษุณีสงฆ์ทราบอย่างเป็นทางการในที่ประชุมพระภิกษุณีสงฆ์ โดยให้พระภิกษุณีรูปที่รับหน้าที่สอนซ้อมประกาศเอง หรือให้พระภิกษุณีรูปอื่นประกาศให้ก็ได้

ประกาศเอง พระพุทธเจ้าทรงประกาศให้พระภิกษุณีรูปนั้นประกาศด้วยญัตติ กรรวาจา คำประกาศให้ทราบว่า

“แม่เจ้า เจ้าข้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า หญิงชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขา (ผู้ขอบวช) ของแม่เจ้าชื่อนี้ ถ้าความพรั่งพร้อมของสงฆ์ถึงที่แล้ว ข้าพเจ้าจึงสอนซ้อมหญิงชื่อนี้”

ผู้อื่นประกาศให้ผู้อื่น พระพุทธเจ้าทรงแนะนำให้พระภิกษุณีสงฆ์ ผู้ฉลาด สามารถประกาศด้วยญัตติกรรมวาจาว่า

“แม่เจ้า เจ้าข้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า หญิงชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขา (ผู้ขอบวช) ของแม่เจ้าชื่อนี้ ถ้าความพรั่งพร้อมของสงฆ์ถึงที่แล้ว ภิกษุณีชื่อนี้ พึงสอนซ้อมหญิงชื่อนี้

จากนั้น พระภิกษุณีผู้ได้รับคัดเลือกให้ทำหน้าที่สอนซ้อม จึงเข้าไปหาหญิงผู้จะ บวชซึ่งยืนคอยอยู่แล้วกล่าวอย่างนี้ว่า

เธอชื่อนี้ เธอจงฟังนะ นี้เป็นกาลสัตย์ กาลจริง ของเธอ เมื่อถูกถามในท่ามกลาง สงฆ์ ถึงสิ่งอันเกิดแล้วมีอยู่ จึงบอกว่ามี ไม่มี จึงบอกว่าไม่มี เธออย่ากระดาก เธออย่าเก้อเขิน พระภิกษุณีทั้งหลาย จักถามเธอ อย่างนี้

เธอไม่ใช่ผู้ไม่มีเครื่องหมายเพศหรือ ไม่ใช่สักแต่ว่ามีเครื่องหมายเพศหรือ ไม่ใช่ผู้ ไม่มีประจำเดือนหรือ ไม่ใช่ผู้มีประจำเดือนไม่หยุดหรือ ฯลฯ เธอชื่ออะไร ปวัตตินีของเธอชื่ออะไร

เคยมีพระภิกษุณีผู้ทำหน้าที่สอนซ้อมแล้วกลับมาที่ประชุมพระภิกษุณีสงฆ์พร้อม กันกับหญิงผู้จะบวช พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาต แต่ทรงแนะนำให้พระภิกษุณีผู้ทำหน้าที่ สอนซ้อมมาก่อนแล้วประกาศให้พระภิกษุณีสงฆ์ทราบด้วยญัตติกรรมวาจา(คำประกาศให้ ทราบ) ว่า

“แม่จำ เจ้าข้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า หญิงชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขาของแม่เจ้า ชื่อว่านี้ เธออันข้าพเจ้าสอนซ้อมแล้ว ถ้าความพรั่งพร้อมของสงฆ์ถึงที่แล้ว เธอชื่อนี้ พึงมา”

๔. เปล่งคำขออุปสมบท จากนั้นพระภิกษุณีรูปที่ทำหน้าที่สอนซ้อม ซึ่งบัดนี้กลับมาประกาศให้พระภิกษุณีสงฆ์ทราบแล้ว จึงเรียกผู้จะบวชซึ่งบัดนี้ยังยืนอยู่นอกที่ประชุมให้เข้ามา โดยให้เธอห่มผ้าเฉวียงบ่า ให้ไหว้พระภิกษุณีทั้งหลาย ให้นั่งกระโหย่ง ประนมมือ เปล่งคำขออุปสมบท (บวชเป็นพระภิกษุณี) ว่า

แม่เจ้า ดิฉันขออุปสมบทต่อสงฆ์ สงฆ์โปรดช่วยอนุเคราะห์ยกดิฉันขึ้นเกิด

แม่เจ้า ดิฉันขออุปสมบทต่อสงฆ์ เป็นครั้งที่ ๒ สงฆ์โปรดช่วยอนุเคราะห์ยกดิฉันขึ้นเถิด

แม่เจ้า ดิฉันขออุปสมบทต่อสงฆ์ เป็นครั้งที่ ๓ สงฆ์โปรดช่วยอนุเคราะห์ยกดิฉันขึ้นเถิด

คำแต่งตั้งตนเพื่อถามอันตรายิกธรรม

ภิกษุณีผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติกรรมวาจาว่า

แม่เจ้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขาของแม่เจ้าชื่อนี้ ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว ข้าพเจ้าจึงถามอันตรายิกธรรมกับผู้มีชื่อนี้ดังนี้

แน่ะผู้มีชื่อนี้ เธอฟังนะ นี้เป็นกาลสัตย์ กาลจริงของเธอ เราจะถามถึงสิ่งที่เกิดสิ่ง ที่มี จึงบอกว่า “มี” ไม่มีก็จึงบอกว่า “ไม่มี” เธอไม่ใช่ผู้ไม่มีเครื่องหมายเพศหรือเธอไม่ใช่ลัก แต่ว่ามีเครื่องหมายเพศหรือ ฯลฯ เธอชื่ออะไร ปวัตตินีของเธอชื่ออะไร

ญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา

ภิกษุณีผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาว่า

แม่เจ้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขาของแม่เจ้าชื่อนี้ บริสุทธิ์จากอันตรายิกธรรม เธอมีบาตรและจีวรครบแล้ว ผู้มีชื่อนี้อุปสมบทต่อสงฆ์มีแม่เจ้า ชื่อนี้เป็นปวัตตนี ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้ว สงฆ์พึงให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบทมีแม่เจ้าชื่อนี้เป็น ปวัตตนี นี่เป็นญัตติ

แม่เจ้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขาของแม่เจ้าชื่อนี้ บริสุทธิ์จากอันตรายิกธรรมทั้งหลาย เธอมีบาตรและจีวรครบแล้ว ผู้มีชื่อนี้ขออุปสมบทต่อ สงฆ์มีแม่เจ้าช่อนี้เป็นปวัตตินี สงฆ์ให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบทมีแม่เจ้าชื่อนี้มีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินี แม่เจ้ารูปใดเห็นด้วยกับการให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบทมีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินี แม่เจ้ารูปนั้นพึงถึง แม่เจ้ารูปใดไม่เห็นด้วย แม่เจ้ารูปนั้นจึงทักท้วง

แม้ครั้งที่ ๒ ข้าพเจ้าก็กล่าวความนี้ ฯลฯ

แม้ครั้งที่ ๓ ข้าพเจ้าก็กล่าวความนี้ แม่เจ้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่อนี้เป็น อุปสัมปทาเปกขาของแม่เจ้าชื่อนี้ บริสุทธิ์จากอันตรายิกธรรมทั้งหลาย เธอมีบาตรและจีวรครบแล้ว ผู้มีชื่อนี้ขออุปสมบทต่อสงฆ์มีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินี สงฆ์ให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบทมีแม่ เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินี แม่เจ้ารูปใดเห็นด้วยกับการให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบทมีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตติ นีแม่เจ้ารูปนั้นจึงนิ่ง แม่เจ้ารูปใดไม่เห็นด้วย แม่เจ้ารูปนั้นจึงทักท้วง

ผู้มีชื่อนี้ สงฆ์ให้อุปสมบทแล้วมีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินี สงฆ์เห็นด้วย เพราะฉะนั้นจึงนิ่ง ข้าพเจ้าขอถือความนิ่งนั้นเป็นมติอย่างนี้

หลังจากนั้น ภิกษุณีจึงพาเธอเข้าไปหาภิกษุสงฆ์ ให้ห่มอุตตราสงฆ์เฉวียงบ่าข้างหนึ่งให้กราบเท้าภิกษุทั้งหลาย แล้วให้นั่งกระโหย่ง ประนมมือ ให้กล่าวคำขออุปสมบทว่า

คำขออุปสมบทต่อภิกษุสงฆ์

พระคุณเจ้าทั้งหลาย ดิฉันชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขาของแม่เจ้าชื่อนี้ อุปสมบทแล้วในสงฆ์ฝ่ายเดียว บริสุทธิ์แล้วในภิกษุณีสงฆ์ พระคุณเจ้าทั้งหลาย ดิฉันขออุปสมบทต่อสงฆ์ สงฆ์โปรดอนุเคราะห์ยกดิฉันขึ้นด้วยเถิด

พระคุณเจ้าทั้งหลาย ดิฉันชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขาของแม่เจ้าชื่อนี้ อุปสมบทแล้วในสงฆ์ฝ่ายเดียว บริสุทธิ์แล้วในภิกษุณีสงฆ์ พระคุณเจ้าทั้งหลาย ดิฉันขออุปสมบทต่อสงฆ์ เป็นครั้งที่ ๒ ขอสงฆ์โปรดอนุเคราะห์ยกดิฉันขึ้นเถิด

พระคุณเจ้าทั้งหลาย ดิฉันชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขาของแม่เจ้าชื่อนี้ อุปสมบทแล้วในสงฆ์ฝ่ายเดียว บริสุทธิ์แล้วในภิกษุณีสงฆ์ พระคุณเจ้าทั้งหลาย ดิฉันขออุปสมบทต่อสงฆ์ เป็นครั้งที่ ๓ ขอสงฆ์โปรดอนุเคราะห์ยกดิฉันขึ้นเถิด

ญัตติจตุตถกรรมอุปสัมปทา

ภิกษุผู้ฉลาดพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาว่า

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขาของแม่เจ้าชื่อนี้ อุปสมบทแล้วในสงฆ์ฝ่ายเดียว บริสุทธิ์ในภิกษุณีสงฆ์ ผู้มีชื่อนี้ขออุปสมบทต่อสงฆ์มีแม่เจ้าชื่อนี้เป็น ปวัตตินี ถ้าสงฆ์พร้อมกันแล้วจึงให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบทมีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตนี นี่เป็นญัตติ

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขาของแม่เจ้าชื่อนี้ อุปสมบทแล้วในสงฆ์ฝ่ายเดียว บริสุทธิ์ในภิกษุณีสงฆ์ ผู้มีชื่อนี้ขออุปสมบทต่อสงฆ์มีแม่เจ้าชื่อนี้เป็น ปวัตตินี สงฆ์ให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบทมีแม่เจาชื่อนี้เป็นปวัตตนี ท่าน

รูปใดเห็นด้วยกับการให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบทมีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินี ท่านรูปนั้นจึงนิ่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง

แม้ครั้งที่ ๒ ข้าพเจ้าก็กล่าวความนี้ ฯลฯ

แม้ครั้งที่ ๓ ข้าพเจ้าก็กล่าวความนี้ ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขาของแม่เจ้าชื่อนี้ อุปสมบทแล้วในสงฆ์ฝ่ายเดียว บริสุทธิ์ในภิกษุณีสงฆ์ ผู้มีชื่อนี้ขออุปสมบทต่อสงฆ์มีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินี สงฆ์ให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบทมีแม่เจ้าชื่อนี้ เป็นปวัตตนี ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบทมีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตนี ท่านรูป นั้นจึงนิ่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นจึงทักท้วง

ผู้มีชื่อนี้ สงฆ์ให้อุปสมบทแล้วมีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินี สงฆ์เห็นด้วย เพราะฉะนั้นจึงนิ่ง ข้าพเจ้าขอถือความนิ่งนั้นเป็นมติอย่างนี้[๓๖๐]

เมื่อจบการสวดญัตติจตุตถกัมมวาจา อุปสัมปทาเปกขาก็ได้ชื่อว่าสำเร็จเป็นองค์ ภิกษุณี ตามพระพุทธบัญญัติทุกอย่าง จากนั้นจึงวัดเงาแดด บอกฤดู บอกส่วนแห่งวัน บอกจำนวนสงฆ์ที่ร่วมประชุมเพื่อให้รู้ว่าการอุปสมบทเสร็จเรียบร้อยขณะที่เงาแดดอยู่ระยะเท่าใด อยู่ในฤดูไหน อยู่ในส่วนแห่งวันคือ เช้า สาย บ่าย และเพื่อรู้จำนวนสงฆ์ที่ประชุมให้ อุปสมบท ต่อจากนั้นสงฆ์พึงมอบให้ภิกษุณีที่พามานั้นบอกอนุศาสน์คือหลักสำคัญที่ภิกษุณี ผู้บวชใหม่จะต้องเรียนรู้ เรียกว่า นิสัย และ อกรณียกิจ

ดังพระพุทธานุญาตว่า พึงบอกนิสัย ๓ อย่าง[๓๖๑] และอกรณียกิจ ๘ อย่าง แก่ภิกษุณีนี้ นิสัย ได้แก่ สิ่งที่ภิกษุณีจะต้องยึดถือเป็นแนวปฏิบัติ มี ๓ อย่างคือ

๑. บรรพชิตต้องอาศัยโภชนะ คือ อาหารที่หามาได้ด้วยลำแข้ง จึงอุตสาหะในข้อนี้ตลอดชีวิต

๒. บรรพชิตต้องอาศัยผ้าบังสุกุลจีวร จึงอุตสาหะในข้อนี้ตลอดชีวิต

---

[๓๖๐] วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๒๕/๒๖๐.

[๓๖๑] นิสัย ๓ คือ (๑) เที่ยวบิณฑบาต (๒) ถือผ้าบังสุกุล (๓) ฉันยาดองด้วยน้ำมูตรเน่า พระผู้มีพระภาคทรงห้ามภิกษุณีอยู่ป่า ภิกษุณีจึงไม่ต้องถือนิสสัยข้อว่า “อยู่โคนไม้”

๓. บรรพชิตต้องอาศัยน้ำมูตรเน่า พึงทำอุตสาหะในข้อนี้ตลอดชีวิต

อกรณียกิจ ได้แก่ กิจที่บรรพชิตไม่พึงทำ มี ๘ อย่างคือ

๑. ไม่พึงเสพเมถุน คือ การร่วมประเวณี

๒. ไม่พึงถือเอาสิ่งของที่เจ้าของเขาไม่ให้

๓. ไม่พึงทำลายชีวิตมนุษย์ให้ตกล่วงไป

๔. ไม่พึงพูดอวดอุตริมนุสธรรมที่ไม่มีในตน

๕. ไม่พึงมีความกำหนัดยินดีในการลูบคลำจับต้อง

๖. หากรู้ว่าภิกษุณีรูปใดเป็นอาบัติปาราชิก ต้องโจทด้วยตนเองหรือบอกแก่หมู่คณะ

๗. ไม่พึงประพฤติตามภิกษุ ขับออกจากพระธรรมวินัย

๘. ไม่พึงมีความกำหนัดยินดีกับบุรุษผู้มีความกำหนัดยินดี เช่น จับมือ จับชายผ้า ยืนด้วยกัน สนทนาด้วยกัน เข้าสู่ที่มุงบัง ทอดกายแก่บุรุษนั้น

๓. วิธีบวชแบบทูเตนอุปสัมปทา คือ วิธีบวชแบบผ่านทางทูต[๓๖๒] โดยให้พระภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่งที่ฉลาดสามารถทำหน้าที่เป็นทูตรับเรื่องของผู้บวชจากฝ่ายพระภิกษุณีสงฆ์แล้วไปแจ้งขอบวชต่อพระภิกษุสงฆ์ มีเพียงพระอัฑฒกาสีขาวแคว้นกาสรูปเดียวเท่านั้น ที่ได้บวชด้วยวิธีบวชแบบนี้

วิธีบวชแบบนี้ มีวิธีปฏิบัติ คือ ให้พระภิกษุณีผู้ฉลาดสามารถ ซึ่งได้รับมอบหมาย ให้เป็นทูตเข้าไปหาพระภิกษุสงฆ์แล้วห่มผ้าเฉวียงบ่า ไหว้เท้าพระภิกษุทั้งหลาย นั่งกระโหย่ง ประนมมือกล่าวขึ้นว่า

“พระคุณเจ้าทั้งหลาย ผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขาของแม่เจ้าชื่อนี้ อุปสมบทแล้วในสงฆ์ฝ่ายเดียว บริสุทธิ์ในภิกษุณีสงฆ์ เธอมาไม่ได้เพราะมีอันตรายบางอย่าง พระคุณเจ้าทั้งหลาย ผู้มีชื่อนี้ขออุปสมบทต่อสงฆ์ พระคุณเจ้าทั้งหลาย ขอสงฆ์โปรดอนุเคราะห์ยก เธอขึ้นเถิด

---

[๓๖๒] บรรจบ บรรณรุจิ, **ภิกษุณี** : **พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล**, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๘๘-๒๘๙.

พระคุณเจ้าทั้งหลาย ผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขาของแม่เจ้าชื่อนี้ อุปสมบทแล้วในสงฆ์ฝ่ายเดียว บริสุทธิ์ในภิกษุณีสงฆ์ เธอมาไม่ได้เพราะมีอันตรายบางอย่าง พระคุณเจ้าทั้งหลาย แม้ครั้งที่ ๒ ผู้มีชื่อนี้ขออุปสมบทต่อสงฆ์ พระคุณเจ้าทั้งหลาย ขอสงฆ์โปรด อนุเคราะห์ยกเธอขึ้นเถิด

พระคุณเจ้าทั้งหลาย ผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขาของแม่เจ้าชื่อนี้ อุปสมบทแล้วในสงฆ์ฝ่ายเดียว บริสุทธิ์ในภิกษุณีสงฆ์ เธอมาไม่ได้เพราะมีอันตรายบางอย่าง พระคุณเจ้าทั้งหลาย แม้ครั้งที่ ๓ ผู้มีชื่อนี้ขออุปสมบทต่อสงฆ์ พระคุณเจ้าทั้งหลาย ขอสงฆ์โปรด อนุเคราะห์ยกเธอขึ้นเถิด

พระภิกษุผู้ฉลาดสามารถพึงประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาว่า

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขาของแม่เจ้าชื่อนี้ อุปสมบทแล้วในสงฆ์ฝ่ายเดียว บริสุทธิ์ในภิกษุณีสงฆ์ เธอมาไม่ได้เพราะมีอันตรายบางอย่าง ผู้มีชื่อนี้ขออุปสมบทต่อสงฆ์มีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินี ถ้าสงฆ์พร้อมแล้ว จึงให้ผู้มีชื่อนี้ อุปสมบทมีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตนี นี่เป็นญัตติ

ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขาของแม่เจ้าชื่อนี้ อุปสมบทแล้วในสงฆ์ฝ่ายเดียว บริสุทธิ์ในภิกษุณีสงฆ์ เธอมาไม่ได้เพราะมีอันตรายบางอย่าง ผู้มีชื่อนี้จึงขออุปสมบทต่อสงฆ์มีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินี สงฆ์ให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบทมีแม่เจ้าชื่อ นี้เป็นปวัตตินี ท่านรูปใดเห็นด้วยกับการอุปสมบทของผู้มีชื่อนี้มีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินี ท่าน รูปนั้นจึงนิ่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง

แม้ครั้งที่ ๒ ข้าพเจ้าก็กล่าวความนี้ ฯลฯ

แม้ครั้งที่ ๓ ข้าพเจ้าก็กล่าวความนี้ว่า ท่านผู้เจริญ ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า ผู้มีชื่อนี้เป็นอุปสัมปทาเปกขาของแม่เจ้าชื่อนี้ อุปสมบทแล้วในสงฆ์ฝ่ายเดียว บริสุทธิ์ในภิกษุณี สงฆ์ เธอมาไม่ได้เพราะมีอันตรายบางอย่าง ผู้มีชื่อนี้จึงขออุปสมบทต่อสงฆ์มีแม่เจ้าชื่อนี้ เป็นปวัตตินี สงฆ์ให้ผู้มีชื่อนี้อุปสมบทมีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินี ท่านรูปใดเห็น

ด้วยกับการ อุปสมบทของผู้มีชื่อนี้มีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตินี ท่านรูปนั้นจึงนิ่ง ท่านรูปใดไม่เห็นด้วย ท่านรูปนั้นพึงทักท้วง

ผู้มีชื่อนี้ สงฆ์ให้อุปสมบทแล้วมีแม่เจ้าชื่อนี้เป็นปวัตตนี สงฆ์เห็นด้วย เพราะฉะนั้นจึงนิ่ง ข้าพเจ้าขอถือความนิ่งนั้นเป็นมติอย่างนี้

ขณะนั้นแหละพึงวัดเงาแดด บอกประมาณฤดู ส่วนแห่งวัน บอกสังคีติ สั่งภิกษุณี ทั้งหลายว่า “พวกเธอพึงบอกนิสัย ๓ และอกรณียกิจ ๘ แก่ภิกษุ”[๓๖๓]

๖.๑.๓ วิธีบรรพชาเป็นสามเณร

สตรีผู้ปรารถนาจะเข้ามาขอบวชในพระพุทธศาสนา แต่มีอายุยังไม่ครบ ๒๐ ปี พระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้บวชเป็นสามเณรีเหมือนอย่างที่ทรงอนุญาตให้บุรุษผู้มีอายุยังไม่ ครบ ๒๐ ปี บวชเป็นสามเณร การบรรพชาเป็นสามเณรหญิง เรียกว่า สามเณรี

วิธีบวชแบบนี้ มีวิธีปฏิบัติ คือ ให้ผู้ขอบวชโกนศีรษะ ห่มผ้าเฉวียงบ่า เข้าไปกราบ เท้าพระภิกษุณีสงฆ์แล้วนั่งกระโหย่งประนมมือ กล่าวคำขอถึงพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง ๓ ครั้ง ดังนี้

ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง
ข้าพเจ้าขอถึงพระธรรมเป็นที่พึ่ง
ข้าพเจ้าขอถึงพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง
ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง แม้ครั้งที่ ๒
ข้าพเจ้าขอถึงพระธรรมเป็นที่พึ่ง แม้ครั้งที่ ๒
ข้าพเจ้าขอถึงพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง แม้ครั้งที่ ๒
ข้าพเจ้าขอถึงพระพุทธเจ้าเป็นที่พึ่ง แม้ครั้งที่ ๓
ข้าพเจ้าขอถึงพระธรรมเป็นที่พึ่ง แม้ครั้งที่ ๓
ข้าพเจ้าขอถึงพระสงฆ์เป็นที่พึ่ง แม้ครั้งที่ ๓[๓๖๔]

---

[๓๖๓] วิ.จู. (ไทย) ๗/๔๓๐/๒๖๔-๒๖๕.

[๓๖๔] ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๑/๑.

จากนั้นจึงให้กล่าวคำขอสมาทานสิกขาบท ๑๐ (ศีล ๑๐) ว่า

๑. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์

๒. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจากการถือเอาวัตถุสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้

๓. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจากการประพฤติกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์

๔. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ

๕. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจากการดื่มน้ำเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท

๖. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล[๓๖๕]

๗. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี และดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศล

๘. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจากการทัดทรงประดับ ตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้ ของหอมและเครื่องลูบไล้[๓๖๖]

๙. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจากการนอนบนที่นอนสูงและที่นอนใหญ่

๑๐. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือเจตนงดเว้นจากการรับทองและเงิน[๓๖๗]

---

[๓๖๕] เวลาวิกาล ในที่นี้หมายถึงเวลาที่เลยเที่ยงวันไป ใน ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๒/๒๗.

[๓๖๖] รายละเอียดใน สารตฺถ.ฏีกา. (ไทย) ๓/๑๐๖/๓๐๘.

[๓๖๗] ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๒/๒.

สิกขาบท ๑๐ ข้อ เป็นการปฏิบัติขั้นมูลฐาน เตรียมตัวสามเณรีไว้เพื่อปฏิบัติอย่างเคร่งครัดยิ่งขึ้น เป็นการทดสอบจิตใจและความอดทนในระยะแรกของสตรีผู้ปรารถนา จะบวชเป็นภิกษุณี เพื่อให้เคยชินกับวิถีชีวิตของนักบวชต่อไป

๖.๑.๔ วิธีบรรพชาเป็นสิกขมานา

การบวชเป็นสิกขมานา คือ การบวชในขั้นต่อจากการบวชเป็นสามเณรี หมายความว่า เมื่อบวชเป็นสามเณรีจนกระทั่งอายุได้ ๑๘ ปีแล้ว เพื่อให้สามเณรได้ปฏิบัติเคร่งครัด ยิ่งขึ้นอีก พระพุทธเจ้าจึงทรงกำหนดให้สามเณรนั้นถือบวชอีกขั้นหนึ่งก่อนบวชเป็นพระภิกษุณี การบวชขั้นนี้เรียกว่า “สิกขมานา” แปลว่า “นางผู้กำลังศึกษา” หมายถึงว่าสามเณรีนั้นกำลังรักษาสิกขมานา ๖ ข้อ ในจำนวน ๑๐ ข้อนั้น เคร่งครัดยิ่งขึ้นอีก โดยจะล่วงละเมิดข้อ ใดข้อหนึ่งไม่ได้ ตลอดระยะเวลา ๒ ปีนั้น และภายใน ๒ ปีนั้น หากสามเณรีล่วงละเมิดข้อใดข้อหนึ่ง ท่านจะต้องกลับมาเริ่มต้นสมาทานรักษาใหม่

วิธีบวชขั้นนี้ มีวิธีปฏิบัติ คือ ให้สามเณรีห่มผ้าเฉวียงบ่าเข้าไปหาพระภิกษุณีสงฆ์ ไหว้เท้าพระภิกษุณีสงฆ์แล้วนั่งกระโหย่ง ประนมมือ กล่าวขอสิกขาสมมติ คือ ความตกลง ยินยอมของพระภิกษุณีสงฆ์ที่จะให้เธอผู้มีอายุ ๑๘ ปี เริ่มรักษาสิกขาบท ๖ ข้ออย่างเคร่งครัด ตลอด ๒ ปี ก่อนจะได้อุปสมบทเป็นพระภิกษุณีต่อไป ต่อหน้าพระภิกษุณีสงฆ์ว่า

“แม่เจ้า ดิฉันชื่อนี้ เป็นกุมารีของแม่เจ้าชื่อนี้มีอายุครบ ๑๘ ปี ขอสิกขาสมมติธรรม ๖ ข้อเป็นเวลา ๒ ปีต่อสงฆ์”[๓๖๘]

พึงขอแม้ครั้งที่ ๒ พึงขอแม้ครั้งที่ ๓

พระภิกษุณีผู้ฉลาดสามารถจะประกาศให้สงฆ์ทราบด้วยญัตติทุติยกัมมวาจาว่า

---

[๓๖๘] วิ.ภิกขุนี. (ไทย) ๓/๑๑๒๔/๑๘๘.

“แม่เจ้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า กุมารีชื่อนี้ของแม่เจ้าชื่อนี้มีอายุ ๑๘ ปีขอสิกขาสมมติธรรม ๖ ข้อเป็นเวลา ๒ ปีต่อสงฆ์ ถ้าสงฆ์พร้อมแล้ว จึงให้สิกขาสมมติธรรม ๖ ข้อเป็น เวลา ๒ ปีแก่หญิงสาวผู้มีอายุ ๑๘ ปี นี้เป็นญัตติ

แม่เจ้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า กุมารีนี้ชื่อนี้ของแม่เจ้าชื่อนี้มีอายุ ๑๘ ปีขอสิกขา สมมติในธรรม ๖ ข้อเป็นเวลา ๒ ปีต่อสงฆ์ สงฆ์ให้สิกขาสมมติในธรรม ๖ ข้อเป็นเวลา ๒ ปี แก่กุมารีชื่อนี้มีอายุ ๑๘ ปี แม่เจ้ารูปใดเห็นด้วยกับการให้สิกขาสมมติในธรรม ๖ ข้อเป็นเวลา ๒ ปีแก่กุมารีชื่อนี้มีอายุ ๑๘ ปี แม่เจ้ารูปนั้นจึงนิ่ง แม่เจ้ารูปใดไม่เห็นด้วย แม่เจ้ารูปนั้นจึง ทักท้วง

สิกขาสมมติในธรรม ๖ ข้อเป็นเวลา ๒ ปี สงฆ์ให้แล้วแก่กุมารีชื่อนี้มีอายุ ๑๘ ปี สงฆ์เห็นด้วย เพราะฉะนั้นจึงนิ่ง ข้าพเจ้าขอถือความนิ่งนั้นเป็นมติอย่างนี้[๓๖๙]

พึงบอกกุมารีมีอายุ ๑๘ ปีนั้น “เธอจงกล่าวอย่างนี้ว่า

๑. ดิฉันขอสมาทานงดเว้นจากการฆ่าสัตว์ โดยไม่ล่วงละเมิดตลอด ๒ ปี

๒. ดิฉันขอสมาทานงดเว้นจากการถือเอาของที่เจ้าของมิได้ให้ โดยไม่ล่วงละเมิด ตลอด ๒ ปี

๓. ดิฉันขอสมาทานงดเว้นจากพฤติกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์ โดยไม่ล่วงละเมิด ตลอด ๒ ปี

๔. ดิฉันขอสมาทานงดเว้นจากการพูดเท็จ โดยไม่ล่วงละเมิดตลอด ๒ ปี

๕. ดิฉันขอสมาทานงดเว้นจากน้ำเมาคือสุราและเมรัย อันเป็นที่ตั้งแห่งความ ประมาท โดยไม่ล่วงละเมิดตลอด ๒ ปี

๖. ดิฉันขอสมาทานงดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล โดยไม่ล่วงละเมิด ตลอด ๒ ปี[๓๗๐]

---

[๓๖๙] วิ.ภิกขุนี. (ไทย) ๓/๑๑๒๕/๑๘๘-๑๘๙.

[๓๗๐] วิ.ภิกขุนี. (ไทย) ๓/๑๐๗๙/๑๗๑.

ต่อมาได้มีสตรีอายุ ๑๒ ปีคนหนึ่งมาขอบวชเป็นสามเณรี พระพุทธเจ้าทรงพิจารณาเห็นว่า ท่านเคยมีสามีมาแล้วจึงมีวุฒิภาวะและศักยภาพพอที่จะคุ้มครองดูแลตนได้เหมือนผู้ใหญ่ ดังนั้นหลังจากบวชเป็นสามเณรีแล้วจึงทรงอนุญาตให้ท่านขอบวชเป็นสิกขมานา โดยแนะนำให้ท่านห่มผ้าเฉวียงบ่าเข้าไปหาพระภิกษุณีสงฆ์ ไหว้เท้าพระภิกษุณี สงฆ์ นั่งกระโหย่ง ประนมมือ กล่าวคำขอสิกขาสมมติ ๓ ครั้งว่า

ข้าแต่แม่เจ้า ข้าพเจ้าชื่อย่างนี้ มีอายุ ๑๒ ปี ขอสิกขาสมมติธรรม ๖ ข้อ ตลอด ๒ ปีต่อสงฆ์

ต่อจากนั้น พระภิกษุณีผู้ฉลาดสามารถจะประกาศท่ามกลางสงฆ์ด้วยญัตติจตุตถกรรมวาจาว่า

แม่เจ้า เจ้าข้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สามเณรีชื่อย่างนี้ เป็นสามเณรีของแม่เจ้าชื่อนี้ มีอายุครบ ๑๒ ปีบริบูรณ์ ขอสิกขาสมมติธรรม ๖ ข้อ ตลอด ๒ ปีต่อสงฆ์ หากสงฆ์มีความพร้อมพรั่ง จงให้สิกขาสมมติธรรม ๖ ข้อ ตลอด ๒ ปี แก่สามเณรีชื่อนี้ ผู้มีอายุ ๑๒ ปี บริบูรณ์ นี้เป็นวาจาประกาศให้สงฆ์ทราบ

แม่เจ้า เจ้าข้า ขอสงฆ์จงฟังข้าพเจ้า สามเณรีชื่อย่างนี้ เป็นสามเณรีของแม่เจ้าชื่อนี้ มีอายุครบ ๑๒ ปีบริบูรณ์ ขอสิกขาสมมติธรรม ๖ ข้อ ตลอด ๒ ปีต่อสงฆ์ สงฆ์ให้สิกขา สมมติธรรม ๖ ข้อ ตลอด ๒ ปี แก่สามเณรีชื่อนี้ ผู้มีอายุ ๑๒ ปี แม่เจ้ารูปใดเห็นชอบกับการให้ สิกขาสมมติธรรม ๖ ข้อ ตลอด ๒ ปี แก่สามเณรีผู้มีอายุ ๑๒ ปี จงนิ่ง แม่เจ้ารูปใดไม่เห็นชอบ จงทักท้วง

สตรีที่อายุเกิน ๒๐ ปีแล้ว ก็ต้องบวชเป็นสามเณรีและสิกขมานาก่อน แล้วจึงบวชเป็นพระภิกษุณี

การรับสตรีเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาดังกล่าวมานี้ แสดงให้เห็นว่าพระพุทธเจ้าทรงพระมหากรุณาหาทางบวชให้สตรีที่เข้ามาบวชได้อย่างเหมาะสมและสง่าผ่าเผยเช่น เดียวกับที่ทรงพระมหากรุณาต่อบุรุษ

รวมความว่า ตามวิธีการบวชแบบญัตติจตุตถกัมมูปสัมปทา ซึ่งใช้อยู่ในปัจจุบันนั้นสำหรับพระภิกษุมี ๒ ขั้นตอน คือ บวชเป็นสามเณรแล้วจึงบวชเป็นพระภิกษุ

ส่วนพระภิกษุณีมี ๓ ขั้นตอน คือ บวชเป็นสามเณรีและสิกขมานา แล้วจึงบวชเป็นพระภิกษุณี

๖.๒ ข้อปฏิบัติและระเบียบสำหรับนักบวชสตรี

เมื่อพระพุทธเจ้าทรงรับผู้หญิงเข้าบวชในพระพุทธศาสนาแล้ว ทรงกำหนดข้อปฏิบัติและระเบียบสำหรับนักบวช พระองค์ทรงบัญญัติข้อปฏิบัติหรือระเบียบต่างๆ ดังนี้

๖.๒.๑ อนุธรรม ๖ ข้อของสิกขมานา

สตรีที่ต้องการบวชเป็นภิกษุณีจะต้องเป็นนางสิกขมานา ๒ ปี ถือ อนุธรรม ๖ ข้อ คือ

๑. เว้นจากฆ่าสัตว์

๒. เว้นจากลักฉ้อสิ่งที่เจ้าของเขาไม่ได้ให้

๓. เว้นจากประพฤติผิดในกาม

๔. เว้นจากเจรจาคำเท็จล่อลวงผู้อื่น

๕. เว้นจากดื่มสุราเมรัยอันเป็นเหตุที่ตั้งแห่งความประมาท

๖. เว้นจากบริโภคอาหาร ตั้งแต่เวลาอาทิตย์เที่ยงแล้วไปจนถึงเวลาอรุณขึ้นมาใหม่ อย่างเคร่งคัด ถ้าบกพร่องข้อใดข้อหนึ่ง จะต้องเริ่มต้นใหม่

๖.๒.๒ ศีลของสามเณรี

สตรีที่ต้องการบวชเป็นสาเณรีต้องถือสิกขาบทหรือศีล ๑๐ ข้อ

๑. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจากการฆ่าสัตว์

๒. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจากการถือเอาวัตถุสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้

๓. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจากการประพฤติกรรมอันมิใช่พรหมจรรย์

๔. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจากการพูดเท็จ

๕. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจากการดื่มน้ำเมา คือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท

๖. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจากการบริโภคอาหารในเวลาวิกาล[๓๗๑]

๗. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจากการฟ้อนรำ ขับร้อง บรรเลงดนตรี และดูการละเล่นอันเป็นข้าศึกต่อกุศล

๘. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจากการทัดทรงประดับ ตกแต่งร่างกายด้วยดอกไม้ ของหอมและเครื่องลูบไล้[๓๗๒]

๙. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือเจตนางดเว้นจากการนอนบนที่นอน สูงและที่นอนใหญ่

๑๐. ข้าพเจ้าขอสมาทานสิกขาบท คือเจตนงดเว้นจากการรับทองและเงิน[๓๗๓]

๖.๒.๓ ครุธรรมของภิกษุณี

สตรีบวชเป็นภิกษุณีต้องถือครุธรรม ๘ ประการ อย่างเคร่งครัด คือ

๑. นางภิกษุณีแม้บวชแล้ว ๑๐๐ ปี ต้องอภิวาท การลุกขึ้นต้อนรับ อัญชลีกรรม และสามีจิกรรม แก่ภิกษุผู้บวชในวันนั้น นี้เป็นธรรมที่นางภิกษุณีจึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่ก้าวล่วงจนตลอดชีวิต

๒. นางภิกษุณีไม่พึงจำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ นี้เป็นธรรมที่นางภิกษุณีจึงสักการะ เคารพนับถือ บูชา ไม่ก้าวล่วงจนตลอดชีวิต

---

[๓๗๑] เวลาวิกาล ในที่นี้หมายถึงเวลาที่เลยเที่ยงวันไป ใน ขุ.ขุ.อ. (ไทย) ๒/๒๗.

[๓๗๒] รายละเอียดใน สารตฺถ.ฏีกา. (ไทย) ๓/๑๐๖/๓๐๘.

[๓๗๓] ขุ.ขุ. (ไทย) ๒๕/๒/๒.

๓. นางภิกษุณีพึงหวังธรรม ๒ อย่างจากภิกษุสงฆ์ทุกกึ่งเดือน คือ การถามวันอุโบสถ กับการเข้าไปหา เพื่อรับโอวาท นี้เป็นธรรมที่นางภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่ก้าวล่วงจนตลอดชีวิต

๔. นางภิกษุณีจำพรรษาแล้ว พึงปวารณาในสงฆ์ ๒ ฝ่าย ด้วยฐานะ ๓ คือ ด้วยได้เห็น หรือ ด้วยได้ฟัง หรือ ด้วยนึกรังเกียจ นี้เป็นธรรมที่นางภิกษุณีพึงสักการะ เคารพนับถือ บูชา ไม่ก้าวล่วงจนตลอดชีวิต

๕. นางภิกษุณีต้องครุธรรม (ต้องอาบัติสังฆาทิเสส) พึงประพฤติมานัตต์ตลอดปักษ์ในสงฆ์ ๒ ฝ่าย นี้เป็นธรรมที่นางภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่ก้าวล่วงจนตลอดชีวิต

๖. นางสิกขมานา ต้องศึกษาสิกขมานาในอนุธรรม ๖ ประการตลอด ๒ ปีแล้ว จึงควรแสวงหาอุปสมบทในสงฆ์ ๒ ฝ่าย (คือก่อนจะบวชเป็นนางภิกษุณี จะต้องเป็นนางสิกขมานา ๒ ปีระหว่าง ๒ ปีต้องรักษาศีล ๖ ข้อ ขาดไม่ได้ ศีล ๖ ข้อ คือ ศีล ๕ และเพิ่มข้อที่ ๖ อันได้แก่การเว้นบริโภคอาหารในเวลาวิกาล) นี้เป็นธรรมที่นางภิกษุณีพึงสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่ก้าวล่วงตลอดชีวิต

๗. นางภิกษุณี ไม่พึงด่า ไม่พึงบริภาษด้วยปริยายใดๆ นี้เป็นธรรมที่นางภิกษุณีจึงสักการะ เคารพบูชา ไม่ก้าวล่วงจนตลอดชีวิต

๘. จำเติมแต่วันนี้ไป ห้ามนางภิกษุณีว่ากล่าวสั่งสอนภิกษุ ไม่ห้าม ภิกษุกล่าวสั่งสอนนางภิกษุณี นี้เป็นธรรมที่นางภิกษุณีพึงสักการะ นับถือเคารพบูชาไม่ก้าวล่วงจนตลอดชีวิต[๓๗๔]

เหตุผลที่พระพุทธเจ้าทรงวางกฎเกณฑ์ไว้เช่นนี้ก็เพราะ

๑. เพื่อคัดเลือกและทดสอบสตรีผู้ปรารถนาจะบวช ว่าจะมีจิตใจเข้มแข็งจริงจัง เพียงใด เมื่อเข้ามาบวชแล้วจะสามารถอดทนความทุกข์ยาก ตลอดจน

---

[๓๗๔] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗๘.

ข้อปฏิบัติอื่นๆ ได้หรือไม่ เพราะทรงตระหนักดีถึงสภาวะจิตของสตรีว่ามีความอ่อนไหวและอดทนต่อความลำบาก ได้ยาก

๒. เพื่อฝึกฝนอบรมผู้ที่จะเข้ามาเป็นภิกษุณีให้มีความรู้ขั้นมูลฐาน จะได้มีความ เฉลียวฉลาด เมื่อได้อุปสมบทเป็นภิกษุณีแล้ว เพราะในช่วงเป็นสิกขมานา ๒ ปี ต้องอยู่ใกล้ชิดกับภิกษุณีอื่นๆ จึงเป็นการเรียนรู้สมณจริยาและข้อวัตรปฏิบัติอย่างอื่นด้วย

๓. เพื่อป้องกันสตรีครรภ์หรือมีบุตรอ่อนยังดื่มนมอยู่เข้ามาอุปสมบท จะได้ไม่ต้องคลอดและเลี้ยงดูบุตรในระหว่างเป็นภิกษุณี ซึ่งจะเห็นช่องทางให้ประชาชนว่ากล่าวติเตียนได้ว่ามีสามี หรือประพฤติไม่เหมาะสมกับความเป็นสมณะ อันเป็นสาเหตุแห่งความ เสื่อมเสียในพระพุทธศาสนา

๔. เพื่อให้ภิกษุณีเกิดความหวงแหนในความเป็นสมณะของตนเอง จะได้ไม่ต้อง ประพฤติเสียหายอันเป็นอันตรายต่อเพศพรหมจรรย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่ได้มาด้วยความยากลำบาก เพราะธรรมดาสิ่งที่ได้มายากย่อมจะมีคุณค่าสูง

๕. เพื่อป้องกันมิให้สตรีเข้ามาอุปสมบทมากจนเกินไป ทั้งยังป้องกันการปลอม แปลงเข้ามาบวชอีกด้วย[๓๗๕]

๖.๒.๔ ศีล ๓๑๑ ของภิกษุณี

ในพระวินัยปิฎกเล่ม ๓ คือ ภิกขุนีวิภังค์[๓๗๖] ว่าด้วยบทบัญญัติของภิกษุณีสงฆ์ใน ปาราชิกกัณฑ์ สังฆาทิเสสกัณฑ์ นิสสัคคิยกัณฑ์ ปาจิตติยกัณฑ์ ปาฏิเทสนียกัณฑ์ เสขิยกัณฑ์ และอธิกรณ์สมถะ รวมเป็น ๓๑๑ สิกขาบท โดยปรับโทษสถานหนักแก่

---

[๓๗๕]เสมอ บุญมา, **ภิกษุณีในพระพุทธศาสนา**, สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ ปีที่ ๑๓ เล่มที่ ๑ มกราคม-มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๒๔., อ้างใน พระมหาสังเวย ธมฺมเนตฺติโก, **ภิกษุณีกับการบรรลุอรหัตผล**, หน้า ๖๕.

[๓๗๖] มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย, (กรุงเทพฯ : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า ๗.

ภิกษุณีผู้ล่วงละเมิดบทบัญญัติในปาราชิกกัณฑ์และสังฆาทิเสสกัณฑ์ และปรับโทษสถานเบาแก่ภิกษุณีผู้ล่วงละเมิดบทบัญญัติในกัณฑ์ ที่เหลือเป็นบทบัญญัติที่ภิกษุณีสงฆ์จะต้องสวดในที่ประชุมสงฆ์ทุกครึ่งเดือนเหมือนกับที่ภิกษุสงฆ์สวดภิกขุปาติโมกข์

บทบัญญัติของภิกษุณี มี ๒ กลุ่ม คือ

๑. อสาธารณบัญญัติ หรือ เอกโตบัญญัติ บทบัญญัติที่พระผู้มีพระภาคทรง ปรารภภิกษุณีสงฆ์บัญญัติไว้เฉพาะสำหรับภิกษุณีสงฆ์ฝ่ายเดียว ๑๓๐ สิกขาบท ภิกษุสงฆ์ ไม่ต้องรักษา

๒. สาธารณบัญญัติ หรือ อุภโตบัญญัติ บทบัญญัติที่พระผู้มีพระภาคทรง ปรารภภิกษุสงฆ์บัญญัติไว้ ซึ่งภิกษุสงฆ์พึงรักษาและภิกษุณีสงฆ์พึงรักษาด้วย ๑๘๑ สิกขาบท

พระวินัยปิฎก เล่ม ๓ คือ ภิกขุนีวิภังค์นี้ แสดงไว้เฉพาะอสาธารณบัญญัติ ๑๓๐ สิกขาบทเท่านั้น โดยแบ่งเนื้อหาออกเป็น ๗ กัณฑ์ มีเนื้อหาโดยสังเขปและประเด็นที่น่าสนใจ ดังนี้

๑. ปาราชิกกัณฑ์ ตอนว่าด้วยปาราชิก ๔ สิกขาบท

คำว่า ปาราชิก เป็นชื่อธรรมคืออาบัติปาราชิก แปลว่า ทำให้พ่ายแพ้ เป็นชื่อบุคคลผู้ต้องอาบัติปาราชิก แปลว่า ผู้พ่ายแพ้ บทบัญญัติในปาราชิกกัณฑ์ ปรับโทษสถานหนักแก่ภิกษุณีผู้ล่วงละเมิด จัดเป็นครุกาบัติคืออาบัติหนัก ภิกษุณีผู้ล่วงละเมิดย่อมขาดจากความเป็นภิกษุณีทันที ต้องสละสมณเพศและไม่ได้รับอนุญาตให้บวชเป็นภิกษุณีอีก อาบัติปาราชิกจัดเป็นทุฏฐุลลาบัติคืออาบัติชั่วหยาบ เป็นอนวเสสาบัติ คือ อาบัติไม่มีส่วนเหลือ และเป็นอเตกิจฉา คือแก้ไขไม่ได้[๓๗๗]

ปาราชิกของภิกษุณีสงฆ์แบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ

๑. อสาธารณปาราชิก เป็นสิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงปรารภภิกษุณีสงฆ์บัญญัติไว้เฉพาะสำหรับภิกษุณีสงฆ์

---

[๓๗๗]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๘.

๒. สาธารณปาราชิก เป็นสิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงปรารภภิกษุสงฆ์ บัญญัติไว้ซึ่งภิกษุณีสงฆ์พึงรักษาด้วย

ในภิกขุนีวิภังค์นี้ แสดงไว้เฉพาะอสาธารณปาราชิก ๔ สิกขาบท ส่วนสาธารณปาราชิก ๕ สิกขาบท อนุโลมตามของภิกษุ

อสาธารณปาราชิก ๔ สิกขาบท ได้แก่ ปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ ว่าด้วยการยินดีการจับต้องของชายที่บริเวณเหนือเข่าขึ้นไป

ภิกษุณีผู้กำหนัดยินดีการจับต้อง การลูบคลำ การจับ การต้อง หรือการบีบ ของชายผู้กำหนัด บริเวณใต้รากขวัญลงมา เหนือเข่าขึ้นไป ต้องอาบัติปาราชิก ชื่อว่า อุพภชาณุมัณฑลิกา

ปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ ว่าด้วยการปกปิดโทษ

ภิกษุณีรู้อยู่ปกปิดโทษของภิกษุณีผู้ต้องอาบัติปาราชิก ไม่โจทด้วยตนเอง ไม่บอกแก่คณะ ต้องอาบัติปาราชิกชื่อว่าวัชชปฏิจฉาทิกา

ปาราชิกสิกขาบทที่ ๓ ว่าด้วยการประพฤติตามภิกษุที่ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรม

ภิกษุณีประพฤติตามภิกษุที่ถูกสงฆ์พร้อมเพรียงกันลงอุกเขปนียกรรมแล้วและสงฆ์ยังไม่รับกลับเข้าหมู่ ยังไม่มีสิทธิ์อยู่ร่วมกับสงฆ์ ต้องอาบัติปาราชิกชื่อว่าอุกจิตตานุวัตติกา

ปาราชิกสิกขาบทที่ ๔ ว่าด้วยวัตถุ ๘ มีการยินดีการจับต้องมือของชายเป็นต้น

ภิกษุณีผู้กำหนัดยินดีการจับมือ การที่ชายผู้กำหนัดจับมุมสังฆาฏิ ยืนเคียงคู่ กัน สนทนากัน ไปที่นัดหมาย ยินดีการที่ชายมาหา เดินตามชายเข้าไปสู่ที่ลับหรือน้อม กายเข้าไปหาเพื่อคลุกคลีกันเพื่อจะเสพอสัทธรรมคือการถูกต้องกาย เมื่อกระทำครบทั้ง ๘ อย่างนี้ ต้องอาบัติปาราชิกชื่อว่าอัฏฐวัตถุกา[๓๗๘]

---

[๓๗๘] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

สาธารณปาราชิกอีก ๔ สิกขาบท ได้แก่

ปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ ว่าด้วยการเสพเมถุนธรรม

ภิกษุณีเสพเมถุนธรรมด้วยความพอใจ โดยที่สุดกับสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ เป็น ปาราชิก หาสังวาสมิได้

ปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ ว่าด้วยการถือเอาสิ่งของที่เจ้าของไม่ได้ให้

ภิกษุณีถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้ โดยส่วนแห่งจิตคิดจะลักจากหมู่บ้านก็ ตาม จากป่าก็ตาม มีมูลค่าเท่ากับอัตราโทษที่พระราชาทั้งหลายจับโจรได้แล้วประหาร้าง จองจำบ้าง เนรเทศบ้าง บริภาษว่า เจ้าเป็นโจร เจ้าเป็นคนพาล เจ้าเป็นคนหลง เจ้าเป็นขโมย เพราะถือเอาทรัพย์ที่เจ้าของมิได้ให้เช่นใด ภิกษุณีผู้ถือเอาทรัพย์ ที่เจ้าของมิได้ให้เช่น นั้นย่อมเป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้

ปาราชิกสิกขาบทที่ ๒ ว่าด้วยการพรากกายมนุษย์

ภิกษุณีจงใจพรากกายมนุษย์จากชีวิตหรือแสวงหาศัสตราอันจะพรากกายมนุษย์ นั้น กล่าวพรรณนาคุณแห่งความตายหรือชักชวนเพื่อให้ตายว่า ท่านผู้เจริญจะมีชีวิตอย่างลำบากยากเข็ญนี้ไปทำไม ท่านตายเสียดีกว่า เธอมีจิตใจดำริอย่างนี้ กล่าวพรรณนาคุณแห่งความตายหรือชักชวนเพื่อความตายโดยประการต่างๆ ย่อม เป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้[๓๗๙]

ปาราชิกสิกขาบทที่ ๔ ว่าด้วยการกล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรม

ภิกษุณีไม่รู้ยิ่งกล่าวอวดอุตตริมนุสสธรรมอันเป็นญาณทัสสนะที่ประเสริฐอันสามารถให้น้อมเข้ามาในตนว่า ข้าพเจ้ารู้อย่างนี้ เห็นอย่างนี้ ต่อจากนั้นผู้ใดผู้หนึ่งโจทก็ ตามไม่โจทก็ตาม เธอต้องอาบัติแล้วหวังความบริสุทธิ์จึงกล่าวอย่างนี้ว่า แม่เจ้า ดิฉันไม่รู้ อย่างนั้น ได้กล่าวว่ารู้ ไม่เห็นอย่างนั้น ได้กล่าวว่าเห็น ดิฉันกล่าวคำไร้ประโยชน์ เป็นคำ เท็จ เว้นไว้แต่สำคัญว่าได้บรรลุ ย่อมเป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้[๓๘๐]

---

[๓๗๙] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

[๓๘๐] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

เปรียบเทียบปาราชิกกัณฑ์ของภิกษุณีสงฆ์ กับ ปาราชิกกัณฑ์ของภิกษุสงฆ์

สาธารณปาราชิก ๔ สิกขาบทของภิกษุณีสงฆ์ เนื้อหาสาระในหลักการเหมือน กับของภิกษุสงฆ์ ส่วนที่ต่างกันเป็นเพียงรายละเอียดของปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ ที่มี ความพิสดารและเนื้อหาบางประเด็นไม่เหมือนกัน[๓๘๑]

ปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ ของภิกษุณีสงฆ์ ความว่า

“ภิกษุณีใดเสพเมถุนธรรมด้วยความพอใจ โดยที่สุดแม้กับสัตว์ดิรัจฉานตัวผู้ ภิกษุณีนั้นเป็นปาราชิก หาสังวาสมิได้”

ปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ ของภิกษุสงฆ์ ความว่า

“ภิกษุใดถึงพร้อมด้วยสิกขาและสาชีพของภิกษุทั้งหลาย ไม่บอกคืนสิกขา ไม่เปิดเผยความท้อแท้ เสพเมถุนธรรม โดยที่สุดแม้กับสัตว์ดิรัจฉานตัวเมีย ภิกษุนั้น เป็น ปาราชิก หาสังวาสมิได้”

ประเด็นที่ควรศึกษาต่อมาก็คือ อสาธารณปาราชิกของภิกษุณีสงฆ์ดังกล่าวมานั้น มีข้อความที่เป็นชื่อเฉพาะประจำอยู่ในแต่ละสิกขาบท

สิกขาบทที่ ๑ ชื่อว่า อุพภชาณุมัณฑลิกา (ผู้ยินดีการจับต้องบริเวณเหนือเข่า)

สิกขาบทที่ ๒ ชื่อว่า วัชชปฏิจฉาทิกา (ผู้ปกปิดโทษ)

สิกขาบทที่ ๓ ชื่อว่า อุกขิตตานุวัตติกา (ผู้ประพฤติตามภิกษุณีที่ถูกสงฆ์ลงอุกเขปนียกรรม)

สิกขาบทที่ ๔ ชื่อว่า (อัฏฐวัตถุกา (ผู้ล่วงละเมิดวัตถุ ๘)

ชื่อเฉพาะของสิกขาบทเหล่านี้ แม้จะปรากฏอยู่ในแต่ละสิกขาบท ก็ไม่ได้ยกขึ้นเป็นชื่อของสิกขาบทดังกล่าวแล้วแต่เป็นชื่อของภิกษุณีผู้ต้องอาบัติปาราชิกเพราะล่วงละเมิด สิกขาบทนั้นๆ

---

[๓๘๑] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๐.

๒. สังฆาทิเสสกัณฑ์ ตอนว่าด้วยสังฆาทิเสส ๑๗ สิกขาบท

สังฆาทิเสส แปลว่า หมวดอาบัติที่ต้องอาศัยสงฆ์ในกรรมเบื้องต้นและกรรมที่เหลือ หมายความว่า วิธีการจะออกจากอาบัตินี้ต้องอาศัยสงฆ์ตั้งแต่ต้นไปจนตลอด

สังฆาทิเสสเป็นชื่อธรรมคืออาบัติสังฆาทิเสส และเป็นชื่อสิกขาบทในสังฆาทิเสสกัณฑ์นี้ บทบัญญัติในสังฆาทิเสสกัณฑ์ปรับโทษสถานหนักแก่ภิกษุณีผู้ล่วงละเมิดรองลงมาจากปาราชิก จัดเป็นครุกาบัติ คืออาบัติหนัก เป็นทุฏฐุลลาบัติ คืออาบัติชั่วหยาบ เป็นสาวเสสาบัติ คืออาบัติมีส่วนเหลือ และเป็นสเตกิจฉา คือยังพอแก้ไขได้

สังฆาทิเสสของภิกษุณีสงฆ์ ๑๗ สิกขาบท[๓๘๒] แบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ

๑. อสาธารณสังฆาทิเสส เป็นสิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงปรารภภิกษุณีสงฆ์ บัญญัติไว้เฉพาะสำหรับภิกษุณีสงฆ์

๒. สาธารณสังฆาทิเสส เป็นสิกขาบทที่พระผู้มีพระภาคทรงปรารภภิกษุสงฆ์ บัญญัติไว้ซึ่งภิกษุณีสงฆ์พึงรักษาด้วย

ในภิกขุนีวิภังค์นี้ แสดงไว้เฉพาะอสาธารณสังฆาทิเสส ๑๐ สิกขาบท ส่วน สาธารณสังฆาทิเสสอีก ๗ สิกขาบทอนุโลมตามสิกขาบทของภิกษุ

อสาธารณสังฆาทิเสส ๑๐ สิกขาบท ได้แก่

สังฆาทิเสสสิกขาบทที่ ๑ ว่าด้วยการก่อคดีพิพาท

ภิกษุณีก่อคดีพิพาทกับคหบดี บุตรคหบดี ทาส กรรมกร โดยที่สุดแม้กับสมณ ปริพาชก ต้องอาบัติสังฆาทิเสสชื่อปฐมาปัตติกะ นิสสารณียะ

สังฆาทิเสสสิกขาบทที่ ๒ ว่าด้วยการบวชให้สตรีผู้เป็นโจร

ภิกษุณีรู้อยู่ บวชให้สตรีที่เป็นโจร เป็นนักโทษประหาร โดยไม่บอกแก่พระราชา สงฆ์ คณะ สมาคม หรือกลุ่มชนให้ทราบ ต้องอาบัติสังฆาทิเสสชื่อปฐมาปัตติกะ นิสสาร ณียะ เว้นไว้แต่บวชให้สตรีที่สมควร

---

[๓๘๒] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๑.

สังฆาทิเสสสิกขาบทที่ ๓ ว่าด้วยการไปสู่ละแวกหมู่บ้านตามลำพังเป็นต้น

ภิกษุณีไปสู่ละแวกหมู่บ้าน ข้ามฝั่งแม่น้ำ ออกไปอยู่พักแรม หรือเดินปลีกจากคณะไปรูปเดียว ต้องอาบัติสังฆาทิเสสชื่อปฐมาปัตติกะ นิสสารณียะ

สังฆาทิเสสสิกขาบทที่ ๔ ว่าด้วยการเรียกภิกษุณีที่สงฆ์ลงอุกเขปนียกรรม แล้วเข้าหมู่

ภิกษุณีไม่บอกการกสงฆ์ ไม่รับรู้ฉันทะของคณะ เรียกภิกษุณีที่ถูกสงฆ์ลงอุก เขปนียกรรมแล้วโดยธรรม โดยวินัย โดยสัตถุศาสน์เข้าหมู่ ต้องอาบัติสังฆาทิเสส ชื่อปฐมา ปัตติกะ นิสสารณียะ

สังฆาทิเสสสิกขาบท ๕ ว่าด้วยการรับโภชนะจากมือชายผู้กำหนัด

ภิกษุณีผู้กำหนัด รับของเคี้ยวของฉันจากมือชายผู้กำหนัดด้วยมือของตนแล้ว เคี้ยวหรือฉัน ต้องอาบัติสังฆาทิเสสชื่อปฐมาปัตติกะ นิสสารณียะ

สังฆาทิเสสสิกขาบทที่ ๖ ว่าด้วยการส่งเสริมภิกษุณีให้รับโภชนะจากมือชายผู้กำหนัด

ภิกษุณีส่งเสริมภิกษุณีอื่นให้รับของเคี้ยวของฉันจากมือชายผู้กำหนัด โดยกล่าวว่า “แม่เจ้า ชายผู้นั้นจะกำหนดหรือไม่ก็ตาม ก็ทำอะไรท่านไม่ได้ เขาถวายสิ่งใดไม่ว่า จะเป็นของเคี้ยวหรือของฉัน นิมนต์รับแล้วเคี้ยวหรือฉันเถิด” ต้องอาบัติสังฆาทิเสส ชื่อปฐมา ปัตติกะ นิสสารณียะ[๓๘๓]

สังฆาทิเสสสิกขาบทที่ ๗ ว่าด้วยการบอกคืนพระรัตนตรัย

ภิกษุณีโกรธ ไม่พอใจ บอกคืนพระรัตนตรัย และจะไปเข้ารีตเดียรถีย์ ภิกษุณี อื่นห้ามไม่ฟัง ยังยืนยันอยู่อย่างนั้นจนสงฆ์สวดสมนุภาสน์ครบ ๓ ครั้ง ต้องอาบัติสังฆาทิเสสชื่อยาวตติยกะ นิสสารณียะ

---

[๓๘๓] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๓.

สังฆาทิเสสสิกขาบทที่ ๘ ว่าด้วยภิกษุณีโกรธเพราะถูกตัดสินให้แพ้คดีในอธิกรณ์ ภิกษุณีถูกตัดสินให้แพ้คดีในอธิกรณ์ โกรธ ไม่พอใจ กล่าวหาสงฆ์ว่าลำเอียงเพราะชอบเป็นต้น ภิกษุณีอื่นห้ามไม่ฟัง ยังยืนยันอยู่อย่างนั้นจนสงฆ์สวดสมนุภาสน์ครบ ๓ ครั้ง ต้องอาบัติสังฆาทิเสสชื่อยาวตติยกะ นิสสารณียะ

สังฆาทิเสสสิกขาบทที่ ๙ ว่าด้วยภิกษุณีมีความประพฤติเลวทราม

ภิกษุณีอยู่คลุกคลีกัน มีความประพฤติ มีกิตติศัพท์ มีชื่อเสียงเลวทราม มัก เบียดเบียนสงฆ์ ปกปิดโทษของกันและกัน ภิกษุณีอื่นห้ามไม่ฟัง ยังยืนยันอยู่อย่างนั้นจน สงฆ์สวดสมนุภาสน์ครบ ๓ ครั้ง ต้องอาบัติสังฆาทิเสสชื่อยาวตติยกะ นิสสารณียะ

สังฆาทิเสสสิกขาบทที่ ๑๐ ว่าด้วยการยุยงให้ภิกษุณีประพฤติเลวทราม

ภิกษุณียุยงให้ภิกษุณีอื่นอยู่คลุกคลีกัน โดยกล่าวว่า “แม่เจ้าทั้งหลาย ภิกษุณี เหล่าอื่นอยู่คลุกคลีกัน มีความประพฤติ มีกิตติศัพท์ มีชื่อเสียงเลวทราม

ก็มีอยู่ แต่สงฆ์ไม่ว่ากล่าวตักเตือนพวกนั้น คอยแต่จะว่ากล่าวตักเตือนพวก ท่าน” ภิกษุณีอื่นห้ามไม่ฟัง ยังยืนยันยุยงอยู่อย่างนั้นจนสงฆ์สวดสมนุภาสน์ครบ ๓ ครั้ง ต้องอาบัติสังฆาทิเสสซื้อยาวตติยกะ นิสสารณียะ

สาธารณสังฆาทิเสส ๗ สิกขาบท ได้แก่

๑. สัญจริตตสิกขาบท ว่าด้วยการชักสื่อ ภิกษุณีทำหน้าที่ชักสื่อบอกความประสงค์ของชายแก่หญิงหรือความประสงค์ของหญิงแก่ชายเพื่อให้เป็นภรรยาหรือเป็นชู้รัก โดยที่สุดแม้เพื่อให้อยู่ร่วมกันชั่วคราว ต้อง อาบัติสังฆาทิเสสชื่อปฐมาปัตติกะ นิสสารณียะ[๓๘๔]

๒. ปฐมทุฏฐโทสสิกขาบท ว่าด้วยภิกษุณีขัดเคืองมีโทสะข้อที่ ๑

ภิกษุณีขัดเคือง มีโทสะ ไม่แช่มชื่น ใส่ความภิกษุณีอื่นด้วยอาบัติปาราชิกไม่มี มูล ต้องอาบัติสังฆาทิเสสชื่อปฐมาปัตติกะ นิสสารณียะ

---

[๓๘๔] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๔.

๓. ทุติยทุฏฐโทสสิกขาบท ว่าด้วยภิกษุณีขัดเคืองมีโทสะข้อที่ ๒

ภิกษุณีขัดเคือง มีโทสะ ไม่แช่มชื่น พยายามหาเรื่องใส่ความภิกษุณีอื่นด้วย อาบัติปาราชิกที่ไม่มีมูล ต้องอาบัติสังฆาทิเสสชื่อปฐมาปัตติกะ นิสสารณียะ

๔. สังฆเภทสิกขาบท ว่าด้วยการทำสงฆ์ให้แตกกัน

ภิกษุณีเพียรพยายามทำสงฆ์ผู้พร้อมเพรียงกันให้แตกแยก ภิกษุณีทั้งหลายว่า กล่าวตักเตือนก็ไม่ยอมเชื่อฟัง สงฆ์จึงสวดสมนุภาสน์ ถ้าเธอสละพฤติกรรมนั้นได้ ขณะที่ สงฆ์สวดสมนุภาสน์กว่าจะครบ ๓ ครั้ง นั่นเป็นการดี แต่ถ้าเธอยืนยันประพฤติอยู่อย่างนั้น จนสงฆ์สวดสมนุภาสน์ตักเตือนครบ ๓ ครั้ง ต้องอาบัติสังฆาทิเสสชื่อยาวตติยกะ นิสสารณียะ

๕. สังฆเภทานุวัตตกสิกขาบท ว่าด้วยภิกษุณีประพฤติตามกล่าวสนับสนุน ภิกษุณีผู้ทำลายสงฆ์ ภิกษุณีเป็นพรรคพวกสนับสนุนภิกษุณีที่ทำสงฆ์ให้แตกแยกกัน ภิกษุณีทั้งหลายว่ากล่าวตักเตือนก็ไม่ยอมเชื่อฟัง สงฆ์จึงสวดสมนุภาสน์ ถ้าเธอสละ พฤติกรรมนั้นได้ ขณะที่สงฆ์สวดสมนุภาสน์กว่าจะครบ ๓ ครั้ง นั่นเป็นการดี แต่ถ้าเธอยืน ยันประพฤติอยู่อย่างนั้นจนสงฆ์สวดสมนุภาสน์ตักเตือนครบ ๓ ครั้ง ต้องอาบัติสังฆาทิเสส ชื่อยาวตติยกะ นิสสารณียะ

๖. ทุพพจสิกขาบท ว่าด้วยภิกษุณีเป็นคนว่ายาก

ภิกษุณีประพฤติตนเป็นคนว่ายากสอนยาก ภิกษุณีทั้งหลายว่ากล่าวตักเตือนก็ ไม่ยอมเชื่อฟัง สงฆ์จึงสวดสมนุภาสน์ ถ้าเธอสละพฤติกรรมนั้นได้ขณะที่สงฆ์สวดสมนุภาสน์กว่าจะครบ ๓ ครั้ง นั่นเป็นการดี แต่ถ้าเธอยืนยันประพฤติอยู่อย่างนั้น จนสงฆ์ สวดสมนุภาสน์ตักเตือนครบ ๓ ครั้ง ต้องอาบัติสังฆาทิเสสชื่อยาวตติยกะ นิสสารณียะ[๓๘๕]

๗. กุลทูสกสิกขาบท ว่าด้วยภิกษุณีผู้ประทุษร้ายตระกูล

---

[๓๘๕]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๕.

ภิกษุณีประทุษร้ายตระกูลคือประจบคฤหัสถ์ สงฆ์ไล่ออกจากวัด กลับติเตียน สงฆ์ ภิกษุณีทั้งหลายว่ากล่าวตักเตือนก็ไม่ยอมเชื่อฟัง สงฆ์จึงสวดสมนุภาสน์ ถ้าเธอสละ พฤติกรรมนั้นได้ขณะที่สงฆ์สวดสมนุภาสน์กว่าจะครบ ๒ ครั้ง นั่นเป็นการดี แต่ถ้าเธอยืน ยันประพฤติอยู่อย่างนั้นจนสงฆ์สวดสมนุภาสน์ตักเตือนครบ ๓ ครั้ง ต้องอาบัติสังฆาทิเสส ชื่อยาวตติยกะ นิสสารณียะ

ภิกษุณีผู้ล่วงละเมิดสิกขาบทใดสิกขาบทหนึ่งบรรดา ๑๗ สิกขาบทนี้ ต้องอาบัติ สังฆาทิเสสแล้ว ต้องขอปักขมานัตต่อสงฆ์ที่มีจำนวน ๔ รูปเป็นอย่างน้อย ภายใน วิหาร สีมาหรือขัณฑสีมา แล้วประพฤติปักขมานัตเป็นเวลา ๑๕ ราตรี โดยไม่ต้องอยู่ปริวาสกรรม แม้จะปกปิดอาบัติไว้หรือไม่ได้ปกปิดไว้ก็ตาม

เปรียบเทียบสังฆาทิเสสกัณฑ์ของภิกษุณีสงฆ์กับสังฆาทิเสสกัณฑ์ของภิกษุสงฆ์

สังฆาทิเสสกัณฑ์ของภิกษุณีสงฆ์มี ๑๗ สิกขาบท แต่แสดงไว้ในพระวินัยปิฎก เล่ม ๑ ภิกขุนีวิภังค์นี้เฉพาะอสาธารณสังฆาทิเสส ๑๐ สิกขาบท

สังฆาทิเสสของภิกษุณีสงฆ์มีการแบ่งกลุ่มอย่างชัดเจน โดยเฉพาะอสาธารณสังฆาทิเสสที่แสดงไว้ในภิกขุนีวิภังค์นี้ แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม คือ

๑. ตั้งแต่สิกขาบทที่ ๑ - ๖ ชื่อว่า ปฐมาปัตติกะ นิสสารนียะ ภิกษุณีผู้ล่วง ละเมิดบทบัญญัติในกลุ่มนี้ ต้องอาบัติสังฆาทิเสสในขณะที่ล่วงละเมิด และต้องถูกขับออก จากหมู่

๒. ตั้งแต่สิกขาบทที่ ๗ - ๑๐ ชื่อว่า ยาวตติยกะ นิสสารณียะ ภิกษุณีผู้ล่วง
ละเมิดบทบัญญัติในกลุ่มนี้ ต้องอาบัติสังฆาทิเสสต่อเมื่อยังยืนยันอยู่จนสงฆ์สวด สมนุภาสน์ครบ ๓ ครั้ง และต้องถูกขับออกจากหมู่[๓๘๖]

ส่วนสาธารณสังฆาทิเสสอีก ๗ สิกขาบทที่อนุโลมตามสิกขาบทของภิกษุนั้น เมื่อพิจารณาตามเนื้อความแล้ว ก็สามารถแบ่งได้เป็น ๒ กลุ่มเช่นกัน คือ ตั้งแต่

---

[๓๘๖] เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙.

สิกขาบท ที่ ๑ - ๓ ชื่อว่า ปฐมาปัตติกะ นิสสารณียะ ตั้งแต่สึกขาบทที่ ๔ - ๗ ชื่อว่า ยาวตติยกะ นิสสารณียะ นี่เป็นข้อแตกต่างกันระหว่างสังฆาทิเสสของภิกษุณีสงฆ์กับ ภิกษุสงฆ์

คำว่า “นิสสารณียะ” เป็นชื่ออาบัติสังฆาทิเสสที่แปลว่า ทำให้ถูกขับออกจากหมู่ นั้นไม่ได้หมายถึงว่าถูกขับไล่ออกจากสำนัก ห้ามไม่ให้อยู่ในสำนักนั้นต่อไป แต่หมายถึงถูก ขับออกให้ไปประพฤติปักขมานัตอยู่นับราตรี ๑๕ ราตรี งดการอยู่ร่วมกับสงฆ์ชั่วคราว เมื่อ ทำถูกต้องตามกระบวนการแล้วก็สามารถกลับเข้ามาสู่

ความต่างกันระหว่างสังฆาทิเสสกัณฑ์ของภิกษุณีสงฆ์กับของภิกษุสงฆ์ที่ชัดเจน ประการต่อมา คือ เรื่องการอยู่กรรมเพื่อให้พ้นจากอาบัติสังฆาทิเสส ภิกษุณีผู้ต้องอาบัติ สังฆาทิเสสแล้วประสงค์จะพ้นจากอาบัติ เพียงแต่ขอปักขมานัดต่อภิกษุณีสงฆ์ ประพฤติ มานัต ๑๕ ราตรีแล้วก็สามารถขออัพภานต่อภิกษุณีสงฆ์ได้ ส่วนภิกษุผู้ต้องอาบัติสังฆาทิเสส แล้ว รู้ว่าเป็นอาบัติ รู้ว่าตัวเองยังไม่ได้อยู่กรรม ไม่มีอุปสรรคอันตราย อยู่ในวิสัยที่จะแก้ไข ได้ แต่ปกปิดไว้ ประสงค์จะพ้นจากอาบัติ ต้องอยู่

ปริวาสเท่าจำนวนวันที่ปกปิดอาบัติไว้ ต่อจากนั้น ต้องประพฤติมานัตอีก ๖ ราตรี แล้วจึงสามารถขออัพภานต่อภิกษุสงฆ์ได้[๓๘๗]

๓. นิสสัคคิยกัณฑ์ ตอนว่าด้วยนิสสัคคิยปาจิตตีย์

นิสสัคคิยปาจิตติย์ของภิกษุณีแบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ (๑) อสาธารณบัญญัติ (๒) สาธารณบัญญัติ ในภิกขุนีวิภังค์นี้ แสดงไว้เฉพาะอสาธารณบัญญัติ

อสาธารณบัญญัติ

ปัตตวรรค ๑๒ สิกขาบท

ที่ชื่อว่า ปัตตวรรค เพราะตั้งตามความแห่งสิกขาบทที่ ๑ ในวรรคนี้ บาตรที่มีพุทธานุญาตให้ภิกษุณีใช้นั้น มีชนิดและขนาดเช่นเดียวกันกับบาตรของภิกษุ

---

[๓๘๗] กงฺขา.อ. (ไทย) ๑๗๔-๑๗๙.

ปัตตวรรค ๑๒ สิกขาบทนี้พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ในเมื่อเกิดเรื่องที่ไม่ดีงามขึ้นในสงฆ์ ปรับอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์แก่ภิกษุณีผู้กระทำอันเป็นการล่วงละเมิด

สาธารณบัญญัติ

จีวรวรรค หมวดว่าด้วยจีวร

ที่ชื่อว่า จีวรวรรค เพราะตั้งตามความแห่งสิกขาบทในวรรคนี้ทั้ง ๔ สิกขาบท ที่ ว่าด้วยจีวรทั้งหมด และเป็นสาธารณสิกขาบททั้งหมด พระผู้มีพระภาคทรงปรารภภิกษุ สงฆ์บัญญัติไว้ในเมื่อเกิดเรื่องที่ไม่ดีงามขึ้นซึ่งภิกษุณีสงฆ์พึงรักษาด้วย ปรับอาบัตินิสสัคคิย ปาจิตตีย์แก่ภิกษุณีผู้กระทำอันเป็นการล่วงละเมิด

ชาตรูปรชตวรรค หมวดว่าด้วยทองและเงิน

ที่ชื่อว่า “ชาตรูปรชตวรรค” เพราะตั้งตามความแห่งสิกขาบทที่ ๑ ว่าด้วยการรับทองและเงินหรือยินดีทองและเงินที่เขาเก็บไว้ให้ และเป็นสาธารณสิกขาบททั้งหมด มีเนื้อ ความเหมือนกับสิกขาบทในโกสิยวรรคบ้าง ปัตตวรรคบ้างของภิกษุสงฆ์ พระผู้มีพระภาคทรงปรารภภิกษุสงฆ์บัญญัติไว้ในเมื่อเกิดเรื่องที่ไม่ดีงามขึ้นในสงฆ์ เป็นบัญญัติที่ภิกษุณีต้องรักษาด้วย ปรับอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์แก่ภิกษุณีผู้กระทำอันเป็นการล่วงละเมิด

ชาตรูปรชตวรรค ๑๐ สิกขาบท ส่วนนิสสัคคิยกัณฑ์ของภิกษุสงฆ์ ประกอบด้วย จีวรวรรค โกสิยวรรค และปัตตวรรค และมีวรรคละ ๑๐ สิกขาบท

๔. ปาจิตติยกัณฑ์ ตอนว่าด้วยอาบัติปาจิตตีย์ล้วน

คำว่า ปาจิตตีย์ แปลว่า ทำกุศลจิตกล่าวคือกุศลธรรมของผู้จงใจต้องอาบัติให้ตกไป โดยสรุปก็คือ ทำจิตให้ตกไป และจิตที่ถูกทำให้ตกไปนั้น ย่อมพลาดจากอริยมรรค หรือทำอริยมรรคให้เสียไป และปาจิตตีย์นี้เป็นเหตุให้จิตลุ่มหลง[๓๘๘] เป็นชื่ออาบัติ หมายถึง อาบัติปาจิตตีย์ซึ่งเป็นลหุกาบัติ คือ อาบัติเบา และเป็นสเตกิจฉา คือ ยังพอแก้ไขได้ เมื่อ ภิกษุณีต้องเข้าแล้ว สามารถพ้นได้ด้วยการ แสดงอาบัติต่อหน้าสงฆ์ คณะ

---

[๓๘๘] วิ.อ. (ไทย) ๓/๓๓๙/๔๘๕.

หรือบุคคลก็ได้ เป็นชื่อบทบัญญัติ ๑๖๖ สิกขาบท มีชื่อเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สุทธิกปาจิตตีย์ แปลว่า ปาจิตตีย์ล้วน

ปาจิตตีย์ของภิกษุณีแบ่งเป็น ๒ ส่วน คือ

๑) อสาธารณบัญญัติ

๒) สาธารณบัญญัติ

ในภิกขุนีวิภังค์แสดงไว้แต่อสาธารณบัญญัติ

ปาจิตตียกัณฑ์ แบ่งเป็น ๑๖ วรรค คือ

อสาธารณบัญญัติ

๑. ลสุณวรรค หมวดว่าด้วยกระเทียม

ที่ชื่อว่า “ลสุณวรรค” เพราะตั้งตามความแห่งสิกขาบทที่ ๑ คำว่า “ลสุณะ" แปลว่า กระเทียม หมายเอาเฉพาะกระเทียมที่ปลูกอยู่ในแคว้นมคธ ชื่อว่า “มาคธิกะ” เป็น กระเทียมที่มีลักษณะต่างจากกระเทียมพันธุ์อื่น คือหนึ่งต้นมีหลายหัวติดกันเป็นพวง[๓๘๙] ลสุณวรรค ๑๐ สิกขาบทนี้พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ในเมื่อเกิดเรื่องที่ไม่ดีงามขึ้นในสงฆ์ ปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุณีผู้กระทำอันเป็นการล่วงละเมิด

๒. อันธการวรรค หมวดว่าด้วยความมืด

ที่ชื่อว่า “อันธการวรรค” เพราะตั้งตามความแห่งสิกขาบทที่ ๑ คำว่า “อันธการ” แปลว่า ความมืด หมายเอาความมืดที่เกิดขึ้นในเมื่ออาทิตย์ตกแล้ว

อันธการวรรค ๑๐ สิกขาบทนี้พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ในเมื่อเกิดเรื่องที่ไม่ดีงามขึ้นในสงฆ์ ปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุณีผู้กระทำอันเป็นการล่วงละเมิด

๓. นัคควรรค หมวดว่าด้วยการเปลือยกาย

นัคควรรค ๑๐ สิกขาบทนี้พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ในเมื่อเกิดเรื่องที่ไม่ดีงามขึ้นในสงฆ์ ปรับอาบัตินิสสัคคิยปาจิตตีย์แก่ภิกษุณีผู้กระทำอันเป็นการล่วงละเมิด

---

[๓๘๙] วิ.อ. (ไทย) ๒/๓๙๓-๗๙๕/๔๘๘.

๔. ตุวัฏฏวรรค หมวดว่าด้วยการนอนร่วมกัน

ตุวัฏฏวรรค ๑๐ สิกขาบทนี้พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ในเมื่อเกิดเรื่องที่ไม่ดีงามขึ้นในสงฆ์ ปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุณีผู้กระทำอันเป็นการล่วงละเมิด

๕. จิตตาคารวรรค หมวดว่าด้วยหอจิตรกรรม

จิตตาคารวรรค ๑๐ สิกขาบทนี้พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ในเมื่อเกิดเรื่องที่ไม่ดีงามขึ้นในสงฆ์ปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุณีผู้กระทำอันเป็นการล่วงละเมิด

๖. อารามวรรค หมวดว่าด้วยอาราม

อารามวรรค ๑๐ สิกขาบทนี้พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ในเมื่อเกิดเรื่องที่ไม่ดีงามขึ้นในสงฆ์ ปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุณีผู้กระทำอันเป็นการล่วงละเมิด

๗. คัพภินีวรรค หมวดว่าด้วยสตรีมีครรภ์

คัพภินีวรรค ๑๐ สิกขาบทนี้พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ในเมื่อเกิดเรื่องที่ไม่ดีงามขึ้นในสงฆ์ ปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุณีผู้กระทำอันเป็นการล่วงละเมิด

๘. กุมารีภูตวรรค หมวดว่าด้วยกุมารี

กุมารีภูตวรรค ๑๓ สิกขาบทนี้พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ในเมื่อเกิดเรื่องที่ไม่ดีงามขึ้นในสงฆ์ ปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุณีผู้กระทำอันเป็นการล่วงละเมิด

๙. ฉัตตุปาหนวรรค หมวดว่าด้วยร่มและรองเท้า

ฉัตตุปาหนวรรค ๑๓ สิกขาบทนี้พระผู้มีพระภาคทรงบัญญัติไว้ในเมื่อเกิดเรื่อง ที่ไม่ดีงามขึ้นในสงฆ์ ปรับอาบัติปาจิตตีย์แก่ภิกษุณีผู้กระทำอันเป็นการล่วงละเมิด

สาธารณบัญญัติ

๑๐. มุสาวาทวรรค ๑๐ สิกขาบท

มุสาวาทวรรค ๑๐ สิกขาบท เป็นสาธารณสิกขาบททั้งหมด จึงไม่ได้แสดงไว้ในภิกขุนีวิภังค์นี้ มีเนื้อหาเหมือนกับสิกขาบทในมุสาวรรคของภิกษุสงฆ์เป็นส่วนมาก

๑๑. ภูตคามวรรค ๑๐ สิกขาบท

ภูตคามวรรค ๑๐ สิกขาบท เป็นสาธารณสิกขาบททั้งหมด จึงไม่ได้แสดงไว้ในภิกขุนีวิภังค์นี้ มีเนื้อความเหมือนกับภูตคามวรรคของภิกษุสงฆ์ ไม่มีการเปลี่ยนสาระสำคัญ ในประเด็นต่างๆ มากนัก

๑๒. โภชนวรรค ๑๐ สิกขาบท

โภชนวรรค ๑๐ สิกขาบท เป็นสาธารณสิกขาบททั้งหมด จึงไม่ได้แสดงไว้ใน ภิกขุนีวิภังค์นี้ มีเนื้อความเหมือนกับโภชนวรรคบ้าง เหมือนกับอเจลกวรรคบ้างของภิกษุสงฆ์

๑๓. จาริตตวรรค ๑๐ สิกขาบท

จาริตตวรรค ๑๐ สิกขาบท เป็นสาธารณสิกขาบททั้งหมด จึงไม่ได้แสดงไว้ใน ภิกขุนีวิภังค์นี้ มีเนื้อความเหมือนกับอเจลกวรรคบ้าง เหมือนกับสุราปานวรรคบ้างของภิกษุสงฆ์

๑๔. โชติวรรค ๑๐ สิกขาบท

โชติวรรค ๑๐ สิกขาบท เป็นสาธารณสิกขาบททั้งหมด จึงไม่ได้แสดงไว้ใน ภิกขุนีวิภังค์นี้ มีเนื้อความเหมือนกับสุราปานวรรคบ้าง เหมือนกับสัปปาณกวรรคบ้างของ ภิกษุสงฆ์

๑๕. ทิฏฐิวรรค ๑๐ สิกขาบท

ทิฏฐิวรรค ๑๐ สิกขาบท เป็นสาธารณสิกขาบททั้งหมด จึงไม่ได้แสดงไว้ใน ภิกขุนีวิภังค์นี้ มีเนื้อความเหมือนกับสัปปาณกวรรคบ้าง เหมือนกับสหธรรมิกวรรคบ้าง ของ ภิกษุสงฆ์

๑๖. ธรรมิกวรรค ๑๐ สิกขาบท

ธรรมิกวรรค ๑๐ สิกขาบท เป็นสาธารณสิกขาบททั้งหมด จึงไม่ได้แสดงไว้ใน ภิกขุนีวิภังค์นี้ มีเนื้อความเหมือนกับสหธรรมิกวรรคบ้าง เหมือนกับรตนวรรคบ้างของภิกษุสงฆ์

๕. ปาฏิเทสนียกัณฑ์ ตอนว่าด้วยปาฏิเทสนียะ

คำว่า ปาฏิเทสนียะ แปลว่า พึงแสดงคืน เป็นชื่ออาบัติที่ภิกษุณีผู้ล่วงละเมิดพึงแสดงคืน[๓๙๐] เป็นลหุกาบัติคืออาบัติเบา เป็นสเตกิจฉา คือ ยังแก้ไขได้ และเป็นสาวเสสาบัติ คืออาบัติที่มีส่วนเหลือ ปาฏิเทสนียะของภิกษุณี เป็นอสาธารณบัญญัติ มี ๘ สิกขาบท พระผู้มีพระภาคทรงปรารภภิกษุณีสงฆ์บัญญัติไว้ในเมื่อเกิดเรื่องที่ไม่ดีงามขึ้นในสงฆ์ ปรับอาบัติปาฏิเทสนียะแก่ภิกษุณีผู้กระทำอันเป็นการล่วงละเมิด

๖. เสขิยกัณฑ์ ตอนว่าด้วยเสขิยะ ๗๕ สิกขาบท

คำว่า เสขิยะ แปลว่า ข้อที่ควรสำเหนียกหรือควรเอาใจใส่ศึกษา เป็นชื่อสิกขาบทที่ว่าด้วยเรื่องกิริยามารยาท การวางกิริยาท่าทางของภิกษุณี ไม่ได้เป็นชื่ออาบัติ ภิกษุณีไม่ปฏิบัติตามบทบัญญัติแห่งเสขิยะ ต้องอาบัติทุกกฏทุกสิกขาบท เสขิยกัณฑ์แบ่งเป็น ๗ วรรค เสขิยะ ๗๕ เป็นสาธารณสิกขาบททั้งหมด เนื้อความของแต่ละสิกขาบท มีนัยดังที่ได้แสดงไว้แล้วในเสขิยกัณฑ์ของภิกษุสงฆ์

๗. อธิกรณสมถะ ว่าด้วยวิธีระงับอธิกรณ์ อธิกรณสมถะ แปลว่า ธรรมเครื่องระงับอธิกรณ์ หรือวิธีการเพื่อระงับอธิกรณ์ อธิกรณสมถะ มี ๗ ประการ ได้แก่

๑. สัมมุขาวินัย ระงับในที่พร้อมหน้าสงฆ์ พร้อมหน้าบุคคล พร้อมหน้าวัตถุ และพร้อมหน้าธรรม

๒. สติวินัย ระงับโดยประกาศสมมติให้ว่าเป็นพระอริยะผู้มีสติสมบูรณ์

๓. อมูฬหวินัย ระงับโดยยกประโยชน์ให้ว่าต้องอาบัติในขณะเป็นบ้า

๔. ปฏิญญาตกรณะ ระงับตามคำรับของจำเลย

๕. เยภุยยสิกา ระงับตามเสียงข้างมาก

๖. ตัสสปาปิยสิกา ระงับโดยการลงโทษแก่ผู้ทำผิด

๗. ติณวัตถารกะ ระงับโดยการประนีประนอม

วิธีระงับอธิกรณ์ อธิกรณ์มี ๔ ประการ คือ

---

[๓๙๐] วิ.อ. (ไทย) ๓/๓๓๙/๔๘๕.

(๑) วิวาทาธิกรณ์ การเถียงกันเกี่ยวกับพระธรรมวินัยว่า นี้เป็นพระธรรมวินัย ที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ นี้ไม่ใช่พระธรรมวินัยที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้เป็นต้น

(๒) อนุวาทาธิกรณ์ เรื่องการกล่าวหา ใส่ความ โจทกัน ด้วยอาบัติต่าง ๆ เช่น ภิกษุรูปนี้รูปนั้นต้องอาบัตินี้ ประพฤติอย่างนี้ มีความผิด อย่างนี้

(๓) อาปัตตาธิกรณ์ เรื่องการต้องอาบัติ การปรับอาบัติ และการแก้ตัวให้ พ้น จากอาบัติ

(๔) กิจจาธิกรณ์ กิจธุระต่าง ๆ ที่สงฆ์จะต้องทำ เช่น การสวดพระปาติโมกข์ การอุปสมบท[๓๙๑]

๑. วิวาทาธิกรณ์ ระงับด้วยสัมมุขาวินัย และเยภุยยสิกา

๒. อนุวาทาธิกรณ์ ระงับด้วยสัมมุขาวินัย สติวินัย อมูฬหวินัยและตัสสปาปิยสิกา

๓. อาปัตตาธิกรณ์ ระงับด้วยสัมมุขาวินัย ปฏิญญาตกรณะและติณวัตถารกะ

๔. กิจจาธิกรณ์ ระงับด้วยสัมมุขาวินัย[๓๙๒]

ลำดับเนื้อหาของปาราชิกกัณฑ์ สังฆาทิเสสกัณฑ์ นิสสัคคิยกัณฑ์ ปาจิตติยกัณฑ์ ปาฏิเทสนียกัณฑ์ เสขิยกัณฑ์ ดังกล่าวมา ดำเนินไปในลักษณะเดียวกัน ดังนี้

๑. ต้นบัญญัติ เล่าเรื่องภิกษุณีผู้เป็นอาทิกัมมิกะ คือผู้ประพฤติเสียหายใน กรณีนั้นๆ เป็นรายแรกที่พระพุทธเจ้าทรงยกขึ้นเป็นต้นเหตุเพื่อการบัญญัติสิกขาบท เช่น ภิกษุณีสุนทรีนันทายินดีการถูกต้องกายกับนายสาฬหะ เป็นเหตุให้ทรงบัญญัติปาราชิก สิกขาบท ห้ามภิกษุณีผู้กำหนดถูกต้องกายกับชายผู้กำหนัด

๒. พระบัญญัติ คือสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าทรงบัญญัติเป็นข้อห้ามมิให้ภิกษุณีล่วงละเมิด มีบทกำหนดโทษหรือปรับอาบัติผู้ล่วงละเมิด ถ้าเป็นการบัญญัติ

---

[๓๙๑] วิ.ป. (ไทย) ๘/๒๗๕/๒๑๐., วิ.อ. (ไทย) ๓/๓๒๕/๔๖๕., กงฺขา.อ. (ไทย) ๓๓๖-๓๓๗.

[๓๙๒] กงฺขา.อ. (ไทย) ๓๓๘-๓๓๙.

สิกขาบท ใน ครั้งแรก เรียกว่า มูลบัญญัติ เช่น มูลบัญญัติของปาจิตตีย์สิกขาบทที่ ๑ แห่งอารามวรรค ว่า “ก็ภิกษุณีใดเข้าไปสู่อารามโดยไม่บอก ต้องอาบัติปาจิตตีย์”

๓. อนาปัตติวาร ว่าด้วยข้อยกเว้นสำหรับภิกษุณีผู้ล่วงละเมิดสิกขาบทโดยไม่ต้องอาบัติ เช่น ปาราชิกสิกขาบทที่ ๑ ว่าด้วยการถูกต้องกายกับชายผู้กำหนัด มีข้อยก เว้นไม่ปรับอาบัติแก่ภิกษุผู้ถูกต้องกายกับชายผู้กำหนัด ในกรณีต่อไปนี้

(๑) ภิกษุณีผู้ไม่จงใจ
(๒) ภิกษุณีผู้เผลอสติ
(๓) ภิกษุณีผู้ไม่รู้
(๔) ภิกษุณีผู้ไม่มี ความยินดี
(๕) ภิกษุณีผู้วิกลจริต
(๖) ภิกษุณีผู้มีจิตฟุ้งซ่าน
(๗) ภิกษุณีผู้กระสับกระส่าย เพราะเวทนา
(๘) ภิกษุณีต้นบัญญัติ[๓๙๓]

๖.๓ สิทธิและการคุ้มครองสำหรับนักบวชสตรี

ในสมัยพุทธกาล ผู้หญิงที่อยู่ในครอบครัวมีฐานะไม่ดีก็ต้องทำงานช่วยสามีหาเลี้ยงลูก และต้องทำงานบ้านและดูแลลูก ในทางตรงข้ามก็ไม่ปรากฏว่าพระพุทธเจ้าทรงห้ามผู้ชายทำงานบ้านและดูแลลูก จะเห็นได้ว่าการเป็น พรหม เป็นบุรพาจารย์ บุรพเทพ และอาหุเนยยบุคคลนั้น เป็นทั้งมารดาและบิดา บิดาก็สอนและอบรมบุตรในส่วนของความเป็นชาย ศิลปวิทยาการต่างๆ อย่างผู้ชาย มารดาก็อบรมในส่วนของความเป็นหญิง ทั้งชายและหญิงมีฐานะเท่าเทียมกัน ลูกต้องการทั้งบิดาและมารดา ไม่ใช่ต้องการคนเพศชายและเพศหญิงที่ออกจากบ้านไปหาเงินมาให้ใช้อย่างเดียว ซึ่งก็เห็นกันใน

---

[๓๙๓] มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, พระไตรปิฎกภาษาไทย, อ้างแล้ว, หน้า ๔๑๙. ดูใน สิกขาบท ๓๑๑ ข้อของภิกษุณีในภาคผนวก.

ปัจจุบันว่าครอบครัวประเภทนี้เป็นครอบครัวที่ลูกมักจะกลายเป็นเด็กมีปัญหาหรือเสียคน เพราะลูกขาดสิ่งที่เขาไม่อาจจะเอาเงินไปซื้อหาจากที่ใดได้

เมื่อพระเจ้าปเสนทิ พระราชาแห่งแคว้นโกศลทรงเสียพระทัยที่พระนางมัลลิกา ประสูตรพระราชธิดานั้น พระพุทธเจ้าทรงเตือนสติว่า

“มหาบพิตรผู้เป็นใหญ่ยิ่งกว่าปวงชน
แท้จริง แม้หญิงบางคนก็ยังดีกว่า
ขอพระองค์จงชุบเลี้ยงไว้เถิด
หญิงผู้มีปัญญา มีศีล บำรุงแม่ผัวพ่อผัวดุจเทวดา
จงรักภักดีต่อสามี ยังมีอยู่
บุรุษที่เกิดจากหญิงนั้นย่อมแกล้วกล้า เป็นใหญ่ในทิศใต้
บุตรของภริยาดีเช่นนั้น ก็ครองราชสมบัติได้[๓๙๔]

พระพุทธเจ้าทรงเห็นว่า บุตรที่ดีย่อมต้องมาจากมารดาที่ดี นอกจากบิดาฉลาด แล้วหากมารดาฉลาดด้วยก็ยิ่งมีโอกาสที่บุตรจะฉลาด ดังนั้นพลเมืองของรัฐจะมีคุณภาพได้ มิใช่อยู่ที่ผู้ชายเท่านั้น แต่ผู้ชายต้องมีผู้หญิงที่ดีเป็นภรรยายด้วยและการเป็นภรรยาที่ดีก็คือ อบรมเลี้ยงดูบุตรดี ไม่ใช่เป็นนักทำงานหรือเป็นแรงงานที่ดี หากผู้หญิงละหน้าที่ภรรยาและมารดาที่ดีเสียแล้ว ทรัพยากรที่ดีของมนุษย์จะเกิดขึ้นไม่ได้เลย สังคมจึงต้องให้ความสำคัญ แก่หน้าที่ภรรยาและแม่ ด้วยเหตุดังกล่าวพระพุทธเจ้าจึงทรงสอนให้ยกย่องผู้หญิง ไม่ให้ดู หมิ่นผู้หญิง เพราะหากผู้หญิงไม่มีความภูมิใจในหน้าที่ของตน ไม่เห็นว่าฐานะของตนสำคัญ แล้วย่อมจะทำหน้าที่ภรรยาและแม่อย่างดีไม่ได้ พลเมืองของบ้านเมืองนั้นก็จะไม่มีคุณภาพ และถ้าผู้หญิงทิ้งบทบาทภรรยาและแม่แล้ว ผู้หญิงที่เป็นลูกซึ่งขาดการอบรมดูแลจากแม่ก็จะยิ่งไม่รู้จักหน้าที่ของตนและกลายเป็นแรงงานของนายทุนไปอย่างสมบูรณ์ ระบบการเลี้ยงลูก ก็จะกลายเป็นการจ้างคนเลี้ยง ซึ่งไม่มีความรู้สึกว่าตัวเป็นแม่และผู้ที่ตัวเลี้ยงเป็นลูก การเลี้ยงจะเป็นงานที่ทำแลกเงิน

---

[๓๙๔] ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๗/๑๐๒.

ไม่ใช่ความรักความผูกพัน ความห่วงใยและปรารถนาดีต่อลูก อย่างความรักของแม่ และเมื่อเป็นเช่นนั้นครอบครัวก็ไม่มีความหมายอีกต่อไป การไม่รู้จัก ความรักก็จะเกิดขึ้นแก่คนและแต่ละคน แก่คนในครอบครัวเดียวกัน คนเช่นนี้จะรู้จักรักสังคม รักชาติได้อย่างไร การมุ่งใช้ผู้หญิงเป็นแรงงาน จึงเป็นการกดขี่ผู้หญิงและทำลายชาติ ส่วนการยกย่องผู้หญิงที่เป็นภรรยาและแม่ที่ดีเป็นหนทางสำคัญที่จะให้ชาติรุ่งเรือง ความกลัวว่าผู้ชายจะถือเอาการยกย่องผู้หญิงเป็นอุบายให้ผู้หญิงอยู่ใต้อำนาจนั้น ไม่ควรคิดเพราะอาจ จะจ้างคนทำงานได้ด้วยราคาถูกกว่า ซึ่งเขาจะเป็นนายได้อย่างสมบูรณ์ไม่ต้องคอยเกรงใจ เหมือนภรรยาตน หากความเป็นภรรยามีความเพียงเป็นคู่นอนและคนรับใช้แล้ว เหตุใดผู้ชายจะต้องทนอยู่กับภรรยาคนเดียว ซึ่งอาจทำงานสู้คนรับใช้ไม่ได้ ผู้หญิงก็เช่นกันหากคิดว่า การเป็นภรรยาคือการเป็นทาสแล้วก็ไม่จำเป็นต้องเป็นภรรยา เพราะการไม่เป็นภรรยาไม่ทำให้อดตาย ไม่เหมือนกับการที่ต้องเป็นทาสนายทุน ซึ่งอาจจะอดตายได้ ถ้าไม่ทำงานกับเขา

เหตุที่ผู้หญิงบวชในเป็นภิกษุณีไม่ได้ในปัจจุบัน การที่ผู้หญิงไม่มีโอกาสบวชเป็น ภิกษุณีในสมัยปัจจุบัน ซึ่งมาจากสาเหตุทางประวัติศาสตร์ของพระพุทธศาสนาฝ่ายเถรวาท ที่ทำให้การบวชภิกษุณีต้องขาดตอนลงและไม่มีภิกษุณีที่จะทำหน้าที่อุปัชฌาย์อันเป็นเงื่อน ไขจำเป็นของการบวชภิกษุณีนั้นได้ทำให้นักสตรีนิยมอ้างเหตุเลยไปถึงเรื่องในสมัยพุทธกาล ที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงอนุญาตให้สตรีบวชต์แต่ต้น แม้ทูลขอก็ไม่ทรงอนุญาตง่ายๆ ว่าพระ พุทธองค์ทรงกีดกันสตรี ไม่ให้ความเสมอภาคกับบุรุษประการหนึ่ง

ประการที่สอง แม้บวชแล้วก็ต้องถือศีลมากกว่าคือถือศีลถึง ๓๑๑ ข้อ ส่วนพระ ภิกษุถือศีลเพียง ๒๒๗ ข้อ เมื่อดูจากตัวเลขแล้วเท่ากับไม่สนับสนุนให้ผู้หญิงบวชเพราะมีข้อบังคับมากกว่า

ประการที่สาม การที่ไม่มีการบวชภิกษุณีในปัจจุบันทำให้ผู้หญิงขาดสถาบันทางศาสนาของตนเอง มีแต่ภิกษุซึ่งเป็นสถาบันของผู้ชาย นับเป็นความเหลื่อมล้ำที่

ผู้หญิงขาดสิทธิในการบวช แม่ชีก็มีฐานะเพียงอุบาสิกาถือศีล ๘ ไม่เป็นที่นับถือเพราะศีลน้อยกว่า พระสงฆ์ หากบวชภิกษุณีได้ผู้หญิงจะมีฐานะเท่าเทียมกับผู้ชายในแง่สังคม

ข้อนี้นักสตรีนิยมมักสรุปเอาง่ายๆ ว่า พระพุทธเจ้าทรงกีดกันผู้หญิง แต่การให้ผู้ หญิงออกบวชในสภาพสังคมสมัยนั้น ก็อาจเป็นที่ยุ่งยากดังนี้

๑) ในแง่ธรรมชาติ ผู้หญิงกับผู้ชายเมื่ออยู่ใกล้กัน หากยังไม่เป็นผู้บรรลุความหลุดพ้น ก็อาจจะเกิดความวุ่นวายในเรื่องสัมพันธ์ทางชู้สาว หรือเกิดการล่วงละเมิดทางเพศได้ง่าย ทำให้การปฏิบัติธรรมเป็นไปได้ยาก ความวุ่นวายนั้นอาจจะกระทบไปยังสังคมสงฆ์ โดยส่วนรวมเกิดความเสียหายทั้งในแง่การปฏิบัติธรรม การเผยแพร่ธรรมซึ่งจะต้องเอาคุณความดีเป็นตัวนำ และเกิดความเสียหายในสายตาของสังคม

๒) ในแง่กฎหมาย กฎหมายที่เกี่ยวผู้หญิงตามที่ได้กล่าวแล้วในคัมภีร์มนูธรรมศาสตร์มีหลายข้อที่อาจจะทำให้เกิดเป็นคดีความได้หากพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตให้ผู้หญิงบวช เพราะเท่ากับเป็นการชักจูงให้ผู้หญิงออกจากบ้าน ผู้ที่เกี่ยวข้องหรือสามีของผู้หญิงนั้นอาจฟ้องร้องได้

๓) แง่สังคม การทำผิดกฎหมายย่อมเสื่อมเสียในสายตาของสังคม นอกจากนั้น ฐานะของผู้หญิงในช่วงพุทธกาลเริ่มต่ำลงกว่าในสมัยพระเวทและมหากาพย์ถึงกับไม่สามารถทำพิธีศาสนาอย่างอิสระได้ นอกจากเป็นศาสนาท้องถิ่น เช่นการบูชาเทวดาทั่วๆ ไป ดังนั้นเมื่อเป็นนักบวชก็ยากที่จะให้ผู้ชายยอมรับฐานะได้ เพราะฐานะนักบวชสูงมาก ผู้ชาย เห็นว่าฐานะของผู้หญิงต่ำกว่า นอกจากไม่เคารพแล้วอาจจะล่วงละเมิดทางเพศได้ด้วยเหตุความเป็นไม่เคารพนั้น

๔) แง่ร่างกายผู้หญิง ผู้หญิงมีความลำบากทางกายมากกว่าผู้ชาย ร่างกายที่ อ่อนแอจะทำให้ทนความลำบากตรากตรำได้ยาก เมื่อเป็นข้อกำหนดว่าภิกษุณีต้องจาริกไป เช่นเดียวกับภิกษุ ก็อาจทำให้ภิกษุณีที่เคร่งเจ็บป่วยเสียชีวิต เป็นข้อครหาว่าทำให้ผู้หญิง ลำบากซึ่งขัดกับวัฒนธรรมอินเดียที่ต้องให้ผู้หญิงอยู่สบายในบ้าน

หากเกิดความลำบากแต่ไม่ถึงเจ็บป่วยก็อาจท้อถอยและปฏิบัติธรรมไม่เคร่ง อาจจะมีผู้ขอสึก การบวชๆ สึกๆ จะทำ ให้เห็นว่านักบวชลัทธินี้ไม่เคร่ง ผู้คนก็ขาดศรัทธา

๖.๔ บทบาทและผลงานของนักบวชสตรี

นอกเหนือจากการรับรองความเสมอภาคระหว่างสตรีและบุรุษโดยการทรงอนุญาตให้สตรีบวช การจัดให้มีพุทธบริษัทให้มีพุทธบริษัท ๔ ฝ่าย การไม่จำกัดเพศในทาง ธรรมปฏิบัติและการบรรลุนิพพานแล้ว ในการแต่งตั้งผู้ที่มีความเชี่ยวชาญ มีความสามารถ พิเศษ ที่เรียกว่าเอตทัคคะในด้านต่างๆ นั้น พระพุทธองค์ก็ไม่ทรงแต่งตั้งเฉพาะฝ่ายชายแต่ ทรงยอมรับในความสามารถของหญิงที่มีเสมอชาย และยกย่องสตรีทั้งที่เป็นอุบาสิกาและ ภิกษุณีให้เป็นเอตทัคคะเช่นเดียวกับชายในหลายๆ ด้าน ดังที่ทรงยกย่อง

มหาปชาบดีโคตมีภิกษุณีเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเราผู้เป็นรัตตัญญู[๓๙๕] เขมาภิกษุณีเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้มีปัญญามาก[๓๙๖]
อุบลวรรณาเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้มีฤทธิ์มาก[๓๙๗]
ปฏาจาราภิกษุณีเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้ทรงวินัย[๓๙๘]
ธรรมทินนาเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้เป็นธรรมิกถึก[๓๙๙]

---

[๓๙๕] องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๓๕/๒๖.

[๓๙๖] องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๓๖/๒๖.

[๓๙๗] องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๓๗/๒๖.

[๓๙๘] องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๓๘/๒๖.

[๓๙๙] องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๓๙/๒๖.

นันทาเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้ยินดีในฌาน[๔๐๐]

โสณาเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้ปรารภความเพียร[๔๐๑]

สกุลาเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้มีตาทิพย์[๔๐๒]

ภัททากุณฑลเกสาเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้รู้แจ้งได้เร็ว[๔๐๓]

ภัททกาปิลานีเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้ระลึกชาติได้[๔๐๔]

ภัททากัจจานาเถรีเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้บรรลุอภิญญาใหญ่[๔๐๕]

กิสาโคตมีเลิศกว่าภิกษุณีสาวิกาทั้งหลายของเรา ผู้ทรงจีวรเศร้าหมอง[๔๐๖]

สิงคาลมาตาเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายของเรา ผู้หลุดพ้นด้วยศรัทธา[๔๐๗]

อนึ่ง ทั้งภิกษุณี และอุบาสิกาที่เป็นเอตทัคคะนี้ก่อนที่จะมาเป็นผู้มีความสามารถ ในทางต่างๆ ได้ ก็ต้องมีการได้สร้างสมบุญบารมี ประพฤติดีทั้งทางกาย วาจา ใจ มาแล้ว เป็นอย่างมาก และการที่สตรีเหล่านี้สามารถกระทำได้จนถึงขั้นที่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็น เอตทัคคะนี้ก็แสดงว่า สตรีมีความสามารถไม่แพ้บุรุษเลย

---

[๔๐๐] องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๔๐/๒๖.

[๔๐๑] องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๔๑/๒๖.

[๔๐๒] องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๔๒/๒๖.

[๔๐๓] องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๔๓/๒๖.

[๔๐๔] องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๔๔/๒๖.

[๔๐๕] องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๔๕/๒๖.

[๔๐๖] องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๔๖/๒๖.

[๔๐๗] องฺ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๒๔๗/๒๖.

ในบางแห่งมีหลักฐานปรากฏถึงการที่พระพุทธองค์ยกย่องยอมรับความสามารถ ของสตรีในระดับที่เสมอกับบุรุษ เช่น ในครั้งที่นางวิสาขาถามธรรมจากธรรมทินนาภิกษุณี แล้วชื่นชมในความสามารถของธรรมทินนาภิกษุณี และได้เข้าเฝ้าพระศาสดาทูลเรื่องที่ได้ สนทนาธรรมกับภิกษุณีรูปนั้นให้ทรงทราบ พระพุทธองค์ตรัสว่า “ดูกรวิสาขะ ธรรมทินนา ภิกษุณีเป็นบัณฑิตมีปัญญามาก แม้หากท่านพึงสอบถามเนื้อความนั้นกะเรา แม้เราก็พึง พยากรณ์เนื้อความนั้น เหมือนที่ธรรมทินนาภิกษุณีพยากรณ์แล้ว”[๔๐๘]

สรุปกล่าวได้ว่าในทางศาสนาแล้ว การที่พระพุทธศาสนาให้สิทธิ์แก่หญิงชายเสมอกันในการประพฤติปฏิบัติ เพื่อบรรลุถึงจุดหมายสูงสุดคือนิพพาน การแบ่งพุทธบริษัท เป็น ๔ พวก การจัดให้มีเอตทัคคะในพุทธบริษัททั้ง ๔ ฝ่าย และตั้งผู้เป็นมาตรฐานหรือตราชูของพระพุทธศาสนาไว้ในพุทธบริษัททั้ง ๔ นั้น เป็นการแสดงออกถึงการยอมรับสถานภาพของหญิงชายว่าเสมอกัน นับได้ว่าเป็นการยอมรับในความสามารถ และมองสตรีด้วยความยุติธรรม โดยไม่ได้แบ่งขีดขั้นสติปัญญาความสามารถระหว่างเพศ

จากการพิจารณาเรื่องราว หลักฐานต่าง ๆ ในพระไตรปิฎกนั้นได้สะท้อนให้เห็น ได้อย่างมากว่า พระพุทธองค์มีทรรศนะที่เสรีเมื่อเทียบกับผู้นำของศาสนาอื่นๆ ในขณะนั้น โดยที่พระองค์ไม่ได้ถือว่าสตรีเป็นเพศที่อ่อนแอ ไม่มีความสามารถและด้อยกว่าบุรุษดังที่เชื่อกันในเวลานั้น พระองค์ทรงปฏิบัติต่อสตรีเช่นเดียวกับบุรุษ โดยทรงมองว่ามนุษย์ทุกคนเท่ากันในความเป็นสัตว์โลกประเภทเดียวกัน เป็นผู้ที่ร่วมทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตายด้วยกัน ยิ่งกว่านั้นความเมตตากรุณาที่พระองค์ทรงมีต่อสัตว์โลกก็แผ่กว้างไปกว่ามนุษย์ โดยการกล่าวถึงสัตว์โลกนั้นพระองค์ไม่ได้แยกแม้สัตว์หรือคน แต่ทรงมองด้วยทรรศนะที่ว่า พระองค์ต้องการจะช่วยสัตว์โลกทั้งหมดให้พ้นทุกข์ไม่เฉพาะแต่มนุษย์ชายหญิงเท่านั้น เมื่อพิจารณาในแง่นี้แล้วก็จะยิ่งเห็นว่าตามทรรศนะทางพุทธศาสนา

---

[๔๐๘] ม.มู. ๑๒/๕๑๓/๔๕๗.

แล้ว สตรีที่มีองค์ประกอบพื้นฐานทางกาย (ขันธ์ ๕) ปัญญา วิญญาณ และความสามารถเยี่ยงบุรุษนั้นไม่ควรจะได้รับการปฏิบัติต่อสตรีในฐานะที่ด้อยกว่า พระพุทธองค์ก็ทรงแสดงให้เห็นเป็นตัวอย่างโดยการปฏิบัติต่อสตรีอย่างยุติธรรม เช่นทรงให้สิทธิแก่บุรุษสตรี เสมอกันในการฟังธรรม และในการแสดงธรรมนั้น คำสอนที่พระองค์ทรงประทานนั้นก็เป็นคำสอนอย่างเดียวกันในทั้ง ๒ ฝ่าย ไม่มีการแบ่งว่า ธรรมชนิดใดจะต้องแสดงแก่เพศใดฝ่ายใด แต่สิ่งที่พระองค์ทรงคำนึงถึงนั้นจะเป็นไปใน ทางพิจารณาปัญญาความสามารถของผู้ฟังว่าจะรับหรือสามารถเข้าใจได้หรือไม่มากกว่า พระองค์จึงมีวิธีการที่จะแสดงธรรมกับผู้มีระดับปัญญา อุปนิสัยต่างกันด้วยวิธีต่างๆ กัน การที่พระศาสดาทรงให้สิทธิ เสรีภาพ ทางศาสนาในการเข้าเป็นสมาชิกในสังฆมณฑล และ ทรงประทานธรรมแก่ทั้งหญิงชาย ทรงเมตตาและปฏิบัติต่อทั้งชายและหญิงอย่างยุติธรรมเสมอภาคนั้น ถ้าพิจารณาโดยลึกซึ้งแล้วจะเห็นว่าเป็นความสำเร็จหรือเป็นการยกระดับของ สตรีที่สำคัญอย่างหนึ่ง ภายใต้ความเชื่อถือดั้งเดิมและภายใต้ศาสนาต่าง ๆ ในสมัยนั้นสตรี ได้สูญเสียสถานภาพ เสรีภาพ หรือความเป็นปัจเจกบุคคลในทางศาสนาดังได้กล่าวมาแล้ว ในบทก่อน

บทที่ ๗

ความแตกต่างและความเท่าเทียม
ระหว่างหญิงกับชายตามทัศนะของพุทธศาสนา

ตามทรรศนะทางพุทธปรัชญา มนุษย์ในสถานภาพธรรมชาติ สามารถแบ่งประเภทออกได้เป็น ๔ ลักษณะ[๔๐๙] คือ แบ่งตามเพศ แบ่งตามปัญญา แบ่งตามจริต และแบ่งตามคุณธรรม ในหัวข้อนี้จะพิจารณาเฉพาะทรรศนะของพุทธศาสนาที่มีต่อมนุษย์โดยแบ่งตามเพศ

๗.๑ ธรรมชาติที่แตกต่างกันของมนุษย์ชายหญิง

ตามพุทธคติแล้วชายและหญิงนั้นแตกต่างกัน โดยเป็นความแตกต่างกันทั้งในทางร่างกายและในทางจิตใจ ขุนสรรพกิจโกศล ได้กล่าวถึงสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างหญิงและชายไว้ว่า มีรูปร่างลักษณะ ปรากฏการณ์หรือสภาพความเป็นอยู่ นิสัย และกิริยาอาการ

รูป ที่แสดงให้รู้สภาพหญิงและชายแบ่งออกเป็น ๒ ประเภท คือ

๑. อิตถีภาวรูป รูปที่แสดงให้รู้สภาพหญิง ซึ่งมี

สภาพของหญิงเป็นลักษณะ	อิตฺถีภาว ลกฺขณ์
มีปรากฏการณ์ของหญิงเป็นกิจ	อิตฺถีติปกาสน รสำ
มีอาการของหญิงเป็นต้นเป็นผล	อิตฺถีลิงฺคาทีนำ การณภาว ปจฺจุปฏฺฐานำ
มีมหาภูตรูปทั้ง ๔ เป็นเหตุใกล้	จตุมหาภูต ปทฏฺฐานำ

๒. ปุริสภาวรูป รูปที่แสดงให้รู้สภาพชาย ซึ่งมี

---

[๔๐๙]วนิดา ธนศุภานุเวช, “มนุษย์ตามทรรศนะของพุทธปรัชญา”, **วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๓), หน้า ๙๔.

สภาพของชายเป็นลักษณะ	ปุริสภาว ลกฺขณํ
มีปรากฏการณ์ของชายเป็นกิจ	ปุริโสติปกาสน รสํ
มีอาการของชายเป็นต้นเป็นผล	ปุริสลิงฺคาทีนํ การณภาว ปจฺจุปฏฺฐานํ
มีมหาภูตรูปทั้ง ๔ เป็นเหตุใกล้	จตุมหาภูต ปทฏฺฐานํ[๔๑๐]

สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความแตกต่างระหว่างหญิงชายมี ๔ ประการ คือ

๑. ลิงฺค รูปร่างสัณฐานที่บอกเพศอันมีมาแต่กำเนิดซึ่งจะปรากฏตั้งแต่เมื่อคลอดออกมา

๒. นิมิตฺต เครื่องหมายหรือสภาพความเป็นอยู่ เครื่องหมายนั้น หมายถึงสิ่งที่ปรากฏต่อมา สำหรับหญิงอกก็เริ่มโตขึ้น สำหรับชายก็มีหนวดมีเครา ส่วนสภาพความเป็นอยู่นั้น หญิงก็ชอบเย็บปักถักร้อย เข้าครัว ชายก็ชอบต่อยตี ยิงปืนผาหน้าไม้

๓. กุตฺต หมายถึง นิสัย คือ ความประพฤติที่เคยชิน หญิงก็นุ่มนวลอ่อนโยน เรียบร้อย ส่วนชายก็ห้าวหาญ เข้มแข็ง ว่องไว

๔. อากัปฺป กิริยาอาการหญิงก็แช่มช้อย เอียงอาย ชายก็องอาจ เด็ดเดี่ยว[๔๑๑]

เมื่อพุทธศาสนาเห็นว่าหญิงชายมีความแตกต่างกันทั้งร่างกายและจิตใจเช่นนี้ อาจวิเคราะห์สถานภาพของหญิงว่ามีความเท่าเทียม หรือไม่เท่าเทียมกันเพราะความแตกต่างนั้นในด้านใดบ้างหรือไม่ โดยในการพิจารณาจะแยกกล่าวเป็น ๒ ด้าน คือ ทางด้านคดีโลกอันเกี่ยวโยงกับสถานภาพในทางสังคม และทางด้านคดีธรรมอันเกี่ยวโยงกับสถานภาพทางศาสนา

---

[๔๑๐]สรรพกิจโกศล, ขุน, คู่มือการศึกษารูปสังคหวิภาค พระอภิธรรมมัตถสังคหะ ปริจเฉทที่ ๖, (กรุงเทพมหานคร : คณะธรรมสากัจฉา วัดมหาธาตุ, ๒๕๑๘), อ้างถึงใน วนิดา ธนศุภานุเวช, “มนุษย์ตามทรรศนะของพุทธปรัชญา”, หน้า ๙๕.

[๔๑๑]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๙๕-๙๖.

๗.๒ แนวความคิดในด้านที่เห็นว่าสตรีเท่าเทียมบุรุษในทางศาสนา

๗.๒.๑ สตรีสามารถที่จะสำเร็จมรรคผลได้เช่นเดียวกับบุรุษ

ในด้านที่เกี่ยวกับศาสนา พุทธศาสนามีแนวความคิดไปในทางที่ยอมรับว่าสตรีเท่าเทียมบุรุษ “ในเรื่องของการสร้างสมคุณงามความดีและในการอบรมฝึกฝนคุณลักษณะอันประเสริฐนั้นทั้งผู้หญิงและผู้ชายมีทางที่จะเป็นไปได้ทัดเทียมกัน”[๔๑๒]

คือในการประพฤติดีและได้รับผลจากการกระทำนั้น เป็นสิ่งที่ทุกคนสามารถทำได้เสมอกันโดยไม่จำกัดเพศ ทั้งบุรุษเพศและสตรีเพศ ต่างก็มีโอกาสเสมอกันในการที่จะเป็นคนดี มีเสรีภาพในทางปัญญาเสมอกันในการที่จะคิดพิจารณาให้เข้าใจถึงธรรมความเป็นไปของกฎธรรมชาติที่ครอบคลุมโลก และมีสิทธิเสมอกันในการที่จะถึงความหลุดพ้น พุทธศาสนาไม่ได้จำกัดเพศของผู้ที่จะได้รับผลจากการปฏิบัติดีปฏิบัติชอบ ดังที่ว่า

“ทางนั้นชื่อว่าเป็นทางตรง ทิศนั้นชื่อว่าไม่มีภัย รถชื่อว่าไม่มีเสียงดัง ประกอบด้วยล้อคือธรรม หิริเป็นฝาของรถนั้น สติเป็นเกราะกันของรถนั้น เรากล่าวธรรม มีสัมมาทิฏฐินำหน้าว่าเป็นสารถี ยานชนิดนี้มีอยู่แก่ผู้ใด จะเป็นหญิงหรือชายก็ตาม เขา (ย่อมไป) ในสำนักพระนิพพานด้วยยานนี้แหละ”[๔๑๓]

ภิกษุทั้งหลาย ก็ภิกษุหรือภิกษุณีรูปใดรูปหนึ่งย่อมเจริญ ย่อมทำให้มากซึ่งธรรม ๕ ประการ ภิกษุหรือภิกษุณีรูปนั้นพึงหวังได้ผล ๒ ประการ อย่างใดอย่างหนึ่ง คือ อรหัตผล หรือเมื่อมีอุปาทานขันธ์เหลืออยู่ เป็นพระอนาคามีในปัจจุบันนี้เทียว[๔๑๔]

พระพุทธพจน์ดังกล่าวนี้ แสดงว่าในทางธรรมปฏิบัตินั้น พุทธศาสนาใช้สิทธิ์แก่หญิงชายเท่ากัน นิพพานก็ไม่ได้สงวนไว้สำหรับมนุษย์เพศใดเพศหนึ่งโดยเฉพาะ ทุก

---

[๔๑๒]Rev. Jinarankara, “บทบาทของพุทธศาสนาที่มีต่อสตรี”, **พุทธจักร**, ปีที่ ๖ (๖ มิถุนายน ๒๔๙๕) : ๑๙-๒๓, อ้างถึงใน วนิดา ธนศุภานุเวช, “มนุษย์ตามทรรศนะของพุทธปรัชญา”, หน้า ๑๑๐.

[๔๑๓]สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๔/๔๓.

[๔๑๔]องฺ. ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๖๗/๘๓.

คนสามารถตั้งความปรารถนาและปฏิบัติเพื่อให้เข้าถึงได้ ในทางธรรมการแยกความแตกต่างระหว่างเพศจะไม่มีอีกต่อไป

ในการศึกษาธรรมจากพระพุทธองค์นั้น สตรีก็ได้เป็นพระอริยบุคคลชั้นโสดาบัน สกทาคามี พระอนาคามี และพระอรหันต์เป็นจำนวนไม่น้อย เช่น พระสุภาชีวกัมพวนิกาภิกษุณี[๔๑๕] พระเสลาเถรี[๔๑๖] พระโสมาเถรี[๔๑๗] พระเมธาเถรี[๔๑๘] พระสีหาเถรี[๔๑๙] พระปัญจทีปทายิกาเถรี[๔๒๐] เป็นต้น นอกจากนี้แล้วสตรีในเพศฆราวาสที่สำเร็จธรรมก็มีอยู่ เช่น ภริยาของนายพรานกุกกุฏมิตร บรรลุโสดาปัตติผลตั้งแต่เมื่อเป็นเด็กหญิง[๔๒๑] นางวิสาขา บรรลุโสดาปัตติผลตั้งแต่อายุ ๗ ขวบ[๔๒๒]

ในเรื่องนางสามาวดี ในคราวที่พระราชอุทยานของพระเจ้าอุเทนถูกไฟไหม้ หญิง ๕๐๐ คน ซึ่งมีพระนางสามาวดีเป็นประมุขทำกาละ พวกภิกษุได้ถามถึงคติของอุบาสิกา ที่ทำกาละเหล่านั้น พระพุทธองค์ทรงตอบว่า “ภิกษุทั้งหลาย ในอุบาสิกาเหล่านี้ อุบาสิกาที่เป็นโสดาบันก็มี เป็นสกทาคามีก็มี เป็นอนาคามินีก็มี อุบาสิกาทั้งหมดนั้นไม่เป็นผู้ไร้ผลทำกาละดอก”[๔๒๓]

สิ่งเหล่านี้ก็เป็นเครื่องยืนยันแล้วว่าในทางธรรมแล้วสตรีก็สามารถ ไม่แพ้บุรุษเหมือนกัน และการที่พุทธศาสนาถือว่าการบรรลุธรรมขั้นสูงไม่จำกัดเพศนั้น ก็สะท้อนให้เห็น ว่าพุทธศาสนายกย่อง ยอมรับความสามารถของสตรีเพศมานานแล้ว

---

[๔๑๕]ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๗๒/๔๙๓.

[๔๑๖]เรื่องเดียวกัน ๒๖/๔๓๖/๔๕๒.

[๔๑๗]สํ.ส. (ไทย) ๑๕/๕๒๗/๑๘๑.

[๔๑๘]ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๗๔/๕๐๗., ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๔๑/๒๕๔-๒๕๖.

[๔๑๙]ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๔๑/๔๕๖.

[๔๒๐]ขุ.อป. (ไทย) ๓๓/๑๕๕/๒๑๐.

[๔๒๑]ธ.อ. (ไทย) ๕/๓๘.

[๔๒๒]ธ.อ. (ไทย) ๓/๗๓.

[๔๒๓]ธ.อ. (ไทย) ๒/๘๓.

๗.๒.๒ การจัดแบ่งพุทธบริษัทเป็น ๔ ฝ่าย

ในพุทธศาสนาได้มีการแบ่งผู้ที่นับถือศาสนาไว้เป็น ๔ ฝ่าย คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา การจัดแบ่งที่ให้มีทั้งฝ่ายสาวก คือ ภิกษุ กับอุบาสก และให้มีทั้งฝ่ายสาวิกา คือภิกษุณี กับอุบาสิกาเหมือนๆ กันนี้ ก็แสดงให้เห็นความยุติธรรม และความคิดในการยอมรับสถานภาพของหญิงชายโดยเท่าเทียมกัน ไม่ได้ลำเอียงในเพศใดเพศหนึ่ง นอกจากนี้แล้วพุทธบริษัท ๔ ก็ต้องตกอยู่ภายใต้กฎวินัยเดียวกัน คือ ถ้าเป็นฝ่ายคฤหัสถ์ทั้งอุบาสก อุมาสิกาก็มีบัญญัติที่ต้องถือปฏิบัติเหมือนๆ กัน ทางฝ่ายบรรพชิตก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน

ตามหลักฐานในพระไตรปิฎกนั้นก็ได้มีพุทธวจนะที่แสดงว่าพระพุทธองค์ให้ความสำคัญแก่พุทธบริษัท ๔ เสมอกัน ทั้งยังทรงเห็นความสำคัญของทุกฝ่าย ดังมีเนื้อความ ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้เป็นผู้เฉียบแหลม ได้รับแนะนำดีแล้ว เป็นผู้แกล้วกล้า เป็นพหูสูต เป็นผู้ทรงธรรม ปฏิบัติธรรม สมควรแก่ธรรม ย่อมยังหมู่ให้งาม ๔ จำพวกเป็นไฉน ภิกษุทั้งหลาย คือ ภิกษุ ๑ ภิกษุณี ๑ อุบาสก ๑ อุบาสิกา ๑ ภิกษุทั้งหลาย บุคคล ๔ จำพวกนี้แลเป็นผู้เฉียบแหลม ได้รับแนะนำดีแล้ว เป็นผู้แกล้วกล้า เป็นพหูสูต เป็นผู้ทรงธรรม ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม ย่อมยังหมู่ให้งาม[๔๒๔]

แสดงว่าบุคคล ๔ จำพวกนี้มีความสำคัญเสมอกันต่อพุทธศาสนา การประพฤติปฏิบัติดีของบุคคลเหล่านี้จัดเป็นอาภรณ์เป็นประโยชน์แก่สังคม และการประพฤติมิชอบของเขาก็จะเป็นภัยแก่สังคมเช่นกัน ความรับผิดชอบของพุทธบริษัท ๔ ที่มีต่อสังคมทางโลกและทางธรรมนั้นเป็นไปโดยเสมอกัน และการกระทำชอบมิชอบของพุทธบริษัท ๔ นี้ จะมีผลดีผลร้ายต่อการคงอยู่หรือการสิ้นไปของศาสนาโดยเสมอกัน

---

[๔๒๔]องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๗/๘.

นอกจากนั้นในพุทธบริษัท ๔ ฝ่ายนี้ พระพุทธองค์ยังทรงแต่งตั้งบุคคลในทุกๆ ฝ่าย ให้เป็นมาตรฐานหรือตราชูของพุทธศาสนาโดยเท่าเทียมกัน ดังมีกล่าวว่า

ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีศรัทธาเมื่ออ้อนวอนโดยชอบ จึงอ้อนวอนอย่างนี้ว่า ขอเราจงเป็นเช่นพระสารีบุตร และพระโมคคัลลานะเถิด ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุสารีบุตรและภิกษุโมคคัลลานะนี้เป็นตราชูมาตรฐานของภิกษุสาวกของเรา

ภิกษุทั้งหลาย นางภิกษุณีผู้มีศรัทธาเมื่ออ้อนวอนโดยชอบ ซึ่งอ้อนวอนอย่างนี้ว่า ขอเราจงเป็นเช่นภิกษุณีเขมา และอุบลวัณณาเถิด ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุเขมา และภิกษุณีอุบลวัณณานี้เป็นตราชูมาตรฐานของภิกษุณีสาวกของเรา

ภิกษุทั้งหลาย อุบาสกผู้มีศรัทธา เมื่ออ้อนวอนโดยขอบ จึงอ้อนวอนอย่างนี้ว่า ขอเราจงเป็นเช่นจิตตคฤหบดี และหัตถกอุบาสกชาวเมืองอาฬวีเถิด ดูกรภิกษุทั้งหลาย จิตตคฤหบดีและหัตถกอุบาสกชาวเมืองอาฬวีนี้ เป็นตราชูมาตรฐานของอุบาสกสาวกของเรา

ภิกษุทั้งหลาย อุบาสิกาผู้มีศรัทธา เมื่ออ้อนวอนโดยชอบ จึงอ้อนวอนอย่างนี้ว่าขอเราจงเป็นเช่น อุบาสิกาขุชชุตตระ และนางเวฬุกัณฏกีนันทมารดาเถิด ภิกษุทั้งหลาย อุบาสิกขุชชุตตระ และนางเวฬุกัณฏกีนันทมารดานี้ เป็นตราชูมาตรฐานของอุบาสิกาสาวิกาของเรา[๔๒๕]

๗.๒.๓ เอตทัคคะในฝ่ายภิกษุณีและอุบาสิกา

นอกเหนือจากการรับรองความเสมอภาคระหว่างสตรีและบุรุษโดยการทรงอนุญาตให้สตรีบวช การจัดให้มีพุทธบริษัท ๔ ฝ่าย การไม่จำกัดเพศในทางธรรมปฏิบัติและการบรรลุนิพพานแล้ว ในการแต่งตั้งผู้ที่มีความเชี่ยวชาญ มีความสามารถพิเศษ ที่เรียกว่าเอตทัคคะในด้านต่างๆ นั้น พระพุทธองค์ก็ไม่ไม่ทรงแต่งตั้งเฉพาะฝ่ายชายแต่ทรงยอมรับ ในความสามารถของหญิงที่มีเสมอชาย และยกย่องสตรี ทั้งที่เป็นอุบาสิกาและภิกษุณีให้เป็นเอตทัคคะเช่นเดียวกับชายในหลายๆ ด้าน

---

[๔๒๕]องฺ.ทุก. (ไทย) ๒๐/๓๗๕/๙๘.

ดังที่ทรงยกย่องพระเขมาภิกษุณี ผู้สำเร็จอรหัตผลตั้งแต่ยังครองเพศฆราวาส ให้เป็นอัครสาวิกา ฝ่ายขวา เป็นเอตทัคคะในทางมีปัญญามากเยี่ยงพระสารีบุตร ทั้งยังตั้งพระเขมาภิกษุณี ไว้เป็นยอดสตรีที่ใครๆ พึงเอาอย่าง อีกทั้งยังจัดไว้ให้เป็นยอดแห่งภิกษุณีทั้งปวง[๔๒๖]

พระอุบลวัณณาภิกษุณี เป็นอัครสาวิกาฝ่ายซ้าย เป็นเอตทัคคะในทางเป็นผู้มีฤทธิ์มากเสมอด้วยพระมหาโมคคัลลานะ[๔๒๗]

พระปฏาจาราภิกษุณี เป็นเอตทัคคะ ในทางทรงพระวินัยเช่นเดียวกับพระอุบาลี[๔๒๘]

พระนันทาภิกษุณี เป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในทางเพ่งฌาน บำเพ็ญสมาธิภาวนา[๔๒๙]

พระโสณาภิกษุณี เป็นเลิศกว่าภิกษุทั้งหลายในทางเป็นผู้มีความเพียร[๔๓๐]

พระภัททากปิลานีภิกษุณี เป็นเอตทัคคะในทางเป็นผู้ระลึกชาติก่อนๆ ได้[๔๓๑]

พระภัททากัจจานาเถรี เป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในทางมีมหาภิญญา คือ รู้ได้มากมายดุจดังพระสารีบุตร[๔๓๒]

พระสิคาลมาตาภิกษุณี เป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในทางบรรลุคุณวิเศษด้วยศรัทธา เป็นเอตทัคคะในทางศรัทธา[๔๓๓]

---

[๔๒๖]องฺ.เอก. (ไทย) ๒๐/๑๕๐/๓๐.

[๔๒๗]เรื่องเดียวกัน.

[๔๒๘]เรื่องเดียวกัน.

[๔๒๙]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

[๔๓๐]เรื่องเดียวกัน.

[๔๓๑]เรื่องเดียวกัน.

[๔๓๒]เรื่องเดียวกัน.

[๔๓๓]เรื่องเดียวกัน.

พระกีสาโคตมีภิกษุณี เป็นเยี่ยมกว่าภิกษุณีอื่นในทางทรงจีวรเศร้าหมอง[๔๓๔]

พระมหาปชาบดีโคตมีภิกษุณี เป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในทางมีประสบการณ์มาก (รัตตัญญู)[๔๓๕]

พระธัมมทินนาภิกษุณี เป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายทางแสดงธรรมเช่นเดียวกับพระ มหากัจจายนะ[๔๓๖]

พระสกุลาภิกษุณี เป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในทางเป็นผู้มีทิพยจักษุ[๔๓๗]

พระภัททากุณฑลเกสาภิกษุณี เป็นเลิศกว่าภิกษุณีทั้งหลายในทางตรัสรู้ในฉับพลัน คล่องแคล่วในทางอภิญญา[๔๓๘]

นอกเหนือจากภิกษุณีที่เป็นเอตทัคคะแล้ว พระพุทธองค์ยังทรงยกย่องอุบาสิกาหลายคนขึ้นเป็นเอตทัคคะในด้านต่างๆ ได้แก่

นางขุชชุตตรา ให้เป็นผู้เลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายทางเป็นผู้มีพหูสูต แสดงธรรมให้สตรี ๕๐๐ คน ฟังและบรรจุโสดาปัตติผลในคราวเดียวกัน[๔๓๙]

นางกาติยานี เป็นผู้เลิศในด้านมีศรัทธา แม้จะได้ข่าวโจรปล้นบ้าน นางก็ไม่ร้อนใจ แต่รอจนกระทั่งฟังพระภิกษุแสดงธรรมจบถึงกลับ[๔๔๐]

นางสุชาดา ธิดาของเสนานีกุฎุมพี เป็นเลิศในด้านเป็นสตรีที่ถึงสรณะสามก่อนและอาหารที่นางถวายพระพุทธองค์ก็จัดเป็นอาหารสำคัญมื้อหนึ่ง[๔๔๑]

---

[๔๓๔]เรื่องเดียวกัน.

[๔๓๕]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๐.

[๔๓๖]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๑.

[๔๓๗]เรื่องเดียวกัน.

[๔๓๘]เรื่องเดียวกัน.

[๔๓๙]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

[๔๔๐]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓.

[๔๔๑]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

นางกาฬีอุบาสิกาชาวกรรฆริกา เป็นเลิศในทางเลื่อมใสเพราะได้ยินได้ฟังตาม

นางวิสาขาเป็นเลิศในทางถวายทาน[๔๔๒]

นางนกุลมาตาคหปตานี เป็นเลิศในทางเป็นผู้คุ้นเคยกับพระพุทธองค์[๔๔๓]

พระนางสามาวดี มเหสีของพระเจ้าอุเทนเป็นผู้ยอดเยี่ยมในทางเจริญเมตตา[๔๔๔]

นางสุปปวาสะโกลิยธีตา เป็นเลิศในทางถวายของอันประณีต คือ ถวายทานอันมีรสเลิศแก่ภิกษุ[๔๔๕]

นางสุปปิยะ เป็นเลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลายในทางเป็นผู้พยาบาลภิกษุไข้[๔๔๖]

นางอุตตรานันทมารดา เป็นเลิศในการเจริญฌานและรักษาศีลอุโบสถอย่างเคร่งครัด[๔๔๗]

อนึ่ง ทั้งภิกษุณีและอุบาสิกาที่เป็นเอตทัคคะนี้ก่อนที่จะมาเป็นผู้มีความสามารถเป็นเลิศในทางต่างๆ ได้ ก็ต้องมีการได้สร้างสมบุญบารมี ประพฤติปฏิบัติดีทั้งทางกาย วาจา ใจ มาแล้วเป็นอย่างมาก และการที่สตรีเหล่านี้สามารถกระทำได้จนถึงขั้นได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเอตทัคคะนี้ก็แสดงว่า สตรีมีความสามารถไม่แพ้บุรุษเลย

ในบางแห่งมีหลักฐานปรากฏถึงการที่พระพุทธองค์ทรงยกย่องยอมรับความสามารถของสตรีในระดับที่เสมอกับบุรุษ เช่น ในครั้งที่นางวิสาขาถามธรรมจากธรรมทินนาภิกษุณีแล้วชื่นชมในความสามารถของธรรมทินนาภิกษุณี และได้เข้าเฝ้าพระศาสดาทูลเรื่องที่ได้สนทนาธรรมกับภิกษุณีรูปนั้นให้ทรงทราบ พระพุทธองค์ตรัสว่า

---

[๔๔๒]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๓.

[๔๔๓]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

[๔๔๔]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๓๒.

[๔๔๕]เรื่องเดียวกัน.

[๔๔๖]เรื่องเดียวกัน.

[๔๔๗]เรื่องเดียวกัน.

“วิสาขะ ธรรมทินนาภิกษุณีเป็นบัณฑิตมีปัญญามาก แม้หากท่านพึงสอบถามเนื้อความนั้นกะเรา แม้เราก็พึงพยากรณ์เนื้อความนั้น เหมือนที่ธรรมทินนาภิกษุณีพยากรณ์แล้ว”[๔๔๘]

สรุปกล่าวได้ว่าในทางศาสนาแล้ว การที่พุทธศาสนาให้สิทธิ์แก่หญิงชายเสมอกันในการประพฤติปฏิบัติ เพื่อบรรลุถึงจุดหมายสูงสุด คือ นิพพาน การแบ่งพุทธบริษัทเป็น ๔ พวก การจัดให้มีเอตทัคคะในพุทธบริษัททั้ง ๔ ฝ่าย และตั้งผู้เป็นมาตรฐานหรือตราชูของพุทธศาสนาไว้ในพุทธบริษัททั้ง ๔ นั้น เป็นการแสดงออกถึงการยอมรับสถานภาพของหญิงชายว่าเสมอกัน นับได้ว่าเป็นการยอมรับในความสามารถ และมองสตรีด้วยความยุติธรรม โดยไม่ได้แบ่งขีดขั้นสติปัญญาความสามารถระหว่างเพศ

จากการพิจารณาเรื่องราว หลักฐานต่างๆ ในพระไตรปิฎกนั้นได้สะท้อนให้เห็นได้อย่างมากว่า พระพุทธองค์ทรงมีทรรศนะที่เสรีเมื่อเทียบกับผู้นำของศาสนาอื่นๆ ในขณะนั้น โดยที่พระองค์ไม่ได้ถือว่าสตรีเป็นเพศที่อ่อนแอ ไม่มีความสามารถ และด้อยกว่าบุรุษดังที่เชื่อกันในเวลานั้น พระองค์ทรงปฏิบัติต่อสตรีเช่นเดียวกับบุรุษ โดยทรงมองว่ามนุษย์ทุกคนเท่ากันในความเป็นสัตว์โลกประเภทเดียวกัน เป็นผู้ที่ร่วมทุกข์ เกิด แก่ เจ็บ ตายด้วยกัน ยิ่งกว่านั้นความเมตตากรุณาที่พระองค์ทรงมีต่อสัตว์โลกก็แผ่กว้างไปกว่ามนุษย์ โดยการกล่าวถึงสัตว์โลกนั้นพระองค์ไม่ได้แยกแม้สัตว์หรือคน แต่ทรงมองด้วยทรรศนะที่ว่า พระองค์ต้องการจะช่วยสัตว์โลกทั้งหมดให้พ้นทุกข์ไม่เฉพาะแต่มนุษย์ชายหญิงเท่านั้น เมื่อพิจารณาในแง่นี้แล้วก็จะยิ่งเห็นว่าตามทรรศนะทางพุทธศาสนาแล้ว สตรีที่มีองค์ประกอบพื้นฐานทางกาย (ขันธ์ ๕) ปัญญา วิญญาณ และความสามารถเยี่ยงบุรุษนั้น ไม่ควรจะได้รับการปฏิบัติต่อในฐานะที่ด้อยกว่า พระพุทธองค์ก็ทรงแสดงให้เห็นเป็นตัวอย่างโดยการปฏิบัติต่อสตรีอย่างยุติธรรม เช่นทรงให้สิทธิแก่บุรุษ สตรีเสมอกันในการฟังธรรม และในการแสดงธรรมนั้น คำสอนที่พระองค์ทรงประทานนั้นก็เป็นคำสอนอย่างเดียวกันในทั้ง ๒ ฝ่าย ไม่มีการแบ่งว่าธรรมชนิดใดจะต้องแสดงแก่เพศ

---

[๔๔๘] ๑๒/๕๑๓/๔๕๗.

ใดฝ่ายใด แต่สิ่งที่พระองค์ทรงคำนึงถึงนั้นจะเป็นไปในทางพิจารณาปัญญา ความสามารถของผู้ฟังว่าจะรับหรือสามารถเข้าใจได้หรือไม่มากกว่า พระองค์จึงมีวิธีการที่จะแสดงธรรมกับผู้มีระดับปัญญา อุปนิสัยต่างกันด้วยวิธีต่างๆ กัน

การที่พระศาสดาทรงให้สิทธิเสรีภาพทางศาสนา ในการเข้าเป็นสมาชิกในสังฆมณฑล และทรงประทานธรรมแก่ทั้งหญิงชาย ทรงเมตตาและปฏิบัติต่อทั้งชายและหญิงอย่างยุติธรรมเสมอภาคนั้น ถ้าพิจารณาโดยลึกซึ้งแล้วจะเห็นว่าเป็นความสำเร็จหรือเป็นการยกระดับของสตรีที่สำคัญอย่างหนึ่ง เพราะในบางช่วงของระยะเวลาที่ผ่านมาภายใต้ความเชื่อถือดั้งเดิมและภายใต้ศาสนาต่างๆ ในสมัยนั้นสตรีได้สูญเสียสถานภาพเสรีภาพ หรือ ความเป็นปัจจกบุคคลในทางศาสนา ดังได้กล่าวโดยละเอียดมาแล้วในหัวข้อก่อน

๗.๓ แนวความคิดเกี่ยวกับสตรีในด้านที่เห็นว่าสตรีเท่าเทียมบุรุษในทางสังคม

ในด้านที่เกี่ยวกับทางสังคม สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น เสมอภาคเท่าเทียมขึ้น ก็คือ สถานภาพของสตรีในฐานะเป็นบุตร ภริยา

๗.๓.๑ สตรีในฐานะบุตร

ได้กล่าวมาบ้างแล้วว่า สิ่งหนึ่งที่เกี่ยวข้องกับฐานะของสตรีผู้เป็นลูกก็คือ การที่พุทธศาสนาเห็นว่าทุกคนสามารถถึงความหลุดพ้นได้ แม้กระทั่งผู้ที่ไม่มีบุตรชายที่จะประกอบพิธีกรรมให้ภายหลังตายไปแล้ว ถ้าบุคคลนั้นประพฤติดี ปฏิบัติชอบ มีชีวิตที่บริสุทธิ์ การที่พุทธศาสนาถือหลักกฎแห่งกรรม เน้นการปฏิบัติด้วยตนเองเพื่อความสุขในโลกหน้านี้ ก็เท่ากับเป็นการไม่สนับสนุนและคัดค้านความคิดความเชื่อของพวกฮินดู ที่ถือว่าชายใดที่ไม่มีลูกหลานที่เป็นชายประกอบพิธีกรรมให้เมื่อตายไปแล้วจะต้องตกนรก คนอินเดียในสมัยก่อนพุทธกาลจึงให้ความสำคัญแก่เด็กชายมากกว่าเด็กหญิง ความเชื่อนี้ได้เปลี่ยนแปลงไป ภายใต้พุทธศาสนาเพราะตามหลักแล้วพุทธศาสนาไม่มีการแยกความแตกต่างระหว่างเด็กชายเด็กหญิงว่าเพศใดจะดีกว่า อีกทั้งพระพุทธองค์เองก็ทรง

ยืนยันในความสามารถของสตรี และฐานะที่เท่าเทียมกันของผู้เป็นบุตรชายและบุตรหญิง

ดังจะเห็นได้จากพุทธวจนะ ที่ประทานแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลว่า บุตรหญิงก็อาจดีกว่าบุตรชายได้ เพราะพระพุทธองค์ทรงใช้การกระทำเป็นเครื่องตัดสินบุคคลมากกว่าที่จะตัดสินโดยถือเพศชั้น วรรณะ ตามทรรศนะเก่า อีกทั้งการปฏิบัติของพระองค์ก็เป็นไปในทางที่ให้เกียรติและยกระดับฐานะสตรีให้เท่าเทียมบุรุษ

๗.๓.๒ สตรีในฐานะภริยา

ในเรื่องเกี่ยวกับการครองเรือนและครอบครัวแล้วพุทธศาสนาก็ให้ความสำคัญไว้ไม่น้อย เพราะตระหนักถึงความสำคัญของครอบครัวต่อความสุขของคฤหัสถ์ และเพื่อให้การอยู่ร่วมกันของบุคคลในครอบครัวเดียวกันเป็นไปอย่างสงบสุข พระพุทธองค์ก็ได้วางแนวทางและหน้าที่สำหรับบุคคลในฐานะสามีภริยาพึงปฏิบัติต่อกัน โดยหน้าที่ ๕ สถานของภริยา คือ

๑. จัดการงานดี

๒. สงเคราะห์คนใกล้เคียงของสามีดี

๓. ไม่ประพฤตินอกใจสามี

๔. รักษาทรัพย์ที่สามีหามาได้

๕. ขยันไม่เกียจคร้านในกิจการทั้งปวง[๔๔๙]

หน้าที่เหล่านี้แสดงให้เห็นถึงการที่ภริยาจะสงเคราะห์ช่วยเหลือสามี ตามพุทธมติแล้วภริยาไม่ใช่เครื่องเล่นของสามีและไม่ได้เป็นผู้ที่จำต้องแบกภาระ ทำงานหนักโดยไม่ได้รับความสุข ฐานะของสตรีผู้เป็นภริยานั้นไม่ใช่เพียงหญิงที่บริการอำนวยความสะดวก ความสุขให้แก่สามีและญาติทางสามี แต่หากเป็นสตรีผู้ที่สมควรได้รับการยกย่อง ปฏิบัติดีต่อ เพราะเธอเป็นผู้ช่วยเหลือ แบ่งเบาภาระของสามี เป็นคู่คิด เป็นมิตรสนิทอย่างยิ่ง คือ เป็นเพื่อนร่วมชีวิต สถานภาพของภริยาจึงเปลี่ยนจากระดับที่เป็น

---

[๔๔๙]ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๐๑/๑๗๐.

ทรัพย์สินสิทธิ์ขาดอยู่ภายใต้สามี เป็นผู้ด้อยกว่า มาเป็นผู้ร่วมทุกข์ร่วมสุข และรับผิดชอบร่วมกันในครัวเรือน

นอกจากกำหนดหน้าที่ของภริยาแล้ว พระพุทธองค์ทรงกำหนดหน้าที่สามีที่ต้องอนุเคราะห์ภริยาไว้ ๕ สถาน คือ

๑. ยกย่องว่าเป็นภริยา

๒. ไม่ดูหมิ่น

๓. ไม่ประพฤตินอกใจภริยา

๔. มอบความเป็นใหญ่ให้

๕. ให้เครื่องแต่งตัว[๔๕๐]

ทั้งข้อ ๑ และข้อ ๒ ที่กำหนดไว้นั้นเป็นการบอกถึงทรรศนะต่อสตรีที่เป็นภริยาโดยตรงว่า เป็นบุคคลผู้ควรได้รับการยอมรับ ยกย่องนับถือและเว้นจากการถูกดูหมิ่น ส่วนข้อ ๓ นั้น เป็นการแสดงให้เห็นว่า พระพุทธองค์ทรงมองบุรุษและสตรีด้วยสายตายุติธรรม ไม่ทรงลำเอียงโดยถือเพศ ทั้งชายและหญิงต้องอยู่ภายใต้กฎเกณฑ์ศีลธรรมทางเพศในระดับเดียวกัน ครอบครัวจึงจะอยู่ได้โดยปกติสุข ไม่เกิดปัญหาวุ่นวาย ภายใต้พุทธศาสนาบุรุษนั้น ไม่ได้รับยกเว้นให้มีความสัมพันธ์ทางเพศเสรีมากกว่าสตรี ดังที่คนส่วนใหญ่โดยทั่วไปหรือในสังคมไทยทั้งในโบราณกาลและปัจจุบันตั้งข้อยกเว้น ผ่อนหนักเป็นเบาให้ไว้แก่ฝ่ายชาย โดยอ้างธรรมชาติแห่งการเป็นบุรุษเพศแต่ซ้ำเติมประณามการกระทำเช่นเดียวกันของสตรี ว่าเป็นความมักมาก ความสำส่อนทางเพศ โดยหญิงที่นอกใจสามีมักถูกมองกันว่าเป็นผู้ชั่วร้าย น่าตำหนิ แต่สำหรับชายแล้ว มันเป็นสิ่งที่เกือบจะเป็นที่ยอมรับกันว่าไม่แปลกอะไรนัก ยิ่งกว่านั้นถ้าเป็นกรณีที่ฝ่ายชายเป็นผู้นอกใจภริยาแล้วฝ่ายหญิงมักจะถูกมองว่าบกพร่องจน เป็นเหตุให้สามีต้องเป็นเช่นนั้น ทรรศนะเช่นนี้นับว่าอยุติธรรม เพราะไม่ได้ใช้เกณฑ์เดียวกันในการตัดสินเรื่องเดียวกัน พุทธศาสนาไม่ได้มีทรรศนะที่ลำเอียงเช่นนี้ แต่พุทธศาสนาเป็น

---

[๔๕๐]เรื่องเดียวกัน.

กลางแก่ทั้งฝ่ายหญิงและฝ่ายชาย ดังจะเห็นได้จากการกำหนดข้อประพฤติปฏิบัติในประการที่ ๓ ให้เป็นอย่างเดียวกัน และคาดหวังให้ทั้งหญิงชายปฏิบัติอยู่ในมาตรฐานเดียวกันของศีลธรรม คือ ให้มีคุณธรรมเสมอกัน และถ้อยทีถ้อยอาศัย ยกย่อง นับถือซึ่งกันและกัน เพื่อความสงบสุขของครอบครัว

นอกจากนั้นทางพุทธศาสนายังถือว่าการประพฤติปฏิบัติที่ถูกต้องต่อภริยาเป็นการกระทำที่ดี เป็นหนึ่งในอุดมมงคล ๓๘ ประการ ของเหล่าเทวดาและมนุษย์ ในบาลีอรรถกถาจากในพระไตรปิฎกมีกล่าวไว้ว่า “ทารสฺส สคฺโห จทาเร”

ซึ่งแปลว่า บุคคลที่เป็นสามีสงเคราะห์ภริยาทั้งหลาย จัดเป็นมงคลที่จะนำมาซึ่งความเจริญ และความสุข[๔๕๑] ส่วนผู้ที่ไม่สงเคราะห์และประพฤติผิดต่อสตรีผู้เป็นภริยานั้น จัดเป็นอัปมงคลแห่งชีวิตและนำมาซึ่งความเสื่อม ดังกล่าวไว้ว่า “นายเรือจ้างทุบสำรับ ถีบกริยา ลูกไหลตกลงยังแผ่นดิน เขาไม่อาจจะทำประโยชน์ให้เจริญขึ้นได้เหมือนกับเนื้อไม่อาจทำประโยชน์ให้เจริญได้ด้วยทองคำฉะนั้น”[๔๕๒]

นอกจากการประพฤติปฏิบัติถูกต้องต่อภริยาแล้ว พุทธศาสนายังทรงคำนึงถึงการประพฤติปฏิบัติที่ดีต่อสตรีโดยทั่วไปด้วย โดยทรงเห็นว่าการไม่ข่มเหงรังแก หรือดูถูกเหยียดหยามสตรีนั้นเป็นสิ่งจำเป็นสำหรับผู้ที่จะกระทำการต่างๆ คือ เป็นทางแห่งความเจริญ ดังจะเห็นได้จากการที่พระองค์ตรัสแก่วัสสการพราหมณ์ในการจะทรงพยากรณ์ถึงการไปปราบแคว้นอื่นโดยการถามถึงการที่กษัตริย์วัชชีประพฤติปฏิบัติเช่นใดในด้านต่างๆ ซึ่งจัดเป็นอปริหานิยธรรม หนึ่งในเจ็ดข้อที่ตรัสถาม คือ

“พวกเจ้าวัชชียังให้เกียรติ ไม่ดูหมิ่นเหยียดหยามสตรีอยู่หรือ”[๔๕๓] การไม่ดูหมิ่นและให้เกียรติสตรีนั้นเป็นการปฏิบัติอย่างหนึ่งที่จะทำให้บุคคลผู้ปฏิบัติพ้นจากความเสื่อมและถึงซึ่งความเจริญรุ่งเรือง

---

[๔๕๑]สมัคร บุราวาส, พัฒนาการแห่งปรัชญาอินเดียปรีชาญาณของสิทธัตถะ เล่ม ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์, ๒๕๑๓), หน้า ๑๗๒.

[๔๕๒]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๘๓๖/๑๘๕-๑๘๖.

[๔๕๓]องฺ.สตฺตก. (ไทย) ๒๓/๒๐/๒๒.

๗.๓.๓ ภูมิปัญญาที่สตรีมีเสมอบุรุษ

นอกเหนือจากความเสมอภาคเท่าเทียมในด้านที่เกี่ยวกับฐานะหรือสถานภาพในครอบครัวบางอย่างแล้ว พุทธศาสนาก็ยังเห็นว่าสตรีมีความเท่าเทียมในด้านภูมิปัญญา สตรีไม่ได้เป็นเพศที่ไร้ปัญญาแต่มีความเฉลียวฉลาดเยี่ยงบุรุษ ดังมีกล่าวยืนยันถึงการยอมรับความเป็นผู้มีปัญญาของสตรีในวาระที่พระพุทธองค์ประทานโอวาทแก่พระเจ้าปเสนทิโกศลว่า “อิตถีปีหิ เอกจริยา เสยยา โปสชนาธิป เมธาวินี สีลวดี สสสุเท วาปติพพตา ความว่า

“มหาราช ยังมีสตรีเป็นจำนวนมากที่เป็นผู้ที่ยิ่งใหญ่ มีเกียรติคุณยิ่งกว่าบุรุษ เธอเป็นผู้เต็มไปด้วยความเฉลียวฉลาดปราดเปรื่อง เป็นผู้เต็มไปด้วยคุณธรรมอันประเสริฐ ปฏิบัติกิจตามโอวาทอย่างอ่อนน้อม และเป็นพรหมจารีย์”[๔๕๔]

“ไม่ใช่ว่าบุรุษจะเป็นบัณฑิตในที่ทั่วไป ถึงแม้ว่าสตรีซึ่งเห็นแจ้งในสิ่งนั้นๆ ก็เป็นบัณฑิตได้ ไม่ใช่บุรุษจะเป็นบัณฑิตในที่ทั้งปวง ถึงแม้ว่าสตรีที่คิดเหตุผลได้โดยเร็วพลันก็จัดว่าเป็นบัณฑิตได้เหมือนกัน”[๔๕๕]

เรื่องของนางสุลสาผู้หลงรักนายโจรสัตตุกะและติดสินบนอำมาตย์ให้ปล่อยโจรนั้นเสีย แล้วนางก็อยู่ร่วมกับนายโจรนั้น ต่อมาโจรผู้นั้นต้องการคิดจะหนีและอยากได้ทรัพย์สินของนาง จึงออกอุบายให้นางแต่งตัวประดับประดาอย่างสวยงามไปแก้บนเทวดาที่บนยอดเขา โดยวางแผนไว้ว่าจะฆ่านางเสียที่นั้น นางสุลสาก็ทำอุบายขอชีวิตโดยแสดงความรักความนับถือนายโจร แม้เมื่อกำลังจะตาย โดยขอร้องให้นางได้กราบและกอดสามีให้สมรักก่อนตาย โจรตายใจยอมอนุญาตตามที่ขอ นางก็กราบโจรนั้นแล้ว

---

[๔๕๔] Rev. Jinarankara, “บทบาทของพุทธศาสนาที่มีต่อสตรี”, **พุทธจักร**, ปีที่ ๖ (๖ มิถุนายน ๒๔๙๕) : ๑๙-๒๓, อ้างถึงใน วนิดา ธนศุภานุเวช, “มนุษย์ตามทรรศนะของพุทธปรัชญา”, หน้า ๑๐๙.

[๔๕๕] ขุ.ชา. ๒๗/๑๑๔๑-๑๑๔๒/๒๓๔.

ไปยืนอยู่ข้างหลังผลักโจรนั้นตกเหวตาย เทวดาประจำยอดเขาจึงกล่าวถ้อยคำสรรเสริญความสามารถ สติปัญญา ของหญิงดังที่ยกมากล่าวข้างต้น[๔๕๖]

๗.๔.๔ ด้านอื่นๆ

นอกเหนือจากที่กล่าวมาแล้ว ทางหนึ่งที่จะสะท้อนให้เห็นทรรศนะของพุทธศาสนา เกี่ยวกับสตรีได้ก็โดยการพิจารณาถึงสิ่งต่างๆ ที่กล่าวไว้ในพระไตรปิฎก แม้บางอันอาจจะเป็นข้อปลีกย่อยเล็กน้อย แต่เมื่อพิจารณาข้อปลีกย่อยโดยมากนั้น ก็พอจะสะท้อนให้เห็นภาพโดยส่วนรวมได้ ในชาดกนั้นมีกล่าวถึงเรื่องราวที่แสดงความเลวร้ายของทั้งชายและหญิง ซึ่งก็เป็นการสะท้อนให้เห็นสภาพตามความเป็นจริงที่ว่า มนุษย์ก็ย่อมมีทั้งดีและทั่วปะปนกันไปทั้งชายหญิง การกล่าวถึงแต่ความเลวร้ายของฝ่ายใดเพียงฝ่ายเดียวโดยไม่กล่าวถึงอีกฝ่ายหนึ่งนั้นจะเป็นการลำเอียงและบิดเบือนข้อเท็จจริง ซึ่งในประเด็นนี้ไม่ปรากฏในพุทธศาสนา

เจือ สตะเวทิน[๔๕๗] กล่าวไว้ว่าในเรื่องความเลวร้ายนี้ถ้าจะเปรียบ นางจิญจมาณวิกาเป็นดาวร้ายหรือตัวแทนความชั่วของฝ่ายหญิง พระเทวทัตก็จะเปรียบได้กับตัวแทนความชั่วร้ายทางฝ่ายชาย

ตามเรื่องนางจิญจมาณวิกาเป็นสตรีรูปงามที่ถูกพวกเดียรถีย์ที่อิจฉาพระผู้มีพระภาค ยุยงให้นางไปกล่าวโทษเพื่อทำลายเกียรติคุณของพระพุทธองค์ นางก็ทำอุบายแกล้งเดินไปยังวิหารที่พระพุทธองค์ประทับอยู่ในตอนใกล้ค่ำ แล้วแอบอยู่จนถึงเวลาค่ำจึงกลับไปยังสำนักของเดียรถีย์ ต่อเมื่อเวลาใกล้รุ่งจึงกลับไปยังวิหาร แล้วแกล้งเดินออกจากวิหารมา ในเวลาเช้า ทำทีว่าได้เข้าไปหลับนอนในที่นั้นตลอดคืน ผู้ใดพบเห็นถามไถ่นางก็บอกว่าอยู่กับพระพุทธองค์ฉันท์สามีภริยา หลังจากนั้น ๓ - ๔ เดือน นางก็แกล้งทำเป็นห้อง โดยเอาผ้าพันท้องให้เหมือนหญิงมีครรภ์ แล้วเที่ยวป่าวประกาศกับ

---

[๔๕๖]ปุ้ย แสงฉาย, โลกปัญญา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ลูก ส. ธรรมภักดี, ๒๕๑๐), หน้า ๔๑๑-๔๑๗.

[๔๕๗]เจือ สตะเวทิน, **วรรณคดีพุทธศาสนา**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์คลังวิทยา, ๒๕๐๖), หน้า ๒๖๘.

ชาวเมือง เมื่อครบกำหนด ๘ เดือน นางเอาเชือกผูกท่อนไม้และผ้ารัดกับท้อง ทุบมือและเท้าให้บวม แล้วมายืนกล่าวประจานพระพุทธองค์ขณะแสดงธรรม พร้อมทั้งบริภาษด้วยคำหยาบ การกระทำของนางเช่นนี้ทำให้เทวดาเดือดร้อน เทวดาจึงเนรมิตกายเป็นหนูเข้าไปกัดเชือกที่ถูกท่อนไม้จนขาด ไม้ตก ลงมา ชาวเมืองเห็นก็โกรธ บริภาษ ทุบตี และนางก็ถูกแผ่นดินสูบในที่สุด[๔๕๘]

ส่วนพระเทวทัตผู้เป็นเชษฐาของพระนางพิมพาชายาของพระเจ้าสิทธัตถะนั้น เป็นผู้มีนิสัยอิจฉา อาฆาตมาดร้าย เป็นอันธพาล ทรงคบคิดกับพระเจ้าอชาตศัตรูจับพระเจ้าพิมพิสารขังจนสวรรคต เมื่อพระเทวทัตออกบวชก็ทำตัวเป็นปรปักษ์กับพระพุทธเจ้า ประกอบกรรมร้ายต่อพระองค์ เช่นใช้ควานไสช้างไปทำร้ายพระศาสดาขณะเสด็จไปสู่กรุงราชคฤห์ แต่ทำไม่สำเร็จเพราะช้างกลับยอมแพ้พระพุทธองค์ด้วยอำนาจบารมี อีกครั้งหนึ่งพระเทวทัตกลิ้งหินเพื่อจะให้ทับพระพุทธองค์ให้สิ้นพระชนม์ แต่ก็เพียงห้อเลือดเท่านั้น[๔๕๙] พระเทวทัตนี้จัดเป็นตัวแทนของฝ่ายชายที่แสดงให้เห็นว่าไม่ใช่แต่สตรีเท่านั้นที่จะประพฤติผิด เลวทราม ชายก็มีเช่นกัน

ในด้านอื่นๆ ที่เป็นสิ่งละอันพันละน้อยในเรื่องต่างๆ ก็มีที่กล่าวไว้ถึงทั้งหญิงและชาย เป็นลักษณะที่เป็นที่ชอบใจ ไม่ชอบใจของเพศตรงข้ามนั้น ก็ได้มีกล่าวถึงลักษณะหรือองค์ประกอบของทั้งใน ๒ ฝ่าย คือ

สตรีผู้ประกอบด้วยองค์ ๕ อันจะไม่เป็นที่พอใจของบุรุษ คือ

๑. รูปไม่สวย

๒. ไม่มีโภคสมบัติ

๓. ไม่มีมารยาท

๔. เกียจคร้าน

๕. ไม่ได้บุตรเพื่อเขา[๔๖๐]

---

[๔๕๘]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๗๐-๒๗๑.

[๔๕๙]เรื่องเดียวกัน.

[๔๖๐]สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๔๕๘/๒๗๓.

และองค์ ๕ ที่จะทำให้บุรุษไม่เป็นที่พอใจของสตรีก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน คือ

๑. รูปไม่สวย

๒. ไม่มีโภคสมบัติ

๓. ไม่มีมารยาท

๔. เกียจคร้าน

๕. ไม่ได้บุตรเพื่อเขา[๔๖๑]

นอกจากนี้ยังมีองค์ ๕ ของสตรีอันจะเป็นที่พอใจของบุรุษ คือ

๑. รูปสวย

๒. มีโภคสมบัติ

๓. มีมารยาท

๔. ขยันไม่เกียจคร้าน

๕. ได้บุตรเพื่อเขา[๔๖๒]

และองค์ ๕ ที่จะทำให้บุรุษเป็นที่พอใจของสตรีก็เหมือนกัน คือ

๑. รูปสวย

๒. มีโภคสมบัติ

๓. มีมารยาท

๔. ขยันไม่เกียจคร้าน

๕. ได้บุตรเพื่อเขา[๔๖๓]

การกำหนดคุณสมบัติของทั้งหญิงและชายที่จะทำให้เป็นที่พอใจและไม่พอใจของเพศตรงข้ามโดยใช้เกณฑ์เดียวกันนี้ ก็มีส่วนสะท้อนให้เห็นถึงการมองชายหญิงอย่าง

---

[๔๖๑]สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๔๖๐/๒๗๓.

[๔๖๒]สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๔๕๙/๒๗๓.

[๔๖๓]สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๔๖๑/๒๗๓.

เสมอภาคกัน อยู่ในระดับเดียวกัน โดยเน้นที่คุณสมบัติของบุคคลเป็นสำคัญในทั้ง ๒ ฝ่าย ไม่ได้ถือตามเพศ

นอกจากนี้แล้วในเรื่องของอิทธิพลที่จะครอบงำเพศตรงข้ามพระพุทธองค์ก็ทรงกล่าวไว้ในทั้ง ๒ ฝ่าย คือ ทั้งการที่ชายจะครอบงำหญิงที่จะครอบงำชาย ว่าเป็นไปในทำนองเดียวกันอีกด้วย ดังที่ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เรายอมไม่เล็งเห็นรูปอื่นแม้อย่างหนึ่งที่จะครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่เหมือนรูปสตรีเลย ภิกษุทั้งหลายรูปสตรีย่อมครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่”

“ภิกษุทั้งหลาย เรายอมไม่เล็งเห็นเสียงอื่นแม้อย่างหนึ่งที่จะครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่เหมือนเสียงสตรีเลย ภิกษุทั้งหลายเสียงสตรี ย่อมครอบงำจิตของบุรุษ”

“ภิกษุทั้งหลาย เรายอมไม่เล็งเห็นกลิ่นอื่นแม้อย่างหนึ่งที่จะครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่เหมือนกลิ่นสตรีเลย ภิกษุทั้งหลาย กลิ่นสตรีย่อมครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่”

“ภิกษุทั้งหลาย เรายอมไม่เล็งเห็นรสอื่นแม้อย่างหนึ่งที่จะครอบงำจิตของบุรุษ ตั้งอยู่เหมือนรสสตรีเลย ภิกษุทั้งหลาย รสสตรีย่อมครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่”

“ภิกษุทั้งหลาย เรายอมไม่เล็งเห็นโผฏฐัพพะอื่นแม้อย่างหนึ่งที่จะครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่เหมือนโผฏฐัพพะของสตรีเลย ภิกษุทั้งหลาย โผฏฐัพพะสตรีย่อมครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่”[๔๖๔]

“ภิกษุทั้งหลาย เรายอมไม่เล็งเห็นรูปอื่นแม้อย่างหนึ่งที่จะครอบงำจิตของสตรีตั้งอยู่เหมือนรูปบุรุษ ภิกษุทั้งหลาย รูปบุรุษย่อมครองงำจิตของสตรีตั้งอยู่”

“ภิกษุทั้งหลาย เรายอมไม่เล็งเห็นเสียงอื่นแม้อย่างหนึ่งที่จะครอบงำจิตของสตรีตั้งอยู่เหมือนเสียงบุรุษเลย ภิกษุทั้งหลาย เสียงบุรุษย่อมครอบงำจิตของสตรีตั้งอยู่”

“ภิกษุทั้งหลาย เรายอมไม่เล็งเห็นกลิ่นอื่นแม้อย่างหนึ่งที่จะครอบงำจิตของสตรีตั้งอยู่เหมือนกลิ่นบุรุษเลย ภิกษุทั้งหลาย กลิ่นบุรุษย่อมครอบงำจิตของสตรีตั้งอยู่”

---

[๔๖๔]องฺ.เอก. (ไทย) ๒๐/๒-๗/๑-๒.

“ภิกษุทั้งหลาย เรายอมไม่เล็งเห็นรสอื่นแม้อย่างหนึ่งที่จะครอบงำจิตของสตรีตั้งอยู่เหมือนรสบุรุษเลย ภิกษุทั้งหลาย รสบุรุษย่อมครอบงำจิตของสตรีตั้งอยู่”

ภิกษุทั้งหลาย เรายอมไม่เล็งเห็นโผฏฐัพพะอื่นแม้อย่างหนึ่งที่จะครอบงำจิตของสตรีตั้งอยู่เหมือนโผฏฐัพพะของบุรุษเลย ภิกษุทั้งหลาย โผฏฐัพพะบุรุษย่อมครอบงำจิตของสตรีตั้งอยู่”[๔๖๕]

ที่กล่าวมาทั้งหมดในบทนี้ก็พอจะแสดงให้เห็นถึงทรรศนะของพุทธศาสนาได้ว่า มนุษย์ชายหญิงนั้นแตกต่างกันโดยธรรมชาติ คือ รูปร่าง เครื่องหมาย นิสัย และกิริยาอาการ แต่ก็มีบางอย่างที่เหมือนกันโดยธรรมชาติ ในด้านที่เหมือนกันก็คือความเป็นสัตว์โลกด้วยกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเป็นสัตว์โลกประเภทเดียวกันที่ต้องอยู่ภายใต้กฎธรรมชาติเดียวกัน และโดยพื้นฐานแล้วมนุษย์ทั้งชายและหญิงต่างก็ประกอบขึ้นด้วยขันธ์ ๕ ความสุขความทุกข์ อันเนื่องมาจากขันธ์ ๕ ที่มนุษย์ต้องเผชิญอยู่โดยส่วนใหญ่แล้วก็เป็นชนิดเดียวกัน มีลักษณะ คล้ายๆ กัน ในการหาทางที่จะให้พ้นทุกข์นั้นมนุษย์ทุกคนสามารถปฏิบัติและบรรลุถึงเป้าหมายสูงสุด คือ ความหลุดพ้นได้เสมอกัน

นอกจากนั้นรสแห่งพระธรรม รสแห่งความสุขของการหลุดพ้นก็เป็นรสเดียวเหมือนกันหมด อุปมาเหมือนกันน้ำทะเลย่อมมีรสเดียว คือ รสเค็ม ดังที่ว่า “มหาสมุทรมีรสเดียว คือ รสเค็มฉันใด ปหาราหะ ฉันนั้นก็เหมือนกัน ธรรมวินัยนี้มีรสเดียว คือ วิมุตติรส”[๔๖๖]

กล่าวโดยสรุปพุทธศาสนาเห็นว่าสตรีนั้นเท่าเทียมบุรุษในบางด้าน โดยในทางศาสนานั้นสตรีสามารถที่จะสำเร็จมรรคผลได้เช่นเดียวกับบุรุษ นอกจากนั้นสตรียังมีความสามารถในทางธรรมเชี่ยวชาญจนได้รับการแต่งตั้งให้เป็นเอตทัคคะ และเป็นตราชูแห่งพุทธศาสนาเหมือนกับฝ่ายบุรุษ ส่วนในทางสังคมนั้น สถานภาพของสตรีผู้เป็นบุตรหญิง ภริยา ก็ดีขึ้นและโดยหลักใหญ่แล้วอาจจัดได้ว่าอยู่ในระดับเดียวกับบุตรชายและสามี แม้ว่าจะยังคงมีความแตกต่างหรือด้อยกว่าอยู่บ้างในส่วนเล็กน้อยปลีกย่อยก็ตาม

---

[๔๖๕]องฺ.เอก. (ไทย) ๒๐/๗-๑๑/๒.

[๔๖๖]องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๑๐๙/๑๗๙.

ส่วนในทางภูมิปัญญานั้นพุทธศาสนายอมรับว่าสตรีก็รู้จักคิด ไตร่ตรอง พิจารณา และสามารถเป็นบัณฑิตได้เยี่ยงบุรุษ

บทที่ ๘

ทัศนะวิจารณ์แนวความคิดที่เห็นว่าสตรีด้อยและเหนือกว่าบุรุษ

แนวความคิดในพุทธศาสนาที่มีต่อสตรีในด้านที่เห็นสตรีเท่าเทียมบุรุษ ก็ได้กล่าวมาแล้ว ในบทนี้จะได้กล่าวถึงแนวความคิดในด้านที่เห็นว่าสตรีด้อยกว่า และเหนือกว่าบุรุษ ซึ่งอาจจะเป็นการด้อยกว่าโดยแท้จริง โดยเข้าใจหลักฐานอย่างไม่ถูกต้อง ไขว้เขว หรือโดยอคติอย่างไรนั้น ก็จะพิจารณา และวิเคราะห์กันในบทนี้

๘.๑ แนวความคิดเกี่ยวกับสตรีในด้านที่เห็นว่าสตรีด้อยกว่าบุรุษ

การที่สตรีไม่สามารถเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์ พระพุทธเจ้า พรหม ท้าวสักกะ พญามาร

ดังได้กล่าวแล้วว่าหญิงก็มีโอกาสในการบรรลุธรรมในพุทธศาสนา คือ สามารถเข้าถึงนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุด หรือความสุขอย่างยิ่งได้เช่นเดียวกับชาย แต่บางแห่งในพระไตรปิฎกกล่าวไว้ว่า “ภิกษุทั้งหลาย ข้อที่สตรีจะพึงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นมิใช่ฐานะ มิใช่โอกาสที่จะมีได้ ภิกษุทั้งหลาย แต่ข้อที่บุรุษจะพึงเป็นพระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้านั้น เป็นฐานะที่จะมีได้”

“ภิกษุทั้งหลาย ข้อที่สตรีจะพึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์นั้นมิใช่ฐานะ มิใช่โอกาสที่จะมีได้ ภิกษุทั้งหลาย แต่ข้อที่บุรุษจะพึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดินั้นเป็นฐานะที่จะมีได้”

“ภิกษุทั้งหลาย ข้อที่สตรีจะพึงเป็นท้าวสักกะ ฯลฯ จะพึงเป็นมาร ฯลฯ จะพึงเป็นพรหม ฯลฯ นั้น มิใชฐานะ มิใช่โอกาสที่จะมีได้ ดูกรภิกษุทั้งหลาย ข้อที่บุรุษจะพึงเป็นท้าวสักกะ ฯลฯ จะพึงเป็นมาร ฯลฯ จะพึงเป็นพรหมนั้นเป็นฐานะที่จะมีได้”[๔๖๗]

---

[๔๖๗]องฺ.เอก. (ไทย) ๒๐/๑๖๔-๑๖๖/๓๕-๓๖.

ตามหลักฐานนี้แสดงให้เห็นแนวความคิดของพุทธศาสนาว่าหญิงนั้นไม่สามารถจะเป็นพระพุทธเจ้า พระเจ้าจักรพรรดิ์ ท้าวสักกะ พญามาร และพรหมได้ จึงควรนำมาวิเคราะห์พิจารณาดูไปทีละประเด็นว่าทำไมจึงกล่าวเช่นนั้น พุทธศาสนามีความลำเอียงเช่นนั้นจริงหรือไม่ หรือว่าการกล่าวเช่นนี้มีความหมายตื้นลึกเพียงใด และสามารถจะหาเหตุผลอธิบาย แนวความคิดนี้ได้อย่างไร

ในประเด็นที่ว่าสตรีไม่สามารถจะเป็นพระพุทธเจ้าได้นั้นจำเป็นต้องพิจารณาถึง ธรรม ๘ ประการ ที่จะทำให้เป็นพระพุทธเจ้าได้ คือ

๑. ความเป็นมนุษย์

๒. ความถึงพร้อมด้วยเพศ (เป็นบุรุษเพศ)

๓. ความถึงพร้อมด้วยอุปนิสัย เป็นเหตุสร้างกุศลไว้มาก

๔. การได้พบเห็นพระศาสดา

๕. ได้บรรพชา

๖. ความถึงพร้อมด้วยคุณวิเศษ มีได้ฌานสมาบัติ เป็นต้น

๗. ความถึงพร้อมด้วยบุญญาภิสมภารอย่างยิ่งยวด เช่น ได้บำเพ็ญมหาบริจาค ๕

๘. มีฉันทะอันแรงกล้าในพระโพธิญาณ

เพราะธรรมสโมธาน ๘ ประการนี้ อภินิหารยอมสำเร็จได้[๔๖๘]

จากธรรม ๘ ประการที่จะทำให้เป็นพระพุทธเจ้าได้นั้น ประการที่สองบ่งบอกถึงว่าผู้ที่จะเป็นพระพุทธเจ้าจะต้องเป็นเพศชาย การกล่าวเช่นนี้ จะจัดเป็นการลำเอียงโดยถือเพศได้หรือไม่ และจะหมายถึงว่าสตรีไม่มีโอกาสจะเป็นพระพุทธเจ้าได้เลยหรือสามารถมองได้ว่าการกล่าวว่าสตรีเป็นพระพุทธเจ้าไม่ได้นน่าจะหมายเอาเฉพาะชาติที่เกิดเป็นเพศหญิงเท่านั้น แต่ถ้าเป็นกรณีที่บุคคลนั้นมีปฏิญาณแน่วแน่แล้วไปเกิดใหม่ในเพศของบุรุษ ก็น่าที่จะเป็นพระพุทธเจ้าได้เช่นกัน ดังมีหลักฐานปรากฏในพระไตรปิฎก

---

[๔๖๘]อรรถกถาอัฏฐสาลินี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อำพลวิทยา, ๒๕๐๖), หน้า ๘๗.

เรื่องนางโคปีกาที่ไม่พอใจในความเป็นสตรี จึงทำความดี ตั้งความปรารถนาเป็นบุรุษ เมื่อนางตายไปจึงได้ไปเกิดเป็นโคปกเทวบุตร ผู้เป็นเทพบุตรในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์

ดังที่ว่า “ได้มีศากยธิดานามว่า โคปีกา เป็นคนเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า พระธรรม พระสงฆ์ บำเพ็ญศีลบริบูรณ์ นางคลายจิตในความเป็นสตรี อบรมจิตในความเป็นบุรุษ เบื้องหน้าแต่ตายเพราะกายแตก เข้าถึงสุคติโลกสวรรค์ถึงความอยู่รวมกับเทวดาชั้นดาวดึงส์... พวกเทวดาในดาวดึงส์นั้น รู้จักเธออย่างนี้ว่า โคปกเทวบุตร”[๔๖๙]

ในขุททกนิกาย เถรคาถา กมีกล่าวถึงพระนางสิริมหามายา ซึ่งเมื่อทิวงคตแล้วไปเกิดเป็นเทพบุตรในสวรรค์ชั้นดุสิต ดังมีเนื้อความว่า

“สมเด็จพระนางเจ้ามายา มเหสีของพระเจ้าสุทโธทนะเป็นพระพุทธมารดา ทรงบริหารพระองค์ผู้เป็นพระโพธิสัตว์มาด้วยพระครรภ์ เสด็จสวรรคตไปบันเทิงอยู่ในไตรทิพย์ สมเด็จพระนางเจ้ามายาเทวีนั้น ครั้นสวรรคตจุติจากโลกนี้แล้ว ทรงพรั่งพร้อมด้วยกามคุณอันเป็นทิพย์ มีหมู่นางฟ้าห้อมล้อมบันเทิงอยู่ด้วยเบญจกามคุณ”[๔๗๐]

นอกจากนั้นก็ยังมีกล่าวไว้ว่า

“หญิงใดปรารถนาเป็นบุรุษทุกๆ ชาติไป ก็พึงยำเกรงสามี เหมือนนางเทพอัปษรเป็นบาทบริจาริกายำเกรงพระอินทร์ฉะนั้น”[๔๗๑]

หลักฐานเหล่านี้ก็ยืนยันและแสดงให้เห็นว่าหญิงสามารถไปเกิดเป็นชายได้ ดังนั้น หนทางที่สตรีจะเป็นพระพุทธเจ้านั้นก็ไม่ได้ถูกปิดตายเสียทีเดียว การที่พระพุทธองค์ตรัสว่า สตรีจะเป็นพระพุทธเจ้านั้นมิใช่ฐานะ มิใช่โอกาสที่จะมีได้นั้น น่าจะหมายว่าในการปรารถนาพุทธภูมิและบำเพ็ญบารมีนั้น การเป็นสตรีเพศย่อมไม่สะดวกต่อการบำเพ็ญบารมี มิใช่เพราะสตรีไม่มีความสามารถ แต่น่าจะเป็นการที่ทรงเล็งเห็นธรรมชาตินิสัยของสตรีซึ่งจะเป็นอุปสรรค เพราะธรรมชาติทางด้านจิตใจของสตรีนั้นอ่อนไหว ไม่เข้มแข็ง มักถูกครอบงำด้วยอำนาจอารมณ์ได้ง่าย และโดยธรรมชาติทางสรีระวิทยาอีก

---

[๔๖๙]ที.ม. (ไทย) ๑๐/๒๕๒/๒๔๑.

[๔๗๐]ขุ.เถร. (ไทย) ๒๖/๓๗๐/๓๔๑-๓๔๒.

[๔๗๑]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๘๖๕/๒๖๖.

เช่นกัน สตรีมีความลำบากมากกว่าบุรุษในการบำเพ็ญบารมี อย่างเช่นเมื่อปฏิบัติธรรมบำเพ็ญเพียรอยู่ในที่วิเวกแต่ลำพังผู้เดียว ก็อาจถูกรังแกข่มขืนได้ ดังกรณีของพระอุบลวัณณาภิกษุณีที่ถูกข่มขืน[๔๗๒] ฉนั้นถ้าจะพิจารณาให้ดีแล้ว จะเห็นว่าการที่พระพุทธองค์ตรัสเช่นนั้น คงมิได้หมายความว่าสตรีไม่สามารถเท่าบุรุษในการที่จะถึงพระโพธิญาณ แต่คงหมายถึงว่าธรรมชาติของสตรีนั้นไม่อำนวยต่อการบำเพ็ญบารมี และผู้ที่จะบรรลุพระสัมมาสัมโพธิญาณทั้งที่ยังมีเพศเป็นสตรีอยู่นั้นไม่มีทางจะเป็นไปได้ เพราะถ้าสตรีปรารถนาพุทธภูมิและปฏิบัติบำเพ็ญเพียรอย่างแน่วแน่แล้ว บุคคลนั้นยอมปรารถนาที่จะพ้นจากเพศสตรีซึ่งไม่อำนวยให้ถึงเป้าหมายสูงสุด และโดยความตั้งใจที่แน่วแน่นั้นประกอบกับบารมีที่สะสมไว้มากขึ้นตามลำดับย่อมจะส่งให้ผู้นั้นพ้นจากสตรีเพศ โดยเกิดใหม่ในเพศของบุรุษก่อนที่จะถึงชาติที่ตรัสรู้เป็นพระพุทธเจ้า

อนึ่ง การที่บางคนเกิดเป็นบุรุษ บางคนเกิดเป็นสตรีนั้น ในบางแห่งกล่าวไว้ว่าเป็นเพราะผู้ที่เกิดเป็นหญิงนั้นประกอบกุศลกรรมอย่างอ่อนหรือในระดับต่ำกว่าชาย อย่างไรก็ตามเมื่อพิจารณาในแง่ของการประกอบบุญกุศลแล้ว ทั้งชายและหญิงก็มีโอกาสทำได้เท่ากัน และในบางกรณีหญิงก็อาจจะมีโอกาสทำบุญมากกว่าชาย หรืออาจทำบุญได้ดีกว่าชาย เพราะโดยธรรมชาติแล้วหญิงมักเป็นผู้มีศรัทธาเลื่อมใสในศาสนาแรงกล้า และเคร่งครัดในศาสนามากกว่าชาย อีกทั้งกิจการงานที่หญิงคลุกคลีอยู่ก็อำนวยในการให้ทำบุญ และอุทิศตนเสียสละเพื่อศาสนา เช่น การตักบาตร เลี้ยงพระ หญิงนั้นโดยหน้าที่ก็จัดการเกี่ยวกับการบ้าน การครัวอยู่แล้ว จึงมีโอกาสมากกว่า เช่น มีโอกาสได้ตระเตรียม ประกอบอาหาร ตลอดจนได้ตักบาตรด้วยตนเองได้บ่อยกว่าชาย เป็นต้น

ดังนั้นการที่บุคคลจะเกิดเป็นหญิงหรือชายนี้น่าจะอยู่ที่กุศลกรรม ประกอบกับอธิโมกข์หรือความน้อมใจไปในทางใดมากกว่า คือ ถ้าบุคคลมีแนวโน้มของจิตใจมีความเคยชิน ผูกพันอยู่กับความเป็นเพศหญิง ก็จะเกิดเป็นเพศหญิง ถ้ามีแนวโน้มของ

---

[๔๗๒]พระศาสนโสภณ (แจ่ม), ธรรมสมบัติ หมวด ๑๒ : คาถาธรรมบทแปลมีเรื่องปรารภนำ, (ม.ป.ท., ๒๕๒๑), หน้า ๕๔.

จิตใจ มีความเคยชินผูกพันอยู่กับความเป็นชาย ก็จะเกิดเป็นชาย และหากใจเป็นกลางๆ ไม่มีแนวโน้มไปในทางใดเป็นพิเศษ เดิมอยู่ในสภาวะใดก็จะเป็นสภาวะนั้น คือ ถ้าเดิมเป็นเพศหญิงก็จะยังคงเกิดเป็นเพศหญิง และถ้าเดิมเป็นชายก็จะยังคงเกิดเป็นชาย

ในกรณีที่เดิมบุคคลเกิดเป็นเพศหนึ่งแล้ว มีความปรารถนาที่จะเป็นอีกเพศหนึ่งนั้น ก็ย่อม เป็นได้ หากประกอบกุศลและตั้งใจละจากเพศเดิม ดังมียืนยันในเรื่องของนางโคปีกา ที่ได้กล่าวแล้ว สำหรับบุคคลที่เกิดเป็นชายแต่พอใจในความเป็นสตรีก็จะเกิดเป็นหญิงได้ในทำนองเดียวกัน

บุคคลที่ทำบุญกุศลไว้เท่ากัน แต่จะไปเกิดเป็นชายหรือหญิงนั้นแล้วแต่ความน้อมใจ อธิโมกข์หรือความน้อมใจนี้สำคัญพอๆ กับการกระทำหรืออาจจะมากกว่าด้วยซ้ำไป ดังพอจะเห็นได้จากเรื่องที่เราเห็นๆ กันอยู่เสมอว่า บุคคลที่มีความตั้งใจ มีความปรารถนาเช่นใด มักจะเป็นไปเช่นนั้น เช่น เด็กนักเรียนตั้งแต่อยู่ชั้นเล็กๆ มีความฝังใจอยากที่จะเป็นครู การเรียน ความสนใจของเขาก็มักจะมุ่งอยู่กับวิชาหรือสิ่งที่เกี่ยวข้องกับวิชาครู เมื่อเรียน ชั้นมัธยมก็มักจะมีความโน้มใจเลือกแผนกศิลปะมากกว่าแผนกวิทย์ เมื่อจะเข้ามหาวิทยาลัย ก็จะสอบเข้าครุศาสตร์ จนในที่สุดก็เป็นบัณฑิตในทางนี้ จะเห็นว่าการกระทำนั้นสอดคล้องและเป็นไปตามเจตนาและความปรารถนาที่ตั้งไว้ หลักอธิโมกข์ที่ทำให้บุคคลเกิดเป็นหญิงหรือชาย ก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้ ในบรรดากรรม ๓ คือ กายกรรม มโนกรรม วจีกรรมนั้น ตามหลักพุทธศาสนาแล้ว มโนกรรมจะสำคัญที่สุด เพราะความคิดเป็นที่มาแห่งการกระทำ ซึ่งหลักนี้ก็สอดคลองกับหลักอธิโมกข์เป็นอย่างดี

ในประเด็นที่ว่า สตรีจะพึงเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์นั้นมิใช่ฐานะ มิใช่โอกาสที่จะมีได้นั้น พระอรรถกถาจารย์กล่าวว่า เพราะเพศของสตรีเป็นเพศต่ำ[๔๗๓] ซึ่งในประเด็นนี้มองได้ว่า น่าจะเป็นเพราะสาเหตุหรือเหตุผลอื่นมากกว่า ก่อนที่จะลงความเห็นว่า

---

[๔๗๓]อรรถกถา อังคุตตรนิกาย มโนรถปูรณี เล่ม ๑, หน้า ๕๐๙.

ทรรศนะนี้เป็นการลำเอียง เห็นสตรีด้อยกว่านั้น ก็ควรจะได้พิจารณาถึงคุณสมบัติของผู้ที่จะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์ พร้อมทั้งสภาพสังคมในสมัยนั้นว่าเป็นเช่นไร

ในพาลบัณฑิตสูตร ได้กล่าวถึงคุณสมบัติของผู้ที่จะเป็นจักรพรรดิ์ว่าจะต้องประกอบด้วยความสัมฤทธิผล ๔ อย่าง คือ

๑. ทรงพระสิริโฉม งดงาม น่าดู น่าเลื่อมใส ประกอบด้วยความงามแห่งพระ ฉวีวรรณอย่างยิ่ง

๒. ทรงพระชนมายุยืนนาน ทรงดำรงอยู่นานเกินมนุษย์อื่น

๓. มีพระโรคาพาธน้อย ไม่ทรงลำบาก ทรงประกอบด้วยพระเตโชธาตุย่อยพระ กระยาหารสม่ำเสมอ ไม่เย็นนัก ไม่ร้อนนัก

๔. ย่อมทรงเป็นที่รักใคร่ พอใจของพราหมณ์ คฤหบดีเหมือนบิดาเป็นที่รักใคร่พอใจของบุตรฉะนั้น[๔๗๔]

เมื่อพิจารณากันตามความเป็นจริงแล้ว สัมฤทธิผล ๔ ประการนี้ สตรีก็น่าที่จะสำเร็จได้ทั้งสิ้น จึงจะขอเสนอให้พิจารณาคุณสมบัติด้านอื่นๆ ประกอบด้วย

ในพระไตรปิฎกกล่าวไว้ว่าผู้ที่จะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์จะต้องเป็นผู้มีอิสระในแผ่นดิน มีอาณาเขตทั่วประเทศในทวีปทั้ง ๔ คือ บุพพวิเทหทวีป ชมพูทวีป อปรโคยานทวีป และอุตตรกรุทวีป มีอาณาเขตจดมหาสมุทรที่ล้อมทวีปทั้ง ๔ เป็นเขต มีอาณาจักรอันมั่นคง และประกอบด้วยรัตนะ ๗ ประการ คือ

๑. จักรรัตนะ อันมีลักษณะเหมือนล้อเกวียนแต่มีซี่หนึ่งพัน มีเพลา และมีดุมเสร็จ ทุกสิ่งที่ประกอบเป็นตัวจักรนั้นล้วนแต่รัตนะมีสีเหมือนแก้วอินทนิล จักรรัตนะนี้เลื่อนลอยมาเองในอากาศ

๒. หัตถีรัตนะ เป็นช้างใหญ่ เผือกตลอดตัว เป็นพระยาช้าง เลื่อนลอยมาโดยทางอากาศ เมื่อขึ้นประทับบนคอคชสาร รับสั่งให้ช้างนั้นออกตรวจดูทั่วมหาปฐพี

---

[๔๗๔]ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๔๙๗-๕๐๐/๒๘๒.

ถ้าช้างนั้นออกจากพระนครในเวลาเช้าตรู แม้ผู้เป็นจักรพรรดิ์จะเสด็จไปทั่วทุกทวีป ก็สามารถจะกลับมาเสวยพระกระยาหารเช้าที่พระนครทัน

๕. อัสสรัตนะ เป็นม้าขาวปลอด ศรีษะดำเหมือนกา มีฤทธิ์เหาะได้ ม้านั้นไปได้ รวดเร็วเท่ากับพระยาช้างที่กล่าวมาแล้วนั้น

๔. มณีรัตนะ เป็นแก้วที่เจียระไนอย่างดีงามโชติช่วง มีแปดเหลี่ยม มีแสงสว่าง สวยงามมาก มณีแก้วนี้มีแสงสว่างแผ่ไปโยชน์หนึ่งโดยรอบ และสว่างเหมือนพระอาทิตย์ในยามเช้า

๕. อิตถีรัตนะ นางแก้วเป็นหญิงรูปงาม น่ารัก น่าเลื่อมใส ลักษณะไม่สูงไม่ต่ำนัก ไม่ผอม ไม่อ้วนนัก ไม่ดำไม่ขาวนัก ผิวพรรณงามมาก กลิ่นกายหอม กลิ่นปากหอม มีสัมผัสทางกายประหนึ่งเหมือนปุยนุ่นหรือฝ้าย เวลาหนาวร่างกายของนางก็จะอุ่น เวลาร้อนกายของนางก็จะเย็น มีข้อปฏิบัติเป็นวัตตจริยาในพระสวามี ๕ ข้อ คือ

๕.๑ ตื่นก่อน

๕.๒ นอนทีหลัง

๕.๓ เฝ้าพึงรับใช้

๕.๔ ประพฤติถูกใจสามี

๕.๕ ทูลปราศรัยเป็นที่โปรดปรานต่อพระเจ้าจักรพรรดิ นอกจากนั้นนางยังมีความภักดีอย่างยิ่งต่อพระสวามี[๔๗๕]

อนึ่งการกล่าวถึงคุณวิเศษของนางแก้วที่ว่ามีเนื้อทิพย์ เย็นได้ อุ่นได้นี้ อาจไม่ได้หมายความตามตัวอักษร แต่อาจหมายถึงเนื้อทิพย์ได้ด้วยการปฏิบัติหน้าที่ของภริยาที่ดี คือยามร้อนใจ ทุกข์ใจก็ทำให้เย็นใจ ยามเกียจคร้าน ท้อถอย เฉื่อยชา ทำให้สามีเกิดความพากเพียร เข้มแข็ง ผู้ชายที่จะเป็นใหญ่เป็นโต มีหลักฐานมั่นคงนั้นจำเป็นต้องมีภริยาดีเพื่อเป็นกำลังหนุน ในการช่วยสร้างฐานะ ถ้าภริยาไม่ดีก็กลับจะเป็นเครื่องถ่วงสามีให้ลดต่ำลง และเพราะเหตุที่ฤดูร้อนเนื้อนางแก้วเย็น และฤดูหนาวเนื้อ

---

[๔๗๕]ม.อุ. (ไทย) ๑๔/๔๙๔/๒๘๑.

นางแก้วอุ่น ตามนัยที่ได้กล่าวแล้วพระเจ้าจักรพรรดิจึงมีความสุขอยู่กับนางแก้วทุกฤดู และสามารถทำหน้าที่พระเจ้าจักรพรรดิ์ผู้ครองโลกได้

๕.๖ คหบดีรัตนะ ขุนคลังแก้วเป็นคนตาทิพย์ สามารถมองเห็นขุมทรัพย์ ได้ ทั่วไป ทั้งในน้ำและบนบก ทั้งที่มีเจ้าของและไม่มีเจ้าของ จะเข้าไปถวายตัวรับอาสาต่อพระเจ้าจักรพรรดิ์ว่าจะนำทรัพย์มาถวายทุกวิถีทาง

๕.๗ ปริณายกรัตนะ ขุนพลแก้วเป็นคนฉลาดเฉียบแหลม มีวิชารู้ใจและนิสัย ของคนอื่นได้ตลอดเวลา ราชบริพารของพระเจ้าจักรพรรดิ์คนใดควรให้เข้าไปในที่ใกล้ คนใดควรให้หลีกออกไป หรือควรให้หยุดอยู่ เป็นดุจพระเนตรพระกรรณ และพระทัยของจักรพรรดิ[๔๗๖]

ตามหลักธรรมเนียมประเพณีในสมัยนั้นแล้ว รัตนะ ๗ ประการ เป็นสิ่งที่ผู้ที่จะเป็น จักรพรรดิ์พึงมี หากสตรีเป็นจักรพรรดิ์แล้วก็จะมีรัตนะได้ไม่ครบองค์ ๗ เพราะสตรีไม่สามารถจะมีนางแก้วได้ ดังนั้นสตรีจะไม่มีโอกาสมีรัตนะได้ครบ ๗ ตามหลักการหรือคุณสมบัติที่กำหนดไว้ ที่ว่าโอกาสที่จะเป็นจักรพรรดิ์ของสตรีไม่มีจึงน่าจะเป็นตามนัยนี้

นอกจากนี้ ถ้าเราจะพิจารณาถึงบริบทสภาพของสังคม การเมือง ในสมัยนั้นประกอบด้วย ก็อาจจะวินิจฉัยได้ถึงเหตุผลของการกล่าวเช่นนี้ ในครั้งนั้นการเป็นจักรพรรดิ์จะไม่เป็นโดยการสืบราชสันตติวงศ์อย่างเช่นจักรพรรดิ์ของญี่ปุ่นในสมัยนี้ แต่จะเป็นด้วยความสามารถส่วนบุคคลที่เป็นที่ยอมรับกันในบรรดาประเทศต่างๆ ในสมัยพุทธกาล การทำสงครามขยายอาณาเขต แผ่แสนยานุภาพนั้นกระทำโดยการใช้กำลังทหาร ใช้อาวุธ เช่น หอก ดาบ ธนู คือ เป็นการรบแบบใช้กำลังกาย กำลังอาวุธประกอบความชำนาญคลองแคล่วในการรบประจันหน้ากัน แบบถึงตัว ผู้เป็นจอมทัพต้องรอนแรมจากบ้านจากเมือง นอนกลางดิน กินกลางทรายไปกับหมู่ทหาร ทั้งยังต้องอยู่แนว

---

[๔๗๖]พระธรรมทัศนาธร (วัดชนะสงคราม), **“พระธรรมจักรพรรดิราชาธิราช”**, ในอนุสรณ์งานนมัสการพระปรางค์และบวงสรวงดวงวิญญาณสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี (เจ้าตากสิน), ประจำปี พ.ศ. ๒๕๐๓ วัดอรุณราชวราราม, หน้า ๑๗-๒๐.

หน้า เผชิญภยันอันตรายโดยตรงและก่อนใครอื่น และกษัตริย์ผู้ที่มีความเก่งกล้าสามารถรบชนะจนแผ่อาณาเขตไปได้จดหาสมุทรทั้ง ๔ และประกอบด้วยรัตนะครบ ๗ ประการ เท่านั้นจึงจะได้รับยกย่องให้เป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์ ถ้าพิจารณาตามที่ได้กล่าวมานี้แล้วจะเห็นว่า ธรรมชาติของสตรีไม่อำนวยให้กับการที่จะต้องปฏิบัติหน้าที่ตามกำหนด เพื่อที่จะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์ โดยทางด้านสรีระวิทยา และสตรีมีกำลังไม่เท่าชาย ทั้งการศึกสงคราม การต่อสู้นั้นก็ไม่ได้เป็นสิ่งที่สตรีได้รับการสอนหรือฝึกฝนให้เรียนรู้ งานของสตรีในสมัยนั้นเกี่ยวพันอยู่แต่กับเรื่องของกิจการบ้านเรือน สตรีไม่ได้รับอนุญาตหรือสนับสนุนให้ยุ่งเกี่ยวกับกิจการภายนอก ซึ่งถือกันว่าเป็นหน้าที่ของชายโดยเฉพาะ ยิ่งกว่านั้นการที่สตรีมีความทุกข์เฉพาะ ๕ อย่าง นอกเหนือไปจากบุรุษนั้นก็มีส่วนเกี่ยวโยงอยู่ด้วย ความทุกข์เฉพาะของสตรีที่สำคัญ ๒ ประการ คือ การที่สตรีต้องมีระดู ตั้งครรภ์ และคลอดบุตรนี้ก็มีส่วนที่ทำให้สตรีเป็นผู้ที่ไม่เหมาะที่จะปฏิบัติหน้าที่ดังที่กล่าวมาแล้วได้สะดวกและดีเท่าบุรุษ

ทางด้านจิตใจ สตรีก็มีลักษณะนิสัยที่ออนโยนหวั่นไหว ไม่ห้าวหาญและเข้มแข็งว่องไว ไม่ชอบปีนผาหน้าไม้และรบพุ่งอย่างบุรุษ สภาพธรรมชาติทางจิตใจนี้ก็มีส่วนในการทำให้สตรีไม่เหมาะที่จะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์

ในพระไตรปิฎก ปรากฏพุทธดำรัสของพระพุทธองค์ที่ทรงตอบข้อทูลถามของพระอานนท์ที่ว่า อะไรเป็นเหตุให้หญิงนั่งในสภา ประกอบการงานใหญ่ๆ ไปนอกเมือง ไปเก็บเงินไกลๆ ไม่ได้ว่า

“มาตุคามมักโกรธ มักริษยา มีความตระหนี่ มีปัญญาทราม อานนท์ นี้แลเป็นเหตุ เป็นปัจจัย เครื่องให้มาตุคามนั่งในสภาไม่ได้ ประกอบการงานใหญ่ๆ ไม่ได้ ไปนอกเมืองไม่ได้”[๔๗๗]

ในกัณหินชาดก มีกล่าวว่า “เราติเตียนบุรุษผู้มีลูกศรเป็นอาวุธยิงปล่อยไปเต็มกำลัง เราติเตียนชนบทที่มีหญิงเป็นผู้นำ”[๔๗๘]

---

[๔๗๗]องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๘๐/๙๖.

[๔๗๘]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๓/๕.

คำว่าชนบท หมายถึง นอกเมือง ในข้อนี้ก็พอจะสันนิษฐานถึงเหตุผลได้ว่าน่าจะเป็นเพราะนอกเมืองนั้นเป็นที่เปลี่ยว การมีสตรีเป็นผู้นำในชนบทจึงอาจไม่เหมาะสมในด้านที่ว่า สตรียากที่จะคุ้มครองต่อสู้ป้องกันเมืองและผู้อยู่ภายใต้คุ้มครองให้พ้นจากภัยต่างๆ ได้

จากที่กล่าวมาแล้วก็แสดงให้เห็นว่าทั้งธรรมชาติทางกายและใจของหญิงนั้นเป็นอุปสรรคต่อการงานใหญ่ๆ โดยเฉพาะอย่างยิ่งภารกิจของพระเจ้าจักรพรรดิ์นั้นก็เป็นงานซึ่งยากและยิ่งใหญ่กว่าการงานใหญ่ๆ และการไปนอกเมืองมากนัก การได้พิจารณาธรรมชาติของหญิง ประกอบกับสภาพของสังคมและหน้าที่ของพระเจ้าจักรพรรดิ์แล้ว ก็พอจะเห็นได้ว่าการที่สตรีจะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์ไม่ได้นั้นน่าจะเป็นเพราะสาเหตุต่างๆ ดังได้กล่าวมาแล้ว มากกว่าที่จะเป็นเพราะสตรีเป็นเพศต่ำ ดังที่พระอรรถกถาจารย์กล่าวไว้

ในข้อที่ว่าสตรีไม่อาจเป็นท้าวสักเทวราช พญามาร และพระพรหมนั้น ไม่มีผู้ใดกล่าวอธิบายไว้ว่าเป็นเพราะเหตุไร แต่คำกล่าวเช่นนี้ก็น่าจะต้องมีเหตุผลอยู่บ้าง ซึ่งจะได้นำมาวิเคราะห์ สันนิษฐานหาข้อวินิจฉัยเท่าที่หลักฐานจะอำนวย

ในประเด็นที่ว่าสตรีไม่อาจเป็นท้าวสักกเทวราชนั้น ในพระไตรปิฎกมีกล่าวถึงข้อปฏิบัติที่จะทำให้เกิดเป็นท้าวสักกเทวราชว่ามีอยู่ ๗ ประการ คือ

๑. การเลี้ยงดูพ่อแม่ตลอดชีวิต

๒. การอ่อนน้อมถ่อมตนแก่ผู้ใหญ่ในตระกูลตลอดชีวิต

๓. การพูดแต่วาจาอ่อนหวานตลอดชีวิต

๔. การไม่พูดส่อเสียดตลอดชีวิต

๕. การมีใจปราศจากความตระหนี่ ยินดีการเสียสละ พอใจในการให้ทานตลอดชีวิต

๖. การพูดแต่คำสัตย์ตลอดชีวิต

๗. การไม่พึงโกรธตลอดชีวิต[๔๗๙]

เมื่อพิจารณาตามข้อปฏิบัตินี้แล้วก็ไม่เห็นว่ามีการจำกัดเพศและความสามารถแต่อย่างใด สตรีก็น่าที่จะปฏิบัติวัตรทั้ง ๗ นี้ได้ และก็น่าที่จะได้รับผลในการปฏิบัติให้ได้เกิดเป็นท้าวสักกเทวราชได้โดยไม่มีข้อกีดกันหรือข้อแม้ใดๆ

อย่างไรก็ตาม สิ่งหนึ่งที่ควรต้องพิจารณาประกอบไปด้วยก็คือสภาพทางวัฒนธรรม ประเพณีของคนในสมัยนั้น ประเพณีอินเดียอย่างหนึ่งอาจจะเป็นสิ่งกีดขวางหรือไม่เอื้ออำนวย ต่อการให้สตรีสามารถทำวัตรปฏิบัติที่จะทำให้เป็นท้าวสักกเทวราชได้ครบ ๗ ประการ เปรม หิมจันทร์ ได้ตั้งข้อสังเกตุที่น่าสนใจไว้ว่า ในเรื่องราวต่างๆ ในพระไตรปิฎกนั้น เรามักจะพบคำว่า “เมื่อนางเจริญวัยไปสู่สกุลสามี”[๔๘๐] อยู่เสมอๆ แสดงว่าตามธรรมเนียมประเพณีในสมัยนั้น สตรีที่มีสามีแล้ว จะไม่ได้อยู่กับพ่อแม่ของตน แต่อยู่ในบ้านของสามี มีความใกล้ชิดกับทางมารดาบิดาของสามี การอยู่ในบ้านฝ่ายสามี ผู้เป็นภริยากต้องคอยปรนนิบัติพ่อแม่สามีมากกว่าที่จะปรนนิบัติอุปถัมภ์พ่อแม่ของตน สตรีจึงไม่ใครมีโอกาสที่จะบำเพ็ญ มาตาปิตุอุปฐานธรรม ซึ่งเป็นหนึ่งในวัตรบท ๗ ที่บำเพ็ญแล้วจะได้ไปเกิดเป็นท้าวสักกราช ข้อสันนิษฐานนี้น่าจะเป็นเหตุผลของการที่ว่าสตรีจะเป็นท้าวสักกเทวราชไม่ได้ประการหนึ่ง

ในประเด็นปัญหาที่ว่า สตรีไม่อาจเป็นพระพรหมได้นั้น ยังไม่ค้นพบคำอธิบายที่น่าพึงพอใจ หรือมีเหตุผลเพียงพอ บางตอนในพระไตรปิฎกกล่าวไว้ว่าการเจริญเมตตานั้น จะทำให้เป็นพรหมได้ ดังมีเนื้อความว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เมตตาเจโตวิมุตนี้ อันสตรีหรือบุรุษพึงเจริญแล ภิกษุทั้งหลาย กายนี้มิได้มีส่วนอันสตรีหรือบุรุษจะพึ่งพาเอาไปได้ ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ผู้มีอันจะต้องตายเป็นสภาพนี้ เป็นผู้มีจิตเป็นเหตุ สัตว์นั้นยอมรู้อย่างนี้ว่า บาปกรรมไรๆ ของเรา อันกรัชกายนี้ทำแล้วในกาลก่อน บาปกรรมนั้นทั้งหมดเป็นกรรมอันเราพึงเสวยในอัตภาพนี้ จักไม่ติดตามไปดังนี้ ภิกษุทั้งหลาย เมตตาเจโตวิมุติอันภิกษุผู้มีปัญญา ผู้ยังไม่แทงตลอด

---

[๔๗๙]สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๙๐๖/๓๑๘.

[๔๘๐]เปรม หิมจันทร์, บทบาทของสตรีในอินเดียในวรรณคดีบาลี, หน้า ๑๔๘.

วิมุติอันยิ่งในธรรมวินัยนี้อบรมแล้ว ด้วยประการอย่างนี้แล ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นพระอนาคามี”[๔๘๑]

“ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเมตตาเจโตวิมุตติอันบุคคลเสพแล้ว เจริญแล้ว ทำให้มากแล้ว ทำให้เป็นดุจยาน ทำให้เป็นที่ตั้ง ให้ตั้งมั่นโดยลำดับสั่งสมดีแล้ว ปรารภด้วยดีแล้ว พึงหวังอานิสงส์ ๑๑ ประการเป็นไฉน คือ

ย่อมหลับเป็นสุขหนึ่ง
ยอมตื่นเป็นสุขหนึ่ง
ย่อมไม่ฝันลามกหนึ่ง
ย่อมเป็นที่รักแห่งมนุษย์ทั้งหลายหนึ่ง
ย่อมเป็นที่รักแห่งอมนุษย์ทั้งหลายหนึ่ง
เทวดาทั้งหลายย่อมรักษาหนึ่ง
ไฟยาพิษหรือศาสตรายอมไม่กล้ำกรายได้หนึ่ง
จิตย่อมตั้งมั่นโดยรวดเร็วหนึ่ง
สีหน้าย่อมผ่องใสหนึ่ง
เป็นผู้ไม่หลงใหลทำกาละหนึ่ง
เมื่อไม่แทงตลอดคุณอันยิ่ง ย่อมเป็นผู้เข้าถึงพรหมโลกหนึ่ง[๔๘๒]

จากข้อความที่ยกมานี้แสดงว่าทั้งหญิงและชายต่างก็เจริญเมตตาเจโตวิมุติได้ และการเจริญเมตตานั้นก็ทำให้เป็นพรหมได้

ถ้าถือตามข้อความที่พระพุทธองค์ทรงตรัสแก่ภิกษุทั้งที่ยกมากล่าวนั้น ทั้งบุรุษและสตรี เจริญเมตตาเจโตวิมุติก็ย่อมน่าจะเป็นผู้เข้าถึงพรหมโลกได้เหมือนกัน

พระศรีวิสุทธิวงศ์ (สาย ตุลโย) กล่าวว่า “ผู้เจริญเมตตา เมื่อสิ้นชีพแล้ว ถ้ายังไม่บรรลุความเป็นอรหัต ก็ไปเกิดในพรหมโลก แต่ในพรหมโลกนั้นท่านพรรณนาว่า ผู้ที่จะไปเกิดย่อมปรากฏเป็นเพศชาย ไม่มีเพศหญิงเลย ผู้เจริญเมตตาจะเป็นชายก็ตาม

---

[๔๘๑]องฺ.ทสก. (ไทย) ๒๔/๑๙๖/๓๑๑-๓๑๒.

[๔๘๒]องฺ.เอกาทสก. (ไทย) ๒๔/๒๒๒/๓๖๑.

หญิงก็ตาม เมื่อสิ้นชีพแล้ว และยังไม่บรรลุพระอรหันต์ ก็ไปเกิดในพรหมโลก เป็นพรหมหมด แต่เป็นเพศชายทั้งสิ้น ไม่มีเพศหญิงเจือปนเลย”[๔๘๓]

เหตุที่สตรีไม่สามารถเป็นพรหมได้นั้นก็ออกจะเป็นเรื่องข้องใจไม่สามารถทราบชัดได้ เพราะพระพุทธองค์ก็ไม่ได้ทรงอธิบาย ให้เหตุผลไว้ ที่พอทำได้ก็โดยวินิจฉัยสันนิษฐานกันเอง พระศรีวิสุทธิวงศ์ ได้วินิจฉัยไว้ว่า

“ที่ว่าเพศหญิงไปเกิดในพรหมโลกไม่ได้นั้น ก็ด้วยเหตุว่า ในพรหมโลกผู้เป็นพรหม ต้องมีหน้าถึง ๔ หน้า คือ หน้าเมตตา หน้ากรุณา หน้ามุทิตา หน้าอุเบกขา เพศชายเป็นพรหมสี่หนาก็ไม่เป็นที่ยึดอัดอย่างใด แต่เพศหญิงได้ไปเกิดเป็นพรหมสี่หน้า ก็รู้สึกว่าจะลำบากหนักหนา และเป็นที่ทรมานแสนสาหัส เพราะโดยปกติ หญิงมีเพียงหน้าเดียว เวลาจะไปไหนมาไหน บางคนก็ต้องใช้เวลาแต่งหน้าถึง ๒ ชั่วโมง เป็นการวนวายโกลาหลอยู่ไม่น้อยแล้ว ถ้าไปถึง ๔ หน้าเข้า ก็ต้องใช้เวลาแต่งหน้ามากขึ้น และโกลาหลใหญ่ เช่น จะเดินทางไปต่างจังหวัดด้วยรถไฟแต่ ๖ โมงเช้า ก็ต้องตื่นขึ้นแต่งหน้าตั้งแต่ ๔ ทุ่ม พอสว่างก็เสร็จพอดี ถ้าเป็นอย่างนั้นก็เป็นการลำบากแสนสาหัส เพราะเหตุนี้กระมัง ในพรหมโลกจึงไม่มีเพศหญิงไปเกิด ข้อที่เพศหญิงไม่ปรากฏในพรหมโลกนั้นก็นับว่าเป็นโชคดีอย่างที่สุดแล้ว”[๔๘๔]

ซึ่งเราอาจไม่เห็นด้วยกับข้อวินิจฉัยหรือข้อสันนิษฐานที่กล่าวไว้โดยพระศรีวิสุทธิวงศ์ เพราะเห็นว่า ข้อสันนิษฐานเช่นนี้ไม่มีเหตุผลหรือความน่าจะเป็นไปได้ แต่เป็นการสะท้อนให้เห็น ทรรศนะของชายบางกลุ่มที่ไม่มีความคิดในทางยอมรับความเสมอภาคระหว่างเพศและยกย่องให้เกียรติสตรี การให้ข้อวินิจจึงเป็นไปในทางที่จะทำให้สตรีเพศดูเป็นสิ่งที่น่าหัวเราะ น่าขบขัน เป็นการแสดงความคิดแบบเยาะเย้ย ถากถางมากกว่าที่จะเป็นเหตุผลอันมีน้ำหนักน่าเชื่อถือ ทั้งการที่ว่าพรหมมี ๔ หน้า คือ หน้าเมตตา หน้ากรุณา หน้ามุทิตา หน้าอุเบกขานั้น ผู้เขียนก็เห็นว่าเป็นการกล่าวอธิบาย

---

[๔๘๓]พระศรีวิสุทธิวงศ์ (สาย ตุลโย), **ธรรมะบำบัดโรคใจ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๐), หน้า ๔๗-๔๘.

[๔๘๔]เรื่องเดียวกัน.

ธรรมหรือคุณสมบัติ คุณธรรมของผู้เป็นพรหมเบบบุคคลาธิษฐาน โดยทำให้เป็นรูปธรรมมากขึ้นมากกว่าที่จะหมายถึงการมี ๔ หน้า ๘ ตาจริงๆ

สำหรับข้อวินิจฉัยที่ว่า สตรีเป็นพระพรหมไม่ได้นั้น เห็นว่าอาจเป็นไปในทำนองเดียวกันกับการที่สตรีจะเป็นพระพุทธเจ้าไม่ได้ ตามนัยความหมายที่ว่าไม่เป็นพรหมในสภาพของเพศหญิง แต่ไม่ได้หมายความว่า ปิดโอกาสตายเลยทีเดียว สตรีก็สามารถเป็นพรหมได้โดยไปเกิดใหม่ และเป็นในลักษณะของเพศชาย ผู้ที่มีบุญบารมี มีการปฏิบัติถึงขั้นแล้วก็ย่อมจะไปเกิดเป็นชายด้วยผลของบุญบารมีนั้นส่งผลอำนวยเพื่อให้สะดวกในการปฏิบัติให้บรรลุถึงจุดหมายปลายทาง ดังนั้น ในการที่ว่าหญิงเป็นพระพรหมไม่ได้นั้นก็น่าจะเป็นตามนัยเหตุผลเดียวกันนี้ คือ ไม่ใช่หญิงเป็นไปได้เพราะหญิงก็สามารถเจริญเมตตาได้เช่นเดียวกันจึงสมควรที่จะได้รับผลเหมือนๆ กับชาย แต่เมื่อถึงขั้นเป็นพรหมแล้วบุคคลนั้นจะเป็นในสภาพของเพศชาย คือ จะเป็นพรหมไม่ได้ในชาติที่เกิดเป็นหญิง แต่จะเป็นได้ในสภาพของเพศชายหรือชาติที่เกิดเป็นชาย

ในประเด็นที่ว่า สตรีจะเป็นพญามารไม่ได้นั้น สืบค้นหาคุณสมบัติสำหรับผู้ที่จะเป็นพญามารไม่พบ แต่ก็วินิจฉัยว่า ที่พระพุทธองค์ทรงมีดำรัสว่า สตรีไม่สามารถเป็นพระพุทธเจ้า พระเจ้าจักรพรรดิ์ พรหม ท้าวสักกเทวราช พญามารได้นั้น เป็นการแสดงถึงแนวความคิดในการปฏิเสธว่าสตรีจะขึ้นสู่ระดับสูงสุดในด้านต่างๆ ทั้งในทางดีและไม่ดีไม่ได้ ถ้าจะพิจารณาดูแล้วการขึ้นสู่ระดับสูงสุดในทางธรรมก็คือการเป็นพระพุทธเจ้า การขึ้นสู่ระดับสูงสุดในทางโลกก็คือการเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ์ ส่วนระดับสูงสุดในโลกอื่น เช่น พรหมโลก ก็คือการเป็นพระพรหม และระดับสูงสุดในเทวโลกชั้นดาวดึงส์ก็คือการเป็นท้าวสักกเทวราช และท้ายสุดการอยู่ในระดับสูงสุดในโลกอื่น ในทางไม่ดีก็คือการเป็นพญามาร ซึ่งเมื่อพิจารณาวิเคราะห์ดูแล้วก็พอจะตีความได้ว่า เป็นการหมายถึงการอยู่ในตำแหน่งสูงสุดในทางต่างๆ ไม่ได้มากกว่าที่จะหมายความตรงตามตัวอักษร และที่มาของแนวความคิดนี้ก็น่าจะสันนิษฐานได้ว่าเป็นเพราะธรรมชาติแห่งนิสัยของหญิงซึ่งจะเป็นอุปสรรคมากกว่าอย่างอื่น นอกจากนั้น เหตุผลที่พอจะอธิบายความคิดนี้ก็เป็นที่เข้าใจได้ว่า จากสภาพสตรีที่อยู่ในฐานะตกต่ำ ด้อยกว่าบุรุษทุกประการ แล้วถูก

ยกระดับขึ้นมาให้เสมอภาคเท่าเทียมกันนั้นก็นับเป็นการเปลี่ยนแปลงทางความคิดและการปฏิบัติอย่างมากแล้ว ถ้าจะเปลี่ยนโดยฉับพลัน โดยเสนอให้สตรีเป็นได้ทุกอย่างแม้ผู้สูงสุดในด้านต่างๆ เลยนั้น ก็จะเป็นที่ยอมรับได้ยากของคนในสมัยนั้น และความคิดนั้นยังจะเสี่ยงต่อการถูกต่อต้าน คัดค้านของผู้ไม่เห็นด้วยอีก

๘.๒ ความด้อยกว่าของสตรีในด้านที่เกี่ยวกับศาสนา

นอกจากเรื่องที่สตรีไม่สามารถและไม่เหมาะสมที่จะเป็นผู้อยู่ในตำแหน่งที่สำคัญๆ สูงสุดในด้านต่างๆ แล้ว อีกเรื่องหนึ่งที่น่าสนใจก็คือเรื่องภิกษุณีในพุทธศาสนา ซึ่งมีผู้แสดงความคิด ความเห็นต่างๆ กันไปทั้งในด้านความเป็นมาก่อนที่จะมีพระราชทานอนุญาตให้สตรีบวช และในด้านสถานภาพของภิกษุณีเอง เห็นสมควรที่จะได้พิจารณาดูบทบาท และสถานภาพของภิกษุณีว่าอยู่ในสภาพอย่างไรเมื่อเทียบกับฝ่ายภิกษุสงฆ์

๘.๒.๑ การไม่ยอมให้สตรีบวชในพุทธศาสนาแต่แรก

ในพระไตรปิฎกกล่าวถึงที่มาหรือกำเนิดของภิกษุณีในพุทธศาสนาไว้ว่า เมื่อสมัยพระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ แคว้นสักกะ พระนางมหาปชาบดีโคตมีผู้เป็นพระน้านาง ทรงมีพระประสงค์ที่จะบวชในพระพุทธศาสนา พระนางทรงทูลขอพระพุทธานุญาตให้สตรีบวชในธรรมวินัยถึง ๓ ครั้ง ๓ หน แต่พระองค์ก็ทรงปฏิเสธเสียทุกครั้ง พระนางมีความเสียพระทัยอย่างมากจึงปลงพระเกศานุ่งผ้าที่ยอมด้วยน้ำฝาดอย่างนักบวช เดินทางรอนแรมไปยังกรุงไพศาลีด้วยพระบาท พร้อมกับเจ้าหญิงศากยะและสตรีอีกจำนวนหนึ่ง จนถึงป่ามหาวันในสภาพที่มอมแมม พระบาทพองบวมขึ้นกันแสงอยู่ที่ซุ้มประตูหน้าพระอารามที่พระพุทธองค์ทรงประทับอยู่ พระอานนท์เห็นเข้าก็ทูลถามถึงต้นเหตุ เมื่อทราบเรื่อง พระอานนท์ก็รับปากจะไปช่วยทูลขอให้โปรดประทานพระอนุญาตให้สตรีบวช พระอานนท์ทูลขอ ถึง ๓ ครั้ง พระองค์ก็

ทรงปฏิเสธเสียทั้ง ๓ ครั้งว่า ขออย่าให้พระอานนท์ชอบใจขวนขวาย ให้มาตุคามออกบวชเลย พระอานนท์ทูลถามถึงสาเหตุที่ไม่ประทานบรรพชาแก่สตรีว่า เป็นเพราะสตรีปัญญาน้อยไม่สามารถจะตรัสรู้มรรคผลได้เหมือนบุรุษ หรือเพราะเหตุไร ถ้าสตรีบวชจะสามารถเข้าถึงธรรมได้หรือไม่ พระพุทธองค์ยอมรับว่าสตรีก็มีปัญญาพอที่จะตรัสรู้มรรคผลได้เช่นเดียวกับบุรุษเหมือนกัน พระอานนท์ทูลถามว่าหากสตรีสามารถเสมอบุรุษเพราะเหตุไรจึงไม่ประทานบรรพชาให้แก่สตรีเพื่อบรรลุถึงธรรมอันประเสริฐที่พระองค์มีไว้โปรดประทานแก่ชาวโลก และโดยเฉพาะอย่างยิ่งพระนางปชาบดีโคตมีซึ่งมีพระคุณดุจพระมารดา พระผู้มีพระภาคทรงให้เหตุผลว่า ถ้าสตรีเข้ามาบวชในพระพุทธศาสนาแล้วจะทำให้อายุพระศาสนาสั้นเข้า

การที่พระพุทธองค์ไม่ทรงอนุญาตให้มีภิกษุณีสงฆ์ตั้งแต่แรกเริ่มประดิษฐานพระพุทธ ศาสนา และทรงไม่ประทานการบรรพชาให้แก่สตรีเมื่อทูลขอพระพุทธานุญาตในครั้งแรก แต่ทรงรั้งรอไว้ระยะหนึ่งและประทานให้มีภิกษุณีสงฆ์ได้หลังจากที่ได้มีการทูลขอถึง ๓ ครั้ง ๓ คราว นั้นก็มีผู้ให้เหตุผล ให้ความเห็นวิจารณ์ต่างๆ กันไป จึงควรที่จะได้พิจารณาถึงเหตุผลที่ทำให้พระพุทธองค์ทรงทำเช่นนั้นโดยละเอียด

ในประเด็นที่ว่าพระพุทธองค์ไม่ทรงอนุญาตให้ภิกษุณีแต่แรกนั้น บางท่านให้เหตุผล ว่า การมีสงฆ์ทั้ง ๒ ฝ่าย จะเป็นเหตุให้ถูกครหานินทาได้ง่ายเพราะปัญหาต่างๆ ที่จะเกิดตามมาภายหลังทั้งยังเป็นการเพิ่มภาระให้แก่ภิกษุด้วย เพราะภิกษุณีปกครองตัวเองไม่ได้[๔๘๕] การอนุญาตให้ภิกษุณีบวชจะเป็นการหาห่วง หากังวลมาเพิ่มให้แก่ภิกษุแต่ภายหลังที่ทรงอนุญาต เพราะได้พิจารณาถึงผลได้ที่จะมีมากกว่าผลเสียต่อพุทธศาสนา

ในบางแห่งกล่าวว่าการที่พระพุทธองค์ไม่ทรงอนุญาตให้สตรีบวชแต่แรกนั้นเพราะ พระองค์ไม่เต็มใจให้สตรีบวช หรือการให้บวชนั้นก็โดยอาการลังเล เป็นการประทานอนุญาตอย่างเสียไม่ได้ ซึ่งในประเด็นนี้ผู้เขียนมีความเห็นว่าไม่น่าที่จะเป็น

---

[๔๘๕]จำนงค์ ทองประเสริฐ, **แผนการกู้อิสรภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์, ๒๕๑๖), หน้า ๒๒๑.

เช่นนั้น การที่พระพุทธองค์ไม่ทรงอนุญาตในทันทีนั้น น่าจะมีเหตุผลบางประการอันสมควรจะได้มีการพิจารณาวิเคราะห์ให้ละเอียด

อินดรา[๔๘๖] กล่าวถึงการที่สตรีเข้าบวชในพุทธศาสนาว่าเป็นการอนุญาตอย่างลังเลที่จะให้มีภิกษุณีสงฆ์ และการที่พระนางมหาปชาบดีโคตรมี ทรงขอร้องให้ยอมรับสตรี เข้าบวชนั้นอาจเป็นสิ่งแปลกใหม่สำหรับพระองค์ เพราะเป็นครั้งแรกที่สตรีได้ทูลขออนุญาตที่จะเข้าบวชในศาสนาด้วยตนเองโดยอิสระ พระพุทธองค์ทรงพิจารณาถึงปัญหาต่างๆ แต่ก็ยัง ไม่ทรงแน่ใจว่าสตรีจะสามารถดำรงชีวิตอยู่ในศาสนาได้ จึงตรัสปฏิเสธในตอนแรกกับพระนาง ว่าอย่าพูดขอให้สตรีละทิ้งบ้านเรือนมาออกบวชเลย

อย่างไรก็ตามการที่พระพุทธองค์ตรัสเช่นนั้นคงไม่ได้หมายความว่า ไม่ต้องการให้ สตรีบวชในพระพุทธศาสนา แต่อาจเป็นไปได้ว่า พระพุทธองค์ทรงพิจารณาจากแง่ของศาสนา และสังคมว่าการอนุญาตให้สตรีสละเรือนมาบวชง่ายๆ นั้น จะกระทบกระเทือนต่อสังคม เพราะชายที่เป็นสามีนั้นเป็นผู้ที่ต้องออกไปทำงานนอกบ้านเป็นส่วนใหญ่ สตรีจึงเป็นผู้มีบทบาท มีภาระ ในการดูแลการกินอยู่หลับนอน ให้ความรักความอบอุ่นแก่คนในครอบครัว ถ้าขาดสตรีผู้เป็นแม่บ้านคอยดูแลแล้ว บ้านก็จะไม่เป็นบ้านดังที่เคยเป็น ซึ่งอันนี้จะเป็นผลกระทบต่อพุทธศาสนาในหลายๆ ด้าน คือ คนทั่วไปอาจจะไม่พอใจ ต่อต้านหรือโจมตีพุทธศาสนาว่าทำลายชีวิตครอบครัว และถ้าเป็นเช่นนั้นสงฆ์ก็ยากที่จะอยู่ได้ เพราะทั้งการดำรงอยู่ของพุทธศาสนาและสงฆ์ จำเป็นต้องได้รับการสนับสนุนจากสังคมทางบ้าน ถ้าสงฆ์อยู่ไม่ได้ ก็เป็นไปไม่ได้ที่พุทธศาสนาจะแผ่ขยายรุ่งเรืองได้[๔๘๗]

การที่พระพุทธองค์ไม่ทรงอนุญาตให้สตรีบวชในทันที การปฏิเสธในตอนแรกและชะลอการอนุญาตนั้นจะแสดงถึงความไม่เต็มพระทัยดังที่คนบางพวกเข้าใจกันก็หามิได้ ข้อสันนิษฐานที่อาจเป็นไปได้ประการหนึ่งก็คือว่า พระองค์อาจต้องการทดสอบ

---

[๔๘๖]Indra, **The Status of Women in Ancient India**, p ๒๑๒.

[๔๘๗]ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, **ภิกษุณียังมีอยู่หรือ**, (นครปฐม : โรงพิมพ์พระโพธิสัตว์, ๒๕๑๘), หน้า ๑๘.

ความตั้งพระทัยจริงและดูว่าพระมาตุจฉาจะต้องการบวชด้วยสาเหตุใด เพราะทรงเศร้าโศกเบื่อหน่ายในชีวิตหรือเพราะศรัทธา

โดยตามสภาพการณ์แล้วก็เป็นไปได้ว่าการที่พระนางเป็นม่ายนั้นทำให้เกิดความรู้สึกเบื่อหน่ายในฆราวาสวิสัย เมื่อพระสวามีสวรรคตแล้ว พระนางอาจเห็นว่าตนหมดซึ่งศักดิ์ศรีและอำนาจ การไร้ที่พึ่ง ชาดทั้งพระสวามี ราชบุตร หมดความหวังที่จะได้ฝากพระชนมชีพไว้กับลูกหลาน เพราะเจ้าชายสิทธัตถะพระโอรสเลี้ยง เจ้าชายนันทะพระโอรส และเจ้าชายราหุลพระนัดดา ต่างก็พากันออกบวชหมดแล้ว ทั้งหมดนี้อาจจะทำให้พระนางเบื่อหน่ายในชีวิตแต่ก็เป็นไปได้ว่า จากสภาพการณ์ที่เปลี่ยนแปรไป จากการเป็นผู้ที่ทรงมีทุกอย่างบริบูรณ์กลายมาเป็นผู้ที่ไม่มีอะไรเลยเช่นนี้อาจจะทำให้พระนางพิจารณาถึงความไม่แน่นอน เห็นสิ่งต่างๆ เป็นอนิจจัง เกิดความเลื่อมใสในพุทธศาสนาพอพระทัยในการประพฤติพรหมจรรย์เพื่อรับคำสั่งสอนธรรมโดยใกล้ชิด และการที่พระนางทูลขอบรรพชาโดยหวังที่จะอาศัยพุทธศาสนาเป็นที่พักทางใจก็แสดงถึงความตั้งใจของพระนาง แต่การที่พระพุทธองค์ไม่ทรงประทานอนุญาตให้บวชในทันทีนั้นก็อาจมองได้ว่าเป็นการต้องการดูศรัทธาและความตั้งใจจริงให้แน่พระทัยเสียก่อน ถ้าพระองค์จะทรงอนุญาตให้แต่ครั้งแรกที่ทูลขอ ก็จะยากแก่การทราบถึงความเลื่อมใสตั้งใจจริงของพระนาง เพราะชีวิตของภิกษุณีอันต่างจากความสะดวกสบายที่พระนางเคยได้รับอยู่ในวังด้วยประการทั้งปวง หากพระนางไม่ตั้งพระทัยจริง การต้องบิณฑบาตยังชีพ และจาริกไปตามที่ต่างๆ โดยไม่มีที่อยู่อาศัยเป็นหลักแหล่งอยู่กับภยันอันตรายรอบด้านนั้นก็ยากที่พระนางจะทนได้ ดังนั้นการ ปฏิเสธซ้ำกันหลายๆ ครั้ง และการไม่ทรงอนุญาตในทันทีนั้นก็เพื่อที่จะพิสูจน์และยืนยันความตั้งใจจริง และความศรัทธาให้ประจักษ์แจ้งชัด และเพื่อที่จะย้ำความตั้งใจของสตรีอีกครั้งหนึ่ง พระพุทธองค์จึงทรงประทานครุธรรม ๘ และถามถึงความสมัครใจในการที่จะยอมรับครุธรรม ๘ นั้นก่อนบวช

จำนงค์ ทองประเสริฐ[๔๘๘] ได้เสนอข้อวินิจฉัยถึงเหตุผลที่น่าเป็นไปได้อีกอย่างหนึ่งคือถ้าพระพุทธองค์จะให้พระนางปชาบดีโคตมีบวชง่ายๆ นั้น จะเป็นการให้สิทธิ์แก่พระนางง่ายๆ และการประทานอนุญาตในทันทีก็อาจจะทำให้ได้รับการติเตียนได้ว่าทรงอนุญาตเพราะเห็นแก่บุคคล คือเห็นแก่หน้าของพระนางผู้เป็นพระมาตุจฉา การที่พระองค์กระทำเช่นนี้ก็อาจเป็นการป้องกันการถูกตำหนิในด้านนี้ด้วยก็เป็นได้

เหตุผลอีกประการหนึ่งที่จะอธิบายการไม่ทรงอนุญาตให้มีภิกษุณีแต่แรกนั้นก็อาจ พิจารณาได้ในแง่ที่ว่าพระพุทธศาสนานั้นเพิ่งจะประดิษฐาน ยังไม่เป็นที่แพร่หลายเท่าไรนัก ถ้าพระองค์อนุญาตให้มีภิกษุแต่แรกเริ่ม พระพุทธศาสนาอาจจะไม่เป็นที่ยอมรับและอาจจะทำให้ ประมุข ผู้ปกครองแว่นแคว้นต่างๆ ไม่พอใจ ไม่หันมาเลื่อมใสพระพุทธศาสนา และอาจต่อต้านเป็นปรปักษ์กับพุทธศาสนาและกับพระองค์ได้ เพราะการให้สตรีสละเรือนออกมาบวชนั้น อาจจะถูกมองได้ว่าเป็นการทำลายวัฒนธรรมประเพณี ความเชื่อแต่โบราณโดยหมดสิ้น และถ้าเป็นเช่นนั้นจริงมันก็จะเป็นอุปสรรคต่อการเผยแพร่พระพุทธศาสนาไปยังเมืองต่างๆ อันจะมีผลกระทบกระเทือนต่อความตั้งใจของพระองค์ที่จะเผยแพร่ธรรมที่ทรงค้นพบเพื่อช่วยมนุษย์ทั้งหลายให้พ้นจากความทุกข์ ยิ่งกว่านั้นยังจะเป็นการเปิดโอกาสหรือเป็นจุดให้ศาสนาอื่นโจมตีพุทธศาสนา ในแง่ของการเมืองได้ ซึ่งพระองค์ก็คงไม่ต้องการเช่นนั้น พระองค์อาจเห็นใจสตรีที่ต้องตกอยู่ในฐานะต่ำต้อย ขาดเสรีภาพ แต่ก็ต้องทรงรอโอกาส จนกระทั่งเมื่อสามารถประกาศศาสนาให้กษัตริย์ของแว่นแคว้นต่างๆ เลื่อมใส ยอมรับนับถือศาสนาและพุทธศาสนาเป็นที่ยอมรับของคนโดยทั่วไปพอสมควร ซึ่งจัดว่าเป็นการประดิษฐานพระพุทธศาสนาได้บ้างแล้ว พระองค์จึงทรงเริ่มงานยกระดับฐานะของสตรีให้สูงขึ้นกว่าเดิม โดยการยอมรับสติปัญญาความสามารถของสตรี ประทานอุปสมบทแก่สตรีเพื่อที่ว่างานการยกระดับฐานะของสตรีนั้นจะได้ไม่เป็นอุปสรรคหรือมีผลกระทบต่อ

---

[๔๘๘]จำนงค์ ทองประเสริฐ, **แผนการกู้อิสรภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ**, หน้า ๒๔๕.

เป้าหมายใหญ่ คือ การเผยแพร่ศาสนา ซึ่งบางท่านได้วิจารณ์ไว้ว่า งานนี้เป็นงานที่เสี่ยงอันตรายที่สุดเพราะเท่ากับเป็นการพลิกประวัติศาสตร์โลกทีเดียว[๔๘๙]

อนึ่งการอนุญาตให้มีภิกษุณีนั้น บางคนเห็นว่าเป็นการอนุญาตโดยเห็นแก่หน้าของผู้ ทูลขอ และเป็นเพราะอุบายของพระอานนท์ คือ เห็นว่าเป็นการประทานให้อย่างเสียไม่ได้นั้นเอง ในข้อนี้ถ้าจะพิจารณาไปแล้วก็ไม่น่าที่จะเป็นเช่นนั้น เพราะแต่แรกที่พระองค์ตรัสรู้ พระองค์ก็ทรงมีความตั้งพระทัยที่จะสั่งสอนธรรม และช่วยมนุษย์ทุกผู้ทุกนามให้พ้นทุกข์ เมื่อพญามารทูลเชิญให้ปรินิพพาน พระพุทธองค์ก็ทรงปฏิเสธเพราะยังไม่ได้สั่งสอนพุทธบริษัท ๔ คือ ภิกษุ ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ให้มีความรู้ความสามารถจนอาจตอบโต้ขอกล่าวหาของผู้ที่เป็นปฏิปักษ์ ได้ เป็นการแสดงให้เห็นว่าพระพุทธองค์ทรงมีความตั้งพระทัยที่จะให้มีภิกษุณีมาแต่แรกแล้ว แต่ที่ ไม่ประทานอนุญาตในทันทีพร้อมภิกษุก็ด้วยเหตุผลดังได้กล่าวแล้ว ไม่ใช่เพราะไม่เต็มใจหรือรังเกียจโดยถือเพศ

นอกจากที่ได้กล่าวมาทั้งหมดยังมีอีกสิ่งหนึ่งที่ควรนำมาพิจารณาประกอบด้วยคือ ข้อที่พระพุทธองค์เองก็ทรงเป็นคนอินเดีย เมื่อ ๒๕ ศตวรรษมาแล้ว ทรงถูกเลี้ยงดูอยู่ในวัฒนธรรม ประเพณีความเชื่อแบบเก่าๆ จึงอาจเป็นไปได้เหมือนกันว่าพระองค์อาจจะมีความไม่แน่ใจต่อ ความคิดในเรื่องการให้มีภิกษุณีสงฆ์อยู่บ้าง นอกจากนั้นก็ยังทรงต้องคำนึงถึงความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันในสงฆ์ทั้ง ๒ ฝ่าย ที่อาจเกิดปัญหาตามมาภายหลัง และจะทำให้เกิดการครหานินทาขึ้นได้ ยิ่งกว่านั้นการยอมรับของพวกคฤหัสถ์ในขณะนั้นก็เป็นสิ่งจำเป็น หากพระองค์บัญญัติกระทำในสิ่งที่ผู้คนในสมัยนั้นไม่อาจยอมรับ และไม่สนับสนุนหรือต่อต้านแล้ว มันก็จะมีผลต่อการเผยแพร่ศาสนา เพราะศาสนาจะอยู่ได้ก็จำต้องมีคฤหัสถ์ เป็นศาสนูปถัมภ์อย่างน้อยก็ในปัจจัย ๔ ที่สำคัญ และจำเป็นต่อการดำรงอยู่ของสงฆ์

---

[๔๘๙]เรื่องเดียวกัน.

ปัญหาต่างๆ เหล่านี้เป็นสิ่งที่พระพุทธองค์ต้องทรงคำนึงถึงและไม่อาจมองข้ามไปได้ พระองค์จึงไม่ทรงอนุญาตสิ่งใดง่ายๆ แต่จะทรงพิจารณาปัญหาทุกด้าน จึงต้องใช้เวลาในการตัดสินใจไตร่ตรองอย่างรอบคอบสักระยะเวลาหนึ่ง เพื่อหาทางออกและชั่งดูผลอันจะเกิดขึ้นหรือตามมาทั้งในทางบวกและทางลบ ดังนั้น การลังเลพระทัยนั้นไม่ใช่ความไม่เต็มใจ หรือไม่แน่ใจในความสามารถหรือสติปัญญาของสตรี แต่เป็นเพราะทรงคำนึงถึงปัญหาต่างๆ ที่จะเกิดขึ้นตามมาจากการมีภิกษุณี แต่เมื่อทรงไตร่ตรองแล้ว ก็คงตระหนักว่าการที่ศาสนาจะแพร่ขยายไปได้นั้น จำเป็นต้องเป็นที่น่าสนใจ น่าศรัทธา ดึงดูดทั้งชายและหญิง การจะจำกัดวงศาสนาให้แต่บุรุษนั้น จะไม่เป็นการดีนัก เพราะจำนวนของสตรีก็มีครึ่งหนึ่งเท่าๆ กับบุรุษทีเดียว อีกทั้งธรรมชาติของหญิงโดยอุปนิสัยแล้ว ก็มักจะมีความศรัทธา เสียสละ อุปถัมภ์ศาสนา มากกว่าชาย การมีภิกษุณีถึงแม้จะมีผลทางด้านลบอยู่บ้าง แต่ก็จะบังเกิดประโยชน์แก่พุทธศาสนาและสังคมมากกว่า

อย่างไรก็ดี แม้เมื่อพระพุทธองค์จะทรงยอมให้มีภิกษุณี แต่ก็ได้ตรัสเป็นพุทธทำนายไว้แก่พระอานนท์ว่า

“อานนท์ ถ้าสตรีจักไม่ได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต ในธรรมวินัยที่ตถาคต ประกาศแล้ว พรหมจรรย์ก็ยังจักตั้งอยู่ได้นาน สัทธรรมจะพึงดำรงอยู่ได้ตลอดพันปี ก็เพราะสตรีออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยที่ตถาคตประกาศแล้ว บัดนี้พรหมจรรย์จักไม่ตั้งอยู่ได้นาน สัทธรรมจักตั้งอยู่ได้เพียง ๕๐๐ ปีเท่านั้น”

“อานนท์ สตรีได้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัยใด ธรรมวินัยนั้นเป็น พรหมจรรย์ไม่ตั้งอยู่ได้นาน เปรียบเหมือนตระกูลเหล่าใดเหล่าหนึ่งที่มีหญิงมากชายน้อย ตระกูลเหล่านั้นถูกพวกโจรผู้ลักทรัพย์กำจัดได้ง่าย อีกประการหนึ่ง เปรียบเหมือนหนอนขยอกที่ลงในนาข้าวสาลีที่สมบูรณ์ นาข้าวสาลีนั้นไม่ตั้งอยู่ได้นาน อีกประการหนึ่งเปรียบเหมือนเพลี้ยที่ลงในไร่อ้อยที่สมบูรณ์ ไร่อ้อยนั้นไม่ตั้งอยู่ได้นาน”[๔๙๐]

---

[๔๙๐]วิ.จู. (ไทย) ๗/๕๑๘/๒๕๘-๒๕๙.

การที่พระองค์ทรงตรัสว่าถ้าสตรีบวชเป็นบรรพชิตในธรรมวินัย สัทธรรมจักตั้งอยู่ได้ เพียง ๕๐๐ ปีนั้น อาจเข้าใจได้ว่า หมายถึง อายุของพระพุทธศาสนาจะเป็นเช่นนั้นตามตัวอักษร แต่เป็นคำอุปมาแสดงให้เห็นถึงว่าพุทธศาสนาจะอายุสั้นลงมาก แต่ในประเด็นที่ว่าการ มีภิกษุณีจะทำให้พุทธศาสนาอายุสั้นนี้ ถ้าจะพิจารณากันจริงๆ แล้ว ก็จะเห็นว่าพุทธศาสนาก็ตั้งมานานกว่า ๒๕๐๐ ปีแล้ว ทั้งยังมีหลักฐานปรากฏในพระไตรปิฎกที่กล่าวไว้ว่าพระสัทธรรมจะมีอายุถึง ๕๐๐๐ ปี เพราะฉะนั้นเมื่อถึงปี ๒๕๐๐ จึงเรียกกันว่ากึ่งพุทธกาล

ขอย้อนกลับไปพิจารณาพุทธดำรัสที่ว่าภิกษุณีทำให้ศาสนาอายุสั้น ถ้าดูเพียงผิวเผินก็เหมือนว่าพระพุทธองค์จะทรงตำหนิสตรีว่าเป็นผู้บั่นทอนอายุศาสนา ข้อวินิจฉัยที่อาจเป็นไปได้ก็คือว่า การที่พระองค์ตรัสเช่นนี้อาจเป็นเพราะทรงคำนึงหรือเล็งเห็นผลในแง่เสียที่จะตามมาจากการอนุญาตให้สตรีบวช ถ้าจะพิจารณากันถึงอุปนิสัยโดยทั่วไปของสตรีแล้ว จะเห็นว่าสตรีนั้นจุกจิกมีเรื่องมากกว่าชายทั้งการกินการอยู่ โดยหน้าที่สตรีนั้นยุ่งเกี่ยวกับการครัว และโดยธรรมชาติแล้วสตรีมักจะประณีตในเรื่องอาหารการกิน สตรีจึงมักมีความโน้มเอียงที่จะยังติดในรสอาหาร นี้ก็เป็นอย่างหนึ่งที่ไม่อำนวยสำหรับการดำรงชีวิตในเพศบรรพชิต ซึ่งอยู่ได้ด้วยอาหารที่ได้จากการบิจาคทาน มีเช่นไรก็ต้องบริโภคเช่นนั้น ไม่สามารถพิถีพิถันหรือเลือกอาหารได้เลย

นอกจากนั้นในเรื่องที่อยู่อาศัย นักบวชในพุทธศาสนาในสมัยแรกๆ นั้น ไม่มีที่อยู่อาศัยเป็นที่ถาวร ที่พักก็แล้วแต่จะมีผู้บริจาคให้หรือตามแต่ปัจจัยที่จะหาได้ ซึ่งอาจจะเป็นวิหารสวยงามใหญ่โต หรืออาจสร้างด้วยดินเหนียว ใช้ใบไม้มุง หรือแม้แต่อาศัยร่มไม้ใหญ่ ซึ่งในสมัยแรกๆ เมื่อพุทธศาสนาแรกประดิษฐานและเริ่มมีภิกษุนั้นอายุพุทธศาสนาเพิ่งจะได้ ๕ ปี ผู้เลื่อมใสศรัทธาที่จะสร้างที่พักสงฆ์ที่สะดวกสบายใหญ่โตเหมือนอย่างที่นางวิสาขาถวายนั้นก็ยังไม่ใครมี ในระยะแรกของพุทธศาสนา สงฆ์ก็ต้องรอนแรมเดินทางไปประกาศเผยแพร่พระพุทธศาสนาตามที่ต่างๆ และต้องหาที่พักตามแต่ที่จะหาได้ในระหว่างทาง โดยขอพักอาศัยกับชาวบ้าน อาศัยบ้านร้าง หรือร่มไม้ใหญ่ ซึ่งสภาพเช่นนี้ไม่เหมาะกับสตรี เพราะสตรีนั้นด้อยกว่าบุรุษในด้านกำลังกาย ยาก

ที่สตรีจะปกป้องตนเองให้พ้นภัยจากสิงสาราสัตว์หรือผู้ที่ปองร้าย พระพุทธองค์คงคำนึงถึงในแงนี้ แต่เมื่อมีภิกษุณีและต้องการจะแก้ปัญหานี้ก็ไม่อาจให้ภิกษุณีพักอยู่ในที่เดียวกับภิกษุได้ เพราะจะเป็นการไม่เหมาะสม ยิ่งกว่านั้นสตรีก็ยังเป็นเพศที่ดึงดูดน่ายินดีสำหรับเพศชาย ดังปรากฏมีเรื่องต่างๆ ที่แสดงว่าภิกษุณีถูกทำร้าย ข่มขืนอยู่หลายครั้ง

เมื่อพิจารณาธรรมชาตินิสัยของสตรีก็จะเห็นว่าสตรีนั้นจุกจิกในเรื่องต่างๆ อาจเกิดมีปัญหาหรือเรื่องทะเลาะวิวาทในการอยู่ร่วมกันมากกว่าภิกษุ อีกทั้งเมื่อพิจารณาธรรมชาตินิสัยของทั้งหญิงและชาย การมีทั้งภิกษุและภิกษุณีนั้นอาจจะทำให้มีปัญหาต่อการบำเพ็ญเพียรได้ เพราะธรรมดาชายหญิงนั้นย่อมดึงดูดกัน และเกิดความชอบใจผูกพันรักใคร่ พระพุทธองค์ทรงเล็งถึงธรรมชาติเพศคู่ของมนุษย์ การให้มีสตรีมาบวชเป็นภิกษุณี ได้มีโอกาสอยู่ใกล้ชิดกับพระภิกษุสงฆ์นั้นย่อมจะทำให้มีโอกาสที่จะเกิดความสัมพันธ์ใกล้ชิด อันจะเป็นอุปสรรคและเป็นอันตรายต่อการศึกษาและปฏิบัติธรรม ดังที่พระพุทธองค์ทรงตรัสว่า

“การเห็นมาตุคามเนืองๆ หนึ่ง เมื่อมีการเห็นย่อมมีการเกี่ยวข้องหนึ่ง เมื่อมีการ เกี่ยวข้องย่อมมีการคุ้นเคยหนึ่ง เมื่อมีการคุ้นเคยย่อมมีจิตใจจดจ่อหนึ่ง เมื่อมีจิตใจจดจ่อแล้ว พึงหวังผลข้อนี้ คือ เธอย่อมไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ จักต้องอาบัติที่เศร้าหมอง หรือจักบอกคืนสิกขาเพศหนึ่ง[๔๙๑]

พระศาสดาได้ตรัสถึงอำนาจที่ชายและหญิงจะครอบงำซึ่งกันและกันว่า “ไม่มีรูป รส กลิ่น เสียง โผฏฐัพพะใดจะมัดใจบุรุษได้เท่ากับ รูป รส กลิ่น เสียง โผฏฐัพพะแห่งสตรีเลย” “ไม่มีรูป รส กลิ่น เสียง โผฏฐัพพะใดจะมัดใจ สตรีได้เท่ากับ รูป รส กลิ่น เสียง โผฏฐัพพะแห่งบุรุษเลย”[๔๙๒]

เป็นความจริงที่ว่า ชาย หญิงที่บวชเป็นภิกษุ ภิกษุณีนั้นได้ตัดเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทาง โลก ในทางกาม ซึ่งอยู่ที่การปฏิบัติเพื่อความหลุดพ้น แต่ไม่ใช่ทุกคนที่บวชแล้ว

---

[๔๙๑]องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๒๒๖/๒๖๖.

[๔๙๒]องฺ.เอก. (ไทย) ๒๐/๗-๑๑/๒.

จะถึงจุดหมาย ปลายทางได้เหมือนกันหมด มีภิกษุ ภิกษุณีบางท่านที่สำเร็จอรหันต์ บรรลุนิพพาน แต่ก็ยังมีภิกษุ ภิกษุณีอีกเป็นจำนวนมากที่ยังมีกิเลส ยังมีจิตใจเช่นปุถุชน คนธรรมดาทั่วไป และยังต้องพยายาม ฝืนธรรมชาติของมนุษย์ ซึ่งก็มีทั้งที่พยายามได้สำเร็จ และทั้งที่ไม่สามารถฝืนกิเลสหรือความต้องการได้ ดังข้อความที่ปรากฏอยู่ในสังคีติสูตร ความตอนหนึ่งว่า

“ผู้มีอายุทั้งหลาย ภิกษุในพระธรรมวินัยนี้เป็นผู้ยังไม่ปราศจากความกำหนัดความ พอใจ ความรัก ความกระหาย ความกระวนกระวาย ความทะยานอยากในกามทั้งหลาย ย่อมไม่น้อมไปเพื่อความเพียร เพื่อความประกอบเนืองๆ เพื่อความกระทำเป็นไปติดต่อ เพื่อความเพียรที่ตั้งมั่นนี้ เป็นความผูกพันแห่งจิตขอที่หนึ่ง”[๔๙๓]

เรื่องราวต่างๆ ในพระไตรปิฎกมีกล่าวแสดงถึงความยุ่งยากที่เกิดจากการอยู่ร่วมกันของภิกษุ ภิกษุณี หรือเรื่องของภิกษุ ภิกษุณีที่ทำความผิดต่างๆ จนบางครั้งก็ทำให้เป็นที่มาของการบัญญัติวินัยต่างๆ เพิ่มขึ้น ดังจะยกมาเป็นตัวอย่างบ้างเล็กน้อย เช่น เรื่องของพระอุทายีที่ยังตัดกิเลสไม่ได้ ยังยินดีในสตรี ดังมีว่า

พระอุทายีอยู่ในป่า วิหารของท่าน งดงาม น่าดู น่าชม มีห้องกลาง มีระเบียงโดยรอบ เตียงตั้งฟูกหมอนจัดไว้เรียบร้อย น้ำมัน น้ำใช้ ตั้งไว้ดีแล้ว บริเวณเตียนสะอาด ประชาชน เป็นอันมากพากันมาชมวิหารของท่านพระอุทายี “มีพราหมณ์คนหนึ่งกับภริยาไปชมวิหาร... ท่านพระอุทายีก็นำชม แล้วจับอวัยวะน้อยใหญ่ของพราหมณีนั้น ได้รับการติเตียนว่าปราศจากความเป็นสมณะ[๔๙๔]

หรือเรื่องที่พระอุทายีพูดเคาะมาตุคาม ดังมีเนื้อความต่อไปนี้

“ท่านพระอุทายีเชิญสตรีให้ชมวิหารแล้ว กล่าวมุ่งวัจจมรรค ปัสสาวมรรคของสตรี เหล่านั้น ชมบ้าง ติบ้าง ขอบ้าง อ้อนวอนบ้าง ถามบ้าง ย้อนถามบ้าง บอกบ้าง

---

[๔๙๓]ที.ปา. (ไทย) ๑๑/๒๙๗/๒๓๑-๒๓๒.

[๔๙๔]วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๗๕/๕๙๕.

สอนบ้าง ด่าบ้าง... เป็นที่โพนทะนาว่า พระอุทายีพูดเคาะมาตุคามด้วยวาจาอันชั่วหยาบ จนภายหลังพระพุทธองค์ได้ทรงบัญญัติเป็นวินัยห้าม”[๔๙๕]

ในบางแห่งปรากฏเรื่องที่ภิกษุณีบางองค์แกล้งทำอาพาธและขอร้องจะฟังธรรมจาก พระอานนท์ เพราะภิกษุณีองค์นั้นมีใจปฏิพัทธ์ในพระอานนท์ ต้องการจะยั่วยวนพระอานนท์ให้ คล้อยตาม แต่พระอานนท์รู้ทันและให้โอวาทแก่ภิกษุณี จนภิกษุณีองค์นั้นสำนึกผิด[๔๙๖]

ในบางแห่งปรากฏเรื่องภิกษุยุ่งเกี่ยวกับสตรีว่า... ก็โดยสมัยนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่ง ถึงความเคล้าคลึงด้วยกายกับสตรีผู้หลับ”[๔๙๗]

การมีทั้งภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์ทั้ง ๒ ฝ่าย ในพุทธศาสนานั้นจะมีส่วนในการทำให้สงฆ์ไม่ยินดีในการประพฤติพรหมจรรย์ พระพุทธองค์ทรงตระหนักถึงผลเสียข้อนี้และได้มีพุทธทำนาย ไว้ว่า “อีกประการหนึ่งในอนาคต ภิกษุทั้งหลายจักเป็นผู้อยู่คลุกคลีด้วยภิกษุณี นางสิกขมานา และ สมณุทเทส เมื่อมีการคลุกคลีด้วยภิกษุณี นางสิกขมานา และสมณุทเทส พึงหวังข้อนี้ได้ว่า เธอเหล่านั้นจักเป็นผู้ไม่ยินดีประพฤติพรหมจรรย์ จักต้องอาบัติเศร้าหมองบางอย่าง หรือจักบอกคืนสิกขาเวียนมาเพื่อเป็นคฤหัสถ์ ภิกษุทั้งหลาย ภัยในอนาคตข้อที่ ๔-๕ นี้ ซึ่งยังไม่บังเกิดในบัดนี้ แต่จักบังเกิดในกาลต่อไป ภัยนั้นอันเธอทั้งหลายพึงรู้ไว้เฉพาะ ครั้นแล้วจึงพยายามเพื่อละภัยนั้น”[๔๙๘]

ด้วยเหตุนี้เมื่อพระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้สตรีบวชในพระธรรมวินัยแล้ว แต่ก็ยังทรง มีความหนักพระทัยว่าพรหมจรรย์ จะไม่ยั่งยืนมั่นคง จึงได้ทรงล้อมรั้วเอาไว้แต่แรกโดยประทานครุธรรม ๘ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ก็เปรียบเหมือนเขื่อนหรือรั้วที่คอยป้องกันและประกันความมั่นคงถาวรของหมู่สงฆ์

---

[๔๙๕]วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๙๗/๖๒๑.

[๔๙๖]องฺ.จตุกฺก. (ไทย) ๒๑/๑๕๙/๑๗๐-๑๗๒.

[๔๙๗]วิ.มหา. (ไทย) ๑/๓๘๙/๖๑๗.

[๔๙๘]องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๘๐/๑๐๗.

การที่พระพุทธองค์ทรงคาดการณ์ถึงสิ่งอันจะเกิดขึ้นจากการมีสงฆ์ ๒ ฝ่ายนี้ อาจเป็น เหตุผลหนึ่งที่ทำให้พระพุทธองค์ตรัสว่าการมีภิกษุณีจะทำให้อายุพุทธศาสนาสั้นลง หากจะพิจารณา ตามหลักโดยทั่วๆ ไปแล้ว ในสภาพการณ์ที่มีชนกลุ่มหนึ่งแบ่งเป็น ๒ พวก พวกหนึ่งเป็นผู้มาก่อน อีกพวกหนึ่งเป็นผู้มาทีหลัง เมื่ออยู่รวมกันแล้วต่อมาเกิดเหตุการณ์ไม่ดี มีผลเสียหายขึ้น ฝ่ายที่จะถูกกล่าวโทษมักจะเป็นผู้มาทีหลัง โดยฝ่ายหลังมีแนวโน้มที่จะถูกตำหนิว่าเป็นตัวปัญหาเพราะชนกลุ่มแรกนั้นสามารถอยู่กันมาก่อนแล้วโดยไม่มีปัญหา หรือจะมีบ้างเล็กน้อยไม่รุนแรงนัก เมื่อเกิดเหตุไม่ดีขึ้นคำตำหนิจึงมักตกอยู่กับฝ่ายหลังว่ามาทำให้กลุ่มต้องมีอันเป็นไป ซึ่งอันนี้ก็เป็นข้อสังเกตที่อาจจะเป็นข้อวินิจยถึงเหตุผลในการที่ภิกษุณีถูกกล่าวว่าจะเป็นฝ่ายทำให้พรหมจรรย์เสื่อมไป ซึ่งถ้าจะพิจารณากันจริงๆ อย่างยุติธรรมแล้ว สิ่งใดก็ตามอันเกิดขึ้นกับสงฆ์ทั้ง ๒ ฝ่าย และเป็นความเศร้าหมองแห่งพรหมจรรย์นั้น ก็ย่อมน่าจะผิดด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย เพราะการตบมือข้างเดียวนั้นไม่อาจจะดังได้ และหากจะมองไปมันก็ไม่ได้เป็นความชั่วร้ายของสตรีเพศ หากแต่เป็นเพราะความงาม ความน่ารักอันเป็นเสน่ห์ตามธรรมชาติของสตรี และความอ่อนแอของบุรุษเพศประกอบกันมากกว่า

เมื่อพิจารณาตามความเป็นจริงของหลักฐานที่ปรากฏแล้ว ก็จะเห็นว่าภิกษุณีที่ก่อให้เกิดเรื่องวุ่นวายในพุทธศาสนาก็มีบ้าง แต่ภิกษุณีก็ไม่ได้มีบทบาทในการทำให้เกิดผลเสียหายแก่ พระพุทธศาสนาแต่ฝ่ายเดียว ดังจะเห็นได้ตามที่ ฉัตรสุมาลย์ กล่าวไว้ว่า

“ไม่ปรากฏว่ามีสังฆเภทในภิกษุณีสงฆ์ ภิกษุณีที่ประพฤตินอกลู่นอกทางก็มีอยู่บ้าง แต่เทียบกันแล้วก็ยังเป็นรองเหตุการณ์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในหมู่ของภิกษุสงฆ์ สังฆเภทที่เกิดขึ้นในหมู่ของภิกษุสงฆ์นั้น ปรากฏแม้ในครั้งพุทธกาล นับครั้งสำคัญได้ ๒ ครั้ง ครั้งแรก คือ เรื่องราวที่พระเทวทัตทูลขอเป็นประธานคณะสงฆ์เสียเอง เสนอให้ภิกษุต้องถือวัตรอีก ๕ ข้อ แต่พระพุทธองค์ไม่ทรงเห็นด้วย เป็นเหตุให้พระเทวทัตแยกตนไปตั้งคณะใหม่ สังฆเภท ครั้งที่ ๒ เกิดขึ้นที่เมืองโกสัมพีเนื่องจากการพิพาทกันระหว่างสงฆ์ ๒ ฝ่าย ฝ่ายหนึ่งเป็นพระวินัยธร อีกฝ่ายหนึ่งเป็นพระธรรมกฎีกา...สังฆเภทครั้งนั้นกิน

เวลานานจนกระทั่งชาวเมืองโกสัมพีผู้ศรัทธาในองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเกิดความเบื่อหน่ายไม่พอใจ จึงพร้อมใจกันงดใส่บาตร เลิกทำนุบำรุงภิกษุสงฆ์ แห่งเมืองโกสัมพีโดยสิ้นเชิง สังฆเภททั้ง ๒ ครั้งที่กล่าวมาข้างต้นแสดงให้เห็นว่าต้นเหตุที่จะบั่นทอนพระศาสนามิได้อยู่ห่างไกล แต่เป็นภิกษุสงฆ์นั้นเองต่างหาก ภิกษุณีสงฆ์แม้จะมีเรื่องวุ่นวายอยู่บ้าง แต่ก็ไม่เคยมีปรากฏว่า จะกระทำการในขั้นรุนแรงที่จะเป็นผลกระทบกระเทือนต่อพระศาสนามากเท่าภิกษุสงฆ์ ภิกษุณีสงฆ์หาได้มีส่วนเข้าไปยุ่งเกี่ยวด้วยไม่[๔๙๙]

อนึ่งในการที่พระพุทธองค์ทรงยอมรับให้สตรีบวชได้นั้นก็ปรากฏว่าสตรีมีธรรมหรือวินัยที่จะต้องถือปฏิบัติยุ่งยากมากกว่า และแตกต่างไปกว่าชายที่บวชเป็นภิกษุ คือ ผู้ที่จะบวชเป็น ภิกษุณีจะต้องยอมรับครุธรรม ๘ ขณะที่ผู้ที่จะบวชเป็นภิกษุไม่มี อันตรายิกธรรมหรือธรรมสำหรับขอบวชนั้นของภิกษุณีมีถึง ๒๔ ข้อ ในขณะที่ของภิกษุมีเพียง ๑๕ ข้อ นอกจากนั้นสตรีที่จะเป็นภิกษุณีจะต้องผ่านการกระทำพิธีบวชจากทั้งภิกษุสงฆ์และภิกษุณีสงฆ์จึงจะถือว่าสมบูรณ์ แต่ภิกษุสงฆ์นั้นสามารถทำพิธีบวชให้แก่ภิกษุใหม่ได้เอง และไม่ต้องทำการขอแก่ภิกษุณี

๘.๒.๒ ครุธรรม ๘

ในเรื่องความแตกต่างของกฎเกณฑ์ต่างๆ นี้ จะได้พิจารณาวิเคราะห์ วิจารณ์เป็นเรื่องๆ ไป ในประเด็นที่เกี่ยวกับครุธรรมนั้นพระพุทธองค์ตรัสแก่พระอานนท์ว่า “อานนท์ บุรุษกั้นทำนบแห่งสระใหญ่ไว้ก่อนเพื่อไม่ให้น้ำไหลไป แม้ฉันใด เราบัญญัติครุธรรม ๘ ประการ แก่ภิกษุณี เพื่อไม่ให้ภิกษุณีละเมิดตลอดชีวิต ฉันนั้นเหมือนกัน[๕๐๐]

ครุธรรม ๘ ประการนั้น ประกอบด้วย

๑. ภิกษุณีอุปสมบทแล้ว ๑๐๐ ปี ต้องกราบไหว้ ลุกรับ ทำอัญชลีกรรม สามีจิกรรม แก่ภิกษุที่อุปสมบทในวันนั้น ธรรมแม้นี้ภิกษุณีต้องสักการะเคารพนับถือบูชา ไม่ละเมิดตลอดชีวิต

---

[๔๙๙]ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, **ภิกษุณียังมีอยู่หรือ**, หน้า ๓๙-๔๒.

[๕๐๐]วิ.จู. (ไทย) ๗/๕๑๘/๒๕๙.

๒. ภิกษุณีไม่พึงอยู่จำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ ธรรมแม้นี้ ภิกษุณีต้องสักการะ เคารพ นับถือ บูชาไม่ละเมิดตลอดชีวิต

๓. ภิกษุณีต้องหวังธรรม ๒ ประการ คือ ถามวันอุโบสถหนึ่ง เข้าไปฟังธรรมรับคำสั่งสอนจากภิกษุซึ่งสงฆ์ได้มอบหมายหน้าที่ให้เป็นผู้สั่งสอนทุกๆ กึ่งเดือน ธรรมแม้นี้ ภิกษุณีต้อง สักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่ละเมิดตลอดชีวิต

๔. ภิกษุณีอยู่จำพรรษาแล้ว ต้องปวารณาในสงฆ์ ๒ ฝ่าย โดยสถานทั้ง ๓ คือ โดย ได้เห็น โดยได้ยิน หรือโดยรังเกียจ ธรรมแม้นี้ ภิกษุณีต้องสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่ละเมิดตลอดชีวิต

๕. ภิกษุณีต้องธรรมที่หนักแล้ว ต้องประพฤติปักขมานัตในสงฆ์ ๒ ฝ่าย ธรรมแม้นี้ ภิกษุณีต้องสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่ละเมิดตลอดชีวิต

๖. ภิกษุณีต้องแสวงหาอุปสัมปทาในสงฆ์ ๒ ฝ่าย เพื่อสิกขมานา สำหรับผู้มีสิกขา อันศึกษาแล้วในธรรม ๖ ประการ ครบ ๒ ปีแล้ว ธรรมแม้นี้ภิกษุณีต้องสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่ละเมิดตลอดชีวิต

๗. ภิกษุณีไม่พึงด่า บริภาษภิกษุ โดยปริยายอย่างใดอย่างหนึ่ง ธรรมแม้นี้ ภิกษุณี ต้องสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่ละเมิดตลอดชีวิต

๘. ตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไป ปิดทางไม่ให้ภิกษุณีทั้งหลายสอนภิกษุ เปิดทางให้ภิกษุ ทั้งหลายสอนภิกษุณี ธรรมแม้นี้ ภิกษุณีต้องสักการะ เคารพ นับถือ บูชา ไม่ละเมิดตลอดชีวิต[๕๐๑]

ครุธรรม ๘ ประการนี้ พระพุทธองค์ทรงบัญญัติแก่ภิกษุณีสงฆ์โดยเป็นการวางเงื่อนไขพิเศษให้ภิกษุณีถือปฏิบัติเป็นพิเศษนอกเหนือจากวินัยของสงฆ์ เปรียบได้กับการล้อมรั้ว หรือสร้างทำนบเสียชั้นหนึ่งก่อน เพื่อคอยป้องกันทำหน้าที่ไม่ให้ภิกษุณีเป็นเหตุให้เกิดความเสื่อมแก่พระพุทธศาสนาได้ง่าย

---

[๕๐๑]วิ.จู. (ไทย) ๗/๕๑๖/๒๕๖-๒๕๗.

ครุธรรมขอที่ ๑ อันเกี่ยวกับการที่ภิกษุณีแม้บวชก่อนก็ต้องทำความเคารพภิกษุแม้บวชใหม่ในวันนั้น ถ้าดูกันอย่างผิวเผินก็จะเห็นว่าเป็นความต้องการให้ภิกษุณีนอบน้อมต่อภิกษุ แต่ อย่างเดียว ทั้งยังสะท้อนให้เห็นทรรศนะที่เห็นสตรีแม้ในเพศบรรพชิตเป็นผู้ที่ด้อยกว่า เพราะสำหรับภิกษุแล้ว ภิกษุที่บวชก่อนจะไม่ทำความเคารพภิกษุผู้บวชภายหลังโดยถือระบบอาวุโสด้วยการนับพรรษาของการบรรพชามิใช่ถือ อายุ ชั้น วรรณะ สำหรับภิกษุณีการบัญญัติกฎนี้ดูเหมือนจะเป็นการแบ่งชั้นโดยถือเพศ ไม่ได้ถือหลักช่วงระยะเวลาของการบรรพชา สำหรับจัดลำดับอาวุโสเยี่ยงภิกษุ ในประเด็นนี้ฝ่ายภิกษุณีสงฆ์เองก็รู้สึกถึงความไม่เป็นธรรมที่ไม่ได้ใช้หลักอาวุโสเช่นเดียวกับภิกษุ เพราะในพระไตรปิฎกนั้นมีกล่าวไว้ว่า พระนางปชาบดีโคตมีได้ทูลขอพรจากพระพุทธองค์โดยผ่านทางพระอานนท์ให้อนุญาตการกราบไหว้ การลุกรับ การทำอัญชลีกรรม สามีจิกรรมแก่ภิกษุและภิกษุณีตามลำดับผู้แก่ แต่พระองค์ไม่ทรงประทานให้[๕๐๒]

ครุธรรมข้อนี้ดูไปแล้วก็เหมือนกับว่าขัดกับทรรศนะในพุทธศาสนาที่ว่าชายไม่ได้เกิดมาเหนือกว่าหญิงเพราะเพศ พุทธศาสนาตัดสินบุคคลด้วยคุณธรรมและกรรมที่บุคคลประพฤติปฏิบัติ ถ้าตามหลักนี้แล้ว การทำความเคารพก็ควรจะเป็นการเคารพต่อผู้ที่ทรงคุณธรรมทรงกุศลมากกว่า แต่ที่พระพุทธองค์ทรงบัญญัติครุธรรมข้อ ๑ ไว้เช่นนี้ อาจทรงมีเหตุผลอื่นที่เราควรจะต้องพิจารณาด้วย

ประการหนึ่งก็คือว่าครุธรรมข้อนี้ใช้ว่าภิกษุณีจะต้องปฏิบัติทุกกรณีไป เพราะปรากฏมีข้อยกเว้นในพระไตรปิฎกที่กล่าวไว้ถึงกรณีที่ภิกษุจะไม่ได้รับการเคารพจากภิกษุณี เช่น กรณีภิกษุนั้นประพฤติไม่เหมาะสม เช่น ภิกษุฉัพพัคคีย์สาดน้ำโคลนใส่ภิกษุณี[๕๐๓] และแสดงกิริยาไม่สุภาพ หยอกเย้าภิกษุณี พระพุทธองค์ก็ทรงตัดสินว่าภิกษุที่กระทำเช่นนี้ ไม่สมควรได้รับการเคารพจากภิกษุณี ซึ่งก็เป็นการแสดงและยืนยันให้เห็นถึงการยังคงยึดหลักการกระทำของบุคคลเป็นสำคัญ และค่าของคนอยู่ที่การประพฤติปฏิบัติ ไม่ใช่ที่เพศหรือฐานะ

---

[๕๐๒]วิ.จู. (ไทย) ๗/๕๒๑/๒๖๐-๒๖๑.

[๕๐๓]วิ.จู. (ไทย) ๗/๕๓๓/๒๖๖.

อีกประการหนึ่งข้อวินิจฉัยที่อาจเป็นไปของบางท่านที่ว่าการที่พระองค์ทรงบัญญัติเช่นนี้ ก็เพื่อแสดงให้เห็นธรรมชาติของหญิงว่า หญิงเป็นเพศอ่อนโยน แม้เป็นสงฆ์เสมอกันก็มิได้กระด้างตอเพศชาย แต่ยังคงรักษาความเป็นหญิงไว้แม้เมื่อถือพรหมจรรย์

อย่างไรก็ตาม ถ้าจะพิจารณาเฉพาะครุธรรมขอที่ ๑ นี้แล้ว ก็พอจะเห็นว่าพระพุทธ องค์ทรงมีทรรศนะไปในทางที่เห็นสตรีเป็นเพศต่ำต้อย ไม่สมควรได้รับการยกย่องจากบุรุษ แต่การตัดสินสิ่งเหล่านี้โดยไม่พิจารณาถึงระเบียบประเพณีสภาพแวดล้อมทางสังคมสมัยนั้นจะไม่เป็นการถูกต้อง เราจำต้องพิจารณาถึงสิ่งเหล่านี้ประกอบว่า ความเชื่อและความรู้สึกที่ว่าบุรุษเป็นเพศที่เหนือกว่าสตรีนั้นมีมาช้านาน จนฝังรากลึกอยู่ในความรู้สึกของคนโดยทั่วไป แม้แต่ในสมัยปัจจุบันซึ่งกาลเวลาล่วงเลยจากสมัยพุทธกาลมาแล้วตั้ง ๒๕๐๐ ปีเศษ และสังคมมนุษย์ก็ได้พัฒนามาแล้วเป็นอย่างมาก แต่ความรู้สึกเช่นนี้ก็ยังมิได้หายไปจากมนุษยชาติไม่ว่าจะเป็นสังคมตะวันตกหรือตะวันออก ครุธรรมข้อแรกนี้ก็เป็นการถืออนุโลมคล้อยตามความเชื่อที่มีมานมนาน เพื่อต้องการให้สังคมสงฆ์ไม่ขัดกับสังคมทางโลกมากนัก อีกทั้งการทำความเคารพเช่นนั้น ก็ถือเป็นมารยาททางสังคมมากกว่าที่จะเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความไร้เกียรติของสตรี นอกจากนี้การจะให้ภิกษุทำความเคารพภิกษุณีที่แก่พรรษากว่านั้น จะเป็นการฝืนความเชื่อ ความรู้สึกคนในขณะนั้นมากไป พระพุทธองค์ทรงยอมรับในความสามารถของสตรี และได้พยายามหาทางที่จะยกระดับสตรีในหลายๆ ทาง และทางสำคัญที่พระองค์ทรงทำก็คือ อนุญาตให้สตรีเข้าบวชได้ แต่ในการพิจารณาก็ควรตระหนักว่านอกเหนือไปจากการยกสถานภาพของสตรีนี้ พระองค์ก็มีสิ่งที่จะต้องทรงคำนึงถึง คือ การเผยแพร่ศาสนาในระยะแรกๆ ที่ทรงประดิษฐานพุทธศาสนา พระองค์จะต้องทรงคำนึงถึงการทำให้คนส่วนใหญ่เลื่อมใส ยอมรับในศาสนาของพระองค์ ดังนั้น ถึงพระองค์จะทรงพยายามที่จะเปลี่ยนแปลงสถานภาพของสตรีให้ดีขึ้น แต่ก็ยังไม่สามารถเปลี่ยนได้โดยทั้งหมด เพราะถ้าทำเช่นนั้นจะเป็นการขัดต่อขนบธรรมเนียมประเพณี ความเชื่อในขณะนั้น จนเกินไปอันจะมีผลเสียในด้านที่จะทำให้คนไม่ค่อยยอมรับพุทธศาสนาเท่าที่ควร สิ่งเหล่านี้อาจ

เป็นเหตุผลหนึ่งที่ทำให้พระพุทธองค์ต้องยังบัญญัติหลักหรือกฎให้สอดคล้องกับสภาพความเชื่อ ความรู้สึกของคนในสมัยนั้นพอสมควร และแม้ว่าพระองค์จะไม่ทรงลำเอียงโดยถือเพศ แต่ก็ยังไม่ทรงอยู่ในสภาพและโอกาสเหมาะที่จะยกระดับสตรีให้เท่าเทียมกับบุรุษโดยทั้งหมด

ข้อเท็จจริงอีกอย่างหนึ่งที่ไม่ควรมองข้ามไปก็คือ การบัญญัติพระวินัยของพระพุทธองค์นั้นส่วนหนึ่งได้ทรงบัญญัติอนุโลมตามสภาพแวดล้อมทางสังคมที่เป็นอยู่เฉพาะหน้า พระวินัยที่ทรงบัญญัติแล้วจึงปรับปรุงได้ และเปลี่ยนแปลงได้ตามสภาพการณ์ที่เปลี่ยนไป ไม่ใช่เป็นความจริงนิรันดรอย่างพระธรรม การบัญญัติวินัยที่ขัดกับความเชื่อถือและความรู้สึกนึกคิดของสังคมโดยสิ้นเชิง ย่อมไม่เป็นประโยชน์แก่พระศาสนาโดยส่วนเดียว ซึ่งชาวพุทธคงไม่ปรารถนาที่จะให้ผู้ทรงเป็นสัพพัญญูอย่างพระพุทธเจ้าทรงกระทำเช่นนั้น

การบัญญัติครุธรรมข้อ ๑ สำหรับนางภิกษุณีเช่นนี้ นอกจากเหตุผล คือ เป็นการล้อมรั้วป้องกันความเสื่อมสูญหายของพระศาสนาโดยเร็วดังที่ตรัสแก่พระอานนท์แล้ว อีกเหตุผลหนึ่งก็คงจะอนุโลมตามความรู้สึกหรือความคิดเห็นของสังคมสมัยนั้นด้วย แม้การบัญญัติเช่นนี้อาจเป็นข้อเสียหายให้พระองค์ถูกตำหนิว่าทรงกดขี่หรือไม่ยกย่องสตรี แต่พระองค์ก็จำต้องยอมถูกตำหนิเพื่อให้พระศาสนาสามารถแพร่หลายไปได้โดยสะดวกเพื่อประโยชน์ของเวไนยสัตว์ส่วนใหญ่ เข้าทำนองยอมเสียสละประโยชน์ส่วนน้อย เพื่อรักษาประโยชน์ส่วนใหญ่ไว้ ซึ่งการปฏิบัติเช่นนี้ถ้าพิจารณาให้ถ่องแท้ก็จะเห็นว่าเข้ากับหลักคำสอนของพระองค์ที่ตรัสว่า “นรชน พึงสละทรัพย์ เพราะเหตุแห่งอวัยวะ เมื่อรักษาชีวิตพึงสละอวัยวะ เมื่อตามระลึกถึงธรรม พึงสละอวัยวะ ทรัพย์และแม้ชีวิตเสียทุกอย่าง”[๕๐๔]

---

[๕๐๔]คณะกรรมการกองตำรามหามกุฏราชวิทยาลัย, **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๓**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย, ๒๕๑๗), หน้า ๒๒.

ครุธรรมข้อ ๒ ซึ่งห้ามไม่ให้ภิกษุณีอยู่ในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ[๕๐๕] นั้นไม่ได้บัญญัติเป็นการ แยกพวก แต่เป็นการบัญญัติขึ้นเพื่อผลประโยชน์ของภิกษุณีเอง คือ เพื่อการเรียนการสอนธรรมะ จะได้เป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ เพราะตามวินัยแล้ว ภิกษุณีจะต้องฟังคำสั่งสอนจากสงฆ์ทุกกึ่งเดือน โดยภิกษุผู้สอนนั้นจะเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถแตกฉานในหลักธรรมและวินัยของศาสนา ภิกษุณีจึงต้องอยู่ในอาวาสที่มีภิกษุ เพื่อทั้งฟังธรรม และเพื่อให้ครบองค์ที่จะสามารถประพิธีกรรมได้ เนื่องจากพิธีกรรมของภิกษุณีนั้นต้องกระทำในสงฆ์ทั้ง ๒ ฝ่าย แต่สำหรับภิกษุแล้ว ไม่จำเป็นต้องอยู่ในอาวาสที่มีภิกษุณี เพราะทั้งการฟังธรรมและการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาบางอย่างของภิกษุ ไม่ขึ้นต่อหรือไม่จำเป็นต้องให้ภิกษุณีรับรู้และไม่ต้องกระทำในสงฆ์ทั้ง ๒ ฝ่าย

อีกประการหนึ่ง กฎนี้ก็เป็นการบัญญัติขึ้นเพื่อป้องกันภัยอันจะเกิดจากการที่ภิกษุณีอยู่แต่เพียงลำพังในที่เปลี่ยวหรืออยู่กันเฉพาะหมู่ภิกษุที่ซึ่งไม่อาจต่อสู้ป้องกันภัยทั้งจากสัตว์และคนผู้ปองร้าย ดังปรากฏมีเรื่องของภิกษุณีนามว่าอุปบลวัณณา มาณพคนหนึ่งได้มีจิตปฏิพัทธิ์ต่อนาง มาเป็นเวลานาน แม้เมื่อบวชแล้วเขาก็คงยังหลงรักอยู่ เมื่อภิกษุณีอุปบลวัณณาบิณฑบาตเสร็จแล้วกลับเข้ากุฏี นั่งบนเตียง มาณพนั้นก็ปล้ำประทุษร้ายนางจนสำเร็จประสงค์[๕๐๖]

ฉัตรสุมาลย์ ได้ตั้งข้อสังเกตุไว้ว่า ในกรณีปัญหาที่จะตั้งถามได้ว่า ทำไมต้องให้ภิกษุสงฆ์ป้องกันภิกษุณีนั้น ควรจะต้องพิจารณาถึงสิ่งแวดล้อมในสมัยนั้นว่า วัฒนธรรมอินเดีย เมื่อ ๒๕๐๐ ปีก่อนนั้น ชาวอินเดียยังเชื่อว่าสตรีเพศเมื่อเล็กอยู่ก็ควรอยู่ในความคุ้มครองของบิดามารดา เมื่อแต่งงานแล้วก็อยู่ในความคุ้มครองของสามี และเมื่อแก่ตัวลงก็อยู่ในความคุ้มครองของลูกหลาน ความคิดที่ว่าสตรีเมื่อออกบวชเป็นภิกษุณีแล้ว

---

[๕๐๕]ครุธรรมข้อนี้เปรียบเหมือนกับปาจิตตีย์ข้อ ๕๖ ที่บัญญัติขึ้นหลังจากมีเรื่องว่าภิกษุณีบางองค์กลับจากจำพรรษาจากนครสาวัตถี แต่ไม่ได้ฟังธรรมเพราะไม่มีภิกษุอยู่ในเมืองนั้น

[๕๐๖]วิ.มหา. (ไทย) ๑/๕๕/๒๕๖.

ควรได้รับความคุ้มครองจากภิกษุก็เป็นไปโดยสอดคล้องกับความคิด วัฒนธรรม ประเพณีหรือความเชื่อในสมัยนั้น[๕๐๗]

ครุธรรมข้อ ๓ บัญญัติให้ภิกษุณีไปถามวันอุโบสถและไปฟังคำสั่งสอนจากภิกษุทุกกึ่ง เดือน[๕๐๘] ในพุทธศาสนาการให้โอวาทและการสอนธรรมนั้นเป็นสิ่งสำคัญ ทั้งผู้ที่จะแสดงธรรมนั้นจะต้องมีคุณสมบัติหรือองค์คุณ ๘ ที่กำหนดไว้ คือ

๑. เป็นผู้มีศีล คือ สำรวมด้วยปาติโมกขสังวรศีลสมบูรณ์ ด้วยอาจาระและโคจรอยู่มีปรกติเห็นภัยในโทษเพียงเล็กน้อย สมาทานศึกษาอยู่ในสิกขาบททั้งหลาย

๒. เป็นพหูสูต คือ ทรงสุตะ เป็นผู้สั่งสมสุตะธรรมเหล่านั้นได้งามในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด ประกาศพรหมจรรย์ พร้อมทั้งอรรถ ทั้งพยัญชนะ ครบบริบูรณ์ บริสุทธิ์ธรรมเห็นปานนั้นอันภิกษุนั้นได้สดับมาก ทรงจำไว้ได้ คล่องปากขึ้นใจ แทงตลอดด้วยปัญญา

๓. พระปาติโมกข์ทั้งสองมาแล้วด้วยดีโดยพิสดารแก่ภิกษุนั้น คือ ภิกษุนั้นจำแนกได้ดี คล่องแคล่วดี วินิจฉัยได้เรียบร้อยโดยสูตร โดยอนุพยัญชนะ

๔. เป็นผู้มีวาจาสละสลวย ชัดเจน

๕. เป็นที่นิยมชมชอบของพวกภิกษุณีโดยมาก

๖. เป็นผู้สามารถกล่าวสอนภิกษุณีได้

๗. เป็นผู้ไม่เคยล่วงครุธรรมกับสตรีผู้ครองกาสายะบวชเฉพาะพระผู้มีพระภาค พระองค์นี้ และ

๘. มีพรรษได้ ๒๐ หรือเกิน ๒๐[๕๐๙]

นอกจากนี้แล้ว พระพุทธองค์ยังได้ทรงกำหนดคุณสมบัติของสงฆ์ที่จะให้โอวาท องค์ ต่างๆ ของผู้ที่ไม่เหมาะสม ไม่สมควรให้โอวาทแก่ภิกษุณี คือ

---

[๕๐๗]ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, **ภิกษุณียังมีอยู่หรือ**, หน้า ๒๔.

[๕๐๘]ครุธรรมข้อนี้เปรียบเหมือนกับปาจิตตีย์ข้อ ๕๙ ที่บัญญัติขึ้นหลังจากมีเรื่องว่าภิกษุณีไม่ใคร่ไต่ถามวันอุโบสถและฟังธรรมกับภิกษุ

[๕๐๙]วิ.มหา. (ไทย) ๒/๔๐๗/๔๖๓-๔๖๔.

๑. เป็นอลัชชี

๒. เป็นพาล

๓. ไม่ใช้ปกตัตตะ

๔. เป็นผู้พูดประสงค์ให้เคลื่อนจากพรหมจรรย์

๕. หาใช่เป็นผู้พูดประสงค์ให้ออกจากอาบัติไม่[๕๑๐]

องค์อื่นๆ ที่ทำให้ภิกษุนั้นเป็นผู้ไม่พึงให้โอวาท คือ

๑. เป็นผู้มีความประพฤติทางกายไม่บริสุทธิ์

๒. เป็นผู้มีความประพฤติทางวาจาไม่บริสุทธิ์

๓. เป็นผู้มีอาชีวะไม่บริสุทธิ์

๔. เป็นผู้เขลา ไม่ฉลาด

๕. ถูกซักเข้า ไม่สามารถให้คำตอบข้อที่ซักถาม[๕๑๑]

นอกจากนี้ยังมีองค์อื่นอีกที่ทำให้ภิกษุนั้นเป็นผู้ไม่เหมาะสมที่จะให้โอวาท คือ

๑. เป็นผู้ประกอบด้วยอนาจารทางกาย

๒. เป็นผู้ประกอบด้วยอนาจารทางวาจา

๓. เป็นผู้ประกอบด้วอนาจารทางกายและวาจา

๔. ด่าบริภาษภิกษุทั้งหลาย

๕. คลุกคลีกับภิกษุทั้งหลาย ด้วยการคลุกคลีอันไม่สมควรอยู่[๕๑๒]

ข้อกำหนดคุณสมบัติของผู้ที่จะแสดงธรรมนั้นชี้ให้เห็นว่า ภิกษุที่จะแสดงธรรมและให้ โอวาทแก่ภิกษุณีนั้น มิใช่ว่าจะเป็นใครก็ได้ แต่จะต้องเป็นผู้ที่มีคุณสมบัติต่างๆ ครบถ้วน จึงจะจัดว่าเหมาะสม นับเป็นการแสดงถึงความสนพระทัยในผลประโยชน์ของฝ่ายภิกษุณีสงฆ์ของพระพุทธองค์อย่างแท้จริง

---

[๕๑๐]วิ.ป. (ไทย) ๘/๑๒๐๔/๕๓๖.

[๕๑๑]วิ.ป. (ไทย) ๘/๑๒๐๔/๕๓๗.

[๕๑๒]เรื่องเดียวกัน.

นอกเหนือจากคุณสมบัติของผู้แสดงธรรมแล้ว ยังมีบทบัญญัติอื่นๆ เกี่ยวกับการแสดงธรรม คือ การแสดงธรรมนั้นจะต้องไม่แสดงในที่อยู่อาศัยของภิกษุณี และจะต้องไม่เป็นในเวลา หลังอาทิตย์ตก ซึ่งการบัญญัตินี้เป็นผลที่มีกรณีที่มีการแสดงธรรมฟังธรรม กันจนเย็นค่ำ แล้วภิกษุณีจะกลับเข้าเมืองเต่ประตูเมืองปิดแล้วจึงพากันพักแรมอยู่นอกเมือง รุ่งสายจึงเข้าเมืองได้ ประชาชนพากันเพ่งโทษ ติเตียนว่า ภิกษุณีเหล่านี้กระทำเหมือนไม่ใช่ผู้ประพฤติพรหมจรรย์ ต่างวิพากษ์วิจารณ์ ติเตียน พระศาสดาจึงทรงบัญญัติการกล่าวสอนภิกษุณีเมื่ออาทิตย์อัสดงแล้ว เป็นปาจิตตีย์

ครุธรรมข้อ ๔ เป็นบทบัญญัติที่ต่อเนื่องจากครุธรรมข้อ ๓ เป็นการว่าด้วยการปวารณาในสงฆ์ทั้ง ๒ ฝ่าย โดยสถานทั้ง ๓ คือ โดยได้เห็น โดยได้ยิน หรือโดยสงสัย การปวารณาของภิกษุณีจะต้องทำในสงฆ์ทั้ง ๒ ฝ่าย แต่สำหรับภิกษุนั้นสามารถจะทำได้โดยลำพังฝ่ายเดียว แสดงให้เห็นว่า ภิกษุณีนั้นต้องขึ้นต่อภิกษุ แต่ถ้าจะพิจารณาในอีกแง่หนึ่งก็อาจมองได้ในแง่ที่ว่าภิกษุนั้นยัง สิทธิ์ในการที่จะให้เรื่องต่างๆ เป็นส่วนตัว ซึ่งอันนี้อาจเป็นผลจากการที่ฝ่ายบุรุษมีบางสิ่งที่ไม่สมควรเปิดเผย โดยเฉพาะกับเพศตรงข้าม ยิ่งกว่านั้นภิกษุบางองค์นั้น ก็มีพฤติกรรมที่ค่อนข้างจะเป็นที่ลำบากใจแก่การรับฟังของสตรีเพศ ภิกษุเองก็จะรู้สึกกระดาก เก้อเขินที่จะกล่าวถึงความผิด หรือความคาดไม่ถึงในพฤติกรรมบางอย่างของภิกษุที่ยังเป็นปุถุชนบางองค์ ซึ่งก็มองได้ว่า การให้ภิกษุทำปวารณาในหมู่ภิกษุสงฆ์นั้นอาจจะเป็นความต้องการที่จะไม่ให้ภิกษุณีกระดาก เก้อเขินที่จะต้องรับรู้พฤติกรรมบางอย่างของเพศตรงข้ามที่เป็นบรรพชิตด้วยกัน ส่วนทางฝ่ายภิกษุณีนั้นการผิดวินัยอาจมีบ้าง แต่โดยส่วนใหญ่แล้วไม่น่าอาย หรือเก้อเขินเป็นไปอย่างทางฝ่ายภิกษุ จนไม่สามารถกล่าวในสงฆ์ทั้ง ๒ ฝ่ายได้[๕๑๓]

อย่างไรก็ตาม ต่อมาภายหลังได้มีการเปลี่ยนแปลงครุธรรมข้อนี้ โดยที่ภิกษุณีได้รับ อนุญาตให้ปวารณากับภิกษุณีได้ด้วยเหตุผลเดียวกับที่ทรงลดหย่อนบัญญัติบางข้อ เช่น ให้ภิกษุณี แสดงปาฏิโมกข์ รับอาบัติ แสดงอาบัติ ทำกรรม ยกกรรมได้[๕๑๔]

---

[๕๑๓]Horner.I.B., **Women Under Primitive Buddhism**, p ๑๓๕.

[๕๑๔]วิ.จู. (ไทย) ๗/๕๒๕,๕๒๗,๕๒๙,๕๓๑/๒๖๓-๒๖๕.

ครุธรรมข้อ ๕ ภิกษุณีต้องธรรมที่หนักแล้วต้องประพฤติปักขมานัตในสงฆ์ ๒ ฝ่าย ธรรมข้อนี้ภายหลังก็ได้มีการเปลี่ยนแปลงลดหย่อนเช่นกัน ด้วยเหตุผลเดียวกับที่ลดหย่อนให้ภิกษุณีแสดงปาฏิโมกข์ได้ ปรับอาบัติแก่ภิกษุณีได้ การลดหย่อนเหล่านี้ถึงแม้จะเป็นด้วยอิทธิพลจากสิ่งภายนอกแต่ก็สะท้อนให้เห็นถึงแนวโน้มที่ภิกษุณีจะแยกตัวเองและพยายามไม่ขึ้นต่อฝ่ายภิกษุสงฆ์มากนักในการปกครองกันภายในฝ่ายภิกษุณีสงฆ์[๕๑๕]

ครุธรรมข้อ ๖ เมื่อสิกขมานา[๕๑๖] ที่ประพฤติตามวินัยครบ ๒ ปีแล้ว จะอุปสมบทนั้นจะ ต้องขออนุญาตจากสงฆ์ทั้ง ๒ ฝ่าย ครุธรรมข้อนี้แสดงให้เห็นถึงข้อปฏิบัติพิเศษสำหรับผู้ที่จะเป็น ภิกษุณี คือ ต้องเป็นสิกขมานาก่อน ๒ ปี โดยมีจุดประสงค์เพื่ออบรมสั่งสอน ทั้งยังเป็นช่วงระยะเวลาที่จะทดลองดูว่า ผู้นั้นมีศรัทธาตั้งใจจริง อดทน สามารถปฏิบัติตามศีล และข้อบัญญัติที่ตั้งไว้จนสมควรได้รับการอุปสมบทเป็นภิกษุณีหรือไม่ เพราะการครองเพศบรรพชิตของสตรีนั้นมิใช่เป็นสิ่งที่จะทำได้ง่าย หากในช่วงเวลาดังกล่าวเกิดเปลี่ยนใจไม่ประสงค์จะบวชก็มีเสรีภาพที่จะกลับไปสู่การครองเรือนตามเดิมได้ แต่ที่สำคัญก็คือ สตรีต้องมีครรภ์ สตรีบางคนอาจแยกหรือพลัดพรากจากสามีเพราะเหตุใดเหตุหนึ่งแล้วตัดสินใจออกบวชโดยไม่รู้ว่าตนเองกำลังตั้งครรภ์ ในช่วงเวลาที่เป็นนางสิกขมานานี้ หากมีครรภ์ก็จะได้คลอดลูกเสียให้เรียบร้อย และกว่าจะครบ ๒ ปี ลูกก็โตพอควรที่จะฝากให้คนอื่นเลี้ยงต่อได้ หรือถ้าเมื่อมีลูกแล้วเกิดเป็นภาระไม่อาจบวชได้ ก็จะไม่เป็นปัญหาที่จะกลับไปสู่ชีวิตการครองเรือนตามเดิม เรื่องนางภิกษุณีมารดาของพระกุมารกัสสปะที่ตั้งครรภ์ขณะเป็นภิกษุณี ดังได้กล่าวมาแล้ว ก็สนับสนุนเหตุผลที่ทำให้เกิดครุธรรมข้อนี้ขึ้น

ฉะนั้นเมื่อพิจารณาโดยถ่องแท้จะเห็นได้ว่า ครุธรรมข้อนี้บัญญัติขึ้นเพื่อประโยชน์ของสตรีเอง และเพื่อป้องกันความเสียหายหรือความยุ่งยากที่จะเกิดขึ้นแก่ภิกษุณีสงฆ์และแก่พระศาสนาโดยส่วนรวม

---

[๕๑๕] Horner.I.B., **Women Under Primitive Buddhism**, p ๑๓๗.

[๕๑๖]สิขมานานี้มีเฉพาะทางฝ่ายผู้ที่จะบวชเป็นภิกษุณีไม่มีสำหรับฝ่ายภิกษุ

ครุธรรมข้อ ๗ ห้ามมิให้ภิกษุณีบริภาษ ด่าภิกษุ การบัญญัติครุธรรมข้อนี้ขึ้นก็เพื่อที่จะไม่ให้เกิดการทะเลาะวิวาทยุ่งยากขึ้นในหมู่สงฆ์ เพราะพระองค์ก็ทรงบัญญัติเป็นวินัยอย่างเดียวกันนี้สาหรับภิกษุสงฆ์ด้วย ซึ่งก็จัดได้ว่าเป็นการห้ามไว้ในสงฆ์ทั้ง ๒ ฝ่าย เพื่อความสงบสุขของหมู่สงฆ์ อย่างไรก็ตามภิกษุณีอาจละเมิดครุธรรมข้อนี้ได้โดยไม่มีผิด ในกรณีที่ภิกษุนั้นพูดกล่าวร้ายพระธรรมคำสั่งสอน

ครุธรรมข้อ ๘ เป็นการกล่าวห้ามไม่ให้ภิกษุณีสอนภิกษุโดยที่ภิกษุจะสอนภิกษุณีได้ ซึ่งถ้าจะมองไปแล้วก็เป็นการทำให้สถานภาพของภิกษุณีอยู่ในฐานะที่ด้อยกว่าและต้องขึ้นต่อภิกษุ แต่ถ้าจะวินิจฉัยถึงเหตุผลถึงการไม่ให้ภิกษุณีสอนภิกษุนั้นก็พอจะเห็นได้ว่า ครุธรรมนั้นพระพุทธองค์บัญญัติขึ้นเมื่อจะทรงอนุญาตให้สตรีบวช ก่อนหน้าที่จะทรงยอมรับนี้ก็มีภิกษุสงฆ์เท่านั้นที่รู้วินัย ข้อบัญญัติ และหลักธรรมต่างๆ ในพระพุทธศาสนา ภิกษุเป็นผู้ที่บรรพชามาก่อนที่จะมีภิกษุณีถึง ๕ ปี ผู้มาใหม่จึงสมควรที่จะได้รับการสั่งสอนธรรมจากผู้ที่มาก่อนและได้ศึกษามาแล้วอย่างคล่องแคล่ว แตกฉานไม่สมควรที่สตรีที่เป็นผู้เข้ามาบวชในภายหลังจะสอนผู้ที่เรียนรู้ และมีประสบการณ์มากกว่าตนทั้งในด้านทฤษฎีและการปฏิบัติ ซึ่งครุธรรมข้อนี้ก็เป็นไปด้วยความถูกต้องและเหมาะสมกับสภาพในขณะนั้น (เมื่อเริ่มมีภิกษุณี)

อย่างไรก็ตามในระยะเวลาต่อมาที่ภิกษุณีได้บวช ได้ศึกษาธรรมจนเข้าใจลึกซึ้งและ สามารถเป็นอย่างดีแล้ว ภิกษุณีก็น่าจะได้รับอนุญาตให้สอนภิกษุได้ด้วย ภิกษุณีนั้นก็เป็นผู้มีศีลเสมอ ภิกษุเช่นกัน

ดังนั้นสำหรับครุธรรมข้อสุดท้ายนี้ ถ้ามองและตัดสินโดยถือสภาพการณ์ในเวลานั้นก็ นับเป็นสิ่งถูกต้องเหมาะสม แต่ถ้ามองตามสายตาและสภาพการณ์ในปัจจุบันก็อาจจะเป็นบัญญัติที่ไม่ยุติธรรมและยอมรับความสามารถของตรีเท่าไรนัก ก็ขึ้นอยู่กับการพิจารณาว่าจะพิจารณาตามเหตุการณ์ในเวลาใด

ในเรื่องที่เกี่ยวกับครุธรรมนั้น ฉัตรสุมาลย์ ได้ให้ข้อสังเกตที่เห็นด้วย คือ การบัญญัติครุธรรมข้อ ๓ ข้อ ๗ และข้อ ๘ นั้น พระพุทธองค์อาจบัญญัติขึ้นเพื่อทรงป้องกัน

ในข้อที่ว่า สตรีเพศไม่อาจตัดสินใจได้ดีพอ เพราะมักเป็นผู้ถูกครอบงำด้วยอารมณ์[๕๑๗] อย่างไรก็ตามถ้าจะพิจารณาดูแล้วก็พอจะเห็นได้ว่าการบัญญัติครุธรรม ๘ และวินัยให้ภิกษุณีถือปฏิบัตินอกเหนือไปจากภิกษุนั้นเหมือนกับจะเป็นการจงใจให้การเป็นภิกษุณีนั้นยากเท่าการเป็นภิกษุ เพื่อที่ว่าสตรีที่จะมาบรรพชาจะได้ตัดสินใจให้แน่วแน่เสียก่อน

จากการพิจารณาครุธรรม ๘ และมีกรณียกเว้นในหลายๆ กรณี ที่ภิกษุณีไม่จำเป็น ต้องปฏิบัติตาม หรือมีการเปลี่ยนแปลงบัญญัติบางสิ่งเหล่านี้ ล้วนแสดงให้เห็นว่าวินัยหรือบัญญัตินั้นขึ้นอยู่กับกาละเทศะ ขนบธรรมเนียมประเพณีด้วยเหมือนกัน วินัยหรือบัญญัติต่างๆ นั้น ไม่ได้เป็นเรื่องตายตัว แต่สามารถมีข้อยกเว้นหรือมีการแก้ไขเปลี่ยนแปลงให้เหมาะสมกับโอกาสและ สิ่งแวดล้อมได้ การปฏิบัติตามกฎและวินัยอย่างเคร่งครัดโดยไม่คำนึงถึงความมุ่งหมายของการบัญญัติกฎนั้นขึ้นมา แทนที่กฎนั้นจะเป็นเครื่องพยุงค้ำจุน ก็อาจจะกลายเป็นโทษหรือเกิดผลขัดกับความมุ่งหมายของกฎนั้นก็เป็นได้

๘.๒.๓ อันตรายิกธรรม ๒๔

อนึ่งในการทำพิธีขอบวชนั้นผู้ขอบวชจำต้องขอรับอันตรายิกธรรมจากสงฆ์ ทั้ง ๒ ฝ่าย อันตรายิกธรรมหรือธรรมสำหรับผู้บวชนั้น ทางฝ่ายภิกษุณีมีข้อยุ่งยากมากกว่าภิกษุ คือ สำหรับภิกษุมี ๑๕ ข้อ แต่ของภิกษุณีมีข้อเพิ่มเติมเข้ามาอีกเป็น ๒๔ ข้อ

อันตรายิกธรรม ๑๓ อันเป็นคำถามที่ถามผู้จะบวชเป็นภิกษุ ๑๓ ประการ ได้แก่

๑. อาพาธเห็นปานนี้ของเจ้ามีหรือคือโรคเรื้อน
๒. อาพาธเห็นปานนี้ของเจ้ามีหรือคือโรคฝี
๓. อาพาธเห็นปานนี้ของเจ้ามีหรือคือโรคกลาก
๔. อาพาธเห็นปานนี้ของเจ้ามีหรือคือโรคมองคร่อ
๕. อาพาะเห็นปานนี้ของเจ้ามีหรือคือโรคลมบ้าหมู

---

[๕๑๗]ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, **ภิกษุณียังมีอยู่หรือ**, หน้า ๒๔.

๖. เจ้าเป็นมนุษย์หรือ

๗. เจ้าเป็นชายหรือ

๘. เจ้าเป็นไทหรือ

๙. เจ้าไม่มีหนี้สินหรือ

๑๐. เจ้ามิใช่ราชภัฏหรือ

๑๑. มารดา บิดา อนุญาตแล้วหรือ

๑๒. มีปีครบ ๒๐ แล้วหรือ

๑๓. บาตร จีวร ของเจ้ามีครบแล้วหรือ

เจ้าชื่ออะไร

อุปัชฌาย์ของเจ้าชื่ออะไร[๕๑๘]

ส่วนอันตรายิกธรรม ๒๔ อันเป็นคำถามของผู้จะบวชเป็นภิกษุณีนั้น ได้แก่

๑. เธอมิใช่ผู้ไม่มีนิมิตหรือ

๒. เธอมิใช่ผู้มีสักแต่ว่านิมิตหรือ

๓. เธอมิใช่ผู้ไม่มีโลหิตหรือ

๔. เธอมิใช่ผู้มีโลหิตเสมอหรือ

๕. เธอมิให้ผู้มีผ้าขับในเสมอหรือ

๖. เธอมิใช่ผู้มีน้ำมูตรกระปริบกระปรอยหรือ

๗. เธอมิใช่ผู้มีเดือยหรือ

๘. เธอมิใช่เป็นหญิงบัณเฑาะก์หรือ

๙. เธอมิใช่เป็นหญิงคล้ายชายหรือ

๑๐. เธอมิใช่เป็นหญิงมีมรรคระคนกันหรือ

๑๑. เพื่อมิใช่เป็นหญิงสองเพศหรือ

๑๒. อาพาธเห็นปานนี้ของเธอมีหรือคือโรคเรื้อน

---

[๕๑๘] วิ.มหา. (ไทย) ๔/๑๔๒/๑๘๑-๑๘๒.

๑๓. อาพาธเห็นปานนี้ของเธอมีหรือคือโรคฝี

๑๔. อาพาธเห็นปานนี้ของเธอมีหรือคือโรคกลาก

๑๕. อาพาธเห็นปานนี้ของเธอมีหรือคือโรคมองคร่อ

๑๖. อาพาธเห็นปานนี้ของเธอมีหรือคือโรคลมบ้าหมู

๑๗. เธอเป็นมนุษย์หรือ

๑๘. เธอเป็นหญิงหรือ

๑๙. เธอเป็นไทหรือ

๒๐. เธอไม่มีหนี้สินหรือ

๒๑. เธอมิใช่ราชภัฏหรือ

๒๒. มารดา บิดา สามีอนุญาตแล้วหรือ

๒๕. มีปีครบ ๒๐ แล้วหรือ

๒๔. บาตร จีวรของเธอครบแล้วหรือ

เธอชื่ออะไร

ปวัตตินีของเธอชื่ออะไร[๕๑๙]

จากอันตรายิกธรรมของภิกษุณีจะเห็นได้ว่าข้อ ๑ ถึงข้อ ๑๑ เป็นข้อที่เพิ่มเติมเข้ามา เป็นพิเศษ คำถามส่วนที่เพิ่มเข้ามานั้นส่วนใหญ่เป็นคำถามเกี่ยวกับทางด้านสรีระซึ่งหญิงมีแตกต่างและนอกเหนือไปจากชาย ซึ่งก็เป็นการสะท้อนให้เห็นบ้างเหมือนกันว่า โดยธรรมชาติทางร่างกายแล้วสตรีมีอุปสรรคมากกว่าบุรุษ และจากคำถามที่กำหนดนั้นก็สะท้อนให้เห็นทรรศนะของพุทธศาสนาว่า เพศหญิงนั้นเสียเปรียบในด้านร่างกายด้วยมีเรื่องจุกจิกมากกว่าและยังอ่อนกำลังกว่า จำเป็นต้องได้รับการคุ้มครองจากผู้อื่นอยู่เสมอ ดังธรรมข้อ ๒๒ ซึ่งแสดงให้เห็นว่าสตรีจะอยู่ในความปกครองของพ่อแม่เมื่อยังไม่มีครอบครัว และเมื่อมีครอบครัวแล้วก็ตกอยู่ภายใต้ความคุ้มครองและครอบครองของสามี จึงเป็นการจำเป็นที่ผู้ขอบวชต้องได้รับอนุญาตจากผู้ที่ให้ความคุ้มครองตน

---

[๕๑๙]วิ.จู. (ไทย) ๗/๕๗๔/๒๗๙.

เสียก่อน จึงจะสามารถบวชได้ นอกจากนี้ธรรมข้อ ๒ นี้ยังมองได้ว่าเป็นการบัญญัติขึ้นเพื่อมิให้พุทธศาสนาถูกโจมตีว่าทำให้เกิดความวุ่นวายในชีวิตครอบครัว

๘.๒.๔ วินัยบัญญัติ ๓๑๑ ข้อ

เมื่อบวชแล้วภิกษุณียังมีเงื่อนไขพิเศษนอกเหนือไปจากภิกษุ คือ ต้องรักษาศีลถึง ๓๑๑ ข้อ ในขณะที่ภิกษุถือปฏิบัติเพียง ๒๒๗ ข้อ โดยจากศีล ๓๑๑ ข้อ ในภิกขุณวิภังค์นั้น แบ่งออกเป็นหัวใจใหญ่ๆ ได้ ๗ ข้อ คือ

๑. ปาราชิกกัณฑ์ ว่าด้วยอาบัติปาราชิก คือ อาบัติที่ต้องเข้าแล้วทำให้ขาดจากความเป็นภิกษุณี อาบัตินี้มี ๘ แต่แสดงไว้เพียง ๔ อีก ๔ อนุโลมตามของภิกษุ

๒. สัตตรสกัณฑ์ ว่าด้วยอาบัติสังฆาทิเสส ๑๗ ข้อ อาบัติสังฆาทิเสส สำาหรับภิกษุ มี ๑๓ ข้อ ใช้ได้แก่นางภิกษุณีเพียง ๗ ข้อ เป็นของนางภิกษุณีแท้ๆ เพียง ๑๐ ข้อ

๓. นิสสัคคิยกัณฑ์ ว่าด้วยอาบัติปาจิตตีย์ที่ต้องสละสิ่งของ มี ๓๐ ข้อ เท่ากับของภิกษุ แต่นำของภิกษุมาใช้เพียง ๑๘ ข้อ อีก ๑๒ ขอเป็นของนาวภิกษุณีโดยตรง

๔. ปาจิตติยกัณฑ์ ว่าด้วยอาบัติปาจิตตีย์ตามปรกติ ที่ไม่ต้องสละสิ่งของ รวม ๑๖๖ ข้อ ในจำนวนนี้ ที่เป็นของภิกษุณีโดยตรงมี ๙๖ ข้อ นำของภิกษุมาใช้ ๗๐ ข้อ (๙๖ + ๗๐ = ๑๖๖) อาบัติ ปาจิตตีย์ของภิกษุมี ๙๒ ข้อ

๕. ปาฏิเทสนียกัณฑ์ ว่าด้วยอาบัติปาฏิเทสนียะ คือ อาบัติที่ควรแสดงคืน รวม ๘ ข้อ ซึ่งไม่ซ้ำกับของภิกษุเลย อาบัติที่ควรแสดงคืนของภิกษุณี ๔ ข้อ ที่น่าสังเกต คือ อาบัตินี้ของนาง ภิกษุณีเนื่องด้วยการขอของบริโภคทั้ง ๘ ข้อ

๖. เสขิยกัณฑ์ ว่าด้วยระเบียบมารยาทที่ต้องศึกษารวม ๗๕ ข้อ เป็นการนำของภิกษุมาใช้ทั้ง ๗๕ ข้อ

๗. อธิกรณสมถะ วิธีระงับอธิกรณ์มี ๗ ข้อ เหมือนภิกษุ[๕๒๐]

---

[๕๒๐]สุชีพ ปุญญานุภาพ, **พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน เล่ม ๒**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๐๒), หน้า ๘๕-๘๗.

ทั้งหมดนี้สรุปเป็นตาราง[๕๒๑] ได้ดังนี้

ชื่อ	ของนางภิกษุณี	นำของภิกษุมาใช้	รวม
ปาราชิก	๔	๔	๘
สังฆาทิเสส	๑๐	๗	๑๗
นิสสัคคิยปาจิตตีย์	๑๒	๑๘	๓๐
ปาจิตตีย์	๙๖	๗๐	๑๖๖
ปาฏิเทสนียะ	๘	-	๘
เสขิยะ	-	๗๕	๗๕
อธิกรณสมถะ	-	๗	๗
รวมทั้งสิ้น		**๓๑๑**	

ในจำนวนศีล ๓๑๑ ข้อนั้นเป็นของภิกษุณโดยเฉาะ ๑๓๐ ข้อ ส่วนอีก ๑๘๑ ข้อนั้น นำมาจากศีลของภิกษุ โดยที่ ๑๘๑ ข้อที่เหมือนกันนั้นเลือกมาเฉพาะข้อที่ใช้กันได้ทั้งภิกษุและภิกษุณี อันใดที่เป็นเฉพาะของภิกษุแท้ๆ ก็ไม่นำมาใช้สำหรับนางภิกษุณี[๕๒๒]

ศีลของภิกษุณีมากและจุกจิกกว่าของภิกษุก็จริงอยู่ แต่การจะดูแต่เพียงจำนวนข้อของศีลแล้วตัดสินลงความเห็นว่า ที่เป็นเช่นนี้เพราะพระพุทธองค์ทรงลำเอียงกำหนดให้ยากขึ้น สำหรับภิกษุณีนั้นจะเป็นการไม่ถูกต้อง เพราะข้อบัญญัติเหล่านี้ไม่ได้เป็นข้อบัญญัติที่กำหนดขึ้นแต่ แรกเริ่ม หากแต่เป็นสิ่งที่ทรงกำหนดขึ้นบังคับใช้หลังจากที่มีเหตุการณ์อันจะนำความเสื่อมเสียมาสู่พระพุทธศาสนาหรือภายหลังมีผู้กระทำการอันไม่สมควรแล้วทุกกรณีไป บัญญัติบางข้อที่เพิ่มขึ้นเป็นพิเศษสำหรับภิกษุณีนั้นกระทำโดยมีเหตุผล คือ เพื่อสวัสดิภาพ ความปลอดภัยของภิกษุณีเองด้วย เพราะได้ปรากฏมีเรื่องต่างๆ ที่ไม่ดีเกิดขึ้นแก่ภิกษุณี เช่น กรณีที่นันทมานพข่มขืนพระอุบลวัณณาภิกษุณี

---

[๕๒๑]เรื่องเดียวกัน.

[๕๒๒]เรื่องเดียวกัน.

“ในสมัยนั้นพระเถรีเที่ยวจาริกไปในชนบท ในกาลนั้นพระศาสดายังไม่ทรงห้ามการอยู่ป่าของพวกนางภิกษุณี ครั้งนั้นพวกมนุษย์ทำกระท่อมตั้งเตียงกันม่านไว้ในป่านั้นแก่พระเถรีนั้น พระเถรีเข้าไปบิณฑบาตในกรุงสาวัตถีออกมาแล้ว นันทมานพมีจิตปฏิพัทธิ์ตั้งแต่ครั้งพระเถรียังเป็นคฤหัสถ์ เข้าไปในกระท่อมซ่อนอยู่ใต้เตียงเมื่อพระเถรีมาแล้วก็ข่มขืน ทำกรรมตามที่ปรารถนาแล้วหนีไป”[๕๒๓]

เหตุการณ์ทำนองนี้ย่อมเป็นที่มาของวินัยที่จะบัญญัติขึ้นเพื่อป้องกันและคุ้มครองภิกษุณี เช่น บัญญัติที่ห้ามไม่ให้ภิกษุณีอยู่ป่า[๕๒๔]

บัญญัติที่ห้ามไม่ให้ภิกษุณีอยู่คนเดียวในยามราตรี[๕๒๕]

บัญญัติห้ามไม่ให้เดินปลีกไปจากคณะแต่ผู้เดียว เพราะปรากฏมีเรื่องภิกษุณีที่ปวดอุจจาระ เดินล้าหลังไป แล้วถูกข่มขืนใจ”[๕๒๖]

บัญญัติห้ามไม่ให้ภิกษุณีอาบน้ำในที่เปลี่ยวตามลำพัง[๕๒๗]

บัญญัติห้ามภิกษุณีเข้าบ้าน ข้ามน้ำ ค้างคืนแต่ลำพังผู้เดียว เพราะมีเรื่องหลายเรื่อง ที่นางภิกษุณีข้ามน้ำ นอนตามลำพังหรือเดินทางแตกหมู่แล้วถูกข่มขืน[๕๒๘]

บัญญัติห้ามไม่ให้จำพรรษาในอาวาสที่ไม่มีภิกษุ[๕๒๙] ซึ่งอาจทำให้ไม่ได้ฟังโอวาท ไม่ได้ทำ กิจกรรมร่วมกัน เรียนร่วมกันและอีกส่วนหนึ่งก็เพื่อป้องกันภัยอันเกิดจากคนข่มเหงรังแก

ตัวอย่างบัญญัติเหล่านี้ก็พอจะแสดงให้เห็นถึงว่าวินัยของภิกษุณีนั้นบางส่วนบัญญัติขึ้นเพื่อป้องกันอันตรายอันจะเกิดขึ้นทั้งจากคนพาลและสัตว์ร้าย ความจริงที่ต้อง

---

[๕๒๓]ธ.อ. (ไทย) ๓/๒๑๕-๒๑๖.

[๕๒๔]วิ.จู. (ไทย) ๗/๕๙๗/๒๙๔.

[๕๒๕]วิ.ภิกฺขุณี. (ไทย) ๓/๔๒/๓๕-๓๖.

[๕๒๖]วิ.ภิกฺขุณี. (ไทย) ๓/๔๓/๓๖.

[๕๒๗]วิ.จู. (ไทย) ๗/๖๑๑-๖๑๒/๒๙๘.

[๕๒๘]สุชีพ ปุญญานุภาพ, **พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน เล่ม ๒**, หน้า ๙๓

[๕๒๙]วิ.ป. (ไทย) ๘/๗๓๐/๒๔๔.

ยอมรับก็คือว่าสตรีและบุรุษมีความแข็งแรงทางร่างกายต่างกัน โดยธรรมชาติทางกายของสตรีแล้วยากที่จะป้องกันตัว เองให้พ้นจากอันตรายได้เมื่อประสบภัย ประกอบกับสตรีก็เป็นเพศที่น่ารัก น่ายินดีสำหรับเพศตรงข้าม การอยู่หรือไปที่ใดตามลำพังจะเป็นการเปิดโอกาสหรือยั่วยุเพศตรงข้ามให้ประทุษร้าย ได้โดยไม่รู้ตัว ดังกรณีที่มีภิกษุณีบางคนเป็นที่ปรารถนาของชายที่จะร่วมอภิรมย์ด้วย

นอกจากนั้นยังมีเรื่องปรากฏอยู่เสมอว่า ภิกษุณีถูกเบียดเบียน กลั่นแกล้งด้วยประการต่างๆ เช่น กรณีที่ภิกษุณีหลายรูปไปในที่ที่ ไม่ปลอดภัยกันโดยลำพังแล้วถูกนักเลงประทุษร้าย พระพุทธองค์จึงทรงบัญญัติห้ามภิกษุณีเดินทางโดยลำพังว่า “อนึ่ง ภิกษุณีใด ไม่มีพวกเกวียนเป็นเพื่อน เที่ยวจาริกไปในสถานที่ซึ่งรู้กันอยู่ว่ามีรังเกียจ มีภัยเฉพาะหน้า ภายนอกรัฏฐะ เป็นปาจิตตีย์”[๕๓๐]

นอกจากความปลอดภัยและสวัสดิภาพของภิกษุณีแล้ว วินัยบางข้อยังบัญญัติขึ้นเพื่อรักษาผลประโยชน์ของภิกษุณีเอง เช่น บัญญัติที่ห้ามมิให้ภิกษุใช้ภิกษุณี ซักหรือย้อมผ้ารองนั่ง ก็เพื่อ ป้องกันไม่ให้ภิกษุณีไปรับใช้ ปรนนิบัติ ทำกิจธุระของภิกษุอันจะดูเป็นผลเสียแก่ภิกษุมี คือ ไม่มีเวลา ศึกษาหรือปฏิบัติธรรม และเพื่อป้องกันไม่ให้ภิกษุณีถูกเอารัดเอาเปรียบหรือถูกเบียดเบียน อันเป็นการไม่ถูก ไม่ควร เพราะทั้งภิกษุและภิกษุณีเป็นผู้เสมอกันด้วยศีล สิ่งเหล่านี้สะท้อนให้เห็นถึงความสนพระทัย เอาใจใส่ของพระพุทธองค์ที่มีต่อภิกษุณีในการที่จะให้ความเป็นธรรมแก่ทุกฝ่าย

เรื่องของอุตตระภิกษุณี[๕๓๑] ผู้ชราภาพที่เที่ยวบิณฑบาตไป ได้บิณฑบาตแล้วเห็นภิกษุที่ เกียจคร้านไม่ยอมออกบิณฑบาตรูปหนึ่งในระหว่างทางก็ได้ถามโดยเอื้อเฟื้อด้วยบิณฑบาต เมื่อภิกษุนั้นไม่ห้ามรับเอา ภิกษุณีนั้นก็ถวายโดยทั้งหมด ภิกษุณีรูปนั้นทำเช่นนี้ติดต่อกัน ๓ วัน ในวันที่ ๔ ภิกษุณีรูปนั้นไม่ได้ฉันอาหารมาหลายวันจึงเป็นลมล้มลง ความทราบถึงพระผู้มีพระภาค พระองค์จึงบัญญัติวินัย ห้ามไม่ให้ภิกษุรับบาตรจากภิกษุณีเพื่อเป็นการป้องกันและระงับการเอารัดเอาเปรียบภิกษุณีของฝ่ายภิกษุ

---

[๕๓๐]วิ.ภิกฺขุณี. (ไทย) ๓/๒๘๖/๒๒๑-๒๒๒.

[๕๓๑]ธ.อ. (ไทย) ๕/๑๕๔.

นอกเหนือจากที่กล่าวแล้ว วินัยบางข้อก็เป็นการบัญญัดขึ้นเพื่อป้องกันการครหานินทา และป้องกันเหตุการณ์อันจะนำความเสื่อมเสียมาสู่พุทธศาสนา เช่น บัญญัติห้ามภิกษุณียืนนั่งคุยกับชายในที่มืด ลับหู ลับตา เป็นต้น

นอกจากนี้ก็มีวินัยอีกบางพวกที่บัญญัติขึ้นพิเศษตามความจำเป็นอันเกี่ยวเนื่องกับธรรมชาติทางสรีระ หรือนิสัยของหญิง เช่น

สิกขาบทที่ ๗ จิตตาคารวรรค ปาจิตติยกัณฑ์ ว่าด้วยการห้ามใช้ผ้าสำหรับผู้มีประจำ เดือนเกิน ๓ วัน เพราะปรากฏมีภิกษุณีบางรูปใช้ผ้านุ่งสำหรับผู้มีประจำเดือนแล้วไม่สละ คือ ไม่ซักแล้วเฉลี่ยให้ผู้อื่นใช้บ้าง

สิกขาบทที่ ๒ นัคควรรค ปาจิตตีย์กัณฑ์ ว่าด้วยการห้ามทำผ้าอาบน้ำยาวใหญ่เกินประมาณ

สิกขาบทที่ ๔ ลสุณวรรค ปาจิตติยกัณฑ์ ว่าด้วยการห้ามใช้สิ่งที่ทำด้วยยางไม่ใส่ใน องค์กำเนิด

สิกขาบทที่ ๕ ลสุณวรรค ปาจิตติยกัณฑ์ ว่าด้วยการห้ามชำระลึกเกิน ๒ ข้อนิ้ว สิกขาบทที่ ๓ ฉัตตุปาหนวรรค ปาจิตติยกัณฑ์ ว่าด้วยการห้ามใช้ผ้าหยักรั้ง

สิกขาบทที่ ๔ ฉัตตุปาหนวรรค ปาจิตติยกัณฑ์ ห้ามใช้เครื่องประดับกายสำหรับหญิง เช่น เครื่องประดับศีรษะ คอ มือ เท้า สะเอว

สิกขาบทที่ ๕ ฉัตตุปาหนวรรค ปาจิตติยกัณฑ์ ห้ามอาบน้ำหอมและน้ำมีสี

สิกขาบทที่ ๖ ฉัตตุปาหนวรรค ปาจิตติยกัณฑ์ ห้ามอาบน้ำด้วยแป้งงาอบ

โดยสรุปแล้วศีลที่บัญญัติขึ้นสำหรับกิกษุณีนั้นมากกว่าของภิกษุ แต่เมื่อพิจารณาจาก หลายๆ ด้าน แล้ว จะเห็นว่าส่วนใหญ่เป็นการบัญญัติตามกาละ เทศะ และเหตุแวดล้อม พระพุทธองค์ทรงบัญญัติขึ้นตามข้อเท็จจริง ตามสภาพทางร่างกายและจิตใจของสตรี โดยทางร่างกายนั้นสตรีแตกต่างจากบุรุษ ศีลบางข้อ จึงเกี่ยวกับธรรมชาติทางร่างกายของสตรีโดยเฉพาะ เช่น บัญญัติเกี่ยวกับผ้าซับใน เป็นต้น อีกประการหนึ่งกำลังกายของสตรีนั้นด้อยกว่าบุรุษ ไม่สามารถป้องกันตัวได้ดีเท่าชาย จึงมีการบัญญัติศีลบางข้อเพิ่มเข้าไปเพื่อความปลอดภัยและสวัสดิภาพของภิกษุณีเอง ส่วน

ในด้านธรรมชาติของจิตใจ ลักษณะนิสัยหญิงนั้นมักอ่อนโยน หวั่นไหวง่าย จึงมักถูกครอบงำด้วยอารมณ์ และยิ่งเมื่อจำเป็นต้องอยู่ร่วมกันเป็นกลุ่มใหญ่ ก็อาจเกิดเรื่องราวยุ่งยากได้มากกว่าชาย บัญญัติบางส่วนจึงเป็นไปเพื่อป้องกันความไม่สงบในเรื่องเหล่านี้ที่อาจเกิดขึ้นได้

ดังได้กล่าวมาแล้วว่าศีลส่วนใหญ่นั้นบัญญัติตามกาละเทศะ ดังนั้นเมื่อเวลาผ่านไป สังคมเปลี่ยนไป ความนิยมหรือความรังเกียจเปลี่ยนแปลงไป สิกขาบทบางข้อจึงน่าจะอยู่ในประเภทที่ทรงอนุญาตไว้ก่อนปรินิพพานว่า ถ้าจะถอนสิกขาบทเล็กน้อยเสียก็ถอนได้ นับว่าพระพุทธองค์ทรงมองการณ์ไกลและเปิดทางให้กับกาละและเทศะ ความเหมาะสมตามเวลาและสังคมเป็นอย่างดี

จากการพิจารณาข้อมูลข้างต้นก็จะเห็นว่า พุทธศาสนามีทรรศนะว่าสตรีนั้นมีส่วนที่ ด้อยกว่าบุรุษในบางอย่าง เช่น ในด้านกำลังกาย ความเข้มแข็งทางอารมณ์ ประกอบกับวัฒนธรรมประเพณีความเชื่อโดยทั่วไปในสมัยนั้น ก็เป็นไปในด้านที่เห็นสตรีอยู่ในฐานะต่ำกว่าอยู่แล้ว ดังนั้น การกำหนดสถานภาพของภิกษุณีจึงเป็นไปตามข้อเท็จจริงทั้งสองนี้ คือ ภิกษุณีนั้นอยู่ในฐานะด้อยกว่าและต้องขึ้นอยู่กับฝ่ายภิกษุสงฆ์บ้าง เพื่อให้สอดคล้องกับธรรมชาติภาวะของสตรี และสอดคล้องกับสภาพสังคม โดยทรงคำนึงถึงการที่ศาสนาจะเป็นที่ยอมรับของคนในขณะนั้น อันจะเป็นสิ่งที่มีผลในการเผยแพร่ศาสนาด้วย การยกระดับสถานภาพของสตรีจึงทำได้ในขอบเขตจำกัด เป็นการประนีประนอมทำในลักษณะที่จะให้เป็นผลทั้ง ๒ อย่าง ดังนั้น จึงเห็นว่าขณะที่การยอมรับสตรีให้เข้าบวชนั้น เป็นการยกระดับสตรีอย่างมาก แต่บทบัญญัติเกี่ยวกับศีลหรือฐานะของภิกษุณีก็สะท้อนให้เห็นถึงฐานะที่ด้อยกว่าโดยที่ภิกษุณีต้องขึ้นกับฝ่ายภิกษุสงฆ์เสียส่วนมาก ถึงแม้ว่าภายหลังจะได้มีการลดหย่อน เปลี่ยนแปลงไปในทางที่ทำให้ภิกษุณีมีสิทธิ์ มีอิสระขึ้นและไม่ต้องขึ้นกับฝ่ายภิกษุสงฆ์มากนักก็ตาม แต่ด้วยวิธีการประนีประนอมที่จะทำเพื่อให้ผลดีเท่าที่จะทำได้แก่ทั้ง ๒ ด้าน คือ ทั้งแก่สถานภาพของสตรี และการเผยแพร่พุทธศาสนา เพื่อจะช่วยให้มนุษย์พ้นทุกข์นั้น จึงทำให้ดูเหมือนว่า

มีความขัดแย้งกันอยู่ในพุทธศาสนา แต่ความขัดแย้งนั้นก็สามารถที่จะเข้าใจได้ และอธิบายได้ด้วยเหตุผลดังที่กล่าวแล้ว

๘.๓ ความด้อยกว่าของสตรีในด้านที่เกี่ยวกับสังคม

๘.๓.๑ ธรรมชาติแห่งนิสัยของหญิง

ในด้านคดีโลก ในพระไตรปิฎกก็มีกล่าวไว้ถึงสตรีในแง่มุมต่างๆ ไม่น้อย โดยกล่าวถึงสตรีว่าเป็นมลทินของพรหมจรรย์ มีพิษสงร้ายกาจดุจอสรพิษ เป็นคนหลายใจ ไม่มีความสัตย์ ไม่น่าวางใจ เป็นผู้เลวทราม มักมากในทางโลกีย์ ไม่รู้จักพอ เป็นของรู้ได้ยาก เห็นแก่ทรัพย์และทำลายทรัพย์ มีมายา ไม่รู้จักคุณ ฯลฯ ซึ่งจะได้พิจารณาต่อไปว่าทรรศนะเช่นนี้เป็นทรรศนะที่พุทธศาสนามีต่อหญิงโดยทั้งหมดหรือไม่อย่างไร

บางแห่งในพระไตรปิฎกล่าวถึงสตรีว่าเป็นอุปสรรคและเป็นมลทินแห่งพรหมจรรย์ ดังที่ว่า “หญิงในโลกย่อมย่ำยีบุรุษผู้ประมาทแล้ว หญิงเหล่านั้นย่อมจูงจิตบุรุษไปเหมือนลมพัดปุยนุ่นที่หล่นจากต้นไม้ไปฉะนั้น นี่บัณฑิตกล่าวว่าเป็นเหวของพรหมจรรย์”[๕๓๒]

“หญิงเป็นมลทินของพรหมจรรย์ หมู่สัตว์ย่อมติดอยู่ในหญิง”[๕๓๓]

คำกล่าวเหล่านี้แสดงว่าสตรีนั้นเป็นอุปสรรคต่อบุรุษในการบวช การบำเพ็ญพรต เพราะลักษณะธรรมชาติทั้งทางกายและทางนิสัยของหญิงนั้นเป็นที่จูงใจ เป็นที่น่ายินดี น่ารักใคร ของชายสิ่งอื่นก็ยากที่จะทำให้จิตใจของผู้ที่ถือพรหมจรรย์นั้นหวั่นไหวได้เท่า พระพุทธองค์ก็ได้ทรงตรัสยืนยันถึงความจริงข้อนี้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เรายอมไม่เล็งเห็นรูปอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่จะครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่เหมือนรูปสตรีเลย ภิกษุทั้งหลายรูปสตรีย่อมครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่

ภิกษุทั้งหลาย เรายอมไม่เล็งเห็นเสียงอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่จะครอบงำจิตของบุรุษตั้ง อยู่เหมือนเสียงสตรีเลย ภิกษุทั้งหลาย เสียงสตรีย่อมครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่

---

[๕๓๒]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๗๗๑/๓๓๑.

[๕๓๓]สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๓/๕๒.

ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นกลิ่นอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่จะครอบงำจิตของบุรุษ ตั้งอยู่เหมือนกลิ่นสตรีเลย ภิกษุทั้งหลายกลิ่นสตรีย่อมครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่

ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นรสอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่จะครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่เหมือนรสสตรีเลย ภิกษุทั้งหลาย รสสตรีย่อมครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่

ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นโผฏฐัพพะอื่นแม้อย่างหนึ่ง ที่จะครอบงำจิตของ ของบุรุษตั้งอยู่เหมือนโผฏฐัพพะของสตรีเลย ภิกษุทั้งหลาย โผฏฐัพพะสตรีย่อมครอบงำบุรุษตั้งอยู่[๕๓๔]

พระศาสดาทรงตระหนักดีถึงปรัชญาทางเพศว่า ไม่มีรูปใดที่จะผูกมัดใจชายได้เท่ากับรูปผู้หญิง พระองค์จึงทรงตักเตือนภิกษุทั้งหลายอยู่เสมอว่า “ภิกษุทั้งหลาย เราย่อมไม่เล็งเห็นรูปอื่นแม้อย่างหนึ่งที่ครอบงำจิตของบุรุษตั้งอยู่ เหมือนรูปของสตรีเลย”[๕๓๕]

เมื่อพิจารณาไปก็จะเห็นว่าเป็นเรื่องจิตวิทยาทางเพศที่ตามปกติชายหญิงซึ่งเป็นเพศ ตรงข้ามย่อมดึงดูดกัน การกล่าวเตือนภิกษุเช่นนี้ ก็เป็นการกล่าวในแง่ของคนที่ยังมีกิเลสว่าเป็นธรรมดาโลก ในระหว่างผู้หญิงกับผู้ชาย ถ้าชายไม่สนใจหญิง ความสัมพันธ์ทางเพศก็คงไม่มี การอยู่ร่วมกันเป็นสามีภริยา เป็นครอบครัวก็จะไม่มี มนุษย์ก็จะไม่มีการสืบต่อกันมาจนทุกวันนี้ พระองค์ก็ยอมรับว่ามันเป็นเรื่องธรรมดา สำหรับชายที่ยังมีกิเลสว่าย่อมจะสนใจในรูปของหญิงมาก และในบรรดารูปทั้งหลายจะไม่มีรูปอะไรที่ดึงดูดจิตใจชายเหมือนกับรูปของหญิง ซึ่งมีอิทธิพลทำให้หลงใหลใฝ่ฝันได้[๕๓๖]

นอกจากรูปแล้วก็ยังมีเสียงของสตรีที่สามารถจะผูกมัดใจชายได้ แม้เมื่อไม่เห็นรูป เพียงได้ยินเสียงสตรีก็ยังอาจโน้มน้าวจิตใจชายได้ ในอรรถกถาธรรมบทมีเรื่อง

---

[๕๓๔]องฺ.เอก. (ไทย) ๒๐/๒-๗/๑-๒.

[๕๓๕]เรื่องเดียวกัน.

[๕๓๖]จำนงค์ ทองประเสริฐ, **ธรรมประยุกต์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๑๖), หน้า ๑๔.

ของพระจักขุบาล[๕๓๗] ผู้เป็นภิกษุที่บวชเมื่อแก่ เมื่อบวชแล้วไม่สามารถเรียนฝ่ายปริยัติได้ เพราะทางคันถธุระต้องใช้เวลามาก ท่านจึงมุ่งทางวิปัสสนาธุระ ซึ่งเป็นทางสายตรงและไม่ต้องใช้เวลามาก ท่านไปเจริญกัมมัฏฐานในป่า โดยตั้งใจไว้อย่างเด็ดเดี่ยวว่าตลอดระยะเวลา ๓ เดือน ในฤดูฝนจะไม่นอน ท่านถือปฏิบัติตามที่ตั้งใจอย่างเคร่งครัด ทำให้นัยน์ตาเกิดอาพาธและบอด เมื่อออกพรรษาท่านให้ภิกษุช่วยไปบอกน้องชายให้ส่งหลานมารับ น้องชายส่งลูกชายบวชเป็นสามเณรมารับ ในระหว่างที่เดินทางพาหลวงลุงกลับ ได้ยินเสียงหญิงร้องเพลง รู้สึกว่าไพเราะจับใจ ต้องการไปดูเจ้าของเสียง จึงบอกหลวงลุงว่าปวดท้อง แล้วตามเสียงนั้นไป ก็พบหญิงสาวคนหนึ่งกำลังเก็บฟืนอยู่ สามเณรองค์นั้นก็เกี้ยวพาราสี จนในที่สุดได้เสียกับหญิงนั้น นี้ก็แสดงให้เห็นว่าแม้แต่เสียงของสตรีนั้น ก็สามารถครอบงำบุรุษจนทำให้สามเณรต้องศีลขาด

การเกี่ยวข้องกับหญิงได้เห็น ได้ยิน ได้ฟังนั้นย่อมเป็นการรบกวนความสงบแห่งจิต และเป็นอันตรายแก่พรหมจรรย์ ดังปรากฏในเรื่องของพระวังคีสะว่า “ในครั้งที่ท่านพระวังคีสะอยู่ที่อัคคาฬวเจดีย์ เขตเมืองอาฬวีกับท่านพระนิโครธกัปปะผู้เป็นอุปัชฌาย์ ท่านยังเป็นภิกษุบวชใหม่ ถูกทิ้งให้เฝ้าวิหาร ครั้งนั้นสตรีเป็นอันมาก ประดับประดาร่างกายแล้วเข้าไปยังอารามเที่ยวดูที่อยู่ของ พวกภิกษุ ครั้งนั้นแลความกระสันย่อมบังเกิดขึ้น ความกำหนัดย่อมรบกวนจิตของท่านพระวังคีสะ”[๕๓๘]

พุทธภาษิตบทหนึ่งกล่าวไว้ว่า

พลํ จนฺโท พลํ สุริโย พลํ สมณพราหฺมณา
พลํ เวลา สมุทฺทสฺส พลาติพลมิตฺถิโย ฯ

อันแปลว่า

พระจันทร์ก็มีอิทธิพล พระอาทิตย์ก็มีอิทธิพล สมณพราหมณ์ก็อิทธิพล ฝั่งสมุทรก็มีอิทธิพล แต่หญิงทั้งหลายมีอิทธิพลยิ่งกว่าอิทธิพลเหล่านั้นขึ้นไปอีก[๕๓๙]

---

[๕๓๗] ธ.อ. (ไทย) ๑/๒๑.

[๕๓๘] สำ.ส. (ไทย) ๑๕/๗๒๗-๗๒๘/๒๕๘.

[๕๓๙] จำนง ทองประเสริฐ, **แผนการกู้อิสรภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ**, หน้า ๑๘.

ซึ่งเป็นการยืนยันว่าสตรีนั้นย่อมมีอิทธิพลอยู่เหนือจิตใจของบุรุษ และไม่มีอำนาจใดๆ ในโลกที่จะมัดจิตใจของบุรุษได้เท่ากับอำนาจของสตรี

การที่รูป รส กลิ่น เสียง โผฏฐัพพะของชายหญิงจะครอบงำซึ่งกันและกันนี้ อย่าว่า แต่ผู้ที่เป็นฆราวาสเลย แม้ผู้ที่อยู่ในเพศบรรพชิตและเป็นแม่ลูกกันก็ยังหนีไม่พ้นจากอำนาจดึงดูด ในทางธรรมชาตินี้ ดังมีเรื่องในพระไตรปิฎกว่า ที่วัดเชตวัน เมืองสาวัตถี มารดาบวชเป็นภิกษุณี และบุตรบวชเป็นภิกษุ เมื่อบวชแล้วทั้งสองก็พบกันอยู่เนืองๆ มีความคลุกคลี คุ้นเคยกันมากขึ้น ได้ช่องแล้วจึงเสพเมถุนธรรมกัน ทั้งๆ ที่ยังไม่ได้สึก[๕๔๐]

ดังนั้นอย่าว่าแต่ชายหญิงโดยทั่วไปเลย แม้ชายหญิงที่เป็นมารดาเป็นบุตรกันก็ยัง เป็นไปได้ที่จะมีความกำหนัดในกันและกัน ดังในพระไตรปิฎกมีกล่าวถึงเรื่องภิกษุเสพเมถุนธรรมในมารดา ธิดา พี่น้องหญิง ภริยา[๕๔๑] พระพุทธองค์จึงตรัสว่า

“ภิกษุทั้งหลาย เรายอ่มไม่พิจารณาเห็นรูปอื่นแม้รูปเดียว ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งความกำหนัด เป็นที่ตั้งแห่งความรักใคร่ เป็นที่ตั้งแห่งความมัวเมา เป็นที่ตั้งแห่งความผูกพัน เป็นที่ตั้งแห่งความหมกมุ่น กระทำอันตรายแก่การบรรลุธรรม อันเป็นแดนเกษมจากโยคะ อันยอดเยี่ยม เหมือนรูปหญิงนี้เลย สัตว์ทั้งหลายกำหนัดยินดี ใฝ่ใจ หมกมุ่นพัวพันในรูปหญิง เป็นผู้อยู่ใต้อำนาจรูปหญิง ย่อมเศร้าโศกตลอดกาลนาน... ภิกษุทั้งหลาย หญิงเดินอยู่ก็ดี ยืนอยู่ก็ดี นั่งอยู่ก็ดี นอนอยู่ก็ดี นอนหลับแล้วก็ดี หัวเราะก็ดี พูดอยู่ก็ดี ขับร้องอยู่ก็ดี ร้องไห้อยู่ก็ดี บวมขึ้นก็ดี ตายแล้วก็ดี ย่อมครอบงำจิตของบุรุษได้ ภิกษุทั้งหลาย บุคคลเมื่อจะกล่าวสิ่งใดๆ จึงกล่าวโดยชอบว่า บ่วงรวบรัดแห่งมาร ก็พึงกล่าวมาตุคามนั้นแหละว่า เป็นบ่วงรวบรัดแห่งมารโดยชอบได้”[๕๔๒]

“บุคคลพึงสนทนาด้วยเพชฌฆาตก็ดี ด้วยปีศาจก็ดี พึงถูกต้องอสรพิษที่กัดตายก็ดี ก็ไม่ร้ายแรงเหมือนสนทนาสองต่อสองด้วยมาตุคามเลย พวกหญิงย่อมผูกพัน

---

[๕๔๐]องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๕๕/๖๘.

[๕๔๑]วิ.มหา. (ไทย) ๑/๕๗-๖๐/๒๕๗-๒๕๘.

[๕๔๒]องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๕๕/๙๗-๙๘.

ชายผู้ลุ่มหลงด้วยการมองดู การหัวเราะ การนุ่งห่ม ลับล่อ และการพูดอ่อนหวาน มาตุคามนี้มิใช่ผูกพันเพียงเท่านี้ แม้บวมขึ้นตายไปแล้ว ก็ยังผูกพันชายได้"[๕๔๓]

"กามคุณ ๕ นี้ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และโผฏฐัพพะ อันเป็นที่รื่นรมณ์ใจ ย่อม ปรากฏในรูปหญิง เหล่าชนผู้ถูกห้วงกามพัด ไม่กำหนดรู้กาม มุ่งคติในกาลและภพ น้อยภพใหญ่ในสงสาร ส่วนชนเหล่าใดกำหนดรู้กาม ไม่มีภัย แต่ที่ไหนๆ เที่ยวไป ชนเหล่านั้น บรรลุถึงความสิ้นอาสวะ ย่อมข้ามฝั่งสงสารในโลกได้"[๕๔๔]

รูปของหญิงนั้นเป็นที่ยอมรับกันว่าครอบงำบุรุษได้ อย่าว่าแต่รูปที่ยังมีชีวิตอยู่เลย แม้รูปที่ปราศจากชีวิตแล้วก็ยังเป็นที่น่ารักใคร และครอบงำบุรุษได้ ดังกล่าวในพระไตรปิฎก ถึงการที่ภิกษุเคล้าคลึงด้วยกายและเสพเมถุนธรรมกับสตรีผู้ตาย

"ก็โดยในสมัยนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งไปป่าช้า เห็นศพซึ่งยังไม่ถูกสัตว์กัด ได้เสพเมถุน ธรรมในศพนั้น... ก็โดยสมัยนั้นแล ภิกษุรูปหนึ่งไปป่าช้า เห็นศพซึ่งถูกสัตว์กัดโดยมากได้เสพเมถุนธรรมในศพนั้น"[๕๔๕]

อำนาจและอานุภาพของหญิงที่สามารถครอบงำชายและทำให้ชายขาดจากพรหมจรรย์นั้น ยืนยันได้จากคำกล่าวที่ว่า "เมื่อน้ำไม่หวั่นไหว ดาบสนี้มาได้ด้วยฤทธิ์เอง ครั้นถึงความ ระคนกับด้วยหญิง ก็จมลงในห้วงมหรรณพ ฯ"[๕๔๖]

ด้วยอำนาจและอานุภาพของหญิงที่มีอิทธิพลอย่างมากต่อพรหมจรรย์นี้ พระพุทธองค์ จึงทรงตักเตือนให้เห็นโทษแห่งหญิงทั้งกำชับเสมอว่าให้หลีกเลี่ยง และไม่ประมาทในเรื่องนี้ "ธรรมดาว่าหญิงเหล่านี้ เป็นผู้ยังบุรุษให้งงงวย มีมายามาก และยังพรหมจรรย์ให้กำเริบ ย่อมจะจมลงในอบาย บัณฑิต รู้ชัดอย่างนี้แล้ว พึงเว้นเสียให้ห่างไกล"[๕๔๗]

---

[๕๔๓]เรื่องเดียวกัน.

[๕๔๔]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๖๘.

[๕๔๕]วิ.มหา. (ไทย) ๑/๖๓/๒๖๑.

[๕๔๖]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๓๘๘/๑๐๒.

[๕๔๗]เรื่องเดียวกัน.

นอกจากนี้ยังปรากฏมีเรื่องที่สตรียั่วยวน ชักจงภิกษุให้ขาดจากพรหมจรรย์ ครั้งเมื่อพระอนุรุทธ เดินทางไปพระนครสาวัตถี ได้ไปถึงหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ณ เวลาเย็น ในหมู่บ้านนั้นมีสตรีผู้หนึ่งจัดเรือนพักสำหรับอาคันตุกะไว้ พระอนุรุทธขอพักแรม นางก็อนุญาต นางจัดเตียงที่มีอยู่ข้างในถวาย และนางก็ไปประดับตกแต่งร่างกายด้วยเครื่องหอม เข้าไปหาพระอนุรุทธแล้วกล่าวกับท่านว่า

“พระคุณเจ้ามีรูปงามนัก น่าดู น่าชม ส่วนดิฉันก็มีรูปงามยิ่ง นาดู น่าชม ทางที่ดีดิฉัน ควรจะเป็นภริยาของพระคุณเจ้า เมื่อนางพูดดังนี้ ท่านพระอนุรุทธ ไดนิ่งเสีย แม้ครั้งที่สาม...ลำดับนั้นนางได้เปลื้องผ้าออก เดินบ้าง ยืนบ้าง นั่งบ้าง นอนบ้าง เบื้องหน้าท่าน”[๕๔๘]

เพราะเหตุที่สตรีเป็นอันตรายต่อพรหมจรรย์ ในการปฏิบัติต่อสตรี พระพุทธองค์จึงทรงแนะนำพระอานนท์ให้หลีกเลี่ยงจากการติดต่อ ได้เห็น ได้ยิน ให้ระมัดระวังอยู่เสมอ หรือถ้าจำเป็นต้องติดต่อคบหาก็ให้กระทำอย่างมีสติ ไม่ให้คำนึงถึงเรื่องเพศ คือ ถ้าเป็นหญิงรุ่นแม่ ก็ให้เห็นปฏิบัติต่อเยี่ยงแม่ ถ้าเป็นหญิงรุ่นพี่ ก็ให้เห็นเป็นพี่สาว ถ้าเป็นหญิงรุ่นน้องก็ให้เห็นเป็นน้องสาว คือ ให้จัดฐานะไว้ในทางที่จะไม่สามารถเกี่ยวข้องกันในทางเพศได้ และเพื่อเป็นการป้องกันสิ่งที่จะเป็นปัญหาตามมาจากความใกล้ชิดระหว่างสงฆ์ ๒ ฝ่าย พระพุทธองค์จึงได้ทรงบัญญัติวินัยบางอย่างขึ้นเพื่อให้สงฆ์มีโอกาสติดต่อใกล้ชิดกับสตรีน้อยที่สุด เช่น มีการบัญญัติห้ามไม่ให้ภิกษุนอนร่วมชายคาเดียวกับสตรี ไม่ให้เดินทางโดยลำพังกับสตรีหรือไม่ให้รับสิ่งใดจากมือของสตรี ภิกษุถูกห้ามไม่ให้แตะต้องเสื้อผ้าเครื่องนุ่งห่มของสตรี หรือสัมผัสสตรี ไม่ให้กอดเด็กหญิงหรืออุ้มสัตว์ตัวเมีย เมื่อแสดงธรรมหรือสวดต่อหน้าคฤหัสถ์ชายหญิง ภิกษุจะต้องไม่มองสตรี เหล่านี้เป็นต้น

---

[๕๔๘]วิ.มหา. (ไทย) ๒/๒๙๔/๓๕๘-๓๕๙.

สำหรับทางฝ่ายภิกษุณี การบัญญัติข้อห้ามก็เป็นไปในทำนองเดียวกัน เช่น ห้ามกำหนัดยินดีการจับต้องของบุรุษ ห้ามเกี่ยวข้องนัดหมายกับบุรุษ ห้ามยืนหรือสนทนาสองต่อสองกับบุรุษในที่มืด ในที่ลับ ในที่แจ้งเป็นต้น

อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าจะมีการกล่าวว่าสตรีเป็นมลทินหรือเป็นอันตรายต่อพรหม จรรย์ แต่สตรีก็ไม่ได้จัดเป็นอันตรายอย่างยิ่ง ด้วยยังมีสิ่งอื่นที่อาจย่ำยีจิตใจของภิกษุได้เช่นกัน และอาจจะย่ำยีได้มากกว่าด้วย ดังมีกล่าวยืนยันไว้ว่า

“ภิกษุทั้งหลาย มาตุคามคนเดียวย่อมไม่อาจย่ำยีจิตของภิกษุรูปหนึ่งได้ แต่ลาภ สักการะ และชื่อเสียงย่อมอาจย่ำยีจิตได้ ภิกษุทั้งหลาย ลาภ สักการะ และชื่อเสียง ทารุณ ฯลฯ อย่างนี้แล”[๕๔๙]

ในบางแห่ง ก็กล่าวได้ว่าสิ่งอื่นก็เป็นอันตรายต่อพรหมจรรย์ได้ คือ สิ่งที่เป็นอันตราย ต่อพรหมจรรย์นั้นไม่ได้มีแต่เพียงสตรี แม้แต่ตัวจิตของตนเองก็เป็นอันตรายแก่พรหมจรรย์ได้ “จิตเป็นธรรมชาติกลับกลอกเร็วนัก สักหน่อยจะเป็นอันตรายแก่พรหมจรรย์ของเราก็ได้”[๕๕๐]

ในประเด็นที่ว่าหญิงเป็นอันตรายต่อพรหมจรรย์นั้นก็จริงอยู่ แต่เมื่อพิจารณาไปแล้ว จะเห็นว่า ไม่ใช่แต่เฉพาะรูป รส กลิ่น เสียง โผฏฐัพพะของหญิงจะครอบงำและเป็นอันตรายต่อพรหมจรรย์ของชายแต่ฝ่ายเดียว หากแต่รูป รส กลิ่น เสียง โผฏฐัพพะของชายก็เป็นอุปสรรค เป็นอันตรายต่อการประพฤติพรหมจรรย์ของหญิงเช่นกัน ดังปรากฏในเรื่องภิกษุณีสุนทรีนันทาซึ่งเสพเมถุนธรรม[๕๕๑] และมีครรภ์[๕๕๒] กับสหาหะผู้เป็นหลานของนางวิสาขามิคารตา ขณะที่นางยังเป็นภิกษุณีอยู่

ดังนั้นทั้งชายและหญิงต่างก็มีอำนาจที่จะครอบงำซึ่งกันและกันในทั้ง ๒ ฝ่าย และต่างก็เป็นอันตรายต่อการประพฤติพรหมจรรย์ของอีกฝ่ายหนึ่งด้วยกันทั้งนั้น ไม่ใช่

---

[๕๔๙]สำ.นิ. (ไทย) ๑๖/๕๖๖/๒๖๐.

[๕๕๐]วิ.มหา. (ไทย) ๔/๒๑๖/๒๘๙.

[๕๕๑]วิ.ภิกฺขุณี. (ไทย) ๓/๑/๓.

[๕๕๒]วิ.ภิกฺขุณี. (ไทย) ๓/๑๒/๑๐.

เฉพาะฝ่ายหญิงฝ่าย เดียวที่จะเป็นอันตรายต่อพรหมจรรย์ตามที่คนส่วนมากเข้าใจกัน ในพระไตรปิฎกที่ได้กล่าวยืนยัน แล้วถึงโทษของทั้งบุรุษและสตรีในการที่จะเป็นอันตรายต่อการประพฤติพรหมจรรย์ ทั้งยังกล่าวถึงการที่สตรีและบุรุษจะผูกใจเพศตรงข้ามได้ด้วยอาการ ๘ อย่างเหมือนกัน คือด้วย

๑. รูป
๒. การยิ้มแยม
๓. คำพูด
๔. เพลงขับ
๕. การร้องไห้
๖. อากัปปกิริยา
๗. ของกำนัล
๘. การสัมผัส[๕๕๓]

ดังนั้นข้อที่ว่าหญิงเป็นมลทินแห่งพรหมจรรย์นั้นก็จะเป็นจริงสำหรับชายด้วย หากแต่ว่าในพระไตรปิฎกได้กล่าวโดยมุ่งเอาธรรมชาติของหญิงซึ่งจะเป็นอันตรายหรือเป็นศัตรูต่อการ ประพฤติพรหมจรรย์ของชายมากล่าวไว้มากกว่า ซึ่งก็อาจวินิจฉัยได้ว่าอาจเป็นเพราะนักบวชในพระพุทธศาสนานั้นมีภิกษุก่อนภิกษุณี และก็เป็นภิกษุสงฆ์เสียส่วนมาก พุทธวจนะส่วนใหญ่ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้นส่วนใหญ่จึงเป็นการประทานแก่ภิกษุและกล่าวถึงอันตรายของเพศหญิง อันจะมีต่อการประพฤติพรหมจรรย์ของชายไว้มาก หากสงฆ์ในพระพุทธศาสนามีทั้งฝ่ายภิกษุและภิกษุณีมาพร้อมๆ กัน และมีฝ่ายละเท่าๆ กัน ก็น่าที่จะได้มีการกล่าวถึงทั้งอันตรายของทั้งหญิงและชายที่มีต่อเพศตรงข้ามในการถือเพศพรหมจรรย์ไว้ไม่มากน้อยต่างจากกันเหมือนที่เป็นอยู่

ดังนั้นการที่ได้มีการกล่าวถึงอันตรายของสตรีในพระไตรปิฎกไว้บ่อยครั้งมากกว่า บุรุษนั้นก็อาจจะถือได้ตามข้อวินิจฉัยที่กล่าวแล้ว แต่ด้วยการที่ได้มีการกล่าวถึง

---

[๕๕๓]องฺ.อฏฺฐก. (ไทย) ๒๓/๑๐๗-๑๐๘/๑๗๔.

โทษของสตรีไว้มากแห่งและบ่อยครั้งกว่าภิกษุนี้ ก็มีผลต่อแนวความคิดเห็นของคนโดยทั่วไปต่อสตรี คือทำให้คนส่วนใหญ่มักจะเห็นว่าอันตรายของสตรีต่อการประพฤติพรหมจรรย์ของบุรุษนั้นร้ายแรงกว่า มีมากกว่า ซึ่งตามความจริงแล้วก็เป็นไปในทำนองเดียวกันกับอันตรายของบุรุษที่มีต่อพรหมจรรย์ ของสตรีไม่ได้แตกต่างมากน้อยกว่ากันแต่อย่างใด

นอกเหนือจากการเป็นมลทินแห่งพรหมจรรย์แล้ว สตรียังถูกมองว่าเป็นเพศที่มีความ ร้ายกาจเป็นพิษสง โดยเปรียบสตรีกับสัตว์ร้าย เช่น “ราชสีห์เป็นสัตว์ดุร้าย กินเนื้อและเลือดเป็นอาหาร มีอาวุธ ๕ อย่าง เป็นสัตว์หยาบช้า ยินดีในการเบียดเบียนสัตว์อื่น ข่มขี่สัตว์ทั้งหลายกินฉันใด หญิงทั้งหลายก็ฉันนั้น นรชนจึงไม่ควรวิสาสะกับสตรีเหล่านั้น[๕๕๔]

“อาวุธของราชสีห์ ๕ อย่าง คือ ปาก เล็บเท้าหน้าทั้งสอง เล็บเท้าหลังทั้งสอง รวม เป็น ๕ ส่วน อาวุธของสตรี ๕ อย่างนั้น คือ รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ”[๕๕๕]

“ไฟกินเปรียงหนึ่ง ช้างสารหนึ่ง งูเห่าหนึ่ง พระเจ้าแผ่นดินได้มุรธาภิเษกหนึ่ง หญิงทุกคนหนึ่ง ทั้งห้านี้ คนพึงคบหาด้วยความระมัดระวังเป็นนิตย์ เพราะว่าสิ่งทั้งห้านั้น มีอัธยาศัย หรือมีความแน่นอนที่รู้ได้ยาก”[๕๕๖]

นอกจากนี้ยังมีการเปรียบโทษ ๕ ประการ ของงูเห่า คือ

๑. เป็นสัตว์ไม่สะอาด

๒. มีกลิ่นเหม็น

๕. มีความน่ากลัวมาก

๔. มีภัยเฉพาะหน้า

๕. มักประทุษร้ายมิตร

---

[๕๕๔]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๓๐๐/๙๘.

[๕๕๕]เปรม หิมจันทร์, **บทบาทของสตรีในอินเดียในวรรณคดีบาลี**, หน้า ๑, อ้างถึงในอรรถกถาชาดก ๘/๓๖๑.

[๕๕๖]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๖๑๑/๓๐๗.

กับโทษ ๕ ประการในหญิง คือ

๑. มักโกรธ

๒. มักผูกโกรธ

๓. มีพิษร้าย (มีราคะจัด)

๔. มีสองลิ้น (เป็นผู้มีวาจาส่อเสียด)

๕. มักประทุษร้ายมิตร (มักประพฤตินอกใจสามี)[๕๕๗]

อย่างไรก็ตามการเปรียบบุคคลกับสัตว์ร้ายนี้ ก็ไม่ได้มีแต่ฝ่ายสตรีเท่านั้น หากแต่มี ในฝ่ายบุรุษด้วย ดังที่ว่า “บุรุษผู้ไม่ประเสริฐจึงเป็นเหมือนงูในพกกัดเอา นักปราชญ์ไม่พึงทำไมตรีกับบุรุษเช่นนั้น เพราะการสังคมกับบุรุษชั่ว นำทุกข์มาให้โดยแท้”[๕๕๘]

ยิ่งกว่านี้โทษและความร้ายกาจของสตรีก็ได้มีบรรยายไว้ในกุณาลชาดกอย่างมาก มาย โดยกล่าวว่าหญิงนั้นร้ายกว่าโจรที่มีดาบอยู่ในมือ ไม่ควรที่จะไปสนทนากับหญิงตัวต่อตัว เพราะว่าหญิงน่ากลัวยิ่งกว่าปีศาจ เป็นอันตรายยิ่งกว่างูพิษ และ

“มีบทบาทเป็นผู้ย่ำยีจิตของโลก มีอาวุธคือการเจรจาขับร้องฟ้อนรำ และอาจฆ่าชาย ด้วยราคะและโทสะ ชายเมื่อตกอยู่ในอำนาจหญิงแล้วย่อมไม่รุ่งเรืองเหมือนพระจันทร์ถูกราหูจับฉะนั้น”[๕๕๙]

บางแห่งกล่าวถึงสตรีไปในทางเป็นผู้เลวทราม มักมากในทางโลกีย์

“ขึ้นชื่อว่าหญิงในโลกนี้เลวทราม เพราะหญิงเหล่านี้ไม่มีเขตแดน มีแต่ความกำหนัด ยินดี คึกคะนองไม่เลือก เหมือนกับไฟไหม้ไม่เลือกฉะนั้น”[๕๖๐]

---

[๕๕๗]องฺ.ปญฺจก. (ไทย) ๒๒/๒๒๙/๒๖๘.

[๕๕๘]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๖๓๒/๑๙๖.

[๕๕๙]เรื่องเดียวกัน, ๒๘/๓๑๓/๑๐๙๘.

[๕๖๐]ขุ.ชา. ๒๗/๖๑/๒๐.

“หญิงไม่ใช่ของบุรุษคนเดียวหรือสองคน ย่อมต้อนรับทั่วไปเหมือนร้านตลาดผู้ใด สำคัญ ซึ่งหญิงเหล่านั้นว่าของเรา ก็เท่ากับดักลมด้วยตาข่ายฉะนั้น[๕๖๑]

“ธรรมดาหญิงในโลกเป็นคนลามก ไม่มีเขตแดน กำหนักหนักทุกเมื่อและคะนอง กิน ไม่เลือกเหมือนเปลวไฟไหมเชื้อทุกอย่าง บุรุษชื่อว่าเป็นที่รักของหญิงไม่มี ไม่เป็นที่รักก็ไม่มี เพราะหญิงทั้งหลายย่อมคบบุรุษได้ทั้งที่รัก ทั้งที่ไม่รัก”[๕๖๒]

นอกจากนั้นหญิงยังถูกมองว่าเป็นผู้ไม่มีความสัตย์ ไม่น่าไว้ใจ

“ขึ้นชื่อว่าหญิงทั้งหลาย ควรฆ่าเสียให้หมดเลย ความสัตย์ไม่มีในหญิงทั้งหลายๆ”[๕๖๓] “ไม่ควรวิสาสะกับหญิงแม้จะมีลูก ๑๐ คนแล้ว ไม่ควรวิสาสะในหญิงที่กระทำความ ยินดีให้ เป็นผู้ล่วงศีล ไม่สำรวม ถึงแม้ภรรยาจะพึงเป็นผู้มีความรักแน่นแฟ้น ก็ไม่ควรวางใจ เพราะว่าหญิงทั้งหลายเสมอกับท่าน้ำ หญิงทั้งหลายพึงฆ่าชายก็ได้”[๕๖๔]

“หญิงทั้งปวงย่อมไม่ยินดีในเรือนของตน”[๕๖๕]

“แม่น้ำทั้งปวงมีทางคดเคี้ยว และป่าทั้งปวงรกเรี้ยวด้วยต้นไม้ฉันใด หญิงทั้งปวงเมื่อ ได้ช่อง (ที่ลับ) พึงกระทำกรรมอันลามกฉันนั้น ถ้าว่าพึงได้โอกาสที่ลับ หรือพึงได้ช่อง เช่นนั้น หญิงทั้งปวงพึงกระทำกรรมอันลามกเป็นแน่ ไม่ได้ชายที่สมบูรณ์อื่น ก็ย่อมทำกับคนเปลี้ย ในพวกนารีที่หลายใจ เป็นผู้กระทำความยั่วยวนแก่ชายทั้งหลายไม่มีใครข่มขี่ได้ นารีเหล่าใดแม้จะทำให้พอใจโดยประการทั้งปวง ก็ไม่ควรวางใจในนารีเหล่านั้น เพราะว่านารีเหล่านั้นเสมอด้วยท่าน้ำ”[๕๖๖]

---

[๕๖๑]เรื่องเดียวกัน, ๒๗/๑๖๐๘/๓๐๗.

[๕๖๒]เรื่องเดียวกัน, ๒๘/๓๑๑/๑๐๕.

[๕๖๓]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๓๕/๖๖.

[๕๖๔]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๓๑๑/๑๐๕.

[๕๖๕]เรื่องเดียวกัน, ๒๘/๓๐๗/๑๐๓.

[๕๖๖]เรื่องเดียวกัน, ๒๘/๓๐๖/๑๐๓.

คำกล่าวเหล่านี้น่าจะเป็นการกล่าวติเตียนกรณีที่หญิงทำผิด ดังกรณีที่จะยกมากล่าวต่อไปข้างล่างนี้ มากกว่าที่จะเป็นการหมายรวมถึงสตรีโดยทั้งหมดว่ามีอุปนิสัยเช่นนี้ ในพระไตรปิฎก มีเรื่องกล่าวถึงสตรีที่ไม่ซื่อสัตย์ มักมากในกามอยู่ไม่น้อย เช่น

พระนางกัณหาเป็นชายาของเจ้าชายปาณฑพ ๕ คน คือ พระเจ้าอัชชุนะ พระเจ้า นกุละ พระเจ้าภีมเสน พระเจ้ายุธิษฐิล พระเจ้าสหเทพ แต่ยังไม่เพียงพอ พระนางยังคบชู้กับบุรุษเปลี้ยซึ่งเป็นคนรับใช้อีก[๕๖๗]

พระนางอุรงคเทวี ชายาของเอฬกกุมาร ประพฤติอนาจารคบชู้กับฉฬังคกุมารเสนาบดี และธนันตวาสีผู้เป็นคนรับใช้ฉฬังคกุมาร[๕๖๘]

พระนางปิงคิยานี มเหสีของพระเจ้าพรหมทัตเป็นชู้กับคนเลี้ยงม้าผู้อยู่ใกล้ชิด[๕๖๙]

พระมารดาของพระเจ้าพรหมทัตทรงทอดทิ้งพระเจ้าโกศลราช ได้ทรงกระทำกรรมอันลามกกับพราหมณ์ชื่อปัญจาลจัณฑะ[๕๗๐]

ด้วยเหตุที่มีหญิงบางพวกที่ประพฤติตนลามกเช่นนี้ จึงได้มีคำกล่าวตำหนิประณาม หญิงไว้มาก เช่น ในกุณฑริกชาดกมีกล่าวไว้ว่า “หญิงทุกคนย่อมไม่ยินดีในเรือนของตน ภรรยาได้ทอดทิ้งสามีผู้เช่นนั้นได้ เพราะไปพบเห็นบุรุษอื่นแม้เป็นง่อยเปลี้ย”[๕๗๑]

“หญิงจะไม่ประพฤติล่วงบุรุษอื่นนอกจากคนนั้นอีก มีอยู่หรือ”[๕๗๒]

---

[๕๖๗]เรื่องเดียวกัน, ๒๘/๓๐๐/๙๗.

[๕๖๘]เรื่องเดียวกัน, ๒๘/๓๐๐/๙๘.

[๕๖๙]เรื่องเดียวกัน, ๒๘/๓๐๙/๑๐๓.

[๕๗๐]เรื่องเดียวกัน, ๒๘/๓๐๐/๙๘.

[๕๗๑]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๖๖๓/๑๕๓.

[๕๗๒]เรื่องเดียวกัน.

“หญิงประดับประดาด้วยทองแก้วมณี และมุกดา ถึงจะมีคนสักการะและรักษาไว้ใน ตระกูลสามี ก็ยังประพฤตินอกใจสามี ทั้งหญิงที่อยู่ในทรวงอก ประพฤตินอกใจมานพ”[๕๗๓]

โดยเหตุที่มีหญิงบางพวกนอกใจ ประทุษร้ายต่อสามีโดยเจตนา จึงได้มีการกล่าวถึง อาการที่หญิงประทุษร้ายต่อสามีไว้ว่ามี ๒๕ ประการ คือ

๑. ย่อมพรรณนาการไปแรมคืนของสามี
๒. ย่อมไม่ระลึกถึงสามีที่ไปแรมคืน
๓. ย่อมไม่ยินดีกะสามีที่มาแล้ว
๔. ย่อมกล่าวโทษสามี ไม่กล่าวคุณแห่งสามี
๕. ย่อมประพฤติสิ่งที่ไม่เป็นประโยชน์แก่สามี
๖. ย่อมไม่ประพฤติสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่สามี
๗. ย่อมกระทำกิจที่ไม่สมควรแก่สามี
๘. ย่อมไม่กระทำกิจที่สมควรแก่สามี
๙. ย่อมคลุมหัวนอน
๑๐. นอนเบือนหน้าไปทางอื่น
๑๑. ย่อมนอนพลิกกลับไปมา
๑๒. ย่อมทำวุ่นวาย นอนถอนหายใจยาว
๑๓. ย่อมทำระทมทุกข์
๑๔. ย่อมไปอุจจาระปัสสาวะบ่อยๆ
๑๕. ย่อมประพฤติตรงกันข้าม
๑๖. ได้ยินเสียงชายอื่นยอมเงี่ยหูฟัง
๑๗. ย่อมล้างผลาญทรัพย์
๑๘. ย่อมทอดสนิทชิดชอบกับชายผู้คุ้นเคย

---

[๕๗๓]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๓๑๓/๑๐๘-๑๐๙.

๑๙. ย่อมออกนอกบ้านเสมอ

๒๐. ประพฤติผิดจากความดี

๒๑. ย่อมประพฤตินอกใจ ไม่เคารพในสามี

๒๒. มีใจประทุษร้าย

๒๓. ย่อมยืนที่ประตูเนืองๆ

๒๔. ย่อมทำให้เห็นรักแร้ นม

๒๕. ย่อมไปเพ่งดูทิศต่างๆ[๕๗๔]

ในบางแห่งมีกล่าวถึงความมักมาก ไม่รู้จักพอของสตรีว่า

“หญิงไม่มีความพอ อ่อนโยน พูดเพราะ ให้เต็มได้ยาก เสมอแม่น้ำ ทำให้ล่มจม บุคคลรู้ดังนี้แล้ว พึงเว้นเสียให้ห่างไกล”[๕๗๕]

“ชื่อว่าความอยากได้โน่น อยากได้นี่ เขาเรียกกันว่าเป็นธรรมดาของหญิงทั้งหลาย ในหมู่มนุษย์”[๕๗๖]

“มหาสมุทรหนึ่ง พราหมณ์หนึ่ง พระราชาหนึ่ง หญิงหนึ่ง สี่อย่างนี้ย่อมไม่เต็ม แม่น้ำสายใดสายหนึ่งอาศัยแผ่นดิน ไหลไปสู่มหาสมุทร แม้น้ำเหล่านั้นก็ยังมหาสมุทรให้เต็มไม่ได้ เพราะ ฉะนั้นมหาสมุทรชื่อว่าไม่เต็ม เพราะยั่งพร่อง ส่วนพราหมณ์ เรียนเวทอันมีการบอกเป็นที่ห้าได้แล้ว ยังปรารถนาการเรียนยิ่งขึ้นไปอีก เพราะฉะนั้นพราหมณ์จึงชื่อว่าไม่เต็ม เพราะยังพร่อง พระราชาทรงชนะแผ่นดินทั้งหมด อันบริบูรณ์ด้วยรัตนะนับไม่ถ้วน พร้อมทั้งมหาสมุทรและภูเขาครอบครองอยู่ ก็ยังปรารถนามหาสมุทรฝั่งโน้นอีก เพราะฉะนั้นพระราชาจึงชื่อว่าไม่เต็ม เพราะยังพร่อง หญิงคนหนึ่งๆ มีสามีคนละ ๘ คน สามีล้วนเป็นคนแกล้วกล้า มีกำลัง สามารถนำมาซึ่งกามรสทุกอย่าง หญิงยังกระทำความพอใจในชายคนที่ ๙ อีก เพราะฉะนั้น หญิงจึงชื่อว่าไม่เต็ม เพราะยังพร่อง”[๕๗๗]

---

[๕๗๔]เรื่องเดียวกัน, ๒๘/๓๐๕/๑๐๑.

[๕๗๕]เรื่องเดียวกัน, ๒๘/๓๑๒/๑๐๗.

[๕๗๖]เรื่องเดียวกัน, ๒๘/๘๙๔/๒๗๔.

[๕๗๗]เรื่องเดียวกัน, ๒๘/๓๑๒/๑๐๗.

คำกล่าวนี้ถ้าจะพิจารณากันจริงๆ แล้ว จะเห็นว่ากรณีนี้เป็นกรณีพิเศษ ไม่ใช่กรณี ทั่วไป และเป็นสุภาษิตที่ต้องการจะตักเตือนชายให้ระมัดระวังสตรีประเภทนี้ โดยเป็นการกล่าว เพื่อต้องการจะเน้นหรือย้ำอันตรายแห่งสตรี การกล่าวว่าสตรีสามารถมีสามีได้อีก แม้คนที่ ๙ คนที่ ๑๐ นั้นเป็นการเน้นความไม่รู้จักพอของหญิงมากกว่าที่จะหมายถึงเช่นนั้นจริง ๆ ตามตัวอักษร

ในบางแห่งมีกล่าวถึงสตรีว่าเป็นผู้ยั่วยวน หลายใจและรู้ได้ยากไม่ควรวางใจ เช่น “บรรดานารีทั้งหลาย เป็นคนหลายใจ ไม่มีใครสามารถจะข่มได้ ทำความยั่วยวนให้แก่ชายทั้งหลาย ถ้าหากว่านารีทั้งหลายแม้จะทำให้เกิดความปีติได้ โดยประการทั้งปวง ก็ไม่ควรไว้วางใจ เพราะว่านารีทั้งหลายเปรียบด้วยท่าน้ำ”[๕๗๘]

“ภาวะของหญิงทั้งหลายเป็นของรู้ได้ยาก เหมือนทางไปของปลาในน้ำฉะนั้น”[๕๗๙]

นอกจากนี้แล้ว สตรียังถูกมองว่าเป็นผู้เห็นแก่ทรัพย์ ดังที่ว่า

“หญิงรู้ว่าชายมั่งคั่ง มีทรัพย์มาก ย่อมเข้าไปหาชาย.. ย่อมเกาะชายที่มีจิตถูกราคะ ย้อม เหมือนเถาย่านทรายเกาะไม้สาละในป่าฉะนั้น”[๕๘๐]

“หญิงทุกคนกินทุกอย่างเหมือนเปลวไฟ พาไปได้ทุกอย่างเหมือนแม่น้ำ เหมือนกิ่งไม่มีหนาม ย่อมละชายไปเพราะเหตุแห่งทรัพย์ ชายใดพึงวางความรักทั้งหมดในหญิง ชายนั้นเหมือนดักลมด้วยตาข่าย เหมือนตักน้ำใส่มหาสมุทรด้วยมือข้างเดียว จะพึงได้ยินแต่เสียงมือของตน”[๕๘๑]

“จิตของหญิงเหมือนจิตของวานร ลุ่มๆ ดอนๆ เหมือนเงาไม้ หัวใจของหญิงไหวไป ไหวมา เหมือนล้อรถที่กำลังหมุน... เห็นทรัพย์ของบุรุษที่ควรจะถือเอาได้เมื่อนั้นก็ใช้วาจาอ่อนหวานชักนำบุรุษไปได้... ไม่เห็นทรัพย์ของบุรุษที่ควรถือเอาได้ เมื่อนั้นย่อม

---

[๕๗๘]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๖๖๒/๑๕๓.

[๕๗๙]เรื่องเดียวกัน, ๒๗/๖๔/๒๐.

[๕๘๐]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๓๑๓/๑๐๘.

[๕๘๑]เรื่องเดียวกัน, ๒๘/๓๑๒/๑๐๗.

ละทิ้งบุรุษนั้นไป เหมือนคนข้ามฟากถึงฝั่งโนนแล้วละทิ้งแพไปฉะนั้น... หญิงทั้งหลายเสมอด้วยไฟกินเปรียง เปรียบด้วยหัวงูเห่า ย่อมเลือกคบแต่บุรุษที่มีทรัพย์"[๕๘๒]

"หญิงทั้งหลายย่อมติดตามชายที่มีทรัพย์ ถึงจะเป็นคนเลี้ยงช้าง เลี้ยงม้า เลี้ยงโค คน จัณฑาล สัปเหร่อ คนเหหยากเยื่อ ก็ช่าง หญิงทั้งหลายย่อมละทิ้งชายผู้มีตระกูล แต่ไม่มีอะไรเหมือนทรากศพ แต่ติดตามชายเช่นนั้นได้ เพราะเหตุแห่งทรัพย์"[๕๘๓]

"หญิงมองเห็นทรัพย์ของบุรุษที่ควรจะถือเอาได้คราวนั้น ย่อมใช้วาจาอ่อนหวาน นำพาเอาบุรุษนั้นไปเหมือนชาวกัมโพชใช้สาหร่ายล่อม้าไปได้ ฉะนั้น

คราวใดไม่มองเห็นทรัพย์ของบุรุษที่ควรจะถือเอาได้... ย่อมละทิ้งบุรุษนั้นไปเสีย เหมือนบุคคลข้ามฟากถึงฝั่งโน้นแล้ว ก็ทิ้งแพไปเสียฉะนั้น"[๕๘๔]

ในข้อที่ว่าเห็นแก่ทรัพย์นี้ ถ้าจะมองกันอย่างยุติธรรมแล้วใช่ว่าจะเป็นแต่สตรีเท่านั้น มนุษย์ส่วนใหญ่ไม่ว่าเพศใดก็มีความอยากได้ในทรัพย์ด้วยกันเกือบทั้งสิ้น ในพระไตรปิฎกได้กล่าวถึงการที่บุรุษมีความสัมพันธ์กับสตรี เพราะเห็นแก่ทรัพย์ไว้ด้วยเช่นกันว่า "นักเลงหญิง... ไม่รู้จัก หาหรัพย์ ร่วมสังวาสกับหญิงหม้ายที่มีทรัพย์ ครั้นใช้สอยทรัพย์ของหญิงหม้ายนั้นหมดแล้ว ก็ทำลาย มิตรภาพไปหาหญิงอื่นต่อไป"[๕๘๕]

ในบางแห่งมีกล่าวว่า หญิงเป็นผู้ทำลายทรัพย์ เช่น "หญิงไม่มีวินัย ไม่มีสังวร ยินดีในน้ำเมาและเนื้อสัตว์ ไม่สำรวม ผลาญทรัพย์ที่บุรุษหามาได้โดยยากให้ฉิบ

"หญิงทั้งหลาย... ไม่ทำอะไรให้วิเศษเหมือนเขาเมรุมาศ ผลิตผลเป็นนิตย์เหมือนต้นไม้มีพิษ หญิงทั้งหลายเป็นผู้กำสัตว์ไว้ในมือจนนับไม่ถ้วน ทำโภคสมบัติในเรือนให้พินาศ"[๕๘๗]

---

[๕๘๒]เรื่องเดียวกัน, ๒๘/๓๑๐/๑๐๔.

[๕๘๓]เรื่องเดียวกัน, ๒๘/๓๑๑/๑๐๖.

[๕๘๔]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๖๐๕-๑๖๐๖/๓๐๖.

[๕๘๕]เรื่องเดียวกัน, ๒๗/๑๖๗๑/๓๑๕-๓๑๖.

[๕๘๖]ขุ.ชา. ๒๘/๓๑๓/๑๐๘.

[๕๘๗]เรื่องเดียวกัน, ๒๘/๓๐๐/๙๙.

ในบางครั้งก็มีกล่าวถึงหญิงว่าเป็นผู้ไม่รู้จักคุณ เมื่อได้ช่องก็จะทรยศว่า

“ถ้าบุรุษจะพึงให้แผ่นดินอันเต็มไปด้วยทรัพย์นี้แก่หญิงที่ตนนับถือไซร้ หญิงนั้นได้โอกาสก็จะพึงดูหมิ่นบุรุษนั้น”[๕๘๘]

นอกจากนั้นหญิงมักจะถูกมองว่าเป็นเพศที่เป็นไปตามอารมณ์ที่มาครอบงำ มีจิตใจ หวั่นไหว เปลี่ยนใจง่าย โลเล ไม่น่าไว้ใจ ดังที่กล่าวว่า

“หญิงเหล่านั้นย่อมไม่รู้จักกิจที่ทำแล้ว และกิจที่ยังไม่ได้ทำ... ไม่ใช่อารยชน ก้าว ล่วงธรรมเสียแล้ว ย่อมไปตามอำนาจจิตของตนถ่ายเดียว”

เมื่อมีอันตราย และเมื่อที่กิจเกิดขึ้น หญิงย่อมละทิ้งสามีนั้นแม้อยู่ร่วมกันมานาน เป็นที่รัก เป็นที่พอใจ เป็นผู้อนุเคราะห์ แม้เสมอด้วยชีวิต เพราะเหตุนั้น เราจึงไม่ไว้วางใจหญิงทั้งหลาย”

ความจริง จิตของหญิงเหมือนกับจิตของลิง ลุ่มๆ ดอนๆ เหมือนกับเงาต้นไม้ หัวใจ ของหญิงทั้งหลายไหวไปมา เหมือนล้อรถที่กำลังหมุนไปฉะนั้น”[๕๘๙]

ในพระไตรปิฎกปรากฏมีเรื่องแสดงถึงความเปลี่ยนใจง่าย กลับกลอกของหญิง คือ “อุบาสกคนหนึ่งถามนางถุลลนันทาภิกษุณีว่าต้องการอะไร นางตอบว่าต้องการเนยใส เขาจึงซื้อเนยใสมาถวาย นางกลับบอกว่าไม่ต้องการเนยใส แต่ต้องการน้ำมัน เขาจึงเอาเนยใสไปคืนจะขอน้ำมันมาแทน แต่พ่อค้าไม่ยอมให้คืน”[๕๙๐]

“อุบาสกคนหนึ่งเอาเงิน ๑ กหาปณะฝากไว้ที่พ่อค้าในตลาดแล้วบอกกับนางถุลลนันทาภิกษุณีว่า ต้องการอะไรในราคานั้นให้ไปนำมา นางใช้นางสิกขมานาผู้หนึ่งให้ไปนำน้ำมัน ราคา ๑ กหาปณะ ครั้นนำมาแล้ว สั่งเปลี่ยนใหม่ว่าไม่ต้องการน้ำมันแต่ต้องการเนยใส นางสิกขมานานำน้ำมันไปคืนจะขอเนยใสมา พ่อค้าไม่ยอมรับคืน”[๕๙๑] พระพุทธองค์ทรงปรับอาบัติภิกษุณีที่สั่งซื้อของกลับกลอกเปลี่ยนใจง่าย

---

[๕๘๘]เรื่องเดียวกัน, ๒๘/๓๑๑/๑๐๕.

[๕๘๙]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๖๐๒-๑๖๐๔/๓๐๖.

[๕๙๐]สุชีพ ปุญญานุภาพ, **พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน เล่ม ๒**, หน้า ๑๐๐-๑๐๑.

[๕๙๑]เรื่องเดียวกัน.

ในบางแห่งมีกล่าวถึงมายาของหญิงว่า หญิงนั้นมีมายา ๔๐ ประการ คือ

๑. สะบัดสะบิ้ง

๒. โก้งโค้งก้มลง

๓. กรีดกราย

๔. ชะมดชะม้อย

๕. เอาเล็บดีดเล็บ

๖. เอาเท้าเหยียบเท้า

๗. เอาไม้ขีดดิน

๘. ชูเด็กขึ้น

๙. ลดเด็กลง

๑๐. เล่นเอง

๑๑. ให้เด็กเล่น

๑๒. จูบเอง

๑๓. ให้เด็กจูบ

๑๔. รับประทานเอง

๑๕. ให้เด็กรับประทาน

๑๖. ให้ของเด็ก

๑๗. ขอของเด็กคืน

๑๘. ล้อเลียนเด็ก

๑๙. พูดเสียงดัง

๒๐. พูดค่อย

๒๑. พูดคำเปิดเผย

๒๒. พูดคำลี้ลับ

๒๓. ทำนิมิตด้วยการฟ้อนรำ ขับร้อง ประโคม ร้องไห้กรีดกราย แต่งตัว

๒๔. ทำซิกซี้

๒๕. จ้องมองดู

๒๖. สั่นสะเอว

๒๗. สายผ้าที่ปิดของลับ

๒๘. เลิกขา

๒๙. ปิดขา

๓๐. เปิดนมให้เห็น

๓๑. เปิดรักแร้ให้เห็น

๓๒. เปิดท้องน้อยให้เห็น

๓๒. ขยิบตา

๓๔. ยักคิ้ว

๓๕. เม้มริมฝีปาก

๓๖. แลบลิ้น

๓๗ . เปลื้องผ้า

๓๘. กลับนุ่งผ้า

๓๙. สยายผม

๔๐. เกล้าผม[๕๙๒]

“หญิงเหล่านี้มีมารยาเหมือนพยับแดด เป็นเหตุแห่งความเศร้าโศก เป็นเหตุเกิดโรคและอันตราย”[๕๙๓]

“หญิงเป็นเหมือนน้ำวน มีมายามาก ทำพรหมจรรย์ให้กำเริบ ทำให้ล่มจม บุคคลรู้ดังนี้แล้ว พึงเว้นเสียให้ห่างไกล”[๕๙๔]

---

[๕๙๒]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๓๐๕/๑๐๑.

[๕๙๓]เรื่องเดียวกัน, ๒๘/๒๑๐/๗๐.

[๕๙๔]เรื่องเดียวกัน, ๒๘/๓๑๒/๑๐๗.

นอกจากการกล่าวถึงโทษ และความไม่ดีของหญิงแล้ว ในบางแห่งยังมีการกล่าว ตำหนิผู้ที่ตกอยู่ในอำนาจหญิง ถูกหญิงครอบงำว่าย่อมจะถูกหญิงเบียดเบียน ทำให้ถึงซึ่งความเสื่อมว่า

“นรชนผู้มีปัญญาเครื่องพิจารณา และมีเดช มีมหาชนสักการะบูชา ถ้าตกอยู่ในอำนาจของหญิงแล้วย่อมจะไม่รุ่งเรืองเหมือนพระจันทร์ถูกราหูจับ... ส่วนผู้ที่ตกอยู่ในอำนาจของหญิง ไม่มีอุเบกขา ย่อมเข้าถึงความพินาศยิ่งกว่านั้นอีก”[๕๙๕]

“บุรุษผู้ตกอยู่ในอำนาจของหญิง ย่อมถูกติเตียนทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ผู้ตกอยู่ในอำนาจของหญิงย่อมเข้าถึงนรก เป็นที่เผาสัตว์ให้รุ่มร้อน และนรกอันมีป่าไม้งิ้ว มีหนามแหลมดังหอกเหล็ก แล้วมาในกำเนิดสัตว์เดรัจฉาน ย่อมไม่พ้นจากวิสัยเปรตและอสุรกาย หญิงย่อมทำลายความเล่นหัว ความยินดี ความเพลิดเพลินอันเป็นทิพย์ และจักรพรรดิ์สมบัติในมนุษย์ของชายผู้ประมาทให้พินาศและยังทำชายนั้นให้ถึงทุคติอีกด้วย”[๕๙๖]

ที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ล้วนแสดงให้เห็นถึงความเลวร้าย น่ากลัวของสตรีเพศเป็นความ จริงที่ว่ามีสตรีบางคน บางพวกที่เป็นเช่นนั้นจริง แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า ถ้าเป็นสตรีแล้วจะต้องมีพฤติกรรมหรือธรรมชาติทางนิสัยที่เลวร้ายเช่นนี้เหมือนกันหมดสตรีนั้นมีมากถึงครึ่งโลกเช่นเดียวกับบุรุษ จึงเป็นธรรมดาที่ย่อมจะต้องมีทั้งที่ดีและเลว เป็นการยากที่จะให้มีแต่สตรีที่ดีล้วน โดยไม่มีชั่วปะปนเพราะตามธรรมดาโลกแล้ว ก็ย่อมมีควบคู่กันไปตามที่ว่าคนชั่วก็มีคนดีก็มาก ดังนั้นการจับเรื่องราวในพระไตรปิฎกหรือพุทธวจนะบางตอนที่กล่าวถึงโทษ อันตรายและความผิดของสตรีบางกลุ่มบางพวกมาเป็นตัวแทนแล้วกล่าวตัดสินโดยสรุปรวมนั้นจะไม่เป็นการยุติธรรม ทั้งต่อสตรีและต่อคำสอนพุทธศาสนา เพราะพระไตรปิฎกและพระศาสดาก็มิได้กล่าวถึงสตรีในด้านที่ไม่ดีแต่อย่างเดียว หากจะพิจารณาดูคำสอนบางตอน และชาดกบางเรื่องแล้วจะเห็นว่าไม่ได้มีการตำหนิสตรี หรือกล่าวถึงความเลวร้ายของสตรีข้างเดียวหรือแต่ส่วน

---

[๕๙๕]เรื่องเดียวกัน, ๒๘/๓๑๓/๑๐๙.

[๕๙๖]เรื่องเดียวกัน, ๒๘/๓๑๓/๑๐๙.

เดียว แต่ได้กล่าวถึงไว้ทั้งส่วนดีและส่วนเสีย และในบางครั้งเมื่อกล่าวไปในทางไม่ดีก็ได้มีการพูดถึงไว้ทั้งทางฝ่ายสตรีและบุรุษ สิ่งหนึ่งที่จะยืนยันให้เห็นได้ถึงแนวความคิดเห็นในทางที่ดีที่พุทธศาสนามีต่อสตรีก็คือ เรื่องราวของสตรีที่เป็นคนดี ประพฤติปฏิบัติถูกต้อง บำเพ็ญตนเป็นที่น่านิยมชมชอบ เป็นประโยชน์ ต่อพ่อแม่ ครอบครัว ศาสนา สังคม ก็มีกล่าวไว้ไม่น้อย ดังจะขอยกมาเป็นตัวอย่างบ้างเช่น

ก) นางเสคคุถูกพ่อต้องการสอนให้นางรู้จักเมถุนธรรมและจะทดลองใจนางว่า นางจะแก้ไขอย่างไรเมื่อตกอยู่ในเหตุการณ์คับขัน พ่อจึงพานางไปในป่า แสดงทำท่ามิดีมิร้าย กับนาง นางก็ตัดพ้อขอความเห็นใจว่า “คนที่พอจะเป็นที่พึ่งของลูกได้กลับมาทำมิดีมิร้ายเสียอย่างนี้ ลูกจะร่ำไรให้ใครมาเป็นที่พึ่งเล่า”[๕๙๗]

ตามท้องเรื่องแล้วนางเสคคุค่อนข้างจะไร้เดียงสา แต่นางก็เคร่งครัดในการรักษา ความบริสุทธิ์ของพรหมจรรย์ ซึ่งก็พอเป็นกรณีที่จะสะท้อนให้เห็นว่า ไม่ใช่ว่าสตรีทั้งหมดจะมักมากในกาม โดยไม่ละอายต่อการประพฤติผิดวัฒนธรรมประเพณีสตรีในสมัยนั้นไปเสียหมด สตรีที่ยังรักหวงแหนพรหมจรรย์ และละอายต่อการกระทำผิดทำนองคลองธรรมก็มีอยู่

ข) นางอุบลวรรณา[๕๙๘] เป็นผู้อยู่ร่วมสามีคนเดียวกับลูกสาวโดยไม่รู้เรื่องมาก่อน แต่เมื่อนางทราบความจริงเข้าก็เกิดความละอาย เห็นความเลวร้ายของกามกิเลส เกิดความสลดใจจึงออกบวช เรื่องนี้สะท้อนให้เห็นได้เหมือนกันว่า จิตใจของสตรีก็ยังมีความละอาย รู้จักถูกรู้จักควร รู้ผิดชอบชั่วดี

ค) นางวิสาขา[๕๙๙] ธิดาของธนญชัยเศรษฐีชาวเมืองภัททิยะก็เป็นผู้รู้และปฏิบัติตามประเพณีที่ถือปฏิบัติกันในสมัยนั้น ในครั้งที่นางรับหมั้นพวงมาลัยที่มิคารเศรษฐีให้ทำขึ้นแล้ว ก็ได้ บอกสาวใช้ให้ไปบ้านนำรถมารับกลับบ้าน เพราะเป็นประเพณีของชาวอินเดียขณะนั้นว่า สตรีที่รับหมั้นชายภายนอกบ้านถ้าเป็นลูกสาวของผู้ร่ำรวย

---

[๕๙๗]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๘๓-๒๘๔/๗๗.

[๕๙๘]ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๖๕/๔๗๖.

[๕๙๙]วิ.มหา. (ไทย) ๕/๑๕๓/๑๙๐-๑๙๕.

จะต้องกลับบ้านด้วยรถ ซึ่งก็แสดงให้เห็นว่านางวิสาขาแม้เมื่อยังเด็ก ยังรุ่น ก็สนใจประพฤติปฏิบัติตามธรรมเนียมประเพณีที่ถือปฏิบัติกันในสังคม ยิ่งกว่านั้นนางวิสาขานี้ยังเป็นผู้ที่เลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนา ได้อุปถัมภ์และทำคุณประโยชน์ไว้แก่ศาสนาไม่ใช่น้อย จนพระพุทธองค์ทรงยกย่องให้เป็นเลิศกว่าอุบาสิกาทั้งหลาย

ง) นางนันทา[๖๐๐] เป็นผู้มีความจงรักภักดีต่อนันทกุมารผู้เป็นสามีในนามที่ยังมิได้อยู่ร่วมกันเพราะนันทกุมารออกบวชเสียในวันทำพิธีวิวาหมงคลนั้น นางก็ไม่ยอมมีสามีใหม่ ยังรักษา ความบริสุทธิ์แห่งพรหมจรรย์ไว้ และภายหลังที่พระพุทธองค์ทรงอนุญาตให้สตรีบวช นางก็ออกบวชและสำเร็จอรหัตตผล

จ) พระนางมัทรี[๖๐๑] มเหสีของพระเวสสันดร แม้เป็นนางกษัตริย์ แต่เมื่อพระเวส สันครถูกเนรเทศให้ไปอยู่ป่า พระนางก็มิได้ตัดช่องน้อยหาความสุขสบายส่วนตัวอยู่ในวัง แต่มีความรัก ความภักดี ต้องการจะปรนนิบัติร่วมทุกข์ร่วมสุขจึงได้ติดตามพระเวสสันดรดังที่พระนางกล่าวว่า “เกล้ากระหม่อมจักบวชติดตามพระสวามีไปทุกเมื่อ แม้เมื่อแผ่นดินยังไม่ทำลาย... เกล้ากระหม่อมฉันว่างเว้นพระเวสสันดรเสียแล้ว ไม่พึงปรารถนาแม้แผ่นดินอันมีสาครเป็นขอบเขต ทรงไว้ซึ่งเครื่องปลื้มใจเป็นอันมาก บริบูรณ์ด้วยรัตนะต่างๆ เมื่อสามีตกทุกข์แล้ว หญิงเหล่าใดย่อมหวังความสุขเพื่อตน หญิงเหล่านั้นเลวทรามหนอ หัวใจของหญิงเหล่านั้นเป็นอย่างไรหนอ”[๖๐๒]

พระนางมัทรีจึงเสด็จไปพร้อมพระเวสสันดรและพระโอรสคอยปรนนิบัติจัดหาทุกสิ่งให้พระเวสสันดร เรื่องนี้ก็เป็นตัวอย่างที่สะท้อนให้เห็นถึงว่า สตรีใช่จะเลวร้ายเสมอไปทุกคน สตรีที่ยังมีใจเดียว รัก ซื่อสัตย์ และภักดีต่อสามีก็มีอยู่ ดังปรากฏมีกล่าวว่า

---

[๖๐๐]ธ.อ. (ไทย) ๑/๑๕๔.

[๖๐๑]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๐๙๑-๑๐๙๓/๓๓๓-๓๓๕.

[๖๐๒]เรื่องเดียวกัน, ๒๘/๑๐๙๓/๓๓๕.

ขึ้นชื่อว่าหญิง ใช่ว่าจะประพฤติเสื่อมเสียเลวทรามไปเสียทั้งหมด หญิงที่ดี ไม่ทอดทิ้งสามี ร่วมทุกข์ รวมสุขกับสามีก็มี ดังที่ได้มีกล่าวในชาดกถึงหญิงที่เป็นยอดภรรยา เช่นพระนาง มัทรีของพระเวสสันดรว่า

ยา ทลิทฺที ทลิทฺทสฺส อฑฺฒา อฑฺฒสฺส กิตฺติมา
สา หิสฺส ปรมา ภริยา สหิรญฺญสฺส อิตฺถิโย[๖๐๓]

“หญิงใดเมื่อสามีขัดสนก็ขัดสนด้วย เมื่อสามีมั่งคั่งก็พลอยเป็นผู้มั่งคั่งมีชื่อเสียงด้วย หญิงคนนั้นเป็นยอดภรรยา”[๖๐๔]

“หญิงมั่งคั่ง ผู้ทรงเกียรติ ย่อมร่วมสุขทุกข์ของสามีที่จน หญิงมั่งคั่งผู้ทรงเกียรติ ย่อมร่วมสุขทุกข์ของสามีที่มั่งคั่ง เทพเจ้าย่อมสรรเสริญหญิงนั้นแล เพราะเจ้าหล่อนทำกิจที่ทำได้ยาก”[๖๐๕]

ฉ) นางมุตตา บิดาของโอฆาตกพราหมณ์ แห่งโกศลรัฐ ถูกบังคับให้แต่งงานกับพราหมณ์หลังค่อมพิการ นางไม่พอใจที่จะอยู่ร่วมกับสามีพิการนั้น แต่นางก็ไม่ประพฤตินอกใจสามี แต่เสนอสามีให้อนุญาตให้นางออกบวช[๖๐๖]

ช) นางจาปา ภริยาอุปกาชีวก มีสามีที่เที่ยวเมาสุราเป็นอาจิณ ทั้งๆ ที่นางไม่ พอใจและดูหมิ่นสามี แต่นางก็ไม่ประพฤตินอกใจสามี[๖๐๗]

ทั้งกรณีของนางมุมตาและนางจาปากสะท้อนให้เห็นว่าแม้สามีจะเป็นผู้บกพร่อง แต่สตรีก็ยังไม่ยอมประพฤติผิดประเวณีและพรหมจรรย์ ยังยึดถือประพฤติปฏิบัติอยู่ในกรอบของ ศีลธรรมประเพณี

ในการศึกษาหรือให้ทราบถึงแนวความคิดใดๆ นั้น เห็นว่าเราจะจับเพียงวจนะบางอันมาสรุปเป็นส่วนรวมนั้นจะไม่เป็นการถูกต้องและยุติธรรมนัก แต่จำเป็นที่เรา

---

[๖๐๓]ปุ้ย แสงฉาย, **โลกปรัชญา**, หน้า ๓๑๓.

[๖๐๔]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๕๘๑/๑๓๗.

[๖๐๕]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๑๐๙๓/๓๓๕.

[๖๐๖]ขุ.เถรี. (ไทย) ๒๖/๔๑๒/๔๔๕.

[๖๐๗]เรื่องเดียวกัน, ๒๖/๔๖๙/๔๘๕.

จะต้องมองโดยวงกว้าง พร้อมทั้งนำสิ่งอื่นที่เกี่ยวข้องเข้ามาพิจารณาร่วมด้วย การที่จะเข้าใจปัญหาหรือทรรศนะที่พุทธศาสนามีต่อสิ่งต่างๆ อย่างถูกต้องนั้น ผู้ที่ศึกษาควรที่จะได้พิจารณาข้อมูลและปัญหาสิ่งแวดล้อมด้วย

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์ ได้ชี้และให้ข้อสังเกตว่า “ในพระสุตตันตปิฎกจะสังเกตเห็นว่าก่อนที่จะกล่าวถึงเนื้อหาสาระธรรมนั้น จะมีอารัมภบทสั้นๆ กล่าวถึงว่ามีธรรมเทศนาหรือพุทธดำรัสในครั้งนั้นๆ กล่าวแก่ผู้ใด ที่ไหน และด้วยเหตุใดจึงทำให้พระพุทธเจ้าตรัสเช่นนั้น อารัมภบทเช่นนี้ทำให้เราเข้าใจความหมายในพุทธดำรัสนั้นๆ มากขึ้น โดยพิจารณาจากข้อมูลต่างๆ ประกอบเข้าด้วย”[๖๐๘]

ดังนั้นการที่จะสรุปทรรศนะที่พุทธศาสนามีต่อสตรีโดยยกพุทธวจนะ หรือคำกล่าว บางตอนที่กล่าวถึงอันตรายและการติเตียนสตรีมาเป็นข้อตัดสินทั่วไปสำหรับแนวความคิดที่พุทธศาสนามีต่อสตรีโดยทั่วไป โดยไม่พิจารณาสาเหตุ ข้อมูลส่วนประกอบอื่นๆ และหลักธรรมที่เกี่ยวข้องควบคู่ไปนั้นก็จะทำให้ได้ข้อสรุปหรือแนวความคิดที่ต่างจากที่เป็นจริง ทั้งยังไม่เป็นการยุติธรรมต่อพุทธศาสนา

การพิจารณา วิเคราะห์ถึงสถานภาพของสตรีตามทรรศนะของพุทธศาสนาจาก หลักฐานที่มีอยู่ในพระไตรปิฎกเป็นหลักนั้นมีข้อที่ควรคำนึงถึงในการพิจารณา คือ การตัดสิน แนวความคิดในสมัยพุทธกาลจากบริบทแวดล้อม ข้อเท็จจริง และการมองจากสายตาในปัจจุบันนั้นย่อมจะเป็นการไม่ถูกต้อง หากแต่ต้องพิจารณาพุทธวจนะหรือคำกล่าวนั้นๆ ในบริบทของระยะเวลานั้น คือ คำนึงถึงสภาพของความเป็นอยู่ทางสังคม ความเชื่อ วัฒนธรรม ประเพณี และสิ่งอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องเป็นที่มาของคำกล่าว โอกาสบุคคลที่กล่าวประกอบด้วย ยิ่งกว่านี้บางท่านยังเสนอข้อควรคำนึงอีกประการหนึ่งไว้ด้วยว่า พระไตรปิฎกนั้นเป็นการท่องจำกันมาของภิกษุ บางตอนที่กล่าวไว้เกี่ยวกับสตรีที่ภิกษุเหล่านั้นเห็นว่าไม่สำคัญ ก็อาจจะละเลยไม่สนใจจดจำ จึงเป็นไปได้ว่า

---

[๖๐๘]ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์, **ภิกษุณียังมีอยู่หรือ**, หน้า ๗.

พระไตรปิฎกที่เรามีอยู่นี้จะมีการบิดเบือน คลาดเคลื่อนไปจากทรรศนะตั้งเดิมของพระพุทธองค์อยู่บ้าง ด้วยภิกษุบางองค์อาจจะไม่เห็นความสำคัญของประวัติศาสตร์ ยังมีอคติ ไม่สามารถยอมรับความสามารถในบางด้านของสตรีเพศได้อย่างสนิทใจ เพราะการเปลี่ยนแปลงทางความคิดนั้นต้องอาศัยเวลาและยากที่จะกระทำได้ในระยะเวลาสั้นๆ

นอกจากนั้นในการพิจารณาแนวความคิดเกี่ยวกับสตรีนั้นก็ไม่ควรมองข้ามข้อเท็จ จริงที่ว่าคนดีคนเลวนั้นย่อมมีอยู่ทั่วไปในทุกภาษา ทุกชาติชั้นวรรณะและทุกเพศทั้งในสังคมของฆราวาสและบรรพชิต เรื่องราวต่างๆ ของหญิงชายในพระไตรปิฎกก็มีทั้งที่ดีและเลว การจะหยิบยกแต่เพียงตอนใดตอนหนึ่งมาพิจารณาแล้วสรุปเป็นทรรศนะที่มีต่อส่วนรวมนั้นจะไม่เป็นการถูกต้อง ดังเช่นการยกพุทธวจนะบางตอนที่กล่าวถึงอันตรายหรือการตำหนิสตรีมาใช้เป็นหลักฐานยืนยันว่าพุทธศาสนาเห็นสตรีเป็นความเลวร้าย ฝักใฝ่แต่ในทางไม่ดี เป็นอันตรายต่อชายโดยไม่พิจารณาท้องเรื่องหรือสิ่งอื่นประกอบด้วย ก็จะทำให้เกิดการตัดสินที่ผิด และได้ข้อสรุปที่เอนเอียง ไม่ถูกต้องตามที่เป็นจริง เป็นคำกล่าวที่ว่า “บุรุษอย่าดีใจว่า หญิงนี้ต้องการเรา อย่าเสียใจว่าหญิงนี้ไม่ต้องการเรา อาการของหญิงเป็นของรู้ได้ยาก เปรียบเหมือนกับการไปของปลาในน้ำฉะนั้น”[๖๐๙]

การที่จะใช้คำกล่าวนี้หมายรวมถึงหญิงทั้งหมดนั้น จะเป็นการถูกต้องยุติธรรมหรือ ไม่ก็ควรที่จะได้พิจารณาถึงที่มาแห่งคำกล่าวนี้ ซึ่งในกรณีนี้เป็นคำกล่าวที่กล่าวในโอกาสที่ทิศาปาโมกข์โพธิสัตว์ถามศิษย์ว่าไปทำมาหากินแล้วเพราะเหตุใดจึงหายไป ผู้เป็นศิษย์ตอบอาจารย์ว่ามีความรำคาญเรื่องภริยาจึงไม่ได้มาหาพระอาจารย์ เพราะบางวันภริยาทำอาการรักใคร่ บางวันแข็งกระด้าง ทิศาปาโมกข์อาจารย์เมื่อได้ฟังก็รู้ทันทีว่าภริยาของศิษย์นั้นนอกใจสามี จึงบอกศิษย์ว่า ธรรมดาหญิงที่นอกใจสามีนั้นจะมีกิริยา ๒ อย่าง คือ จะถ่อมตัว เหมือนทาสีในวันที่ได้นอกใจสมประสงค์ และจะแข็งกระด้างข่มขู่

---

[๖๐๙]ปุ้ย แสงฉาย, **โลกปรัชญา**, หน้า ๔๕.

ในวันที่ไม่ได้ประพฤตินอกใจ ทิศาปาโมกข์อาจารย์ จึงกล่าวสุภาษิตที่ยกมานี้แก่ศิษย์ว่า “แม่น้ำ หนทาง โรงเหล้า ที่ประชุม บ่อน้ำเป็นฉันใด หญิงทั้งหลายในโลกก็เป็นฉันนั้น บัณฑิตทั้งหลายย่อมไม่โกรธแก่หญิงทั้งหลายดังนี้”[๖๑๐]

โดยที่สุภาษิตนี้หมายความว่า หญิงก็เป็นเหมือนกับแม่น้ำ หนทาง โรงเหล้า ที่ประชุม บ่อน้ำ คือ เป็นสาธารณะทั่วไปของคนทุกหมู่ ทุกเหล่า เมื่อได้ทราบถึงโอกาสและบุคคลผู้เป็นที่มาของคำกล่าวนี้แล้ว ก็พอจะสันนิษฐานได้ว่า ทิศาปาโมกข์คงไม่ได้หมายความไปตรงๆ ตามตัวอักษร หากแต่เป็นการกล่าวในทำนองเตือนสติปลอบใจว่าธรรมดาของหญิงเป็นเช่นนี้ ก็เพื่อให้ศิษย์ของตนนั้นคลายความโกรธ ไม่ทำรุนแรง และทำเพิกเฉยกับภริยาได้ คงจะไม่ได้เป็นการกล่าวแบบข้อเท็จจริงและติเตียนกล่าวโทษสตรีโดยทั้งหมด[๖๑๑] แต่กล่าวโดยมีจุดประสงค์ให้ผู้เป็นศิษย์สามารถตัดใจ ระงับความโกรธให้ได้เพื่อความสงบสุขของครอบครัว

ดังจะยกอีกสักคำกล่าวหนึ่งมาพิจารณา คือ “ความสัตย์ยากที่จะหาได้ในหญิงโจรผู้มีเล่ห์เหลี่ยมมากมาย ความเป็นไปของหญิงทั้งหลายรู้ได้ยากเหมือนความเป็นไปของปลาในน้ำ ฉะนั้น”[๖๑๒]

คำกล่าวนี้อยู่ในสัมพุลาชาดก ซึ่งตามท้องเรื่องแล้วโสตถิเสนกุมารนั้นเดือดร้อน เพราะเป็นโรคเรื้อน ถูกเนรเทศออกจากเมืองมาอยู่ในป่า พระนางสัมพุลาผู้มเหสีก็ไม่ทอดทิ้ง ตามมาปรนนิบัติพยาบาล เที่ยวแสวงหาอาหารให้ ครั้งหนึ่งพระนางถูกยักษ์จับก็เศร้าโศก รำพันว่าแม้ยักษ์จะกินนางเสีย นางก็ไม่มีความทุกข์ จะทุกข์อยู่ก็แต่ว่าพระโสตถิเสนกุมารจะทรงเคลือบแคลงเป็นอย่างอื่นไป เทพเจ้าท้าวโลกบาลเห็นนางเป็นหญิงประเสริฐ สงบเสงี่ยม ปฏิบัติสามี จึงบอกให้ยักษ์ปล่อยตัวนาง เมื่อนางกลับมาพระโสตถิเสนผู้สวามีก็ต่อว่าต่อขาน ว่าผู้อื่นคงเป็นที่รักของนางมากยิ่งกว่าสวามี นางก็ทูลตามความจริงว่า นางถูกยักษ์จับไว้จะกินนางเสีย แต่นางก็ไม่เป็นทุกข์กลัวยักษ์

---

[๖๑๐]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๖๕/๒๑.

[๖๑๑]ปุ้ย แสงฉาย, **โลกปรัชญา**, หน้า ๔๘-๕๐.

[๖๑๒]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๒๔๑๓/๔๗๖.

กิน แต่ทุกข์ว่าพระสวามีจะเคลือบแคลงคิดเป็นอื่นไป พระโสตถิเสนกุมารไม่ทรงเชื่อนางกลับตรัสว่านางดังที่ ยกมากล่าวไว้ข้างต้น ซึ่งก็สะท้อนให้เห็นว่าในบางครั้งชายก็เป็นไปตามอำนาจของอารมณ์ ไร้เหตุผลด้วยเหมือนกัน จึงปรักปรำและมองหญิงในแง่ร้ายไว้ก่อน ทั้งๆ ที่หญิงผู้ภริยาก็รัก ซื่อสัตย์ภักดีด้วยจริงใจ ทั้งนางสัมพุลานั้นก็ไม่ได้หวังในทรัพย์สมบัติ แต่หวังในความรักจากสามี ดังจะเห็นได้จากคำกล่าวของนางที่ว่า

“ถ้าพระเจ้าโสตถิเสนะยกย่องหม่อมฉัน ดังที่หม่อมฉันเคยเที่ยวแสวงหาผลาผลในป่ามาเลี้ยงดูพระราชสวามีในกาลก่อนอีก ไม่ทรงดูหมิ่นหม่อมฉันไซร้ จะประเสริฐกว่าราชสมบัติในพระนครพาราณสีนี้ หญิงใดอยู่ในเรือนอันมีข้าวน้ำไพบูลย์ตกแต่งไว้เรียบร้อย มีเครื่องอาภรณ์อันวิจิตประดับประดา แม้จะเป็นผู้ถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติทุกอย่าง แต่ไม่เป็นที่รักของสามี คอยแต่ประหัตประหารความตายของหญิงนั้น ประเสริฐกว่าการอยู่ครองเรือน ถ้าแม่หญิงใดเป็นหญิงเข็ญใจไร้เครื่องประดับ มีเสื่อลำแพนเป็นที่นอน แต่เป็นที่รักของสามี หญิงนั้นประเสริฐเสียยิ่งกว่าหญิงผู้เพียบพร้อมด้วยคุณสมบัติทุกอย่างแต่ไม่เป็นที่รักของสามี”[๖๑๓]

จากคำกล่าวนี้ก็สะท้อนให้เห็นว่าหญิงไม่ได้มักได้แต่ทรัพย์ ดังที่คนส่วนมากเข้าใจ หรือเชื่อกันเสมอไป ดังนั้นในการพิจารณา สุภาษิต พุทธวจนะใดจึงควรจะได้พิจารณาถึงที่มาและโอกาสที่กล่าวด้วยว่าเป็นการกล่าวแก่ใคร ในโอกาสใด เพราะเหตุไร จึงกล่าวเช่นนั้น อย่างเช่นในกรณีสุภาษิตที่ทิศาปาโมกข์อาจารย์กล่าวแก่ศิษย์นั้น หากพิจารณาถือเอาความหมายตามข้อความแต่ประการเดียวโดยไม่คำนึงถึงข้อมูลสิ่งแวดล้อม และสิ่งที่เกี่ยวข้องอื่นๆ ประกอบด้วยแล้ว ก็จะเป็นการนำเอาคำกล่าวที่เป็นการกล่าวตักเตือนให้สติในเรื่องสตรีแก่ชายคนหนึ่ง เพื่อเป็นการปลอบใจนั้นไปสรุปว่าเป็นแนวความคิดของพุทธศาสนาที่มีต่อสตรีโดยทั่วไป ซึ่งก็จะเป็นการไม่ยุติธรรมต่อพุทธศาสนา ทั้งยังเป็นการได้ทรรศนะที่ไม่ถูกต้องของพุทธศาสนาที่มีต่อสิ่งใดสิ่งหนึ่ง

๘.๓.๒ ความทุกข์เฉพาะของสตรี ๕ ประการ

---

[๖๑๓]เรื่องเดียวกัน, ๒๗/๒๔๑๖/๔๗๗.

นอกเหนือจากธรรมชาติทางจิตใจ อุปนิสัยต่างๆ ของสตรีที่ได้กล่าวมาแล้ว สตรียังมีสิ่งที่ต้องประสบนอกเหนือไปจากบุรุษ ๕ ประการ คือ

“มาตุคามในโลกนี้ เมื่อยังกำลังสาวไปสู่สกุลผัว เว้นจากญาติ อันนี้เป็นความทุกข์แผนกหนึ่งของมาตุคามข้อต้นที่ตนจะต้องเสวย เว้นจากบุรุษ

อีกประการหนึ่ง มาตุคามมีระดู อันนี้เป็นความทุกข์แผนกหนึ่งของมาตุคามข้อที่ ๒ ที่ตนจะต้องเสวยเว้นจากบุรุษ

อีกประการหนึ่ง มาตุคามมีครรภ์ อันนี้เป็นความทุกข์แผนกหนึ่งของมาตุคามข้อที่ ๓ ที่ตนจะต้องเสวยเว้นจากบุรุษ

อีกประการหนึ่ง มาตุคามคลอดบุตร อันนี้เป็นความทุกข์แผนกหนึ่งของมาตุคามข้อที่ ๔ ที่ตนจะต้องเสวย เว้นจากบุรุษ

อีกประการหนึ่ง มาตุคามเข้าถึงความเป็นหญิงบำเรอของบุรุษ อันนี้เป็นความทุกข์แผนกหนึ่งของมาตุคามข้อที่ ๕ ที่ตนจะต้องเสวยเว้นจากบุรุษ”[๖๑๔]

หนึ่งในความทุกข์ ๕ ประการนั้น เกิดจากธรรมเนียมประเพณีที่ถือปฏิบัติกันในสังคม ความทุกข์อีก ๓ ประการ เกิดจากธรรมชาติทางสรีระของเพศหญิง ทุกข์อีกข้อหนึ่งเป็นทุกข์เพราะหน้าที่ประกอบกับธรรมชาติทางสรีระวิทยา ทุกข์ ๕ ประการนี้ สตรีต้องประสบนอกเหนือไปจากความทุกข์ต่างๆ ที่ชายหญิงต้องประสบร่วมกันในฐานะเป็นสัตว์โลก แต่พระพุทธองค์ไม่ได้กล่าวถึงทุกข์เฉพาะของสตรีเหล่านี้ว่าเป็นลักษณะที่ด้อยกว่าของสตรี ดังที่คนบางพวกเข้าใจกัน แต่พระองค์ทรงถือเป็นการน่าเห็นใจมากกว่าที่จะถือเป็นคุณสมบัติที่ด้อยกว่าของสตรี ดังจะเห็นได้จากกรณีที่พระศาสดาทรงมีความเมตตา สงสารในความเจ็บปวดของหญิง จึงประทานพรแก่นางสุปปวาสา ผู้ที่คลอดบุตรยาก ได้รับทุกข์เวทนามาก และเพราะพรที่พระพุทธองค์ทรงประทานนั้น นางสุปปวาสาก็คลอดบุตรได้โดยสะดวก

---

[๖๑๔]สำ.ส. (ไทย) ๑๘/๔๖๒/๒๗๔๑.

อนึ่ง การนำเอาทุกข์เฉพาะ ๕ ประการของสตรีมาประกอบการพิจารณาถึงอัธยาศัย หรืออุปนิสัยของสตรีก็จะช่วยให้เข้าใจได้ถึงธรรมชาติทางนิสัยใจคอของหญิง สาเหตุหนึ่งของนิสัยหรืออัธยาศัยของสตรีนั้นอาจจะเป็นเพราะธรรมชาติอันเป็นลักษณะนิสัยของหญิงเองโดยธรรมชาติ แต่เมื่อพิจารณาไปแล้ว นิสัยของหญิงนี้ก็น่าจะเกี่ยวโยงกับธรรมชาติทางสรีระ ซึ่งหญิงมีแตกต่างและนอกเหนือไปจากชายอยู่บ้าง เช่น การที่หญิงต้องมีระดู มีครรภ์ คลอดบุตร สิ่งเหล่านี้ล้วนมีส่วนในการทำให้เกิดความเจ็บปวด ความกลัว ความห่วง กังวลใจด้วยกันทั้งนั้น

ในอัธยาศัย ๘ ซึ่งกล่าวถึงอัธยาศัยประจำตัวบุคคล ๓ จำพวกนั้น ได้กล่าวไว้ว่าอัธยาศัยประจำตัวของสตรี คือ ความกลุ้มใจไม่เข้าเรื่อง[๖๑๕] ซึ่งถ้าจะสันนิษฐานดูก็พอจะมีส่วนเป็นไปได้อยู่บ้างว่า ความแตกต่างและความทุกข์ทางกายที่หญิงมีนอกเหนือจากชายนี้ จะเกี่ยวเนื่องกับธรรมชาติความเป็นไปทางด้านนิสัยของสตรีที่กล่าวกันว่าชอบกลุ้มใจไม่เข้าเรื่อง ซึ่งถ้าจะดูกันตามข้อเท็จจริงแล้วก็อาจจะเป็นเพราะสตรีมีเรื่องที่จะให้กลุ้ม นอกเหนือจากบุรุษดังได้กล่าวแล้ว

คนโดยทั่วไป โดยเฉพาะบุรุษเพศผู้ไม่เคย และไม่ต้องประสบกับทุกข์ ๕ นั้น ก็ย่อมจะไม่เข้าใจว่า เพราะเหตุไรสตรีจึงหวง กังวล กลัวและกลุ้มเกี่ยวกับสิ่งต่างๆ มากมาย และก็เลยเห็นไปว่า ความกลุ้มความวิตกกังวลต่างๆ ของสตรีนั้นเป็นความกลุ้มใจไม่เข้าเรื่องหรือเป็นอาการของวิตกจริต

เท่าที่กล่าวมาส่วนมากเป็นการตำหนิสตรี แต่ก็มิได้หมายความว่าจะมีแต่สตรีเพศเท่านั้นที่ทำผิด หรือประพฤติไม่ถูกต้องพุทธวจนะและเรื่องราวต่างๆ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกนั้นส่วนใหญ่เป็นการประทานสั่งสอนแก่บรรดาภิกษุที่เป็นชาย คำสอนต่างๆ จึงหนักไปในทางบอกให้รู้โทษและให้ตระหนักถึงอันตรายของหญิงต่อพรหมจรรย์ แต่ถึงแม้จะเป็นเช่นนั้น ก็ปรากฏมีกล่าวตำหนิบุรุษไว้ด้วย เช่น

“บุคคลไม่พึงทำความสนิทสนมกับบุรุษชั่วช้า”[๖๑๖]

---

[๖๑๕]ทวิช เปล่งวิทยา, **คบธรรม**, (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท., ๒๕๑๕), หน้า ๖๑๓.

[๖๑๖]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๗๑/๕๔.

“ตั้งบุรุษหรือสตรีนักเลงสุรุ่ยสุร่ายไว้ในความเป็นใหญ่ นั้นคือทางแห่งความเสื่อม”[๖๑๗]

“มีบุรุษพวกหนึ่ง มีปกติเหมือนโคกระหายน้ำ ทำทีเหมือนจะกล้ำกลืนมิตรด้วยวาจา แต่ไม่ใช่ด้วยการงาน ไม่ควรคุ้นเคยในคนเช่นนั้น บุรุษพวกหนึ่ง เป็นคนชูมือเปล่า พัวพันอยู่แต่ด้วยวาจา เป็นมนุษย์กระพี้ ไม่มีความกตัญญู ไม่ควรคุ้นเคยในคนเช่นนั้น”[๖๑๘]

ในบางแห่งก็มีที่สตรีกล่าวตำหนิบุรุษ เช่น ในมัณฑิพยชาดก ว่า “ลูกรักอสรพิษที่ออกจากโพรงกัดเจ้านั้นมีเดชมาก ไม่เป็นที่รักของแม่ในวันนี้เลย อสรพิษนั้นกับบิดาของเจ้า ไม่แปลกอะไรกันเลย”[๖๑๙]

ตามความคิดเห็นของอินเดียในครั้งนั้น สตรีจะถูกปฏิบัติต่อในลักษณะที่ด้อยกว่า และมักเป็นที่ดูหมิ่นของบุรุษอยู่เสมอ แต่ตามทรรศนะของพุทธศาสนาพอจะสะท้อนให้เห็นได้ว่า พุทธศาสนาตัดสินบุคคลที่การกระทำ ค่าของบุคคลอยู่ที่การทำหน้าที่ของตนให้สมบูรณ์และคุณธรรม ไม่ได้อยู่ที่เพศ ดังจะเห็นได้ว่าในพระไตรปิฎกมีกล่าวถึงการที่หญิงผู้เป็นภริยาจะดูหมิ่นชายผู้สามีได้ด้วยเหตุ ๘ ประการ คือ

๑. เพราะสามีเป็นคนจน

๒. เพราะสามีเป็นคนเจ็บกระเสาะกระแสะ

๓. เพราะสามีเป็นคนแก่

๔. เพราะสามีเป็นนักเลงสุรา

๕. เพราะสามีเป็นคนโง่

๖. เพราะสามีเป็นคนมัวเมา

๗. เพราะสามีคล้อยตามในกิจทุกอย่าง

---

[๖๑๗]ขุ.สุ. (ไทย) ๒๕/๓๐๔/๓๑๙.

[๖๑๘]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๗/๑๔๒๓-๑๔๒๔/๒๗๘-๒๗๙.

[๖๑๙]เรื่องเดียวกัน, ๒๗/๑๓๘๒/๒๗๒.

๘. เพราะสามีไม่ก่อให้ทรัพย์ทุกอย่างเกิด[๖๒๐]

เหตุเหล่านี้สะท้อนให้เห็นว่าการจะเป็นบุคคลที่น่านับถือหรือไม่นั้น ไม่ได้อยู่ที่เพศ ฐานะ แต่ด้วยการมีคุณสมบัติ ประพฤติดี ปฏิบัติชอบ มีความสามารถ แม้จะเป็นชาย แต่ถ้าไม่มีคุณสมบัติ ไม่มีความสามารถก็สมควรได้รับการดูหมิ่นจากหญิงได้เช่นกัน

ข. แนวความคิดเกี่ยวกับสตรีในด้านที่เห็นว่าสตรีเหนือกว่าบุรุษ

สำหรับสตรีในฐานะมารดานั้น พุทธศาสนาก็ให้ความสำคัญและยกย่องอย่างมาก ดังจะเห็นได้ว่าในระหว่างบิดา มารดาในฐานะผู้ให้กำเนิดบุตรนั้น พุทธศาสนายอมรับ และยกย่องมารดาในเรื่องของความรัก ความผูกพัน ความเสียสละว่า มารดาเป็นผู้กระทำได้ดีกว่าบิดา โดยในการกล่าวถึงหญิงและชายในฐานะบิดามารดาแล้ว พุทธศาสนายกย่องว่า หญิงในฐานะมารดาว่ามีความยากลำบากมากกว่าชายผู้เป็นบิดา ซึ่งอย่างน้อยความยากลำบากนั้นก็เป็น ๒ ประการ ในความทุกข์เฉพาะของสตรี ๕ ประการ[๖๒๑] คือ การตั้งครรภ์และการคลอดบุตร

“สตรีผู้ยังบุตรให้เกิด ชื่อว่ามารดา บุรุษผู้ยังบุตรให้เกิดชื่อว่าบิดา บรรดามารดาบิดาเหล่านั้น มารดาเท่านั้น เป็นผู้ทำกิจที่ทำได้ยาก”[๖๒๒]

“บรรดามารดาบิดา มารดาเท่านั้นมีอุปการะมากกว่า”[๖๒๓]

ในพระไตรปิฎกปรากฏเรื่องของครอบครัวหนึ่งว่า

“ก็เมื่อทุพภิกขภัยเกิดแล้วในแคว้นอัลลกัปปะ ชายผู้หนึ่งชื่อว่า โกตุหลิก ไม่อาจจะเป็นอยู่ได้ จึงพาภรรยาผู้มีบุตรอ่อนนามว่า กาลีจัดแจงเสบียงออกไปแล้ว ด้วยมุ่งหมายว่าจะไปหากินที่เมืองโกสัมพี... เมืองสามีภรรยาเดินไปอยู่ เมื่อเสบียงทางหมดสิ้นแล้ว ถูกความหิวครอบงำแล้ว ไม่สามารถจะนำเด็กไปได้ ครั้งนั้นสามีจึงกล่าวกะภรรยา

---

[๖๒๐]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๓๐๓/๑๐๐.

[๖๒๑]สำ.สฬา. (ไทย) ๑๘/๔๖๒/๒๗๔.

[๖๒๒]**มังคลัตถทีปนี**, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๑๙๖.

[๖๒๓]เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๖.

ว่า หล่อนเรามีชีวิตอยู่ก็จักได้ลูกอีก ทิ้งเขาเสียแล้วไปเถิด ธรรมดาว่า ดวงใจของมารดาอ่อนโยน เพราะฉะนั้น นางจึงพูดว่า “ดิฉันไม่อาจทิ้งลูกที่ยังมีชีวิตอยู่ได้ดอก”[๖๒๔]

เรื่องนี้ก็สะท้อนให้เห็นแนวความคิดในทางที่ว่าความรัก ความผูกพันระหว่างผู้เป็นแม่กับลูกนั้น ดูจะแน่นแฟ้นลึกซึ้งกว่าผู้เป็นพ่อ นอกจากนั้นบางเรื่องในพระไตรปิฎกยังแสดงถึงความรักลูกห่วงลูกของแม่ไม่เฉพาะแต่ในชาติปัจจุบันเท่านั้น แต่ความรักของแม่ที่มีต่อลูกนั้นยังเกี่ยวโยงกันในอดีต ปัจจุบัน และกระทั่งอนาคต ดังเรื่อง

“มารดาลูกชายกฎุมพี เห็นเพื่อนบ้านกู้เงินสามีไปพันกหาปณะ เมื่อสามีตายไป เพื่อนบ้านยังไม่ใช้คืน ขณะที่นางป่วยอยู่ บอกให้ลูกชายไปทวงคืน นางตายลง ลูกชายเดินทางไปทวงหนี้ วิญญาณของมารดานิรมิตเป็นสุนัขจึงออกเดินสกัดหน้าลูกชายหลายครั้ง เพื่อบอกเหตุการณ์ว่าข้างหน้ามีโจรซุ่มอยู่”[๖๒๕]

บางเรื่องก็แสดงให้เห็นถึงความที่แม่รักลูก เช่น

“มารดาของโลสกติสสะ อดำเนินชีวิตอย่างลำบากยากเข็ญ เมื่อคลอดแล้วนางก็ยังหากินไม่พอ นางไม่ยอมทอดทิ้งลูกในไส้ นางเลี้ยงชีวิตอย่างฝืดเคือง ปล่อยทารกที่พอเดินได้ให้เที่ยวขอทาน ได้อาหารมาไม่พอที่จะอิ่มท้อง การอาบน้ำและตกแต่งประดับร่างกายไม่เคยมีแก่ทารกนั้น เขาเหมือนปีศาจคลุกฝุ่น แม้กระนั้นมารดายังไม่ยอมไกลจากลูก”[๖๒๖]

พุทธศาสนายอมรับว่า สตรีนั้นเหนือบุรุษอย่างแท้จริงในเรื่องความรักความผูกพันอันแน่นแฟ้นต่อผู้ที่เป็นสายเลือด และในการตอบแทนพระคุณของมารดาบิดานั้น พุทธศาสนา ใช้คำว่า “มาตาปิตอุปถัมภ์” โดยใช้คำว่า มาตา ซึ่งหมายถึงมารดานั้นนำหน้าคำว่าปิตุ ซึ่งหมายถึงบิดา ก็จะเป็นข้อสังเกตได้อย่างหนึ่งถึงการที่พุทธศาสนายกย่องให้ความสำคัญแก่สตรีผู้เป็นมารดามากกว่าบุรุษผู้เป็นบิดา ทั้งในการตอบแทนคุณ

---

[๖๒๔]ธ.อ. (ไทย) ๒/๑๑.

[๖๒๕]ขุ.ชา. (ไทย) ๒๘/๓๐๑/๑๐๙.

[๖๒๖]เรื่องเดียวกัน.

ผู้ให้กำเนิดนั้น พุทธศาสนาก็จัดว่าคุณของมารดานั้นยิ่งใหญ่กว่า โดยอุปมาให้มารดาอยู่บนจะงอยบ่าขวา ในขณะที่บิดาอยู่บนจะงอยบ่าซ้าย ดังที่ว่า “จะงอยบ่าข้างขวาสำหรับมารดาเท่านั้น เป็นผู้อันบุตรจะพึงตอบแทนโดยความเป็นประธาน”[๖๒๗]

บรรณานุกรม

คณะกรรมการกองตำรามหามกุฏราชวิทยาลัย. **พุทธศาสนสุภาษิต เล่ม ๓.** (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๑๗.

[๖๒๗]มังคลัตถทีปนี, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๐๖-๒๐๗.

คูณ โทขันธ์. **พุทธศาสนากับชีวิตประจำวัน**. (กรุงเทพมหานคร : โอเดียนสโตร์), ๒๕๓๗.

เค.ศรี ธัมมานันทะ เขียน. ม.กวีวงศ์ เรียบเรียง. **สถานภาพสตรีในพุทธศาสนา**. นิตยสารสมาธิปีที่ ๗ ฉบับที่ ๗๔ พ.ศ. ๒๕๓๗.

จำนงค์ ทองประเสริฐ. **แผนการกู้อิสรภาพของเจ้าชายสิทธัตถะ**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ไทยสัมพันธ์), ๒๕๑๖.

_____. **ธรรมประยุกต์**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม), ๒๕๑๖.

เจือ สตะเวทิน. **วรรณคดีพุทธศาสนา**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสัมพันธ์), ๒๕๐๖.

ฉัตรสุมาลย์ กบิลสิงห์. **การศึกษาเรื่องผู้หญิง**. (กรุงเทพมหานคร : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๒๕.

_____. **สตรีในสมัยพุทธกาล**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร : เรือนแก้วการพิมพ์บริษัทส่องศยาม จำกัด), ๒๕๔๕.

_____. **มาดสตรีในพระพุทธศาสนา**. (กรุงเทพมหานคร : บริษัทสารมวลชน จำกัด, ๒๕๒๔.

_____. **บทความพิเศษ**, “สถานภาพและบทบาทภิกษุณีในไต้หวัน”. เสียงธรรม. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๗.

_____. **ภิกษุณียังมีอยู่หรือ**. (นครปฐม : โรงพิมพ์พระโพธิสัตว์), ๒๕๑๘.

ทวิช เปล่งวิทยา. **คบธรรม**. (กรุงเทพมหานคร : ม.ป.ท.), ๒๕๑๕.

นางรจนา. (นามแฝง), “กำเนิดสตรี”. **เพื่อนใจ**, ปีที่ ๒๓ ฉบับที่ ๑-๕. (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๔.

บรรจบ บรรณรุจิ. **ภิกษุณี : พุทธสาวิกาครั้งพุทธกาล**. (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๙.

ปาริชาต นนทกานันท์. “แนวความคิดเกี่ยวกับสตรีในพุทธปรัชญา”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาปรัชญา**. (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๒๓.

ปิ่น มุทุกันต์. **บัณฑิกธรรม**. (กรุงเทพมหานคร : พับลิเคชั่นเซนเตอร์), ๒๕๑๘.

ปรีชา ช้างขวัญยืน. **สตรีในคัมภีร์ตะวันออก**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย), ๒๕๔๑.

_____. **ความคิดทางการเมืองในพระไตรปิฎก**. (กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย), ๒๕๓๘.

ปุ้ย แสงฉาย. **โลกปัญญา**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ลูก ส. ธรรมภักดี), ๒๕๑๐.

เปรม นิมจันทร์. “บาทบาทสตรีในอินเดียวรรณคดีบาลี”. **วิทยานิพนธ์ปริญญาอักษรศาสตร์มหาบัณฑิต**. แผนกวิชาภาษาตะวันออก. (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๒๑.

ปัญญานันทะภิกขุ. **ทางสายกลาง**. (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์เกษมบรรณกิจ), ๒๕๑๑.

พระเทพโมฬี. **สพรหมสุตตคาถา แสดงคุณของแม่ เรียบเรียงตามนัยเทศนาของสมเด็จ พระพุทธโฆษาจารย์**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหารบก), ๒๕๐๔.

พระมหาสังเวย ธมฺมเนตฺติโก. **ภิกษุณีกับการบรรลุอรหัตผล**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรสมัย), ๒๕๓๗.

พระราชวรมุนี (ป.อ. ปยุตฺโต). **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม (Dictionay of Buddhism)**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๒๘.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสตร์**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๑๘.

_____. **พุทธธรรม ฉบับขยายความ**. (กรุงเทพมหานคร : มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๒๙.

พระศาสนโสภณ (แจ่ม). **ธรรมสมบัติ หมวด ๑๒ : คาถาธรรมบทแปลมีเรื่องปรารภนำ**. (ม.ป.ท.), ๒๕๒๑.

พระศรีปริยัติโมลี (สมชัย กุสลจิตโต). **สตรีในพระพุทธศาสนา**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๔๒.

พระศรีวิสุทธิวงศ์ (สาย ตุลโย). **ธรรมะบำบัดโรคใจ**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๑๐.

พรรณเพ็ญ คุณวพานิชกุล. **ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับการเมืองการปกครอง**. พิมพ์ครั้งที่ ๔. (กรุงเทพมหานคร : พิศิฐ์การพิมพ์), ๒๕๔๑.

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๓๙.

_____. สมชัย กุสลจิตโต, พระมหา. **"บทความพิเศษ การศึกษาพระไตรปิฎกในมิติของสตรีนิยม"**. พุทธจักร ๒๕๓๗.

มหามกุฏราชวิทยาลัย**. มังคลัตทีปนี เล่ม ๒ แปล**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย), ๒๕๑๒.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรม ฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**. (กรุงเทพมหานคร : บริษัท อักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด), ๒๕๒๕.

วนิดา ธนศุภานุเวช. "มนุษย์ตามทรรศนะของพุทธปรัชญา". **วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต**. (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย), ๒๕๒๓.

วิทย์ วิศทเวทย์. เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **สังคมศึกษา รายวิชา ส ๐๑๑๓ พระพุทธศาสนา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓**. (กรุงเทพมหานคร : อักษรเจริญทัศน์), ๒๕๓๓.

ส. พลายน้อย. **ผู้หญิงกับผู้ชาย**. (กรุงเทพมหานคร : เฟื่องฟ้าพริ้นติ้งจำกัด), ๒๕๔๔.

ส. ศิวรักษ์. **ปรัชญาการศึกษา**. (กรุงเทพมหานคร :ไทยวัฒนาพานิช), ๒๕๒๒.

สง่า หล่อสำราญ. **มหาสาวิกาสมัยพุทธกาล**. (กรุงเทพฯ : อักษรสยามการพิมพ์), ๒๕๔๐.

เสฐียรพงษ์ วรรณปก. **พุทธศาสนา : ทรรศนะและวิจารณ์**. (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์มติชน), ๒๕๔๓.

สมัคร บุราวาส. **พัฒนาการแห่งปรัชญาอินเดียปรีชาญาณของสิทธัตถะ เล่ม ๒**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองรัตน์), ๒๕๑๓.

สาโรช บัวศรี. **"จริยธรรม" สารานุกรมศึกษาศาสตร์ เล่ม ๒**. ๒๕๓๒.

สุชีพ ปุญญานุภาพ. **พระไตรปิฎกสำหรับประชาชน เล่ม ๒**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์), ๒๕๐๒.

สมเด็จพระญาณสังวร (สุวฑฺฒโน). **๔๕ พรรษาของพระพุทธเจ้า**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย), ๒๕๒๙.

สมภาร พรมทา. **สตรีในทัศนะของพุทธศาสนา**. บทความใน ร่มโพธิ์แก้ว. (นนทบุรี : พิมพ์ที่การพิมพ์ ๒๕๓๘.

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ. **พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒**. (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว), ๒๕๔๒.

อำพร หวังใจธรรม. "การศึกษาเปรียบเทียบสถานภาพสตรีในพุทธศาสนาและอิสลามเฉพาะกรณีชาวไทยพุทธและสตรีชาวไทยมุสลิม". **วิทยานิพนธ์**. (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหิดล), ๒๕๕๓.

Altekar. A.S.. **The Pesition of Women in Hindu Civilization : From Prehistoric Times to the Present Day**. (Delhi : Motilal Banarsidass), ๑๙๖๒.

Horner.I.B.. **Women Under Primitive Buddhism**. (London : George Routledge & Sons Ltd.), ๑๙๓๐.

Indra. **The Status of Women in Ancient India ๒d ed**. (Banaras : Motilal Banarasidass Oriental Publishers), ๑๙๕๕.

ชื่อ : พระมหาณัฐพันธ์ สุทสฺสนวิภาณี , ดร.
อาจารย์ประจำหลักสูตรพุทธศาสตรบัณฑิต
สาขาวิชาพระพุทธศาสนา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตขอนแก่น

ภูมิลำเนาเดิม : บ้านเลขที่ ๑๐๔/๒ หมู่ที่ ๑๓ บ้านจอก ตำบลคอนสวรรค์
อำเภอคอนสวรรค์ จังหวัดชัยภูมิ ๓๖๑๔๐

อุปสมบท : เมื่อวันที่ ๑๙ ตุลาคม ๒๕๕๒ ณ พัทธสีมาวัดนิเวศวิทยาราม
พระอุปัชฌาย์ : พระครูปริยัติสารวิมล

ประวัติการศึกษา : พ.ศ. ๒๕๔๔ จบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๖
พ.ศ. ๒๕๕๕ จบนักธรรมชั้นเอก
พ.ศ. ๒๕๕๗ สอบไล่ได้เปรียญธรรม ๓ ประโยค
พ.ศ. ๒๕๕๘ พุทธศาสตรบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา
(เกียรตินิยมอันดับ ๑)
พ.ศ. ๒๕๕๙ พุทธศาสตรมหาบัณฑิต สาขาปรัชญา
พ.ศ. ๒๕๖๒ พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาปรัชญา
พ.ศ. ๒๕๖๒ สอบไล่ได้เปรียญธรรม ๔ ประโยค

ประวัติการทำงาน : พ.ศ. ๒๕๕๔- ๒๕๕๘ เลขานุการเจ้าคณะตำบลหนองแสง
พ.ศ. ๒๕๕๘ เจ้าอาวาสวัดหนองบัว จังหวัดอุดรธานี
พ.ศ. ๒๕๕๙ เป็นเจ้าสำนักศาสนศึกษาวัดหนองบัว
พ.ศ. ๒๕๖๐ เจ้าคณะตำบลนาดี เขต ๒
พ.ศ. ๒๕๖๐ เป็นผู้อำนวยการศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวัน
อาทิตย์วัดสะอาดเรืองศรี
พ.ศ. ๒๕๖๐ เป็นผู้บริหารชุมชนคุณธรรมวัดสะอาดเรืองศรี
กระทรวงวัฒนธรรม
พ.ศ. ๒๕๖๐ เป็นผู้บริหารแหล่งเรียนรู้ทางวัฒนธรรมของชุมชน

วัดสะอาดเรืองศรี กรมส่งเสริมวัฒนธรรม
กระทรวงวัฒนธรรม

พ.ศ. ๒๕๖๑ เป็นเลขานุการเจ้าคณะอำเภอหนองแสง

พ.ศ. ๒๕๖๒ อาจารย์ สาขาพระพุทธศาสนา
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

ผลงานทางวิชาการ

เอกสารประกอบการสอน : พระพุทธศาสนากับสันติภาพ

หนังสือ : ชาดกศึกษา
พระพุทธศาสนากับสตรี

บทความทางวิชาการ **:** ๑. บทความวิชาการเรื่อง “ความงามของสตรีในพุทธปรัชญาเถรวาท” ในวารสารบัณฑิตศึกษามหาจุฬาขอนแก่น ปีที่ ๕ ฉบับที่ ๒ ประจำเดือนกรกฎาคม - ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๑ TCI กลุ่ม ๑ หน้า ๕๕ - ๖๔

๒. บทความวิชาการเรื่อง “แนวทางแก้ไขปัญหาและพัฒนาสังคมสงฆ์ด้วยระบบอุปถัมภ์” ในวารสาร JOURNAL มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด ปีที่ ๙ ฉบับที่ ๑ มกราคม - มิถุนายน ๒๕๖๓ TCI กลุ่ม ๒

๓. บทความวิชาการเรื่อง “สารัตถะในการสะเดาะห์เคราะห์แก้กรรมตามทัศนะพุทธปรัชญาเถรวาท” นำเสนอในงานการประชุมวิชาการและเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ ครั้งที่ ๒ ณ มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย วิทยาเขตร้อยเอ็ด วันที่ ๒๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๖๒

๔. บทความวิชาการเรื่อง “ผ้าไหม ไทย-จีน ยุคก่อนประวัติศาสตร์ : คุณค่าความงามและสายสัมพันธ์” นำเสนอในงานการประชุมวิชาการและการเสนอผลงานวิจัยระดับชาติ ครั้งที่ ๑ ณ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาลัยสงฆ์ร้อยเอ็ด วันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๖๒

พระพุทธศาสนากับสตรี

พระมหาณัฐพันธ์ สุทสฺสนวิภาณี ตร.

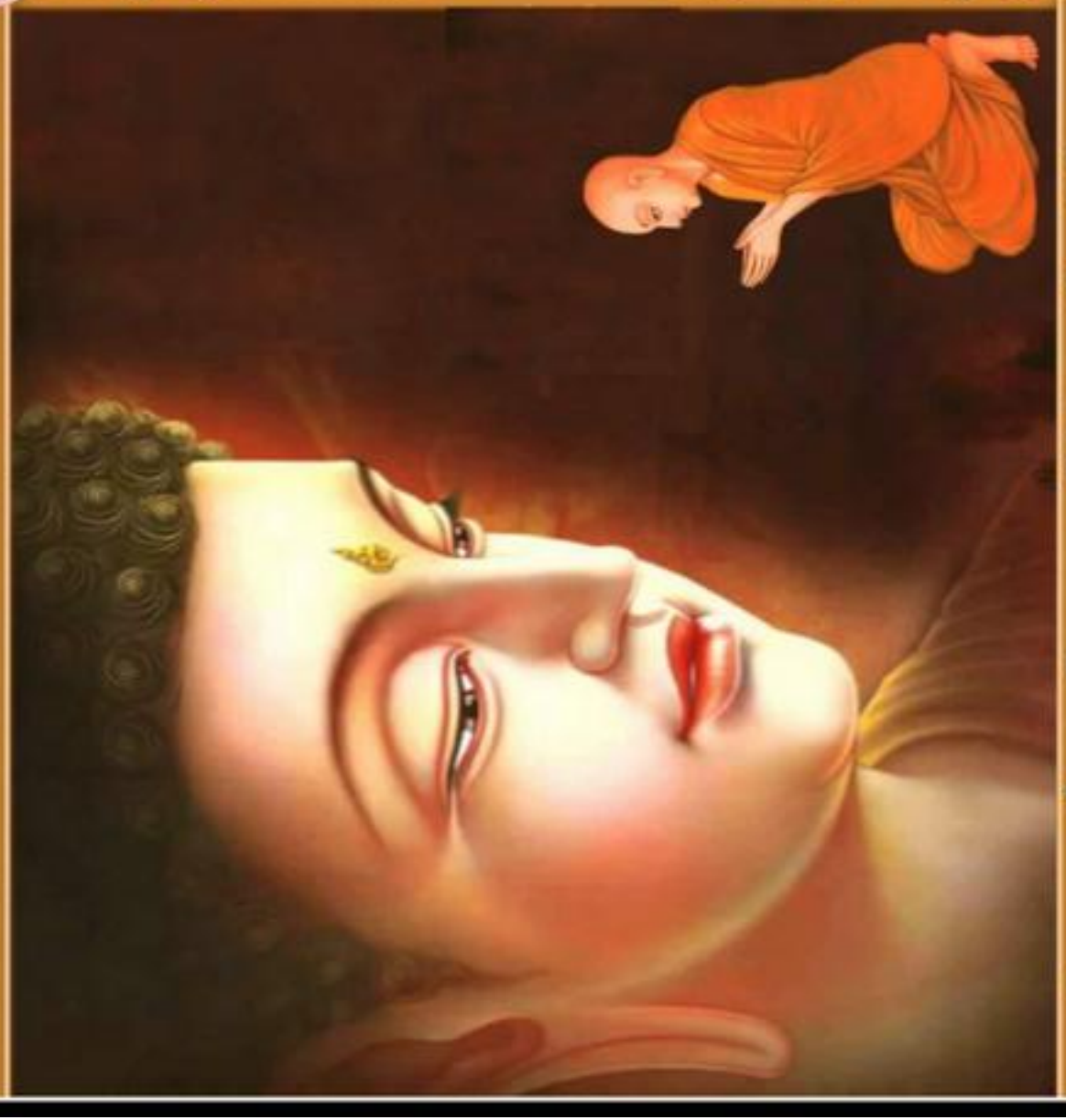

พระปฏาจาราเถรี เอตทัคคมหาเถรีลิศทางผู้ทรงวินัย